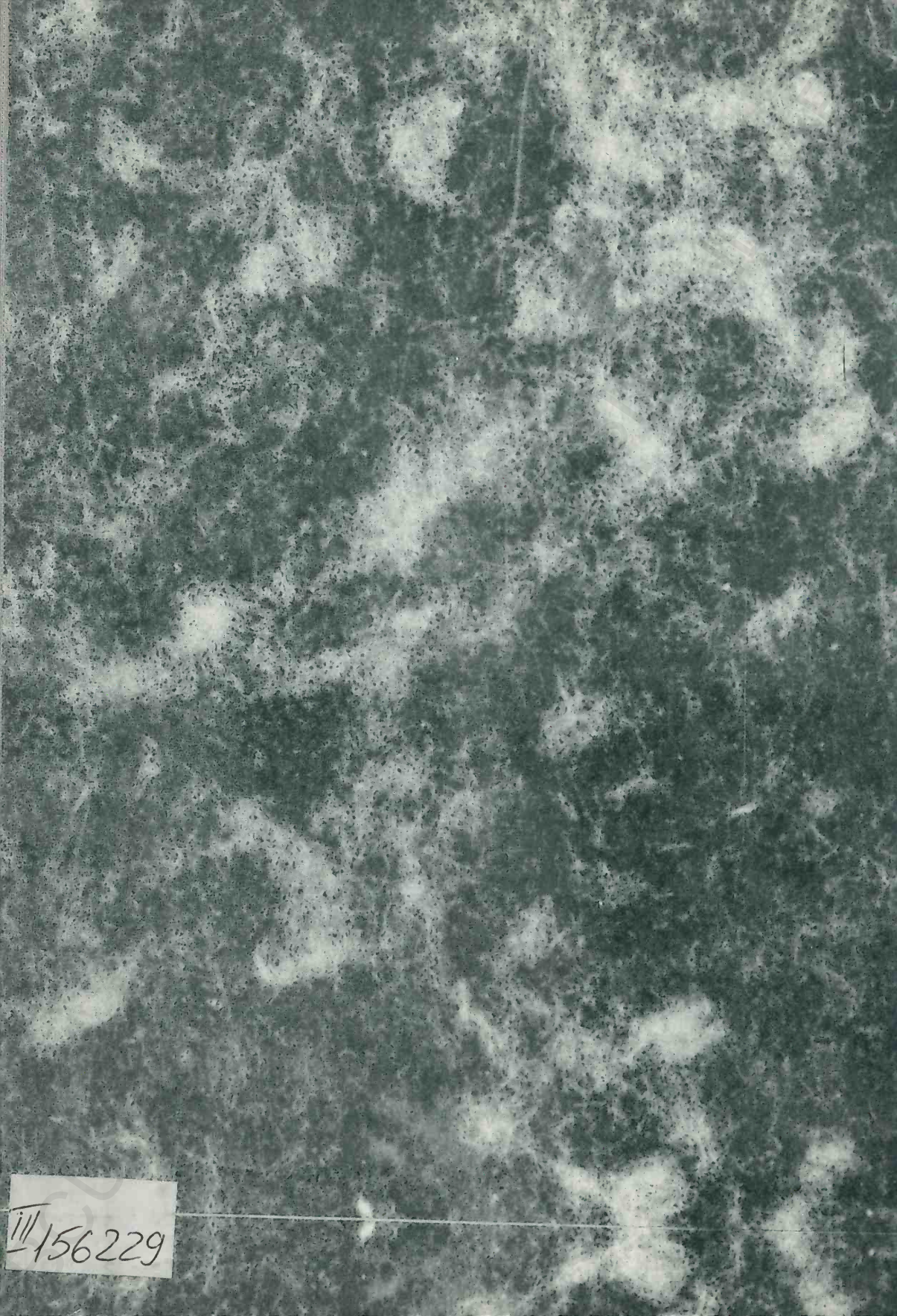

Ill
156229

BIBL. CENTR. UNIV.
„M. EMINESCU" IAȘI
III 156229

BCU IAȘI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

ILDA CARAGIU MARIOȚEANU ȘTEFAN GIOSU LILIANA IONESCU-RUXĂNDOIU ROMULUS TODORAN

DIALECTOLOGIE ROMÂNĂ

EDITURA DIDACTICĂ ȘI PEDAGOGICĂ — BUCUREȘTI, 1977

BCU IAȘI CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BIBL. CENTR. UNIV.
„M. EMINESCU" IAȘI
III-156229

BCU IAȘI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

III 456229 469020

MATILDA CARAGIU MARIOȚEANU ȘTEFAN GIOSU LILIANA IONESCU-RUXĂNDOIU ROMULUS TODORAN

DIALECTOLOGIE ROMÂNĂ

+ 1 hartă.

EDITURA DIDACTICĂ ȘI PEDAGOGICĂ — BUCUREȘTI, 1977

BCU IAȘI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

12 APR 1978
B.C.U. „M. Eminescu"
Nr. 469020

Lucrarea a fost elaborată după cum urmează:

Matilda Caragiu Marioţeanu: Dialectele aromân, meglenoromân, istroromân. Textele dialectale aromâne. Hărţile 2, 4, 5, 7, 8, 9, 17, 18.

Ştefan Giosu: Obiectul dialectologiei. Variantele teritoriale şi sociale ale limbii. Criterii de delimitare a limbii şi dialectului, cu aplicare la limba română. Dialectele şi limba naţională; dialectele şi limba literară. Importanţa studierii dialectelor. Graniţe dialectale. Arii de tranziţie. Metode de studiere a dialectelor. Textele dialectale 1—13 şi 43—57. Hărţile 1, 3, 6, 10, 11, 15, 19.

Liliana Ionescu-Ruxăndoiu: Dialectul dacoromân. Repartiţia dialectală a dacoromânei. Descrierea subdialectelor dacoromânei. Textele dialectale meglenoromâne şi istroromâne. Hărţile 12, 13, 14, 16.

Romulus Todoran: Constituirea dialectologiei ca disciplină lingvistică. Etapele principale ale dezvoltării ei. Schiţă a istoriei dialectologiei române. Transcrierea fonetică. Originea dialectelor româneşti. Textele dialectale 14—42. Harta: Răspîndirea aromânilor, meglenoromânilor şi istroromânilor după G. Weigand S. Puşcariu şi Th. Capidan. Drumurile de transhumanţă ale păstorilor dacoromâni, aromâni, meglenoromâni şi istroromâni, după E. Petrovici.

Redactor: *Aretia Dicu*
Tehnoredactor: *Vergilia Rusu*
Coperta: *M. Dragomir*

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

III 156229

PREFAȚĂ

Lucrarea de față este un manual universitar, care introduce pe studentul în filologie în problemele fundamentale ale dialectologiei.

Ea încearcă să răspundă cerințelor actuale privind cercetarea în domeniul științelor umanistice, așa cum au fost ele formulate în expunerea prezentată de tovarășul Nicolae Ceaușescu la Congresul educației politice și al culturii socialiste:

„Consider necesar să atrag atențiunea asupra necesității de a se acorda mai multă grijă istoriei, literaturii, limbii române, creației poporului nostru — aceasta constituind un factor important pentru educația socialistă a tineretului patriei noastre" [1].

Primele capitole ale lucrării sînt consacrate unor probleme de dialectologie generală: obiectul și importanța dialectologiei, noțiuni de bază (limbă, dialect, grai, granițe dialectale), sisteme de transcriere fonetică, metode de cercetare specifice acestei discipline, aspecte ale evoluției cercetărilor dialectale.

În continuare, după o serie de considerații privind formarea dialectelor românești, se descriu cele patru dialecte ale limbii române (dacoromân, aromân, meglenoromân, istroromân). Dialectul dacoromân este privit și din punctul de vedere al varietății sale regionale (ceea ce, în absența unor studii de geografie lingvistică sau atlase lingvistice, nu a fost posibil, decît într-o foarte mică măsură, pentru dialectele sud-dunărene). Aceasta explică diferențele între tratarea dialectului dacoromân — pe de o parte — și a dialectelor sud-dunărene — pe de altă parte.

Manualul urmează programa universitară, atît din punctul de vedere al conținutului cît și în privința extensiunii acordate fiecărei teme tratate.

Date fiind o b i e c t u l și d e s t i n a ț i a l u c r ă r i i, autorii au considerat util să ilustreze varietatea regională românească cu un număr de texte din toate dialectele și graiurile limbii române, însoțite uneori de transpunerea în româna standard și de note explicative.

---

[1] Nicolae Ceaușescu, *Expunere cu privire la activitatea politico-ideologică și cultural-educativă de formare a omului nou, constructor conștient și devotat al societății socialiste multilateral dezvoltate și al comunismului în România, prezentată la Congresul educației politice și al culturii socialiste, 2 iunie 1976*, București, Editura politică, 1976, p. 42.

De asemenea, pentru a oferi o imagine a repartizării teritoriale a fenomenelor dialectale din dacoromână, au fost elaborate cîteva hărţi lingvistice. La acestea se adaugă o hartă cu răspîndirea vorbitorilor dialectelor sud-dunărene în Peninsula Balcanică.

Lucrarea este rezultatul unei colaborări interuniversitare, fiind elaborată de membri ai catedrelor de limbă română de la universităţile din Bucureşti, Cluj şi Iaşi. Ca principiu de colaborare, s-au respectat opiniile autorilor, precum şi modul specific fiecăruia de abordare a fenomenelor. Aceasta explică faptul că nu există un coordonator al lucrării. Cu toate acestea, în urma lecturii tuturor capitolelor şi a discuţiilor purtate, autorii s-au străduit să dea un aspect unitar volumului de faţă.

Capitolele fiecăruia din cei patru autori, menţionaţi, pe foaia de titlu, în ordine alfabetică, au fost discutate şi aprobate de colectivele de catedră de la universităţile amintite, cărora le aducem, pe această cale, mulţumirile noastre.

AUTORII

BCU IAŞI/CENTRAL UNIVERSITY

II 156229

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE

Studii

Capidan, *Arom.*	Th. Capidan, *Aromânii. Dialectul aromân. Studiu lingvistic*, Bucureşti, 1932.
Capidan, *Megl.*, I	Th. Capidan, *Meglenoromânii*, I, *Istoria şi graiul lor*, Bucureşti, 1925.
Caragiu, *Compendiu*	Matilda Caragiu Marioţeanu, *Compendiu de dialectologie română (nord- şi sud-dunăreană)*, Bucureşti, 1975.
Caragiu, *Fono-morf.*	Matilda Caragiu Marioţeanu, *Fono-morfologie aromână. Studiu de dialectologie structurală*, Bucureşti, 1968.
Cazacu, *St. dial.*	B. Cazacu, *Studii de dialectologie română*, Bucureşti, 1966.
Coteanu, *Elem.*	I. Coteanu, *Elemente de dialectologie a limbii române*, Bucureşti, 1961.
Densusianu, *HLR*, I	Ovid Densusianu, *Histoire de la langue roumaine*, I, *Les origines*, Paris, 1901.
Densusianu, *ILR*, I	Ovid Densusianu, *Istoria limbii române*, I, *Originile*, ed. J. Byck, Bucureşti, 1961.
Gheţie, Mareş, *Gr. dr.*	Ion Gheţie, Al. Mareş, *Graiurile dacoromâne în secolul al XVI-lea*, Bucureşti, 1974.
Giosu, *Graniţe*	Ştefan Giosu, *Graniţe şi arii dialectale*, în AUI (serie nouă), secţiunea III(ştiinţe sociale), c) Limbă şi literatură, tomul XIV, 1968, fasc. 1, p. 1—33.
Giosu, *Maram.*	Ştefan Giosu, *Subdialectul maramureşean*, în SCSt (Iaşi), XIII, 1963, fasc. 1, p. 91—110.
ILR, II	*Istoria limbii române*, II, Bucureşti, 1969.
Ionescu-Ruxăndoiu, *Probl. dial.*	Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, *Probleme de dialectologie română*, Bucureşti, 1973; ed. a II-a, 1976.
Iordan, *Lingv. rom.*	Iorgu Iordan, *Lingvistica romanică. Evoluţie. Curente. Metode*, Bucureşti, 1962.
Kovačec, *Descr. istr.*	August Kovačec, *Descrierea istroromânei actuale*, Bucureşti, 1971.
Macrea, *Probl. lingv.*	D. Macrea, *Probleme de lingvistică română*, Bucureşti, 1961.

Papahagi, *DDA*	Tache Papahagi, *Dicționarul dialectului aromân, general și etimologic*, ed. I, București, 1963; ed. a II-a augmentată, București, 1974.
Petrovici, *St. dial.*	Emil Petrovici, *Studii de dialectologie și toponimie*, București, 1970.
Philippide, *OR*, II	A. Philippide, *Originea românilor*, II, *Ce spun limbile română și albaneză*, Iași, 1928.
Pop, *Dial.*	Sever Pop, *La dialectologie. Aperçu historique et méthodes d'enquêtes linguistiques*, I, *Dialectologie romane*, Louvain, 1950; II, *Dialectologie non-romane*, Louvain, 1950.
Pușcariu, *LR*, I	Sextil Pușcariu, *Limba română*, I, *Privire generală*, București, 1940.
Pușcariu, *St. istr.*, II	Sextil Pușcariu, *Studii istroromâne*, II, *Introducere. Gramatică. Caracterizarea dialectului istroromân*, București, 1926.
Rosetti, *ILR*	Al. Rosetti, *Istoria limbii române de la origini pînă în secolul al XVII-lea*, București, 1968.
Todoran, *Not partic.*	Romulus Todoran, *Noi particularități ale subdialectelor dacoromâne*, în CL, VI, 1961, nr. 1, p. 43—73.
Todoran, *Repart.*	Romulus Todoran, *Cu privire la repartiția graiurilor daco-române*, în LR, V, 1956, nr. 2, p. 38—50.
Vasiliu, *Fonol. ist.*	Emanuel Vasiliu, *Fonologia istorică a dialectelor daco-române*, București, 1968.

Atlase lingvistice

ALR I, I—II	*Atlasul lingvistic român*, sub conducerea lui Sextil Pușcariu, Partea I, de Sever Pop, vol. I, Cluj, 1938; vol. II, Sibiu-Leipzig, 1942.
ALR II, I	*Atlasul lingvistic român*, sub conducerea lui Sextil Pușcariu, Partea a II-a, de Emil Petrovici, vol. I, Sibiu-Leipzig, 1940.
ALR s.n., I—VII	*Atlasul lingvistic român. Serie nouă*, sub conducerea lui Emil Petrovici, vol. I, 1956; vol. al II-lea, 1956; vol. al III-lea, 1961; vol. al IV-lea, 1965; vol. al V-lea, 1966; vol. al VI-lea, 1969; vol. al VII-lea, 1972.
ALRM I, I—II	*Micul atlas lingvistic român*, sub conducerea lui Sextil Pușcariu, Partea I, de Sever Pop, vol. I, Cluj, 1938; vol. al II-lea, Sibiu-Leipzig, 1942.
ALRM II, I	*Micul atlas lingvistic român*, sub conducerea lui Sextil Pușcariu, Partea a II-a, de Emil Petrovici, vol. I, Sibiu-Leipzig, 1940.
ALRM s.n., I—III	*Micul atlas lingvistic român. Serie nouă*, sub conducerea lui Emil Petrovici, vol. I, 1956; vol. al II-lea, 1957; vol. al III-lea, 1967.
ALRR *Mar.*, I—III	*Atlasul lingvistic român pe regiuni. Maramureș*, de Petru Neiescu, Grigore Rusu, Ionel Stan, [București], vol. I, 1969; vol. al II-lea, 1971; vol. al III-lea, 1973.

NALR *Olt.*, I—III — *Noul atlas lingvistic român pe regiuni. Oltenia*, sub conducerea lui Boris Cazacu, de Teofil Teaha, Ion Ionică, Valeriu Rusu, București, vol. I, 1967; vol. al II-lea, 1970; vol. al III-lea, 1974.

WLAD — Gustav Weigand, *Linguistischer Atlas des dacorumänischen Sprachgebietes*, Leipzig, 1909.

Periodice

AUB — *Analele Universității „C. I. Parhon"*, București, seria științe sociale, București, 1956—1960; apoi: *Analele Universității București, Limbă și literatură română*, București, 1961 ș.u.

AUI — *Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza" din Iași*, serie nouă, secțiunea III, științe sociale, Iași, 1955 ș.u.

AUT — *Analele Universității din Timișoara*. Seria științe filologice, Timișoara, 1963 ș.u.

BIFR — *Buletinul Institutului de filologie română „Alexandru Philippide"*, Iași, 1934 ș.u.

BL — *Bulletin linguistique*, București-Paris, 1933 ș.u.

CL — *Cercetări de lingvistică*, Cluj, 1956 ș.u.

DR — *Dacoromania*, Buletinul „Muzeului limbei române", Cluj, 1921 ș.u.

FD — *Fonetică și dialectologie*, București, 1958 ș.u.

GS — *Grai și suflet*, Revista Institutului de filologie și folclor, București, 1923 ș.u.

Jb — *Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache (Rumänisches Seminar) zu Leipzig*, hgg. v. G. Weigand, Leipzig, 1894 ș.u.

LL — *Limbă și literatură*, 1958 ș.u.

LR — *Limba română*, București, 1952 ș.u.

RRL — *Revue roumaine de linguistique*, 1956 ș.u.

SCL — *Studii și cercetări lingvistice*, București, 1950 ș.u.

SCSt — *Studii și cercetări științifice. Filologie*, Iași, 1951 ș.u.

SUBB — *Studia Universitatis Babeș-Bolyai*. Series philologia, Cluj, 1956 ș.u.

BCU IAȘI/CENTRU

ABREVIERI DE CUVINTE

Ac.	— acuzativ
adj.	— adjectiv
adv.	— adverb
alb.	— albanez
ar.	— aromân
băn.	— bănăţean
bg.	— bulgăresc
conj.	— conjuncţie
cr.	— croat
criş.	— crişean
D.	— dativ
dr.	— dacoromân
f.	— feminin
fr.	— francez
G.	— genitiv
germ.	— german
(n)gr.	— (neo)grec
h.	— hartă
ir.	— istroromân
it.	— italian
lat.	— latinesc
lit.	— literar
m.	— masculin
magh.	— maghiar
mar.	— maramureşean
mgl.	— meglenoromân
mold.	— moldovean
munt.	— muntean
n.	— neutru
N.	— nominativ
nr.	— număr
p.	— pagină
pct.	— punct (de anchetă)
pers.	— persoană
pl.	— plural
pol.	— polonez
rom. com.	— româna comună
rus.	— rusesc
sb.	— sîrbesc
sg.	— singular
slov.	— sloven
subst.	— substantiv
tc.	— turcesc
ucr.	— ucrainean
v.	— vezi
V.	— vocativ
vb.	— verb

BCU IAŞI CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

TRANSCRIEREA FONETICĂ
A
ATLASULUI LINGVISTIC ROMÂN[1]

a (*a* mijlociu) în munt. *cap* = între a şi *a*.
å (cea mai deschisă vocală din seria posterioară : *u*, *o*, *ǫ*, *å*) în istrorom. *cåp* = *ɒ*.
ą̊ (*a* posterior) în băn. *cą̊p* = *a*.
ä (cea mai deschisă voca'ă din seria anterioară : *i*, *e*, *ę*, *ä*) în bucov. *päle* ‹piele› = æ.
ą (*a* anterior) în munt. *stęą* ‹stea› = a.
ă (vocală cu deschizătură mijlocie din seria centrală : *î*, *â*, *ă*) în munt. *păr* = ɔ.
ą̆ (vocala cea mai deschisă din seria centrală : *î*, *â*, *ă*, *ą̆*) în mold. *bą̆rbát* = ɐ.
â (vocală cu deschizătură mai mică din seria centrală) în mold. *cásâ* = între ɔ şi ɨ.
b (ocluzivă bilabială sonoră) în munt. *bun* = b.
c (ocluzivă velară surdă) în munt. *corb*, semn întrebuinţat înaintea vocalelor : *a*, *ă*, *â*, *î*, *o*, *ö*, *u*, *ü*, înaintea consoanelor sau la sfîrşitul cuvintelor = *k*.
ĉ (africată alveolo-palatală surdă, al cărei element fricativ este un *ŝ*) în munt. *ĉáră* ‹ceară› = între tç şi tʃ.
ê (africată alveolo-palatală, cu nuanţă mai palatală) în trans. *êur* ‹ciur› = între tç şi tʃ, dar mai aproape de tç.
ć (africată alveolo-palatală surdă, al cărei element fricativ este un *ś*) în băn. *fráće* ‹frate› = tç.
č (africată palato-alveolară surdă, al cărei element fricativ este un *ş*) în maram. *čăr* ‹cer› = tʃ.
x̌c (africată alveolo-palatală surdă) între *ĉ* şi *č* = între tç şi tʃ, dar mai aproape de tʃ.
d (ocluzivă dentală sonoră) în munt. *dar* = d.

[1] Reprodusă după ALR s.n., I.

dᵛ (ocluzivă dentală sonoră puţin palatalizată) în moldov. *úndᵛe* ʿundeʾ = între *d* şi *ǵ*.
d' (ocluzivă alveolo-palatală sonoră) în mold. *d'in* = intre *ǵ* şi J [cf. *t'*].
d'' (ocluzivă palatală sonoră) în trans. *d''in* ʿdinʾ = J.
ḍ (ocluzivă cacuminală sonoră) în trans. *crúḍă* = *ɖ*.
ḑ (africată dentală sonoră) în mold. *ḑîc* ʿzicʾ = dz.
đ africată alveolo-palatală sonoră, al cărei element fricativ este un *ź*, corespunzînd surdei *ć*) în băn. *đes* ʿdesʾ = dʑ.
δ (fricativă interdentală sonoră) în arom. *δálă* ʿzarăʾ = ð.
e (vocală anterioară cu deschizătură mijlocie, de nuanţă închisă) în munt. *vezi̯* ʿveziʾ = e.
ę (*e* deschis) în trans. *vę́de* = ɛ.
ę̯ (*e* şi mai deschis) în bucov. *vę̯de* ʿvedeʾ = între ɛ şi æ.
ẹ (*e* mai închis) în mold. *védẹ* = e (mai închis).
ẹ̤ (*e* şi mai închis) în mold. *védẹ̤* = între e şi i.
ĕ (vocală centrală cu nuanţă anterioară, între *ă* şi *e*) în băn. *fáśĕ* ʿfaceʾ = între e şi ə.
ę̆ (*ĕ* deschis, între *ą̆* şi *ę*) în trans. *aşę̆* ʿaşaʾ = între ɛ şi ɐ.
f (fricativă labio-dentală surdă) în munt. *fîn* ʿfînʾ = f.
g (ocluzivă velară sonoră) în munt. *gol* = g.
ĝ (africată alveolo-palatală sonoră, al cărei element fricativ este un *ẑ*) în munt. *ĝer* ʿgerʾ = între dʑ şi dʒ.
ǧ (africată palato-alveolară, al cărei element fricativ este un *j*, corespunzînd surdei *č*) în maram. *ǧăr* ʿgerʾ = dʒ.
g (ocluzivă velară sonoră palatalizată) în munt. *ǵem* ʿghemʾ = gʲ.
γ (fricativă velară sonoră) în istrorom. *γúră* ʿgurăʾ = *g*.
h (fricativă laringală surdă) în trans. *hái̯nă* ʿhaināʾ = h.
ɧ (fricativă laringală sonoră) în trans. *hóɧot* ʿhohotʾ = ɦ.
ḱ (fricativă palatală surdă) în munt. *ḱir* ʿfirʾ = ç.
χ (fricativă velară surdă, corespunzînd sonorei *γ*) în munt. *χái̯nă* ʿhaināʾ = x.
i (vocală cu deschizătură minimă din seria anterioară) în munt. *fir* = *i*.
i̯ (*i* deschis) în mold. *mári̯* ʿmareʾ = *i̯*.
î (vocala cea mai închisă din seria centrală: *î*, *â*, *ă*, *ą̆*) în munt. *cînd* = *ɨ*.
î (vocală centrală închisă, cu o nuanţă anterioară, între *i* şi *î*) în trans. *rîu̯* ʿrîuʾ = între i şi *ɨ*.
j (fricativă palato-alveolară) în trans. *jar* ʿjarʾ = ʒ.
j' (*j* muiat) în munt. *j'ug* ʿjugʾ = între ʒ şi ʑ.
k (ocluzivă velară surdă, identică cu *c*. Semnul se întrebuinţează numai înaintea lui *e* şi *i*) în băn. *kip* ʿchipʾ = k.
k̇ (ocluzivă velară surdă, puţin palatalizată) în munt. *k̇ip* ʿchipʾ = între k şi ḳ.
ḱ (ocluzivă velară surdă, palatalizată, corespunzînd sonorei *ǵ*) în mold. *ḱiŝór* ʿpiciorʾ = ḳ.
l (laterală alveolară) în munt. *pălăríi̯ĕ* ʿpălărieʾ = l.
lᵛ (*l* puţin palatalizat) în trans. *i̯ę́lᵛĕ* ʿeleʾ = l̥.

l' (laterală palatală) în arom. *ḱil'u* ʿfiuʾ = ʎ.
ł (laterală velară) în maram. *cał* ʿcalʾ = ł.
m (nazală bilabială) în munt. *másă* ʿmasăʾ = m.
m̪ (nazală labio-dentală, urmată de *f*, *v*) în munt. *îm̪vắṭ* ʿînvăţʾ = ɱ.
n (nazală dentală) în munt. *mi̇nă* = n.
ň (nazală dentală puţin palatalizată) în mold. *pi̇ňi̯* ʿpîineʾ = ŋ.
ń (nazală palatală) în mold. *ńel* ʿmielʾ = ɲ.
n̪ (nazală cu ocluziune incompletă, urmată de constrictive şi lichide) în munt. *în̪ṣi̯r* ʿînşirʾ.
ṇ (nazală slăbită, urmată de consoană) în trans. *mū́ṇte* ʿmunteʾ.
ɔ (nazală velară, urmată de *c* (*k*), *g*) în munt. *i̇ɔcă* ʿîncăʾ = ɔ.
ṅ sau *ñ* (nazală dentală, de durată mai scurtă, vălul palatului necoborînd îndeajuns, mai ales pentru *ñ*) în pronunţarea lui *n* intervocalic de la moţi : *ci̇ṅi*, *ci̇ñi* ʿcîineʾ.
o (vocală posterioară cu deschizătură mijlocie şi cu nuanţă mai închisă) în munt. *pot* = o.
ǫ (*o* deschis) în trans. *pǫ́t''e* ʿpoateʾ = ɔ.
ö (vocală anterioară labială, cu deschizătură mijlocie, cu nuanţă închisă) în ung. *cör* ʿcercʾ = ø.
p (ocluzivă bilabială surdă) în munt. *par* = p.
r (vibrantă apicală alveolară) în munt. *rar* = r.
r̄ (*r* cu mai multe şi mai puternice vibraţii) în trans. *r̄îu̯* ʿrîuʾ.
r̿ (*r* cu şi mai multe vibraţii) în trans. *r̿ău̯* ʿrăuʾ.
ρ (*r* uvular) în arom. (la fărşeroţi) *gúρă* ʿgurăʾ = R.
ρ̄ (*r* uvular, cu mai multe vibraţii) în arom. (la fărşeroţi) *vę́ρ̄ă* ʿvarăʾ.
ṙ (*r* apical cu o singură vibraţie, foarte slabă) la moţi, în *cî́ṙi̯* ʿcîineʾ = r.
ŕ (*r* muiat) în trans. *învăţătóŕ* ʿînvăţătorʾ = ɾ.
ɤ (*r* bilabial) în interjecţia munt. *tp̄* cu care se opresc caii.
s (fricativă dentală surdă) în munt. *sóră* = s.
ś (fricativă alveolo-palatală surdă) în băn. *fáśe* ʿfaceʾ = ɕ.
ŝ (fricativă alveolo-palatală surdă, aproape identică cu *ś*, dar cu o articulaţie puţin posterioară) în mold. *fáŝi* ʿfaceʾ = ɕ.
ṣ (fricativă palato-alveolară surdă, corespunzînd sonorei *j*) în mold. *ṣî* ʿşiʾ = ʃ.
ṣ̄ (*ṣ* pronunţat mai puternic, dînd impresia unui *ṣ* mai lung) în mold. *ṣ̄î* ʿşiʾ.
ṣ́ (*ṣ* cu nuanţă palatală, muiată, corespunzînd sonorei *j'*) în munt. *aṣ́a* ʿaşaʾ = între ʃ şi ɕ.
t (ocluzivă dentală surdă) în munt. *tátă* = t.
t̆ (ocluzivă dentală surdă, puţin palatalizată) în mold. *múnt̆e* = ʈ.
t' (ocluzivă palatală surdă) în mold. *frát'e* ʿfrateʾ = între ʈ şi c [cf. d'].
t'' (ocluzivă palatală surdă) în trans. *frát''e* = c.
ṭ (ocluzivă cacuminală surdă, corespunzînd sonorei d) în trans. *clópoṭ* = ʈ.

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

ϑ (fricativă interdentală surdă, corespunzînd sonorei δ) în arom. *năϑe̯ámă* ᶜpuţinᵓ = θ.

ţ (africată dentală surdă) în munt. *ţin* ᶜţinᵓ = ts.

u (vocala cea mai închisă din seria posterioară) în munt. *bun* = u.

ü (vocala cea mai închisă din seria anterioară, labială) în ung. *fül* ᶜurecheᵓ = *y*.

v (fricativă labio-dentală sonoră) în munt. *váră* = v.

w (fricativă bilabială sonoră) în ucrain. *wodá* ᶜapăᵓ = w.

z (fricativă dentală sonoră) în munt. *zac* = z.

ź (fricativă alveolo-palatală muiată, corespondenta sonoră a lui *ś*) în băn. *źánă* ᶜgeanăᵓ = ʐ̥.

ẑ (fricativă alveolo-palatală, corespondenta sonoră a lui *ŝ*) în mold. *ẑánâ* ᶜgeanăᵓ = ʐ.

y (fricativă palatală sonoră, corespunzînd surdei *ḱ*) în trans. *yẹ́rme* ᶜvierme ᵓ = j (fricativ).

SEMNE DIACRITICE

~ (deasupra vocalelor) nazalitate : *õ* = *õ*.

˜ (deasupra vocalelor) seminazalitate : *ȫ*.

ˌ (sub vocale sau consoane sonore) asurzire : *i̥*, *r̥* = i̥, r̥.

⊢ (sub vocale sau consoane sonore) sonoritate redusă : *ă̞*.

. (sub vocale) închidere : *ẹ* = ẹ.

.. (sub vocale) închidere mai mare : *e̤*.

ᶜ (sub vocale) deschidere : *ẹ*.

◡ (sub vocale) deschidere mai mare : *o̤* = ọ.

× (deasupra semnelor *c* şi *g*) : *č̆* africată surdă, între *ĉ* şi *č*; *ǧ̆* africată sonoră, între *ĝ* şi *ǧ*.

ᵓ (înaintea vocalelor) ocluzivă glotală (coup de glotte) : *ᵓe* = ᵓe.

ᶜ după ocluzive, arată o explozie mai puternică, în olt. *patᶜ* ᶜpatᵓ.

o (sub consoane) consoană silabică : n̥ = n̩.

‿ (sub vocale) arată că vocala constituie elementul consonantic al unui diftong : *u̯* (în *dau̯*) = ŭ.

(deasupra vocalelor) arată că două vocale formează un diftong cu elemente egale, în trans. *tóate*.

ˈ (deasupra unei vocale sau a unui diftong) accent principal : *véde*, *tu̯áte* = ˈvede, ˈtŭpte.

ˈˈ (deasupra unei vocale) accent dinamic mai puternic, mai ales în fraze : *nű vre̯au̯*.

ˌ (deasupra unei vocale) accent secundar : *sǎnătáte* — ˌsənəˈtate.

– (deasupra unei vocale, lichide sau fricative) lungime : *ō*, *r̄*, *s̄*.

< (deasupra unei vocale) scurtime : *ú*.

+ (sub o nazală) arată că articulaţia nazalei nu e completă, ci analogă constrictivei următoare : *îm̥văţ* = ɨmˈvəts.

e̤, *ă̤*, *a̤* etc. arată nuanţe vocalice intermediare.

s, *t*, *z* etc. arată nuanţe consonantice intermediare.

i̥, *u̥*, *ă*, *h* etc. (la umărul literei precedente) arată sunete slab perceptibile.

ɩ, *ɩ*, *ɩ* etc. arată sunete şi mai slab perceptibile.

ţ, *ţ*, *ţ* etc. arată sunete extrem de slab perceptibile.

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

- Se întrebuinţează ca în ortografia oficială: *dá-t''ĕ la dri̯ápta, n-a văzút.*

- Înlocuieşte silabele dinaintea accentului cuvîntului, reproduse în forma anterioară: *tîrnăcóp*; *-cǫápe.*

— Sub litere sau sub cuvinte, arată că anchetatorul a auzit bine sunetele sau cuvintele subliniate, deşi acestea par neobişnuite.

Cuvintele subliniate în NOTE sînt reproduse în transcriere fonetică.

— Pusă în locul unui răspuns, arată că în punctul respectiv n-a fost pusă intrebarea.

⌣ Leagă două sau mai multe cuvinte care formează un singur grup fonetic: *sai̯‿ĭ‿sus* ˁsai în susˀ.

⁓ Arată că anchetatoru n-a auzit clar sunetele astfel subliniate.

~ Înlocuieşte forma precedentă.

... Puse în urma sau înaintea unui răspuns, arată că el nu este complet. Completarea este, de obicei, dată în NOTE.

+ Pusă după un răspuns, trimite la NOTE, de obicei sub II şi numai în cazuri rare sub III.

? Pus în locul unui răspuns, arată că informatorul n-a ştiut să răspundă; dacă urmează, totuşi, un răspuns, acesta a fost dat după ezitare.

Pus în locul unui răspuns, arată că informatorul a declarat că nu există termenul întrebat.

∞ Pus în locul sau înaintea unui răspuns, arată că obiectul sau obiceiul întrebat nu există în localitate.

, Separă variante lexicale.

; Separă forme gramaticale diferite ale aceluiaşi cuvînt: singularul de plural, forma articulată de cea nearticulată, persoana I de a II-a etc.

„ “ Între aceste ghilimele sînt reproduse explicaţiile sau completările date de informatori, de obicei netranscrise fonetic şi literarizate.

ᴄᴐ Între aceste ghilimele se dă traducerea literară a răspunsurilor româneşti sau traducerea românească a răspunsurilor din limbile naţionalităţilor conlocuitoare.

( ) Între aceste paranteze sînt reproduse, pe hartă sau în NOTE, explicaţii sau completări, transcrise fonetic, date de informatori.

[ ] Între aceste paranteze se dau completările sau observaţiile anchetatorilor sau ale redactorilor. Sub titlul hărţii, cifrele puse între aceste paranteze reprezintă numărul întrebării din chestionar.

[k] Pus înaintea unui răspuns, arată că informatorul s-a corectat.

[σ] Pus înaintea unui răspuns, arată că termenul a fost sugerat de anchetator.

[ε] Arată că informatorul a ezitat înainte de a da răspunsul.

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

[?] Pus după un răspuns, arată că anchetatorul se îndoieşte de exactitatea răspunsului înregistrat.

[!] Pus după răspuns, arată că întrebarea sau răspunsul l-a făcut pe informator sau pe cei de faţă să rîdă.

[*] Pus înaintea unui răspuns, arată că răspunsul a fost dat de un informator ocazional, căruia anchetatorul nu i-a notat numele.

[**] Arată un al doilea informator ocazional.

[I],[II] etc. Arată numărul informatorului din localitatea respectivă.

În NOTE:

Sub I se arată cum a fost pusă întrebarea.

Sub II sînt date explicaţiile sau completările primite de la informatori, în legătură cu răspunsurile de pe hartă.

Sub III sînt date observaţiile sau completările anchetatorilor sau redactorilor.

ABREVIERI

[a]	*formă articulată*
[acuz]	*acuzativ*
[adj]	*adjectiv*
[adv]	*adverb*
[AL]	*formă rostită repede (allegro)*
[aor]	*aorist*
[Ĭ]	*aşa zic bătrînii*
[col]	*colectiv*
[cond]	*condiţional*
[conj]	*conjunctiv*
[du]	*dual*
[f]	*feminin*
[F]	*aşa zic femeile*
[gen]	*genitiv*
[imperat]	*imperativ*
[imperf]	*imperfect*
[inf]	*infinitiv*
[L]	*formă rostită rar (lento)*
[m]	*masculin*
[mmcperf]	*mai mult ca perfect*
[n]	*neutru*
[na]	*formă nearticulată*
[nom]	*nominativ*
[p]	*plural*
[pa]	*plural articulat*
[part]	*participiu*
[pas]	*pasiv*
[perf]	*perfect*
[perfc]	*perfect compus*
[perfs]	*perfect simplu*
[pf]	*plural feminin*
[pm]	*plural masculin*
[pna]	*plural nearticulat*
[prez]	*prezent*
[pt]	*plurale tantum*
[R]	*formă recentă*
[refl]	*reflexiv*
[restr]	*restrictiv*
[s]	*singular*
[sa]	*singular articulat*
[sf]	*singular feminin*
[sm]	*singular masculin*
[sna]	*singular nearticulat*
[st]	*singulare tantum*
[subst]	*substantiv*
[T]	*aşa zic tinerii*
[V]	*formă veche*
[viit]	*viitor*
[voc]	*vocativ*
[1],[2],[3]	*arată persoana I,a II-a, a III-a singular*
[4],[5],[6]	*arată persoana I, a II-a, a III-a plural*

INTRODUCERE

I. OBIECTUL DIALECTOLOGIEI. DIALECTOLOGIE SINCRONICĂ (DESCRIPTIVĂ). DIALECTOLOGIE DIACRONICĂ (ISTORICĂ)

Vorbitorii oricărei limbi își dau seama că există deosebiri de grai de la o regiune la alta, uneori mai numeroase, alteori mai puține. Aceste deosebiri pot privi toate nivelele limbii (fonetică, gramatică, lexic) sau numai unele dintre ele.

Limba are, așadar, variante teritoriale, cea mai întinsă fiind *dialectul*. Astfel, limba română are patru dialecte: dacoromân, aromân, meglenoromân și istroromân. Dialectele nu sînt însă unitare. În cadrul lor se pot distinge alte ramificații teritoriale, *subdialectele*, care, la rîndul lor, se pot împărți în *graiuri*, iar acestea în *subgraiuri*.

După unii cercetători, dialectul dacoromân are cinci subdialecte: *moldovean*, *muntean*, *bănățean*, *crișean* și *maramureșean* (v. și *infra*, p. 122). Subdialectul muntean, spre exemplu, are două graiuri, unul muntenesc propriu-zis și altul oltenesc. Graiul oltenesc ar putea fi împărțit în trei subgraiuri: de sud, de nord-vest și de nord-est.

Disciplina care studiază ramificațiile teritoriale ale limbii se numește *dialectologie*. În limba română, termenul acesta este de origine franceză (*dialectologie*), dealtfel ca și cuvîntul *dialect* (*dialecte*). În latină se spunea *dialectos* sau *dialectus* (<gr.); termenul grecesc διάλεκτος a avut, de-a lungul timpului, sensuri diferite: „conversație, convorbire"; „ceartă, discuție"; „grai local purtător al unei literaturi" etc.[1]

Studiul dialectelor se poate limita la descrierea particularităților acestora pe plan sincronic. Vorbim, astfel, de o *dialectologie descriptivă*, adică *sincronică*. Particularitățile dialectale pot fi studiate și în evoluția lor. În acest caz vorbim de *dialectologie istorică*, adică *diacronică*. Pentru înțelegerea structurii și a dinamicii ariilor dialectale, a raportului dintre ceea ce este *continuu* și *discontinuu* în limbă, trebuie să îmbinăm studiul sincronic cu cel diacronic al particularităților dialectale. Astfel, într-o fază mai veche a dialectului dacoromân, africatele alveolo-palatale *ĉ*, *ĝ* (*ĉer*, *curĝe*) erau elemente de continuitate. Ulterior,

[1] O discuție amplă a cuvîntului *dialect*, ale cărui sensuri au variat începînd din antichitate, găsim la Manlio Cortelazzo, *Avviamento critico allo studio della dialettologia italiana*, I, *Problemi e metodi*, Pisa, 1969, p. 9—27.

și nu în același timp în toate ariile, aceste consoane suferă modificări. Apar, astfel, fricativele *ŝ*, *ẑ* în subdialectul moldovean, *ś*, *ź* în subdialectul bănățean și africatele *č*, *ǧ* în cel maramureșean, *ĉ* și *ĝ* păstrîndu-se, pînă astăzi, în subdialectul muntean.

II. VARIANTELE TERITORIALE ȘI VARIANTELE SOCIALE ALE LIMBII

Deosebirile dintre vorbitori se datoresc faptului că aceștia locuiesc pe teritorii diferite sau că aparțin (acolo unde este cazul) unor categorii sociale diferite. În primul caz vorbim de *dialecte teritoriale*, adică de *variante geografice* (cu subdiviziunile amintite mai sus)[1]; în cel de al doilea avem a face cu *variante* (sau cu *dialecte*) *sociale*, adică cu limbaje speciale (argoul, jargonul, limbajul profesional).

1. Dialect, subdialect, grai, subgrai

Termenii *dialect*, *subdialect*, *grai*, *subgrai* nu sînt folosiți de către toți cercetătorii cu aceeași accepție. Uneori, prin *dialect* se înțeleg toate subdiviziunile teritoriale ale limbii. În aceeași accepție este folosit și cuvîntul *grai*. Termenii *subdialect*, *subgrai* au o circulație mai restrînsă.

Dialectul este definit de cercetători în chip variat. Astfel, pentru F e r d i n a n d d e S a u s s u r e, dialectele sînt idiomuri care „nu se deosebesc decît într-o foarte mică măsură"; între ele și limbă există „o diferență de cantitate, nu de natură"[2]. A. M e i l l e t definește dialectul ca „un ansamblu de graiuri diferite, prezentînd caractere comune și mai asemănătoare între ele decît sînt cu cele ale altor graiuri ce aparțin aceleiași limbi"[3]. Reținem apoi definiția lui J. M a r o u z e a u, mai precisă decît cele de mai sus:

„Un dialect se definește printr-un ansamblu de particularități în sensul că gruparea lor dă impresia unui grai distinct de graiurile vecine, în ciuda înrudirii care le unește"[4].

O definiție mai cuprinzătoare dă romanistul R. A. B u d a g o v:

„dialectul este vorbirea caracteristică unei anumite regiuni, care are anumite particularități în domeniul foneticii, gramaticii și vocabularului. Uneori, aceste particularități se manifestă numai în fonetică și în parte în vocabular dar alteori se extind și asupra gramaticii"[5].

---

[1] v. și I o n e s c u - R u x ă n d o i u, *Probl. dial.*, p. 44—55; C a r a g i u, *Compendiu*, p. 28—30.

[2] F e r d i n a n d d e S a u s s u r e, *Cours de linguistique générale*, Paris, 1960, p. 264: „Les idiomes qui ne divergent qu'à un très faible degré sont appellés *dialectes*"; „... il y a entre les dialectes et les langues une différence de quantité, non de nature".

[3] A. M e i l l e t, *La méthode comparative en linguistique historique*, Paris, 1954, p. 54: „Un « dialecte » est un ensemble de parlers divers présentant des caractères communs et plus semblables entre eux qu'ils ne sont aux autres parlers de la même langue".

[4] J. M a r o u z e a u, *Lexique de la terminologie linguistique*, Paris, 1961, p. 75: „Un dialecte se définit par un ensemble de particularités telles que leur groupement donne l'impression d'un parler distinct des parlers voisins, en dépit de la parenté qui les unit".

[5] R. A. B u d a g o v, *Introducere în știința limbii*, București, 1961, p. 439.

În sfîrșit, după D. Macrea, „dialectele sînt varietăți ale limbii comune, vorbite pe anumite întinderi teritoriale", avînd „particularități proprii, mai ales fonetice și de vocabular"; cît privește structura lor gramaticală și lexicul fundamental, acestea „sînt, cu mici deosebiri, aceleași cu ale limbii comune"[1].

Dacă sintetizăm aceste definiții, putem conchide că dialectul, păstrînd cele mai multe trăsături ale limbii căreia îi aparține, se caracterizează, ca unitate distinctă, printr-o serie de particularități fonetice, gramaticale și lexicale proprii. Aceste elemente de discontinuitate sînt cu atît mai numeroase cu cît limba este mai puțin unitară. Există, de aceea, dialecte ale căror trăsături se deosebesc mult de partieularitățile altor variante teritoriale ale aceleiași limbi ca, de pildă, dialectele limbii italiene, altele care se aseamănă mai mult între ele, cum sînt dialectele limbii române și, mai ales, cele ale limbii portugheze.

Este, așadar, greu, dacă nu chiar imposibil de precizat cîte elemente discontinue trebuie să prezinte o arie lingvistică pentru a o numi dialect. Credem că „impresia" pe care o dau toate particularitățile la un loc spre a vorbi de o arie distinctă — pentru a folosi un termen din definiția dată dialectului de J. Marouzeau — ilustrează cel mai bine caracterul relativ al noțiunii în discuție.

O ramificație teritorială admisă de toți lingviștii este *graiul*. Unii dintre ei susțin că graiul este subordonat dialectului, alții mai admit, cum am arătat și mai înainte, ca verigă intermediară, *subdialectul*, iar ca ramificație subordonată, *subgraiul*. Se vorbește, astfel, de graiul unui sat, graiul de pe valea unui rîu sau graiul unui județ. Graiul are mai ales particularități lexicale și fonetice. La fel și subgraiul. Subdialectul se caracterizează, de obicei, prin particularități fonetice, lexicale, uneori și prin particularități gramaticale.

Fiecare particularitate poate fi delimitată, pe o hartă, cu o linie, numită *isoglosă*. În greacă, ἴσος înseamnă „egal", iar γλῶσσα, „vorbire, limbă". Pentru delimitarea unei arii dialectale, cele mai numeroase isoglose sînt acelea care indică răspîndirea particularităților fonetice și lexicale, apoi morfologice. Vorbim, de aceea, de *isofone*, *isolexe*, *isomorfe*. Astfel, isofona *ĝ*, isomorfa *a* (auxiliarul *a avea* la pers. a III-a a perfectului compus), isolexele *barză*, *pisică* delimitează subdialectul muntean.

2. Argou, jargon, limbaj profesional

Prin *argou* (<fr. *argot*) s-a înțeles, la început, limbajul secret al răufăcătorilor. Cu timpul, termenul s-a folosit și pentru a denumi limbajul special al soldaților, elevilor, studenților etc.

Jargonul (<fr. *jargon*) este limbajul folosit de anumite categorii sociale cu scopul de a-și arăta pretinsa distincție sau originalitate. Alimentat mai ales cu cuvinte străine, și acest limbaj are, oarecum, un caracter secret. Au fost, astfel, cunoscute, la noi, un jargon grecizant, altul franțuzit, ridiculizate, la vreme, de către scriitori. Prin extensiune, termenul acesta începe să denumească și limbajul medicilor, al sportivilor etc.

Limbajele profesionale se caracterizează printr-un lexic special, pe care-l folosesc diferite grupuri sociale (ingineri, medici, tehnicieni, mineri etc.).

Adesea se folosește termenul *jargon* pentru *argou* și pentru *limbajul profesional*. De asemenea, se folosește, uneori, *argou* pentru *jargon*. Remarcăm, așadar, și aici, caracterul relativ al utilizării termenilor.

Este de la sine înțeles că în cazul variantelor sociale ale limbii trasarea de isoglose nu mai este posibilă. Limbajele acestea nu sînt legate de un anumit teritoriu, nu se prezintă sub formă de arii. Ele sînt rezultatul condițiilor sociale ale vorbitorilor. Argoul și jargonul

[1] Macrea, *Probl. lingv.*, p. 65.

au caracter efemer, în sensul că suferă mereu transformări sau dispar (ne referim în special la jargon) odată cu categoria socială care le-a folosit. Limbajul profesional ocupă un loc aparte, oarecum, căci deşi el este folosit de un anumit grup social, nu are caracter efemer, ci tinde să se îmbogăţească, unele elemente ale sale putînd mai mult decît elementele de argou şi jargon să pătrundă în limba literară [1].

3. Idiolect

Tot aici trebuie să mai discutăm şi termenul *idiolect*. Atunci cînd dialectologul studiază o arie dialectală, un subgrai, grai etc. nu poate stabili particularităţile acestora decît în urma anchetelor cu diferiţi informatori. Fiecare informator are însă felul său de a vorbi. Această „realizare individuală a unui sistem lingvistic“ [2] poartă numele de *idiolect*. Există, aşadar, diferenţe nu numai de la o arie dialectală la alta, ci şi de la un idiolect la altul. O arie dialectală nu este însă o sumă de idiolecte, ci *suma constantelor idiolectelor*. Într-un idiolect, considerat aparte, întîlnim un ansamblu de enunţuri. Unele dintre acestea se întîlnesc şi în celelalte idiolecte, constituind constantele ariei respective, altele ţin, în mod strict, de informatorul ales (acestea din urmă nu prezintă, desigur, interes pentru caracterizarea dialectului). Constantele amintite reprezintă, prin urmare, uzul curent, acela al ariei căreia informatorul îi aparţine. Noi constituim, deci, aria dialectală printr-o operaţie de generalizare.

III. CRITERII DE DELIMITARE A LIMBII ŞI DIALECTULUI (LINGVISTICE ŞI EXTRALINGVISTICE), CU APLICARE LA LIMBA ROMÂNĂ

Raportul dintre dialect şi subdiviziunile sale constituie, în general, o problemă pe care majoritatea cercetătorilor o consideră rezolvată. Nu la fel stau lucrurile în privinţa raportului dintre limbă şi dialect. Există cazuri cînd acelaşi idiom este numit de unii cercetători limbă, de alţii dialect. Ce anume face ca studiul acestui raport să fie atît de complex? În primul rînd, faptul că între două sau mai multe ramificaţii ale unei limbi ca italiana, germana, chineza există deosebiri atît de mari, încît vorbitorii respectivi se înţeleg între ei cu foarte multă greutate sau chiar nu se înţeleg deloc; în al doilea rînd, existenţa unor idiomuri înrudite şi considerate, totuşi, limbi, deşi vorbitorii lor se înţeleg relativ uşor (daneza şi suedeza); în al treilea rînd, faptul că există situaţii cînd un idiom separat de limba căreia i-a fost subordonat (ne referim, spre exemplu, la dialectul corsican, la dialectele aromân, meglenoromân, istroromân) este considerat de anumiţi cercetători limbă, de ceilalţi—dialect; în sfîrşit, există şi situaţii cînd o limbă aparte este considerată dialect din raţiuni cu totul neîntemeiate pentru a se justifica eliminarea ei din şcoală etc., în vederea asigurării supremaţiei altei limbi (am cita atitudinea faţă de limbile provensală, catalană şi chiar sardă, considerate, uneori, dialecte ale limbilor franceză, spaniolă, italiană).

---

[1] Amănunte privind varianţele sociale ale limbii v. la Albert Dauzat, *Les argots. Caractères. Evolution. Influence*, Paris, 1956; Iordan, *Lingv. rom.*, p. 366—387; idem, *Stilistica limbii române*, ediţie definitivă, Bucureşti, 1975, p. 21, 308, 310; *Introducere în lingvistică*, elaborată de un colectiv condus de acad. Al. Graur, ediţia a III-a, Bucureşti, 1972, p. 312—319.

[2] v. *La linguistique. Guide alphabétique*, sub direcţia lui André Martinet, colaboratori Jeanne Martinet şi Henriette Walter, Paris, 1969, p. 394.

Lingviștii au propus, de-a lungul timpului, pentru stabilirea statutului de limbă sau dialect al unui idiom, diferite criterii, *lingvistice* (criteriul *genetico-structural*, criteriul *înțelegerii*) și *extralingvistice* (criteriul *subordonării*, criteriul *istorico-politic*, criteriul *verigilor intermediare*, criteriul *conștiinței și voinței vorbitorilor*, criteriul *funcțiilor idiomului* etc.). Nu s-a putut da și credem că nici nu poate fi formulat un criteriu universal, deoarece, cum s-a văzut din situațiile amintite mai sus, realitatea lingvistică este foarte variată și devine deosebit de complexă datorită intervenției factorilor extralingvistici.

În ceea ce privește limba română, cercetătorii noștri din trecut au considerat că ea are patru dialecte[1]. O părere ca aceea a lui G. Giuglea că ar trebui să vorbim, de exemplu, de o „limbă aromână", o „limbă dacoromână" etc. nu a putut convinge[2]. Pînă astăzi cei mai mulți cercetători români, dar și străini, consideră idiomurile aromân, meglenoromân și istroromân dialecte, nu limbi.

1. Criteriul subordonării

În 1955 acad. Al. Graur reia discuția statutului acestor dialecte, susținînd că ar fi vorba de limbi romanice aparte[3]. Acest punct de vedere este însușit de I. Coteanu[4], apoi de alți cîțiva lingviști. Acești cercetători consideră că româna comună s-a scindat în patru ramuri, care au devenit limbi independente[5]. Idiomurile create prin scindarea românei comune nu vor mai avea posibilitatea să se „verse" în limba națională, să participe la procesul de unificare lingvistică. Autorii citați susțin că dialectul este subordonat limbii. Din moment ce el nu se mai subordonează acesteia, devine limbă aparte. În felul acesta, *criteriul subordonării* este considerat criteriu fundamental pentru a deosebi limba de dialect, chiar dacă s-au introdus apoi și elemente noi, cum ar fi, spre exemplu, importanța conștiinței vorbitorilor unui idiom că aparțin unei comunități lingvistice sau că vorbesc o limbă aparte. Cîțiva dintre lingviștii la care ne-am referit mai sus au susținut că vorbitorii idiomurilor romanice sud-dunărene „au pierdut conștiința grupului etnic originar"[6], „sentimentul unității lor etno-lingvistice cu dacoromânii" și că acest sentiment fiind „resuscitat pe cale livrescă ... nu s-a infiltrat în conștiința acestor populații"[7].

Punctul de vedere că în sudul Dunării se vorbesc limbi romanice aparte, iar nu dialecte românești, a fost combătut de majoritatea lingviștilor noștri. La discuțiile bogate ce

---

[1] v., spre exemplu, Pușcariu, în *LR*, I, p. 217–244; Capidan, *Megl.*, I, p. 66–75.

[2] v. Cazacu, *St. dial.*, p. 10.

[3] Al. Graur, *Studii de lingvistică generală*, București, 1955, p. 119–127. Ne vom referi mereu la ediția a doua a acestei lucrări, din 1960, cu titlul *Studii de lingvistică generală. Variantă nouă*, p. 293–311; idem, *Limbă, dialect și stat*, în „Viața românească", XI, 1958, nr. 3, p. 98–102; idem, *Dialectele limbii române*, în LR, V, 1956, nr. 4, p. 7–15.

[4] I. Coteanu, *Cum dispare o limbă (istroromâna)*, București, 1957; idem, *Criteriile de stabilire a dialectelor limbii române*, în LR, VIII, 1959, nr. 1, p. 7–15; idem, *Și totuși istroromâna este limbă!*, în SCL, IX, 1958, nr. 3, p. 391–393; idem, *Elem.*, p. 114–116.

[5] După Coteanu, *Elem.*, p. 115, ar exista în sudul Dunării numai două limbi, aromâna și istroromâna, aceasta din urmă desprinzîndu-se, tîrziu, de dacoromână. Și meglenoromâna s-a desprins tîrziu, „din aromână sau din dacoromână", dar, neavînd ca istroromâna „condiții de evoluție independentă", „a rămas lîngă aromână ca un dialect al acesteia".

[6] *Introducere în lingvistică*, p. 286.

[7] *Tratat de lingvistică generală*, București, 1971, p. 429.

au avut loc au participat, mai ales, D. Macrea[1], R. Todoran[2], Al. Rosetti[3], B. Cazacu[4], E. Petrovici[5]. Chiar lingviștii care nu au participat direct la aceste discuții au rămas, aproape în totalitatea lor, la părerea că cele trei idiomuri trebuie considerate dialecte românești, iar nu limbi romanice aparte.

2. Criteriul genetico-structural

Dacă în concepția primului grup de lingviști criteriul „posibilității de contopire"[6], adică al subordonării, este declarat criteriu fundamental, dacă nu chiar universal, cu care s-ar stabili deosebirea dintre limbă și dialect, pentru ceilalți primează criteriul *genetic*, criteriul *structural*, contopite, eventual, în unul singur, criteriul *genetico-structural*. Dialectele limbii noastre au, deci, geneză comună, provenind din româna vorbită pînă la separarea lor, numită, de aceea, *română comună*. Singura sursă de informare asupra românei comune o constituie cele patru dialecte actuale. Româna comună este considerată „un diasistem, adică rezultatul la care se ajunge prin abstractizarea detaliilor din toate sistemele ei constitutive"[7]. Dialectele limbii noastre au, în general, aceeași structură fonetică, gramaticală și lexicală. Limba română are, astfel, o serie de particularități care-i dau individualitatea, deosebind-o de celelalte limbi romanice. Nu poate fi vorba de limbi aparte din moment ce, spre exemplu, latinului *tōtus* îi corespunde, în cele patru dialecte, *tot*, după cum lui *trēs* îi corespunde *trei*. Se știe apoi că româna, spre deosebire de celelalte limbi romanice, păstrează pe *ŭ* latin. Excepțiile sînt aceleași în toate dialectele. Spre exemplu, lat. *autŭmnus*> dr., ar., mgl. *toamnă*, ir. *tomnĕ* (formă mai nouă, în locul unui mai vechi *toamnă*). La fel, peste tot *-l-* latin trece la *-r-* în limba română : lat. *gŭla* > dr., ar., mgl. *gură*, ir. *gurĕ* etc.[8] Am notat, la întîmplare, cîteva cuvinte de origine latină din limba română spre a se vedea evoluția lor în cele patru dialecte[9] :

Lat.	Ar.	Mgl.	Ir.	Dr.
acus	acu	ac	âc	ac
*albina (= aluină)	algină	albină	albirę	albină
anima	inimă	inimă	irimę	inimă
arare	aru	ar	arâ	ara
barbatus	bărbatu	bărbat	barbât	bărbat
basilica	băsearecă	băsearică	basęrikę	biserică
camisia	cămeașe	cămeașă	cameșę	cămașă
*cubium	cuibu	cuib (cul'b)	cul'b	cuib
cubitus	cotu	cot	cot	cot
ducere	ducu	duc	duțe	duce

[1] D. Macrea, *Despre dialectele limbii române*, în LR, V, 1956, nr. 1, p. 5—24; idem, *Cîteva precizări în legătură cu problema dialectelor limbii române*, în LR, V, 1956, nr. 4, p. 70—75.

[2] R. Todoran, *Cu privire la o problemă lingvistică în discuție: limbă și dialect*, în CL, I, 1956, p. 91—101; idem, *Cîteva observații cu privire la problema delimitării dintre limbă și dialect*, în SUBB, 1960, fasc. 2, p. 57—68.

[3] Al. Rosetti, *Limbă sau dialect?* (I), în SCL, XI, 1958, nr. 1, p. 101—102; idem, *Limbă sau dialect?* (II), în SCL, IX, 1958, nr. 3, p. 395—397.

[4] Cazacu, *St. dial.*, p. 9—32.

[5] Petrovici, *St. dial.*, p. 102—103, 110—112.

[6] Al. Graur, *Studii de lingvistică generală. Variantă nouă*, p. 304.

[7] *ILR*, II, p. 17.

[8] v. Petrovici, *St. dial.*, p. 90—96.

[9] v. *ILR*, II, p. 294—297.

Dăm, în continuare, şi cîteva fraze pentru a demonstra structura dialectelor sud-dunărene şi, totodată, unitatea limbii române.

Dialectul dacoromân : Era odată un împărat care nu avea nici un fiu şi dorea mult să aibă un fiu, ca să nu i se stingă numele. De aceea se ruga la dumnezeu să-i dea un fiu.

Dialectul aromân : Earà nă oară un amiră, ţe no-aveà niţi-un hil'ŭ şi multu dureà s-aibă un hil'ŭ, tra s nu-l' se-astingă numa. De-aţeà nîs urà la dumnidzău să-l' da un hil'ŭ.

Dialectul meglenoromân : Ra unã oară un ampirat, cari nu vę niţi un il'ĭŭ şi multu ţineà să aibă un il'ĭŭ sa nu-l'ĭ si stingă numea. Di ţea ĭel tucu si rugà la domnu să-l'ĭ da un il'ĭŭ.

Dialectul istroromân : O votĕ fost-a un crâl', cârle n-å vut nauk(e) un fil' si ie rę fost cåro råda vę un fil', se nu l'i se zatarę lumele. Din ţăsta rugåt-a domnu neca-l' dåie un fil' [1].

3. Criteriul înţelegerii

În legătură cu cele discutate mai sus trebuie amintit şi un alt criteriu, al *înţelegerii*. S-a spus [2] că, dacă doi vorbitori se înţeleg, ei folosesc dialecte ale aceleiaşi limbi. Dimpotrivă, dacă nu se înţeleg, vorbesc limbi diferite. Realitatea lingvistică este însă foarte complexă, încît nici acest criteriu nu oferă soluţii cu caracter universal, cum s-a putut vedea, dealtfel, şi din discuţia de mai sus. Textele prezentate aici arată că un dacoromân şi un aromân, de exemplu, se înţeleg mai uşor decît doi italieni, unul din Piemont, altul din Umbria, Puglia sau Sicilia.

4. Criteriul istorico-politic

Faptele demonstrează că numai criteriul genetico-structural nu poate soluţiona problema delimitării limbii şi dialectului. Situaţii ca acea a limbilor rusă, bielorusă, ucraineană, la care se pot adăuga multe altele (bulgara şi macedoneana etc.), arată, o dată în plus, cît de complexă este această problemă. De aceea cercetătorii care admit că în sudul Dunării există dialecte româneşti, iar nu limbi romanice aparte au avut în vedere şi alţi factori, istorici, sociali, culturali etc., admiţînd, astfel, şi un criteriu cu caracter larg, *istorico-politic*, şi susţinînd că acesta trebuie să-l completeze pe cel lingvistic. Dar nici chiar în felul acesta nu putem spune că s-a găsit soluţia pentru a rezolva fiecare caz în parte. În funcţie de situaţia fiecărui idiom capătă preponderenţă cînd criteriul genetico-structural (este vorba, spre exemplu, de limbile provensală sau dalmată), cînd cel istorico-politic (este vorba, astfel, de limbile ucraineană şi bielorusă)[3].

Cercetătorii au mai avut apoi în vedere faptul că dialectele române sud-dunărene nu sînt singurul caz cînd un idiom nu contribuie la formarea şi îmbogăţirea limbii naţionale. În aceeaşi situaţie este dialectul corsican, un dialect italian vorbit pe teritoriu francez, dialectul galician, un dialect portughez vorbit în Spania, în provincia Galicia, dialectul ceangăilor din Moldova, un dialect maghiar etc.

---

[1] Textele sînt reproduse după Sextil Puşcariu, *Études de linguistique roumaine*, Cluj—Bucureşti, 1937, p. 66—67.

[2] Este vorba de G. Gröber, urmat de K. Vossler. Pentru detalii vezi Al. Graur, *Studii de lingvistică generală. Variantă nouă*, p. 296.

[3] v. R. Todoran, *Cu privire la o problemă lingvistică în discuţie* ... p. 100.

Odată scindat, dialectul poate deveni limbă aparte, dacă alți factori decît simpla desprindere a lui favorizează acest lucru. El poate rămîne însă multă vreme și după separarea de restul limbii, datorită unor condiții speciale, la stadiul de dialect, după cum poate să și dispară, vorbitorii lui adoptînd o altă limbă. Dialectele române sud-dunărene sînt în situația unor „antichități vii", inclusiv cel istroromân, care, în ciuda numărului mic de vorbitori, a rezistat atîtea veacuri [1].

5. Criteriul verigilor intermediare

Este invocat, chiar dacă mai rar, și *criteriul verigilor intermediare*, adică al continuității teritoriale, potrivit căruia trecerea de la un dialect la altul se face gradat [2]. Între dialecte se creează, astfel, zone de tranziție, adică verigi intermediare. În cazul dialectelor izolate, cum sînt cele sud-dunărene, astfel de verigi intermediare nu există. Trecerea de la un dialect la altul este bruscă.

Cum realitatea este complexă și nu putem folosi aceleași criterii pentru toate situațiile în care se află idiomurile, trebuie să acceptăm părerea lui A. Martinet și R. Todoran, formulată în mod independent, că există două grupe de dialecte. Primul grup cuprinde majoritatea dialectelor, care se caracterizează prin continuitate teritorială cu restul limbii și sînt numite de A. Martinet *dialecte de convergență* [3], iar de R. Todoran *dialecte convergente* sau *tipice* [4]. Al doilea grup este format din dialectele izolate care nu au devenit limbi aparte, numite *dialecte de divergență* de A. Martinet, *dialecte divergente* sau *atipice* de R. Todoran. Numai la cele dintîi contopirea în limba națională este o caracteristică esențială [5]. Cele din urmă pierd — cum se exprimă N. Trubetzkoy — „capacitatea de a participa în comun la importante schimbări fonetice și morfologice" [6].

6. Criteriul conștiinței și voinței comunității de vorbitori

Începînd cu A. Meillet, este luat în considerare și un alt criteriu, al *conștiinței și voinței* membrilor unei comunități de a vorbi o anumită limbă [7]. Evident, nici acest criteriu nu este hotărîtor, cum a arătat, între alții, C. Tagliavini, care relatează că în regiunea Groesheek din Olanda și în regiunea Cranenburg din Germania se vorbește același dialect. Totuși, cei din Groesheek cred că ei vorbesc un dialect neerlandez, pe cînd cei din

---

1 v., E. Petrovici și P. Neiescu, *Persistența insulelor lingvistice. Constatări făcute cu prilejul unor noi anchete dialectale la istroromâni, meglenoromâni și aromâni*, în CL, IX, 1964, nr. 2, p. 187—214; P. Neiescu, *Cercetări dialectale la românii din sudul Dunării*, în CL, X, 1965, nr. 1, p. 21—27. Citām o singură frază, de la p. 25:

„În Istria am constatat însă că nu numai generațiile mai virstnice, ci și copiii vorbesc istroromâna, aceștia din urmă devenind bilingvi abia după ce fac cîteva clase la școala croată". În legătură cu situația actuală a acestui dialect v. și Kovačec, *Descr. istr.*, p. 20—21.

2 v., spre exemplu, capitolul *Ramificațiile teritoriale*, semnat de C. Dominte, din *Tratat de lingvistică generală*, p. 424—426.

3 A. Martinet, *Dialect*, în „Romance Philology", VIII, 1954—1955, p. 11.

4 R. Todoran, *Cu privire la o problemă lingvistică în discuție ...*, p. 101.

5 *Ibidem*, p. 98.

6 Pentru acest citat v. Cazacu, *Sl. dial.*, p. 19.

7 A. Meillet, *Linguistique historique et linguistique générale*, ediția a II-a, Paris, 1926, p. 80—82.

Cranenburg spun că ei vorbesc un dialect german [1]. Cu toate acestea, criteriul amintit poate reprezenta „unul dintre factorii cei mai de seamă de care trebuie să se țină seama în delimitarea caracterului de limbă sau de dialect al unui idiom“[2]. Dar, după B. Cazacu, acest criteriu nu are aceeași însemnătate în toate perioadele istorice ale dezvoltării unei comunități. Conștiința apartenenței la o anumită comunitate lingvistică „este însă, am putea spune, decisivă în perioada constituirii și afirmării națiunilor“[3]. De aceea în secolele al XIX-lea și al XX-lea aromânii, prin reprezentanții vieții lor culturale, nu numai că și-au manifestat „conștiința apartenenței lor la comunitatea națională românească“, dar au și militat „în sensul apartenenței la această comunitate“[4]. Se știe că aromânii și-au manifestat multă vreme dorința de a li se înființa școli românești.

De asemenea, numeroși aromâni s-au stabilit, de-a lungul timpului, în țara noastră, arătîndu-se „foarte contrariați cînd li se pune la îndoială caracterul românesc al dialectului și sentimentelor lor“ [5].

7. Criteriul funcțiilor unui idiom

Printre factorii invocați pentru a arăta că idiomurile romanice sud-dunărene au rămas la stadiul de dialect au fost și lipsa școlii în graiul propriu, lipsa unei culturi dezvoltate (literatură și știință) etc. Trebuie spus că dialectul aromân a avut, totuși, unele premise să devină o limbă aparte, căci a existat un început de literatură, de cultură. Datorită condițiilor istorice în care s-a dezvoltat, idiomul aromân a rămas însă, ca și celelalte idiomuri sud-dunărene, la stadiul de dialect [6]. Desigur că lipsa unei organizații statale proprii nu a favorizat dezvoltarea funcțiilor idiomului spre a deveni o limbă independentă. În legătură cu acestea, cercetătorii au vorbit de un alt criteriu, acela al *funcțiilor unui idiom*.

Trebuie avut în vedere și faptul că vorbitorii dialectelor sud-dunărene au fost obligați de împrejurări să vorbească și alte limbi, mai ales în afara relațiilor de familie, ceea ce a făcut ca graiul lor să evolueze într-un cadru restrîns, să nu aibă condițiile necesare pentru a dobîndi și dezvolta funcțiile unei limbi aparte. R. Todoran consideră că în epoca modernă, adică „în perioada existenței limbilor naționale“, „eficacitatea acestui criteriu este mărită“[7]. Aceasta, însă, nu înseamnă că toate limbile au funcție culturală. Este cazul, spre exemplu, al unor limbi africane sau ale indienilor americani. Dacă mai avem în vedere și faptul că există dialecte ca cel napoletan sau sicilian, care au dezvoltat o literatură beletristică și, totuși, au rămas, în continuare, ca dialecte, înțelegem că nici criteriul funcțiilor unui idiom (adică filologic [8] sau cultural) nu poate da răspuns la întrebarea dacă un idiom

---

[1] v. *Actele celui de-al XII-lea Congres internațional de lingvistică și filologie romanică*, II, București, 1971, p. 341—342.

[2] Cazacu, *St. dial.*, p. 24.

[3] *Ibidem*, p. 25.

[4] *Ibidem*, p. 26; v. și Ionescu-Ruxăndoiu, *Probl. dial.*, p. 48.

[5] D. Macrea, *Cîteva precizări ...*, p. 74. Pentru alte amănunte v. Cazacu, *St. dial.*, p. 26—27 și în special notele 67, 68.

[6] Reținem, de aceea, o idee a lui A. Brun, *Parlers régionaux. France dialectale et unité française*, Paris, Toulouse, 1946, p. 8:

„Între *limbă* și *dialect* nu există diferență de natură, ci mai degrabă diferență de destin. O limbă nu este, adesea, decît un dialect care *a reușit*“. [„Entre *langue* et *dialecte*, il n'y a pas différence de nature, mais plutôt différence de destin. Une langue n'est souvent qu'un dialecte qui a réussi“].

[7] R. Todoran, *Cîteva observații ...*, p. 65.

[8] v. C. Tagliavini, *Le origini delle lingue neolatine. Introduzione alla filologia romanza*, ediția a treia, Bologna, 1959, p. 296.

este limbă sau dialect. Se pare că pentru epoca modernă el trebuie avut mai mult în vedere decît pentru perioadele vechi, dar şi de data aceasta numai recurgînd şi la alte criterii putem aprecia cu mai puţine posibilităţi de a greşi statutul de limbă sau dialect al unui idiom.

8. Concluzii

La capătul acestei discuţii se impun cîteva concluzii. Un dialect se contopeşte, de regulă, în anumite condiţii, în limba respectivă, contribuind la îmbogăţirea acesteia. Atunci însă cînd dialectul, datorită unor împrejurări speciale, se desprinde de limba la care a aparţinut din punct de vedere genetic, devenind o arie izolată, el poate urma două căi : sau evoluează ca o limbă aparte, sau rămîne multă vreme la stadiul de dialect pentru ca apoi să dispară.

Realitatea lingvistică fiind deosebit de complexă, nu se poate folosi un singur criteriu, oricare ar fi acesta, pentru a numi un idiom limbă sau dialect. Este nevoie să îmbinăm, ţinînd seama de situaţia fiecărui idiom în parte, mai multe criterii, chiar dacă datorită anumitor împrejurări capătă preponderenţă unul dintre ele. Nici chiar procedînd astfel nu avem certitudinea că am dat o soluţie definitivă, întrucît limba şi dialectul au fost şi rămîn noţiuni relative şi, deci, întrucîtva convenţionale [1].

Cele trei idiomuri romanice sud-dunărene la care ne-am referit sînt considerate de majoritatea cercetătorilor, români şi străini, dialecte ale limbii române [2]. Ele sînt dialecte atipice, ce prezintă o însemnătate excepţională pentru istoria limbii române.

IV. DIALECTELE ŞI LIMBA NAŢIONALĂ. DIALECTELE ŞI LIMBA LITERARĂ (ÎN DIVERSE PERIOADE ISTORICE)

1. Dialectele și limba națională[3]

Limba naţională se formează, de obicei, pe baza unui dialect, care se bucură, datorită unei întregi serii de factori (politici, economici, sociali, culturali) de mai mult prestigiu şi în jurul căruia gravitează celelalte dialecte [4]. Bineînţeles, dialectele nu dispar odată cu constituirea limbii naţionale.

În ceea ce priveşte limba română naţională, aceasta s-a format pe baza dialectului dacoromân.

---

[1] v., spre exemplu, Ferdinand de Saussure, *op. cit.*, p. 278, şi Petrovici, *Sl. dial.*, p. 102.

[2] Într-un articol recent, intitulat *Unitatea limbii române*, în „România literară", IX, 1976, nr. 28, p. 8, prilejuit de apariţia volumului *Compendiu de dialectologie română* al Matildei Caragiu Marioţeanu, acad. Al. Graur reia un citat din Sextil Puşcariu pentru a sublinia că trăsăturile esenţiale ale limbii române se găsesc în „cîteşipatru dialectele". Se pare, deci, că Al. Graur renunţă acum la părerea că cele trei idiomuri romanice sud-dunărene ar fi limbi aparte.

[3] În legătură cu formarea statului naţional român v. Constantin C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor*, ediţia a II-a, revăzută şi adăugită, Bucureşti, 1975, p. 138, 689—696.

[4] v. şi Oswald Ducrot, Tzvetan Todorov, *Dictionnaire encyclopédique des sciences du langage*, Paris, 1972, p. 81.

2. Limba literară — varianta cea mai îngrijită a limbii naționale

Limba națională are diferite variante, cea mai îngrijită dintre acestea fiind *limba literară*. Între limba literară și dialecte există raporturi foarte strînse, în sensul că se influențează reciproc. Dialectele dispar treptat sub influența celei dintîi, și nu fără a lăsa urme în limba literară. A urmări procesul de formare a limbii literare înseamnă a cerceta mai ales interacțiunea dintre cele două realități amintite. Desigur, trebuie să avem în vedere, în cercetarea formării limbii literare, nu numai selectarea anumitor particularități lingvistice și impunerea lor ca normă supradialectală, ci și contribuția maselor de vorbitori în general și în special a oamenilor cultivați din toate domeniile de activitate. Un rol important pot avea și împrumuturile din alte limbi [2]. La formarea limbii literare se adaugă, prin urmare, numeroase elemente care vin din afara dialectului. Limba literară nu este numai limba operelor scriitorilor, ci și cea a ziarelor, a lucrărilor științifice (tehnice, agricole, medicale etc.). Desigur, nimeni nu poate nega rolul scriitorilor la îmbogățirea limbii literare. Cînd tratatele de istorie a limbii literare discută mai ales particularitățile lingvistice ale operelor literare, ele pleacă de la acest rol important al scriitorilor. Procedeul este însă unilateral, căci nu trebuie subestimată contribuția, de exemplu, a unor manuale școlare, a unor lucrări de chimie, medicină etc. la formarea celei mai îngrijite variante a limbii naționale.

3. Raporturile dintre limba română literară și subdialectele dacoromâne

Pe noi ne interesează aici doar raporturile dintre limba română literară și subdialectele dacoromâne. În studiul acestor raporturi trebuie să distingem două aspecte, pe cît de importante pe atît de complexe : *a*) faptul că „limba literară este, în același timp, expresia unui dialect (grai) acceptat drept bază a unificării și rezultatul colaborării tuturor dialectelor (graiurilor) sau, cel puțin, a unora dintre ele“[3] ; *b*) faptul că limba literară exercită o acțiune permanentă asupra graiurilor, care suferă, astfel, modificări, își tocesc particularitățile, sînt supuse unui proces de diluare.

a. Limba română literară

În ceea ce privește primul aspect, trebuie să reținem, mai întîi, ideea, subliniată de aproape toți cercetătorii, că limba literară nu coincide întru totul cu dialectul pe baza căruia s-a format. Limba literară nu duce, de aceea, la dispariția acestui dialect. Astfel, dacă ne referim la limba română literară, rămîn multe trăsături regionale muntenești — căci cei mai mulți cercetători admit că limba noastră literară a creat norme supradialectale plecînd mai ales de la particularități muntenești — care nu sînt considerate literare nici pentru

---

[1] v. și M. Gukhmann, *Langue littéraire et dialecte*, în *Communications et rapports du premier Congrès international de dialectologie générale*, I, Louvain, 1964, p. 294.

[2] Ion Gheție, *Baza dialectală a românei literare*, București, 1975, p. 62.

textele provenite din această arie, nici pentru graiurile muntene vorbite. Este evident că *dă*, *pă*, *coaje* „coajă", *eu crez*, *eu spui*, *puind*, *ei face*, *izmă* „mentă" etc. nu sînt literare. Sînt însă literare formele *cine*, *ger*, *a(mers)*, *seamă*, *seară*, sau cuvinte ca *burtă*, *cimitir*, *varză*, *zăpadă* etc. Prin urmare, la formarea limbii noastre literare au contribuit şi celelalte graiuri, unele cu mai multe particularităţi, altele cu mai puţine. Chiar dacă particularităţile muntenești care au devenit normă supradialectală sînt mai numeroase decît cele ale altor arii dialectale, nu putem spune, totuşi, că „româna literară este muntenească în esenţa ei"[1]. Putem însă vorbi, ceea ce nu este totuna, de „preponderenţa numerică a elementelor muntene", care însă „nu ne îndreptăţeşte să considerăm limba noastră literară ca bazată *numai* pe graiul muntean"[2]. Şi aceasta cu atît mai mult cu cît nu avem încă un „inventar" al tuturor elementelor din toate ariile dialectale dacoromâne care au pătruns, sub o formă sau alta, în limba literară. Ne-am referi doar la cîteva exemple : *frînghie* (<lat. *fimbria*) este literar, deşi prezintă un fenomen dialectal (moldovenesc), palatalizarea labialelor. Tot moldovenești sînt apoi cuvinte ca *lăcrămioară*, *promoroacă*. Unele cuvinte din limba literară sînt derivate de la un termen dialectal : *colţunaş* (< *colţun*, întîlnit prin Moldova şi Bucovina) ; *şăgalnic* (< *şagă*, cunoscut prin Moldova, Bucovina, Transilvania) ; *a îngloda* (< *glod*, folosit prin Moldova şi Bucovina) ; *viorea* (< *vioară* „viorea", întîlnit prin Transilvania) ; *pitigoi* (< *a pitiga* „a pişca", specific Crişanei) ; *a îmbrînci* (< *brîncă* „mînă", cunoscut mai ales prin Crişana) ; *a scrijeli* (< *scrijea* „felie de pîine", a cărui arie o constituie Maramureşul şi regiunile vecine)[3]. Este apoi dovedit că *-u* din *(ei)făceau*, *(ei) mergeau* în loc de *(ei) făcea*, *(ei) mergea* pătrunde în limba literară din subdialectul bănăţean în perioada 1840—1890[4]. Credem că în felul acesta trebuie înţeleasă contribuţia graiurilor la formarea limbii literare[5]. Este deci necesar ca toate ariile dialectale să fie minuţios cercetate din acest punct de vedere.

Normele limbii literare unice sînt norme supradialectale. Este citat, de aceea, cu bună dreptate, lingvistul danez Otto Jespersen (1860—1943), care observa că se exprimă literar acela care nu-şi trădează, prin felul cum vorbeşte, originea sa locală.

În evoluţia limbii literare unice se pot distinge trei perioade istorice : perioada de pînă la constituirea acesteia ; perioada de constituire ; perioada de după constituirea limbii literare.

α) În prima perioadă, ariile dialectale sînt egale, nu se poate vorbi de „hegemonia" vreuneia dintre ele. Textele scrise reflectă o serie de particularităţi dialectale, în funcţie de regiunea de unde provin. La noi această etapă începe cu secolul al XVI-lea. Este, deci, epoca textelor rotacizante, a tipăriturilor lui Coresi şi *Cazaniei* lui Varlaam, a *Bibliei* de la Bucureşti etc. Fiecare dintre aceste monumente literare prezintă particularităţi dialectale[6]. Putem, însă, constata, totodată, şi unele încercări de selecţie a faptelor dialectale, de realizare a unor sinteze de particularităţi regionale. Tipăriturile lui Coresi, care nu reprezintă numai graiul muntenesc, *Palia* de la Orăştie, *Cazania* lui Varlaam şi *Biblia* de la Bucureşti sînt dovezi incontestabile în acest sens.

β) Limba română literară unitară se constituie în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Putem afirma că această a doua etapă începe, de fapt, mai devreme, căci între Muntenia,

---

[1] Gheţie, Mareş, *Gr. dr.*, p. 27.

[2] I. Gheţie, *Baza dialectală* ..., p. 63.

[3] Pentru aceste exemple cît şi pentru altele v. L. Mareş, *Cuvinte regionale în derivate literare*, în LR, XXIV, 1975, nr. 1, p. 71—80 ; idem, *Cuvinte regionale în locuţiuni şi expresii literare*, în LR, XXII, 1973, nr. 2, p. 149—154.

[4] v. I. Gheţie, *Baza dialectală* ..., p. 69.

[5] Pentru diferitele concepţii privind originea limbii noastre literare v. idem, *op. cit.*, p. 47—61.

[6] v., spre exemplu, Gh. Ivănescu, *Problemele capitale ale vechii române literare*, în BIFR, vol. XI—XII, 1944—1945, p. 66—157 ; G. Istrate, *Limba română literară*, Bucureşti, 1970, p. 15—26 ; Gheţie, Mareş, *Gr. dr.*, p. 320—347.

Moldova și Transilvania au existat, tot timpul, contacte strînse. Ceea ce s-a consfințit în a doua jumătate a secolului al XIX-lea era pregătit de mai înainte, prin colaborarea mai multor generații de cărturari, scriitori etc. din Muntenia, Moldova și Transilvania. Subdialectul muntean începuse, prin urmare, mai înainte să atragă atenția oamenilor de cultură, care însă nu l-au considerat sursa exclusivă a limbii literare. După ce orașul București devine capitala Principatelor Unite (1862), se conturează tot mai mult faptul că unele particularități lingvistice muntenești vor deține primatul în limba literară. Limba română literară este, în fond, o sinteză între toate subdialectele, chiar dacă s-a pornit de la un anumit subdialect. Acest lucru a fost posibil datorită unității limbii noastre. Feudalismul nu a lăsat la noi, sub aspect lingvistic, urmele pe care le constatăm, spre exemplu, în Italia sau Germania. Nu s-au creat la noi acele „centre lingvistice" în jurul cărora să graviteze graiul dintr-o anumită regiune.

Adăugăm aici că între dialect și limba literară se face o distincție netă, în sensul că cel dintîi este un produs spontan, pe cînd limba literară este rezultatul unei acțiuni conștiente, are caracter de normă voită.

γ) Ultima perioadă se caracterizează prin îmbogățirea, perfecționarea limbii literare [1] și prin sporirea continuă a influenței ei asupra dialectelor [2]. Etapa aceasta ne interesează în mod deosebit, spre a vedea felul cum reacționează graiurile. Limba literară, răspîndită pe toate căile, devine, pentru vorbitori, al doilea sistem alături de cel al graiului local. Isoglosele, mai stabile în perioadele anterioare, suferă acum modificări mai multe. Presiunea limbii literare favorizează, așadar, dinamica ariilor dialectale.

b. Acțiunea exercitată de limba literară asupra graiurilor dacoromâne

Cu acestea am ajuns la cel de al doilea aspect al raportului dintre limba literară și graiuri. Influența propriu-zisă a limbii literare asupra graiurilor românești începe, deci, relativ tîrziu, pentru motivele arătate mai înainte. De la început este necesar să facem o distincție între limba literară scrisă și cea vorbită. Cei ce vorbesc dialectal se exprimă literar cu mai multă ușurință în scris. În acest caz, desprinderea de sistemul graiului regional este mai ușoară. Însușirea limbii literare vorbite este un proces mai lung, cu particularități diferite de la limbă la limbă, în funcție de distanța existentă între norma literară și uzul graiului, adică de „contradicțiile" dintre cele două sisteme care intră în contact [3]. Este apoi de reținut încă un fapt: nu toate nivelurile graiului se comportă la fel față de limba literară.

---

[1] Limba română literară s-a format mai tîrziu decît limbile literare romanice occidentale. De aceea ea are mai multe oscilații ortografice și ortoepice.

Acțiunea de cultivare a limbii noastre literare, inițiată de Academia R. S. România, are drept scop să grăbească înlăturarea unor inconsecvențe și incertitudini. Cultivarea limbii a devenit o preocupare de prim ordin în țara noastră. Credem de aceea că limba română literară este într-un stadiu de trecere la această ultimă etapă, care va fi, desigur, de lungă durată și va duce la eliminarea fluctuațiilor ce mai există și la îmbogățirea ei sub aspect lexical și sintactic.

[2] v., spre exemplu, St. Dumistrăcel, *L'influence de la langue littéraire sur les parlers populaires roumains. Prémisses*, în „Revue de linguistique romane", 1970, tomul 34, nr. 135—136, p. 349—365; I. Ionică, P. Lăzărescu, M. Vulpe, *Cu privire la raporturile dintre limba literară și graiuri*, în FD, VIII, 1973, p. 22.

[3] v. Coteanu, *Elem.*, p. 64.

Cel mai supus schimbărilor este lexicul. Structura fonetică și cea gramaticală (mai ales morfologică) rezistă mai mult la presiunea limbii literare. Desigur, influența limbii literare variază după vîrstă, după gradul de instruire a vorbitorilor.

Notăm mai jos o serie de cuvinte care au pătruns în unele graiuri, cele mai multe fiind neologisme :

accident, agent, antreprenor, aspirator, azil, bilanț, brigadier, cancer, cinema, contracta, decret, defrișa, echipă, emisiune, factură, facultate, fermă, fișă, garaj, irigație, loz, mandat, paralizat, responsabil, revistă, servietă, taior, violent etc.[1]

Unii termeni neologici pătrund în graiuri cu sintagmele din care fac parte : *în tot cazul, la ora actuală, pe parcurs* etc. De asemenea, pătrund în graiuri conective literare ca *deci, deși, întrucît* etc.[2]

Desigur că, într-o fază inițială, o bună parte din aceste elemente suferă anumite modificări : *întîmpinor, răspunzabil* pentru *antreprenor, responsabil*. De asemenea, se întîmplă ca termenii să nu fie întotdeauna bine folosiți : *plasament* „amplasament", *respective* „perspective" etc.[3] Chiar conjuncțiile amintite nu sînt folosite corect de toți vorbitorii graiurilor. Toate acestea sînt însă remediate cu vremea.

Poate avea loc însă și un alt fenomen, care ne interesează aici în mod deosebit : chiar cei care își însușesc corect un element literar îl modifică potrivit particularităților dialectale. Astfel, un bănățean va pronunța *acsidént, azént, cánsér*, un moldovean va rosti *deșî, facultáți, sărviétâ*, iar un muntean *defrișá, fișé, garáj'* etc. Se creează, astfel, forme intermediare ce au elemente comune și cu limba literară și cu dialectul. Această formă de comunicare, ce reprezintă „conflictul" dintre dialect și limba literară vorbită, este numită *semidialect, interdialect, dialect*$_1$ (spre deosebire de *dialect*$_2$, care reprezintă dialectul propriu-zis)[4]. J. Vendryes vorbea de „o variantă cu aspect dialectal a limbii comune"[5]. Alți lingviști vorbesc de o *franceză regională*, o *italiană regională* etc. pentru a numi această formă intermediară de exprimare[6]. Credem că termenul cel mai potrivit este *semidialect*. Denumirea *interdialect* nu corespunde realității lingvistice constituite printr-un „compromis" între un dialect și limba literară, nu între două sau mai multe dialecte. Termenul acesta s-ar putea folosi, cel mult, pentru dialectele intermediare, cum sînt, spre exemplu, dialectele franco-provensale sau dialectele create la contactul sîrbei cu croata, al polonei cu slovaca etc.

Semidialectul nu este suma tuturor particularităților dialectale și literare. Vorbitorul, care are permanent în minte cele două sisteme, operează o selecție a faptelor lingvistice. Pe măsură ce influența limbii literare crește, unele particularități dialectale introduse în semidialect dispar.

Cercetătorii sînt obligați să studieze dialectele și ramificațiile lor întrucît acestea suferă mereu transformări. Adunarea materialului dialectal trebuie să devină o preocupare centrală a lor, în vederea alcătuirii de glosare, monografii dialectale, atlase, culegeri de texte, arhive fonogramice.

---

[1] v. și Gh. Pop, *Elemente neologice în graiul maramureșean*, Cluj, 1971 ; V. Rusu, *Observații asupra pătrunderii neologismelor în graiul de pe Valea Ialomiței*, în FD, III, 1961, p. 191—200.

[2] v. V. Neagoe, *Aspecte ale pătrunderii neologismelor în vorbirea populară actuală*, în LL, 1974, vol. III, p. 463, 465—466.

[3] v. I. Ionică, P. Lăzărescu, M. Vulpe, *op. cit.*

[4] v. Cazacu, *St. dial.*, p. 33—40.

[5] J. Vendryes, *Le langage. Introduction linguistique à l'histoire*, Paris, 1968, p. 296.

[6] v., spre exemplu, M. Cortelazzo, *op. cit.*, p. 184.

V. IMPORTANȚA STUDIERII DIALECTELOR

Discuțiile de mai sus au arătat că dialectologia prezintă o importanță deosebită pentru gramatica istorică, pentru istoria limbii literare și pentru lingvistica generală.

1. Dialectologia și gramatica istorică

Dialectele conțin mărturii vii privind dezvoltarea, de-a lungul timpului, a limbii. Dacă analizăm, spre exemplu, elementele arhaice fonetice, gramaticale, lexicale din dialectele române sud-dunărene și din unele arii laterale dacoromâne, putem avea o imagine a limbii române comune.

Se știe că pentru dialectul dacoromân pînă în secolul al XVI-lea avem foarte puține fapte de limbă atestate. Singura sursă pentru a cunoaște perioada anterioară acestei date o constituie graiurile dacoromâne.

Faptul că aromânii spun *kíl'u*, *urẹ́acl'e*, *úngl'e*, *căpitíńu*, meglenoromânii *íl'u*, *urẹ́cl'ă*, *úngl'ă*, *căpitọ́ń* (în Banat pînă astăzi se mai spune *căpătíń*), istroromânii *fil'*, *urẹ́cl'e*, *úngl'e* este de o însemnătate capitală pentru a stabili că în româna comună se păstra, spre exemplu, *l* lat. + *i̯* (< *i* + *e*,*i* în hiat) (*filius*) în faza *l'* sau în grupurile consonantice latine *cl*, *gl* (*oricla*, *ung(u)la*), ca și *n* latin + *i̯* (< *e*,*i* în hiat) (*capitaneum*) în faza *ń*.

În graiurile dacoromâne de peste munți, ca și în dialectele sud-dunărene, există încă forma *fărină* (< lat. *farina*). Putem conchide că această formă caracteriza, cîndva, întreaga limbă română și că, deci, forma *făină* este nouă, ulterioară separării dialectelor românești.

Formele de imperfect fără *-u* la pers. a treia plural, care caracterizează dialectele aromân și istroromân, ca și dialectul dacoromân în faza sa veche, ne duc la aceeași concluzie că această desinență, analogică la dacoromâni și meglenoromâni, este tîrzie.

Altădată, limba română cunoștea perfectul simplu ca o particularitate generală. Chiar dacă în textele dacoromâne vechi nu am găsi această formă verbală, prezența ei prin Oltenia, apoi prin Banat (aici se cunosc și forme arhaice : *dîș* „zisei", *merș* „mersei", *puș* „pusei"), prin Crișana (unde auzim încă *mîncăm* „mîncarăm", *mîncat* „mîncarăți"), ca și în dialectele sud-dunărene (vezi, spre exemplu, ar. *uscai*, *uscaș*, *uscă*, *uscăm*, *uscat*, *uscară*) este o dovadă că perfectul simplu caracteriza româna de pînă la separarea celor patru dialecte.

Dacoromânii au, astăzi, cuvîntul *plug*, de origine slavă, care a înlocuit termenul *arat*, de origine latină (cf. ar. *arat*, *aratru*). De asemenea, *zăpadă* (cf. sl. *zapadati* „a cădea") este mai nou, înlocuindu-l, într-o bună parte a dialectului dacoromân, pe *nea* (< lat. *nix*, *nivis*), păstrat în graiurile de peste munți și prin sudul Dunării (ar., mgl. *neauă*, ir. *nę*). La fel, *păcurar* „cioban" (< lat. *pecorarius*), păstrat în graiurile dacoromâne de peste munți, a caracterizat, cîndva, tot dialectul dacoromân, cum dovedesc, dealtfel, și ar. *picurar*^{u}, mgl. *picurar*, ir. *pecurâr*. În Moldova, Muntenia, Oltenia și Dobrogea *păcurar* a fost înlocuit cu *cioban* (< tc. *çoban*).

2. Dialectologia și istoria limbii literare

Într-un paragraf anterior am vorbit despre raporturile dintre dialecte și limba literară. Nu putem înțelege formarea limbii literare fără a cunoaște particularitățile ramificațiilor teritoriale ale limbii respective. Un scriitor francez, Charles Nodier (1780—1844), afirma, cu bună dreptate, că cel care nu a explorat cu grijă graiurile nu-și cunoaște limba

decît pe jumătate. Numai cunoscînd particularităţile dialectale vom înţelege, spre exemplu, raportul dintre elementul literar şi cel regional, dintre elementul regional şi cel arhaic. Nu toate faptele considerate arhaice au dispărut din limbă. Am cules, spre exemplu, cuvîntul *prost* cu sensul arhaic de „simplu" în Vicovul de Sus (judeţul Suceava), în expresia „ţesut în *prost*", adică ţesut simplu, fără vreun model complicat. Graiurile ne oferă numeroase exemple similare. De asemenea, numai cunoscînd graiurile vom putea determina ce este creaţie şi ce este luat din graiuri în limba unui scriitor.

3. Dialectologia şi lingvistica generală

Dialectologia pune la dispoziţia lingvisticii generale faptele concrete de limbă pentru argumentarea unor principii cu caracter universal. Este suficient să amintim aici, spre exemplu, ilustrarea fenomenelor de diversificare şi unificare din limbă, studierea raportului dintre limbă şi societate sau, cum s-a văzut mai sus, a raportului dintre limbă şi dialect. Se ştie apoi că neogramaticii dădeau legilor fonetice un caracter rigid, imuabil, or adevărul în această privinţă a putut fi stabilit numai după ce s-a apelat la studiul graiurilor populare. De fiecare dată, faptele dialectale îl ajută pe cercetător să se ridice la concluzii teoretice şi metodologice cu caracter general.

4. Dialectologia şi predarea limbii române în şcoală

În sfîrşit, cunoaşterea dialectelor are importanţă practică pentru predarea limbii române în şcoală. Profesorul este obligat să impună normele literare şi să atragă mereu atenţia asupra faptelor regionale, care trebuie înlăturate atunci cînd elevii folosesc sistemul limbii literare. De asemenea, foarte adesea în explicarea textelor literare se face apel la particularităţile regionale (fonetice, gramaticale, dar mai ales lexicale). Profesorul se va opri, deci, la forme ca *sară*, „*s-a fost deschis* o poartă" din poezia lui M. Eminescu, la *lingoare*, *peană*, *părete*, *perină*, *tibişir* din poezia lui T. Arghezi, ca şi la *dăştept*, „*e* caii voştri", *ţigarea* din romanele lui Marin Preda, explicîndu-le, arătînd aria lor de răspîndire şi, bineînţeles, scopul cu care scriitorul le foloseşte.

VI. GRANIŢE DIALECTALE. ARII DE TRANZIŢIE

În ultimul sfert al secolului al XIX-lea, odată cu cercetarea ştiinţifică a dialectelor, începe şi discuţia uneia dintre cele mai însemnate probleme care-i va preocupa multă vreme pe cercetători, şi anume aceea a graniţelor dialectale.

Dialectele sînt elemente de discontinuitate. Pot fi ele delimitate cu uşurinţă? Sînt dialectele realităţi sau simple construcţii ale minţii noastre? Dacă sînt realităţi, care este structura lor, cum se delimitează de dialectele vecine? La astfel de întrebări nu s-au dat aceleaşi răspunsuri. Unii cercetători concep graniţele dialectale ca pe nişte linii foarte precise de demarcaţie. Alţii, dimpotrivă, neagă existenţa limitelor dialectale şi a dialectelor[1].

[1] Pentru a simplifica lucrurile, vom înţelege aici prin *dialect* orice variantă teritorială a limbii.

În sfîrșit, o a treia grupă admite linii în general, dar care, necoincizînd punct cu punct, fac ca trecerea de la un dialect la altul să nu fie bruscă așa cum se întîmplă în cazul ariilor izolate, ci sub forma unor zone, mai întinse sau mai înguste, unde particularitățile ariilor învecinate se amestecă. Altfel spus, există, cum admit toți cercetătorii, o arie dialectală muntenească și una moldovenească. Între acestea există însă o zonă unde întîlnim particularități din ambele arii amintite (v. *infra*, h. 1, p. 32).

Fiecare grupă de cercetători a avut numeroși reprezentanți. Ne vom referi numai la cîțiva dintre ei.

1. Neogramaticii

Din prima grupă fac parte reprezentanții școlii neogramatice (Hermann Paul, Karl Brugmann, Hermann Osthoff etc.). Neogramaticii concepeau evoluția limbii ca un proces mecanic, schematic. De aceea ei susțineau că legile fonetice acționează cu o necesitate oarbă, cu o precizie matematică. Un sunet, în context fonetic asemănător, suferă aceleași modificări în toate cuvintele. Prin urmare, *c* lat. + *e*, *i* se transformă în *ĉ*, în concepția neogramaticilor, în toate cuvintele. Astfel, *ĉer*, *ĉerb*, *ĉine*, *ĉinĉ* etc. ar avea aceeași răspîndire, de unde concluzia că isoglosele respective se suprapun punct cu punct. De aici și ideea că între dialecte se pot trasa granițe precise, ceea ce duce la concluzia că dialectul este o unitate închisă, desăvîrșită, net deosebită de unitatea vecină [1].

Georg Wenker, adept al neogramaticilor, din dorința de a demonstra ideile prezentate mai sus și, în primul rînd, existența granițelor precise între dialecte, a publicat, în 1881, prima fasciculă din *Sprachatlas von Nord- und Mitteldeutschland*... (v. și *infra*, p. 66, 75). Cele șase hărți au arătat însă că liniile de isoglosă mergeau destul de capricios. G. Wenker este, astfel, cel dintîi care zdruncină conceptul neogramatic de graniță dialectală precisă în ciuda ideii de la care a plecat spre a elabora acest atlas.

Cu tot caracterul ei exagerat, concepția neogramaticilor a servit dialectologiei, deoarece a încurajat cercetările dialectale. Adepți și adversari ai legilor fonetice „oarbe" au căutat în graiurile vii argumente pentru a-și susține teoriile.

2. Negarea dialectului. Adversarii neogramaticilor

Cea de a doua grupă de cercetători neagă existența limitelor dialectale și a dialectelor Amintim, mai întîi, numele lui H. Schuchardt, care, încă înainte de apariția ideilor școlii neogramatice, compara limba cu valurile unei ape. Într-o comunitate lingvistică avem a face, în fond, cu graiuri individuale, încît nu mai poate fi vorba de nici o unitate teritorială distinctă.

Cei mai cunoscuți adversari ai neogramaticilor au fost P. Meyer, G. Paris și J. Gilliéron. După ce G. I. Ascoli publică lucrarea sa *Schizzi franco-provenzali* [2], în care concepe dialectul ca un organism, cu particularitățile lui specifice, se aprinde un adevărat foc al discuțiilor. În răspunsurile sale, P. Meyer, negînd existența dialectelor franco-provensale, consideră dialectul un concept arbitrar al minții noastre, deoarece

---

[1] Pentru principiile neogramatice v. André Jacob, *Genèse de la pensée linguistique*, Paris, 1973, p.127–138; Al. Graur, L. Wald, *Scurtă istorie a lingvisticii*, București, 1965, p. 59–65.

[2] v. „Archivio glottologico italiano", III, 1878, p. 61–120. Fascicula din acest volum în care se publică lucrarea amintită apare încă din 1874!

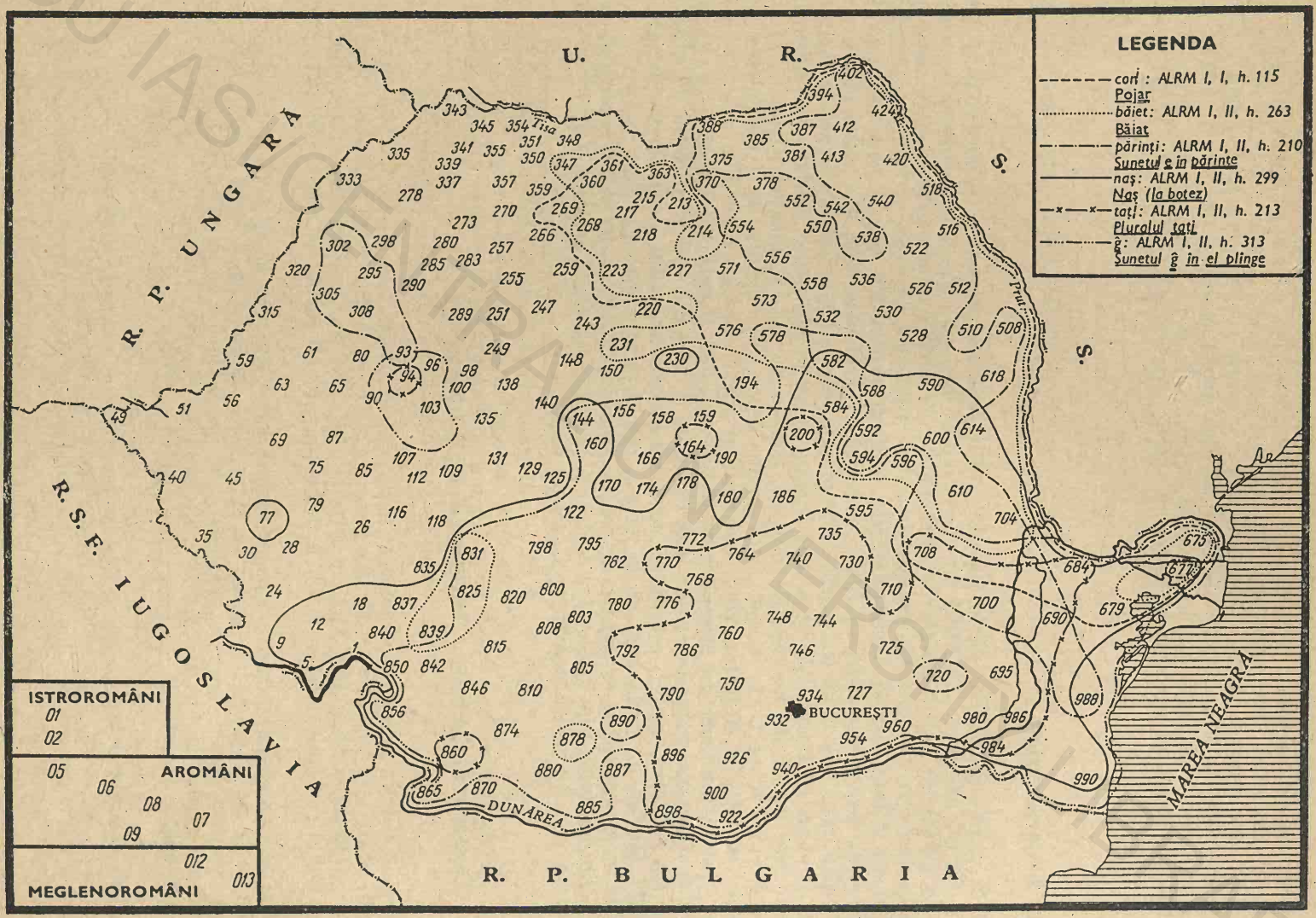

Harta nr. 1. **Interferența liniilor de isoglosă la granița dintre subdialectele muntean și moldovean**

isoglosele se întretaie în fel şi chip. De aici concluzia că „orice definiţie a dialectului este o *definitio nominis*, iar nu o *definitio rei*“[1]. Aşadar, în concepţia sa, sarcina dialectologului este de a studia geografia particularităţilor dialectale, nu geografia dialectului. De aceea el ţine să precizeze că dacă foloseşte, totuşi, în discuţii, termenul *dialect*, este „pentru a vorbi ca toată lumea“[2].

G. Paris, adept al teoriei lui P. Meyer, susţine, într-o celebră comunicare, intitulată *Les parlers de France* [3], că graniţa dintre „langue d'oc“ şi „langue d'oïl“[4] este un zid imaginar şi că orice încercare de a delimita dialectul în general este o operaţie aproape inutilă. Pot fi delimitate, în concepţia sa, particularităţile lingvistice, luate separat, aşa cum pot fi delimitate zonele pe care se întind anumite plante (măslinul, vita de vie, porumbul). Graiurile populare formează însă un covor pestriţ şi nu permit stabilirea ariilor. Cu acest prilej, G. Paris face un apel înflăcărat la studierea graiurilor populare, considerate o „floră naturală“ din care, înainte de a fi înlocuite cu o altă „cultură“, trebuie culese „eşantioane“ şi adunate „într-un mare ierbar naţional“.

J. Gilliéron, la începutul activităţii sale, era preocupat, cu deosebire, de aspectul fonetic al graiurilor. După ce publică, în colaborare cu Edmond Edmont, *Atlas linguistique de la France*, el se consacră studiului cuvîntului. Observînd că isoglosele nu pot coincide, el neagă dialectul şi ajunge la concluzia că fiecare cuvînt are o istorie proprie. J. Gilliéron opune, prin urmare, studiului dialectului, studiul cuvîntului [5].

3. Dialectul — unitate complexă

Printre cei care au apărat dialectul, dar fără a-l concepe ca pe o unitate închisă, cu limite precise, a fost G. I. Ascoli. Dialectul este, în concepţia sa, o sumă de caracteristici, ce se combină într-un anumit fel. Tot aici amintim pe A. Horning [6], care, demonstrînd existenţa unei limite între dialectele franceze dintre Metz şi Belfort, precizează că graniţele dialectale nu trebuie concepute ca nişte linii precise de demarcaţie.

Este important de reţinut că L. Gauchat, care într-o fază iniţială a activităţii sale nu admisese dialectul [7], îşi schimbă concepţia, determinat de noile anchete pe teren şi de noile progrese ale ştiinţei limbii. La A. Dauzat însuşi, care, la început, opunea dialectului „comunele lingvistice“[8] — ce corespund diferitelor grupări sociale sau administrative, de altădată, formînd, astfel, un mozaic lingvistic — ideea de dialect îşi găseşte, cu timpul, locul cuvenit [9]. El concepe, totodată, graniţele dialectale sub forma unor fişii de

---

[1] v. „Romania“, IV, 1875, p. 295; v. şi G. I. Ascoli, *P. Meyer e il franco-provenzale*, în „Archivio glottologico italiano“, II, 1876, p. 385—395.

[2] v. „Romania“, V, 1876, p. 505—506.

[3] v. „Revue des patois gallo-romans“, II, 1888, Paris—Neuchâtel, p. 161—175.

[4] În legătură cu aceste două realităţi lingvistice, v. Pierre Bec, *La langue occitane*, Paris, 1963, p. 8.

[5] v., spre exemplu, J. Gilliéron, J. Mongin, Scier *dans la Gaule romane du sud et de l'est*, Paris, 1905, p. 27.

[6] A. Horning, *Über Dialektgrenzen im Romanischen*, în „Zeitschrift für romanische Philologie“, vol. XVII, Halle, 1893, p. 160—187.

[7] L. Gauchat, *Gibt es Mundartgrenze?*, în „Archiv für das Studium der neueren Sprachen und Literaturen“, CXI, 1903, p. 365—403.

[8] A. Dauzat, *Essai de méthodologie linguistique dans le domaine des langues et des patois romans*, Paris, 1906, p. 178—179.

[9] A. Dauzat, *Les patois. Évolution. Classification*, Paris, 1927, p. 70; idem, *L'Europe linguistique*, Paris, 1953, p. 5—9.

isoglose. Constatăm, astfel, o apropiere între concepția lui A. Dauzat și cea a lui L. Gauchat[1].

Cele de mai sus arată că ideii de graniță precisă între dialecte ca și celei de „zid imaginar" i se opune, cu vremea, conceptul de fișie de isoglose. Cercetătorii au dovedit acest lucru plecînd, în primul rînd, de la atlasul lui J. Gilliéron și E. Edmont. Important este nu faptul că nu putem sesiza unde se termină o arie și unde începe alta, ci acela că pe fondul particularităților comune tuturor ariilor există trăsături „specializate" pentru fiecare arie în parte. Raportul dintre elementele de discontinuitate trebuie înțeles altfel decît îl concepeau neogramaticii sau adversarii lor. Cînd limba este în general mai unitară, ariile se opun mai puțin una alteia prin nucleul lor, iar zonele de trecere sînt, de regulă, mai întinse, mai estompate și, deci, mai greu de delimitat. Tocmai aceste fapte i-au scăpat lui J. Gilliéron, autorul celui dintîi atlas lingvistic științific.

La noi, cel dintîi cercetător care a înțeles complexitatea problemei ariilor și limitelor dialectale a fost B. P. Hasdeu. Încă pe la 1881 el vorbea de o „continuațiune" a dialectelor, înțelegînd prin aceasta tocmai trecerea treptată de la un dialect la altul. Această continuitate „nu exclude existența unor centruri mai pronunțate". După Hasdeu „se confundă capetele dialectelor, nu însă și porțiunile lor centrale". Așadar, „orice mapă geografică dialectală implică rezerva fluctuațiunilor terminale : centrul fiecărui dialect e pronunțat, hotarele sînt echivoce"[2].

Cercetătorii români au adus, cu timpul, și în special după apariția atlaselor lingvistice românești, numeroase contribuții la delimitarea variantelor teritoriale ale dialectului dacoromân, la stabilirea criteriilor privind selectarea faptelor ce trebuie avute în vedere la conturarea unei arii dialectale. Dealtfel, rolul hotărîtor în soluționarea problemei granițelor dialectale l-au avut atlasele lingvistice, care au permis o privire globală asupra ariilor dialectale[3]. Atlasele lingvistice regionale vor aduce noi contribuții în această privință.

4. Arii de tranziție

La contactul între două sau mai multe arii dialectale se formează *arii* (*zone*) *de tranziție*, adică de „bilingvism dialectal" sau „plurilingvism dialectal", caracterizate prin coexistența mai multor sisteme dialectale. Se vorbește, astfel, și de *graiuri de tranziție*, deși nu există, în realitate, un sistem dialectal „de tranziție"[4].

Zonele de tranziție sînt rezultatul unor relații economice, sociale, culturale etc., în regiunea geografică de contact între populații aparținînd la arii dialectale diferite[5]. Nici aceste zone nu sînt omogene de la un capăt la altul. De regulă, în părțile marginale ale lor domină particularitățile ariei mai apropiate. Astfel, în sudul zonei de trecere de la subdialectul bănățean la cel crișean sînt preponderente particularitățile bănățene, iar în nordul ei particularitățile crișene. Cu timpul, dacă prestigiul uneia dintre ariile în contact crește, zona de tranziție suferă modificări, în detrimentul ariei mai puțin avantajate.

O astfel de zonă a studiat, spre exemplu, Gr. Brîncuș, în nord-vestul Olteniei, unde se întîlnesc particularități lingvistice muntenești, bănățene și din Țara Hațegului (această

---

[1] A. Dauzat, *Les patois. Évolution. Classification*, p. 72—75.

[2] B. P. Hasdeu, *Istoria limbei române. Partea I. Principie de lingvistică*, București, 1881, p. 58—59.

[3] v., spre exemplu, Petrovici, *St. dial.*, p. 38—49; 107—109; Todoran, *Repart.*; idem, *Noi partic.*; Cazacu, *St. dial.*, p. 144—169; I. Gheție, *Cu privire la repartiția graiurilor dacoromâne. Criterii de stabilire a structurii dialectale a unei limbi*, în SCL, XV, 1964, nr. 3, p. 317—346.

[4] v. A. Avram, *Despre dialectologia structurală*, în vol. colectiv *Elemente de lingvistică structurală*, redactor responsabil I. Coteanu, București, 1967, p. 187—188.

[5] v. și Ferdinand de Saussure, *op. cit.*, p. 279—280.

ultimă regiune fiind ea însăşi o arie de tranziţie). În trecut au avut loc infiltraţii de populaţie din Banat şi Transilvania în nord-vestul Olteniei. Aceste deplasări de populaţie au avut cauze diferite : sporirea obligaţiilor iobagilor, exploatare feudală mai aspră în regiunea de origine, epidemii de ciumă, necesitatea de a închiria păduri şi păşuni etc. Pînă astăzi haţeganii, oltenii şi bănăţenii se întîlnesc cu stînele lor în munţii din nord-vestul Olteniei sau la lucru, în pădure. Astfel se explică de ce aici întîlnim *ĉ*, *ĝ*, africate munteneşti, *ć* (*fráće*), *d̨* (*d̨îu̯ă*) ca în Banat sau *a* pentru *ă* (*batrîn*), *mń* pentru *m* (*mńez*) ca în Ţara Haţegului[1].

5. Dinamica ariilor dialectale

Forţelor centrifuge, care duc la diferenţieri lingvistice, li se opun, în anumite condiţii ale dezvoltării limbii, forţe centripete, determinate, de asemenea, de o întreagă serie de factori : influenţa dialectului vecin, influenţa centrelor culturale sau politice, dispariţia barierelor administrativ-politice, influenţa limbii literare, creşterea generală a nivelului cultural al vorbitorilor etc. Ultimii doi factori amintiţi au, în ultimul timp, un rol tot mai însemnat pentru nivelarea şi apoi eliminarea „divergenţelor" dialectale.

Limitele dialectale nu sînt, aşadar, fixe. Ele suferă modificări, uneori mai lente, alteori mai rapide. Se poate vorbi, de aceea, de o *dinamică a ariilor dialectale*[2]. S-a remarcat, spre exemplu, că repartiţia graiurilor dacoromâne din secolul al XVI-lea era, întrucîtva, diferită de cea de astăzi[3]. Variantele teritoriale ale limbii suferă, deci, modificări.

Nu toate nivelurile dialectului (fonetică, morfologie etc.) au aceeaşi dinamică. Unele rezistă mai mult, altele cedează mai uşor presiunii factorilor de nivelare. Cercetătorii au observat că isofonele şi mai ales isomorfele sînt mai rezistente[4] decît isolexele. Lexicul este, aşadar, nivelul cel mai deschis, suferind mult mai uşor schimbări decît fonetica şi morfologia. Bineînţeles, există şi în lexic elemente stabile, ce denumesc noţiuni fundamentale. Aceste constatări duc, în chip firesc, la o ierarhizare a faptelor lingvistice atunci cînd delimităm variantele teritoriale ale unei limbi.

---

[1] Gr. Brîncuş, *Cercetări asupra unui grai de tranziţie*, în AUB, 1955, nr. 2—3, p. 197—205; v. şi Gr. Rusu, *Graiuri de tranziţie. În legătură cu poziţia graiului vrîncean în cadrul dacoromânei*, în CL, VI, 1961, nr. 1, p. 83—94; N. Saramandu, *Arii fonologice şi zone dialectale de tranziţie (pe baza* NALR-*Oltenia*, vol. I—II), în SCL, XXVI, 1975, nr. 2, p. 119—130.
Pentru alte detalii v. Giosu, *Graniţe*.

[2] v. Cazacu, *St. dial.*, p. 73—90; Eugenio Coseriu, *La geografia lingüística*, Montevideo, 1955, p. 2—5, 20—22, 25—28.

[3] v. spre exemplu, Gheţie, Mareş, *Gr. dr.*, p. 337—350; V. Frăţilă, *Consideraţii asupra vechimii diferenţierilor dialectale ale dacoromânei*, în AUT, XI, 1973, p. 9—29.

[4] Morfologia a fost, dealtfel, caracterizată drept „citadelă a limbii" (A. Dauzat, *Essai de méthodologie linguistique* ..., p. 209).

CONSTITUIREA DIALECTOLOGIEI CA DISCIPLINĂ LINGVISTICĂ. ETAPELE PRINCIPALE ALE DEZVOLTĂRII EI

Se ştie că lingvistica a luat naştere ca ştiinţă a limbii în primul sfert al secolului al XIX-lea, odată cu aplicarea metodei comparativ-istorice în studiul limbilor. În această perioadă şi în deceniile următoare, cercetările lingvistice s-au desfăşurat, în general, sub dominaţia comparativismului şi istorismului. Lingviştii îşi îndreptau atenţia spre limbile vechi şi „moarte". Treptat, orizontul cercetării se lărgeşte, cuprinzînd şi limbile vorbite. Acestea se studiau comparativ şi istoric, pe baza monumentelor vechi de limbă. Preocupările lingviştilor erau îndeosebi de a descoperi fazele cele mai îndepărtate din evoluţia limbilor şi de a evidenţia aspectele lor arhaice.

În a doua jumătate a secolului trecut, fără a se nesocoti metoda comparativ-istorică şi rezultatele remarcabile obţinute în indoeuropenistică şi în studiul unor familii de limbi, ca aceea a limbilor romanice, cercetările lingvistice s-au îndreptat din ce în ce mai mult spre limba vie, cum ea se vorbeşte în diverse regiuni. Studierea graiurilor populare devine, începînd cu deceniul al optulea, o preocupare susţinută. Dialectele ajung obiect de studiu cînd lingviştii au descoperit că ele constituie o sursă dintre cele mai importante pentru cunoaşterea istoriei limbilor.

La sfîrşitul acestei decade, se afirmă şcoala neogramaticilor, ai cărei reprezentanţi mai de seamă şi întemeietori totodată sînt lingviştii germani H. Osthoff, K. Brugmann şi H. Paul[1]. Curentul neogramatic apare ca o reacţie la exagerările istorismului. Considerînd limba ca un produs psihic, ei propun studierea limbilor vii, cu ramificaţiile lor teritoriale, în locul celor vechi, deoarece numai prin observaţie directă se pot surprinde elementele psihologice ale limbajului. Şcoala neogramaticilor, cu importante merite în cercetarea limbilor, mai ales sub raport istoric, a promovat, aşadar, investigaţiile dialectale chiar de la fondarea ei.

Dialectologia s-a constituit ca ramură autonomă a lingvisticii în romanistică. Acest fapt nu este întîmplător. Odată cu publicarea de către Fr. Diez a gramaticii comparate

[1] Lucrarea lui H. Osthoff şi K. Brugmann, *Morphologische Untersuchungen* ..., vol. I, în prefaţa căreia se găsesc expuse principiile noului curent, a apărut în 1878, iar lucrarea lui H. Paul, *Prinzipien der Sprachgeschichte*, în 1880. Despre şcoala neogramatică, v. Iordan, *Lingv. rom.*, p. 21 ş.u.; Al. Graur şi L. Wald, *Scurtă istorie a lingvisticii*, ed. a II-a, Bucureşti, 1965, p. 59—65.

a limbilor romanice (*Grammatik der romanischen Sprachen*, Bonn, 1836—1843, în trei volume) și a dicționarului etimologic al acestor limbi (*Etymologisches Wörterbuch der romanischen Sprachen*, Bonn, 1854), romanistica ia un avînt deosebit. Pe de altă parte, limbile romanice, în condițiile specifice ale dezvoltării lor, au cunoscut un intens proces de diferențiere, oferind astfel, pentru a fi studiat, un foarte bogat și variat material lingvistic.

Preocupările dialectale apar cu mult înainte de constituirea dialectologiei[1]. Ele se înmulțesc pe măsură ce ne apropiem de epoca modernă, cînd procesul de cunoaștere se intensifică, în general, și se dezvoltă științele. Materialele dialectale mai vechi (texte, glosare, schițe monografice etc.), mai mult sau mai puțin valoroase, sînt surse importante pentru dialectologia istorică.

Bazele științifice ale dialectologiei s-au pus în deceniile al optulea și al nouălea ale secolului trecut, cînd dialectele se cercetează după anumite metode de către specialiști și sînt descrise amănunțit, iar particularitățile lor sînt explicate adesea din perspectivă istorică. Se consideră drept întemeietor al disciplinei lingvistul italian G. I. Ascoli (1829—1907). Indoeuropenist ca formație, ca și ceilalți lingviști din generația sa, el înființează în 1873 revista *Archivio glottologico italiano*, în care își publică cercetările sale dialectale[2], ample și importante, și pe cele ale elevilor săi.

În Franța, în aceeași perioadă, trezesc și susțin interesul pentru studiul graiurilor populare G. Paris (1839—1903), J. Gilliéron (1854—1926) și P. J. Rousselot (1846—1924). Cel dintîi nu a fost un dialectolog în sensul strict al cuvîntului. Cunoscut mai mult ca filolog (a studiat texte medievale franceze), el a înființat, împreună cu P. Meyer, în 1872, revista „Romania", cu un rol important în dezvoltarea lingvisticii franceze. Pătruns fiind de însemnătatea studierii dialectelor, a îndemnat stăruitor pe elevii și colaboratorii săi să cerceteze graiurile franceze și să le salveze de la pieire. Îndemnurile sale nu au rămas fără urmări. În 1888, în *Les parlers de France*[3], propune un adevărat program pentru explorarea graiurilor franceze, care include atît cercetarea lor geografică, cît și studiul monografic.

J. Gilliéron, elev al lui G. Paris, își începe activitatea dialectologică în 1880/1881 cînd publică *Patois de la commune de Vionnaz* (*Bas-Valais*) și *Petit Atlas phonétique du Valais roman* (*sud du Rhône*), lucrări care cuprind idei și metode noi. După trei ani, i se încredințează o conferință de dialectologie la École des Hautes Études, consfințindu-se astfel autoritatea științifică a titularului ei și importanța disciplinei. Împreună cu Rousselot, publică „Revue des patois gallo-romans" (vol. I—V, 1887—1893), revistă cu profil dialectologic, care a impulsionat anchetele directe pe teren.

Cu cercetările abatelui P. J. Rousselot, dialectologia se îmbogățește cu principii și rezultate noi. Începîndu-și anchetele pe teren în 1879 și continuîndu-și-le pe parcursul unui deceniu, el își valorifică experiența metodologică, dobîndită de-a lungul anilor, în studiul *Introduction à l'étude des patois*, apărut ca articol programatic în vol. I din „Revue des patois gallo-romans". Principiile stabilite și recomandate de el se constituie într-o metodă științifică de cercetare a dialectelor, caracterizată prin rigurozitate.

Lucrarea care îl face celebru este *Les modifications phonétiques du langage étudiées dans le patois d'une famille de Cellefrouin (Charente)* (Paris, 1891). În ea, autorul prelucrează datele adunate cu minuțiozitate în anchete, inclusiv cele obținute prin fonetică experimentală (al cărei întemeietor este). Concluziile lucrării pun în evidență un fapt de o valoare teoretică deosebită : lipsa de unitate în vorbire. Limbajul omenesc este diferențiat nu numai de la o regiune la alta, de la o localitate la alta, de la o clasă socială la alta, ci chiar și în sînul

---

[1] v. Pop, *Dial.*, I, p. XXIII ș.u.

[2] În vol. I, p. 1—556 : *Saggi ladini* ; în vol. III, 1878, p. 61—120 : *Schizzi franco-provenzali* ; în vol. VIII, 1882—1885, p. 98 ș.u. : *L'Italia dialettale*.

[3] Publicat în „Revue des patois gallo-romans", 1888, p. 161—175.

aceleiaşi familii, în funcţie de factori economici, sociali, culturali etc. Sistemul lingvistic cunoaşte, aşadar, o realizare individuală [1].

Tot în deceniile al optulea şi al nouălea, o direcţie nouă în metodologia cercetării dialectale se înregistrează în Germania. Georg Wenker, în 1876, întreprinde o anchetă prin corespondenţi pentru studiul fonetic al graiurilor renane, cu intenţia de a cartografia materialul adunat. Mai apoi extinde ancheta la întreg teritoriul Germaniei. Din atlasul lingvistic proiectat de Wenker, a apărut o singură fasciculă, în 1881 (v. *infra*, *p.* 75; v. şi p. 31).

Reiese, din cele menţionate mai sus, că ideea cartografierii materialului dialectal a fost prezentă (şi s-a şi concretizat în lucrările lui Wenker şi Gilliéron), cînd s-au pus bazele dialectologiei ca disciplină lingvistică.

Studiul monografic al graiului unei localităţi sau al unei regiuni lăsa nerezolvate o seamă de probleme importante. Înfăţişarea materialului lingvistic pe hărţi şi interpretarea lui din perspectivă spaţială, elementele constitutive ale geografiei lingvistice, au favorizat explicaţii noi ale faptelor de limbă şi răspunsuri la unele întrebări nesoluţionate pînă atunci. De aceea perfecţionarea geografiei lingvistice marchează o nouă treaptă în dezvoltarea dialectologiei şi a lingvisticii în general.

Întemeietorul geografiei lingvistice este J. Gilliéron prin *L'Atlas linguistique de la France* (Paris, 1902—1910). Opera sa (în colaborare cu E. Edmont) nu este cea dintîi de acest fel (ea fusese precedată de Atlasul lui Wenker şi de cel al lui Weigand), dar este prima care se realizează pe baza unei metodologii perfecţionate. În plus, Gilliéron a interpretat el însuşi materialul lingvistic din propriul său atlas în mai multe lucrări, formulînd principiile geografiei lingvistice. De la Gilliéron încoace, pînă în zilele noastre, se elaborează în diverse ţări numeroase atlase lingvistice (naţionale, regionale, zonale, continentale, ale unor familii de limbi etc.). Este aceasta o dovadă grăitoare a importanţei geografiei lingvistice în cercetarea lingvistică (v. *infra*, p. 83).

Dialectologia contemporană încearcă să ţină pas cu dezvoltarea lingvisticii în general, înnoindu-şi metodologia, mai ales în privinţa analizei materialului lingvistic. Paralel cu metoda geografică, se încearcă aplicarea metodei structurale şi transformaţionale. Ce e drept, încercările sînt relativ puţine şi limitate mai ales la fonologie, deşi teoretic valabilitatea metodelor menţionate este acceptată [2].

Metoda sociolingvistică, utilizată în ultimii ani în cercetarea lingvistică, îşi găseşte o aplicabilitate în dialectologie. (Se vorbeşte chiar de sociodialectologie[3].) (v. *infra*, p. 87).

---

[1] Numită, în terminologia uzuală de azi, idiolect; v. Caragiu, *Compendiu*, p. 20. v. şi *supra*, p. 18.

[2] v. M. Cortelazzo, *Avviamento critico allo studio della dialettologia italiana*, I, Pisa, 1969, p. 122 ş.u.; v. şi Caragiu, *Compendiu*, p. 22—23.

[3] v. B. Cazacu, *Orientări actuale în cercetarea dialectală*, în „Analele Universităţii Bucureşti". Limba şi literatura română, XXI, 1972, nr. 1—2, p. 49—63.

SCHIȚĂ A ISTORIEI DIALECTOLOGIEI ROMÂNE

Istoria dialectologiei române a străbătut, în general, drumul urmat de cercetările dialectale din cadrul altor limbi. De la cele dintîi menţiuni asupra graiurilor populare româneşti, cu mai bine de trei secole în urmă, şi pînă astăzi, cînd structura dialectală a limbii române este bine cunoscută, studierea dialectelor româneşti a înregistrat un vădit progres, remarcabil îndeosebi sub raport cantitativ şi calitativ, de la sfîrşitul secolului al XIX-lea încoace. Ea a fost stimulată de interesul, mereu crescînd, pentru constituirea normelor limbii literare, precum şi de necesităţile cunoaşterii istoriei limbii noastre, cu toate implicaţiile ei.

Pentru prima oară diferenţierile dialectale în cuprinsul limbii române sînt remarcate de Simion Ştefan (?—1656). Mitropolitul de la Bălgrad, în prefaţa *Noului testament*, punînd problema formării unei limbi literare româneşti comune, ca expresie a conştiinţei unităţii etnice a poporului român, observă că „rumânii nu grăiesc în toate ţările într-un chip, încă neci într-o ţară toţi într-un chip; pentru-aceea cu nevoie poate să scrie cineva să înţeleagă toţi grăind un lucru, unii într-un chip, alţii într-alt chip; au veşmînt, au vase, au altele multe nu le numesc într-un chip". S. Ş t e f a n a mai observat încă un fapt interesant şi demn de a fi relevat, şi anume că aceste diferenţieri dialectale se datoresc unor cauze externe: românii „răsfiraţi" prin alte „ţări" „şi-au mestecat cuvintele cu alte limbi de nu grăiesc toţi într-un chip".[1]

Tot din secolul al XVII-lea dispunem de o altă menţiune privitoare la existenţa trăsăturilor dialectale în limba română, pe care o datorăm lui Ioan Zoba din Vinţ. Modestul cărturar ardelean, în prefaţa cărţii tipărite la Sebeş, în scopul propagandei calvine, *Sicriul de aur* (1683), precizează că a fost nevoit să întrebuinţeze şi unele cuvinte regionale :

„Afla-vei şi cuvinte, pentru că rumânii nu grăim toţi într-un chip, cum iaste *oca* — pricina au adeverinţa, *în alian* — împotrivă, *hasnă* — folosul, *alduiala* — blagoslovenia şi altele, care le-am pus după obiceiul cum grăiesc pre aceste locuri"[2].

În secolul al XVIII-lea, observaţii mai ample şi mai interesante asupra unor aspecte dialectale ale limbii române se întîlnesc în opera lui Dimitrie Cantemir (1673—1723). Învăţatul domn al Moldovei constată că limba vorbită în Moldova prezintă diverse dife-

[1] apud I. Bianu şi N. Hodoş, *Bibliografia românească veche*, I (1508—1716), Bucureşti, 1903, p. 170.
[2] *Ibidem*, p. 273.

rențieri dialectale, explicate prin influențe străine, ca urmare a contactului moldovenilor cu diferite popoare. Limba cea mai „curată", după aprecierile lui, se vorbește în jurul Iașilor, sub influența curții domnești. D. Cantemir are meritul de a fi semnalat pentru prima oară existența unei trăsături fonetice dialectale în limba română : palatalizarea labialelor în graiurile moldovenești, specifică pronunțării femeilor. Recunoscînd că „locuitorii din Valachia și Transilvania vorbesc aceeași limbă ca a moldovenilor, dar o pronunță mai aspru", Cantemir recunoaște implicit prezența unor trăsături dialectale în cele trei provincii locuite de români. El pune în opoziție graiul din Moldova cu cel din Muntenia și remarcă astfel două particularități fonetice importante : pronunțarea *ĝ* și *d̨ (giur, Dumnedzeu)*, în graiul moldovenesc, și *j* și *z (jur, Dumnezău)*, în graiul muntenesc.

Folosind izvoare bizantine, în special pe Laonic Chalcocondil, D. Cantemir afirmă originea comună a aromânilor cu a dacoromânilor : „toate aceste năroade — e vorba de moldoveni, munteni, maramureșeni, „românii de peste Dunăre, cuțovlahii din Țara grecească" — dintr-aceiași romani a lui Traian să fie, nu numai limba și graiul ce și a tuturor vremilor istorii mărturisesc". În altă parte, observă că cuțovlahii au un dialect mai corupt decît al moldovenilor, de aceea aceștia nu-l pot înțelege, și că amestecă „limba părintească" cu greaca și albaneza, păstrînd însă flexiunea numelui și a verbului [1].

Dintre reprezentanții Școlii ardelene, P. Maior (1761—1821) dă mai multe referințe despre diferențierile dialectale românești. Învățatul ardelean distinge două dialecte în cadrul limbii române : dialectul românilor din Dacia veche [Dacia Traiană] și cel al românilor din Dacia lui Aurelian, care, la rîndul lor, au mai multe ramuri. Românii din Macedonia și graiul lor l-au preocupat în mod deosebit pe P. Maior. Limba acestora „nu se lovește întru toate" cu limba românilor din nordul Dunării, fiindcă „a pătimit" multe schimbări, mai ales sub influența limbii grecești. Din această cauză, „românii cei dincoace de Dunăre, pînă nu se dedau cu dînșii, puțin îi pot pricepe ce vorbesc" [2]. Cărturarul ardelean observă caracterul conservator al lexicului latin, pe de o parte în aromână, pe de altă parte în dacoromână.

În nordul Dunării, P. Maior constată o unitate lingvistică. Cu toate acestea există aici mai multe „dialecte", care se deosebesc „în pronunție" unele de altele. El a încercat o explicație a formării „dialectelor" limbii române prin proveniența coloniștilor romani, „aduși în Dacia din toate părțile Italiei".

Dacă explicarea lui P. Maior, în deplină concordanță cu întreaga sa concepție asupra formării limbii și a poporului român, nu prezintă valoare științifică, ea poate fi reținută ca cea dintîi încercare de a lămuri originea dialectelor românești.

În lucrările sale lingvistice, P. Maior menționează unele fenomene dialectale din dacoromână și din aromână [3].

Sub influența iluminismului transilvan, își desfășoară activitatea istorico-filologică, la începutul secolului al XIX-lea, aromânii Gheorghe Constantin Roja și Mihail Boiagi.

Gh. C. Roja (1786—?), „doftor" la spitalul Universității din Pesta, este autorul a două lucrări [4], în care susține originea romană a aromânilor și încearcă a demonstra caracterul latin al acestui idiom. Un interes special pentru noi prezintă *Măiestria ghiovăsirii* ..., în introducerea căreia se fac referiri la dialecte. Afirmînd, nu fără a aduce argumente, că toate

---

[1] v. Ch. Bulgăr, *Scriitorii români despre limbă și stil*, Culegere de texte, introducere, note și glosar de —, București, 1957, p. 50—51; Șt. Giosu, *Dimitrie Cantemir. Studiu lingvistic*, București, 1973, p. 55—58.

[2] *Disertațiune pentru începutul limbei românești*, în Petru Maior, *Istoria pentru începutul românilor în Dachia*, Buda, 1812, p. 298; v. și Th. Capidan, *Petru Maior și aromânii*, în „Junimea literară", XII, p. 63—69.

[3] Pentru preocupările lingvistice ale lui P. Maior, în general, și cele dialectale, în special, v. M. Protase, *Petru Maior*, București, 1973, p. 260 ș.u., cu deosebire p. 287—289.

[4] *Untersuchungen über die Romaner oder sogenannten Wlachen, welche jenseits der Donau wohnen*, Pesta, 1808, și *Măiestria ghiovăsirii românești cu litere latinești, care sînt literele românilor cele vechi, spre polirea a toată ghinta românească ceii dincoace și ceii dincolo de Dunăre*, Buda, 1809.

limbile se împart în dialecte, el constată că în cadrul limbii române există două dialecte : cel de dincolo de Dunăre (aromân) și cel de dincoace de Dunăre (dacoromân). Dialectele, la rîndul lor, se împart în diferite graiuri. Așa, de exemplu, în aromână, el distinge graiul „moscopolitan, grabovean, gopiștan, gramostean, meţovitean sau epirotean", iar în dacoromână, graiul moldovean, ardelean, bănățean și de pe Criș ș.a.[1]

Cel de al doilea, M. Boiagi (1780—1823), profesor de limba greacă la Viena, a publicat o gramatică macedoromână[2], prima de acest fel. Fiind redactată în greacă și germană, prin această lucrare autorul a înlesnit străinilor consultarea materialului lingvistic aromânesc.

Cu I. Heliade Rădulescu (1802—1872) studiile dialectale românești fac un pas înainte. Scriitorul muntean se ocupă de unele aspecte ale graiurilor dacoromâne și de dialectul macedoromân. Preocupările sale în această direcţie sînt generate de dezbaterile, de o stringentă actualitate în epocă, asupra formării unei limbi literare unice, comune tuturor românilor.

În cuprinsul dialectului românilor din Dacia, Heliade constată deosebiri între graiul muntenilor, moldovenilor, transilvănenilor și chiar al bănăţenilor și oltenilor, pe care le consideră însă de mică importanţă, deoarece ele nu pot să contureze ceea ce s-ar putea numi un dialect. Unitatea din cadrul dialectului „de obște", adică a dacoromânei, este explicată pe de o parte prin legăturile permanente între munteni, moldoveni și transilvăneni, iar pe de altă parte prin îmbrăţișarea de către toţi românii din vechea Dacie a „dialectului" scris din cărţile bisericești[3].

Într-o scrisoare către C. Negruzzi, I. Heliade Rădulescu preconizează formarea unei limbi literare unice prin contribuţia tuturor graiurilor dacoromâne din diversele provincii istorice. La o „limbă generală românească" se poate ajunge prin alegerea a ceea ce este „bun" și eliminarea a ceea ce este „rău". Concretizînd aceste idei, scriitorul muntean remarcă mai multe trăsături dialectale în dacoromână, în majoritatea lor din domeniul foneticii și al morfologiei. Particularităţile relevate pun în opoziţie mai ales graiul muntean și cel moldovean, care, la data respectivă, își disputau întîietatea în formarea limbii literare naţionale[4].

Într-o altă scrisoare către același C. Negruzzi, I. Heliade Rădulescu propune formarea limbii literare române avînd în vedere și graiul românilor din sudul Dunării. Limba „generală" a românilor, limba „de obște", trebuie să fie și „a noastră și a rumânilor din Macedonia", urmînd a cuprinde de la „deosebitele noroade românești ce este bun, frumos, sonor, regulat, norocit" și, în plus, „ce îi lipsește din dicsionarul latin". Cu acest prilej, Heliade expune particularităţile dialectului „macidono-rumânilor".

Privind comparativ „idioma" românilor din Macedonia cu cea a românilor din Dacia sub raportul elementelor comune și deosebitoare, în fonetică și în structura gramaticală, concluzia lui Heliade este clar formulată: macedoromâna este aceeași limbă cu dacoromâna, dar alt dialect. Scriitorul muntean constată, cu justeţe, că „mai toate zicerile de întîia trebuinţă" sînt de origine latină. Deosebirile sînt mai puţine în lexicul latin, mai multe însă în împrumuturile străine, care sînt „vorbe de a doua trebuinţă"[5].

Preocupări constante asupra dialectelor românești și a faptelor dialectale găsim în lucrările lui Timotei Cipariu (1805—1887). Ca istoric al limbii române, cărturarul ardelean și-a dat seama de necesitatea coroborării materialului oferit de textele vechi cu cel

---

[1] v. Capidan, *Arom.*, p. 72.

[2] Titlul, în limba germană, al lucrării este : *Romänische oder macedonowlachische Sprachlehre*, Viena, 1813. Lucrarea lui Boiagi a fost reeditată, ultima oară de P. Papahagi : *Gramatica română sau macedo-română*, București, 1915.

Date mai amănunţite despre activitatea celor doi învăţaţi aromâni se găsesc în Capidan, *Arom.*, p. 67—83.

[3] I. Heliade Rădulescu, *Opere*, II (ed. D. Popovici), București, 1943, p. 230; cf. și p. 220.

[4] v. Ion Heliade Rădulescu, *Scrieri lingvistice*. Ediţie, studiu introductiv, note și bibliografie de Ion Popescu-Sireteanu, București, 1973, p. 100—107.

[5] Ion Heliade Rădulescu, *Scrieri* ..., p. 108—130; idem, *Opere*, II (ed. D. Popovici), p. 225—244.

existent în dialecte. De aceea, în lucrările sale [1], pentru a explica formele gramaticale și alte fenomene lingvistice, face dese referiri la materialul celor trei dialecte românești: „dacoromân", „macedonic" și „istrian". Uneori fenomenele dialectale la care se referă sînt înregistrate prin observațiile sale personale, ceea ce denotă interesul autorului pentru limba vorbită. Dîndu-și seama de marea însemnătate științifică a cunoașterii dialectelor pentru studiul limbii române în ansamblul ei, T. Cipariu face un stăruitor apel pentru adunarea materialului dialectal din toate regiunile locuite de români [2].

Printre precursorii dialectologiei române, un loc important ocupă Ioan Maiorescu (1811—1864). Cu cîțiva ani în urma revoluției din 1848 — în vara anului 1857 — el își găsește, în împrejurări grele, răgazul necesar întreprinderii unei călătorii în Istria pentru a studia limba istroromânilor, așa cum se găsește ea „în gura poporului". Istroromânii fuseseră semnalați, în 1846, de A. Covaz, stîrnind, cum era de așteptat, curiozitate și interes științific printre lingviștii străini, dar mai ales printre români.

Rezultatele cercetărilor sale asupra istroromânilor și graiului lor, nedefinitivate de autor, au fost publicate de Titu Maiorescu, fiul lui I. Maiorescu, mai întîi în „Convorbiri literare" (II, VI, VII, VIII) și apoi, în 1874, în volum, cu titlul: *Itinerar în Istria și vocabular istriano-român*. «Itinerarul» conține cele dintîi informații autentice asupra situației economico-sociale a istroromânilor, precum și date etnografice și folclorice. Autorul inserează un prețios material lingvistic, ilustrativ pentru faptele relatate, remarcînd pe alocuri particularități caracteristice istroromânei. Fără îndoială că de un mai mare interes lingvistic este «vocabularul», cu peste 1200 de cuvinte istroromâne, redactat de T. Maiorescu, după fișele și însemnările rămase de la tatăl său.

Lucrarea lui I. Maiorescu, oricît de meritorie pentru vremea în care a apărut, prezintă astăzi un interes istoric. Ea constituie un punct de referință în evoluția dialectului istroromân, pe cale de dispariție.

Itinerar în Istria și vocabular istriano-român este cea dintîi lucrare de dialectologie alcătuită de un român, cel dintîi studiu românesc de dialectologie elaborat pe baza unor cercetări pe teren și cea dintîi cercetare mai amplă asupra istroromânilor și a dialectului istroromân. De aceea Ioan Maiorescu a fost considerat întemeietorul dialectologiei românești, acela care a pus „piatra fundamentală" a dialectologiei noastre [3].

În deceniul al optulea și al nouălea din secolul trecut apar primele încercări de a caracteriza subunitățile dialectale dacoromâne. George Baronzi (1828—1896) relevă cele mai importante particularități—fonetice și lexicale—ale „dialectului moldav", particularități care sînt reluate și întregite, peste cîțiva ani, de Ioan Nădejde (1854—1928) [4]. Dintre studiile de acest fel, mai important, fără îndoială, este al lui Émile Picot (1844—1918). Fostul viceconsul al Franței la Timișoara (între 1869 și 1872) și viitorul profesor de limba și literatura română, din 1875, la Școala de limbi orientale din Paris, își publică observațiile sale asupra «dialectului» din Banat în lucrarea, de real interes științific, *Documents*

---

[1] *Principia de limba și de scriptura*, publicată în „Organul luminării", începînd cu 1847 (în volum: Blaj, 1866), *Elemente de limba română după dialecte și monumente vechi* (Blaj, 1854), *Gramatica limbei române*, (Blaj, 1869—1877).

[2] v. A. Nicolescu, *T. Cipariu și problema dialectelor limbii române*, în FD, IX, p. 189—196.

[3] v. I. Popovici, *Dialectele române (Rumaenische Dialekte)*, IX. *Dialectele române din Istria*. Partea a 2-a (Texte și glosar), Halle, 1909, p. X. Cu privire la activitatea dialectologică a lui Ioan Maiorescu, se pot consulta: I. Popovici, *Ioan Maiorescu*, în „Transilvania", 42, 1911, nr. 5—6, p. 760—767; Pușcariu, *St. istr.*, III, 28—36; P. Iroaie, *Ioan Maiorescu, întemeietorul dialectologiei române*, în „Convorbiri literare", 74, 1941, nr. 7, p. 781—786.

[4] v. G. Baronzi, *Opere complete*, vol. I. *Limba română și tradițiunile ei*, Brăila, 1872, p. 8, 157 ș.u.; I. Nădejde, *Despre dialectul moldovenesc*, în „Contemporanul", III, 1884, nr. 19, p. 734—738; nr. 20, p. 761—766; nr. 22, p. 866—873; IV, 1884, nr. 2, p. 60—63. O expunere mai detaliată a contribuțiilor lui G. Baronzi și I. Nădejde la descrierea subdialectului moldovean găsim în R. Todoran, *Noi partic.*, p. 48—50.

pour servir à l'étude des dialectes roumains[1]. În introducerea acestei lucrări, filologul francez constată în cadrul dacoromânei o unitate lingvistică remarcabilă, reprezentînd din acest punct de vedere o excepţie în cadrul limbilor romanice. Diferenţierile dialectale de la o provincie la alta sînt de natură fonetică, iar în vocabular ele se remarcă prin cuvinte străine, împrumutate de la popoarele vecine. „Fondul limbii" (flexiunea şi sintaxa) este acelaşi. El critică studierea nediferenţiată şi unilaterală a influenţelor străine exercitate asupra limbii române, fără a ţine seama mai ales de răspîndirea cuvintelor. Preocupat de repartizarea graiurilor transcarpatice, consideră că Banatul prezintă o unitate dialectală aparte. Pentru prima oară sînt remarcate astfel, cu suficientă exactitate, trăsăturile specifice ale acestui grai. É. Picot îşi încheie lucrarea cu 30 de texte (un basm şi 29 de cîntece populare), culese de un tînăr (probabil elev), care apoi i le-a dictat profesorului francez. Cu excepţia unuia singur, textele provin dintr-un sat de lîngă Lugoj. Culegerea textelor, aşadar, s-a făcut indirect. Un merit al lui Picot constă în faptul că a aplicat pentru prima oară transcrierea fonetică în cercetările dialectale ale limbii române.

Dacă I. Maiorescu este considerat cel dintîi dialectolog român, É. Picot trebuie socotit primul cercetător care a dat o lucrare în domeniul dialectologiei române în măsură să satisfacă cerinţele ştiinţifice ale vremii sale.

B. P. Hasdeu (1838—1907) marchează, în istoria dialectologiei române, un moment deosebit. De o importanţă specială este organizarea de către B. P. Hasdeu, în 1884, a unei anchete dialectale prin corespondenţi, întîia de acest fel la noi şi una dintre primele în Europa. Această anchetă a fost determinată, în primul rînd, de necesităţile elaborării dicţionarului academic *Etymologicum magnum Romaniae*, a cărui redactare i se încredinţase în acest an[2].

Dicţionarul limbei istorice şi poporane a românilor, cum este subintitulată noua lucrare lexicografică de mari proporţii şi de prestigiu naţional, este conceput ca un tezaur al limbii române, în care, alături de limba literară curentă şi limba veche, îşi va avea locul rezervat şi „graiul actual al poporului cu divergenţele sale dialectale"[3]. Dacă pentru limba literară din vremea sa dispunea de numeroase surse documentare, iar pentru limba veche îi stăteau la dispoziţie tipărituri şi manuscrise, acte şi documente, vechi dicţionare şi glosare româneşti, pentru graiurile populare izvoarele erau sărace, limitate la operele literare ale unor scriitori „foarte populari", la unele dicţionare şi la colecţiile de literatură populară. În vederea îmbogăţirii cu regionalisme (multe arhaice) şi cu cuvinte din terminologia tehnică populară a materialului din dicţionarul său, B. P. Hasdeu alcătuieşte *Programa pentru adunarea datelor privitoare la limba română* (cunoscută şi sub numele de *Chestionarul lingvistic*), pe care o trimite în toate provinciile, adresîndu-se învăţătorilor, preoţilor şi altor persoane de la ţară pentru a răspunde la întrebările formulate şi a-i comunica material.

În acest chestionar, cum ne lămureşte autorul însuşi, predomină două puncte de vedere noi, impuse de stadiul dezvoltării lingvisticii din acel timp: studiul foneticii graiu-

---

[1] Extras din „Revue de Linguistique et de Philologie comparée", V, fasc. 3 (ian. 1873), p. 225—263; VI, fasc. 1 (iulie 1873), p. 61—88. O privire de ansamblu asupra activităţii acestui învăţat, cu atenţie specială la lucrările sale privitoare la limba şi cultura română, se găseşte la N. Georgescu-Tistu, *Émile Picot et ses travaux relatifs aux Roumains*, în „Mélanges de l'École roumaine en France", 1925, partea 1, p. 181—258. Pentru activitatea sa dialectologică, v. M. Petrişor, *Din istoricul cercetărilor asupra dialectului bănăţean*, în „Scrisul bănăţean", 23, 1963, nr. 5, p. 71—75.

Trăsăturile „graiului" bănăţean sînt reluate de Enea Hodoş, în prefaţa lucrării sale *Poezii poporale din Banat*, Caransebeş, 1892, p. 1—9.

[2] Ideea chestionarelor pentru adunarea unor materiale privind diverse aspecte ale vieţii poporului român este ceva mai veche. B. P. Hasdeu publică şi difuzează, cu şase ani mai devreme, chestionarul juridic (v. B. P. Hasdeu, *Obiceiele juridice ale poporului român. Programă de* ~. Ediţiune oficială, Bucureşti, 1878).

[3] B. P. Hasdeu, *Programa pentru adunarea datelor privitoare la limba română*. Ediţiunea Academiei Române, Bucureşti, 1884, p. 2; v. şi *Etymologicum magnum Romaniae*, I, Bucureşti, 1886, p. VI.

rilor populare (considerat de autor, în concordanță cu concepțiile școlii neogramatice, drept bază a dialectologiei) și studiul credințelor și obiceiurilor populare, cuprinse sub numele de folclor. *Etymologicum magnum Romaniae* avea să oglindească întreaga viață a poporului nostru, așa cum se reflectă ea în limbă.

Chestionarul lingvistic al lui Hasdeu cuprinde 206 întrebări (1—133 privesc limba, 134—206 se referă la folclor). Majoritatea întrebărilor care privesc limba vizează lexicul, numeroase întrebări, probleme de fonetică și foarte puține, structura gramaticală.

După un an de la difuzarea chestionarului, au început să sosească răspunsurile, pe care Hasdeu le apreciază astfel: „vro cîteva adevărat prețioase, unele foarte bune, multe bunicele, aproape niciunul din care să nu se tragă o brumă de folos“ [1]. Materialul adunat prin *Chestionarul lingvistic*, mai ales din Muntenia și Moldova, este deosebit de prețios [2]. El a fost utilizat mai întîi de Hasdeu pentru elaborarea dicționarului său, și, mai apoi, a fost pus la contribuție, într-o largă măsură, ca o sursă principală, de S. Pușcariu la redactarea vechiului dicționar al Academiei.

B. P. Hasdeu, în *Principie de linguistică*, s-a ocupat de cîteva probleme de dialectologie generală, ca: raportul dintre limbă și dialect, dintre dialecte și limba națională, clasificarea dialectelor, precum și necesitatea studierii lor sincronice și diacronice. El este cel dintîi dintre lingviștii români care se referă la „geografia cuvintelor“, subliniind importanța geografiei lingvistice, într-un moment cînd această metodă de studiere a dialectelor abia începuse să se contureze [3].

Preocupările lui B. P. Hasdeu pentru limba veche și mai cu seamă ancheta prin corespondenți, întreprinsă în folclorul dicționarului său, au stimulat cercetările dialectale românești. Pentru atestarea rotacismului în graiul din Munții Apuseni, după ce fusese descoperit în textele vechi publicate de Hasdeu, Teofil Frîncu (?—1903) și George Candrea (1862—1902) au publicat *Rotacismul la moți și istrieni* (București, 1886). Încurajați de succesul obținut aceiași autori alcătuiesc, în scurtă vreme, monografia *Românii din Munții Apuseni (Moții)* (București, 1888). În această nouă lucrare, cu caracter complex, sînt prezentate date sociale, precum și un bogat material etnografic, folcloric și dialectal. La cîțiva ani după publicarea *Chestionarului lingvistic* al lui Hasdeu, mai mulți ardeleni au început să studieze graiurile regiunilor lor și să le descrie în succinte studii monografice, în care ponderea o au glosarele. S-ar putea aminti aici studiul lui Miron Pompiliu (1848—1897) *Graiul românesc din Biharea*[4], și cele ale lui Vasile Vaida (1867—1897): *Studiu asupra abaterilor gramaticale în dialectul țăranilor români din Sălaj* și *Material jargon de dialect sălăjean* [5].

Din această perioadă datează și începuturile preocupărilor dialectale ale profesorului Alexiu Viciu (1855—1950), conjugate cu cele folclorice, în spiritul învățăturii profesorilor săi de la Blaj (T. Cipariu și I. M. Moldovan). Acesta publică un *Glosar de cuvinte dialectale din graiul viu al poporului român* (Blaj, 1899), retipărit, în 1906, într-o ediție îndreptată și mult amplificată, care se bucură pînă azi de apreciere pentru bogăția și valoarea documentară a materialului [6].

---

[1] B. P. Hasdeu, *Etymologicum* ..., I, p. XVIII.

[2] Cele 18 volume care cuprind răspunsurile la Chestionarul lingvistic al lui Hasdeu se găsesc la Biblioteca Academiei R.S.R. Materialul folcloric a fost valorificat în I. Mușlea — O. Bîrlea, *Tipologia folclorului din răspunsurile la chestionarele lui B. P. Hasdeu*, București, 1970.

[3] v. C. Poghirc, *B. P. Hasdeu, lingvist și filolog*, București, 1968, p. 120—123, 197—198.

[4] Publicat în „Convorbiri literare“, XX, 1887, nr. 12, p. 993—1022; republicat în M. Pompiliu, *Literatură și limbă populară*. Ediție ... de V. Netea, București, 1967, p. 229—254.

[5] Primul publicat în „Tribuna“ (Sibiu), VII, 1890, nr. 12—14, iar al doilea, în aceeași publicație, din același an, nr. 83—97. Despre autor, v. L. Ghergariu, *Vasile Vaida*, în CL, XVII, 1972, nr. 1, p. 135—140.

[6] Despre activitatea dialectologică, v. A. Viciu, *Flori de cîmp*. Colecție de folclor inedită, publicată, cu introducere, note, indici și glosar, de R. Todoran și I. Taloș, Cluj, 1976, p. 23—30.

Cu Gustav Weigand (1860—1930) începe o etapă nouă în istoria dialectologiei române: etapa științifică.

Romanistul german, profesor la Universitatea din Leipzig, și-a consacrat cea mai mare parte a activității sale studierii graiurilor populare românești, grupate în cele patru dialecte ale limbii române. Întemeind, cu sprijinul statului român, un seminar de limba română, transformat în scurtă vreme într-un institut, G. Weigand a creat un centru important de studii românești. Rezultatele muncii sale, împreună cu cele ale numeroșilor săi elevi, s-au publicat în „Anuarul" institutului *(Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache zu Leipzig)*, din care, între 1894 și 1921, au apărut douăzeci de volume.

Activitatea dialectologică a lui G. Weigand impresionează în primul rînd prin vastitatea teritoriului explorat. El a făcut cercetări dialectale, anchete directe, în toate regiunile locuite de români, în nordul și în sudul Dunării. A studiat, așadar, la fața locului, între 1887 și 1910, cele patru dialecte ale limbii române.

G. Weigand își începe cercetările dialectale la românii din sudul Dunării (aromâni, meglenoromâni și istroromâni) și le încheie la dacoromâni, publicînd numeroase studii și monografii, în care sînt consemnate rezultatele călătoriilor sale științifice. Pe lîngă materialul lingvistic și folcloric în lucrările sale se găsesc numeroase referințe privind viața social-economică și culturală a românilor cercetați.

Aromânilor și dialectului aromân le consacră o monografie în două volume *(Die Aromunen. Ethnographisch-philologisch-historische Untersuchungen* ..., vol. I — II, Leipzig, 1894—1895). Lucrarea este cel dintîi studiu monografic asupra aromânilor și a graiului lor. Meritul ei constă în a fi utilizat informații culese de autor la fața locului. G. Weigand este cel care a găsit și publicat un text aromânesc din secolul al XVIII-lea, *Codex Dimonie*. Pe meglenoromâni, al căror descoperitor este, îi prezintă, inclusiv sub raport lingvistic, în lucrarea *Vlacho-Meglen. Eine ethnographisch-philologische Untersuchung*, Leipzig, 1892, stîrnind, la timpul său, un deosebit interes. De la istroromâni a adunat și a publicat texte cu conținut folcloric. Între 1898 și 1909, a studiat graiurile dacoromâne în vederea alcătuirii *Atlasului lingvistic dacoromân (Linguistischer Atlas des dakorumänischen Sprachgebietes*, Leipzig, 1909), una dintre cele dintîi lucrări de acest fel din lume (v. *infra*, p. 78—79). Materialul adunat pentru atlasul său lingvistic și alte materiale culese cu ocazia anchetelor, mai ales texte folclorice, au fost prelucrate în mai multe monografii dialectale, publicate în cea mai mare parte în „Anuarul" institutului de la Leipzig [1].

Utilizînd metode riguroase în cercetarea dialectelor și cele mai noi din acel timp (geografia lingvistică), pe lîngă transcrierea fonetică îngrijită, lucrările lui G. Weigand au adus însemnate servicii lingvisticii românești, constituind astăzi importante surse de cunoaștere a evoluției graiurilor și dialectelor limbii române. Activitatea sa în domeniul dialectologiei a fost continuată de unii dintre elevii săi: P. Papahagi, I. Popovici, S. Pușcariu, Th. Capidan ș.a. [2].

Este locul să stăruim asupra activității dialectologice a doi dintre elevii amintiți ai lui G. Weigand, P. Papahagi și I. Popovici, nu numai fiindcă discutarea activității lor aici este motivată din punct de vedere cronologic, ci și pentru că ei au activat independent, în afara școlilor lingvistice (din București și Cluj) constituite în primele decenii ale secolului nostru.

Ca aromân, Pericle Papahagi (1872—1943) a studiat cu predilecție propriul său dialect. Prin bogăția textelor dialectale aromânești publicate, cu interes folcloric deopo-

[1] G. Weigand, *Der banater Dialekt*, în Jb, III, 1896, p. 198—332; idem, *Körösch- und Marosch-Dialekte*, în Jb, IV, 1897, p. 250—336; idem, *Samosch-und Theissdialekte*, în Jb, VI, 1899, p. 1—85; idem, *Die rumänischen Dialekte der kleinen Walachei, Serbiens und Bulgariens*, în Jb, VII, 1900, p. 1—92; idem, *Die Dialekte der Grossen Walachei*, în Jb, VIII, 1902, p. 234—324; idem, *Die Dialekte der Moldau und Dobrudscha*, în Jb, IX, 1902, p. 138—236; idem, *Die Dialekte der Bukowina und Bessarabiens*, Leipzig, 1904.

[2] Despre activitatea lingvistică a romanistului german, v. D. Macrea, *Studii de istorie a limbii și a lingvisticii române*, București, 1965, p. 231—245.

trivă, cunoştinţele asupra acestui dialect au sporit simţitor. A fost apreciată, îndeosebi din acest punct de vedere, lucrarea sa *Basme aromâne şi glosar* (Bucureşti, 1905), care a rămas pînă astăzi cea mai bună colecţie de texte aromâne, cu amănunţite explicaţii lingvistice în glosar. O activitate meritorie a desfăşurat P. Papahagi ca editor, retipărind lucrările vechilor „scriitori" aromâni [1]. Meglenoromânilor, pe care i-a studiat prin cercetări întreprinse în satele lor, le-a consacrat un „studiu etnografic-filologic", în două părţi, *Meglenoromânii* (Bucureşti, 1902), foarte preţuit pentru datele şi materialul dialectal pus în circulaţie.

Fonetician şi slavist, Iosif Popovici (1876—1928) şi-a înscris numele în istoria lingvisticii româneşti mai cu seamă prin activitatea sa dialectologică. Beneficiind de studii lingvistice în mai multe centre importante străine (ca Budapesta, Graz, Leipzig, Viena, Zagreb şi Paris), la începutul secolului, I. Popovici şi-a construit planuri măreţe pentru studierea dialectelor limbii române. Se gîndea la înfiinţarea unui Muzeu al limbii române, în care să se păstreze mostre de grai înregistrate cu ajutorul fonografului, precum şi la alcătuirea unor monografii dialectale. Din lipsă de fonduri, entuziastul dialectolog bănăţean, docent de limba română la universitatea din Viena, apoi la cea din Budapesta, nu a putut realiza decît două asemenea monografii. Cea dintîi este consacrată graiului unei regiuni mai izolate din ţinutul Hunedoarei, spre Ţara Haţegului. Titlul ei este următorul: *Rumaenische Dialekte*. I. *Die Dialekte der Munteni und Pădureni im Huniader Komitat*, Halle, a.d.S., 1905. Trebuie să subliniem faptul că această lucrare este printre cele dintîi care tratează monografic graiuri dacoromâne circumscrise la anumite zone geografice. Dacă o comparăm cu monografiile lui G. Weigand, uşor ne putem convinge de superioritatea ei. Prezintă, printre altele, avantajul de a fi explorat o regiune limitată, mai în profunzime.

Cea de a doua lucrare: *Dialectele române (Rumaenische Dialekte)*. IX. *Dialectele române din Istria*. Partea 1-a *(Referinţele sociale şi gramatica)*, Halle, a.d.S., 1914; Partea a 2-a *(Texte şi glosar)*, Halle, a.d.S., 1909, este un studiu monografic asupra dialectului istroromân, elaborat pe baza datelor culese în mai multe anchete la istroromâni. Cu toate greşelile semnalate de S. Puşcariu, lucrarea menţionată este cea dintîi monografie cu caracter ştiinţific asupra acestui dialect, consultată şi astăzi pentru materialul ei [2].

La sfîrşitul secolului trecut şi începutul secolului nostru se afirma în lingvistica românească Ovid Densusianu (1873—1938), întemeietorul şcolii lingvistice de la Bucureşti.

Pentru Ov. Densusianu, ca pentru mulţi dintre lingviştii contemporani cu el, dialectologia constituie un domeniu preferat. Primele sale preocupări pentru studiul dialectelor româneşti datează din 1905, cînd întemeiază la Bucureşti „Societatea filologică", a cărei activitate este orientată în trei direcţii: studiul limbii vechi, studiul dialectelor şi studiul folclorului. De fapt, în aceste trei direcţii s-a dezvoltat activitatea savantului bucureştean şi a colaboratorilor săi.

În vara anului 1905, îndată după înfiinţarea „Societăţii filologice", Ov. Densusianu întreprinde o călătorie în judeţul Mehedinţi, cu scopul de a alcătui o monografie lingvistică. El este cel dintîi care atrage atenţia asupra acestui grai deosebit de interesant, care ulterior a ispitit pe mai mulţi lingvişti.

Ideea alcătuirii unei monografii dialectale o concretizează mai tîrziu în *Graiul din Ţara Haţegului* (Bucureşti, 1915). Aceasta este lucrarea cea mai importantă a lui Ov. Densusianu în domeniul dialectologiei şi, totodată, cea dintîi monografie dialectală mai amplă, realizată la un nivel ştiinţific corespunzător, consacrată unui grai dacoromân.

---

[1] v. P. Papahagi, *Scriitorii aromâni în sec. al XVIII-lea*, Bucureşti, 1909, şi M. G. Boiagi, *Gramatica română sau macedo-română, reeditată, cu o introducere şi un vocabular*, de P. Papahagi, Bucureşti, 1915.

[2] O prezentare de ansamblu a activităţii lingvistice a lui I. Popovici se găseşte la D. Macrea, *Limbă şi lingvistică română*, Bucureşti, 1973, p. 229—257; v. Puşcariu, *St. istr.*, III, p. 143—175.

În prefaţa lucrării nu ni se dau indicaţii asupra metodei întrebuinţate pentru culegerea materialului. Se pare că Ov. Densusianu din principiu nu a întrebuinţat chestionarul în cercetările sale. A adunat 360 de texte din aproape toate satele răsfirate în Ţara Haţegului şi în Valea Jiului. Din ele autorul şi-a extras materialul necesar pentru descrierea graiului din punct de vedere fonetic, morfologic, sintactic şi lexical. Este posibil ca lingvistul bucureştean să fi utilizat şi aşa-zisa „metodă pasivă" (observarea directă a particularităţilor lingvistice).

Lucrarea *Graiul din Ţara Haţegului*, prin metodele după care a fost alcătuită, prin bogăţia materialului şi mai cu seamă prin interpretarea lui, este una dintre cele mai bune monografii dialectale din dialectologia românească, servind drept model multora dintre monografiile ulterioare.

În colaborare cu I.-A. Candrea şi Th. D. Sperantia, membri ai „Societăţii filologice", Ov. Densusianu publică, în două volume, *Graiul nostru. Texte din toate părţile locuite de români* (vol. I: 1906; vol. II: 1908). Lucrarea cuprinde o bogată colecţie de texte dialectale, prima de acest fel la noi. (După aprecierile autorilor, ţinînd seama de conţinutul şi varietatea textelor, nici în străinătate nu se alcătuise ceva analog pînă la data respectivă.) Din totalul de 803 texte, 724 sînt inedite, iar restul sînt reproduse după diverse colecţii, mai ales folclorice, de la românii din afara graniţelor de atunci ale ţării.

În afară de meritul de a înfăţişa mostre de grai din toate regiunile locuite de români, colecţia *Graiul nostru* se remarcă prin diversitatea tematicii textelor. Pînă la acea dată, textele dialectale publicate aveau un conţinut exclusiv folcloric. De data aceasta tematica textelor se îmbogăţeşte şi, alături de poezii populare, snoave şi basme, se dau numeroase „mărturisiri de ale ţăranilor despre traiul lor, păreri asupra unor lucruri care-i privesc, amintiri istorice ş.a." [1]. Astfel, textele se constituie în documente ale vieţii sufleteşti şi culturale ale ţăranului român. Ca atare, el eau o incontestabilă importanţă folclorică şi lingvistică. Pentru studiul lingvistic, îndeosebi sintactic, textele folclorice nu sînt cele mai indicate, deoarece limba lor „este în mare parte o limbă tradiţională, convenţională, cu forme stereotipe". De aceea, limitarea la asemenea texte constituie, după Ov. Densusianu, o greşeală de metodă.

„Trebuie să cunoaştem pe ţăran—continuă el—aşa cum se exprimă [...] în graiul zilnic, în conversaţiile cu alţii, în povestirile libere—singurele în care se poate vedea mai bine spontaneitatea lui în ce priveşte limba, ca şi spontaneitatea lui sufletească [...] Decît pagini întregi de basme mai bine cîteva fraze vii, prinse într-o convorbire" [2].

Colecţia de texte *Graiul nostru* reflectă această concepţie. Prin ea, Ov. Densusianu a înţeles să ilustreze cum trebuie concepută legătura dintre folcloristică şi dialectologie.

Meritele lui Ov. Densusianu nu ar fi pe deplin reliefate dacă nu am aminti îndemnul şi sprijinul ştiinţific acordat cu generozitate colaboratorilor şi elevilor săi în studiile consacrate graiului şi folclorului diferitelor regiuni ale ţării, studii publicate în revistele de sub redacţia sa („Buletinul Societăţii filologice" şi „Grai şi suflet") [3].

Dintre colaboratorii şi elevii lui Ov. Densusianu, care s-au remarcat în cercetările dialectale în mod deosebit, trebuie să amintim pe I.-A. Candrea şi T. Papahagi.

În multilaterala şi bogata activitate ştiinţifică a lui I.-A. Candrea (1872—1950), domeniul dialectologiei i-a fost apropiat. Ca istoric al limbii române, ca filolog, lexicograf, toponimist şi folclorist, şi-a dat seama de importanţa materialului dialectal, pe care l-a valorificat ori de cîte ori i s-a ivit prilejul. Format la aceeaşi şcoală şi călăuzit de aceleaşi concepţii

---

[1] I.-A. Candrea, Ov. Densusianu, Th. D. Sperantia, *Graiul nostru*, I, Bucureşti, 1906, p. VI.

[2] Ov. Densusianu, *Folclorul. Cum trebuie înţeles*, Bucureşti, 1910, p. 19.

[3] Pentru activitatea sa în domeniul dialectologiei, se pot consulta: L. Ionescu-Ruxăndoiu, *Ov. Densusianu, dialectolog*, în „Limbă şi literatură", 1973, nr. 4, p. 729—733; A. Scorobete, *O. Densusianu — dialectolog*, în vol. *La împlinirea a 100 de ani de la naşterea lui Ovid Densusianu. Omul şi opera*, Deva, 1973, p. 153—159.

ca și Ov. Densusianu, colegul și colaboratorul său, I.-A. Candrea a îmbrățișat cu interes cercetările dialectale. În tinerețe, studiază la fața locului graiul oșenilor, publicînd *Graiul din Țara Oașului* [1], una dintre primele monografii dialectale românești.

Spre deosebire de Ov. Densusianu, I.-A. Candrea a fost receptiv la ideile înnoitoare ale geografiei lingvistice. El însuși, înainte de primul război mondial, a întreprins anchete pentru cel dintîi atlas regional al limbii române, *Atlasul lingvistic al Banatului*, din păcate, rămas nepublicat (v. *infra*, p. 82). Într-un valoros studiu, *Constatări în domeniul dialectologiei* [2], prelucrează o parte din vastul material dialectal adunat, aplicînd metodele geografiei lingvistice.

I.-A. Candrea a adus contribuții la studiul dialectului meglenoromân, prin publicarea unor *Texte meglenite* [3] și a unui *Glosar meglenoromân* [4]. Acest material a fost înregistrat, între 1908 și 1915, de la meglenoromânii stabiliți în România în preajma războaielor balcanice.

Elev al lui Ov. Densusianu, Tache Papahagi (1892—1977) aplică în studiile dialectale concepțiile maestrului său, după care graiul trebuie studiat împreună cu folclorul și etnografia, fiindcă numai astfel poate fi cunoscut orizontul spiritual al poporului. Întreprinzînd cercetări pe teren, a elaborat două studii dialectale: *Cercetări în Munții Apuseni* [5] și *Graiul și folclorul Maramureșului* (București, 1925). Dacă cel dintîi aduce contribuții la cunoașterea graiului din această regiune, interesant pentru conservatorismul ei, cel de al doilea este un vast studiu monografic, care, cu toate lipsurile semnalate, a pus în circulație un material nou, bogat și valoros, apreciat pînă astăzi de dialectologi și folcloriști.

Ca aromân, T. Papahagi a fost preocupat de studiul propriului său idiom. *Antologia aromânească* (București, 1922) a făcut bune servicii pentru cunoașterea dialectului aromân, iar cursul său multiplicat, *Aromânii. Grai, folclor, etnografie, cu o introducere istorică* (București], 1932), este o veritabilă monografie, cu un caracter complex, predominantă fiind componenta lingvistică (Despre *Dicționarul dialectului aromân* ..., v. *infra*, p. 53).

Reprezentant de seamă al școlii lingvistice de la București este Al. Rosetti (n. 1895). Deși elev al lui Ov. Densusianu, a înțeles să orienteze într-o altă direcție cercetările dialectale. Explorări pe teren a făcut puține: *Cercetări asupra graiului aromânilor din Albania* [6], în schimb s-a ocupat de numeroase fenomene dialectale, privite din perspectivă istorică. Meritul său în dialectologia română constă, mai cu seamă, în a fi organizat cercetările dialectale în cadrul Laboratorului de fonetică de pe lîngă Universitatea din București, într-o manieră modernă. Întrebuințarea chestionarului și mai ales înregistrarea materialului dialectal cu ajutorul fonografului constituie superioritatea acestor cercetări dialectale față de cele întreprinse mai înainte. Anchetele au fost efectuate de D. Șandru (1907—1972) în diferite regiuni ale țării, iar materialul, prelucrat în micromonografii, s-a publicat în „Bulletin linguistique“ [7].

În perioada interbelică, cea mai intensă activitate dialectologică se desfășoară în cadrul Muzeului limbii române din Cluj, sub conducerea lui S. Pușcariu, fondatorul școlii lingvistice clujene. În această perioadă se elaborează aici cîteva lucrări fundamentale: monografiile asupra dialectelor sud-dunărene și *Atlasul lingvistic român*.

---

[1] În „Buletinul Societății filologice“, II, 1906, nr. 2, p. 35—85.

[2] Publicate în GS, I_2, p. 169—200.

[3] Publicat în GS, I_2, p. 261—285; II_1, p. 100—128.

[4] Publicat în GS, III_1, p. 175—209; III_2, p. 381—412; VI, p. 163—192; VII, p. 194—230. Asupra activității în domeniul dialectologiei se pot consulta: D. Macrea, *Studii de istorie a limbii și a lingvisticii române*, București, 1965, p. 168—170; Fl. Dimitrescu, *I. A. Candrea, lingvist și filolog*, București, 1974, p. 49—51.

[5] Publicat în GS, II_1, p. 22—89.

[6] Publicat în GS, IV_1 p. 1—83.

[7] S-au publicat următoarele micromonografii: *Basarabia*, BL, I, p. 80 — 107; *Țara Moților*, BL, II, p. 201—237; *Lăpușul de Sus (j. Hunedoara)*, BL, III, p. 113—177; *Bihor*, BL, IV, p. 120—178; *Valea Almăjului*, BL, V, p. 125—189; *Județul Năsăud*, BL, VI, p. 173—230.

Sextil Puşcariu (1877—1948) a îmbrăţişat cercetările dialectale încă din tinereţe. Cea dintîi lucrare dialectologică elaborată de el este *Der Dialekt des oberen Oltthales*[1], o monografie dialectală în maniera celor preconizate şi publicate de G. Weigand. Lucrarea valorifică materialul dialectal din anchetele întreprinse de S. Puşcariu, ca student, în Ţara Oltului, pentru adunarea datelor necesare întocmirii atlasului lingvistic al profesorului său.

Dacă această lucrare trece adesea neobservată, ca o lucrare de tinereţe, deşi constituie o contribuţie fără îndoială utilă la cunoaşterea structurii dialectale a Transilvaniei de sud, alta îl va consacra printre dialectologii români de seamă, şi anume: *Studii istroromâne în colaborare cu M. Bartoli, A. Belulovici şi A. Byhan*, I: *Texte*, Bucureşti, 1906 (extras din „Analele Academiei Române", seria a II-a, tomul XXVIII, Memoriile Secţiunii literare); II: *Introducere. Gramatică. Caracterizarea dialectului istroromân*, Bucureşti, 1926; III: *Bibliografie critică. Listele lui Bartoli. Texte inedite, Note, Glosare*, Bucureşti, 1929. Lucrarea lui S. Puşcariu este o monografie asupra istroromânilor şi a dialectului istroromân, monumentală prin proporţiile sale şi prin erudiţia concentrată în paginile ei. S-ar părea că avem a face cu o lucrare de colaborare, ceea ce e adevărat într-un anumit sens. A. Belulovici, studentul lui S. Puşcariu de la Viena, i-a servit, direct şi indirect, drept informator. Istroromân din Susnieviţa, necunoscător al dacoromânei, el, la îndemnul profesorului său, a cules de la ai săi texte istroromâne, transcrise fonetic de Puşcariu. M. Bartoli i-a pus la dispoziţie lingvistului român materialul adunat în mai multe anchete în satele istroromâne, acesta publicîndu-l în cel de al treilea volum al monografiei sale. A. Byhan urma să colaboreze la volumul al patrulea, destinat să cuprindă lexicul istroromân, volum care din nefericire nu s-a mai scris. Dacă ţinem seama de faptul că volumul al doilea al monografiei, cel mai extins şi cel mai important, este în întregime elaborat de S. Puşcariu, dacă avem în vedere faptul că textele istroromâne din volumul I au fost notate ştiinţific, traduse şi adnotate de profesorul clujean şi că „listele lui Bartoli", cuprinzînd, în general, material neprelucrat, reprezintă o mică parte a volumului al treilea, vom putea aprecia mai judicios meritele lui S. Puşcariu la întocmirea acestei monografii faţă de aportul colaboratorilor săi. Deşi învăţatul român interpretează numai materialul lingvistic din textele publicate în 1906, prin referinţele la lucrările consacrate acestui dialect materialul său se întregeşte, monografia cuprinzînd astfel graiul tuturor satelor istroromâne. În descrierea amănunţită şi critică a structurii dialectului român din Istria, autorul îmbină adesea sincronia cu diacronia şi, în numeroase cazuri, o compară cu cea a dacoromânei. Foarte utile pentru înţelegerea evoluţiei dialectului istroromân sînt datele asupra istroromânilor, sintetizate în introducere, folosind critic o vastă bibliografie. O menţiune specială merită capitolul final al volumului al doilea, în care se face o caracterizare a dialectului istroromân şi se fixează locul acestui idiom romanic sud-dunărean între dialectele româneşti. Privind dialectul istroromân din perspectiva istorică, prin aplicarea metodei comparative, autorul are prilejul să reia problemele fundamentale ale istoriei limbii noastre. *Studii istroromâne* este şi va rămîne încă multă vreme lucrarea de bază pentru documentare asupra istroromânilor şi a graiului lor.

De numele lui S. Puşcariu se leagă *Atlasul lingvistic român* (v. *infra*, p. 79 ş.u.), cea mai importantă operă din dialectologia română pentru studierea structurii dialectale a limbii române. S. Puşcariu are un rol important în elaborarea lucrării. Pe lîngă faptul că a iniţiat-o şi s-a îngrijit de pregătirea cadrelor necesare realizării ei, el a contribuit la stabilirea principiilor metodologice aplicate şi a asigurat unitatea operei.

---

[1] Publicat în Jb, V, 1898, p. 158—191.

În lucrarea sa de sinteză, *Limba română* (vol. I : București, 1940 ; vol. II : București, 1959), lingvistul clujean interpretează creator un mare număr de fenomene dialectale, pe baza hărților lingvistice [1].

Un alt reprezentant al școlii lingvistice clujene care s-a impus printr-o remarcabilă activitate în domeniul dialectologiei române este aromânul Theodor Capidan (1879-1953). Elev al lui G. Weigand, încă din tinerețe a manifestat interes pentru studiul dialectelor sud-dunărene, aromân și meglenoromân. Publicarea mai multor lucrări în „Anuarul" lui Weigand îl impun ca un lingvist de perspectivă. Cea mai fertilă perioadă în activitatea sa științifică este după 1920, cînd ajunge profesor la Universitatea din Cluj. Pătruns de atmosfera de muncă intensă din cadrul Muzeului limbii române, stimulatoare prin cultivarea spiritului de colaborare și respect reciproc, Th. Capidan elaborează acum, pe lîngă alte studii, monografiile asupra dialectelor meglenoromân și aromân. În ele găsim date foarte prețioase despre trecutul populațiilor românești care le vorbesc și despre starea lor actuală.

Cea dintîi monografie poartă titlul *Meglenoromânii* și cuprinde trei volume. Subtitlurile volumelor indică cuprinsul lor : vol. I : *Istoria și graiul lor* (București, 1925) ; vol. II : *Literatura populară la meglenoromâni* (București, 1928) și vol. III : *Dicționar meglenoromân* (București, 1935). Cea de a doua este *Aromânii. Dialectul aromân. Studiu lingvistic* (București,1932). Ambele lucrări sintetizează tot ceea ce s-a scris despre meglenoromâni și aromâni pînă la data cînd au apărut și descriu structura celor două dialecte, mai cu seamă din perspectivă istorică. De aceea ele sînt mereu consultate și își păstrează valoarea științifică și documentară [2].

Din prima generație de lingviști formați la școala lingvistică din Cluj fac parte E. Petrovici, S. Pop și Șt. Pașca, toți trei cu merite în promovarea cercetărilor dialectale românești.

Emil Petrovici (1899—1968) și Sever Pop (1901—1961) sînt autorii *Atlasului lingvistic român* (v. *infra*, p. 79 ș. u.). Ca participanți la lucrările premergătoare și mai ales ca anchetatori, ei au adus cele mai mari contribuții la elaborarea acestei opere, de apreciabilă valoare științifică și metodologică.

Excepțional cunoscător al graiurilor populare românești, E. Petrovici a abordat, mai cu seamă pe baza materialului *Atlasului lingvistic român*, o serie de probleme importante de dialectologie, ca de exemplu : repartizarea graiurilor în dacoromână (v. *infra*, p. 122—124), baza dialectală a limbii române naționale, aspecte ale fonologiei dialectale, unitatea dialectală a limbii române ș. a., care, în majoritatea lor, sînt republicate în volumul *Studii de dialectologie și toponimie* (București, 1970).

Ca o anexă a *Atlasului lingvistic român* (partea a doua) este volumul de *Texte dialectale* (Sibiu, 1943), prețuit în mod deosebit pentru exactitatea cu care E. Petrovici a notat vorbirea populară.

Cercetările folclorice pe care le-a întreprins în valea Almăjului și în Munții Apuseni[3], prin materialul înregistrat, sînt tot așa de importante pentru dialectologie ca și pentru folcloristică. Observațiile asupra graiului sînt de o valoare deosebită prin detaliile surprinse și prin explicațiile date faptelor de limbă.

---

[1] Pentru activitatea dialectologică a lui S. Pușcariu, v. P. Neiescu, *Contribuția lui Sextil Pușcariu la dezvoltarea dialectologiei românești*, în CL, XIX, 1974, nr. 1, p. 25—34.

[2] Pentru activitatea lingvistică a lui Th. Capidan, v. D. Macrea, *Studii de istorie a limbii și a lingvisticii române*, București, 1965, p. 178—193.

[3] E. Petrovici, *Folclor din valea Almăjului*, în „Anuarul Arhivei de folclor", III, p. 25—158 ; *Folclor de la moți din Scărișoara*, în „Anuarul Arhivei de folclor", V, p. 111—175.

Spre deosebire de alți lingviști din școala lingvistică clujeană, S. Pop a lucrat aproape în exclusivitate în domeniul dialectologiei, domeniu în care a fost orientat să se specializeze.

Cea dintîi lucrare publicată este *Cîteva capitole din terminologia calului*[1]. În ea, autorul prelucrează cu pricepere răspunsurile la zece întrebări din primul chestionar — *Calul* — lansat de Muzeul limbii române (v. *infra*, p. 66). Autorul manifestă o atitudine critică față de valoarea materialului adunat prin corespondenți. Pe baza răspunsurilor primite, a încercat să alcătuiască cîteva hărți lingvistice, în care se conturează ariile unor cuvinte.

S. Pop și-a cîștigat notorietate, în timpul specializării sale în geografia lingvistică, prin lucrarea *Buts et méthodes des enquêtes dialectales* (Paris, 1927), care cuprinde o expunere asupra anchetelor dialectale și a principiilor metodologice aplicate, mai cu seamă în domeniul romanic.

Ca dialectolog specializat în geografia lingvistică, S. Pop a publicat cîteva studii în care interpretează materialul adunat în anchetele pentru *Atlasul lingvistic român* I, mai cu seamă din punct de vedere onomasiologic, studii pe care le găsim republicate în *Recueil posthume de linguistique et dialectologie* (Roma, 1966).

În 1950, îi apare lucrarea *La dialectologie. Aperçu historique et méthodes d'enquêtes linguistiques*[2], impresionantă prin extinderea ei și prin cantitatea imensă de informații științifice pe care o cuprinde. De fapt, această lucrare este o reluare a aceleia din tinerețe, amplificată cu date referitoare la cercetările dialectale pe plan mondial. Ea constituie un instrument de lucru indispensabil cercetărilor din domeniul dialectologiei.

Ștefan Pașca (1901—1956) a obținut rezultate deosebite în onomastică. Cercetările dialectale nu i-au fost străine. Ele au pornit mai cu seamă din nevoile activității lexicografice desfășurată multă vreme la redactarea Dicționarului Academiei.

Prin participarea la elaborarea mai multor chestionare, în vederea anchetei prin corespondenți organizată de Muzeul limbii române, prin *Glosar dialectal* (București, 1928), el a contribuit la o sporire a cunoașterii lexicului graiurilor dacoromâne. În lucrarea *Capitole din terminologia calului*[3] prelucrează un material, în cea mai mare parte, din vorbirea populară, cu metode lexicologice.

Din perioada interbelică mai e necesar să amintim cercetările romanistului german Ernst Gamillscheg (1887—1971). Acesta studiază în două monografii dialectale graiuri din aria de sud a teritoriului dacoromân. În *Oltenische Mundarten* (Viena, 1919) descrie, pe baza unei anchete, graiul a peste douăzeci de sate din nordul Tîrgu-Jiului. *Die Mundart von Șerbănești-Titulești* (Jena-Leipzig, 1936) prezintă graiul a două localități din jud. Olt, ca rezultat al unei cercetări mai aprofundate. Ca străin, E. Gamillscheg a observat fapte de limbă și nuanțe ale vorbirii populare care nu sînt sesizate de cei ce vorbesc limba română.

În ultimele trei decenii, în condițiile vieții noi din țara noastră, lingvistica românească, dealtfel ca toate științele, a înregistrat succese remarcabile în toate ramurile ei. Dialectologia, cu o tradiție bogată în realizări, se situează la loc de frunte.

Expunînd realizările în domeniul dialectologiei române din etapa actuală, ne vom limita la cele mai importante și ne vom îndrepta atenția, în primul rînd, spre problematica cercetărilor, spre direcțiile în care s-au desfășurat ele.

---

[1] Publicată în DR, V, p. 51—271.

[2] vol. I: *Dialectologie romane*; vol. II: *Dialectologie nonromane*; 1334 p. Succesul obținut prin publicarea acestei lucrări îi facilitează lui S. Pop înființarea *Centrului internațional de dialectologie generală* pe lîngă Universitatea din Louvain, al cărui director a fost (1951—1961), și editarea revistei „Orbis", ca buletin al institutului fondat de el.

[3] În DR, V, p. 272—327. Despre Șt. Pașca, v. P. Dumitrașcu, *Activitatea lingvistică și filologică a lui Ștefan Pașca*, în CL, XXI (1976) nr. 2, p. 137—143.

O preocupare constantă a dialectologilor români a fost și este adunarea științifică și publicarea materialului dialectal. Condițiile dezvoltării societății contemporane impun acestor operații un caracter de urgență. Marile prefaceri economice și sociale aduc o nivelare lingvistică sub influența limbii literare, avînd drept consecință dispariția treptată a dialectelor. În această direcție trebuie să reținem trei acțiuni, care ni se par, prin amploarea și prin importanța lor, cele mai de seamă : (a) publicarea, în continuare, a materialului *Atlasului lingvistic român;* (b) elaborarea unui *Nou atlas lingvistic român*, pe regiuni; (c) alcătuirea *Arhivei fonogramice a limbii române.*

a) *Atlasul lingvistic român* (v. *infra*, p. 79 ș.u.), una dintre primele opere de acest fel, elaborat de S. Pop și E. Petrovici, sub conducerea lui S. Pușcariu, nu numai că a îmbogățit metodologia geografiei lingvistice, dar și-a dovedit marea utilitate pentru cunoașterea structurii limbii române. Începută cu entuziasm, publicarea materialului Atlasului a fost întreruptă din cauza războiului, după apariția, între 1938 și 1943, a trei volume, însoțite de tot atîtea volume cu hărți colorate, precum și a unui volum de texte dialectale. Materialul cartografiat (și necartografiat) pus în circulație a reliefat bogăția graiurilor populare românești prea puțin explorate pînă atunci, deci prea puțin cunoscute. În discutarea unor probleme, de fonetică și fonologie, de morfologie și de sintaxă, dar mai ales de lexicologie, s-a pus la contribuție, în largă măsură, prețiosul material al *Atlasului lingvistic român*, oferind o perspectivă de ansamblu asupra răspîndirii fenomenelor lingvistice și a stadiilor în care se găsesc. Am reamintit, în acest loc, toate acestea pentru a ne da seama de ce, în condițiile noi, postbelice, reluarea publicării materialului *Atlasului lingvistic român* s-a impus cu necesitate. După aproape patru decenii de la încheierea anchetelor, materialul acestei importante lucrări, de interes științific major, este publicat abia pe jumătate. Cum s-a subliniat de mai multe ori, acest material a devenit istoric. Publicarea integrală a acestei opere, cu care se mîndrește cultura noastră națională, dată fiind importanța ei recunoscută pe plan național și internațional, reclamă un regim prioritar.

b) Problema *Noului atlas lingvistic român, pe regiuni* (v. *infra*, p. 82—83) s-a pus la Conferința dialectologilor români din anul 1958. Avînd o mai deasă rețea a punctelor de anchetat, în această lucrare se conturează cu mai multă precizie ariile fenomenelor lingvistice. Pe de altă parte, ea reflectă un alt stadiu din evoluția graiurilor populare românești. Din punctul de vedere al bogăției materialului, în raport cu volumul problemelor urmărite, *Atlasul lingvistic român*, cu 7000 de întrebări în chestionar, se situează la un alt nivel decît *Noul atlas lingvistic român, pe regiuni*, cu numai 2543 de întrebări. Prin cele menționate aici, vrem să subliniem că, oricît ar fi de importante, atlasele lingvistice regionale sînt lucrări complementare ale *Atlasului lingvistic român*. După aproape douăzeci de ani de la lansarea ideii alcătuirii *Noului atlas lingvistic român, pe regiuni*, cele șapte atlase lingvistice regionale se găsesc în curs de elaborare sau în curs de publicare. Pe lîngă volumele de hărți, s-au publicat și se vor publica texte și glosare dialectale (v. *infra*, p. 83, nota 1).

c) Alcătuirea unei *arhive fonogramice a limbii române* nu este o idee cu totul nouă (v. *supra*, p. 46,48). Perfecționarea tehnicii—inventarea magnetofonului—a facilitat înființarea unei astfel de arhive, în care se adună mostre de grai din diverse regiuni românești. Înregistrările pe bandă magnetică transmit peste ani documente de limbă vorbită, precis determinate pe cele două coordonate, a timpului și a locului. Prin înființarea Arhivei fonogramice a limbii române, în 1956, în cadrul Centrului de cercetări fonetice și dialectale din București, sub conducerea lui Al. Rosetti (azi la Institutul de cercetări etnologice și dialectologice), materialul dialectal se îmbogățește simțitor, permițînd cercetări în direcții noi. E necesar să precizăm că asemenea arhive fonogramice, poate nu atît de bogate, există și în alte centre științifice din țară, cu deosebire în acelea în care se elaborează atlasele lingvistice regionale. Textele din arhivele fonogramice sînt utilizate pentru studiul sintaxei graiurilor populare, al unor fenomene de fonetică sintactică, al intonației și ritmului vorbirii etc.

Fiind vorba de adunarea și publicarea materialului dialectal, este locul să amintim aici cîteva realizări în domeniul lexicografiei dialectale. Apariția unor mici vocabulare regionale în paginile revistelor „Cum vorbim" și „Limba română" și a unor glosare dialectale în publicații ca *Materiale și cercetări dialectale* (I) și în cele două volume din *Lexic regional* (I : 1960, II :1967), sau în volume aparte, ca V. Arvinte—M. Bordeianu și D. Ursu, *Glosar regional* (București, 1961) și D. Udrescu, *Glosar regional Argeș* (București, 1967) sporește cunoașterea lexicului graiurilor populare românești și constituie surse importante pentru îmbogățirea materialului documentar al dicționarului tezaur al limbii române, publicat de Academie, care este, totodată, și un dicționar dialectal.

Materialul *Atlasului lingvistic român* și, în oarecare măsură, cel al atlaselor regionale a servit pentru elaborarea a numeroase studii de fonetică și fonologie, de morfologie, de onomasiologie și de lexicologie[1]. Acest material, alături de cel din glosarele dialectale, a fost utilizat, de asemenea, pentru alcătuirea unor lucrări de sinteză privind limba română în contact cu alte limbi, care a avut loc mai ales la nivelul graiurilor.

Deși cercetarea monografică a graiurilor nu a fost neglijată, ea nu s-a bucurat de atenția pe care ar fi meritat-o. S-a subliniat de multe ori că atlasele lingvistice nu exclud studiile monografice asupra graiurilor populare. Cele două feluri de lucrări se completează reciproc. În această perioadă au apărut puține monografii dialectale, cu toate că, la un moment dat, se aflau mai multe în curs de elaborare. Citățm aici lucrarea lui T. Teaha, *Graiul din valea Crișului Negru* (București, 1961), la care se pot adăuga cîteva micromonografii publicate în *Materiale și cercetări dialectale* (vol. I, București, 1960). Lucrarea lui V. Rusu, *Graiul din nord-vestul Olteniei. Fonetică. Considerații fonologice* (București, 1971) înfățișează doar un aspect al graiului studiat.

Se pot consemna rezultate valoroase în cercetarea dialectelor românești din sudul Dunării. La loc de cinste amintim *Dicționarul dialectului aromân, general și etimologic* (București, ed. I, 1963 ; ed. II, 1974), monumental prin proporțiile și datele sale științifice, pe care lingvistica românească i-l datorează lui T. Papahagi. Tot acestui dialect îi sînt consacrate studiile lingviștilor de origine aromână dintr-o nouă generație : M. Caragiu-Marioțeanu *(Liturghierul aromânesc*, București, 1962, și *Fono-morfologia aromână. Studiu de dialectologie structurală*, București, 1968) și N. Saramandu (*Cercetări asupra aromânei vorbite în Dobrogea. Fonetica. Observații asupra sistemului fonologic*, București, 1972).

Cercetări substanțiale s-au făcut asupra istroromânei. Publicarea unor texte istroromâne (T. Cantemir, *Texte istroromâne*, București, 1959) și a unor studii privind aspecte particulare ale acestui idiom românesc balcanic, dar mai ales studiul cu caracter monografic al romanistului croat A. Kovačec, *Descrierea istroromânei actuale* (București, 1971), ne dă posibilitatea cunoașterii acestui dialect mai bine, mai exact și în etapa lui actuală.

O direcție în care s-au dezvoltat cercetările dialectale în ultima vreme este cea a dialectologiei istorice. Cunoașterea aprofundată a structurii dialectale a limbii române de azi și, totodată, a textelor din vechea noastră cultură, a favorizat investigațiile din perspectivă diacronică. Pe lîngă unele articole publicate în acest domeniu, se remarcă lucrările: *Fonologia istorică a dialectelor dacoromâne* (București, 1968) de E. Vasiliu, *Graiurile dacoromâne în secolul al XVI-lea* (București, 1974) de I. Gheție și Al. Mareș și *Baza dialectală a românei literare* (București, 1975) a lui I. Gheție. Prin asemenea cercetări s-au adus contribuții la explicarea unor probleme de istorie a limbii române, la reexaminarea

[1] Unele din aceste studii au fost republicate în volume: v. Petrovici, *St. dial.* și Cazacu, *St. dial.*

mult discutatei probleme a începuturilor scrisului românesc și la cunoașterea detaliată a modului cum s-au constituit normele limbii române literare.

De consemnat este faptul că în numeroase studii și articole, dezbătîndu-se diverse aspecte ale dialectelor și graiurilor românești, au fost abordate unele probleme teoretice, de dialectologie generală, cum ar fi aceea a raportului dintre limbă și dialect, a criteriilor de delimitare a graiurilor unei limbi, a graiurilor de tranziție, a conceptului de bază dialectală a limbii literare, a raportului dintre dialecte și limba standard ș.a. În unele cercetări dialectale românești sînt aplicate metodele noi ale lingvisticii moderne, mai ales la nivel fonologic și morfologic (v. *infra*, p. 94 ș.u.). Aplicarea acestor metode s-a dovedit nu numai posibilă, dar și utilă, chiar dacă unele rezultate obținute sînt discutate sau contestate.

Dintre lucrările de sinteză asupra dialectelor românești, menționăm *Elemente de dialectologie a limbii române* (București, 1961), de I. Coteanu, și *Compediu de dialectologie română* (București, 1975), de M. Caragiu-Marioțeanu.

Cu o tradiție strălucită și cu o dezvoltare multilaterală în perioada actuală, perspectivele dialectologiei române nu pot să fie decît sub semnul unui continuu progres, care înseamnă și va trebui să însemne, pe lîngă altele, o deplasare a centrului de greutate de pe adunarea materialului pe interpretarea lui, cu mijloacele de investigație verificate ale lingvisticii moderne [1].

[1] Pentru istoricul dialectologiei române, în afară de lucrările citate, se pot consulta: Pop, *Dial.* I, p. 667—733; Ionescu-Ruxăndoiu, *Probl. dial.*, p. 29—42, A. Avram, *Où en sont les recherches dialectales en Roumanie?* în „La ricerca dialettale", I, 1975, p. 61—71.

TRANSCRIEREA FONETICĂ

Odată cu intensificarea preocupărilor pentru cercetările dialectale din a doua jumătate a secolului trecut, avînd în centrul lor aspectul fonetic al graiurilor populare, din nevoia de a nota pronunţările cuvintelor, diferenţiate de la o regiune la alta şi faţă de limba literară, lingviştii s-au gîndit la întrebuinţarea unor sisteme de semne grafice care să le permită notarea realităţii lingvistice [1]. Problema transcrierii fonetice devine arzătoare mai cu seamă cînd încep anchetele sistematice pe teren, în vederea alcătuirii atlaselor lingvistice.

Pe măsură ce exigenţele ştiinţifice în cercetările dialectale au crescut, s-a observat că alfabetul obişnuit nu poate servi notării fidele a multiplelor variante ale fonemelor. Scrierea unei limbi este, în general, fonematică. Transcrierea secvenţelor din limbajul vorbit prin alfabetul uzual nu se face cu o precizie absolută, chiar dacă avem în vedere numai sistemul unităţilor funcţionale. Imaginea grafică a fonemelor este imperfectă. Nu întotdeauna un fonem este redat printr-un grafem. În unele cazuri se întrebuinţează două grafeme pentru reprezentarea unui fonem (de exemplu, în rom. *faci*/*fač*/) sau chiar trei (de exemplu, în rom. *ochi* [*ok*/), ultimul sau ultimele grafeme avînd doar un rol referenţial semantic [2].

Pe de altă parte, limba, evoluînd, înregistrează modificări în pronunţare, care nu sînt reflectate în scriere (de exemplu, pl. art. *corbii*, mai vechi, se pronunţă astăzi *corbi*, cu un singur *i*, silabic, dar continuă să fie scris *corbii*, cu doi *i*). Se mai poate face observaţia că acelaşi grafem notează mai multe variante fonematice, realizate din punct de vedere fonetic diferit : *i* (plenison, în *bine*), *i̯* (semivocalic, în *iubesc*) şi *i̯* („scurt", în *fraţi*) sînt redaţi prin *i*.

S-a impus astfel necesitatea alcătuirii unui sistem de semne care să permită fixarea în imagini grafice, cu maximă precizie posibilă, a tuturor varietăţilor de rostire a sunetelor într-o secvenţă vorbită, perceptibile cu organul auditiv. Scopul transcrierii fonetice este de a da posibilitatea receptorului nu numai de a recepta mesajul, prin decodare, ci şi să reconstituie, fără echivoc, expresia fonică a emiţătorului, adică pronunţarea reală înregistrată în momentul producerii actului vorbirii.

---

[1] O prezentare istorică a transcrierii fonetice se găseşte în Pop, *Dial.*, *II*, p. 1163–1164 (v. indicele analitic, p. 1310); v. şi Caragiu, *Compendiu*, p. 39–43.

[2] v. E. A. Llorach, *Les représentations graphiques du langage*, în *Le langage*. Volume publié sous la direction d'André Martinet, f. l. [1968], p. 549, 556.

Sistemele de transcriere fonetică sînt de două feluri: *alfabetice* şi *nealfabetice*.

Nu vom stărui asupra celor nealfabetice, deoarece ele nu au fost create pentru redarea vorbirii cu toate nuanţele ei de pronunţare. Scopul alcătuirii lor este limitat la redarea componentelor articulatorii ale sunetelor. Fiind foarte complicate, ele nu şi-au dovedit utilitatea nici măcar în fonetica descriptivă. O aplicare a lor în cercetările dialectale a fost din capul locului exclusă[1].

Sistemele de transcriere fonetică alfabetice au la bază alfabetele întrebuinţate în scrierea curentă (în cazul limbii române, alfabetul latin). Pentru a corespunde necesităţilor care le-au creat, se utilizează mai multe mijloace de sporire a semnelor grafice. În primul rînd se recurge la semne diacritice. Acestea schimbă valoarea fonetică obişnuită a literelor, acordîndu-le una nouă (*c*, în *facă* — *ĉ*, în *faĉe*; *t*, în *frate* — *t'*, în *frat'e*; *n*, în *bine* — *ń*, în *bińe*; *s*, în *sapă* — *ŝ*, în *ŝapă* etc.)[2]. Apoi se împrumută litere din alte alfabete, ca, de exemplu, din cel grecesc (ρ = *r* uvular, în ar. *guρă*; *δ* = fricativă interdentală sonoră, în ar. *δală* „zară" etc.) sau se modifică cele existente (*ŋ* = *n* velar, în *luŋg*, *luŋcă* etc.; *ʤ* = = africată alveolo-palatală sonoră, cu elementul fricativ foarte palatal, în băn. *ʤes*).

De menţionat e faptul că semnele grafice în transcrierea fonetică, ca şi în scrierea curentă, au un caracter convenţional. Rezultă de aici că transcrierea fonetică variază de la o limbă la alta, de la o şcoală lingvistică la alta şi, uneori, chiar de la un dialectolog la altul. Cu toate deosebirile existente, sistemele de transcriere fonetică, bazate pe acelaşi alfabet, prezintă numeroase semne comune. Desigur, şi aici tradiţia are un rol important.

Principiile după care s-au alcătuit sistemele de transcriere fonetică (firește, e vorba de cele alfabetice) ţin seamă de două aspecte: pe de o parte, de necesitatea cuprinderii unui număr suficient de semne, care să permită, pe cît e posibil, notarea exactă a secvenţelor fonice, iar pe de altă parte, de aplicabilitatea în practică, adică utilizarea unor notaţii simple şi astfel accesibile şi specialiştilor din alte domenii. În alcătuirea sistemelor de transcriere fonetică preconizate pînă acum, numai rar s-au putut aplica aceste principii în mod convenabil. Uneori, înmulţirea semnelor, pentru a spori posibilitatea de notare a nuanţelor, a imprimat un caracter greoi şi nepractic sistemului, făcîndu-l nu prea uşor accesibil lingviştilor şi, cu atît mai mult, altor categorii de cercetători. Alteori, urmărindu-se ca sistemul să fie simplu, fie pentru a fi uşor de deprins şi aplicat, fie din necesităţi tipografice, se limita posibilitatea de notare a rostirilor variate şi nuanţate din diversele graiuri. Prezentînd inconveniente mai mari sau mai mici, se înţelege de la sine că nu toate sistemele de transcriere fonetică au fost la fel de întrebuinţate şi de răspîndite.

În alcătuirea sistemelor de transcriere fonetică, pentru ca ele să poată reda vorbirea cît mai exact posibil, s-a avut în vedere notarea aspectelor fonetice variabile, în urma modificărilor diferitelor componente articulatorii:

a) accentul (dinamic, tonic, principal, secundar, al frazei etc.): *ĉèlalált* etc.;

b) cantitatea sunetelor (lungi, semilungi şi scurte): *mãre*, *rău̯* etc.;

c) deschiderea vocalelor: *putę́*, *fę́te*, *pǫ́te*, *rą̆* etc.

d) închiderea vocalelor: *bíne̯*, *cǫcóș*, *línă̯* etc.;

e) labializarea vocalelor: *cåp*, *su̯ắre* etc.;

f) palatalizarea consoanelor, în diferite grade: *frat'e*, *frat'e*, *frat'e* etc.;

---

[1] Asemenea sisteme de transcriere fonetică nealfabetice au propus Baudouin de Courtenay şi O. Jespersen. Cu titlu de curiozitate, menţionăm cum e redat sunetul *b* din silaba *ba* în sistemul lui Jespersen: $\alpha o^{b}\delta o\varepsilon 1$; literele greceşti indică organele active ale aparatului articulator, cele latine, locul de articulaţie, iar cifrele, gradul de deschidere şi forma deschizăturii (v. I. Pătruţ, *Sisteme de transcriere fonetică*, în LR, III, 1954, nr. 4, p. 80).

[2] Semne diacritice se întrebuinţează şi în scrierea curentă; deosebirea dintre *a* — *ă* — *â*, *t* — *ţ*, *s* — *ş* etc. e marcată prin semne diacritice.

g) velarizarea consoanelor : *luŋg*, *ascuɬt* etc. ;

h) nazalizarea vocalelor, în diverse grade : *mĩnz*, *ũs* etc. ;

i) asurzirea vocalelor și consoanelor : *am făcutu̯*, *lup*$^{u̯}$, *casă*, *fraʦ*$^{i̯}$, *bra*^{d} etc. ;

j) deplasarea locului de articulație a vocalelor : *fâșĕ*, *rîu* etc. ;

k) deosebirea semivocalelor de vocale, în diftongi și triftongi : *leu̯*, *i̯arbă*, *i̯au̯*, *u̯ou̯* etc.[1]

Existența a numeroase sisteme de transcriere fonetică a impus, încă de timpuriu, în 1881, alcătuirea unui sistem internațional de transcriere de către Asociația fonetică internațională [2]. Acest sistem folosește cele mai multe litere din alfabetul latin (*a*, *e*, *i*, *o*, *u*, *p*, *b*, *m*, *t*, *d*, *n* etc.), cu valorile lor obișnuite, și cîteva din alfabetul grecesc (ε = *ę*, $\int$ = *ș*, θ = *ʒ* etc.). Pentru înmulțirea semnelor, recurge apoi la răsturnarea literelor (*ə* = *ă*, *ɔ* = *å*, *ɐ* = *ą̆* etc.) și la modificarea lor (*i* = *î*, *ƙ* = *ķ*, *ɲ* = *ń*, *ŋ* = *n* velar, *ɦ* = *ḥ*, *ʒ*=*j* etc.). Semioclusivele sînt redate prin literele corespunzătoare celor două elemente care intră în componența lor (*ʦ* = *ţ*, *dz*, = *ḑ*, *ʧ* = *ĉ*, *dʒ* =*ĝ*). Semnele diacritice sînt evitate.

Sistemul internațional de transcriere fonetică, uneori completat și adaptat, nu și-a atins întotdeauna scopul pentru care s-a creat. Caracterul său limitat, constînd în imposibilitatea de a nota sunetele tuturor limbilor, inclusiv variantele lor regionale, dar mai ales caracterul său hibrid, au constituit piedici serioase în calea răspîndirii și acceptării lui unanime. Pentru cercetările dialectale, s-a dovedit impracticabil. Nu-i mai puțin adevărat însă că acest sistem a servit drept sursă de inspirație pentru diversele sisteme de transcriere fonetică de mai tîrziu, alcătuite în vederea studierii dialectelor din cadrul numeroaselor limbi. Astăzi, el are o largă utilitate în învățarea limbilor străine, mai ales a acelora care au o scriere etimologică, cum este, de exemplu, engleza și franceza [3].

În dialectologia română, s-au întrebuințat mai multe sisteme de transcriere fonetică. O prezentare succintă a acestora, cu o specială privire asupra celui întrebuințat în *Atlasul lingvistic român*, se impune pentru inițierea celor ce vor consulta materialele dialectale românești.

Cel dintîi care aplică o transcriere fonetică în cercetările privind dialectele limbii române este Émile Picot [4]. Relevăm cîteva particularități ale sistemului său :

— semne speciale pentru redarea vocalelor specifice limbii române : *ę*(=*ă*), *i̯* și *u̯* (=*î*) ;

— semioclusivele sînt notate fie prin două semne, corespunzătoare elementelor care le alcătuiesc : *ts* (=*ţ*), *dz* (=*ḑ*), fie printr-un singur semn : *č* (= *ĉ*), *ć* (= *ć*), *ǧ* (= *ĝ*) ;

— șuierătoarele sînt transcrise în două feluri : *š* (= *ș*), *ś* (= *ś*) și *j* (= *j*), *ǰ* (= *j*, *ź*) ;

— palatalizarea consoanelor este marcată prin două semne diacritice : *t'*, *d'*, *l'* ; *ń*(=*ń*).

---

[1] v. și Al. Rosetti, *Introducere în fonetică*, ed a III-a, București, 1963, p. 124.

[2] Sistemul internațional de transcriere fonetică se găsește publicat în D. Jones, *Das System der Association phonétique internationale (Weltlautschriftverein)*, Berlin, 1928 (Extras din *Lautzeichen und ihre Anwendung in verschiedenen Sprachgebieten*, Berlin, 1928, p. 18—27. Mai la îndemînă îl avem în introducerea la ALRM I, I, ALRM II, I, ALRM [II], s.n., I, ALRT II, unde semnele din sistemul internațional de transcriere fonetică sînt date drept corespondente ale semnelor din ALR ; v. *supra*, p. 9 ș.u.

Pentru diversele sisteme de transcriere fonetică întrebuințate în lucrările din domeniul romanic, v. W. Pauly, *Romanische Sprachen und Dialekte*, Berlin, 1928 (Extras din *Lautzeichen* ..., p. 50—67).

Echivalențele semnelor menționate din sistemul internațional de transcriere fonetică și ale acelora din diversele sisteme utilizate în dialectologia română sînt date după sistemul de transcriere al *Atlasului lingvistic român*.

[3] Texte românești în sistemul de transcriere internațional găsim în Alf Lombard, *La prononciation du roumain*, Uppsala, [1936].

[4] É. Picot notează fonetic textele bănățene pe care le publică în *Documents pour servir à l'étude des dialectes roumains* ... Despre É. Picot, v. *supra*, p. 42—43.

Un sistem de transcriere fonetică mai riguros aplică G. Weigand în numeroasele sale cercetări în domeniul graiurilor și dialectelor românești. Sporirea posibilităților de notare se face prin întrebuințarea mai multor semne diacritice. Iată cîteva din caracteristicile acestui sistem :

— sunetele *ă* și *î* sînt notate prin *o̯* și *u̯* (în concepția lui Weigand, *ă* și *î* sînt *o* și *u* delabializați) ;
— introducerea semnului închiderii și deschiderii vocalelor (*e̯* ; *ę*, *o̯*) ;
— nuanțarea notării șuierătoarelor : *š* (= *ș*), *ŝ* (=*ŝ*), *ś* (= *ś*) ; *ž* (= *j*), *ẑ* (= *ẑ*), *ź* (= *ź*) ;
— redarea semioclusivelor prin două semne, indicînd elementele componente : *ts* (= *ț*), *dz* (= *ḑ*) ; *tš* (= *č*), *tŝ* (= *ĉ*), *tś* (= *ć*), *dž* (= *ǧ*), *dẑ* (= *ĝ*), *dź* (= *đ*) ;
— notarea velarizării : *l* (= *ł*), *ñ* (= *ŋ*) ;
— redarea oclusivei velare surde prin *k* și a oclusivei palatale corespunzătoare prin *ḱ* ;
— transcrierea prin semne speciale a sunetelor intermediare : *a̯*, între *a* și *ă*, *e̯*, între *e* și *ă* [1].

Mai simplu este sistemul de transcriere fonetică utilizat de Ov. Densusianu și, în general, în cercetările dialectale efectuate de colaboratorii și elevii săi, care s-au publicat cu deosebire în „Grai și suflet". Acest sistem utilizează, în majoritate, aceleași semne diacritice ca Weigand, în notarea deschiderii vocalelor (*e̯*, *o̯*), a semivocalelor (*i̯*, *e̯*, *u̯*), a palatalizării consoanelor (*t'*, *d'*, *ń*, *l'*, *ŕ*, *ḱ*) ș. a. Am releva cîteva aspecte mai deosebite :

— introducerea semnului *d̊* (= *å*) ;
— notarea semioclusivelor printr-o literă sau prin două : *č* (= *ĉ*), *tś* (= *ć*) ; *ǧ* (= *ĝ*), *dź* (= *đ*) ;
— semn special pentru oclusiva palatală sonoră : *ɟ*, alături de *ǵ* ;
— redarea vocalelor finale „scurte" ca și semivocalele *(frați)* ș. a.[2]

Un alt sistem de transcriere fonetică este cel elaborat de Al. Rosetti[3]. El a fost aplicat mai cu seamă de D. Șandru într-o serie de cercetări dialectale publicate în „Buletin linguistique". În unele privințe, sistemul de transcriere fonetică al lui Al. Rosetti se deosebește de cele de pînă acum. Dintre semnele lui particulare menționăm următoarele :

— *è* și *ò* pentru *e̯* și *o̯* :
— *y* și *w* pentru *i̯* și *u̯* ;
— *k* pentru oclusiva velară surdă ;
— pentru redarea șuierătoarelor și semioclusivelor, sînt utilizate modalități diferite : *š* (= *ș*), *j* (= *j*) ; *ts* (= *ț*), *dz* (= *ḑ*), *č* (= *ĉ*), *ǧ* (= *ĝ*).

Cel mai bun sistem de transcriere fonetică aplicat în studiile dialectale românești este cel întrebuințat în *Atlasul lingvistic român*. Elaborat de cei doi anchetatori și autori ai lucrării,

---

[1] v. WLAD, p. 22-24 ; despre activitatea dialectologică a lui G. Weigand, v. *supra*, p. 45.
[2] v. Ov. Densusianu, *Graiul din Țara Hațegului*, București, 1915, p. 89.
[3] v. BL, I, p. 2. Al. Rosetti aplică acest sistem, inspirat „de la notația stabilită de Gilliéron și Rousselot" (GS, IV_1, p. 22), în *Cercetări asupra graiului românilor din Albania*, în GS, IV_1, p. 1—83 ; prezentarea sistemului : p. 22—24.

el a fost supus discuțiilor în cadrul Muzeului limbii române, în urma cărora a putut fi definitivat. Acest sistem îmbină necesitatea notării celor mai variate și nuanțate pronunțări ale sunetelor percepute de ureche cu posibilitatea de a fi ușor deprins și aplicat pe teren.

În alcătuirea sistemului de transcriere fonetică al *Atlasului lingvistic român* s-a ținut seama, ca și în sistemele precedente, dar într-o mai mare măsură, de alfabetul utilizat în scrierea comună. În acest fel, i s-a asigurat caracterul relativ simplu și o mai largă accesibilitate. Pe de altă parte, s-a avut în vedere tradiția formată în dialectologia română. De aceea vom găsi în acest sistem multe semne identice cu cele întrebuințate de lingviștii precedenți. De asemenea, a stat în atenția celor doi autori ai Atlasului transcrierea fonetică aplicată în alte lucrări similare, cu deosebire din domeniul romanic.

Pentru sporirea semnelor, în cîteva cazuri s-a recurs, ca și în sistemul internațional de transcriere fonetică, la alfabetul grecesc. Din acesta s-au preluat literele : ϑ, δ, pentru notarea consoanelor interdentale, χ, γ, pentru notarea consoanelor fricative velare și ρ, pentru notarea vibrantei uvulare. Din sistemul internațional s-au împrumutat litere modificate (ɲ = *n* velar, ɫ = *l* velar) sau, după modelul acestuia, au fost create altele (*ɾ* = *r* bilabial, ɦ = fricativă laringală sonoră). Într-o largă măsură, pentru a avea posibilitatea de a reda amănunțit și cît mai exact realitatea fonetică, sistemul de transcriere al Atlasului face uz de un mai mare număr de semne diacritice, adăugate la literele alfabetului curent (v. notarea semioclusivelor, nazalizării, deschiderii și închiderii vocalelor, notarea vocalelor finale ș. a.).

Ca o particularitate specifică, remarcăm utilizarea suprapusă a semnelor pentru a nota sunetele intermediare.

Sistemul de transcriere al *Atlasului lingvistic român* se remarcă prin rigurozitatea cu care sînt definite și exemplificate semnele care îl alcătuiesc. Indicarea corespondentelor din sistemul de transcriere al Asociației fonetice internaționale aduce un spor de precizie și mijlocește, totodată, însușirea de către străini a celei mai întrebuințate transcrieri fonetice din dialectologia română.

Transcrierea fonetică a *Atlasului lingvistic român* trebuie întregită cu lista semnelor diacritice și a altor semne (reproduse la p. 12—14), a căror cunoaștere este necesară pentru utilizarea valorosului material al acestei importante lucrări. În ele, cercetătorul găsește, pe lîngă unele elemente în plus, necesare notării riguroase a vorbirii, indicații prețioase privind modalitățile de redare a reacțiilor vorbitorilor în timpul anchetei și a atitudinii acestora față de materialul lingvistic, precum și semnificația unor semne și abreviații utilizate în publicarea materialului.

Publicarea în paralel a diverselor sisteme de transcriere fonetică întrebuințate în dialectologia română ne permite să urmărim, dintr-o perspectivă istorică, semnele care sînt proprii fiecărui sistem, care au fost preluate de cele următoare, evidențiindu-se cum s-a format în această privință o anumită tradiție. Totodată ni se oferă posibilitatea de a aprecia, printr-o privire globală, măsura în care sistemele prezentate permit notarea riguroasă a vorbirii.

Dăm, în continuare, tabloul semnelor cuprinse în diversele sisteme de transcriere fonetică întîlnite în cercetările dialectale românești.

a (1) *Atlasului lingvistic român* (=ALR) și, paralel, *principalele sisteme de transcriere fonetică utilizate în dialectologia română* : (2) Al. Rosetti (=A.R.), (3) Ov. Densusianu (= O.D.), (4) G. Weigand (= G.W.) și (5) É. Picot (= É.P.) :

ALR (1)	A.R. (2)	O.D. (3)	G.W. (4)	É.P. (5)
a	*a*	*a*	*a*	*a*
å		*å*		
å̧				
ä				
ą				
ă	*ă*	*ă*	*ǫ*	*ę*
ă̧				
â	*â*			
b	*b*	*b*	*b*	*b*
c	*k*	*c*	*k*	*k*
ĉ	*č*	*č*	*tŝ*	*č*
ç̂		*ĉ*		
ć	*ć*	*tś*	*tś*	*ć*
č			*tš*	
d	*d*	*d*	*d*	*d*
dᵛ				
d'	*d'*	*d'*	*d'*	*d'*
d''				
d̨				
d̨	*dz*		*dz*	*dz*
đ		*dź*	*dź*	
δ				
e	*e*	*e*	*e*	*e*
ę	*è, ę*	*ę*	*ę*	
e̫				

ALR (1)	A.R. (2)	O.D. (3)	G.W. (4)	É.P. (5)
ẹ			*ẹ*	
ẹ̈				
ĕ	*ẹ*	*ẹ*	*ẹ*	
ḝ	*ȅ*			
f	*f*	*f*	*f*	*f*
g	*g*	*g*	*g*	*g*
ĝ	*ǧ*	*ǧ*	*dž*	*ǧ*
ǧ			*dž*	
gᵛ				
ġ	*ġ*	*ġ, ɠ*	*ġ*	
ɣ́				
ɣ	*ɣ*			
h	*h*	*h*	*h*	*h*
ḫ				
ḣ		*ḣ*	*ḣ*	
χ				
χ́				
i	*i*	*i*	*i*	*i*
i̧				
î	*î*	*î*	*u̯*	*i̯, u̯*
î̧	*î̧*	*i̯*	*i̯*	
j	*j*	*ž*	*ž*	*j*
j'				*ǰ*
k				
k̆				

ALR (1)	A.R. (2)	O.D. (3)	G.W. (4)	É.P. (5)
ḱ	ḱ	ḱ	ḱ	
l	l	l	l	l
lᵛ				
ľ	ľ	ľ	ľ	ľ
ł			ł	
m	m	m	m	m
m̥				
n	n	n	n	n
ň				
ń	ń	ń	ń	ń
n̥				
ṇ				
ŋ			ñ	
ṅ				
o	o	o	o	o
ǫ	ò, ǫ	ǫ	ǫ	
ö				
p	p	p	p	p
r	r	r	r	r
r̄		r̄		
r̄̀				
ρ				
ρ̄				
ṙ				

ALR (1)	A.R. (2)	O.D. (3)	G.W. (4)	É.P. (5)
ř				
ŕ	ŕ	ŕ	ŕ	
ɾ				
s	s	s	s	s
ś	ś	ś	ś	ś
ŝ			ŝ	
ṣ	š	ṣ	š	š
s̄				
ṡ				
t	t	t	t	t
tᵛ				
t′	t′	t′	t′	t′
t′′				
ţ				
ʊ				
ţ	ts	ţ	ts	ts
u	u	u	u	u
ü				
v	v	v	v	v
w				
z	z	z	z	z
ź		ź	ź	ǰ
ẑ			ẑ	
y		y	y	

BCU IASI CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Sistemul de transcriere al *Atlasului lingvistic român*, reprodus integral mai sus, cuprinde, — cum se poate observa, — un bogat inventar de semne, orînduite alfabetic. Din necesităţi practice, se impune o clasificare a lor după criterii fonetice, adică în funcţie de sunetele pe care le reprezintă.

O clasificare a vocalelor româneşti, cu toate varietăţile lor notate fonetic, ne-a dat A. Avram[1], a cărui schemă, pentru utilitatea ei, o reproducem la p. 63 (v. fig. 1).

Schema lui A. Avram ne-a sugerat o clasificare a consoanelor într-o prezentare grafică asemănătoare (v. fig. 2), care are avantajul de a sistematiza numeroasele variante consonantice, redate prin semne deosebite, după modul de articulaţie, locul de articulaţie şi sonoritate.

Întrebuinţat într-o lucrare prestigioasă şi avînd calităţile menţionate, sistemul de transcriere al *Atlasului lingvistic român* a fost acceptat de toţi dialectologii români. Atlasele lingvistice regionale ale limbii române, în curs de elaborare şi de publicare, i-au verificat încă o dată valoarea ştiinţifică şi aplicabilitatea în practica cercetărilor şi i-au acordat un plus de prestigiu, contribuind la generalizarea lui. El este singurul sistem, dintre cele reproduse mai sus, care permite o notare riguroasă a materialului lingvistic.

Numeroşi lingvişti, foneticieni şi dialectologi au relevat că transcrierea fonetică redă numai aproximativ limba vorbită. Şi aceasta nu numai fiindcă se neglijează elementele suprasegmentale (intonaţia, ritmul, pauza etc.), ci şi pentru că senzaţiile acustice sînt diferite în raport de acuitatea organului auditiv, de distanţa faţă de vorbitor, de deprinderile dobîndite în pronunţare etc. [2]

Transcrierea fonetică, aşa cum s-a aplicat pînă acum, este de două feluri : (a) transcriere normalizantă sau schematizantă şi (b) transcriere impresionistă.

Cei ce au adoptat transcrierea normalizantă sau schematizantă, puţini la număr, neglijează nuanţele în pronunţarea sunetelor şi chiar particularităţile individuale, variabile după vîrstă, sex, starea economico-socială, gradul de cultură etc. Transcrierea fonetică trebuie să redea, după aceştia, pronunţarea obişnuită, standard dintr-o localitate, adică „norma" fonetică din localitatea respectivă [3].

Cei mai mulţi şi cei mai de seamă dialectologi s-au declarat adepţii transcrierii impresioniste, aplicată în majoritatea atlaselor lingvistice şi a monografiilor dialectale. După acest procedeu, materialul lingvistic este notat de anchetator în mod spontan, cît mai exact posibil, aşa cum i s-a părut că a fost pronunţat de vorbitor în momentul anchetei, fără vreo intervenţie interpretativă. El reprezintă vorbirea individuală, nuanţată în raport de vîrstă, sex, condiţii sociale, grad de cultură etc. Realitatea obiectivă este redată pe baza unor impresii personale, în funcţie, în primul rînd, de organul auditiv, mai mult sau mai puţin perfect. Rezultă de aici că transcrierea impresionistă, ca şi cea normalizantă dealtfel, are un caracter subiectiv. În aplicarea acestei transcrieri, apar deosebiri de la un cercetător la altul, chiar cînd se notează vorbirea aceluiaşi subiect lingvistic, mai cu seamă în redarea nuanţelor.

Transcrierea fonetică mai poate fi aproximativă, cînd se notează cele mai pregnante particularităţi de rostire, neglijîndu-se amănuntele, şi riguroasă, cînd se redau, pe cît e posibil, toate nuanţele vorbirii[4]. În general, transcrierea normalizantă este aproximativă, iar cea impresionistă este riguroasă.

---

[1] A. Avram, *Asupra clasificării vocalelor româneşti*, în SCL, VI, 1955, nr. 3—4, p. 209—222; schema la p. 220.

[2] v. Pop, *Dial.*, II, p. 1165.

[3] v. *Ibidem*, p. 1166. O transcriere normalizantă aplică în *Atlasul lingvistic al Corsicii* G. Bottiglioni.

[4] În altă terminologie : notaţie largă şi notaţie strîmtă (v. Al. Rosetti, *op. cit.*, p. 122—123).

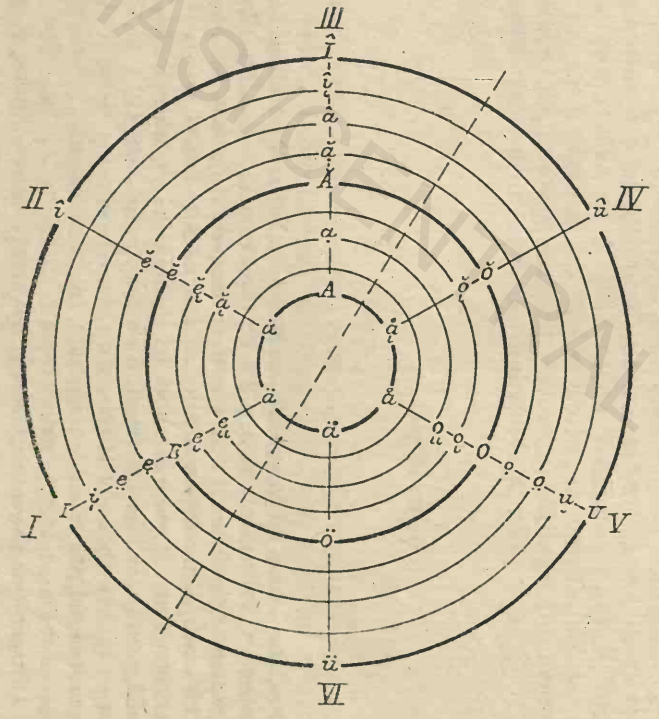

Fig. 1

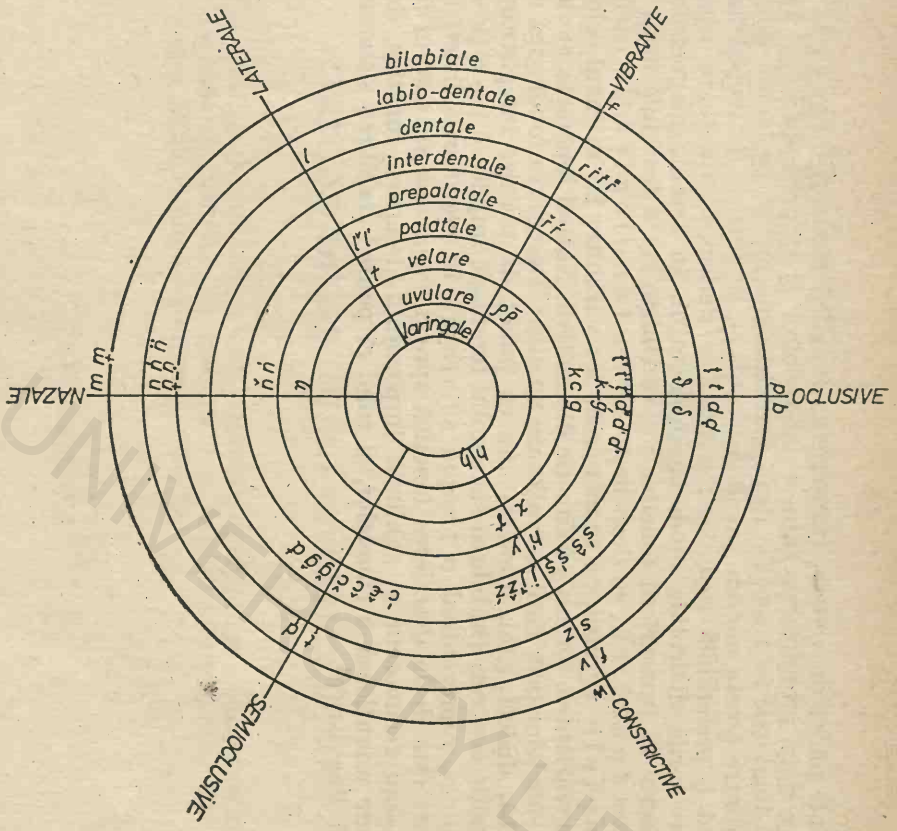

Fig. 2

BCU IASI BRAUN UNIVERSITY LIBRARY

Dintr-un alt punct de vedere, transcrierea fonetică poate fi d i r e c t ă, cînd notarea sunetelor se face după pronunţarea subiectului vorbitor şi în prezenţa lui, şi i n d i r e c t ă, cînd materialul lingvistic se transcrie după înregistrările făcute pe bandă de magnetofon[1]. Şi una şi alta dintre aceste metode prezintă avantaje, în funcţie de scopul urmărit. Transcrerea indirectă e preferabilă în culegerea textelor dialectale. Cu toate aparatele întrebuinţate în cercetările dialectale moderne (fonograful, în trecut, magnetofonul, astăzi), caracterul subiectiv al transcrierii fonetice impresioniste nu a fost înlăturat.

Transcrierea f o n e t i c ă se deosebeşte de cea f o n o l o g i c ă. În cazul celei dintîi se notează s u n e t e l e vorbirii, cu numeroasele lor variante, iar în cazul celei de a doua, f o n e m e l e, invariantele fonice, cu funcţie distinctivă. Notînd fonemele, se face abstracţie de diversitatea sunetelor prin care se realizează acestea[2]. Descrierea fonologică a unei unităţi lingvistice (limbă, dialect, grai, idiolect) are ca punct de pornire înregistrarea şi analiza materialului fonetic concret. Stabilirea sistemului fonologic implică o operaţie de prelucrare a substanţei fonice, reprezentînd o treaptă superioară în cercetarea lingvistică. Direcţia drumului parcurs este de la descrierea fonetică spre descoperirea sistemului fonematic. În ultima vreme, s-au recunoscut şi subliniat importanţa descrierii fonetice, de neconceput fără o transcriere minuţioasă a sunetelor, şi rolul ei pentru stabilirea sistemului fonologic al unei unităţi lingvistice[3].

---

[1] v. G ö r a n H a m m a r s t r ö m, *Importance des enregistrements et de la transcription phonétique indirecte pour la dialectologie*, în „Studia neophilologica", XXVII, 1955, nr. 1, p. 43—52. După ce arată neajunsurile transcrierii impresioniste, autorul pledează pentru transcrierea indirectă: „L'enquêteur marquera toujours de son empreinte personnelle les matériaux transcrits. La valeur de transcriptions faites selon la méthode directe en sera le plus souvent considérablement diminuée parce qu'un autre chercheur ne pourra les vérifier ou les retoucher qu'exceptionnellement. D'autre part, les matériaux une fois fixés par l'enregistrement, il est toujours possible [...] de contrôler et de coriger les transcriptions réalisées" (p. 51). Un adept al transcrierii indirecte se declară şi M. C o m p a n y s *(Les nouvelles méthodes d'enquête linguistique*, în „Via Domitia", III, 1956, fasc. 4, p. 94—96).

[2] v. *Travaux du Cercle Linguistique de Prague*, 4, 1931, p. 323.

[3] v., de exemplu, A. M a r t i n e t, *La linguistique syncronique. Études et recherches*, deuxième édition, Paris, 1968, p. 120.

METODE DE STUDIERE A DIALECTELOR

Studiul unui dialect, subdialect etc. cuprinde două etape : culegerea materialului dialectal, adică *informarea*, urmată de *interpretarea* faptelor lingvistice. Pentru fiecare din aceste două etape se pot folosi și metode diferite.

I. INFORMAREA

În dialectologie, informarea este deosebit de complexă. Ea presupune, în prealabil, *o fază de pregătire* a cercetătorului. Acesta trebuie să cunoască cele mai importante date în legătură cu graiul care va fi studiat, cu vechimea așezării, originea populațiilor etc. În acest sens, el este obligat să apeleze la istorie, etnografie, folclor etc. Urmează faza a doua, privind exclusiv sau aproape exclusiv particularitățile graiului cercetat, care pot fi cunoscute prin *observație* sau prin *ancheta dialectală* propriu-zisă.

1. Observația

Observația necesită situarea cercetătorului, vreme îndelungată, în mijlocul colectivității de vorbitori. Dialectologul urmărește, pe viu, particularitățile lingvistice, fără a folosi vreun chestionar sau listă de cuvinte. El poate, astfel, culege fapte lingvistice dintre cele mai autentice. Stînd în mijlocul informatorilor, dialectologul are posibilitatea să verifice cu ușurință particularitățile de grai care i-au atras atenția și să stabilească ce este constant și ce este strict individual în graiul pe care îl „observă". Materialul astfel adunat poate fi deosebit de bogat și variat. La această metodă se recurge rareori, deoarece prezintă și dezavantaje : anchetatorul, adică „observatorul", trebuie să stea mult timp pe teren, așteptînd să i se dezvăluie, în chipul cel mai firesc, anumite particularități ale graiului ; se culeg, de obicei, fapte variate, disparate ; materialul adunat este greu de comparat cu cel cules pentru un alt grai etc. Metoda observației este folosită de cercetători mai ales în perioada de acomodare cu graiul ce urmează a fi studiat.

2. Ancheta dialectală propriu-zisă

Ancheta dialectală propriu-zisă este acțiunea de strîngere, cu ajutorul unor informatori, a materialului dialectal, folosindu-se, în acest scop, chestionare, liste de cuvinte, albume de schițe, fotografii și desene etc. Acestea asigură culegerea sistematică a faptelor lingvistice, care pot fi, astfel, ușor comparabile cu cele dintr-un alt grai. Ancheta dialectală este, de aceea, principala metodă de culegere științifică a materialului lingvistic.

Ancheta dialectală, după modul de culegere a materialului, poate fi de două feluri: *indirectă* și *directă*.

a. Ancheta indirectă sau prin corespondenți

Ancheta indirectă sau *prin corespondenți* nu necesită deplasarea pe teren a cercetătorului. Se trimit chestionare intelectualilor dintr-o localitate sau din mai multe localități. La început, înaintea listei de întrebări, se dau explicațiile necesare privind scopul anchetei, alegerea informatorilor, transcrierea materialului etc. Astfel de anchete au organizat, spre exemplu, G. W e n k e r pentru alcătuirea atlasului său lingvistic, folosind o serie de fraze care trebuiau „traduse" în dialect, și B. P. H a s d e u, cu scopul de a aduna informații pentru *Etymologicum magnum Romaniae* (v. *supra*, p. 43—44).

O anchetă indirectă a organizat apoi S e x t i l P u ș c a r i u, cu 8 chestionare, alcătuite, în cea mai mare parte, de Ș t e f a n P a ș c a: I. *Calul*; II. *Casa*; III. *Firul*; IV. *Nume de loc și de persoană*; V. *Stîna, păstoritul și prepararea laptelui*; VI. *Stupăritul*; VII. *Instrumente muzicale*; VIII. *Mîncări și băuturi*. Aceste chestionare au fost publicate și difuzate între 1922 și 1937.

S e x t i l P u ș c a r i u voia să folosească materialul astfel adunat pentru *Dicționarul Academiei*, ce-i fusese încredințat lui, precum și pentru *Atlasul lingvistic român* pe care îl proiecta[1]. Deși ALR va fi alcătuit prin anchete directe, cu alte chestionare, nu au fost, totuși, suprimate anchetele indirecte, chestionarele amintite mai sus fiind folosite, independent de atlas, pentru culegerea de material lingvistic, care a fost depozitat la Muzeul limbii române din Cluj[2]. Dealtfel, răspunsurile primite nu se repartizează uniform, încît dacă am dori să alcătuim hărți pe baza lor acestea ar prezenta o serie de goluri.

Cu o astfel de anchetă, care necesită eforturi materiale mai reduse decît cea directă, putem cuprinde într-un timp scurt un teritoriu lingvistic întins și putem culege un material lexical bogat. Neajunsurile anchetei indirecte sînt însă mai mari decît avantajele ei: nu avem certitudinea exactității transcrierii fonetice; nu știm sigur dacă intelectualul căruia i-am trimis chestionarul a ales cel mai bun informator; nu avem certitudinea că intelectualul care, eventual, formulează singur răspunsul este din localitatea unde funcționează sau este venit din altă parte; nu putem verifica ușor exactitatea răspunsului primit; este posibil ca răspunsul dat să fie rezultatul colaborării mai multor informatori etc.

b. Ancheta directă

Toate aceste neajunsuri au dus la concluzia că *ancheta directă*, adică cea efectuată pe teren, prin contactul nemijlocit al cercetătorului cu informatorul, constituie calea cea mai bună pentru asigurarea exactității științifice a materialului cules. Anchetatorul își alege, astfel, singur informatorii, potrivit unor criterii riguroase. Răspunsurile primite sînt notate

---

[1] v. P. N e i e s c u, *Contribuția lui Sextil Pușcariu la dezvoltarea dialectologiei românești*, în CL, XIX, 1974, nr. 1, p. 29.

[2] *Muzeul limbii române* a fost un prestigios institut de cercetare științifică, înființat pe lîngă Facultatea de litere și filozofie a Universității din Cluj.

imediat sau sînt înregistrate pe benzi magnetice, spre a fi transcrise ulterior. Anchetatorul poate verifica mereu exactitatea răspunsurilor primite.

În ancheta directă, cercetătorul foloseşte chestionarul, convorbirile tematice, discuţiile libere, procedeul indicării, la faţa locului, a obiectului sau a părţilor unui obiect [1], eventual unele albume conţinînd fotografii, schiţe, desene (ceea ce s-ar putea numi metodă demonstrativă)[2]. De asemenea, anchetatorul se mai poate folosi de anumite fraze sau chiar texte întregi, redactate în limba literară, pe care informatorul urmează să le „traducă" în dialectul său.

Pentru atlasele lingvistice romanice s-a folosit, spre deosebire de cele germanice de exemplu, ancheta directă. La noi, monografiile dialectale apărute şi atlasele lingvistice (WLAD, ALR, NALR) au fost alcătuite pe baza anchetei pe teren, singura care dă certitudinea exactităţii faptelor lingvistice adunate.

Ancheta directă cere o pregătire minuţioasă în comparaţie cu cea realizată prin corespondenţi. Efectuarea ei durează mai mult timp şi necesită mijloace materiale mai importante.

Dacă scopul anchetei este un atlas lingvistic, se recomandă ca aceasta să se desfăşoare pe baza unui chestionar. Se pot, de asemenea, folosi convorbirile tematice, care, de obicei, se înregistrează pe benzi magnetice, pentru alcătuirea unor culegeri de texte, anexe ale atlaselor. Aceste înregistrări pot fi făcute la sfîrşitul anchetei sau ulterior, de către acelaşi cercetător sau de către un alt specialist. Înregistrările pe benzi magnetice, făcute, de regulă, pe baza unor convorbiri tematice, se recomandă cu deosebire pentru alcătuirea arhivelor fonogramice. Pentru monografiile dialectale, pe lîngă chestionar, se folosesc convorbirile tematice şi discuţiile libere, acestea asigurînd materialul necesar studierii sintaxei în general. Informarea în vederea alcătuirii unui glosar dialectal necesită, mai ales pentru noţiunile concrete, folosirea procedeului indicării obiectului, schiţei, fotografiei etc.

Ancheta directă nu trebuie să dureze prea mult timp. Este necesar ca un atlas, o monografie să reflecte un „moment" din evoluţia unei limbi sau a unei arii dialectale. Numai în felul acesta materialul adunat poate fi comparat cu altul, cules mai înainte. Un atlas permite apoi compararea graiurilor între ele, or, cu drept cuvînt, M. Cohen sublinia că „documentele de comparat trebuie să fie contemporane"[3].

c. Ancheta specială, ancheta generală

Anchetele dialectale pot fi apoi, după aspectele pe care le urmărim, *speciale* şi *generale*. Într-o anchetă specială se cercetează, spre exemplu, un nivel al graiului, cum ar fi

---

[1] Acest procedeu arată legătura strînsă dintre dialectologie şi etnografie. El a fost influenţat de metoda de explicare a limbii cunoscută sub numele de „cuvinte şi lucruri", al cărei creator a fost R. Meringer (1859—1931). Acesta a editat, împreună cu W. Meyer-Lübke, la Heidelberg, în 1909, revista „Wörter und Sachen". După R. Meringer, a face istoria limbii înseamnă a face istoria culturii. Prin urmare, ştiinţa limbii trebuie îmbinată cu ştiinţa lucrurilor. Un alt reprezentat al acestei metode, Fr. Krüger, cere, de aceea, o legătură cît mai strînsă între geografia lingvistică şi geografia etnografică. Metoda şi, totodată, concepţia lui R. Meringer i-a influenţat, în mod deosebit, pe K. Jaberg şi J. Jud, autorii primului atlas lingvistic italian (AIS). Hărţile acestui atlas cuprind şi numeroase schiţe şi desene. Afară de aceasta, atlasul are şi o anexă, intitulată *Bauernwerk in Italien, der italienischen und rätoromanischen Schweiz. Eine Sprach- und Sachkundliche Darstellung landwirtschaftlicher Arbeiten und Geräte*, apărută în două volume, Berna, 1942, 1956 (v. şi Corrado Grassi, *Corso di geografia. La geografia linguistica: principi e metodi*, Torino, 1970, p. 72). La noi, influenţa acestei metode se constată în numeroase lucrări, inclusiv în ALR. Geografia lingvistică a dat un impuls cercetării legăturii dintre lucruri şi cuvinte. Pentru metoda „cuvinte şi lucruri", v. Iordan, *Lingv. rom.*, p. 70—80.

Folosirea desenelor i-a inspirat americanului Stanley M. Sapon cunoscutul PLIM *(A Pictorial Linguistic*
[2] *Interview Manual*, Ohio, 1957, cuprinzînd 155 de schiţe).

[3] M. Cohen, *Instructions d'enquête linguistique*, Paris, 1950, p. 133.

fonetica, sau chiar numai un anumit fenomen, ca, de pildă, palatalizarea labialelor. Ancheta generală vizează toate nivelele graiurilor (fonetică, gramatică, lexic) și se practică, în principiu, în vederea alcătuirii monografiilor dialectale și a atlaselor lingvistice. Anchetele vizînd elaborarea de glosare dialectale au, așadar, un caracter special.

d. Ancheta de probă (preliminară), ancheta definitivă

Se recomandă ca *anchetele definitive* și în special cele directe să fie precedate de o *anchetă de probă*, numită și *anchetă preliminară* sau *anchetă-sondaj*, care durează un timp scurt, atît cît este necesar ca cercetătorul să se familiarizeze cu graiul, să-și aleagă informatorii, să-și definitiveze chestionarul și rețeaua de puncte de anchetat. În această anchetă se pot face și înregistrări pe benzi de magnetofon.

Anchetele preliminare sînt cu deosebire recomandabile cînd se urmărește elaborarea unor lucrări colective. Scopul lor este realizarea unei transcrieri fonetice unitare, stabilirea principiilor privind desfășurarea anchetei definitive etc. Aceste puneri de acord între cercetători, care se pot grupa în echipe diferite, sînt garanția unității și a caracterului științific al lucrării.

3. Chestionarul dialectal

Chestionarul dialectal este o listă de întrebări de care anchetatorul se servește pentru a culege materialul cel mai important. De aceea această listă este fixată dinainte și definitivată în ancheta preliminară. Cînd este vorba de lucrări care trebuie să cuprindă arii mai întinse, chestionarul are rolul de a asigura culegerea de fapte de limbă comparabile. El asigură, totodată, unitatea lucrării.

La alcătuirea chestionarului este necesar să se țină seama de specificul localității (regiunii) unde se va efectua ancheta, care determină ocupațiile și felul de viață ale locuitorilor. Calitatea, volumul răspunsurilor sînt condiționate, într-o măsură considerabilă, de chestionar, ale cărui întrebări trebuie să fie cît mai simplu și precis formulate.

Întrebările din chestionar pot fi *directe* și *indirecte*. Întrebarea directă cuprinde faptul lingvistic urmărit: „Ziceți *fie-mea* sau *fiică-mea*?“ (ALR I, II, h. 193 *Fiică-mea*). Punînd în felul acesta întrebarea, se înțelege că riscăm să-l influențăm pe informator. Există, evident, și situații cînd nu putem evita întrebarea directă. Se recomandă însă să se adreseze informatorilor mai ales întrebări indirecte, care asigură un răspuns spontan, în orice caz mai sigur. Exemple: „La un om tare bătrîn, cum îi ziceți?“ (ALR I, II, h. 189 *Moșneag*); „Cum îi ziceți la unealta aceea cu care scriu școlarii cu cerneală?“ (ALR s.n., IV, h. 921 *Toc*[*de scris*]). Tot întrebări indirecte sînt și acelea formulate astfel încît cer informatorului numai să le completeze cu faptul lingvistic urmărit de anchetator: „Cînd cineva ți-a stricat ceva, îl dai în judecată pentru că ți-a făcut . . .“ (ALR s.n., IV, h. 992 *Pagubă*). Uneori întrebarea este însoțită de un gest. Astfel, arătînd cu degetul platca de la propria cămașă, anchetatorul a pus întrebarea: „Cum numiți bucata aceasta de pînză de la umărul cămășii?“ (ALR s.n., IV, h. 1165 *Platcă* [*la cămașa bărbătească*]).

Nu este recomandabil să se insiste atunci cînd informatorul ezită să dea un răspuns. Ezitarea are explicațiile ei și trebuie așteptat un alt moment pentru a pune aceeași întrebare sau pentru a o formula altfel. În orice caz, „stoarcerea“, cu orice preț, a unui răspuns la întrebarea pusă poate duce la falsificarea realității lingvistice. Uneori se recurge la sugerarea

formei urmărite. Nici acest procedeu nu constituie o garanție a autenticității faptului lingvistic [1].

Este recomandabil ca întrebările din chestionar să fie grupate în funcție de sferele semantice ale termenilor urmăriți, de înrudirea fenomenelor fonetice etc. Se asigură, astfel, o discuție mai firească, în care faptele au o oarecare legătură între ele. Procedeul acesta este mult mai bun decît acela al succesiunii întrebărilor potrivit ordinii alfabetice a formelor care ar urma să fie culese, folosit de J. Gilliéron și E. Edmont pentru ALF. Primul procedeu este utilizat mai întîi de K. Jaberg și J. Jud pentru AIS, apoi de autorii *Atlasului lingvistic român*.

Chestionarul destinat studiului monografic al unui grai este mult mai amănunțit decît cel folosit în anchetele pentru atlase. Cercetarea monografică merge pe verticală, ceea ce necesită cunoașterea minuțioasă a graiului. Atlasul dă o imagine generală a unei limbi, a unei arii dialectale și asigură un număr oarecare de fapte lingvistice comparabile. Dacă chestionarul pentru alcătuirea atlaselor ar fi prea întins, anchetele ar dura prea mult timp, iar atlasul nu ar mai reflecta un „moment" din evoluția limbii.

Anchetele pentru atlasele lingvistice se efectuează cu un singur chestionar sau cu mai multe. J. Gilliéron a alcătuit un singur chestionar. K. Jaberg și J. Jud au elaborat trei chestionare pentru AIS. Cel dintîi este un chestionar „normal", folosit în întreaga rețea de puncte, cu care s-a asigurat unitatea atlasului. Al doilea, un chestionar „redus", este alcătuit prin simplificarea celui dîntîi. A fost folosit numai în centrele urbane mari. Ultimul este un chestionar „dezvoltat" și a fost utilizat pentru anchete minuțioase în vreo treizeci de puncte. După modelul primului și ultimului chestionar de mai sus s-au alcătuit, la noi, două chestionare, unul „normal", altul „dezvoltat", în vederea elaborării *Atlasului lingvistic român*. Pentru elaborarea *Noului atlas lingvistic român, pe regiuni*, s-a îmbinat principiul chestionarului unic cu cel al chestionarului multiplu, în sensul că lista de întrebări cuprinde trei compartimente. Primul compartiment este un *chestionar introductiv* ce urmărește culegerea de date despre localitatea unde se face ancheta și despre locuitorii ei. Al doilea compartiment este un *chestionar general*, care se folosește în toate punctele; acesta este chestionarul de bază, cuprinzînd întrebări despre corpul omenesc, familie, casă, curte, agricultură, hrană, îmbrăcăminte, timp, relief, școală etc. Al treilea compartiment cuprinde o juxtapunere de *chestionare speciale*, referitoare la domenii ca oieritul, morăritul, agricultura, viticultura, apicultura etc. Pentru chestionarul general se alege un informator, pentru cele speciale se aleg mai mulți informatori în fiecare localitate [2].

4. Anchetatorul

O primă chestiune care se pune este aceea dacă anchetatorul trebuie să fie sau nu specialist. J. Gilliéron era de părere că un specialist se poate lăsa influențat de cunoștințele sale teoretice, care îl vor determina să aducă unele modificări răspunsurilor date de informatori. Acesta este motivul pentru care el l-a ales ca anchetator pe E. Edmont, nespecialist, dar cu dragoste pentru graiul popular și cu un auz foarte fin. S-a constatat însă că ALF conține o serie de erori datorate mai ales faptului că E. Edmont nu era lingvist. Deși ALF este cel dintîi atlas lingvistic științific, concepția lui J. Gilliéron de a folosi un anchetator nespecialist nu a avut adepți. Experiența a arătat, așadar, că anche-

[1] Pentru procedeele ce trebuie evitate în anchetele dialectale v. J. Chaurand, *Introduction à la dialectologie française*, Paris-Bruxelles-Montréal, 1972, p. 199—204.

[2] v. și E. Companys, *À propos des questionnaires dialectologiques*, în *Communications et rapports du Premier Congrès International de Dialectologie Générale*, I, Louvain, 1964, p. 37—45.

tatorul trebuie să fie lingvist şi să întrunească o serie de calităţi: să aibă un auz foarte bun, să stăpînească foarte bine sistemul de notaţie fonetică, să poată folosi aparatele necesare (magnetofon, aparat de fotografiat etc.), să ştie să-şi apropie informatorii, să ştie să lucreze în general cu oamenii de la ţară, avînd în vedere că majoritatea anchetelor se efectuează la sate. Bineînţeles, anchetatorul nu trebuie să se lase influenţat, pe teren, de cunoştinţele sale teoretice. Numai astfel el va realiza, peste tot, adevărate „instantanee" lingvistice, pe care le va înţelege însă în toată profunzimea lor, spre deosebire de un anchetator nespecialist.

O a doua chestiune este aceea dacă pentru aceeaşi lucrare este nevoie de un anchetator sau de mai mulţi. S-a observat că există deosebiri de notaţie de la un anchetator la altul. Astfel, S. Pop notează, de regulă, *-î (casî)*, pe cînd E. Petrovici notează *-â (casâ)*. Totuşi, ideea de a avea mai mulţi anchetatori este, în general, acceptată peste tot, deoarece se reduce durata anchetelor. Astfel, K. Jaberg şi J. Jud au avut pentru AIS trei anchetatori, iar Sextil Puşcariu a folosit pentru ALR doi anchetatori. Pentru atlasele regionale se folosesc, de regulă, echipe de mai mulţi anchetatori (v. şi *infra*, p. 82). Este cu atît mai recomandabil ca anchetele să fie făcute de mai mulţi specialişti atunci cînd teritoriul lingvistic este vast.

În sfîrşit, trebuie să ne mai punem şi întrebarea dacă anchetatorul va folosi limba literară sau graiul celui anchetat. Un anchetator nespecialist se va adresa informatorului în limba literară, căci nu cunoaşte dialectele. Specialistul se va exprima, pe cît posibil, ca în graiul cercetat, ceea ce îl va determina pe informator să nu literarizeze în mod forţat graiul local[1]. Se indică chiar ca anchetatorul să fie din părţile locului.

5. Informatorul

Calitatea anchetei dialectale depinde, în mare măsură, de alegerea *informatorului* (sau *subiectului*). Este necesar ca acesta să îndeplinească o serie de condiţii: să fie (ca şi familia din care provine) din localitatea unde se desfăşoară ancheta şi să fi trăit aici cea mai mare parte a vieţii; să aibă o pronunţie clară, să fie inteligent, să înţeleagă scopul venirii anchetatorului, să fie binevoitor, să accepte cu plăcere să stea un timp la dispoziţia anchetatorului. Acesta din urmă va nota, pentru fiecare informator, pe o fişă specială, numele şi prenumele, locul şi data naşterii, studiile făcute, ocupaţia, timpul pe care l-a petrecut în alte părţi şi cu ce scop (serviciu militar, şcoală etc.), apoi chiar unele amănunte referitoare la particularităţile de pronunţie, gradul de spontaneitate în darea răspunsurilor în timpul anchetei etc.

Cînd scopul anchetei dialectale este o monografie sau un glosar, se recomandă să lucrăm, pe rînd, cu mai mulţi subiecţi, bărbaţi şi femei, de vîrste diferite şi cu grad de instruire diferit. Ancheta nu poate avea loc numai cu bătrîni sau numai cu neştiutori de carte. Astăzi, cînd graiurile trec printr-o perioadă de transformări esenţiale, este necesar să folosim informatori cît mai mulţi şi cît mai diferiţi. De la caz la caz, pot fi folosiţi ca informatori şi copiii de vîrstă şcolară. În Muntenii de Sus, spre exemplu, de lîngă Vaslui, am constatat că acasă copiii vorbesc la fel ca părinţii, adică un grai cu multe particularităţi ardeleneşti (satul însuşi se numeşte *Munceni*), pe cînd la şcoală se exprimă mai literar. Nu putem însă lua răspunsurile

[1] Din acest punct de vedere există o dublă tipologie de informatori. Unii au un comportament *pasiv*, se exprimă în chipul cel mai firesc, poate şi pentru că nu înţeleg scopul anchetei. Alţii au un comportament *activ*, care se poate manifesta în două direcţii: sau de a sublinia particularităţile dialectale, ajungînd la exagerări, sau de a se exprima cît mai literar. Şi într-un caz şi în celălalt anchetatorul are obligaţia de a pregăti informatorii, ceea ce se realizează, de obicei, în anchetele preliminare sau înainte de a trece la ancheta definitivă (v. Doina Hreapcă, *Anchetele pentru culegerea textelor dialectale. Aspecte metodologice*, în LR, XXIV, 1975, nr. 2, p. 140—141).

unui copil de 9 ani, cum a făcut Gustav Weigand în unul din punctele anchetate, drept model pentru graiul respectiv. Cu cît vom folosi informatori mai mulţi şi mai diferiţi cu atît vom putea studia mai profund un grai. Este de la sine înţeles că nu vom evita informatorii tineri, întrucît în primul rînd prin intermediul lor pătrunde limba literară.

Cînd efectuăm anchete pentru un atlas lingvistic, problema informatorului se pune, întrucîtva, diferit. Se alege, pentru fiecare localitate, cel puţin pentru partea cu caracter general a chestionarului, un singur subiect. Numai astfel se poate asigura compararea materialului lingvistic adunat. Alegerea acestui informator este, prin urmare, cu atît mai importantă. În acest caz ne orientăm către persoane care cunosc bine graiul. Experienţa arată că cei mai buni subiecţi sînt persoanele avînd vîrsta între 30 şi 65 de ani. Nu se pot alege, bineînţeles, pentru fiecare punct din reţeaua stabilită, informatori de aceeaşi vîrstă. În ceea ce priveşte chestionarele speciale, este indicat să se aleagă, pentru aceeaşi localitate, mai mulţi informatori (spre exemplu, unul pentru întrebările privind viticultura, altul pentru cele referitoare la apicultură etc.).

Este posibil ca atunci cînd lucrăm cu un singur subiect, pentru atlas, să apară şi *informatori ocazionali (secundari)*, care asistă, un timp, la anchetă. Aceştia pot face completări preţioase sau da chiar răspunsuri întregi în locul informatorului principal. Anchetatorul trebuie să consemneze toate acestea, indicînd, de regulă printr-un asterisc sau printr-o cifră romană, că este vorba de un informator ocazional. Astfel de informaţii sînt date, de obicei, pe marginea hărţilor lingvistice, sub formă de completări ale răspunsurilor obţinute de la informatorul de bază.

6. Anchetatorul-informator

Uneori, anchetatorul însuşi poate fi şi informator, cînd studiază graiul localităţii sale natale. Aceasta este metoda *anchetatorului-informator*[1]. Informatorul fiind specialistul însuşi, procedeul dă garanţia corectitudinii materialului cules şi posibilitatea de a verifica mereu exactitatea faptelor lingvistice. Anchetatorul-informator poate studia în profunzime graiul, poate urmări felul cum a evoluat acest grai de-a lungul timpului. Metoda aceasta de culegere a materialului lingvistic prezintă însă şi dezavantaje. Astfel, anchetatorul-informator nu poate cuprinde decît o localitate, cu al cărei grai trebuie să păstreze mereu legătura spre a putea urmări felul cum acesta evoluează. Altfel, este nevoie să verifice propriul grai cu ajutorul unor informatori din localitate. Anchetatorul-informator va aduna un material bogat privind lexicul, morfologia, chiar şi fonetica, dar va „culege" mai greu texte care să reprezinte sintaxa cea mai autentică. De aceea anchetatorul-informator este nevoit să apeleze şi la localnici. Metoda aceasta permite cercetarea monografică a unui grai, explorarea lexicului în vederea alcătuirii unui glosar dialectal, dar nu poate fi folosită pentru atlasele lingvistice.

7. Punctul (de) anchetat şi reţeaua de puncte

Orice localitate în care se efectuează sau se va efectua o anchetă dialectală constituie un *punct (de) anchetat*. Cînd avem în vedere o monografie dialectală, un glosar privind un grup de localităţi, sau un atlas lingvistic, anchetele se fac într-o *reţea de puncte*, numită astfel deoarece, dacă unim prin linii localităţile de anchetat, obţinem un desen ce seamănă cu o

[1] v. R. Todoran, *Material dialectal. II. Graiul din Vîlcele (raionul Turda)*, în *Materiale şi cercetări dialectale*, I, redactori responsabili R. Todoran şi V. Breban, Bucureşti, 1960, p. 31—33; M. Cohen, *op. cit.*, p. 91; Caragiu, *Fono-morf.*, p. 18—19.

plasă. Spațiile dintre mai multe puncte vecine din rețea nu sînt altceva decît „ochiurile" acestei plase, care, cu cît sînt mai mici, cu atît lasă să-i scape cercetătorului mai puține fapte lingvistice [1]. Pe harta lingvistică, fiecare punct din rețea este reprezentat, de obicei, printr-o cifră, în dreptul căreia se notează răspunsul dat de informator.

În principiu, rețeaua de puncte este stabilită dinainte, rămînînd să fie definitivată în anchetele preliminare. Modificări se pot face, desigur, și pe măsură ce se efectuează anchetele definitive.

Dacă cercetăm o arie dialectală mică, este indicat să includem în rețea toate localitățile. Cînd anchetele au drept scop o lucrare privind regiuni mai întinse sau un întreg teritoriu lingvistic, se alege un anumit număr de localități.

La stabilirea „ochiurilor" rețelei de puncte este necesar să avem în vedere, în primul rînd, gradul de unitate al graiurilor, apoi includerea tuturor categoriilor de localități. S-a observat că, adesea, ariile din zonele cu teren mai accidentat sînt mai fărîmițate, pe cînd cele de la șes sînt mai unitare. Graiurile arhaice, situate, de obicei, în arii laterale și izolate, sînt, adesea, mai fărîmițate decît cele centrale. Așadar, între punctele din rețea distanța va fi mai mică sau mai mare, în funcție de unitatea graiului. Cei mai mulți cercetători au ținut seama de aceste realități. În principiu, însă, se stabilește o distanță relativ egală între localități, spre a se evita golurile. Astfel, distanța dintre localitățile din rețeaua lui S. P o p era de circa 35 km, iar cea dintre localitățile rețelei lui E. P e t r o v i c i de vreo 90 de km. Dacă privim hărțile atlasului, observăm însă că, în Muntenia, localitățile sînt mai rare (fără a se depăși distanțele de 35, respectiv 90 de kilometri), pe cînd în Maramureș sau nordul Transilvaniei, sînt mai dese. La fel procedase și J. G i l l i é r o n .În Île de France, spre exemplu, s-au făcut pentru ALF doar 3—4 anchete, pe cînd în Alpi, Pirinei etc., unde graiurile se deosebesc aproape de la o vale la alta, au fost incluse în rețea 8—10 puncte pentru fiecare județ. Mărimea „ochiurilor" rețelei poate depinde și de alți factori. Astfel, A. G r i e r a pentru atlasul său [2] a dat o altă orientare rețelei de puncte, nemaițînînd seama de distanța medie. Punctele sînt mai dese în jurul marilor centre urbane, precum și în apropierea granițelor dialectale.

Nu poate fi acceptată concepția de a se cerceta numai graiul de la sate. J. G i l l i é r o n nu a inclus nici un oraș în rețeaua pentru ALF. Acest lucru s-ar putea explica prin aceea că orașele franceze nu mai cunoșteau vorbirea dialectală. Trebuie să studiem și graiul de la oraș, chiar dacă acesta este foarte apropiat de limba literară. În rețeaua ALR-ului au fost incluse și cîteva localități urbane ca Zimnicea, Covasna. La fel procedaseră K. J a b e r g și J. J u d , introducînd în rețeaua AIS-ului orașe ca Florența, Napoli, Torino [3].

Atunci cînd sînt de cercetat mai multe puncte, majoritatea cercetătorilor recomandă ca anchetele să se efectueze nu în linie dreaptă, ci în zigzag. Scopul acestei metode este ca anchetatorul să meargă ceva mai departe de ultimul punct anchetat, spre a nu se lăsa influențat de materialul lingvistic cules în ancheta precedentă. Dacă anchetăm localități prea învecinate, există pericolul de a uniformiza notația. Nu toți cercetătorii acceptă însă acest punct de vedere. Astfel, G. W e i g a n d a făcut anchetele sale în linie dreaptă. La fel a procedat și G i n o B o t t i g l i o n i în anchetele pentru ALEIC (v. *infra*, p. 78, nota 1), susținînd că pericolul „autosugestionării" poate fi înlăturat dacă anchetatorul cunoaște bine graiul anchetat, își alege bine informatorii și dacă lucrează cu mai mulți informatori [4].

---

[1] v. I o r d a n, *Lingv. rom.*, p. 154, nota 2.

[2] A. G r i e r a, *Atlas lingüístic de Catalunya*, în 5 volume, Barcelona, 1923—1939. Pentru amănunte privind ALCat. v. P o p, *Dial.*, I, p. 364—365.

[3] Studiul graiului unui oraș este însă foarte dificil, datorită structurii populației acestuia. Nu ne putem, deci, limita la un singur subiect. Trebuie cunoscută, mai întîi, structura populației. Numai astfel vom putea alege cîțiva informatori buni. Graiul orașului, mai ales al unui centru mare, caracterizat prin numeroase fluctuații de populație, se poate face mai ales sub formă monografică. Atlasul rămîne, în această privință, mai mult sau mai puțin deficitar (v. și M. C o r t e l a z z o, *op. cit.*, p. 148).

[4] v. P o p, *Dial.*, I, p. 552.

II. INTERPRETAREA

Materialul lingvistic adunat poate fi interpretat după mai multe metode şi valorificat în lucrări diferite.

1. Glosarul dialectal

O primă „formă“ [1] de studiu la care au dus preocupările pentru cunoaşterea unui grai a fost glosarul dialectal.

La început, evident, culegerea lexicului dialectal nu se făcea după metode ştiinţifice. Am aminti, la noi, spre exemplu, *Dictionarium valachico-latinum*, cunoscut şi sub titlul de *Anonymus caransebesiensis*, alcătuit probabil pe la sfîrşitul secolului al XVII-lea sau începutul secolului următor, avînd, parţial, şi caracter dialectal. Dicţionarul cuprinde peste cinci mii de cuvinte, unele fiind cunoscute în graiurile bănăţene şi în alte graiuri de peste munţi.

De aici pînă la *glosarele* ce însoţesc astăzi NALR, drumul este lung. Glosarele s-au specializat, s-au perfecţionat mereu.

S-a crezut, după apariţia geografiei lingvistice, că glosarele nu vor mai fi necesare. Li s-au obiectat, între altele, transcrierea fonetică imperfectă, localizarea imprecisă a termenilor, lipsa desenelor care să ilustreze mai bine sensul cuvîntului, lipsa de informaţii privind timpul cînd apare un cuvînt, chiar faptul că nu toţi termenii cuprinşi în glosar sînt sincronici etc. Unii adversari sau chiar adepţi ai atlaselor lingvistice au apărat glosarele, dîndu-şi seama că cele două tipuri de lucrări se completează reciproc. Şi aceasta cu atît mai mult cu cît numeroase glosare dialectale au remediat inconvenientele amintite. Am adăuga că şi glosarele au început să folosească, în limitele posibile, metoda geografică.

Un glosar este, în principiu, mai bogat în termeni decît un atlas. Chestionarul însuşi nu permite includerea unui număr prea mare de cuvinte, care să figureze pe hărţi. Ancheta pentru atlas nu poate apoi releva prea multe sinonime. Astfel pentru noţiunea de „ţeastă“ există mai multe denumiri decît se poate constata cu harta nr. 7 din ALR I; I. Gerhard Rohlfs a notat, făcînd anchete pentru AIS, doar şase termeni în 15 localităţi calabreze pentru noţiunea „diavol“. Cîţiva ani mai tîrziu, acelaşi cercetător a cules, din aceleaşi localităţi, pentru un glosar regional, folosind izvoare scrise şi orale, încă 34 de cuvinte.

Deosebit de semnificativ ni se pare faptul că A. Griera este autorul nu numai al atlasului lingvistic al catalanei, ci şi al unui monumental glosar catalan, cuprinzînd 14 volume!

La noi, în ultimele decenii, au apărut cîteva glosare dialectale de o certă valoare ştiinţifică. Amintim aici *Materiale şi cercetări dialectale*, I (v. *infra*, p. 71, nota 1); *Lexic regional*, vol. I, II, Bucureşti, 1960, 1967 (redactor coordonator Gh. Bulgăr); *Glosar regional*, alcătuit de V. Arvinte, D. Ursu, M. Bordeianu, Bucureşti, 1961; *Glosar regional Argeş*, de D. Udrescu, Bucureşti 1967. Notăm tot aici şi *Dicţionarul dialectului aromân, general şi etimologic*, al lui Tache Papahagi, Bucureşti, 1963; în 1974 a apărut ediţia a doua, augmentată.

Geografia lingvistică nu a înlăturat, aşadar, glosarele dialectale, ci, dimpotrivă, a contribuit la dezvoltarea lor. Mai mult, glosarele devin necesare pentru întregirea atlaselor lingvistice (v. şi *infra*, p. 83, nota 1).

---

[1] După L. Bloomfield, *Le langage*, Paris, 1970, p. 304, există trei „forme“ principale de studiere a graiurilor: glosarul dialectal, monografia (adică gramatica dialectului local) şi atlasul lingvistic.

2. Monografia dialectală

Materialul dialectal adunat poate fi valorificat și sub forma *monografiei*. Dacă anchetele pentru un atlas sînt limitate ca timp și ca volum de informații, cele pentru monografie, dealtfel ca și cele pentru glosarul dialectal, pot fi prelungite oricît, permițînd culegerea unui material lingvistic deosebit de bogat. La culegerea materialului pentru o monografie dialectală se pot folosi, cum s-a văzut mai înainte, toate procedeele : chestionarea, convorbirile tematice, metoda indicării obiectelor, „traducerea" de fraze etc. Anchetatorul poate reveni oricînd în punctele cercetate pentru verificarea și completarea materialului lingvistic. Monografia dialectală permite, datorită faptelor de limbă bogate pe care le cuprinde, o explorare profundă, pe verticală, a unui grai. Studiile monografice „sînt în fond gramatici istorico-comparative ale unităților locale ale unei limbi" [1].

După apariția atlaselor lingvistice, unii cercetători au crezut că nu vor mai fi necesare monografiile, plecînd mai ales de la faptul că acestea din urmă nu dau o imagine generală a ariei și nu permit decît cu greutate compararea graiurilor. Monografia, care permite studiul minuțios al graiului sau al ariei dialectale, nu poate fi însă desființată și nici măcar trecută pe un plan secundar [2]. Mai mult, monografiile dialectale folosesc, în ultimul timp, și metoda geografică. Atlasele le-au dat, putem spune, un impuls. Se recomandă, astfel, tot mai mult, să se cerceteze monografic graiul fiecărui punct din rețeaua atlaselor lingvistice. Această legătură strînsă între atlase și monografiile dialectale va duce la o cunoaștere mai temeinică a graiurilor, atît pe orizontală cît și pe verticală.

Monografia dialectală are, de obicei, un capitol introductiv, în care se vorbește despre ținutul respectiv și locuitorii lui, despre legăturile populației locale cu vecinii, despre tradiții și obiceiuri, în măsura în care acestea ajută, desigur, la înțelegerea și explicarea graiului. Urmează partea pur lingvistică, cea mai importantă, unde se analizează fiecare nivel în parte (fonetică, gramatică, lexic). Se insistă asupra particularităților specifice graiului studiat, fără a se neglija însă particularitățile ariei mai mari din care acesta face parte. Descrierii și explicării graiului le urmează textele, transcrise fonetic, care trebuie să fie cît mai variate, să-i intereseze nu numai pe dialectologi, ci și pe folcloriști, etnografi etc.

Monografia poate cuprinde și un glosar, spre a explica toate cuvintele regionale mai puțin cunoscute și îndeosebi pe cele semnalate pentru prima dată.

Studiul monografic al unui grai se încheie cu un indice de nume, de materii etc., care să ușureze consultarea lucrării. Este apoi recomandabil ca monografia să cuprindă, la locul cel mai potrivit, eventual sub formă de anexe, fotografii, hărți, desene, planșe ilustrative etc.

Amintim, în încheiere, cîteva monografii dialectale : I. A. Candrea, *Graiul din Țara Oașului*, în „Buletinul Societății Filologice", București, nr. 2, 1906 ; Ov. Densusianu, *Graiul din Țara Hațegului*, București, 1915 ; T. Papahagi, *Graiul și folclorul Maramureșului*, București, 1925 ; T. Teaha, *Graiul din valea Crișului Negru*, București, 1961 ; N. Saramandu, *Cercetări asupra aromânei vorbite în Dobrogea*, București, 1972.

3. Atlasul lingvistic

Cea mai amplă lucrare în care sînt adunate faptele dialectale este *atlasul lingvistic*. În urma anchetelor în rețeaua de puncte stabilită se culege un material comparabil, care este notat pe *hărțile lingvistice*. Putem, astfel, dintr-o privire, să urmărim, cu ajutorul hărții nr. 112

[1] Coteanu, *Elem.*, p. 40.

[2] v., spre exemplu, ALRT II, p. VII.

Guturai din ALR I, I, ce termeni există pe întreg teritoriul lingvistic dacoromân pentru această noțiune. Putem, de asemenea, stabili aria fiecărui termen (*guturai*, *troahnă*, *zalfă*, *tîrnafes*, *răpciugă*, *fofaină*, *șuhărie*, *bîcniță* etc.)[1].

Harta lingvistică are un număr , un titlu și cuprinde, de cele mai multe ori, un singur fapt de limbă [2]. Pentru notarea particularităților lingvistice se folosesc transcrierea fonetică sau, pentru economia de spațiu, diferite semne, în care caz se dă, pe marginea hărții, legenda necesară. Primul procedeu este folosit, spre exemplu, de ALR. Hărțile atlasului lui G. W e i g a n d, ca și cele din ALRM folosesc semne (triunghiuri, cercuri) în culori diferite, spre a se urmări mai ușor aria fiecărei particularități lingvistice. Putem constata, chiar de la început, că harta lingvistică lărgește orizontul cercetătorului și dă posibilitatea să se urmărească, pe un teritoriu de limbă întins, elementele de continuitate și cele de discontinuitate. Ea oferă, de asemenea, posibilitatea să se urmărească limitele dialectale, influențele reciproce dintre graiuri etc.

a. Primele atlase lingvistice

α) Cel dintîi atlas lingvistic alcătuit pe bază de anchetă directă a fost publicat, în 1881, la Paris, de către J. G i l l i é r o n, un savant elvețian care și-a desfășurat însă cea mai mare parte a activității în Franța. Acest *Petit atlas phonétique du Valais roman (Val du Rhône)* cuprinde 38 de pagini de text și 30 de planșe cu distribuția fenomenelor lingvistice. J. G i l l i é r o n a făcut anchete în 40 de localități elvețiene situate la sud-est de lacul Léman, spre a ilustra ideea lui P. Meyer că sarcina dialectologului este de a face nu geografia dialectului, ci geografia particularităților dialectale.

β) În 1881 apare, la Strassburg, prima fasciculă, de 6 hărți, din *Sprachatlas von Nord- und Mitteldeutschland* ..., inițiat de G. W e n k e r. Anchetele pentru acest atlas au început în 1876, prin corespondenți. Autorul urmărea mai ales pronunția, adică particularitățile fonetice. La început, anchetele au cuprins Renania, apoi s-au extins în Westfalia și în alte provincii. Din 1887 G. W e n k e r a avut și colaboratori, cel mai de seamă fiind F. W r e d e, creatorul școlii germane de geografie lingvistică. Opera lor a fost continuată de alți cercetători, dintre care amintim aici pe W. M i t z k a și B. M a r t i n.

Cu acest atlas G. W e n k e r a vrut să dovedească existența limitelor dialectale precise (v. *supra*, p. 31, 38).

Dacă avem în vedere data începerii anchetei, putem afirma că G. W e n k e r este cel dintîi cercetător la care apare ideea unui atlas lingvistic (v. și *supra*, p. 38).

În istoria dialectologiei, acest *Deutscher Sprachatlas* ... [3] înseamnă un moment deosebit de important. Dar geografia lingvistică, metoda de studiere a limbii cu ajutorul hărților lingvistice, al cărei creator este J. G i l l i é r o n, este legată de apariția atlasului lingvistic al Franței.

---

[1] v. Ș t. G i o s u, *Termenii pentru noțiunea „guturai" pe baza Atlasului lingvistic român*, în SCSt, XIV, 1963, fasc. 2, p. 221–243.

[2] Uneori sînt notate, pe aceeași hartă, cîteva fapte, de regulă înrudite, dar aceasta poate îngreuia lectura ei: h. 1665 1) *Al meu*, 2) *Al tău* (ALR s.n., VI); h. 809 1) *Dimb* 2) *Movilă* (ALR s.n., III). În anumite cazuri (este vorba de notarea unor propoziții sau fraze), pentru același „fapt" lingvistic se alcătuiesc mai multe hărți. Procedeul este determinat de lipsa de spațiu de pe hartă. Astfel, fraza „V-am spus să nu faceți nimic fără mine" este notată pe trei hărți; h. 1643 *V-am spus*...; h. 1644 ...*să nu faceți nimic*...; h. 1645 ...*fără mine* (ALR s.n., VI).

[3] Pentru schimbările titlului acestui atlas, v. I o r d a n, *Lingv. rom.*, p. 151, și P o p, *Dial.*, II, p. 750.

b. Alte atlase lingvistice

Pentru a înțelege mai bine structura ALR-ului este necesar să cunoaștem, dintre celelalte atlase romanice, mai ales *Atlas linguistique de la France*, de J. Gilliéron și E. Edmont, apărut între 1902 și 1910, și *Sprach- und Sachatlas Italiens und der Südschweiz*, publicat între 1928 și 1940, sub conducerea lui K. Jaberg și J. Jud, elevi ai lui J. Gilliéron.

α) Anchetele pentru ALF au fost efectuate în anii 1897—1901, în 639 de localități. J. Gilliéron a ales un anchetator nespecialist, singurul care, în concepția sa, poate nota exact ceea ce aude pe teren, realizînd, astfel, adevărate „instantanee" lingvistice.

Chestionarul alcătuit de J. Gilliéron avea, la început, 1400 de întrebări. În timpul anchetelor, lista întrebărilor a fost mereu completată, atingînd cifra de 1920. Anchetele, efectuate în zigzag, constau din „traducerea" în dialect, de către subiect, a cuvîntului sau frazei din chestionar. Pentru a culege numele de plante, E. Edmont a folosit, în anchete, și un ierbar.

Notația era cea impresionistă, deoarece J. Gilliéron nu voia nici un fel de modificare a primului răspuns, nici un fel de retușare. El cerea, cu alte cuvinte, „exactitatea fotografiei" [1].

În majoritatea localităților, anchetatorul a lucrat cu un singur subiect. În vreo 70 de puncte au fost folosiți cîte doi informatori. Numai în cîteva puncte răspunsurile au fost date de trei sau patru informatori. E. Edmont a lucrat cu informatori avînd vîrsta între 15 și 85 de ani. Rapiditatea cu care s-au efectuat anchetele a făcut ca nu întotdeauna E. Edmont să-și poată alege cel mai bun informator. În vreo 200 de puncte și-a ales persoane cu o bună pregătire intelectuală, care, de aceea, nu vorbeau cel mai autentic grai local.

Răspunsurile din fiecare localitate erau notate de anchetator într-un caiet. După terminarea anchetei i se expedia caietul lui J. Gilliéron, care se ocupa cu redactarea atlasului. E. Edmont a colaborat efectiv la corectarea hărților. De aceea J. Gilliéron a considerat tot timpul că ALF are doi autori [2].

ALF este publicat în 35 de fascicule. Hărțile, grupate în trei serii, sînt așezate în ordinea alfabetică a cuvintelor din chestionar. Seria A, alcătuind atlasul general (h. 1—1421), cuprinde hărți pentru cuvintele din prima formă a chestionarului. Seria B (h. 1422—1747) este formată din hărți cu contur mai mic, privind Franța meridională. Seria C (h. 1748—1920) privește o parte foarte restrînsă din sudul Franței. Cele trei tipuri de hărți se datoresc amplificării continue a chestionarului.

ALF a însemnat pentru știința limbii o adevărată cotitură. Cu ajutorul unor hărți din acest atlas, J. Gilliéron a elaborat cîteva studii în care a pus bazele unei noi metode de cercetare a limbii, numită *geografia lingvistică* (v. și *infra*, p. 90 ș. u.).

β) *Sprach- und Sachatlas Italiens und der Südschweiz* este unul dintre cele mai bune atlase romanice. K. Jaberg și J. Jud au ales trei anchetatori: P. Scheuermeier, G. Rohlfs și M. Leopold Wagner. În felul acesta, anchetele în cele 407 puncte au putut fi efectuate într-un timp relativ scurt (1919—1928). Fiecare anchetator a lucrat în zona lingvistică pe care o cunoștea mai bine.

---

[1] v. A. Dauzat, *La géographie linguistique*, p. 10.

[2] Dealtfel, ALF are și două anexe, ambele semnate de cei doi autori: *Table de l'Atlas linguistique de la France*, Paris, 1912, unde sînt publicate toate formele dialectale culese în anchete, deosebit de utile pentru consultarea atlasului; *Atlas linguistique de la France. Suppléments*, I, Paris, 1920, volum ce cuprinde materialele culese în plus de E. Edmont, în afara chestionarului.

Aceiași doi autori semnează și *Atlas linguistique de la France: Corse*, Paris, 1914—1915, pentru care E. Edmont a făcut anchete, în 1911—1912, în 45 de localități. ALC este, așadar, o continuare a ALF.

Chestionarul „normal", alcătuit după modelul celui al lui J. Gilliéron, cuprindea circa 2000 de cuvinte și forme, cel „redus" vreo 800 de întrebări, iar cel „dezvoltat" aproximativ 4000 de întrebări (v. și *supra*, p. 69).

Cele opt volume ale atlasului cuprind fiecare cîte două părți. Se mai adaugă, cum am arătat în altă parte (v. *supra*, p. 67), și o anexă *(Bauernwerk . . .)*, în două volume.

Hărțile din AIS au mai ales caracter lexical și sînt grupate pe sfere semantice. Astfel, vol. I cuprinde hărți privind : *a*) familia (nume de rudenie, vîrstă, naștere, căsătorie etc.) și *b*) corpul omenesc.

Inovațiile aduse față de ALF înseamnă un real progres în elaborarea unui atlas lingvistic : anchetatorii sînt specialiști ; se folosesc mai multe chestionare ; sînt cuprinse în rețea și cîteva orașe mari ; se pune accentul pe lexic ; sînt grupate hărțile pe sfere semantice ; se face o mai strînsă legătură între dialectologie și etnografie, îmbinîndu-se geografia lingvistică cu metoda „cuvinte și lucruri" ; pe hărți sînt desenate, adesea, diferite obiecte ; se folosesc adnotările pe marginea hărților, care completează răspunsul propriu-zis dat la întrebare ; atlasul cuprinde și referiri la ALF și ALCat., dînd cercetătorului, în felul acesta, posibilitatea de a face studii comparative pe un plan romanic mai larg [1].

γ) La puțin timp după începerea anchetelor pentru AIS, M. Bartoli și U. Pellis inițiază un alt atlas, intitulat *Atlante linguistico italiano*. Au mai colaborat, un timp, la conducerea atlasului, mulți alți cercetători. Anchetele, care încep în 1925 și se încheie în 1964, sînt efectuate, la început, numai de U. Pellis. S-au adăugat, cu timpul, și alți anchetatori.

ALI cuprinde o rețea de 1000 de puncte, distribuite uniform. Chestionarul, care avea, inițial, 7000 de întrebări, a fost redus, ulterior, la 3000 de întrebări. Acest chestionar era alcătuit din două părți : un chestionar *general*, cuprinzînd întrebări referitoare la familie, societate, natură etc., și unul *special*, ce urmărea domenii ca agricultura, vînătoarea etc. Un alt chestionar, *suplimentar*, era destinat tehnicii, obiceiurilor, credințelor populare etc. În sfîrșit, mai era și un chestionar *morfologic*. În anchete s-au folosit și albume, fotografii, ilustrații.

Dacă AIS a dat atenție deosebită raportului dintre cuvinte și lucruri, ALI are, printre țelurile principale, descoperirea centrelor inovatoare și a rolului acestora în realizarea unității lingvistice regionale. ALI își propune să studieze și transformările culturii rurale, felul cum aceasta se opune sau se adaptează modelului de cultură al centrului de inovație, adică unei culturi avînd un prestigiu mai mare [2].

Anchetele au durat însă prea mult, ceea ce creează dificultăți la comparația datelor culese. S-au făcut, cu timpul, și modificări în transcrierea fonetică. Se pun, prin urmare, numeroase și dificile probleme în momentul de față, cînd se lucrează la redactarea acestui atlas, sub conducerea lui C. Grassi. Aceste dificultăți sînt învinse cu ajutorul mașinilor electronice. Se elaborează, cu ajutorul tehnicii moderne, nu numai hărțile atlasului, ci și diferiți indici alfabetici, indici inverși, indici pentru fiecare punct anchetat etc. Toate acestea arată că și tehnica modernă contribuie la dezvoltarea dialectologiei în general și a geografiei lingvistice în special.

δ) Necesitatea studierii cît mai amănunțite a dialectelor l-a dus pe A. Dauzat, în 1939, la ideea elaborării unui nou atlas lingvistic francez, pe regiuni, al cărui proiect este schițat în articolele sale *Un nouvel Atlas linguistique de la France* [3] și *Le nouvel Atlas linguistique de la France* [4].

---

[1] v. Iordan, *Lingv. rom.*, p. 261. Pentru alte amănunte, v. K. Jaberg und J. Jud, *Der Sprachatlas als Forschungsinstrument. Kritische Grundlegung und Einführung in den Sprach- und Sachatlas Italiens und der Südschweiz*, Halle, 1928.

[2] v. C. Grassi, *Quelques considérations tirées de l'analyse des premières cartes de l'Atlas linguistique italien*, în *Actele celui de-al XII-lea Congres internațional de lingvistică și filologie romanică*, II, p. 204.

[3] „Le français moderne", tomul VII, 1939, nr. 2, p. 97—101.

[4] *Ibidem*, nr. 4, p. 289—292 ; folosim, în continuare, pentru acest atlas, NALF.

Noul atlas este conceput ca un ansamblu de 13 atlase regionale, elaborate de specialiști pe cît posibil din părțile locului. Rețeaua de puncte este de trei ori mai densă decît cea din ALF, incluzînd și toate localitățile anchetate de E. Edmont.

S-au elaborat chestionare mai reduse și mai puțin uniforme decît cel al lui J. Gilliéron. Pentru eliminarea inconsecvențelor s-au făcut anchete de probă și s-a stabilit o unitate de metodă și de conducere [1].

c. Atlasele lingvistice ale limbii române

Limba noastră se numără printre primele limbi romanice care au avut un atlas lingvistic. Acest atlas, alcătuit de romanistul și balcanologul german G. Weigand (1860—1930), se intitulează *Linguistischer Atlas des dacorumänischen Sprachgebietes* și apare la Leipzig, în 1909.

α) Atlasul lui G. Weigand (WLAD) are 67 de hărți, majoritatea fiind consacrate faptelor fonetice. Autorul a împărțit teritoriul dacoromân în șase zone (de nord-vest, sud-vest, sud, nord, nord-est și sud-est). Așadar, un cuvînt *(făină, grîu, pară* etc.) trebuie căutat pe șase hărți parțiale. Numai în felul acesta avem imaginea de ansamblu a unei particularități fonetice. Cuvintele-tip *(Normalwörter)*, peste o sută, alese de G. Weigand pentru „chestionarul" său, prezintă diferite sunete în poziții variate. Ancheta consta în organizarea unor discuții care să prilejuiască informatorului folosirea fiecărui cuvînt sau, pur și simplu, „traducerea" în graiul local a cuvîntului.

Din cele 67 de hărți, 48 sînt parțiale, fiecare cuprinzînd cîte 3—5 cuvinte cu pronunțiile lor locale. Pentru notarea formelor cuvintelor, G. Weigand folosește pătrate mici și mari. Acestea sînt constituite din 4 triunghiuri, fiecare reprezentînd, în funcție de felul cum este colorat, forma unui cuvînt. Astfel, h.1 cuprinde pronunțiile cuvintelor *cîine, grîu, rîd, țin*, h. 4 formele cuvintelor *cheie, dinte, tei*. Atlasul are apoi 16 hărți sintetice *(Übersichtskarten)*, cuprinzînd tot teritoriul lingvistic dacoromân (h. 49—64). Spre exemplu, h. 49 prezintă rostirea lui *î* în *grîu* și *bătrîn*, a lui *se* în *pasere, secară* și a lui *ea* în *seară*. Harta 65 delimitează, cu isoglose colorate, cele trei „dialecte" admise de G. Weigand, moldovenesc, muntenesc și bănățean. Harta 66 indică, prin linii colorate, ariile cercetate și căile urmate de G. Weigand în anchete, totalizînd 13 750 de kilometri. Atlasul se încheie cu o hartă demografică (nr. 67). De asemenea, atlasul are o introducere, în limba germană, în care autorul dă informații asupra anchetei și face observații privind structura dialectului dacoromân.

Rețeaua a fost străbătută, aproape toată, numai de G. Weigand. Doar pentru anchetele în 47 de puncte din cele 752 cît cuprinde rețeaua au fost solicitați cîțiva elevi și colaboratori ai săi (S. Pușcariu, E. Bacmeister și A. Byhan).

G. Weigand și-a ales informatori avînd, de regulă, vîrsta de la 15 la 80 de ani. Nu avem însă date suficiente privind informatorii. De aceea nu putem face prea multe obser-

---

[1] v. și J. Mazaleyrat, *Les raisons d'être de nos atlas linguistiques. Il y a encore des enquêtes à faire*, în „Le français moderne", tomul XXI, 1953, nr. 2, p. 91—99.

Pînă în prezent au apărut, între altele: *Atlas linguistique et ethnographique du Lyonnais*, sub conducerea lui P. Gardette, Lyon, 1951; *Atlas linguistique et ethnographique du Massif Central*, de P. Nauton, Lyon, 1956; *Atlas linguistique et ethnographique de la Gascogne*, de J. Séguy, Toulouse, 1954; *Atlas linguistique et ethnographique de la Franche-Comté*, de Colette Dondaine, Paris, 1972 etc.

Mai notăm, tot aici, alte două atlase regionale: Gino Bottiglioni, *Atlante linguistico-etnografico italiano della Corsica*, Pisa, 1933—1942 (ALEIC); Antoni Griera, *Atlas lingüistic d'Andorra*, Andorra, 1960. Andorra, cu 16.000 de locuitori, este un stat liliputan, în Pirinei, avînd ca limbă oficială catalana. Andorranii propriu-ziși (ceilalți sînt spanioli și francezi) erau, la efectuarea anchetei, în număr de circa 5300.

vații asupra criteriilor după care aceștia au fost aleși. Se pare că G. Weigand căuta numai informatori neștiutori de carte.

Anchetele aveau loc, de obicei, acasă la informator. Uneori, însă, acestea se desfășurau în piață, în zilele de tîrg, cînd subiectul trebuia să indice localitatea de unde provine. Acest procedeu nu trebuie folosit pentru două motive mai ales : inevitabil se ajunge la ancheta în grup, fapt care nu este recomandabil; nu există certitudinea că informatorul reprezintă într-adevăr graiul localității de unde vine. Se mai adaugă și faptul că localitățile nu au fost alese după criterii științifice, ceea ce a făcut ca zone întregi să rămînă neexplorate.

G. Weigand a folosit un sistem de transcriere fonetică elaborat de el însuși, avînd la bază alfabetul latin, căruia i-a adăugat o serie de semne diacritice. Nu este o transcriere prea strîmtă, adică minuțioasă. Este de remarcat că WLAD reproduce, în general, corect pronunția dialectală. S-au strecurat însă și multe erori, care se datoresc alegerii informatorului, perceperii anchetatorului și chiar faptului că acesta nu stăpînea totuși perfect limba română. Este fără îndoială că o parte din inexactități se datorește efectuării anchetelor în linie dreaptă, nu în zigzag. G. Weigand însuși mărturisește că îi era greu, adesea, să distingă un sunet nou de altul, auzit în localitatea vecină [1].

În ciuda observațiilor formulate, și pe drept cuvînt, de specialiști, nu trebuie să uităm că WLAD, primul atlas al limbii române, a permis autorului să aducă însemnate contribuții științifice privind repartiția dialectului dacoromân. Ideile lui G. Weigand vor fi preluate de alți cercetători. Este de reținut apoi că WLAD are și hărți sintetice, care sînt de un real folos pentru cercetători.

În prezent, cînd dispunem de ALR și NALR, atlasul lui G. Weigand este, desigur, mai mult un document decît un instrument de lucru.

β) *Atlasul lingvistic român.* Cele opt chestionare amintite cînd am vorbit despre ancheta indirectă și, în special, primele, intitulate *Calul* și *Casa*, au pregătit, oarecum, atmosfera pentru *Atlasul lingvistic român.*

În 1925, la primul Congres al filologilor români, se pune pentru întîia oară problema elaborării acestui atlas. Un an mai tîrziu, la al doilea Congres, se ține un raport asupra atlasului. Chestiunile de detaliu vor fi discutate în mai multe ședințe ale Muzeului limbii române din Cluj, sub egida căruia se va alcătui atlasul.

Sextil Pușcariu, directorul Muzeului limbii române, a ales doi anchetatori, pe S. Pop și E. Petrovici. Atlasul are, de aceea, două părți : ALR I și ALR II. Cele două rețele de puncte sînt complementare. Rețeaua lui S. Pop cuprinde 305 puncte (dintre care 292 de puncte dacoromâne, 5 aromâne, 2 meglenoromâne, 2 istroromâne, 2 ucraineene, 2 maghiare; se mai adaugă 3 anchete făcute cu scriitori reprezentativi din provincii diferite : M. Sadoveanu, I. Agîrbiceanu, I. Al. Brătescu-Voinești). Rețeaua lui E. Petrovici cuprinde 86 de localități (dintre care 71 de puncte dacoromâne, 1 punct aromân, 1 punct meglenoromân, 1 punct istroromân, apoi 12 puncte unde se vorbesc alte limbi — 3 maghiare, 2 bulgărești, 2 sîrbo-croate, 2 ucrainene, 2 săsești și 1 punct de grai țigănesc)[2].

La anchetele cu vorbitorii dialectelor române sud-dunărene au colaborat Th. Capidan și Șt. Pașca, iar la cele cu populația ruteană a luat parte și Gr. Nandriș. Au mai colaborat, la pregătirea anchetei ALR II, pentru partea referitoare la

---

[1] v. Pop, *Dial.*, I, p. 706.

[2] Răspunsurile din localitățile aloglotice sînt notate de S. Pop pe marginea hărților, iar de E. Petrovici chiar pe hartă. Răspunsurile date de aromâni, meglenoromâni, istroromâni sînt notate, de ambii anchetatori, în chenare speciale, pe marginea hărților, iar cele ale scriitorilor sînt consemnate de S. Pop în trei chenare, la mijloc și în josul hărților.

Anchetarea unor localități aloglotice s-a făcut la sugestia lui A. Meillet, care a participat la cel de al doilea Congres al filologilor români.

folclor, I. Mușlea, iar pentru denumirile de plante Institutul de botanică al Universității din Cluj.

Rețeaua de aproape 400 de puncte din ALR este ceva mai densă decît cea din ALF sau AIS. La stabilirea ei s-au avut în vedere cîteva criterii: localitatea să fie veche, să aibă cel puțin 700 de locuitori, să nu fie un centru industrial, unde, de obicei, populația este venită din diferite părți ale țării; să aibă o populație sedentară, care să nu se deplaseze deci în alte părți pentru munci agricole, comerț etc.

Informatorii au fost aleși, în marea lor majoritate, dintre neștiutorii de carte. S. Pop, care a lucrat cu un chestionar „normal", de 2160 de întrebări, a folosit, în fiecare localitate, un informator și, eventual, informatori ocazionali. În cîteva puncte numai a lucrat cu doi informatori, vrînd să urmărească diferențele dintre răspunsuri. E. Petrovici a lucrat cu chestionarul „dezvoltat", de 4800 de întrebări, cuprinzînd termeni speciali privind ocupațiile și meseriile și, de aceea, a folosit, în aceeași localitate, mai mulți informatori. Alegerea subiecților s-a făcut cu multă precauție. Anchetatorii au notat datele necesare despre informatori, ceea ce-l ajută pe cercetător la o mai profundă înțelegere a materialului din atlas [1].

Anchetele de probă s-au efectuat în 1929 în localități foarte depărtate între ele, din Bucovina, nordul Transilvaniei, cîmpia Dunării și Dobrogea. Materialele culese nu au fost însă incluse în atlas. Anchetele definitive au fost făcute în anii 1929—1938.

Cele două anchete paralele au însemnat, de fapt, introducerea metodei de a nu lucra un singur anchetator, ci doi, cu toate că S. Pușcariu, inițiatorul atlasului, era de părere că atlasul trebuie făcut cu un singur anchetator pe întreg teritoriul lingvistic, pentru a se asigura unitatea, din toate punctele de vedere, a lucrării. Procedîndu-se astfel, s-a putut scurta timpul anchetelor.

La elaborarea chestionarelor s-a folosit experiența celorlalte atlase romanice (ALF, ALCat., AIS, ALI)[2]. Ambele chestionare amintite cuprind numeroase întrebări asemănătoare celor din chestionarele celorlalte atlase romanice. În felul acesta, materialul cules de autorii ALR-ului permite o comparație cu cel din atlasele romanice pomenite.

Chestionarele lui S. Pop și E. Petrovici au, bineînțeles, și întrebări comune. Unele dintre acestea sînt formulate diferit, dar vizează același răspuns. S-a asigurat, așadar, și o legătură între cele două chestionare.

În anchete s-au folosit diferite procedee: întrebări indirecte, întrebări directe, gesturi (pentru cuvinte ca *a strănuta*, *a scrîșni din dinți* etc.), indicații directe (pentru anumite obiecte, părți ale corpului etc.), sugerarea parțială a cuvîntului, utilizarea ierbarului pentru numele de plante, utilizarea unor schițe, fotografii.

În ceea ce privește transcrierea fonetică, s-a folosit metoda impresionistă, adică a redării exacte, fără nici un fel de modificare, a primului răspuns. Această metodă obligă, deci, să se noteze și inconsecvențele constatate în același idiolect.

Anchetele pentru ALR au respectat, în general, principiile preconizate de J. Gilliéron, apoi de K. Jaberg și J. Jud. ALR se apropie mai ales de AIS printr-o serie de particularități: pluralitatea chestionarelor, o legătură strînsă între dialectologie și etnografie, desene și schițe pe hărți, gruparea hărților pe sfere semantice, adnotări pe marginea hărților, folosirea unor abrevieri pe hărți care să asigure o oarecare unitate a atlaselor romanice etc.

ALR aduce o serie de inovații, apreciate în mod deosebit de toți specialiștii. Astfel, paralel cu atlasul mare s-a alcătuit și un atlas mic, cu hărți colorate (ALRM), deosebit de utile, deoarece arată, cu toată claritatea, răspîndirea particularităților lingvistice. Cele mai multe hărți din ALRM reiau hărți din ALR. Există însă și hărți fără corespondent în atlasul

[1] Pentru amănunte privind felul cum au fost aleși informatorii, v. Pop, *Dial.*, I, p. 723—727.

[2] Dealtfel, S. Pop l-a însoțit pe A. Griera, în 1927, într-o anchetă pentru ALCat și a participat la anchetele pentru AIS și ALI, iar S. Pușcariu a făcut mai multe vizite redactorilor AIS și ALI.

mare. ALR cuprinde apoi ca suplement textele culese de E. Petrovici (ALRT II), de o valoare excepțională pentru studiul sintaxei. Sînt de reținut, în sfîrșit, anchetele cu cei trei scriitori, inovație ce permite un studiu mai temeinic al raporturilor dintre dialecte și limba literară.

ALR nu a fost publicat în întregime. Din partea I au apărut două volume (ALR I, I și ALR I, II), iar din partea a II-a un volum (ALR II, I). Fiecărui volum mare îi corespunde și un volum mic, cu hărți colorate (ALRM I, I, ALRM I, II și ALRM II, I).

ALR I, I cuprinde hărțile 1—150 și are subtitlul: *Părțile corpului omenesc și boalele lui*, Cluj, 1938.

ALR I, II cuprinde hărțile 151—302 și are subtitlul: *Familia, nașterea, botezul, copilăria, nunta, moartea*, Sibiu—Leipzig, 1942.

ALR II, I conține hărțile 1—296 și are subtitlul: A). *Corpul omenesc, boale (și termeni înrudiți)*. B). *Familia, nașterea, copilăria, nunta, moartea, viața religioasă, sărbători*. C). *Casa, acareturile, curtea, focul, mobilierul, vase, scule*, Sibiu—Leipzig, 1940. La acest volum există și un suplement cuprinzînd 20 de hărți: *Partea a II-a* (ALR II), volumul I. *Suplement. Termeni considerați obsceni*, Sibiu-Leipzig, 1942 [1].

În toate volumele apărute din ALR titlul hărților este tradus în limba franceză.

γ) Începînd cu 1956, restul materialului adunat de E. Petrovici în 1929—1938 pentru ALR II se publică sub titlul *Atlasul lingvistic român. Serie nouă*. Redactorul principal al lucrării este I. Pătruț. Primele cinci volume (1956, 1961, 1965, 1966) cuprind mai ales hărți lexicale din domenii foarte variate (agricultură, morărit, păstorit, pădurărit, vînătoare, școală, justiție, mîncăruri, fire, caracter, muzică, jocuri etc.), iar volumele VI și VII (1969, 1972) sînt consacrate morfologiei. Cele șapte volume au în total 2248 de hărți. Între 1956 și 1967 au apărut și trei volume din *Micul atlas lingvistic român. Serie nouă* (ALRM s.n.), cu hărți colorate, unele reluînd hărțile mari, altele cu material cartografiat pentru prima dată.

Publicarea materialului va continua. S-a inițiat și publicarea materialului rămas din anchetele lui S. Pop.

ALR a fost apreciat de către lingviști chiar de la apariția primelor volume. Pînă astăzi este considerat unul dintre cele mai bune atlase romanice. Ținuta sa științifică, transcrierea fonetică riguroasă, bogăția informației fac din ALR un instrument de lucru indispensabil pentru orice cercetător al limbii române în special și al limbilor romanice în general.

Atlasul lingvistic român a permis abordarea unor probleme de mare însemnătate, ca: repartiția dialectală a teritoriului lingvistic dacoromân; baza dialectală a limbii române literare; raporturile dintre limba română și limbile cu care a venit în contact de-a lungul timpului; elementele arhaice și cele neologice din limba română; specificul și tendințele diferitelor arii dialectale dacoromâne; zonele de tranziție etc.

Atlasului lingvistic român i s-au adus și unele obiecții: rețeaua de puncte este totuși rară; materialul cules pentru dialectele române sud-dunărene este insuficient; între cei doi anchetatori există unele deosebiri de notație; atlasul nu are un volum introductiv, dealtfel proiectat, care să-i dea cititorului amănuntele necesare privind felul cum s-au făcut anchetele, cum au fost aleși informatorii etc.

Dintre obiecțiile aduse seriei noi a ALR-ului amintim: are un caracter lexical prea pronunțat; titlul hărților nu este tradus într-o limbă străină; lipsesc din atlas unii termeni importanți pentru domeniul agriculturii de exemplu etc.

Multe din obiecțiile aduse au însă caracter marginal și nu privesc concepția și metoda după care a fost alcătuit acest vast atlas caracterizat de către I. Iordan drept un „monument ridicat graiului matern“[2], încă de la începutul publicării sale.

---

[1] v., pentru alte amănunte, *Introducerea* la ALR I, I, semnată de Sextil Pușcariu, și *Introducerea* la ALR II, I, semnată de același autor.

[2] BIFR, vol. VII—VIII, 1940—1941, p. 385.

δ) Ideea unui atlas lingvistic regional la noi este veche, deşi nu are în vedere, la început, întreg teritoriul de limbă română.

δ_1) Încă în 1924 apare articolul lui I. A. Candrea *Constatări în domeniul dialectologiei* [1], din care aflăm că autorul a elaborat un *Atlas lingvistic al Banatului*. Cu excepţia celor 11 hărţi publicate în articolul citat, atlasul (130 de hărţi) a rămas nepublicat. Nu avem însă informaţii asupra felului cum au fost făcute anchetele, asupra informatorilor etc. I. A. Candrea precizează doar că timp de 20 de ani a cercetat 250 de localităţi bănăţene, folosind o listă de cuvinte-tip. Se pare că, deşi îl critică pe G. Weigand, pentru caracterul fonetic, deci unilateral, al atlasului său, şi I. A. Candrea şi-a alcătuit lista de cuvinte-tip mai ales după criterii fonetice. Dintre hărţile publicate numai una este lexicală, cuprinzînd termenii pentru „cocostîrc". Celelalte prezintă formele fonetice ale unor cuvinte cum ar fi : *cheie*, *cireş*, *des*, *frasin*, *laudă*, *movilă*, *rîd* etc.

δ_2) În aprilie 1958, la Conferinţa dialectologilor români, ţinută la Bucureşti, este luat în discuţie proiectul *Noului atlas lingvistic român, pe regiuni* (NALR)[2].

În anii 1960—1962 se efectuează anchete de probă în comun, avînd ca scop realizarea unităţii de notare, definitivarea chestionarului etc. În 1963 se publică chestionarul [3], precum şi o serie de detalii privind metoda de lucru [4]. S-a stabilit, de asemenea, îndesirea reţelei de puncte faţă de cea din ALR, apoi includerea tuturor localităţilor anchetate de S. Pop şi E. Petrovici, precum şi a unor localităţi anchetate de G. Weigand, spre a se putea, astfel, urmări cum a evoluat limba română de la o etapă la alta.

NALR va cuprinde următoarele opt atlase regionale : Oltenia ; Muntenia şi Dobrogea ; Moldova şi Bucovina ; Transilvania ; Banatul ; Crişana ; Maramureşul ; dialectele române sud-dunărene.

Folosind experienţa NALF, cercetătorii noştri au considerat că nu este necesară amplificarea chestionarului, ci, dimpotrivă, concentrarea lui. Dacă ALR a fost alcătuit cu un chestionar de aproape 7000 de întrebări, pentru NALR se stabilesc doar 2543 de întrebări, repartizate astfel : I. *Chestionarul introductiv*, cu 57 de întrebări ; II. *Chestionarul general*, avînd 1943 de întrebări ; III. *Chestionare speciale*, însumînd 543 de întrebări. După modelul aceluiaşi atlas, a fost îndesită reţeaua (circa 1100 de puncte).

Informatorii au vîrsta între 40 şi 65 de ani. Se foloseşte un informator într-o localitate pentru compartimentul al doilea al chestionarului şi mai mulţi pentru ultimul compartiment.

Pentru ca anchetele să nu dureze prea mult timp, s-a împărţit teritoriul de anchetat, acolo unde a fost necesar, în mai multe zone. Astfel, anchetele pentru NALR—Moldova şi Bucovina au fost făcute de cinci specialişti (V. Arvinte, St. Dumistrăcel, I. Florea, I. Nuţă, A. Turculeţ), cele pentru NALR-Oltenia de trei specialişti (I. Ionică, V. Rusu, T. Teaha), fiecare cercetînd o anumită zonă. Pentru ALRR-Maramureş, cei trei cercetători (P. Neiescu, Gr. Rusu, I. Stan) au făcut anchete în aceeaşi localitate, fiecare folosind însă o anumită parte din chestionar. Este o altă metodă de a pune în practică ideea ca ancheta să fie efectuată de o singură persoană.

Anchetele pentru unele atlase regionale au fost încheiate, pentru altele sînt în curs de desfăşurare. Pînă în prezent au fost publicate trei volume din atlasul Olteniei (anchetele au fost efectuate sub conducerea lui B. Cazacu) : *Noul atlas lingvistic român, pe regiuni.*

---

[1] GS, I, 1924, fasc. 2, p. 169—200 ; articolul este republicat în *I. A. Candrea lingvist şi filolog*, ediţie şi studiu introductiv de Florica Dimitrescu, Bucureşti, 1974, p. 155—176.

[2] Ideea alcătuirii acestui atlas regional apare mai întîi în 1957, într-o comunicare a lui E. Petrovici, *Sarcinile actuale ale dialectologilor din R.P.R.*, în FD, I, 1958, p. 208—209.

[3] v. FD, V, 1963, p. 173—271.

[4] v. T. Teaha, *Despre chestionarul Noului atlas lingvistic român (NALR)*, în FD, V, p. 109—120 ; E. Petrovici şi B. Cazacu, *Precizări preliminare*, în FD, V, p. 159—162.

Oltenia, I, 1967 (h. 1—147 + 40 h. interpretative); II, 1970 (h. 148—385 + 54 h. interpretative); III, 1974 (h. 386—583 + 42 h. interpretative). La fiecare volum se adaugă și un număr de pagini cu material necartografiat [1].

Au fost editate și trei volume din atlasul Maramureșului: *Atlasul lingvistic român pe regiuni. Maramureș*, I, București, 1969 (h. 1—243); II, București, 1971 (h. 244—537); III, București, 1973 (h. 538—870).

Aceste șase volume cuprind răspunsuri la întrebările referitoare la corpul omenesc, boli, familie, casă, curte, îmbrăcăminte, timp, teren, școală, armată, meserii, agricultură etc.[2]

NALR permite o cercetare minuțioasă a unităților teritoriale ale limbii române, precum și o comparație cu ALR și WLAD, spre a se urmări evoluția limbii noastre de la începutul acestui secol. Cu NALR se poate face un studiu mai sistematic al particularităților morfologice și sintactice. De asemenea, putem cerceta mai temeinic baza dialectală a limbii române literare etc.

Recenzenții au remarcat unele inconsecvențe în transcrierea fonetică, precum și deosebiri între atlase privind organizarea materialului. Astfel, nu în toate atlasele există aceleași hărți, după cum hărțile existente nu poartă același număr peste tot. Toate acestea fac incomodă, întrucîtva, compararea faptelor de limbă, dar nu umbresc o operă cu care se poate mîndri lingvistica românească actuală. Este vorba de un adevărat tezaur al dialectelor românești, întrucît se au în vedere, deodată, atlasele, culegerile de texte, glosarele și benzile magnetice pentru arhiva fonogramică a limbii noastre (v. și *supra*, p. 52).

4. Tipuri de atlase lingvistice

Am putut cunoaște, în paginile precedente: a) *atlase naționale*, cuprinzînd întreg teritoriul unei limbi (ALF, ALR etc.) și b) *atlase regionale*, reprezentînd numai o zonă a unei limbi oarecare (ALEIC); ansamblul atlaselor regionale dă imaginea unui întreg teritoriu lingvistic (NALF, NALR). Atlasele regionale nu duc la înlocuirea celor naționale, ci la întregirea și aprofundarea lor. Acestea din urmă permit o cercetare sintetică a unei limbi, cele regionale una analitică. Evident, nu este indicat să se alcătuiască atlase pentru regiuni prea mici. Dacă s-ar proceda astfel, nu am mai putea avea decît cu greu imaginea de ansamblu a unei limbi, atlasul tinzînd să prezinte, oarecum, dezavantajele monografiei dialectale. Atlasele cuprinzînd zone foarte restrînse pot fi numite c) *microatlase lingvistice*. Ele permit cuprinderea în rețea a tuturor localităților. Astfel de atlase sînt: *Petit atlas phonétique du Valais roman (Val du Rhône)* de J. Gilliéron, *Atlas lingüistic d'Andorra* de A. Griera [3].

Există apoi d) *atlase plurilingve*[4], cum este AIS sau *Atlasul lingvistic slav* (ALS). Mai notăm *Atlasul lingvistic mediteranean* (ALM), în care va fi consemnată terminologia privi-

---

[1] Atlasele regionale vor fi însoțite de volume de texte și glosar. Astfel a apărut, sub redacția lui B. Cazacu, *Texte dialectale. Oltenia*, București, 1967. Textele sînt culese de alți cercetători decît cei care au făcut anchetele pentru atlas: C. Cohuț, G. Ghiculete, M. Mărdărescu, V. Șuteu și M. Vulpe. A apărut și un volum de *Glosar dialectal. Oltenia*, București, 1967, întocmit, sub conducerea lui B. Cazacu, de G. Ghiculete, P. Lăzărescu, N. Saramandu și M. Vulpe.

[2] În legătură cu atlasele lingvistice ale limbii noastre v. și Al. Rosetti, *Contribuția lingviștilor români la geografia lingvistică*, în FD, VI, 1969, p. 141—145.

[3] În legătură cu microatlasele v. Cl. Deparis, *Dernier stade des recherches dialectales: l'exploration commune par commune*, în *Actele celui de al XII-lea Congres internațional de lingvistică și filologie romanică*, II, p. 251—253.

[4] v. M. Deanović, *Atlanti plurilingui*, în *Communications et rapports du Premier Congrès International de Dialectologie Générale*, II, Louvain, 1964, p. 30—34.

toare la mare, navigație, pescuit, flora, fauna marină etc. în mai multe țări, de limbi diferite (romanice, slave, greacă, arabă, turcă, albaneză etc.). Au fost efectuate și în țara noastră cîteva anchete (Constanța, Sf. Gheorghe, Sulina). Scopul acestui atlas este de a urmări legăturile, din trecut și de astăzi, dintre popoarele din zona Mediteranei și a Mării Negre [1]. Reținem apoi *Atlas linguarum Europae* (ALE), în proiect, care va permite cercetătorilor o largă comparație lingvistică, studierea problemei influențelor dintre limbile cu structuri diferite, ce nu fac parte, așadar, din aceeași familie etc. Pentru fiecare limbă europeană se va ancheta un anumit număr de puncte.

În sfîrșit, am mai putea vorbi și de e) *atlase lingvistice istorice*, idee a cărei realizare se află doar la început. Astfel, Institutul de lingvistică romanică al Academiei de Științe din Berlin elaborează un atlas lexical al francezei medievale [2]. Un atlas lingvistic istoric s-ar putea alcătui și pentru limba română veche, plecîndu-se de la răspîndirea, pe baza textelor, documentelor, scrisorilor particulare a particularităților fonetice, gramaticale sau lexicale [3].

5. Tipuri de hărți lingvistice

Așa cum a reieșit din cele de mai sus, există mai multe *tipuri de hărți lingvistice*.

a. Dacă avem în vedere **conținutul** lor, distingem:

α). Hărți *fonetice*, cu ajutorul cărora urmărim răspîndirea diverselor variante ale sunetelor (h. 210 *Sunetul ę în părinte*, ALRM, I, II), diferențele de accentuare a unor cuvinte etc. (v. h. 2, p. 85).

β) Hărți *fonologice*, în care sînt notate fonemele. Noile chestionare dialectale introduc și întrebări privind fonemele, lingvistica structurală punînd accentul pe funcția îndeplinită de sunet. Aceste hărți își vor face tot mai mult loc în viitoarele atlase lingvistice. Studiul fonemelor se poate face, bineînțeles, și cu hărțile fonetice. Plecînd de la hărți ca 165 *Unchi*(ALR I, II), 412 *Formele verbului în junghiu* (ALRM I, II) etc., E. Petrovici a susținut, spre exemplu, că „consoanele finale rotunjite sînt foneme deosebite", și nu variante ale celor nerotunjite [4].

γ) Hărți *morfologice*, cuprinzînd imaginea spațială a formelor gramaticale (h. 1851 *Cînt, cînți*; h. 1852 *Cîntă* [3, 6]; h. 1853 *Cîntăm, cîntați*, ALR s.n., VII).

δ) Hărți *sintactice*, care înregistrează îmbinări de cuvinte, propoziții, fraze (h. 1393 *Mi-a spus ceva...*, continuată de h. 1394... *dar am uitat*, ALR s.n., V).

ε) Hărți *lexicale*, care cuprind termenii cunoscuți în graiuri pentru o anumită noțiune (h. 298 *Albie*, ALRR *Mar.*, II; h. 2 *Creștetul capului*, NALR *Olt.*, I; v. h. 3, 4, p. 86, 87).

---

[1] v. M. Sala, *Atlasul lingvistic mediteranean*, în FD, III, 1961, p. 233–234.

[2] Informația la M. Cortelazzo, *op. cit.*, p. 115.

[3] Ov. Densusianu, un adversar al geografiei lingvistice, a dat, totuși, ideea alcătuirii unor atlase pentru secolele trecute, ca o completare a atlaselor actuale (v. Gheție, Mareș, *Gr. dr.*, p. 29).

[4] E. Petrovici, *Corelația de timbru a consoanelor rotunjite și nerotunjite în limba română*, în SCL, III, 1952, p. 159.

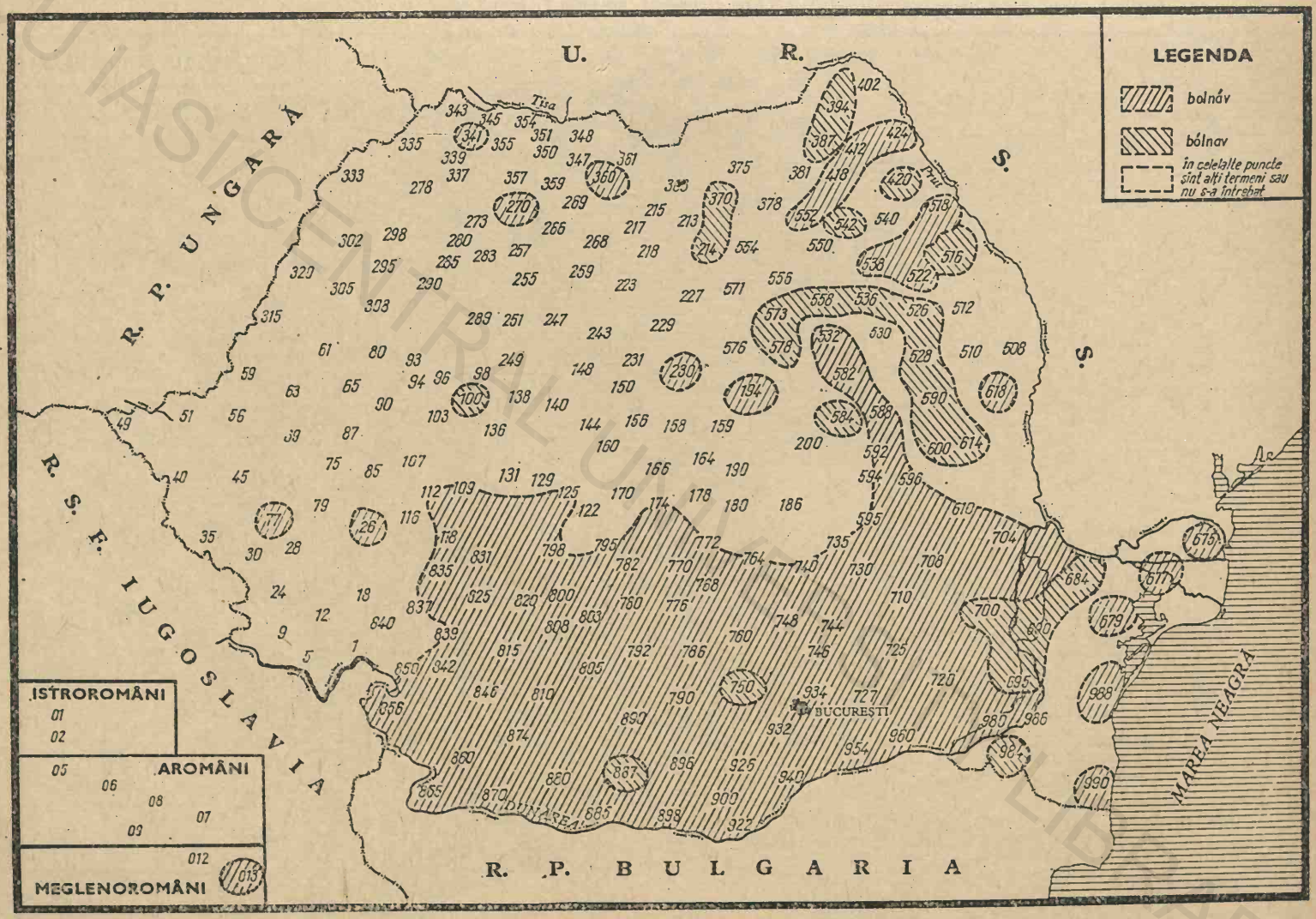

Harta nr. 2. **Deosebiri în accentuare** (după ALRM I, I, h. 191. Accentul în *bolnav*)

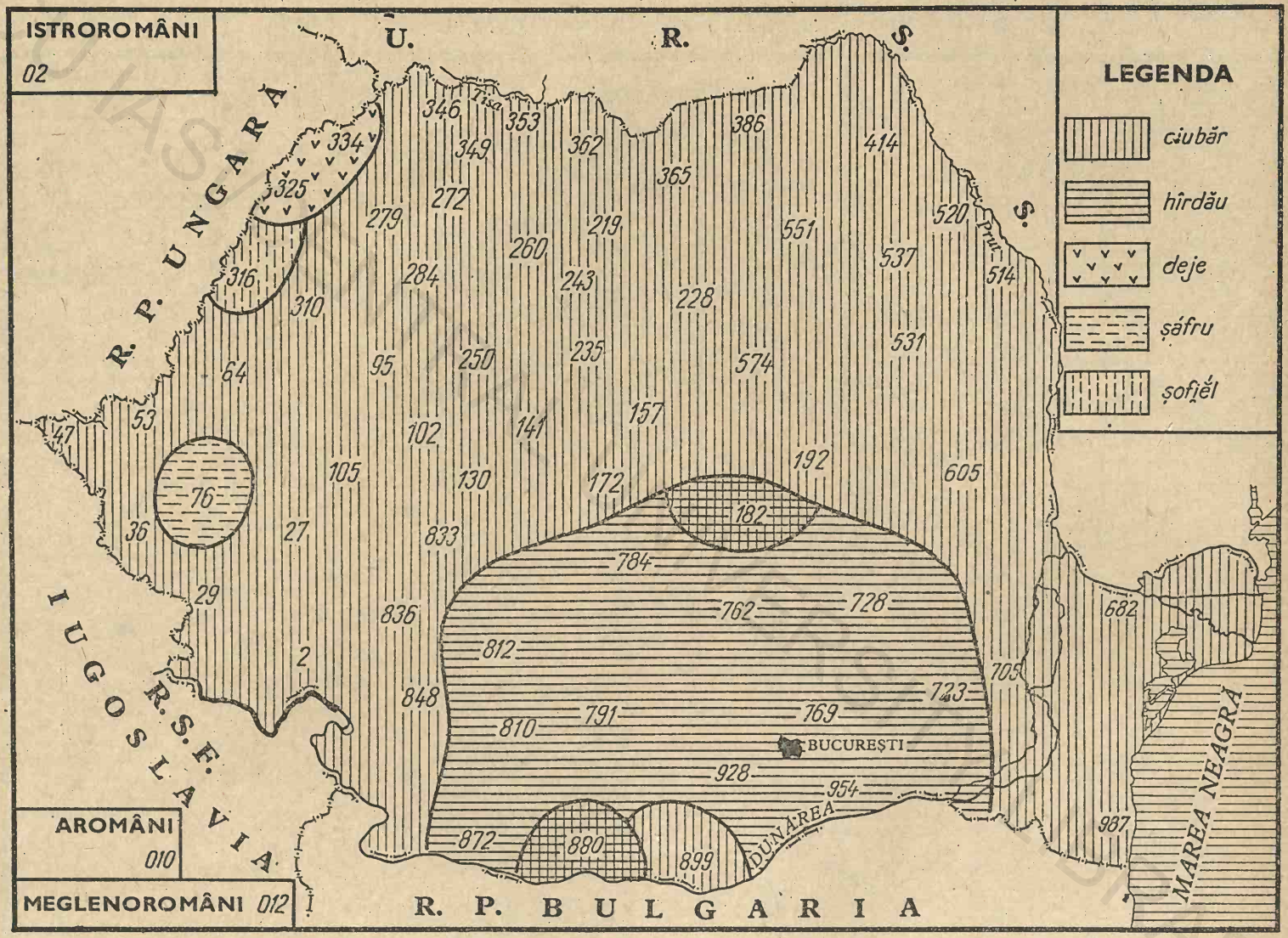

Harta nr. 3. **Termenii pentru noțiunea „ciubăr" (după ALRM II, I, h. 396. *Ciubăr*)**

ȚEASTĂ, *pl.* „calotte du crâne“

[61]

I. (întrebare indirectă) Cum numiți partea aceasta tare (INDIC.) a capului, fără piele și carne?

ALR I 7; ALM chest 718; ALMC 1255

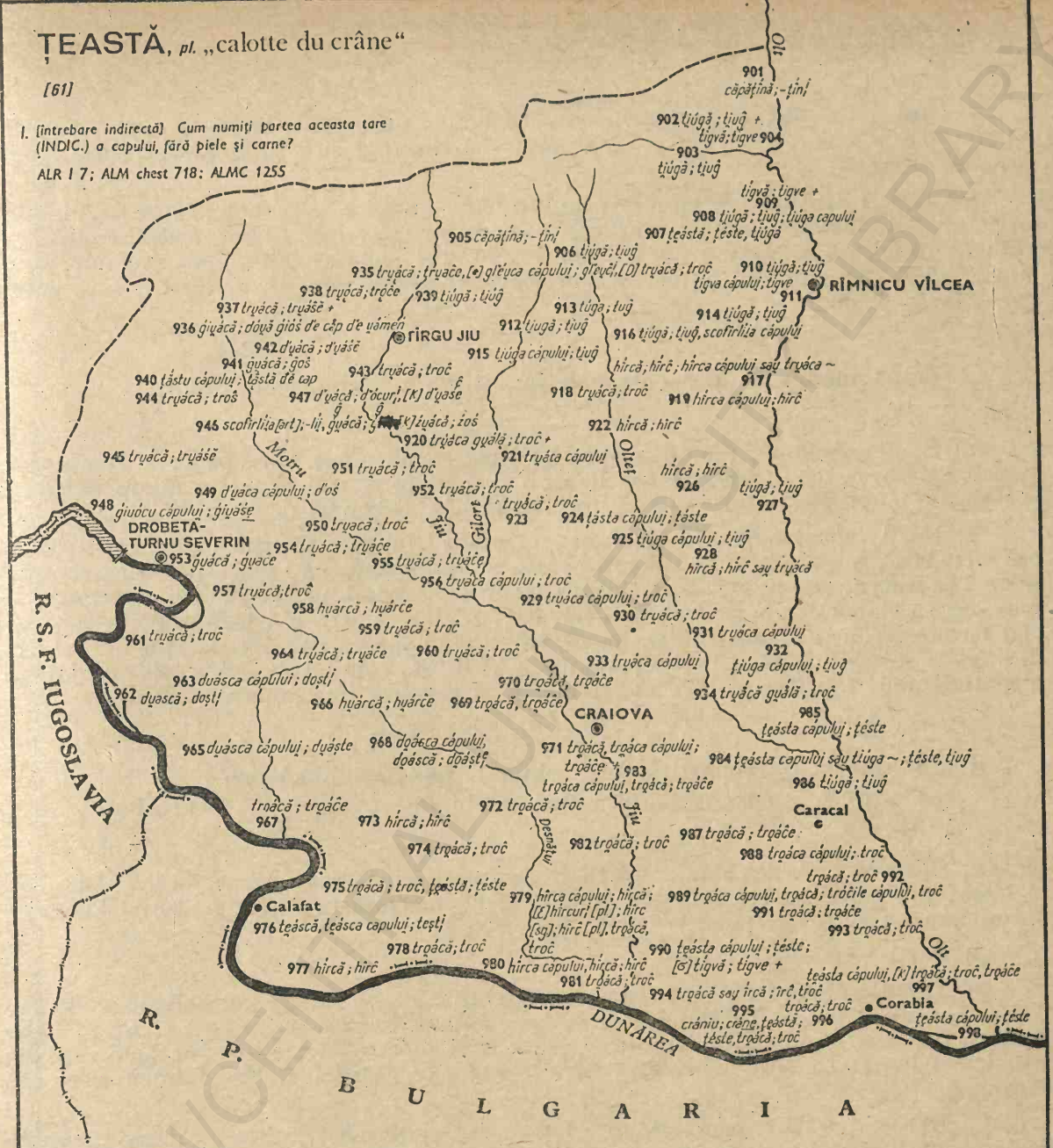

II. 902: «îi mai spune și țigvă».
905: «alți-i mai zic și țiúgă: țiuĝ»
909: álți zic țiúgă.
920: țiúga guțálă; țiuĝ, țeástă; téste.
937: tróșiile uámenilor.
971: e ca o troțácă de dovléte.
990: țigvă [este folosit în mod curent].

OLTENIA

Harta nr. 4. Țeastă, pl. „calotte du crâne“ (NALR-*OLT*, I, h. 4)

b. După **natura** lor, deosebim:

α) Hărți *analitice*, prezentînd, în toate detaliile, un fapt de limbă (v., spre exemplu, h. 42 *Ureche*, NALR *Olt.*, I). Cele mai multe hărți din grupele amintite fac parte și din această categorie.

β) Hărțile alcătuite pe baza mai multor hărți analitice se numesc *sintetice*. Amintim, astfel, h. VI *Frecvența formelor cu diftong în ureche, ochi, ochelari, păduche, păduchios* (NALR *Olt.*, I), o sinteză a hărților 42, 24, 26, 19, 20. Tot sintetică este, spre exemplu, h. 53 din WLAD, căci prezintă formele *irimă*, *gerunchi*, *fărină*, *rîndurică*, apoi *cuń* și *scamn* (v. și h. 5, p. 89).

c. După **modul** de prezentare a faptelor de limbă, mai pot fi:

α) Hărți *descriptive*, reproducînd materialul așa cum a fost cules pe teren. Menționăm, spre exemplu, h. 238 *Leagăn*, ALR I, II; tot descriptive sînt și multe dintre hărțile la care ne-am referit pînă acum, unde cititorul nu găsește nici un fel de indicații interpretative.

β) Hărți *interpretative*, la alcătuirea cărora se folosesc diferite simboluri (pătrate, cercuțe etc.), hașuri, isoglose colorate și alte procedee pentru a-l ajuta pe cel ce consultă atlasul să ajungă mai ușor la formularea concluziilor. Astfel, pe baza hărții descriptive de mai sus s-a elaborat o hartă în culori (nr. 319, ALRM I, II), din care se pot vedea mai clar termenii *(leagăn, albie, covată, troacă, belceu* etc.) și repartiția lor. Hărțile din ALRM, dealtfel ca și cele din WLAD și o parte din NALR *Olt.*, cuprind un început de interpretare a materialului. Hărțile sintetice au, totodată, și caracter interpretativ.

d. În funcție de **repartiția teritorială a faptelor lingvistice** pe care le ilustrează, am putea vorbi de:

α) Hărți *unitare*, din care nu se poate distinge decît limita teritoriului lingvistic dat, în întregime. Astfel h. 347 *Cununie* (ALRM I, II) prezintă pe întreg teritoriul lingvistic dacoromân un singur termen.

β) Hărți *neunitare*.

β_1) O parte dintre hărțile neunitare înfățișează fapte cu care se pot delimita două sau mai multe arii dialectale. H. 344 *Flăcăii în „Flăcăii trebuie să se însoare"* (ALRM, I, II) arată că *flăcău* este comun subdialectelor muntean și moldovean, iar *fecior* acoperă celelalte arii dialectale. Cu h. 313 *Sunetul ĝ în el plînge* (ALRM I, II) stabilim cinci arii dacoromâne.

β_2) Există apoi hărți neunitare care înfățișează pe întregul teritoriu o mare varietate de fapte de limbă. Astfel de hărți nu pot servi la conturarea vreunei arii dialectale, dealtfel ca și cele de sub dα. Notăm, spre exemplu, h. 237 *Bunic* (ALRM I, II), caracterizată printr-un număr mare de termeni și forme: *bunic, bun, bunel, bătrîn, moș, moș bătrîn, tată moș, tătuț, taică, tată bun, tata (ăl) mare, bît* etc. O astfel de hartă prezintă un adevărat mozaic lexical.

Hărțile din grupele dα, dβ_1 au o deosebită însemnătate pentru dialectolog. Cele dintîi dovedesc unitatea limbii. Celelalte servesc la studierea repartiției dialectale a unui teritoriu lingvistic, ele înfățișînd elemente de discontinuitate.

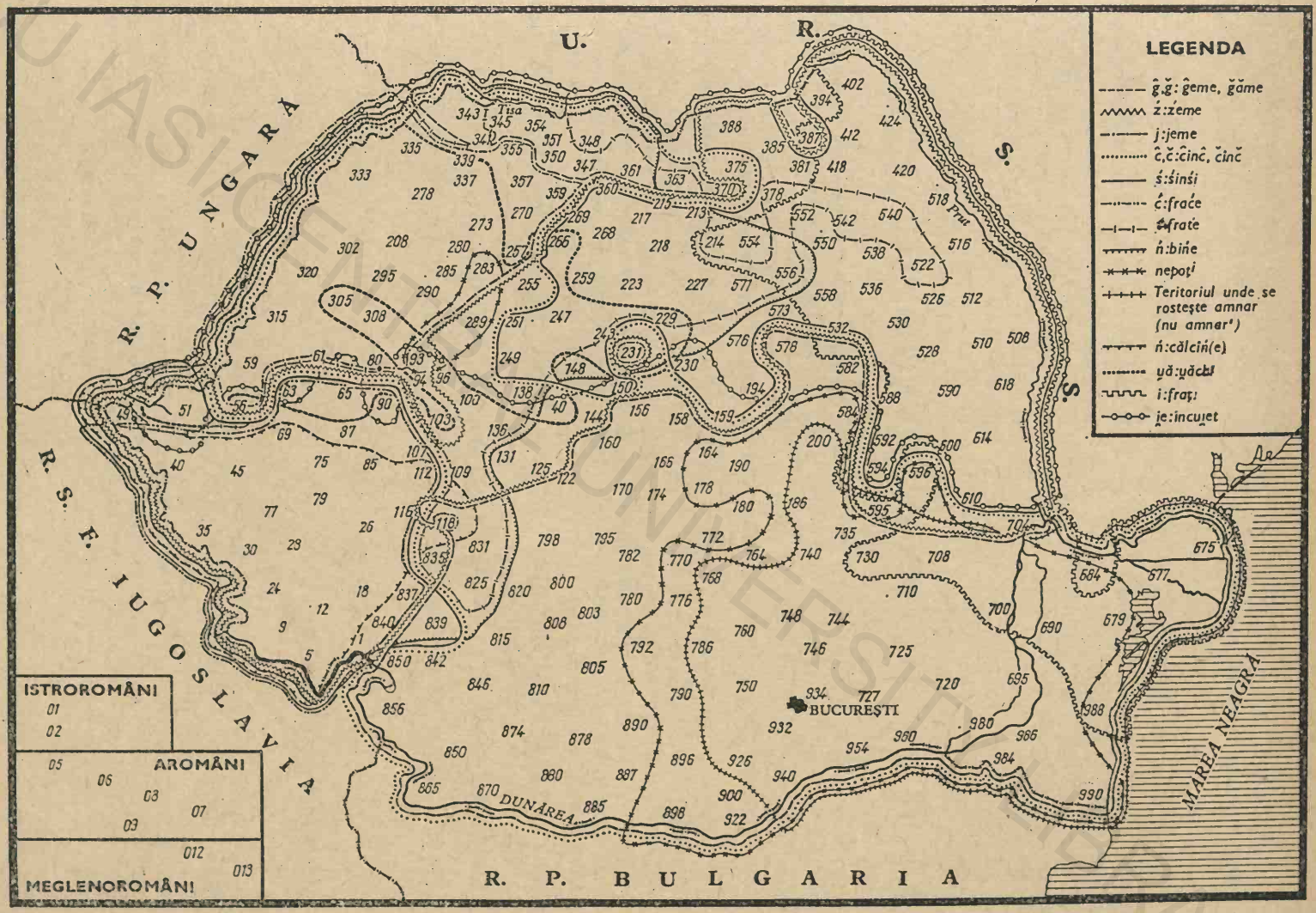

Harta nr. 5. **Hartă fonetică sintetică, pe baza unor hărți din ALR I** (după **Petrovici**, *St. dial.*, p. 49)

e. În sfîrşit, după cum cuprind un întreg **teritoriu lingvistic** cercetat sau numai o parte a lui, mai pot fi:

α). Hărţi *generale*. În această categorie intră toate hărţile din ALR.

β) Hărţi *parţiale*. Primele 48 de hărţi din WLAD sînt parţiale. Tot aici trebuie amintite şi hărţile din NALR.

Criteriile de clasificare a hărţilor lingvistice sînt numeroase. Ne-am oprit la cele mai importante dintre ele pentru a înţelege mai bine varietatea hărţilor dialectale [1] şi structura atlaselor lingvistice.

6. Principii după care se alcătuiesc atlasele lingvistice

a) Un atlas lingvistic, care reprezintă ceea ce în terminologia saussuriană se numeşte *parole*, adică „vorbirea", trebuie să oglindească fapte sincronice. De aceea este necesar ca anchetele dialectale să dureze un timp relativ scurt.

b) Reţeaua de puncte să fie cît mai deasă, spre a nu se crea goluri.

c) Pentru a asigura o comparaţie cît mai largă între două stadii de limbă este indicat ca orice atlas să includă în reţea şi puncte din atlasul precedent.

d) Hărţile atlasului să fie cît mai expresive. Pentru aceasta este recomandabil ca o hartă să cuprindă, pe cît posibil, un singur fapt lingvistic. De asemenea, este indicat ca hărţile mari să fie dublate de hărţi mici, în culori sau redactate cu semne speciale, pentru ca ariile să se observe cît mai bine.

e) Se recomandă ca hărţile să fie ilustrate, după caz, cu desene, schiţe pentru înţelegerea deplină a termenilor.

f) La sfîrşitul atlasului să se dea şi hărţi sintetice, interpretative.

g) Atlasul trebuie întregit cu glosare, culegeri de texte, acestea din urmă fiind necesare pentru studierea amănunţită a lexicului şi sintaxei.

7. Geografia lingvistică

Se ştie că multă vreme dialectelor nu li s-a acordat atenţia cuvenită, fiind considerate incorecte în raport cu limba literară. Dialectologia ca ramură a lingvisticii apare tîrziu, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. La început, în cercetarea ştiinţifică a dialectelor se folosea *metoda comparativ-istorică*, ce caracteriza studiul limbii în general.

Chiar de la sfîrşitul secolului trecut dialectologia capătă importanţă crescîndă datorită neogramaticilor, care au căutat să demonstreze principiile lor cu privire la legile fonetice studiind nu numai trecutul, ci şi prezentul limbilor, adică stadiul lor viu.

---

[1] Pentru alte amănunte, v. G i o s u, *Graniţe*, p. 19—20.

Dialectologia cunoaște însă cea mai mare cotitură din istoria sa atunci cînd își creează o metodă proprie de cercetare, *geografia lingvistică*, devenind, astfel, o disciplină lingvistică autonomă.

a. Definiții date de cercetători geografiei lingvistice. Lucrări românești de geografie lingvistică

Geografia lingvistică, întemeiată de J. Gilliéron[1], constă în studierea variantelor teritoriale ale limbii cu ajutorul hărților lingvistice. Unii cercetători, mai ales germani, o numesc *geografie dialectală*. Nu toți cercetătorii înțeleg prin geografia lingvistică o metodă de studiu. Unii o consideră o parte a dialectologiei, alții o știință aparte, pentru ca o altă categorie să o considere și o metodă de studiu și o știință aparte.

Este adevărat că geografia lingvistică a revoluționat dialectologia în special și știința limbii în general. Ea are numeroase implicații sociale, istorice, culturale etc. Totuși, „obiectul" ei de cercetare nu este diferit de acela al dialectologiei, adică variantele teritoriale ale limbii. Geografia lingvistică trebuie considerată deci o *metodă*, și nu o știință aparte, fie că înțelegem prin aceasta numai studiul ramificațiilor teritoriale ale limbii cu ajutorul hărților lingvistice, fie că includem și alcătuirea însăși a hărților și atlaselor lingvistice.

Geografia lingvistică a avut un ecou extraordinar în rîndul majorității specialiștilor. La noi, una dintre primele lucrări de geografie lingvistică este alcătuită de S. Pop, pe baza răspunsurilor la chestionarul I *Calul*, amintit într-un alt paragraf. Studiul, *Cîteva capitole din terminologia calului* [2], este prevăzut cu trei hărți lingvistice, alcătuite de autor. Amintim cîteva concluzii la care ajunge autorul: există vreo 40 de derivate de la cuvîntul *cal* și vreo 30 de la cuvîntul *iapă*; noțiunea „negustor de cai" cunoaște vreo 30 de termeni; pentru felurile cărăușiei autorul stabilește vreo 50 de termeni; în fiecare provincie se constată, pe baza terminologiei calului, influențe străine diferite; repartiția termenilor pentru „cal" arată că în Transilvania nu există o arie dialectală aparte; între unii termeni se dă o luptă, cuvîntul învins dispărînd sau păstrîndu-se în numele topice; cuvintele noi se răspîndesc mai întîi în tîrguri, apoi la sate.

Dintre lucrările alcătuite pe baza ALR, ALR s.n. și NALR reținem, spre exemplificare: Iorgu Iordan, *Les dénominations du „crâne" d'après l'Atlas linguistique roumain* [3]; B. Cazacu, *Denumirile românești ale* ficatului *și* plămânilor *după ALR (Studiu de vocabular)*[4]; Marius Sala, *În legătură cu denumirea* porumbului *în limba română* [5]; Valeriu Rusu, *Graiul din nord-vestul Olteniei. Fonetică. Considerații fonologice*, București, 1971; I. Ionică, *Palatalizarea labialelor în Oltenia* [6] etc.

b. Ce a adus nou geografia lingvistică?

Geografia lingvistică a lărgit orizontul lingvistului, care a putut vedea repartiția exactă a faptelor dialectale. A lărgit, totodată, și orizontul istoric al cercetătorului, care mai înainte era limitat la documente sau la o eventuală reconstituire de forme vechi. Noua metodă permite, grație hărții lingvistice, studiul comparativ al ariilor dialectale. Cele mai multe atlase sînt instrumente de sincronie. Ele permit însă înregistrarea nu numai a faptelor

---

[1] v. Jules Gilliéron, *L'aire Clavellus d'après l'Atlas linguistique de la France*, Neuveville, 1912; idem, *Généalogie des mots qui désignent* l'abeille *d'après l'Atlas linguistique de la France*, Paris, 1918.

[2] DR, V, 1928, p. 51—271.

[3] BL, VIII, 1940, p. 95—141.

[4] Cazacu, *St. dial.*, p. 121—135.

[5] FD, I, 1958, p. 181—187.

[6] FD, VIII, 1973, p. 79—119.

noi, ci și a celor mai vechi, atestate, adesea, doar în cîteva puncte, grupate sau izolate. Plecînd de aici, geografia lingvistică urmărește și diferite straturi de forme, de termeni etc. Prin urmare, geografia lingvistică îmbinată cu metoda comparativ-istorică a dezvoltat și o *geologie lingvistică*, ce stabilește stratigrafia faptelor dialectale, vîrsta straturilor lingvistice, evoluția lor.

Geografia lingvistică permite să studiem nu numai formele lingvistice, ci și factorii extralingvistici care le-au putut determina. În felul acesta înțelegem mai profund viața limbii, dinamica ariilor dialectale. Această metodă implică, deci, cunoștințe de istorie a culturii, de psihologie etc. și „ne introduce oarecum în laboratorul graiului viu"[1]. Este de subliniat, în mod deosebit, că noua metodă a adus contribuții însemnate la studiul limitelor dialectale, al formării și descrierii ariilor de tranziție și a permis apoi o nouă clasificare a ariilor dialectale (arii periferice și centrale, arii unitare și fărîmițate, arii conservatoare și inovatoare etc.). Cu geografia lingvistică se pot stabili mai ușor și diferențele lingvistice în funcție de categoria socială a informatorului, de vîrstă, de sex. De asemenea, această metodă permite să descoperim centrele de inovație lingvistică și să urmărim cum inovațiile se răspîndesc. Prin folosirea geografiei lingvistice studiul raportului dintre vechi și nou capătă noi dimensiuni. Noua metodă a dus apoi la dezvoltarea studiilor de semantică și onomasiologie, după cum a dat impuls cercetării raportului dintre dialectologie și etnografie, legăturii dintre cuvinte și lucruri, ca aplicare a principiului din lingvistica generală cunoscut sub numele de „Wörter und Sachen". În sfîrșit, necesitatea completării studiului pe orizontală cu studiul pe verticală al limbii și al variantelor ei teritoriale dă un impuls alcătuirii de monografii și glosare dialectale.

c. Principiile geografiei lingvistice

Interpretarea hărților lingvistice a permis formularea unor principii care-i conduc pe cercetători la o înțelegere mai temeinică a structurii și dinamicii ariilor dialectale. Unele dintre aceste principii sînt formulate de J. Gilliéron. Contribuții însemnate aduce apoi M. Bartoli[2].

α) Două dintre principiile formulate de J. Gilliéron sînt invocate mereu de cercetători : *migrația cuvintelor* și *lupta dintre cuvinte.*

α_1) Cuvintele migrează dintr-o regiune în alta. Astfel, cîndva, peste tot în Franța pentru „viezure" se folosea un cuvînt, de origine germanică, păstrat pînă astăzi cu formele *tais*, *taisson* prin regiunile sudice. Prin secolul al XIV-lea apare un cuvînt nou, *blaireau*, care, cu timpul, se va răspîndi, adică va migra în multe regiuni, mai ales nordice, înlocuindu-l pe *tais* etc. Dacă ne referim la limba română, observăm că în graiurile de peste munți se păstrează *păcurar* „cioban" (< lat. *pecorarius*). Termenul *cioban* (< tc. *çoban*) este cunoscut în subdialectele muntean și moldovean. Există, însă, o serie de „insulițe" în aria lui *păcurar* unde se spune *cioban*, cuvîntul migrînd, deci, peste munți. Numeroase cuvinte au migrat din Transilvania în Bucovina și nordul Moldovei : *fecior* „flăcău" (ALRM I, II, h. 344) ; *goz* „gunoi în ochi" (ALRM II, I, h. 12) ; *amorțit* „răgușit" (ALRM II, I, h. 38) ; *fuștei* (la scară) (ALRM II, I, h. 346) etc.

La noi, o atenție specială i-a acordat acestui principiu I. A. Candrea, după care migrația faptelor lingvistice se face pe patru căi, și anume : *iradiație*, *infiltrație*, *revărsare* și *suprapunere.*

---

[1] Iordan, *Lingv. rom.*, p. 160.

[2] v. Giulio Bertoni, Matteo Bartoli, *Breviario di neolinguistica*, Modena, 1928 ; M. Bartoli, *Introduzione alla neolinguistica*, Genève, 1925 ; idem, *Saggi di linguistica spaziale*, Torino, 1945.

Iradiația are loc în jurul unui centru de inovație. Astfel, pe o rază de vreo 40 de km în jurul Oraviței se spune *moșandă* „despărțitură de hotar" (< germ. *Markscheide*). Cuvîntul a iradiat din Oravița datorită inginerilor care lucrau la delimitarea pămînturilor.

În Banat se spune mai ales *golîmb* „porumbel". În zona unde bănățenii pronunță *golumb*, forma este infiltrată din Țara Hațegului, adică din graiurile ardelenești.

Un fapt de limbă, migrat mai întîi timid, prin infiltrație sau iradiație, se poate apoi răspîndi masiv, inundînd zone întinse. În felul acesta explică autorul răspîndirea palatalizării labialelor în dialectul dacoromân.

Rezultatul unei migrații este și suprapunerea de particularități lingvistice. Dacă grupul migrat este mare, el își păstrează mai bine particularitățile propriului grai. De regulă, însă, particularitățile se amestecă *(călcîń* și *călcîi*, *scamn* și *scaun*, *ai* și *usturoi* etc. — dacă avem în vedere, spre exemplu, migrația unor olteni în Banat) [1].

α_2) În legătură cu lupta dintre elementele lexicale trebuie să reținem mai întîi ideea „îmbolnăvirii" unor cuvinte, ale cărei cauze sînt multiple : omonimia, polisemia, scurtimea (corpul fonetic redus al) cuvîntului [2]. Alte cuvinte le iau locul, dovedindu-se a fi mai „puternice". Astfel *ai* „usturoi" (< lat. *alium*) a intrat în coliziune omonimică cu *ai*, pers. a II-a a indic. prez. de la *a avea*. Substantivul *ai* a fost, de aceea, înlocuit cu *usturoi*, format pe terenul limbii române *(ustura* + suf. *-oi)*. Există însă și alte soluții „terapeutice" : cînd apare *porumb* „zea maïs" în graiurile muntenești, se produce o slăbire a lui *porumb* „columba", termen prezent în subdialectul muntean (< lat. *palumbus*). Redresarea acestuia se face prin diminutivare : *porumbel*. În sfîrșit, lat. *apis* se mai păstrează în limba franceză în patru arii foarte mici și situate la distanțe mari între ele : *a*, *aps*, *é*, *es*. Formele acestea erau, altădată, mai răspîndite. Ele au fost înlocuite, din cauza scurtimii lor, de *abeille (aveille)* și *mouche à miel* [3].

β) M. Bartoli, creatorul *lingvisticii spațiale*, pune accentul pe stabilirea cronologiei faptelor lingvistice plecînd de la dispoziția ariilor dialectale. De aceea metoda sa se mai numește și *lingvistică areală*. Această metodă, inspirată din cea a lui J. Gilliéron, poartă și numele de *geolingvistică*, deoarece permite să se stabilească cu predilecție stratigrafia faptelor de limbă. J. Gilliéron se referea, în studiile sale de geografie lingvistică, la limba franceză. M. Bartoli lărgește cîmpul de cercetare, aducînd în discuție întregul domeniu romanic și stabilind, astfel, cinci principii, pe care le numește însă „norme" : *norma ariei izolate*, *norma ariei laterale*, *a ariei majore*, *a ariei posterioare* și *norma ariei dispărute*.

β_1) Dintre două faze lingvistice, cea izolată este mai veche. Ariile izolate sînt, deci, mai arhaice decît celelalte. Sarda, spre exemplu, este mai arhaică decît italiana. În cadrul limbii române, dialectele din sudul Dunării, ce cunosc încă formele *cl'ag* „cheag", *găl'ină* „găină" etc., sînt mai arhaice decît cel dacoromân.

β_2) Faza din aria laterală este mai arhaică decît cea din ariile centrale. În spaniolă, ca și în română dealtfel, s-a păstrat lat. *equa* „iapă", mai vechi decît *caballa*, impus în Galia și în Italia. La noi, în Banat, Maramureș și prin Moldova se păstrează încă *ḍ (ḍîuă)*, în vreme ce celelalte arii l-au transformat în *z*. La fel, lat. *consto*, *-are* este păstrat, sub forma *custa* „a trăi", în Crișana și Banat. Prin Banat se păstrează forma *scamn* „scaun" (< lat. *scamnum*), iar într-o zonă mai întinsă, din sud-vestul țării, *i* nu s-a sincopat în *direpț* (< lat. *directus)*.

β_3) Faza din aria mai mare (aria majoră) este mai veche decît cea din aria mai mică (aria minoră). Românescul *lucru* (< *lucra* < lat. *lucubrare*) este mai nou decît sp., it. *cosa*,

---

[1] v. I. A. Candrea, *Constatări în domeniul dialectologiei*, în *I. A. Candrea lingvist și filolog*, p. 171—176.

[2] v. J. Gilliéron, *Pathologie et thérapeutique verbales*, I, II, Neuveville, 1915; II, IV, Paris, 1921; pentru alte amănunte v. Iordan, *Lingv. rom.*, p. 160—184.

[3] v. Pierre Guiraud, *Patois et dialectes français*, Paris, 1971, p. 83—85.

fr. *chose* (< lat. *causa*). La noi, *moș* și *unchi* sînt mai răspîndiți și mai vechi decît *uică*, întîlnit prin Banat (ALRM I, II, h. 232 *Unchi*). Nu întotdeauna, însă, lucrurile stau astfel : faza *direpț*, amintită mai sus, este mai veche decît *drept*, deși aria ei este mai mică (ALRM II, I, h. 97 [*Mîna*] *dreaptă*). Aria lui *-i (părinți, tați)*, din Muntenia, este mai veche decît cea fără *-i (părinț, tat)*, deși aceasta din urmă cuprinde cea mai mare parte a dialectului dacoromân (ALRM I, II, h. 211 *Pluralul părinți* și h. 213 *Pluralul tați*).

β_4) Uneori, faza din ariile mai noi este mai arhaică decît cea din ariile mai vechi. În Dacia pentru „lingură" se păstrează lat. *lingula*, mai vechi, pe cînd Italia cunoaște lat. *cochlearium*, mai nou (în it. *cucchiaio*), deși aici romanitatea este cea mai veche. Dacă dialectul istroromân s-a desprins, cum susțin unii cercetători, din cel dacoromân, el reprezintă o arie mai nouă decît acesta și totuși are particularități mai arhaice.

β_5) Faza mai puțin rezistentă, ce tinde să dispară, este mai veche decît cealaltă. Astfel lat. *ignis*, vechi, a dispărut din limbile romanice, care cunosc un cuvînt mai nou *focus* (rom. *foc*, it. *fuoco*, sp. *fuego*, fr. *feu* etc.). De asemenea, *lîngoare* (< lat. *languor, -oris*) cedează tot mai mult locul lui *tifus* (< fr. *typhus*).

Uneori, însă, particularitățile vechi sînt deosebit de rezistente, chiar dacă se mai păstrează în arii mici sau numai în cîteva puncte izolate, constituind adevărați „martori de eroziune", cu ajutorul cărora se poate reconstitui o întreagă zonă, dispărută. Aceste „amprente digitale" ale istoriei limbii au pentru cercetător o însemnătate excepțională, ele dovedind că trecutul nu moare niciodată în întregime.

Principiile discutate nu pot avea întotdeauna caracter universal. Cum s-a putut vedea din cele de mai sus, ele trebuie folosite cu prudență și cu discernămîntul necesar.

d. Critica geografiei lingvistice

Geografiei lingvistice i s-au adus și unele *obiecții*. Cele mai multe pleacă de la limitele atlaselor lingvistice : geografia lingvistică nu permite studierea tuturor particularităților ariilor dialectale ; nu se poate studia, spre exemplu, decît o parte din tezaurul lexical al unui dialect ; această cercetare privește mai ales lexicul obiectiv, ceea ce face ca numeroase cuvinte afective să nu fie luate în discuție ; studiul sintaxei nu se poate face decît într-o mică măsură plecînd numai de la atlasele lingvistice ; există și unele riscuri în formularea concluziilor, deoarece cercetătorul este obligat să opereze numai cu idiolecte ; geografia lingvistică a pus prea mult accentul pe varietate, pe faptele lingvistice luate separat, ceea ce a dus la o „imagine atomistică a limbii"[1] etc. Cum s-a putut vedea în alt paragraf, unde am vorbit despre completarea atlaselor cu glosare și culegeri de texte dialectale, unele dintre aceste obiecții au fost, cu vremea, înlăturate[2].

8. Orientări noi în dialectologie. Rezultate și perspective ale aplicării metodei structurale în studiul dialectelor

Dialectologia contemporană cunoaște orientări noi. Se vorbește, de aceea, astăzi, de o dialectologie *tradițională* și o dialectologie *modernă (structuralistă, transformațională, generativă* etc.). Se înțelege de la sine că nu este vorba de mai multe „dialectologii", ci de „diferite moduri — care, de cele mai multe ori, nu se exclud — de a privi varietatea dialectală și de a o descrie"[3].

---

[1] v. *Tratat de lingvistică generală*, p. 113.

[2] v. și I. Iordan, *Atlase sau glosare?*, în FD, IX, 1975, p. 7—11.

[3] Caragiu, *Compendiu*, p. 19.

Ne vom referi aici mai pe larg la *metoda structurală*, deoarece aceasta este mai mult folosită. Ea nu este specifică dialectologiei, așa cum nu este nici metoda comparativ-istorică, nici metoda transformațională etc. S-a aplicat mai întîi în studiul limbii standard, considerată ca un sistem omogen. Dialectele sînt realități complexe, fapt care a făcut ca metoda structurală, riguroasă, precisă și adesea chiar rigidă să fie aplicată cu întîrziere în cercetarea lor. S-a crezut chiar, un timp, că studiul dialectului nici nu va fi posibil cu noua metodă. Această idee va fi însă revizuită începînd cu 1931, cînd apare articolul *Phonologie und Sprachgeographie* al lui N. S. Trubetzkoy[1]. Primul studiu în care se aplică noua metodă, elaborat de A. Martinet în 1939, este intitulat *Description phonologique du parler franco-provençal d'Hauteville (Savoie)*[2]. Cîțiva ani mai tîrziu U. Weinreich publică articolul *Is a structural dialectology possible?*[3], considerat baza teoretică a noii orientări în cercetarea dialectelor. Ulterior, cercetătorii au adus alte elemente la studiul structuralist al ariilor dialectale.

Introducerea ideii de sistem și în studiul dialectului combate „atomismul" la care ne refeream în paragraful anterior. Aceasta s-a realizat, mai întîi, în cercetarea monografică a dialectului. Dar „monografiile dialectale nu rezolvă ... toate problemele ridicate de aplicarea structuralismului la domeniul dialectologiei"[4]. Între graiuri și dialecte există anumite raporturi, fapt care implică studiul relațiilor între două sau mai multe sisteme. Geografia lingvistică pune accentul pe deosebirile dintre dialecte, adică pe elementele de discontinuitate. În concepția structuralistă trebuie puse în evidență, mai întîi, elementele de sistem ale fiecărei arii pentru ca apoi să se ajungă la un sistem de nivel superior, adică la un „sistem al sistemelor"[5]. Acest supersistem este cunoscut sub numele de *diasistem*. Ideea de diasistem aparține lui U. Weinreich. Diasistemul este o preocupare centrală în cercetarea structuralistă a variantelor teritoriale ale limbii, avînd scopul de a degaja, în primul rînd, elementele de continuitate[6].

Să luăm, spre exemplu, două graiuri, A și B. Dacă sistemul vocalic al celui dintîi este *a*, *e*, *i*, *o*, *u*, iar al celuilalt *a*, *ę*, *i*, *o*, *u*, putem alcătui următorul diasistem:

$$AB \,//\, a \approx \frac{A/e/}{B/ę/}\; i \approx o \approx u \approx //$$

Să luăm acum alte două graiuri, C și D, primul avînd un sistem vocalic mai simplu *(a, e, i, o, u)*, celălalt unul mai complex *(a, e, ę, i, o, ǫ, u)*. Pe baza lor ajungem la diasistemul:

$$CD \,//\, a \approx \frac{C/e/}{D/e \sim ę/}\; i \approx \frac{C/o/}{D/o \sim ǫ/}\; u \approx //$$

Ne putem da seama ușor că graiurile A, B și C, D au mai multe asemănări decît deosebiri, adică mai multe elemente de continuitate decît de discontinuitate. De asemenea, graiurile A, B sînt mai unitare decît graiurile C, D, acestea din urmă avînd mai multe elemente de discontinuitate decît primele[7]. Prin urmare, cercetarea structurală este *intra-*

---

[1] v. „Travaux du Cercle linguistique de Prague", IV, Prague, 1931, p. 228–234.

[2] v. „Revue de linguistique romane", XV, 1939. Pentru amănunte v. A. Avram, *Despre dialectologia structurală*, p. 182.

[3] v. „Word", X, 1954, 2–3, p. 388–400.

[4] A. Avram, *lucr. cit.*, p. 183.

[5] v. M. Caragiu-Marioțeanu, *Sur le diasystème phonologique. Questions de méthode*, în RRL, XI, nr. 6, 1966, p. 525.

[6] v. și *Tratat de lingvistică generală*, p. 117.

[7] v. *Dictionnaire de linguistique*, Paris, Larousse, 1973, p. 151; A. Avram, *lucr. cit.*, p. 184; idem, *Despre noțiunea de diasistem și despre unele probleme ale descrierii aromânei*, în SCL, XXIII, 1972, nr. 1, p. 40.

lingvistică, urmărind sistemul unui dialect, și *interlingvistică*, aceasta însemnînd studierea relațiilor dintre dialecte [1].

Domeniul în care s-a aplicat cel mai mult structuralismul în studiul limbii standard apoi și în acela al dialectelor este fonologia [2]. Dialectologul stabilește ce foneme identice există în dialectele studiate și prin ce se deosebesc acestea din punctul de vedere al realizării fonetice și al distribuției.

Studiul fonetic al graiurilor scoate în relief mai ales deosebirile dintre ele, deci fărîmițarea dialectală. De aceea o hartă fonologică, în care sînt urmărite sunetele din punctul de vedere al valorii lor distinctive, iar nu din acela al substanței lor, „spune" mai mult decît o hartă fonetică [3]. Se pot studia, dintr-un unghi nou, variantele teritoriale ale limbii. O arie fonetică, stabilită cu hărțile fonetice, poate aparține la două sau mai multe arii fonologice, după cum o arie fonologică poate constitui, din punct de vedere fonetic, două sau mai multe arii [4].

S-au făcut unii pași și în cercetarea structurală a morfologiei dialectelor. Cele mai multe rezerve privesc studiul structural al lexicului dialectelor, dealtfel ca și al lexicului limbii standard în general. Toți cercetătorii sînt de acord că lexicul se pretează mai puțin la un studiu structural. Prin urmare, și crearea de diasisteme este limitată, cel puțin în stadiul actual al cercetărilor. În plus, nu este suficient să alcătuim diasistemul pentru a explica elementele de continuitate și cele de discontinuitate. Sîntem obligați să îmbinăm datele structurale cu cele extralingvistice.

Pentru a înțelege crearea sistemelor dialectelor pe baza cărora se construiesc diasistemele este necesar să îmbinăm, prin urmare, lingvistica *internă* cu cea *externă* [5]. Această idee își face tot mai mult loc în ultima vreme, dealtfel ca și aceea a eliminării opoziției dintre sincronie și diacronie. Un moment important l-a constituit, în această privință, Colocviul internațional de dialectologie ținut la Roma în 1967, unde un interes deosebit a prezentat comunicarea lui L. Heilmann, *I rapporti fra strutturalismo e geografia linguistica*. Autorul cere ca, pe lîngă descrierea structurală, să fie aduse în discuție, pentru explicarea dialectului, și datele istorice, sociale etc.[6].

Au apărut și la noi studii de dialectologie structurală. Cele mai multe sînt consacrate fonologiei. Celelalte privesc morfologia. Unele pleacă de la ALR, dovedind că atlasele rămîn, în continuare, o sursă inepuizabilă de material lingvistic, care poate fi studiat cu metode diferite [7]. Dealtfel, structuralismul nu duce la modificări esențiale în efectuarea anchetelor. Doar chestionarelor li se adaugă, cum s-a și procedat pentru NALR, o serie de întrebări speciale spre a se urmări mai ales structurile fonologice și morfonologice ale graiurilor populare [8].

Folosirea metodei structurale în studiul dialectului nu duce la înlăturarea metodei geografice și nici a celei comparativ-istorice, ci la completarea lor.

---

[1] v. Caragiu, *Compendiu*, p. 19.

[2] v. și Gr. Rusu, *Diasistemul vocalic al dacoromînei*, în *Actele celui de-al XII-lea Congres internațional de lingvistică și filologie romanică*, I, București, 1970, p. 399—403.

[3] v. A. Avram, *Despre dialectologia structurală*, p. 186.

[4] *Ibidem*, p. 185—186.

[5] Pentru acești termeni v. Ferdinand de Saussure, *op. cit.*, p. 40—43.

[6] v. cronica acestui Colocviu, semnată de B. Cazacu, în FD, VI, 1969, p. 283.

[7] v. spre exemplu, E. Petrovici și I. Stan, *Schiță a sistemului fonologic al graiului lecucean*, în CL, III, 1958, p. 119—134; A. Avram, *Observații asupra fonologiei graiului din Scărișoara*, în CL, VIII, 1963, nr. 2, p. 215—228; Em. Vasiliu, *Fonologia istorică a dialectelor dacoromâne*, București, 1968; Caragiu, *Fono-morf.*; Gr. Rusu, *Probleme de morfonologie în Atlasul lingvistic român*, în CL, VIII, 1963, nr. 1, p. 59—78. (Autorul alcătuiește și 16 hărți, deosebit de sugestive pentru reluarea, pe baze noi, a problemei repartiției dialectului dacoromân.)

[8] v. și T. Teaha, *Despre chestionarul Noului atlas lingvistic român*, în FD, V, 1963, p. 114.

FORMAREA DIALECTELOR ROMÂNEȘTI

I. PRELIMINARII

Formarea celor patru dialecte românești: *dacoromân*, *istroromân*, *aromân* și *meglenoromân*, este o problemă mult dezbătută, dat fiind caracterul divergent al ultimelor trei, care se vorbesc în Peninsula Balcanică. Strîns legată de formarea limbii și a poporului român, elucidarea ei implică o coroborare a datelor lingvistice cu cele istorice. Cercetările întreprinse pînă acum nu au putut da soluții definitive tuturor problemelor referitoare la originea celor patru grupuri de români și raporturilor interdialectale.

Este îndeobște cunoscut că poporul român s-a născut în urma procesului de romanizare a populației autohtone traco-geto-dace din regiunile carpato-balcanice, de-a dreapta și de-a stînga Dunării. În ce privește limba română, ea descinde din latina vorbită în părțile de răsărit ale Imperiului roman. Caracterul ei romanic se evidențiază prin structura morfologică, de esență latină, și prin lexicul de bază, în majoritate alcătuit din cuvinte de origine latină. În decursul dezvoltării ei, limba română s-a interferat cu alte limbi, ca urmare a contactului poporului român cu alte popoare. Ea s-a îmbogățit cu elemente străine, mai ales în domeniul lexicului, printre care un loc important îl ocupă elementul slav.

Vorbind despre originea dialectelor românești, se impune să abordăm problema formării limbii și a poporului român. Desigur, nu este locul să o dezbatem pe larg aici. Trebuie însă să precizăm cîteva elemente necesare pentru o bună înțelegere a faptelor.

Dată fiind strînsa legătură dintre limbă și poporul care o vorbește, lingvistica a adus argumente importante pentru lămurirea unor aspecte esențiale ale istoriei poporului nostru în epoca formării sale, completînd astfel puținele documente istorice existente. Trăsăturile comune tuturor dialectelor limbii române sau numai unora dintre ele, în opoziție cu altele, ca și trăsăturile caracteristice fiecărui dialect în parte, contribuie într-o mare măsură la lămurirea problemei formării limbii și a poporului român.

Două dintre componentele principale ale problemei prezintă un interes deosebit: epoca și teritoriul de formare a limbii și a poporului român.

Formarea limbii și a poporului român constituie un proces de durată, desfășurat de-a lungul a mai multor secole. Trecerea de la latina dunăreană la limba română s-a făcut treptat, prin acumularea unor schimbări care au dus la apariția unor elemente de structură calitativ diferite, păstrîndu-se însă caracterul latin.

7 — c. 428

Epoca de formare a limbii și a poporului român a fost fixată de cercetători (istorici, arheologi, lingviști) între limite care diferă uneori. Avînd în vedere procesul de formare a poporului român, istoricii consideră, ca o primă etapă, secolele I—VII, iar ca o a doua etapă secolele VII—IX[1]. În ce privește precizarea momentului în care latina dunăreană a devenit idiom romanic, respectiv limba română, lingviștii se opresc în general la secolul al VIII-lea, dată anterioară începutului influenței efective slave în limba română[2]. Așa cum arată majoritatea lingviștilor români: S. Pușcariu, Th. Capidan, Al. Philippide, Al. Rosetti, D. Macrea ș. a., trăsăturile fundamentale ale limbii române, ca limbă romanică, nu se regăsesc în elementele de origine slavă din limba română.

Pe baza cronologiei unor fenomene fonetice slave, existente și în împrumuturile din limba slavă în limba română, s-a stabilit că începutul influenței slave se plasează în secolele al IX-lea — al X-lea, cînd se intensifică relațiile dintre români și slavi[3]. Așadar, limba română s-a format înainte de secolul al IX-lea, conturîndu-și individualitatea în raport cu latina și cu celelalte limbi romanice „prin secolul al VIII-lea"[4]. Această perioadă coincide în linii generale cu perioada în care *s-au format și celelalte limbi romanice*[5].

Prima atestare istorică a românilor este în anul 976, dată la care cronicarul bizantin Kedrenos îi menționează cu un nume etnic propriu, cel de *vlahi*.

Problema teritoriului de formare a limbii și a poporului român este mai complexă; în această problemă s-au exprimat puncte de vedere diferite, și anume că:

(a) formarea limbii și a poporului român a avut loc exclusiv la nord de Dunăre; (b) formarea limbii și a poporului român a avut loc exclusiv la sud de Dunăre și (c) formarea limbii și a poporului român s-a desfășurat atît la nord, cît și la sud de Dunăre.

Teoria formării limbii și a poporului român numai la nord de Dunăre reprezintă un punct de vedere nefondat și în consecință a fost abandonat. Teoria formării limbii și a poporului român numai în sudul Dunării („imigraționistă" sau „roesleriană"), cunoscută sub diverse variante, fiindcă teritoriul de formare este fixat în diferite regiuni ale Peninsulei Balcanice, s-a dovedit de asemenea nefondată din punct de vedere științific[6]. În schimb, teoria formării limbii și a poporului român pe teritoriul daco-moesic, la nord și la sud de Dunăre, „în principal pe malul nordic al fluviului"[7], rezultă din și se sprijină pe izvoarele istorice, pe numeroasele date arheologice, pe argumente lingvistice și pe realitățile sociale românești, avînd o fundamentare științifică din ce în ce mai bogată. Această teorie cîștigă tot mai mulți adepți. După această teorie, *limba română, continuatoarea limbii latine, și poporul român, urmașul populației romanice din părțile dunărene ale Imperiului roman, s-au format în nordul Dunării (Dacia) și în sudul acestui fluviu (Moesia), acolo unde în primele secole ale mileniului întîi, în urma cuceririi romane, a existat un proces de romanizare și o populație latinofonă.* Continuitatea elementului romanic în Dacia, „singura explicație științifică a prezenței românilor la nord de Dunăre"[8],

---

[1] v. *Istoria României*. Compendiu. Sub redacția prof. univ. Ștefan Pascu, București, Ed. a III-a, 1974, p. 68.

[2] v. *ILR*, II, p. 15—16.

[3] v. I. Pătruț, *Studii de limba română și slavistică*, Cluj, 1974, p. 117; v. și p. 112: „nu există argumente de natură lingvistică prin care să se poată dovedi că influența slavă asupra limbii române este anterioară secolului al IX-lea". Vezi și *ILR*, II, p. 15.

[4] I. Pătruț, *op. cit.*, p. 113. Deci se poate susține că limba română a fost formată la data contactului românilor cu slavii, cu specificarea că acest contact începe abia în secolul al IX-lea.

[5] v. I. Iordan și M. Manoliu, *Introducere în lingvistica romanică*, București, 1965, p. 41: „În orice caz, este greu de admis ipoteza că latina se transformase în limbile romanice înainte de secolul al VIII-lea".

[6] C. C. Giurescu și Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor*, I, București, 1975, p. 126—137.

[7] *Istoria României*. Compendiu ..., p. 86.

[8] *Ibidem*.

este îmbrățișată de istoricii și lingviștii români de astăzi și de numeroși istorici și lingviști străini. Firește, din această perspectivă, vom aborda problema originii dialectelor românești.

Ne-a rămas să fixăm un ultim punct de reper, necesar pentru înțelegerea problemei discutate: limba română comună.

Unitatea remarcabilă a limbii noastre, oglindită în particularitățile lingvistice comune celor patru dialecte, a impus admiterea unei *comunități etno-lingvistice și geografice* a strămoșilor românilor din cele patru ramuri de astăzi. Limba română, vorbită în timpul acestei comunități, este numită, în mod convențional, de lingviști română comună (română primitivă, română primitivă comună, străromâna, proto-româna). Existența limbii române comune este admisă de majoritatea lingviștilor și, în parte, de istorici[1].

Teritoriul pe care s-a vorbit româna comună coincide cu teritoriul de formare a limbii și a poporului român. El cuprinde ținuturile daco-moesice de-a stînga și de-a dreapta Dunării, din Balcani pînă în Carpații de nord. Se admite îndeobște că limita nordică a acestui teritoriu este marcată de Porolissum (azi, Moigrad, jud. Sălaj). Pentru limita sudică și sud-vestică a teritoriului limbii române comune, dispunem astăzi de două coordonate: linia Jireček și isoglosa *št, žd*.

Istoricul ceh Constantin Jireček (1854—1917), cunoscut prin valoroase lucrări asupra istoriei popoarelor din Peninsula Balcanică, pe baza inscripțiilor, a împărțit peninsula printr-o linie, care-i poartă numele, în două zone: zona de influență greacă și zona de influență latină. Limba română, ca limbă romanică, și poporul român, urmaș al populației romanizate, nu s-au putut forma decît pe un teritoriu cu limba de circulație latină, pe care se atestă o populație latinofonă. Acest teritoriu se găsește la nord de linia Jireček, care urmează creasta Munților Balcani (Haemus).

Isoglosa *št, žd* a fost fixată de E. Petrovici[2] și coincide aproximativ cu granița dintre Bulgaria și Iugoslavia. Vechile elemente slave din limba română au caractere bulgărești, printre care evoluția grupului **tj* și **dj* din slava comună la *št, žd*: bg. *prašta* (cf. sb. *praća*) — dr. *prăștie*, ar. *prăște*, ir. *prâșt'e*; bg. *gražd* — dr. *grajd*. Acestea ar dovedi că toate ramurile de români provin de pe un teritoriu situat la est de isoglosa menționată, firește la nord de linia Jireček (v. *infra*, p. 109).

Limba română comună, cu toată unitatea ei recunoscută, reflectată de structura celor patru dialecte, a avut trăsături dialectale. *Existența acestor trăsături dialectale în perioada de comunitate a celor patru grupuri de români de astăzi este o dovadă că românii s-au format pe un teritoriu întins, fiindcă diferențierile într-o limbă apar atunci cînd vorbitorii limbii respective sînt răspîndiți pe o mai mare întindere*[3].

Perioada limbii române comune începe, după unii cercetători, în secolul al VI-lea sau al VII-lea, după alții, în secolul al VIII-lea, de cînd se admite că limba română dobîndise caracterele unei limbi romanice deosebite, și ține pînă în secolul al IX-lea — al X-lea. În secolul al X-lea, în mod sigur, a avut loc destrămarea comunității străromâne, prin dislocarea aromânilor și migrarea în sudul Peninsulei Balcanice, cum rezultă din atestarea acestora acolo de către Kedrenos, la anul 976[4].

Vom prezenta, în continuare, discuțiile mai importante cu privire la originea celor patru grupuri de români din sudul și din nordul Dunării, încercînd apoi să arătăm cum s-au format dialectele pe care le vorbesc aceste comunități etnice românești, istoricește constituite.

---

[1] v. discuția problemei la I. Coteanu, *Morfologia numelui în protoromână (româna comună)*, București, 1969, p. 10 ș. u.

[2] v. E. Petrovici, *Problema limitei sud-vestice a teritoriului de formare a limbii românești*, în LR, IX, 1960, nr. 1, p. 79 — 83 (= Petrovici, *St. dial.*, 1970, p. 56—60). O discuție critică asupra isoglosei *št, žd* ca limită sud-vestică a teritoriului de formare a limbii și a poporului român, găsim la V. Arvinte, *Limita de vest a teritoriului romanizat de la baza limbii române*, în „Anuar de lingvistică și istorie literară", XX, 1969, p. 5—18.

[3] v. Pușcariu, LR, I, p. 251.

[4] Pentru discuția perioadei limbii române comune, v. Rosetti, *ILR*, p. 352—353; I. Coteanu, *op. cit.*, p. 24 ș. u.

II. ORIGINEA AROMÂNILOR

Originea aromânilor a suscitat mai puține discuții decît originea celorlalte grupuri de români. Astăzi, lingviștii și istoricii acceptă în unanimitate părerea că aromânii sînt descendenții vechii populații romanizate din Moesia.

Prezența unor elemente vechi grecești, a unor elemente comune cu albaneza și a unor elemente vechi slave identice, ca formă și înțeles, în aromână și dacoromână, ne duce la concluzia că aromânii s-au găsit în comunitate cu dacoromânii. Această comunitate nu se putea realiza decît dacă admitem că strămoșii aromânilor au locuit înainte de secolele al IX-lea — al X-lea în nord-estul Peninsulei Balcanice, între Dunăre și Balcani. De aici rezultă că aromânii, răspîndiți în sudul Peninsulei Balcanice, nu sînt băștinași în ținuturile în care îi găsim astăzi. Împotriva autohtoniei lor acolo pledează și linia Jireček. Aromânii, urmașii romanității sud-dunărene, nu s-au putut forma decît pe un teritoriu romanizat, cu o populație latinofonă. Acest teritoriu nu a putut fi decît la nord de linia Jireček. Dacă ar fi autohtoni în sudul Peninsulei Balcanice, unde locuiesc astăzi, ar fi imposibil de explicat cum de atît ei, cît și dacoromânii, trăind despărțiți și în ținuturi atît de îndepărtate, poartă același nume etnic și vorbesc aceeași limbă, avînd în vedere evoluția convergentă și structura identică a elementului latin, vechile împrumuturi lexicale (grecești și slave) și cuvintele comune cu albaneza, adică provenite din substratul traco-dac [1].

Th. Capidan, deși susține că aromânii, în majoritatea lor, sînt proveniți din nordul Peninsulei Balcanice, crede că ar fi posibil ca o parte dintre ei să fie băștinași, mai ales unii dintre cei din Munții Pindului. El încearcă să-și sprijine teza pe existența cîtorva toponime care prezintă fenomene fonetice întîlnite numai în elementele latine ale limbii române (*l* intervocalic〉 *r*, *v* inițial〉 *b*; *ó* în poziție nazală〉 *u*): *Sărună* (numele orașului Salonic)〈 *Salona*, *Băiasa* (nume de rîu și de localitate în Pind)〈 *Vavissa* și *Lăsun* (nume de localitate în Pind), cf. gr. *Elason*, *Elasona*. Dificultatea dovedirii autohtoniei aromânilor în sud, numai pe baza cîtorva toponime, îl determină pe Th. Capidan să facă el însuși constatarea că „încă nu avem probe suficiente pentru dovedirea s i g u r ă a patriei primitive a aromânilor din sudul Peninsulei Balcanice. Datele istorice ca și evoluția limbii lor vorbesc despre coborîrea lor de la nord". Fără să excludă posibilitatea păstrării, în Pind, a unor „resturi din elementele băștinașe romanizate", recunoaște că „pentru deplina lămurire a acestei continuități mai este nevoie și de alte dovezi" [2]. Mai tîrziu, renunță la rezervele menționate aici și își afirmă hotărît credința în autohtonia aromânilor în Pind, fără să aducă argumente în plus [3].

---

[1] v. Capidan, *Arom.*, p. 23.

[2] Capidan, *Arom.*, p. 29.

[3] Th. Capidan, *Romanitatea balcanică*, București, 1936 (Academia Română, *Discursuri de recepție*, LXVII, p. 57): „Din prezența acestor nume de localități în regiunea Pindului rezultă că *o parte din strămoșii aromânilor continuă vechea romanitate locală*. Ea s-ar fi pierdut, dacă n-ar fi stat în legătură cu populațiunile romane din nordul Peninsulei Balcanice, care, prin mișcările lor metanastasice, stătea[u] în continuu contact atît cu resturile romanității nord-dunărene, cît și cu cele din sudul peninsulei". Prezența stăpînirii romane în Tesalia și Epir și atestarea sigură a aromânilor, începînd cu secolul al X-lea, constituie dovezile istorice ale acestei păreri (v. și *Limbă și cultură*, București, 1943, p. 161—162, 209—210). Th. Capidan neagă, cu argumente neconvingătoare, însemnătatea liniei Jireček în delimitarea teritoriului de formare a limbii și a poporului român, cu implicații directe în problema autohtoniei aromânilor (v. i d e m, *Macedoromânii. Etnografie, istorie, limbă*, București, 1942, p. 141). Existența unor „enclave romane" în sudul Albaniei și Tesalia, care și-au păstrat „individualitatea etno-lingvistică" veacuri de-a rîndul, fiind apoi consolidate de aromânii migrați din nord-vestul Peninsulei Balcanice, este susținută de T. Papahagi *(O problemă de romanitate sud-ilirică*, GS, II, p. 72—99*)*. Argumentele aduse în sprijinul acestei teze nu sînt admise de Th. Capidan (v. Capidan, *Arom.*, p. 30, nota 2).

Despre o coborîre a aromânilor din nordul Peninsulei Balcanice vorbesc și izvoarele istorice. Cel care arată explicit aceasta e istoricul bizantin Kekaumenos (în secolul al XI-lea): „Ei [aromânii din Pind] sînt așa-numiți Daci și Bessi care mai întîi au locuit în vecinătatea Dunării și a rîului Sau, numit acum Sava, unde acum locuiesc sîrbii, în locuri tari și greu de străbătut. Fugind de acolo, ei s-au răspîndit în tot Epirul și Macedonia, cei mai mulți s-au așezat în Elada"[1]. După cum am văzut, cînd ne-am ocupat de problema teritoriului limbii române comune, nu putem fi de acord cu regiunea din care crede Kekaumenos că s-au desprins aromânii. Reținem, în schimb, ca un document prețios, mențiunea istoriografului bizantin relativă la proveniența aromânilor din regiunile dunărene ale Peninsulei Balcanice.

Începînd cu secolul al X-lea și apoi în întregul ev mediu, aromânii sînt menționați din ce în ce mai des în sudul Peninsulei Balcanice, atît de cronicarii și istoricii bizantini, cît și de călătorii apuseni prin Grecia și ținuturile de dincolo de Dunăre.

Cea dintîi știre sigură despre aromâni este mărturia istoriografului bizantin Kedrenos din anul 976. Acesta relatează uciderea unuia dintre cei patru fii ai „comitelui" Șișman din Macedonia, anume David, de către vlahi, la locul numit „Stejarii Frumoși", între Castoria și Prespa, în nordul Greciei [2].

Tot de la sfîrșitul secolului al X-lea, cum se poate deduce indirect, mai dispunem de încă o atestare a aromânilor, în lucrarea unui anonim din secolul al XII-lea cu titlul *Cuvînt de povățuire către împăratul*. După acesta, bunicul său, un oarecare Niculiță, a primit de la împărat „domnia peste vlahii din Elada".

Din secolul al XI-lea dispunem de două mărturii. Prima este o știre din anul 1019: trecerea vlahilor din întreaga Macedonie sub jurisdicția mitropolitului din Ohrida, în urma hotărîrii împăratului Vasile al II-lea Bulgaroctonul. A doua știre, deosebit de importantă, o datorăm lui Kekaumenos. Vestitul istoriograf bizantin din secolul al XII-lea se ocupă destul de pe larg de vlahi în tratatul său de strategie *(Strategicon)*. În afară de consemnarea coborîrii acestora din nordul Peninsulei Balcanice, pe care am menționat-o mai sus, și de datele referitoare la păstorit, el amintește de o răscoală a românilor din Pind, la anul 1066, sub conducerea lui Niculiță, „domn și cap al vlahilor".

În secolul următor, la anul 1105, aromânii sînt amintiți în Peninsula Calcidică, cu ocazia unui conflict iscat între aceștia și călugării din Muntele Athos, pentru soluționarea căruia a trebuit să intervină însuși împăratul Alexie Comnenul, la cererea patriarhului din Constantinopol.

Tot din secolul al XII-lea (anul 1170) ni se păstrează informațiile călătorului Beniamin din Tudela, care se referă la existența unei Vlahii, „ai cărei locuitori ocupă munții [Pindului], iar ei înșiși poartă numele de vlahi".

Din secolul al XIII-lea ne-au parvenit date ce vorbesc lămurit de constituirea unor formații statale ale aromânilor din Grecia. În mai multe izvoare se pomenește de „Vlahia Mare", în Tesalia, de „Vlahia Mică", în Etiolia și Acarnania, și de „Vlahia de Sus", în partea de nord-est a Epirului. Toate aceste mărturii dovedesc că aromânii erau foarte numeroși în regiunea Pindului.

---

[1] ap. Th. Capidan, *Macedoromânii...*, p. 155; v. și Philippide, *OR*, I, p. 662–663.

[2] Pentru atestările istorice ale aromânilor în sudul Peninsulei Balcanice, v. Th. Capidan, *Macedoromânii...* p. 151 ș. u.; G. Murnu, *Istoria românilor din Pind. Vlahia Mare. 980–1259. Studiu istoric după izvoare bizantine*, București, 1913.

Despre aromâni, mai vorbește apoi cronicarul sultanilor, Laonic Chalcocondil, în secolul al XV-lea, care arată limpede înrudirea îndeaproape dintre aromâni și dacoromâni [1].

În vechea istoriografie românească, aromânii sînt pomeniți mai întîi de Stolnicul Constantin Cantacuzino, și apoi de Dimitrie Cantemir. E demn de remarcat la acești cărturari, ca și la Chalcocondil, constatarea identității, sub raport etnic și lingvistic, a aromânilor și dacoromânilor, sublinierea unității românilor din nordul și din sudul Dunării [2]. În istoriografia modernă, aromânii sînt făcuți cunoscuți prin renumitul istoric german Johann Thunmann *(Untersuchungen über die Geschichte der östlichen europäischen Völker*, Leipzig, 1774), care publică primul text aromânesc [3].

III. ORIGINEA MEGLENOROMÂNILOR

Deși descoperiți mai tîrziu, meglenoromânii au stîrnit un viu interes științific. Originea lor a fost discutată cu pasiune și contradictoriu rezolvată. S-au înfruntat, în special, două teorii: teoria lui Ov. Densusianu și teoria lui S. Pușcariu, reluată și amplificată de Th. Capidan.

Înainte de a prezenta aceste teorii menționate, se impune să amintim, în treacăt, că originea meglenoromânilor l-a preocupat și pe G. Weigand, descoperitorul lor, acela care a arătat pentru prima oară că idiomul acestora s-a constituit într-un dialect aparte în cadrul limbii române. El a exprimat, la date diferite, două păreri. Mai întîi, romanistul german emite părerea că meglenoromânii sînt urmașii vlahilor care, împreună cu bulgarii, la sfîrșitul secolului al XII-lea, sub dinastia Asăneștilor, au întemeiat statul vlaho-bulgar. Mai apoi, acceptă ca posibilă părerea istoricului C. Jireček, după care meglenoromânii, pe baza unor elemente antropologice deosebite, ar fi urmașii unei cete de pecenegi, duși în Meglen de împăratul bizantin Alexios Comnenul, după anul 1091, și apoi românizați. Românizarea lor ar fi putut avea loc numai în cazul în care românii ar fi fost mai numeroși. În concepția lui Weigand, cele două păreri nu se exclud, ci se completează: vlahii, care i-au deznaționalizat pe pecenegi, au putut fi strămoșii meglenoromânilor de astăzi, urmașii celor ce au întemeiat statul vlaho-bulgar de la sfîrșitul secolului al XII-lea [4].

---

[1] v. Laonic Chalcocondil, *Expuneri istorice*, în românește de Vasile Grecu [București], 1958: „Tot așa a ajuns și din Dacia să locuiască pe muntele Pind poporul ce se întinde pînă în Tesalia. Vlahi se numesc amîndouă popoarele" (p. 40); „...vlahi locuiesc în el [muntele Pind], grăind aceeași limbă ca a dacilor [= dacoromânilor] și sînt asemenea cu dacii de la Istru" (p. 189—190).

[2] v. Stolnicul C. Cantacuzino, *Istoriia Țării Rumânești*, în *Cronicarii munteni*. Ediție de M. Gregorian, I, București, 1961, p. 46: aromânii și dacoromânii „cu puținea vreme într-un loc aflîndu-se și vorbind adese, pe lesne pot înțelege. De crezut dară iaste că și acei coțovlahi, dintr-acești rumâni sînt și să trag"; D. Cantemir, *Hronicul* ..., București, 1901, p. 153: „aciiași romani să fie moșii strămoșii românilor, carii și astăzi în părțile Dachiii lăcuitori să află, adecă moldovenii, muntenii, maramorășenii, românii de peste Dunăre și coțovlachii din țara grecească, căci toate aceste năroade dintr-aceiași romani a lui Traian să fie, nu numai limba și graiul ce și a tuturor vremilor istorii mărturisesc". Vezi și Șt. Giosu, *Dimitrie Cantemir. Studiu lingvistic*, București, 1973, p. 48.

[3] Despre originea aromânilor s-au susținut și alte păreri, care nu pot fi reținute. După P. Maior și B. P. Hasdeu, de pildă, aromânii au o origine nord-dunăreană, provenind din vechea Dacie (v. Th. Capidan, *Macedoromânii* ..., p. 133).

Pe cît de surprinzătoare, pe atît de neargumentată este „teoria" lui A. D. Keramopulos, care susține originea grecească a aromânilor. Lipsa de temei a acestei teorii și caracterul ei tendențios au fost arătate cu competență de Th. Capidan, în *Originea macedoromânilor. Răspuns d-lui Keramopulos de la Academia greacă din Atena, referitor la originea greacă a macedoromânilor*, București, 1939 (Extras din Academia Română, *Memoriile secțiunii literare*, seria III, tomul IX, mem. 2). Pentru alte păreri asemănătoare, v. Caragiu, *Compendiu*, p. 216.

[4] Vezi discuția asupra acestei păreri la Capidan, *Megl.*, I, p. 54—55.

Ov. Densusianu consideră meglenoromâna, în cadrul unităților lingvistice ale limbii române, ca un subdialect al dialectului dacoromân. Această subordonare a meglenoromânei dialectului dacoromân este în concordață cu părerea sa, după care meglenoromânii sînt „o colonie dacoromână veche pe teritoriul macedoromân“ [1]. Meglenoromânii au, așadar, după acest lingvist, o origine nord-dunăreană. Argumentarea teoriei sale se bazează pe date exclusiv lingvistice, și anume, pe o serie de concordanțe între meglenoromână și dacoromână, care le deosebesc de aromână. Iată cîteva dintre aceste concordanțe :

— păstrarea diftongului *au* : mgl. *dauk* — dr. *adaug* (în ar. *av* : *adavgu*) ;
— evoluția la *z* a dentalei *d*, în cuvintele de origine latină : mgl. *uzǫi* — dr. *auzii* (în ar. *dz* : *avdzii*) ;
— evoluția la *j* a sunetelor *i̯* și *d*, în cuvintele de origine latină : mgl. *žoc*, *žut*— dr. *joc*, *ajut* (în ar. *dž* : *adžok*, *adžut*) ;
— labialele *p*, *b*, *v* și *m*, urmate de *i̯*, s-au păstrat în meglenoromână nealterate, în majoritatea cazurilor, ca în dacoromână, în timp ce în aromână s-au palatalizat în toate cuvintele : mgl. *per*, *pert* ; *bine*, *zber* ; *vin*, *vis* ; *durmire*, *mik* — dr. *pier*, *pierd* ; *bine*, *zbier* ; *vin*, *vis* ; *durmire*, *mic* (ar. *ker*, *kerdu* ; *ǵine*, *zǵer* ; *yin*, *yis* ; *durńire*, *ńik*) ;
— vocativul în *-ule* se întîlnește în meglenoromână și dacoromână și lipsește în aromână : mgl. *lupuli* — dr. *lupule* ;
— numeralul „20“ este construit identic în meglenoromână și dacoromână, spre deosebire de aromână : mgl. *daozǫts* — dr. *douăzeci* (ar. *yiñǵits*) etc.

La acestea se adaugă o seamă de cuvinte existente numai în meglenoromână și dacoromână :

mgl.	dr.	(ar.)
antsileg	*înțeleg*	*(prindu, dukescu)*
arzint	*argint*	*(asime)*
drum	*drum*	*(kale)*
floari	*floare*	*(lilițe)*
friguri	*friguri*	*(ḱiavrǫ)*
frik	*frig*	*(arcǫare)*
kriel	*crier*	*(mǫduǫ, minte)*
lęk	*leac*	*(yatrie)*
moș	*moș*	*(auš)*
nas	*nas*	*(nare)*
pimint	*pămînt*	*(lok)*
skimp	*schimb*	*(aleksesku)*
timp	*timp*	*(ḱeró, an)*
trimet	*trimet*	*(pitrek)*
utsit	*ucid*	*(vatǫm)*
vink	*înving*	*(nikisesku)* ș.a.

Comparația meglenoromânei cu celelalte dialecte ale limbii române îl conduce pe Ov. Densusianu spre concluzia că meglenoromâna „se apropie mai ales de dr. și în unele cazuri de ir., prezentînd în același timp cîteva asemănări cu m[acedo]r[omâna]“. În temeiul acestor constatări, el se crede îndreptățit să considere meglenoromâna „mai curînd un dialect dacoromân decît macedoromân, cu alte cuvinte un grai dacoromân transplantat în sud pe teritoriul macedoromân“ [2].

---

[1] v. Densusianu, *ILR*, I, p. 214.
[2] *Ibidem*, p. 216.

Revenind asupra meglenoromânei și a originii meglenoromânilor peste aproape douăzeci și cinci de ani, cu ocazia recenzării monografiei lui Th. Capidan, consacrată acestui dialect și vorbitorilor săi, Ov. Densusianu își reafirmă părerea într-o formă nouă:

„... Elementele fundamentale ale graiului lor ne duc spre dacoromână — nu este vorba de mici asemănări, de o apropiere formală între aceste două graiuri ..., ci de un șir întreg de particularități arătînd un fond identic, o comunitate bine accentuată de dezvoltare pînă la o epocă. Nimic nu ne îndreptățește să privim meglenita altfel decît ca un bloc eratic al dacoromânismului“ [1].

Mai mult decît atît, Ov. Densusianu aduce acum precizări și argumente noi în sprijinul teoriei sale. Concordanțelor stabilite anterior între meglenoromână și dacoromână le mai adaugă încă două, cărora le acordă o mare importanță: mgl. *scant*, „scaun“ — dr. *sca(u)nt* „scaun“, mgl. *aric* „curte“ (< *arie* + *-ic*) — dr. *arie* „curte“. Ambele cuvinte se găsesc, în dacoromână, în Bihor. „Nu am putea oare admite atunci că megleniții sînt dacoromâni din părțile Bihorului?“ se întreabă Ov. Densusianu. Cauza dislocării meglenoromânilor din părțile de vest ale teritoriului dacoromân a putut fi, ca și în cazul istroromânilor, pătrunderea maghiarilor spre est. Deoarece meglenoromânii nu au în grai elemente de origine maghiară, coborîrea lor spre sud este plasată în secolul al X-lea sau al XI-lea. Pe baza unor particularități lingvistice, el crede că emigrarea lor spre sud s-a făcut prin Banat.

Teoria lui Ov. Densusianu privitoare la originea meglenoromânilor nu a găsit adepți. Și aceasta pentru că lingvistul bucureștean nu a analizat cu sûficient discernămînt concordanțele megleno-dacoromâne, majoritatea fiind inovații paralele, uneori tîrzii, în cele două dialecte [2].

Opusă acesteia este teoria lui S. Pușcariu, reluată și îmbogățită cu elemente noi de Th. Capidan.

În concepția lui S. Pușcariu, meglenoromânii au origine sud-dunăreană. Ei aparțin grupului de români din sudul Dunării, din epoca străromână, numiți de el grupul „românilor răsăriteni“, în care își au originea și aromânii. (În opoziție cu „românii răsăriteni“, sînt „românii apuseni“, din care provin istroromânii.) Teritoriul locuit de acești români în perioada românei comune este la nord de linia Jireček, între Dunăre și Balcani, acolo unde au locuit și strămoșii aromânilor. Așadar nici meglenoromânii nu sînt autohtoni în regiunile în care se găsesc astăzi.

Originea comună a meglenoromânilor și a aromânilor o dovedesc trăsăturile lingvistice ale dialectului meglenoromân, care, într-o măsură apreciabilă, sînt identice cu cele ale dialectului aromân. Dintre acestea, în special patru au fost reținute de S. Pușcariu ca fiind de o importanță deosebită:

— velara *c*, urmată de *e*, *i*, devine *ț*: ar., mgl. *țer* < lat. *coelum*;
— velara *g*, urmată de *e*, *i*, devine *ḑ* (în megl. *ḑ* > *z*): ar. *fuḑi*, mgl. *fuzi* < lat. *fugit*;
— păstrarea lui *n* în: *ună* < lat. *una*, articol nehotărît (ar., mgl. *ună feată*), ar. *grăn*, mgl. *grǫn* < lat. *granum*;
— palatalizarea lui *n*, urmat de *i* desinențial: ar., megl. *oamiń*, *buń*, ar. *tu aduń*, mgl. *tu duń* etc.

---

[1] GS, II_2, p. 380.

[2] Ea a fost luată în discuție și combătută de Th. Capidan (vezi *infra*) și de Alexe Procopovici, în „Revista filologică“, II, 1928, nr. 1—2, p. 175—207. Dintre observațiile lui Alexe Procopovici, am sublinia doar una, care ni se pare deosebit de interesantă (vezi p. 187): dacă istroromânii și meglenoromânii sînt dacoromâni din părțile Bihorului, — după cum rezultă din existența, aici, a lui *scand* „scaun“, în istroromână *skânt*, iar în meglenoromână *skant*, — cum se explică faptul că meglenoromânii nu au rotacismul în graiul lor? Este știut faptul că în Bihor s-a vorbit un grai rotacizant, ca și în regiunea vecină a Munților Apuseni.

Particularităţile menţionate se găsesc numai în elementele latine ale limbii române, de unde se deduce că sînt anterioare contactului românilor cu slavii. Ele au constituit trăsături regionale în epoca limbii române comune, cuprinzînd nord-estul Peninsulei Balcanice, unde locuiau „românii răsăriteni", strămoşii aromânilor şi meglenoromânilor de astăzi[1].

Teoria lui S. Puşcariu a fost acceptată, în esenţa ei, de către Th. Capidan. Acesta o reformulează în termeni, uneori, deosebiţi şi o întregeşte cu cîteva date noi. Particularităţile care apropie meglenoromâna de aromână, — observă el, — sînt, cantitativ, mai numeroase şi, calitativ, mai importante decît acelea comune meglenoromânei şi dacoromânei. Cele cîteva fenomene lingvistice vechi din meglenoromână şi aromână, relevate de S. Puşcariu, sînt suficiente pentru a dovedi că „dialectul meglenit făcea parte din acea regiune din care a ieşit dialectul aromân". Concluzia pe care o trage Th. Capidan e că, „judecînd după particularităţile graiului lor", meglenoromânii „trebuie să fi făcut parte odată din regiunea ocupată de *românii sudici*"[2].

Asemănările dintre meglenoromână şi dacoromână, invocate de Ov. Densusianu pentru argumentarea originii nord-dunărene a meglenoromânilor, sînt considerate de Th. Capidan secundare, fără însemnătate deosebită[3]. Ele se explică prin faptul că strămoşii meglenoromânilor de astăzi au continuat să trăiască în nord-estul Peninsulei Balcanice, după despărţirea aromânilor, încă cîteva veacuri, pînă prin secolul al XII-lea sau al XIII-lea, timp în care au avut contact cu dacoromânii şi cu acei români din care s-au format mai apoi istroromânii. Pe baza unei particularităţi lingvistice, — trecerea lui *ă, î* la *o̧* (în *mo̧nă, po̧nză* etc.), generală în meglenoromână, Th Capidan fixează drumul pe care l-au străbătut strămoşii meglenoromânilor pînă să ajungă în ţinutul Meglenului. Trecînd Balcanii, s-au oprit pentru mai mult timp în partea apuseană a munţilor Rodope. Aici au convieţuit cu bulgarii, din dialectul cărora au împrumutat particularitatea lingvistică amintită, atît de caracteristică meglenoromânei, particularitate ce nu se găseşte în alte graiuri bulgare.

Trecerea lui *ă, î* la *o̧* din dialectul meglenoroman, — cum a remarcat Th. Capidan, — lămureşte încă două probleme în legătură cu meglenoromânii : perioada coborîrii lor spre sud şi posibilitatea unui amestec cu pecenegii. Dialectologia bulgară a arătat că în graiurile din Rodope, care au influenţat meglenoromâna, pronunţarea lui *ă* (ъ) sub accent ca *o̧ (oa)* este cu mult ulterioară secolului al XII-lea. De aici deducţia că meglenoromânii, care au convieţuit un timp oarecare cu bulgarii din Rodope, s-au coborît în Meglen în secolul al XIII-lea sau chiar mai tîrziu. La această dată n-au mai putut găsi în ţinutul Meglenului altă populaţie decît bulgară, ceea ce înseamnă că un amestec cu pecenegii nu pare posibil[4].

Teoria lui S. Puşcariu şi Th. Capidan este acceptată, cel puţin în liniile ei generale, de numeroşi lingvişti. Apropiată de ea se găseşte teza lui Al. Philippide şi Al. Rosetti. Aceştia susţin că meglenoromânii sînt o ramură a aromânilor. Opinia lor se întemeiază pe trăsăturile lingvistice comune aromânei şi meglenoromânei. Pentru Al. Philippide, meglenoromâna este un subdialect aromânesc[5].

---

[1] Teoria lui S. Puşcariu se găseşte expusă în *Zur Rekonstruktion des Urrumänischen*, în „Beiheft zur Zeitschrift für rom. Philologie", XXVI, 1910; vezi traducerea franceză a acestui studiu în S. Puşcariu, *Études de linguistique roumaine*, Cluj—Bucureşti, 1937, p. 86 ş.u. şi traducerea românească în idem, *Cercetări şi studii*. Ediţie îngrijită de I. Dan. Prefaţă de G. Istrate, Bucureşti, 1974, p. 75 ş.u.; problema a fost reluată în *Studii istroromâne*, II, Bucureşti, 1926, p. 362—363, şi, cu unele modificări, în *Limba română*, I, Bucureşti, 1940, p. 255—256.

[2] Capidan, *Megl.*, I, p. 59; v. şi Th. Capidan, *Românismul balcanic*, în „Revista filologică", I, 1927, nr. 1—2, p. 158 (= Th. Capidan, *Limbă şi cultură*, Bucureşti, 1943, p. 260).

[3] v. Th. Capidan, *Românismul balcanic* ..., p. 159 (= Th. Capidan, *Limbă şi cultură* ..., p. 261).

[4] v. Capidan, *Megl.*, I, p. 65.

[5] v. Philippide, *OR*, II, p. 405 (v. şi G. Istrate, *Dialectele limbii române în concepţia lui Alexandru Philippide*, LR, VIII, 1959, nr. 3, p. 14); Rosetti, *ILR*, p. 351. O opinie similară pare să aibă şi I. Coteanu (*Elem.*, p. 115): „Mai tîrziu, din aromână sau din dacoromână s-a diferenţiat meglenoromâna, dar datorită faptului că nu a avut condiţii de evoluţie independentă, ea a rămas lîngă aromână ca un dialect al acesteia".

IV. ORIGINEA ISTROROMÂNILOR

Despre originea istroromânilor s-au exprimat păreri diferite, în raport cu concepţia de ansamblu a diverşilor lingvişti asupra formării poporului român şi a limbii sale. În special, s-au impus, de-a lungul discuţiilor, două teorii principale, opuse ca mod de rezolvare a problemei, şi una şi alta cu adepţi pînă în zilele noastre.

Cea dintîi aparţine lui Ov. Densusianu. În concepţia sa, istroromânii sînt dacoromâni din părţile de sud-vest ale teritoriului dacoromân (Banat, Munţii Apuseni, Bihor). Dialectul istroromân s-a desprins, în consecinţă, din dacoromână, mai întîi ca un subdialect, dezvoltîndu-se apoi într-un dialect independent. Argumentarea lui Ov. Densusianu este de natură lingvistică şi se bazează pe concordanţele istroromânei cu graiurile din Banat şi sud-vestul Transilvaniei:

— păstrarea labialelor nepalatalizate: ir. *pitŝor*, *bire*, *fikǫt*, *vis mil'e* (excepţie fac trei cuvinte: *kl'ept*, *tŝǫptir*, *mńie*) — dr. (Banat şi S-V Transilvaniei), *picior*, *bine*, *ficat*, *vis*, *mie*;
— cîteva fonetisme specifice: ir. *žǫžet* „deget", ir. *tŝǫptir* „piepten", ir. *skǫnt* „scaun" — dr. (Banat şi Transilvania) *žęžǫt*, *žęžęt*, dr. (Transilvania de vest şi sud-vest) *tśaptǫn*, dr. (Transilvania de vest) *skaund*;
— rotacismul, existent la istroromâni şi la moţi (ir. *bire*, *bur* — dr. *bire*, *bur*);
— formarea condiţionalului prezent cu imperfectul auxiliarului *a vrea* şi infinitivul: ir. *ręš*, *ręi*, *rę*, *ręn*, *ręts*, *rę* [*cântă*] — dr. (Banat) *ręš*, *ręi*, *rę*, *ręm*, *ręts*, *rę* [*cînta*].

Concluzia se impune de la sine: „Acestea par a fi dovezi suficiente pentru a susţine că ir. derivă din dr. şi că ea trebuie considerată ca un grai dr. transportat în Istria de colonişti români din Banat şi din sud-vestul Transilvaniei" [1].

După Densusianu, istroromânii reprezintă mai multe straturi de populaţie dacoromână, din epoci diferite. În migrarea lor lentă spre sud, strămoşii istroromânilor au întîlnit, pe teritoriul Serbiei, grupuri de macedoromâni de la care au împrumutat palatalizarea labialelor în cuvintele *kl'ept*, *tŝǫptir* şi *mńie*.

În privinţa epocii în care a avut loc separarea istroromânilor de dacoromâni, Densusianu o consideră anterioară secolului al XIII-lea, căci istroromâna păstrează grupurile *cl'*, *gl' (cl'em*, *gl'indę)*, care, în dacoromână, după această dată, s-au transformat în oclusivele palatale *ķ* şi *ģ (ķem*, *ģindă)*. Un alt fapt lingvistic vine să stabilească — după părerea sa — cu mai multă precizie, epoca emigrării istroromânilor spre sud-vest. Întrucît istroromâna nu are elemente maghiare în lexicul ei, trebuie presupus că istroromânii s-au despărţit de dacoromâni înaintea venirii ungurilor şi a contactului acestora cu ei, adică prin secolul al X-lea.

Teoria lui Ov. Densusianu despre originea istroromânilor şi formarea dialectului istroromân a fost acceptată de I. Popovici, Al. Rosetti, N. Drăganu, I. Coteanu, E. Vasiliu ş.a.

I. Popovici [2] aduce noi concordanţe între istroromână şi graiurile dacoromâne din Banat şi sud-vestul Transilvaniei, ca:

— *á* > *å* (de ex. în *câp)*, general în istroromână, atestat în cîteva sate din sudul Banatului şi Ţara Haţegului;
— *ă* protonic > *a* (de ex. în *barbat)*, în istroromână şi în unele graiuri din Banat;
— păstrarea lui *e* după labiale (de ex. în *per*), în istroromână şi, regional, în Banat, dar mai ales în Hunedoara;

[1] v. Densusianu, *ILR*, I, p. 220.

[2] În *Dialectele române*, Sibiu, 1904, p. 14, şi în *Dialectele române (Rumänische Dialekte)*. IX. *Dialectele române din Istria*. Partea I-a *(Referinţele sociale şi gramatica)*, Halle a.d.S., 1914, p. 115—121.

— păstrarea lui *ń* (de ex. în *cuń)*, în istroromână şi în întreg Banatul şi regiunile limitrofe;
— înlocuirea prefixului *des-* cu *res- (răs-)* (de ex. în *rescl'ide*), în istroromână şi în Hunedoara, la pădureni etc.

El sporeşte astfel argumentarea „absolut serioasă" a lui D e n s u s i a n u, pe care îl urmează şi atunci cînd admite două straturi de istroromâni, ultimul cu infiltraţii aromâneşti.

Cea de a doua teorie îi aparţine lui S. P u ş c a r i u. Acesta consideră că în epoca limbii române comune, în părţile nordice ale Peninsulei Balcanice, pe teritoriul Serbiei de astăzi, s-au găsit „românii apuseni", urmaşii populaţiei romanice din aceste regiuni ale peninsulei. Ei au format, la început, un singur grup cu dacoromânii, cum rezultă din următoarele particularităţi existente în istroromână şi dacoromână :

— velara *c*, urmată de *e*, *i*, devine *ĉ* : dr., ir. *ĉinĉ* < lat. *quinque*;
— velara *g*, urmată de *e*, *i*, devine *ĝ* (> ir. *j*) : dr. *ginere*, ir. *jiner* < lat. *generum*;
— dispariţia lui *n* în : dr., ir. *o*< lat. *una*, articol nehotărît (dr. *o fată*, ir. *o fętę)*, dr. *grîu*, ir. *grăv* < lat. *granum*;
— rotacismul : dr. (regional), ir. *bire*, *bur* etc.

Contactul dintre „românii apuseni" şi dacoromâni s-a întrerupt destul de timpuriu, înainte de pătrunderea maghiarilor în Transilvania şi exercitarea influenţei maghiare în limba română [1].

Istroromânii sînt descendenţii „românilor apuseni" de odinioară. Aşadar, în concepţia acestui savant, ei au o origine sud-dunăreană.

„Nu avem nici un indiciu serios, de ordin istoric sau lingvistic,— afirmă S. P u ş c a r i u—, care să ne îndreptăţească a crede că românii apuseni ar fi venit din alte părţi în regiunile unde ni-i atestă întîile documente. Ştim pozitiv că în aceste ţinuturi exista odinioară o puternică populaţie romană. Dacă după un hiatus de cîteva veacuri, reapare în istorie, pe aceleaşi locuri, un neam care vorbea o limbă romanică, este firesc ca — pînă la proba contrarie — să presupunem că această populaţie continuă pe cea veche " [2].

Supunînd unui examen critic concordanţele stabilite de O v. D e n s u s i a n u şi I. P o p o v i c i între istroromână şi graiurile dacoromâne din sud-vestul ţării, S. P u ş c a r i u ajunge la concluzia că acestea sînt fie inovaţii de limbă ulterioare, fie dezvoltări paralele şi independente, fie împrumuturi deosebite din aceeaşi limbă [3]. Se impune a fi reţinută observaţia lui S. P u ş c a r i u, şi anume că între istroromână şi graiurile bănăţene sînt unele fenomene lingvistice discordante, cărora vechimea le acordă o importanţă deosebită : în istroromână există rotacismul, necunoscut graiurilor din Banat; rostirii bănăţene *d̨ (d̨ic)* îi corespunde în istroromână *z (zic)*; pentru formele vechi *frapsîn* şi *scamn* din Banat, în istroromână se întîlnesc *frâsir* şi *scând* [4].

Documentele medievale, arată S. P u ş c a r i u, bazîndu-se cu deosebire pe cercetările istoricului S i l v i u D r a g o m i r (sintetizate acum în lucrarea sa *Vlahii din nordul Peninsulei Balcanice în evul mediu*, Bucureşti, 1959), atestă, sub numele de v l a h i, m o r l a c i, u s c o c i şi c i c i, o populaţie românească destul de numeroasă, alcătuită mai cu seamă din păstori, aflaţi în secolul al XIII-lea pe coasta Dalmaţiei, şi ulterior în Bosnia şi Herţegovina. În secolele al XV-lea şi al XVI-lea, aceşti români, urmaşi ai „românilor apuseni", au ajuns în Slovenia, Carintia, Istria şi insula Veglia. Supravieţuitorii lor sînt istroromânii de astăzi.

---

[1] v. P u ş c a r i u, *LR*, I, p. 256.
[2] P u ş c a r i u, *St. istr.*, II, p. 352—353.
[3] *Ibidem*, p. 331—336; v, şi p. 348 notă.
[4] *Ibidem*, p. 342; v. şi DR, VIII, p. 313.

„Românii apuseni", numeroşi în trecut, s-au deznaţionalizat, cu timpul, treptat, în masa slavilor cu care au convieţuit. Existenţa lor în partea de nord-vest a Peninsulei Balcanice, acolo unde astăzi nu mai sînt decît sîrbo-croaţi, e dovedită de numeroase toponime cu un caracter net românesc : *Kručica* (cruciţa), *Negrišori* (negrişori) *Magura* (măgura), *Kormatura* (curmătura), *Lakustovo* (lăcustă), *Kornišor* (cornişor), *Kornet* (cornet), *Korbovo* (corb), *Ratunda* (rotunda), *Peros* (păros), *Taor* (taur), nume de munţi : *Durmitor* (dormitor), *Cipitor* (aţipitor), *Visitor* (visător), *Pirlitor* (pîrlitor) ş.a.

Aceeaşi dovadă o fac şi numeroasele antroponime, atestate în documente şi, chiar astăzi, în onomastica sîrbo-croată, ca următoarele : *Barbat*, *Barbatovac* (bărbat), *Berbos* (bărbos), *Drakul*, *Drakulovići* (dracul), *Fečor*, *Fičor* (fecior), *Ljepurov* (iepure), *Lupulović* (lupul), *Mikul* (mic), *Pasarel* (pasăre), *Sarapa* (sare apa), *Sarebire* (sare bine), *Šerbula* (şerbul), *Strimbul* (strîmbul), *Surdul* (surdul), *Ursul*, *Ursulovich* (ursul), *Vyšinel* (vişin), *Zmantara* (smîntînă) ş.a.

La acestea se mai adaugă împrumuturile de cuvinte româneşti în graiurile sîrbo-croate, ca : sb.-cr. *balàura* (balaur), *bèšika* (băşică), *brnduša* (brînduşă), *brence* (brînză), *bučina* (bucin), *kêr*, *kéra* (cîne), *carara* (cărare), *krbún* (cărbune) *glindura*, (ghindură), *mačuga* (măciucă), *mamáljuga* (mămăligă), *plaj* (plai), *turma* (turmă), *urda* (urdă) ş.a.[1].

Cum rezultă din materialul citat, limba acestor „români apuseni" prezintă particularităţi pe care le întîlnim în dialectul istroromân : rotacismul (srb.-cr. *kêr*, *kéra* „cîne"), afereza lui *a- (Cipitor)*, *e* după consoane labiale *(Peros)*, palatalizarea lui *l (Ljeporov)*, stadiul *gl'* (srb.-cr. *glindura* < *gl'indură)* ş.a.

Teoria lui S. Puşcariu asupra originii istroromânilor a găsit mai mulţi adepţi (Th. Capidan, Al. Procopovici, S. Dragomir ş.a.). Ea a fost luată în discuţie de Al. Rosetti[2], care, prin argumente lingvistice, a încercat să o combată, fără a o infirma însă. În esenţă, opinia lui Al. Rosetti se identifică cu teza lui Ov. Densusianu. Sînt exprimate, însă, cîteva puncte de vedere deosebite. Admiţînd că istroromâna este un grai dacoromân, pe baza identităţii lor de structură, precizează că „nu putem şti cu preciziune *de unde* au plecat strămoşii istroromânilor", deoarece dacoromâna se vorbea atît în sudul Dunării (în Serbia), cît şi în nordul acestui fluviu. Despărţirea strămoşilor istroromânilor de dacoromâni s-a făcut înainte de secolul al XIII-lea sau în cursul acestui secol, deoarece influenţa maghiară în dacoromână începe în această perioadă, iar istroromânei îi este necunoscută. Peste populaţia dislocată din grupul dacoromânilor, aşezată în insula Veglia şi în Istria, care cunoştea rotacismul, mai tîrziu, s-a suprapus o populaţie dacoromână, cu particularităţi de grai atestate astăzi în Banat şi Ţara Haţegului. Aşa se pot explica cuvintele nerotacizate şi unele fenomene lingvistice specifice regiunilor menţionate.

Între teoria lui S. Puşcariu şi cea a lui Ov. Densusianu, în varianta lui Al. Rosetti, există puncte de contact. Atît unul cît şi celălalt consideră, pe baza particularităţilor lingvistice comune, că istroromânii formează un grup cu dacoromânii, în opoziţie cu cel al aromânilor şi meglenoromânilor. De asemenea, şi unul şi altul admit că dacoromâna se vorbea (şi se vorbeşte şi astăzi) în sudul Dunării. Pe aceeaşi poziţie se găsesc în privinţa datei cînd a avut loc întreruperea legăturilor (sau despărţirea) dintre istroromâni (sau strămoşii lor : „românii apuseni") şi dacoromâni. Ambii acceptă teza că istroromânii sînt urmaşii vlahilor medievali din nordul Peninsulei Balcanice. Divergenţele în punctele de vedere ale celor doi autori apar odată cu interpretarea speculativă a materialului lingvistic pe baza căruia s-au dedus constatările menţionate.

---

[1] v. Puşcariu, *St. istr.*, II, p. 274—297.

[2] Al. Rosetti, *Asupra repartizării dialectale a istroromânei*, în GS, V_1, 1931—32, p. 1—9 ; v. şi recenzia lui Ov. Densusianu asupra lucrării lui S. Puşcariu, în GS, III_2, p. 445—451 ; v. şi DR, VII, p. 452.

E. Petrovici a adus un corectiv teoriei lui S. Pușcariu asupra originii istroromânilor[1]. Fructificînd unele observații ale lui Fr. Miklosich[2], Ov. Densusianu[3], S. Pușcariu[4] și Th. Capidan[5], el a demonstrat mai amplu, pe baza unor particularități fonetice, că elementele vechi slave din istroromână au caractere bulgărești, și nu sîrbo-croate :

— grupurile din slava comună *tj (kt) > sb.-cr. ќ, č, ć : *praća*/bg. št : *prašta* — ir. *prâšt'e* (dr. *prăștie*, ar. *proaște*, *praște*) (pentru *dj > sb. - cr. ǵ, ǧ, đ : *međa* / bg. žd : *mežda*, cf. dr. *mejdie*, nu avem exemple în istroromână);
— sunetul *ǫ (ѫ) din slava comună > sb.-cr. *u* : *sudac* / bg. *ǫ* : *sǫdьcь* — ir. *săndeț* „judecător", cf. *dobândi*, *tămpi* ș.a.;
— sunetul *ě din slava comună > sb.-cr. *e* : *hren* / bg. *ęa* : *hrěn* — ir. *hrẹn* (< *hrean*), cf. *nęveste*, *vrẹme* ș.a.

Întrucît limita dintre limba sîrbo-croată și limba bulgară, ilustrată prin isoglosa *št*, *žd* a coincis, cu aproximație, întotdeauna cu granița politică dintre Bulgaria și Iugoslavia, E. Petrovici, urmîndu-l pe Fr. Miklosich, trage concluzia că istroromânii, urmașii „românilor apuseni", provin dintr-o regiune care se găsește la est de isoglosa *št* și *žd*, unde s-a vorbit bulgărește. Dacă pe teritoriul Iugoslaviei, în sud-vestul Serbiei, se înregistrează astăzi toponimul *Pešter* „peșteri", cu fonetism bulgăresc, el trebuie explicat ca avînd origine românească. Acest nume topic a fost dat de „românii apuseni" în evul mediu, în timpul deplasării lor din nord-estul spre nord-vestul Peninsulei Balcanice[6].

Așa cum rezultă din cele expuse mai sus, în problema originii istroromânilor, ca în atîtea alte probleme, nu s-a spus încă ultimul cuvînt. Teoriile de pînă acum nu argumentează satisfăcător unele aspecte ale construcției lor și de aceea nici una din ele nu a fost unanim acceptată, rămînînd în domeniul ipotezelor, mai mult sau mai puțin plauzibile.

---

[1] v. E. Petrovici, *Problema limitei sud-vestice a teritoriului de formare a limbii românești*, în LR, IX, 1960, nr. 1, p. 79—83 (=Petrovici, *St. dial.*, p. 56—60); idem, *Problema românilor „apuseni". În legătură cu toponimicul* **Pešter** *din sud-vestul Serbiei*, în SCL, XI, 1960, nr. 2, p. 195—199 (= Petrovici, *St. dial.*, p. 216—219); idem, *Unitatea dialectală a limbii române*, în SCL, XV, 1964, nr. 4, p. 438 (= Petrovici, *St. dial.*, p. 97).

[2] v. E. Petrovici, *St. dial.*, p. 218, nota 11; Pușcariu, *St. istr.*, II, p. 346, notă.

[3] v. Densusianu, *ILR*, I, p. 218: elementele slave vechi din istroromână, mai ales acelea care provin din cuvintele cu nazalele *ą* și *ę* *(dobęndi, gǫndi, grump, munți, paminte)*, „au același caracter ca cele din dr. și din această cauză trebuie să fie împrumutate din v. bulg.". Pe baza acestei trăsături fonetice „trebuie deci să plasăm formarea ir. în aceeași regiune în care s-au dezvoltat celelalte graiuri românești, pe un teritoriu unde se putea afla în contact cu bulgara".

[4] v. Pușcariu, *St. istr.*, II, p. 222.

[5] v. Th. Capidan, *Limbă și cultură*, București, 1943, p. 284—285: grupurile de sunete *tj* și *dj* „au dat în limba sîrbă reflexe deosebite de cele din limba bulgară *(št* și *žd)*"; aceste transformări sînt vechi, din perioada în care s-a diferențiat slava comună. În elementele slave din limba română, „*tj* și *dj* apar în toate dialectele ca în bulgărește: *št* și *žd*". De aici rezultă: „1) că primul element slav care a pătruns în limba română străveche [= străromână] a fost de origine paleoslavă, din care s-a dezvoltat limba bulgară de azi; 2) că acest element care se găsește deopotrivă la românii din Dacia și la cei din Peninsula Balcanică, a fost primit de la bulgari". Vezi și idem, *Românii din Peninsula Balcanică*, în „Anuarul Institutului de istorie națională" (Cluj), II, 1923, p. 115.

[6] La concepția lui E. Petrovici despre formarea limbii și a poporului român, în general, și despre originea istroromânilor, în special, aderă și A. Kovačec (v. studiul său monografic *Descr. istr.*, p. 30—32).

V. ORIGINEA DACOROMÂNILOR

Originea dacoromânilor este în strînsă legătură cu problema teritoriului de formare a limbii și a poporului român, precum și cu cea a continuității elementului romanic în Dacia.

Argumentele aduse, mai ales cele bazate pe cercetările arheologice din ultimii cincizeci de ani, dovedesc în mod indubitabil existența unei populații romanice în Dacia după abandonarea oficială a provinciei, ceea ce este o dovadă a continuării vieții romane în nordul Dunării. Această teză se impune tot mai mult, fiind mai argumentată din punct de vedere științific (v. *supra*, p. 98)[1]. Majoritatea istoricilor și lingviștilor români, precum și învățați străini de mare autoritate în studiul istoriei romanilor (Th. Mommsen, J. Jung, C. Patsch, Fr. Altheim ș. a.) au susținut-o cu convingere. La ea aderă numeroși istorici și lingviști străini contemporani și, — putem spune —, în unanimitate, astăzi, specialiștii noștri în istoria limbii și a poporului român.

Cei ce susțin retragerea totală (sau în cea mai mare parte) a populației daco-romane de către împăratul Aurelian, la anul 271, fixează teritoriul de formare a limbii și a poporului român în Peninsula Balcanică. Imigrarea dacoromânilor în nordul Dunării ar fi început în secolul al VI—VII-lea (Ov. Densusianu, Al. Philippide), în două valuri succesive (Al. Philippide), sau, mult mai tîrziu, în secolul al XII-lea și următoarele, după pătrunderea maghiarilor în Transilvania (R. Roesler și alți autori sau adepți ai teoriei imigraționiste). Această teză, neavînd o argumentare științifică nu este și nu poate fi acceptată de cei ce studiază problema obiectiv și cu metode riguroase.

În concluzie, dacoromânii sînt urmașii populației daco-romane din nordul Dunării, care au trăit în mod neîntrerupt pe teritoriul țării noastre pînă astăzi. Trebuie să menționăm că dacoromânii constituie cel mai numeros grup de români (numeroși au fost și în trecut, fiindcă numai astfel putem explica asimilarea slavilor de pe teritoriul țării noastre) și că ei sînt singurii români din cele patru grupuri care au rămas pe teritoriul de formare a limbii și a poporului român.

VI. FORMAREA DIALECTELOR ROMÂNEȘTI

Dialectele sînt rezultatul procesului de diferențiere a limbii, ca urmare a scindării în grupuri a unui popor ai cărui membri vorbesc aceeași limbă. Cauzele scindării pot să fie multiple. Slăbirea relațiilor dintre grupurile apărute sau întreruperea acestor relații au drept consecință o izolare, diferită ca intensitate și în timp, în funcție de condițiile istorice specifice. În limba acestor grupuri apar trăsături particulare, care pun în evidență procesul de diferențiere lingvistică și conturează fizionomia unităților dialectale.

În acest fel s-au format și dialectele românești. Constituind o unitate etno-lingvistică pe teritoriul romanizat daco-moesic, poporul român s-a scindat, începînd cu secolul al IX-lea, al X-lea, în cele patru grupuri de români de astăzi. Cei dintîi care s-au desprins din comunitatea străromână au fost strămoșii aromânilor, care, cum am văzut, în secolul al X-lea sînt atestați în sudul Peninsulei Balcanice. Peste cîteva secole, s-au îndreptat spre sud strămoșii megleno-românilor și, în cele din urmă, aproximativ prin secolul al XIII-lea, au migrat spre nord-

[1] v. D. Protase, *Problema continuității în Dacia în lumina arheologiei și numismaticii*, București, 1966; C. Daicoviciu, *Originea poporului român după cele mai noi cercetări*, în vol. *Unitate și continuitate în istoria poporului român*, București, 1968, p. 83—98; C. C. Giurescu — D. C. Giurescu, *Istoria românilor*, I, București, 1974, p. 126—139. O expunere rezumativă a diverselor teorii se găsește în Pușcariu, *Sl. istr.*, II, 345—352, notă.

vestul Peninsulei Balcanice strămoșii istroromânilor. Dacoromânii au rămas pe locul de formare a limbii și a poporului român, în nordul Dunării, acest grup romanic constituind nucleul principal al romanității răsăritene.

Cauza destrămării unității românei comune și a formării celor patru grupuri de români trebuie să o vedem în așezarea masivă a slavilor în Peninsula Balcanică și întemeierea statelor sud-slave[1]. În legătură cu deplasarea românilor sud-dunăreni spre sudul și nord-vestul peninsulei, e necesar să luăm în considerare faptul că ei, în cea mai mare parte, au fost păstori. Migrațiunile păstorești au avut un rol important în răspîndirea lor în întreaga Peninsulă Balcanică. În timp ce populația românească din nordul Dunării a crescut și s-a întărit, avînd un rol politic din ce în ce mai însemnat, populația românească din sudul Dunării (posibil în totalitatea ei), continuatoarea romanității transdanubiene, a scăzut treptat din punct de vedere numeric prin deznaționalizare în masele popoarelor cu care conviețuiesc, nu fără a juca un rol de seamă în viața socială și politică a Peninsulei Balcanice.

Izolate între ele, de-a lungul aproape al unui mileniu, cele patru grupuri de români au dezvoltat fiecare particularități lingvistice proprii pe fondul latin comun (nu lipsit de unele diferențieri regionale, cu toată unitatea lui). Aceste particularități, care conturează fizionomia fiecăruia din cele patru dialecte românești, se datoresc pe de o parte dezvoltării interne a limbii române, iar pe de altă parte, factorilor externi, adică, cu alte cuvinte, condițiilor social-istorice diferite de la un grup de români la altul.

[1] v. S. Pușcariu, *Cercetări și studii*, București, 1974, p. 100; Philippide, *OR*, II, p. 405.

BCU IAȘI/CENTRAL UNIVERSITY

DIALECTUL DACOROMÂN

Nume

Vorbitorii dialectului dacoromân își zic *români*. Forma mai veche, normală etimologic, a acestui nume (explicabilă prin lat. *romanus*) era *rumân*; prima sa atestare cu semnificație etnică apare la C o r e s i. În evul mediu, termenul a avut și o semnificație socială, desemnînd, în Țara Românească, pe țăranii iobagi (denumiți în Moldova „vecini"). *Român* este o formă refăcută, latinizantă, atestată pentru prima oară în *Palia de la Orăștie*.

În izvoarele istorice medievale timpurii, este utilizată denumirea *vlahi*, de origine germanică, răspîndită prin intermediul slavilor. Este denumirea folosită de populațiile vecine care vorbeau limbi neromanice, pentru a desemna global pe vorbitorii unor idiomuri romanice (în unele limbi slave, termenul are sensul de „român" — deci se referă și la dacoromâni —, în altele — sensul de „italian"[1]). În secolele al XV-lea — al XVI-lea, termenul a căpătat și sensul de „păstor"[2], ca urmare a răspîndirii păstoritului prin români la popoarele vecine.

Există, de asemenea, denumiri ale dacoromânilor date după provinciile sau regiunile în care locuiesc: *munteni*, *moldoveni*, *olteni*, *bănățeni*, *ardeleni*, *maramureșeni*, *dobrogeni*, *oșeni*, *moți* etc.

În lucrările de lingvistică istorică și, mai ales, de dialectologie, vorbitorii la care ne referim sînt numiți, după criteriul poziției geografice, *dacoromâni* („români din Dacia"), pentru a fi distinși de românii sud-dunăreni. În alte lucrări de lingvistică sau din alte domenii ale științei, în articolele din presă etc., în care nu se ia în considerație criteriul menționat, se folosește, ca și în vorbirea curentă, termenul *români*.

Răspîndire

Dacoromânii trăiesc pe teritoriul de azi al României — unde reprezintă (în conformitate cu datele statistice din 1977) 88,137% dintr-o populație de 21 559 416

[1] v. N. D r ă g a n u, *Românii în veacurile IX—XIV pe baza toponimiei și a onomasticei*, București, 1933, p. 17.

[2] *Ibidem*, p. 38.

locuitori —, în ţările vecine, în alte ţări din Europa, precum şi pe alte continente (America de nord şi de sud, Australia)[1]. Nu dispunem de date exacte asupra numărului dacoromânilor care trăiesc în afara graniţelor patriei noastre, dar, dacă ţinem seama de unele indicaţii date de S. Puşcariu[2] cu privire la situaţia de dinainte de ultimul război mondial, putem considera plauzibilă cifra de aproximativ 1 200 000 de vorbitori.

Ocupaţii

Ocupaţiile de bază ale dacoromânilor, ca şi ale celorlalţi români, au fost agricultura şi păstoritul. Bogăţia resurselor naturale a determinat, de asemenea, din cele mai vechi timpuri, dezvoltarea meseriilor şi a meşteşugurilor, a comerţului etc. Intrînd în circuitul vieţii moderne la sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi începutul secolului al XIX-lea, dacoromânii sînt singurii români care şi-au constituit un stat naţional şi au ajuns astăzi la o situaţie de puternică dezvoltare economică, social-politică şi culturală.

Viaţa culturală

Dacoromâna este singurul dintre dialectele româneşti care îndeplineşte funcţiile de limbă naţională şi literară (standard). Prin „limba română" se înţelege, de aceea, în mod obişnuit, dacoromâna standard, care are la bază graiurile vorbite în nordul Munteniei şi în sud-estul Transilvaniei, asimilînd însă o serie de particularităţi caracteristice celorlalte graiuri dacoromâne [3]. Constituirea şi dezvoltarea dacoromânei standard reprezintă un proces complex, ale cărui începuturi sînt plasate de numeroşi cercetători în secolul al XVI-lea, odată cu tipăriturile lui Coresi[4].

Condiţiile istorice au determinat apariţia relativ tîrzie a unor texte scrise în dacoromână. Cele mai vechi sînt manuscrisele rotacizante *(Codicele Voroneţean, Psaltirea Scheiană, Psaltirea Voroneţeană, Psaltirea Hurmuzachi)*, datate şi localizate prin mijloace filologice; ele provin, după toate probabilităţile, de la începutul secolului al XVI-lea, din aria extrem nordică a dacoromânei. Cel mai vechi text dacoromân datat este scrisoarea lui Neacşu din Cîmpulung (1521). Atestări ale unor cuvinte dacoromâne apar însă în secolele anterioare (al XIII-lea — al XV-lea), în texte scrise în latină, maghiară, slavonă.

Din secolul al XVII-lea datează prima încercare amplă de poezie cultă: *Psaltirea în versuri* a mitropolitului Dosoftei (1673). Prima traducere a *Bibliei* păstrată în versiune integrală, *Biblia de la Bucureşti*, apare în 1688. În secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea, au fost elaborate primele lucrări originale de istoriografie (cronicile lui Grigore Ureche, Miron Costin, Ion Neculce, Constantin Cantacuzino, Radu Popescu etc.). Se cuvine amintită, de asemenea, activitatea lui Dimitrie Cantemir, umanist de valoare europeană. O contribuţie de seamă la consolidarea şi propagarea ideii latinităţii şi a unităţii românilor din vechea Dacie — idee care apare la cronicari — au adus-o reprezentanţii Şcolii ardelene. Lor le datorăm

[1] Avem în vedere grupurile compacte de dacoromâni.

[2] v. Puşcariu, *LR*, I, p. 217.

[3] v. E. Petrovici, *Baza dialectală a limbii noastre literare*, în LR, 1960, nr. 6, p. 60—63, şi I. Gheţie, *Baza dialectală a românei literare*, Bucureşti, 1975, p. 43—77, 623—631.

[4] v. Al. Rosetti, B. Cazacu, L. Onu, *Istoria limbii române literare*, I, ed. a II-a, Bucureşti, 1971, p. 51—59.

una dintre cele mai importante opere lexicografice cu caracter normativ, consacrate dacoromânei, *Lexiconul de la Buda* (1825).

Prima jumătate a secolului al XIX-lea este perioada în care se adînceşte contactul cu cultura europeană. În această perioadă, se dezvoltă speciile moderne ale literaturii române, se creează teatrul românesc, apar ziare şi reviste româneşti, se intensifică activitatea de traducere în română a unor lucrări beletristice şi ştiinţifice. Organizarea învăţămîntului este reglementată pe baza unei legislaţii speciale, iau fiinţă primele forme de învăţămînt superior în română (cursurile de ingineri hotarnici, deschise în Moldova, în 1814, de Gh. Asachi, şi în Ţara Românească, în 1818, de Gh. Lazăr). Se creează o serie de societăţi ştiinţifice (după 1833), iar în 1879 se înfiinţează Academia Română.

Un rol esenţial în stabilirea şi consolidarea normei supradialectale unice l-au avut activitatea lui I. Heliade Rădulescu şi, mai tîrziu, activitatea lui Titu Maiorescu.

La dezvoltarea posibilităţilor expresive ale limbii române şi-au adus contribuţia scriitorii generaţiei de la 1848, dintre care amintim pe N. Bălcescu, C. Negruzzi, Al. Russo şi V. Alecsandri, scriitorii „clasici" din a doua jumătate a secolului al XIX-lea şi de la începutul secolului al XX-lea: Al. I. Odobescu, M. Eminescu, I. Creangă, I. L. Caragiale, G. Coşbuc, şi apoi pleiada marilor scriitori din secolul al XX-lea: L. Rebreanu, M. Sadoveanu, Camil Petrescu, T. Arghezi, L. Blaga etc.

Drumul ascendent al evoluţiei literaturii, artei, ştiinţei şi învăţămîntului în România culminează cu perioada de după actul istoric de la 23 August 1944, caracterizată prin accesul nelimitat la cultură al tuturor cetăţenilor patriei şi printr-o largă stimulare a energiilor creatoare.

Caracterizarea dialectului

Compararea trăsăturilor lingvistice ale celor patru dialecte româneşti pune în evidenţă existenţa unui număr de elemente comune — care dau nota specifică a limbii române în raport cu celelalte limbi romanice — şi a unor elemente caracteristice fiecărui dialect în parte sau unui grup de dialecte (dacoromâna, de exemplu, prezintă mai multe asemănări cu istroromâna, iar aromâna — cu meglenoromâna).

Diferenţele privind epoca de desprindere din comunitatea străromână a fiecărui dialect (v. *supra*, p. 100—110) şi, mai ales, diferenţele referitoare la condiţiile social-istorice şi geografice în care au evoluat acestea justifică prezenţa unor trăsături individualizatoare. Ca purtătoare şi transmiţătoare a culturii, dacoromâna, constituită ca limbă standard, a fost supusă unui proces de înnoire continuă, din necesitatea de a răspunde permanent progresului general al civilizaţiei. Pe de altă parte, acţiunea sistematică de normare şi de propagare a normelor, întreprinsă mai ales de la sfîrşitul secolului al XVIII-lea, a determinat accentuarea treptată a nivelării diferenţelor dialectale din cadrul dacoromânei, fenomen care, în condiţiile societăţii contemporane, se manifestă cu o intensitate deosebită.

Vom prezenta, în continuare, cîteva dintre trăsăturile care caracterizează dacoromâna în raport cu celelalte dialecte româneşti [1]. Precizăm că o serie de inovaţii, generale sau regionale în dacoromână, înregistrate şi în unele dialecte sud-dunărene, reprezintă, de obicei,

[1] Pentru această problemă, v.: Puşcariu, *LR*, I, p. 217—219; Rosetti, *ILR*, p. 393—411; Petrovici, *St. dial.*, p. 90—103; Cazacu, *St. dial.*, p. 144—169; şi, mai ales, sinteza recentă din Caragiu, *Compendiu*, p. 131—142.

inovații paralele, independente (de exemplu, apariția lui *î* în anumite graiuri aromâne; consonantizarea lui *u̯* în istroromână; palatalizarea labialelor în aromână și meglenoromână etc.).

A. FONETICĂ ȘI FONOLOGIE

I. VOCALE

1. Inventarul de vocale al dacoromânei cuprinde 7 unități, distinse după localizare și gradul de deschidere. Caracteristică este existența unei serii centrale complete, care prezintă două unități fonologic independente: vocala de deschidere mijlocie *ă* și vocala închisă *î*. *î*, ca fonem aparte, nu apare în graiul fărșeroților, în meglenoromână și în istroromână (în acest dialect, *î* este o variantă a lui *ă*).

2. În privința distribuției, semnalăm următoarele:

— *e* și varianta ei, semivocala *e̯*, nu pot apărea după consoane labiale, în condițiile prezenței unei vocale nepalatale în silaba următoare, ca în dialectele sud-dunărene; în acest context apar *ă* și *a*. Comp., de exemplu, dr. *măr, păr, văd, fată, masă, până, vară* etc. cu ar. *mer*^{u}; mgl., ir. *mer*; ar. *per*^{u}; mgl., ir. *per*; ar. *ved*^{u}; mgl., ir. *ved*; ar., mgl. *feátă, meásă, peáná, veáră* etc. Această particularitate reflectă o inovație a dacoromânei: modificarea lui *e* și a diftongului *e̯a* în contextul menționat.

— *i* nu poate apărea după consoane labiale, în poziție nazală și urmat de o silabă conținînd o vocală nepalatală; în acest context apare vocala *î*. Comp. dr. *vînt, pămînt, vînă, spînzur* etc. cu ar. *vîntu*; mgl., ir. *vint*; mgl. *pimînt*; ir. *pemînt*; ar., mgl. *vînă*; ar. *spîndur*^{u}; mgl. *spînzur* etc.

— Față de aromână și meglenoromână, în care, înaintea unei silabe conținînd un *e*, poate apărea secvența *e̯a*, în dacoromână, în acest context, apare vocala *e*. Comp. dr. *fete, vede, kéie, lemne* etc. cu ar., mgl. *feáti, veádi, leámni*; ar. *cl'ái* etc. În graiurile dacoromâne de vest și de nord, ca și în istroromână, în condițiile menționate, apare un *e̯*. Din punct de vedere istoric, este vorba despre un proces de monoftongare, produs, probabil, în cîteva etape succesive: *e̯a* > *e̯e̯* > *e̯* > *e*.

Dependența evoluției vocalelor de natura timbrului vocalic din silaba următoare — pusă în evidență de trăsăturile discutate pînă acum — distinge dacoromâna de dialectele sud-dunărene, în care această condiție contextuală nu are importanță.

— Spre deosebire de aromână, în care *u* apare întotdeauna la finală de cuvînt după consoane — realizat într-o variantă asilabică după consoane simple și silabic după grupuri consonantice —, în dacoromână, ca și în meglenoromână și istroromână, *u* silabic apare la finală numai după grupurile cu structura *muta cum liquida (códru, ácru* etc.). *u̯* asilabic este atestat numai regional în dacoromână (v. *infra*, h. 7, 8, p. 134, 135).

— Ca și în meglenoromână, *u* poate apărea în radicalul cuvintelor, precedat de vocalele *a, e*. În dacoromână însă, el se realizează ca un element silabic, pe cînd în meglenoromână se realizează ca o semivocală *(u̯)*. Formelor cu diftongii *au, eu* din latină, conservate în meglenoromână, le corespund deci în dacoromână forme cu hiat. În aromână și istroromână, în contextul menționat, *u̯* se consonantizează. Comp. dr. *láud, aúd, cáut, préut (préot)* cu ar. *alávdu, ávdu, cáftu, préftu*; ir. *âvdu, câvt, prevt*. Consonantizarea lui *u̯* a fost notată, de asemenea, în unele graiuri din Banat (v. *infra*, p. 147).

II. CONSOANE

1. Inventarul de foneme consonantice al dacoromânei nu cuprinde sonanta înmuiată *l'* ; *ń* apare numai în graiurile din Banat (v. *infra*, p. 147). *l'* şi *ń* sînt caracteristice dialectelor sud-dunărene. Comp. dr. : *feméi̯e, găi̯ínă, i̯ert, i̯épure, víi̯e, întîi̯, tămîi̯e, răţói̯* etc. cu ar. *fumeál'i*, mgl. *fămeál'ă* ; ar. *gîl'ínî* ; mgl. *găl'ínă* ; ir. *găl'irĕ* ; ar. *l'értu* ; mgl. *l'ert* ; ar. *l'épur*^{u} ; mgl. *l'épuri* ; ir. *l'épur* ; ar. *ayíńi* ; mgl. *víńă* ; ar. *ntîń*^{u} ; mgl. *tămǫ́ńă* ; ir. *răţóńu* etc. În dr., în ambele cazuri, întîlnim un *i̯*.

2. În privinţa distribuţiei, menţionăm :

— Oclusivele palatale *ḱ*, *ǵ* apar în dacoromână în contextele în care, în dialectele sud-dunărene, întîlnim grupurile consonantice *cl'*, *gl'*. Comp. dr. *ḱem, înḱég, înḱíd, oḱi̯, ĝenúnḱi̯, ǵíndă, înǵéţ, júnǵii̯, veǵá* etc. cu ar. *cl'em*^{u} ; mgl., ir. *cl'em* ; ar. *ncl'ég*^{u} ; ar. *ncl'íd*^{u} ; ar., mgl., ir. *ócl'u* ; ir. *zerúncl'i* ; ar. *gl'índî* ; mgl. *ạngl'éţ* ; mgl. *júngl'u* ; ir. *vegl'å* etc. Din punct de vedere istoric, se poate afirma că sursa oclusivelor palatale *ḱ*, *ǵ* este diferită în dacoromână faţă de aceea din dialectele sud-dunărene : în dacoromână, *ḱ*, *ǵ* apar în cuvinte de orgine latină drept corespondente ale grupurilor primare *cl*, *gl*, pe cînd în dialectele sud-dunărene, ele apar ca rezultat al palatalizării labialelor sau în elemente nelatine.

— *n* intervocalic are o distribuţie mai limitată decît în aromână şi meglenoromână. Comp. dr. *o*, *grîu̯* cu ar. *unî* ; mgl. *ună* ; ar. *grîn*^{u} ; mgl. *grǫn*. Formele menţionate cuprindeau la origine un *n* (lat. *una*, *granum*), conservat în aromână şi meglenoromână. În istroromână, *n* a dispărut, de asemenea, în cuvintele menţionate, dar distribuţia lui are un aspect specific datorită prezenţei rotacismului.

B. MORFOSINTAXĂ

I. SUBSTANTIV

— Acuzativul personal se construieşte cu prepoziţia *pe* : *îl văd* pe *Ion*, *o caut* pe *fiica ta* etc. În toate dialectele sud-dunărene se înregistrează construcţii fără prepoziţie (v. *infra*, p. 181, 203, 219).

— Acuzativul direcţiei se construieşte cu prepoziţia *la* : *mă duc* la *Bucureşti*. În aromână apare construcţia de tip mai vechi, fără prepoziţie *(mi duc*^{u} *Bitule)*.

— O inovaţie specifică dacoromânei o reprezintă formele de vocativ în *-ule* şi *-lor* *(omule !, fetelor !* etc.*)*.

II. ARTICOL

În subdialectul muntean şi în dacoromâna standard au fost create forme variabile ale articolului genitival *(al, a, ai, ale)* ; în celelalte subdialecte dacoromâne şi în dialectele sud-dunărene, acesta prezintă o singură formă : *a*.

III. ADJECTIV

Spre deosebire de dialectele sud-dunărene, în care se folosește *di*, în dacoromână, complementul comparativului este introdus prin *decît* sau *ca* (*mai mare* ***decît*** *mine* sau ***ca*** *mine*), iar complementul superlativului relativ prin *din* sau *dintre* (*cel mai bun* ***din*** *clasă*; *cel mai mic* ***dintre*** *noi*).

IV. NUMERAL

— Spre deosebire de aromână și meglenoromână, în dacoromână numeralele cardinale nu pot primi articol definit enclitic.

— În dacoromână, numeralul cardinal se leagă prin prepoziția *de* de substantivul cu care se află în relație de determinare cantitativă, de la 19 în sus (în aromână și meglenoromână, prepoziția apare de la 11, iar în istroromână nu este utilizată).

— Forme de numeral multiplicativ cu structura *în*+numeral cardinal+*it* (variabil după gen, număr și caz) apar numai în dacoromână (*îndoit*, *întreit*, *înzecit* etc.)

V. PRONUME

În dacoromână sînt prezente două serii pronominale inexistente în celelalte dialecte românești: pronumele de politețe și pronumele de întărire.

VI. VERB

— Dacoromâna este singurul dialect românesc în care, la indicativ și conjunctiv prezent și la gerunziu, se înregistrează forme iotacizate (*auz*, *să auză*, *țiu*, *să ție*, *țiind*, *sai*, *să saie*, *viu*, *să vie*, *viind* etc.).

— La persoana a III-a plural a imperfectului indicativ, se înregistrează, într-o serie de graiuri dacoromâne și în limba standard, desinența *-u* ((*ei*) *veneau*). Inovația a apărut probabil în graiurile din Banat. Ea este prezentă și în meglenoromână(v. *infra*, p. 207).

— La persoana I și a II-a plural a perfectului simplu apare, ca marcă specifică de număr, *-ră*, extins de la persoana a III-a plural a aceluiași timp (*cîntarăm*, *cîntarăți*).

— Spre deosebire de aromână și meglenoromână, care au conservat un mare număr de forme tari, etimologice, de perfect simplu (în istroromână perfectul simplu nu este folosit), dacoromâna a inovat în sensul extinderii relativ sistematice a formelor slabe de perfect (cf. dr. *plînsei*, *copsei*, *făcui*, *zisei* etc., cărora le corespund forme ca: ar. *plîmșu*, *copșu*, *feĉ*^{u}, *ḑîș*^{u}, ; mgl. *plǫnș*, *copș*, *ziș* etc.). Aceeași tendință de substituire în dacoromână a formelor tari prin forme slabe se constată și la modul participiu (comp. dr. *făcut*, *plîns*, *ajuns* etc., cu ar. *faptă*, *plîmtă*, *aĝumtă* etc.).

— În dacoromână, ca și în istroromână, verbul *a avea* prezintă, în cazul utilizării ca auxiliar al perfectului compus, forme distincte de acelea constatate în cazul utilizării sale predicative (cf. *a* (*făcut*) / (*el*) *are*; *am* (*făcut*) / (*noi*) *avem*; *ați* (*făcut*) / (*voi*) *aveți*). În aromână și meglenoromână se înregistrează o singură formă pentru ambele funcții.

— Dacoromâna este singurul dialect românesc care prezintă forme sintetice de mai mult ca perfect indicativ *(cîntasem, venisem* etc.). În istroromână, acest timp lipsește din sistem, iar în aromână și meglenoromână se folosesc forme perifrastice, cu auxiliarul *a avea*. Regional, și în dacoromână apar forme perifrastice de mai mult ca perfect, dar cu auxiliarul *a fi*.

— Numai în dacoromână se păstrează, la verbele de conjugarea I, desinența etimologică *-e* pentru persoana a III-a singular și plural a conjunctivului prezent *(să cînte* < lat. *cantet, cantent)*. În aromână și meglenoromână se constată, în acest caz, extinderea analogică a desinenței *-ă* de la verbele de celelalte conjugări, iar în istroromână, conjunctivul prezent are, la toate conjugările, aceleași forme ca și indicativul prezent.

—Deși în vechea dacoromână au fost atestate forme sintetice de condițional prezent (continuatoare ale formelor latine de conjunctiv perfect), în dacoromâna actuală ele au fost total substituite prin forme analitice. Aromâna și istroromâna conservă și astăzi forme sintetice la acest mod. Meglenoromâna nu are forme specifice de condițional.

— Spre deosebire de aromână și meglenoromână, dacoromâna (ca și istroromâna) posedă o formă scurtă de infinitiv, cu valoare verbală. Specifică pentru dacoromână este utilizarea, în anumite construcții, a prepoziției *a* la infinitiv. Dacoromâna posedă, de asemenea, o formă de infinitiv perfect, cu auxiliarul *a fi*.

— Dacoromâna este singurul dialect al românei în care se înregistrează forme de „supin". „Supinul" este folosit, de obicei, cu prepoziții *(de mîncat, la scris* etc.*)*.

C. LEXIC

1. Sub aspectul structurii etimologice, ceea ce distinge lexicul dacoromân de lexicul dialectelor sud-dunărene este prezența unui strat de cuvinte de origine maghiară, înregistrate în toate graiurile, precum și a unor împrumuturi relativ recente, latino-romanice, germane, rusești etc., caracteristice, în primul rînd, variantei standard a acestui dialect, dar pe cale de a se răspîndi din ce în ce mai mult și în graiuri.

2. În privința elementului latin moștenit, se constată, pe de o parte, conservarea unor termeni neatestați în dialectele sud-dunărene (v., de exemplu : *armăsar, foaie, luptă, nutreț, pace*; *ager, blînd, frumos*; *foarte*; *(a) atinge, (a) peți* etc.), pe de alta, prezența unor sensuri ale anumitor termeni comuni, necunoscute celorlalte dialecte (cf., de exemplu : *femeie* „persoană de sex feminin, soție" — în aromână „familie"; *(a) vătăma* „a provoca un neajuns fizic sau material" — în aromână „a ucide").

Într-o cercetare statistică asupra elementului latin în lexicul dialectelor românești, R. Todoran[1] a precizat că nu există elemente latine comune dialectelor sud-dunărene, dar absente din dacoromână; se constată, de asemenea, că, din totalul cuvintelor moștenite de română din latină, cele mai numeroase (aproape un sfert) sînt conservate numai în dacoromână.

3. Ca și aromâna și meglenoromâna, dacoromâna posedă cuvinte împrumutate din greacă și turcă; ca și meglenoromâna, ea posedă împrumuturi din bulgară; ca și istroromâna, posedă împrumuturi din sîrbo-croată. Cu toate acestea, atît procentul acestor împrumuturi, în ansamblul vocabularului, cît și termenii ca atare, prezintă diferențe însemnate (v., în capitolele despre dialectele sud-dunărene, exemple de împrumuturi necunoscute dacoromânei). Diferențele sînt determinate și de modul de realizare a împrumutului din limbile menționate, în cele patru dialecte: în dacoromână, împrumuturile cu o răspîndire mai

[1] R. Todoran, *Despre elementul latin în lexicul dialectelor românești*, în *Actele celui de-al XII-lea Congres internațional de lingvistică și filologie romanică*, vol. II, București, 1971, p. 185—190.

largă datează dintr-o epocă mai îndepărtată, în timp ce, în celelalte dialecte, contactul cu aceste limbi este continuu. Spre deosebire de dialectele sud-dunărene, în care împrumuturile lexicale se realizează aproape exclusiv pe cale directă, în dacoromână, majoritatea cuvintelor împrumutate în epoca modernă au pătruns pe cale savantă, cărturărească, mai întîi în varianta standard.

Împrumuturile mai noi din bulgară sau din sîrbo-croată sînt, în dacoromână, limitate la anumite subdialecte (v. paragrafele consacrate lexicului din descrierile fiecărui subdialect dacoromân). Trebuie precizat, dealtfel, că, pe lîngă diferenţele privind structura vocabularului dacoromânei, în ansamblu, trebuie luate în consideraţie şi diferenţele legate de specificul surselor de împrumut lexical în fiecare subdialect în parte (v., de exemplu, prezenţa unor împrumuturi mai noi din maghiară în subdialectele vestice şi nordice ale dacoromânei, a unor împrumuturi din ucraineană în subdialectele maramureşean şi moldovean etc.).

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY

REPARTIȚIA DIALECTALĂ A DACOROMÂNEI

Problema repartiției dialectale a dacoromânei este, în esență, problema delimitării și a descrierii principalelor varietăți teritoriale ale acestui idiom. Soluționarea ei implică stabilirea unor criterii adecvate de clasificare dialectală. Este necesar, de asemenea, să se precizeze de cînd datează actuala împărțire dialectală a dacoromânei.

I. Dată fiind unitatea remarcabilă a graiurilor dacoromâne, cercetătorii au formulat opinii diverse asupra numărului varietăților fundamentale care se pot distinge în cadrul acestui dialect. Denumirile generice ale varietăților de bază sînt, de asemenea, diferite : se vorbește despre dialecte, despre subdialecte sau graiuri, despre tipuri sau grupuri dialectale. Termenul subdialect ni se pare cel mai adecvat dacă avem în vedere ierarhia grai-subdialect-dialect și faptul că dacoromâna reprezintă un dialect al limbii române. În prezentarea punctelor de vedere asupra repartiției dacoromânei, vom păstra însă terminologia autorilor menționați.

Divergențele de păreri se referă la statutul graiurilor din Transilvania și, într-o anumită măsură, la acela al graiurilor din Banat. Pentru toți cercetătorii, este clară distincția dintre graiurile din Muntenia și cele din Moldova.

1. Existența unui grup aparte de graiuri în Transilvania a fost susținută de H. Tiktin și de M. Gaster. H. Tiktin[1] identifică patru grupuri de graiuri : *muntean*, *moldovean*, *transilvănean* și *bănățean*, care corespund celor patru mari provincii istorice și se deosebesc prin particularități fonetice și lexicale. Graiul din Muntenia are cele mai puține particularități, fiind cel mai apropiat de limba literară ; cele mai multe trăsături specifice apar în graiul din Banat. M. Gaster[2] distinge între grupul dialectelor *de nord*, *din Moldova*, cel al dialectelor *de sud*, *din Muntenia*, și cel al dialectelor *din Transilvania*. Ultimul prezintă asemănări parțiale atît cu grupul de nord cît și cu grupul de sud. Cel mai puternic individualizat este considerat grupul dialectelor din Moldova.

Toți ceilalți cercetători care s-au ocupat de problema repartiției teritoriale a dacoromânei au afirmat că Transilvania nu are un dialect sau un grai propriu, diversele ei regiuni grupîndu-se, din punct de vedere lingvistic, cu regiunile învecinate din celelalte provincii.

---

[1] v. H. Tiktin, *Die rumänische Sprache*, în „Grundriss der romanischen Philologie", vol. I, Strassburg, 1888, p. 348 și urm.

[2] v. M. Gaster, *Introducere* la *Chrestomatie română*, I, Leipzig—București, 1891, p. XC—CVIII.

2. Astfel, G. W e i g a n d[1] a identificat, în cadrul dacoromânei, trei dialecte: *bănăţean*, *muntean* şi *moldovean*. Deşi în Bihor se înregistrează unele particularităţi specifice, cum ar fi palatalizarea dentalei *t* în stadiul *ќ (teį > ќeį)*, graiurile din această regiune aparţin dialectului bănăţean: *ќ* este o fază de alterare a lui *t*, premergătoare aceleia de africată, întîlnită în Banat *(tśeį)*. Rotacismul, notat în întreaga arie nord-vestică a ţării, nu poate fi utilizat, după Weigand, drept criteriu de clasificare dialectală, reprezentînd o particularitate în vizibil regres. Singura regiune mai puţin întinsă, care prezintă unele trăsături aparte, este Maramureşul; aici *f*, *v* devin (prin palatalizare) *s*, *z* *(fįer, vin > sįer, zin)*, *tš* (=*ĕ*) este pronunţat „dental" *(ĉer, ĉinĉį* sînt rostite *tšǫr, tšųntš)*, apare *dž* (=*ğ*) diferit de cel din Moldova *(džoį)* etc.

Celelalte regiuni se caracterizează prin prezenţa unor dialecte de tranziţie *(Übergangsdialekte)*, a unor dialecte mixte *(Mischdialekte)* sau apar ca regiuni de mozaic dialectal *(Mosaiksdialekte)*. Dialecte de tranziţie se pot distinge, de exemplu, în Transilvania, al cărei grai prezintă, în partea de nord, asemănări cu Moldova şi în cea de sud—cu Muntenia, şi în Oltenia, al cărei grai prezintă trăsături comune cu dialectul bănăţean, cu cel muntean şi cu graiul din Haţeg. Dialectele mixte apar din amestecul unor dialecte distincte. Asemenea dialecte se vorbesc, după W e i g a n d, în Ţara Moţilor, în Oltenia de sud, în Dobrogea etc. Regiunile de mozaic dialectal apar ca urmare a imigrării în grup, din ţinuturi diferite şi la epoci diferite, a unor populaţii neasimilate încă; fiecare populaţie îşi păstrează graiul originar. Graiurile din Bucovina prezintă, prin excelenţă, acest aspect de mozaic.

Cele trei dialecte dacoromâne principale se disting, după G. W e i g a n d, printr-un număr de trăsături fonetice caracteristice[2].

Pentru confirmarea justeţii împărţirii propuse, G. W e i g a n d urmăreşte tratamentul labialelor *p*, *b* înainte de *į*, al dentalelor *t*, *d* înainte de *e* şi al palatalelor *c*, *g* (în realitate *ĉ*, *ĝ*), arătînd că, în dialectul muntean, se înregistrează pronunţările *p*, *b* (alternativ cu *ќ*, *ģ*), *t*, *d* şi *tś*, *dź*, în cel moldovean *ќ*, *ģ*, *t*, *d* şi *ś*, *ź*, iar în dialectul bănăţean *p*, *b*, *tś*, *dź* şi *ś*, *ź*. Deci, spre deosebire de dialectul muntean, în care oclusivele dentale şi africatele prepalatale se menţin intacte, iar palatalizarea labialelor este fluctuantă, dialectul moldovean menţine intacte oclusivele dentale, dar cunoaşte palatalizarea oclusivelor labiale şi fricatizarea africatelor prepalatale, iar cel bănăţean se caracterizează prin menţinerea oclusivelor labiale, prin palatalizarea oclusivelor dentale şi prin fricatizarea africatelor.

---

[1] G. W e i g a n d, *Despre dialectele româneşti*, în „Convorbiri literare", 1908, nr. 4, p. 441—448; WLAD, *Vorwort*, col. 9—11.

[2] Pentru dialectul *bănăţean*, sînt semnalate: transformarea lui *t*, *d*, înainte de *e* în palatale (de fapt, prepalatale) africate (*tśeį* „tei", *fratśe* „frate", *verdźe* „verde"); înmuierea lui *l*, *n*, *r* (*val'e*, *vińe*, *mańe*); păstrarea lui *mn* în cuvîntul *scamn* „scaun" (< lat. *scamnum*); păstrarea lui *ń* din latină, în cuvinte cum ar fi *cuńu* (< lat. *cuneum*), „cui" (subst.); păstrarea labialelor (nepalatalizate); formele *pre*, *pră* ale prepoziţiei *pe* (< lat. *per*); păstrarea diftongului *ęa* în cuvîntul *leamne* (< lat. *ligna*).

După ce afirmă că dialectul *muntean*, stînd la baza limbii române literare, prezintă mai puţine diferenţe faţă de aceasta decît celelalte dialecte, W e i g a n d relevă cîteva trăsături cu caracter mai general: conservarea lui *e*, *i* după dentalele siflante *(seară, secară, šase, zic, zeu, šes, ši, tses, tsiu (ţin))*, şi pronunţarea mai „îngustă" a lui *ş* (de fapt, pronunţarea palatalizată a lui), formele *dǫ*, „dă", *dųn*, „din" ale prepoziţiilor *de*, *din*; pronunţarea palatală a lui *ce*, *ge*, existenţa unor forme iotacizate de tipul *riz*, *vinz*, *văz* (de remarcat faptul că forma iotacizată *ţiu*, menţionată, de asemenea, de G. W e i g a n d, ca specifică dialectului muntean, nu este grupată împreună cu celelalte). În afară de acestea, sînt menţionate cîteva forme izolate, nesemnificative, cum ar fi: *pasere* „pasăre" (considerată neliterară şi raportată la forme de tipul *seară*, *secară*, care prezintă, de asemenea, un element palatal după *s*, dar au fost acceptate de norma limbii literare) sau *ovăz* (faţă de *ovăs*).

În dialectul *moldovean*: *ă* este „mai adînc" la sfîrşitul cuvintelor *(apų* „apă") (de fapt, se închide); *ş* are caracter tare şi dental, ceea ce determină înlocuirea lui *e*, *i* următori prin *ă*, *î* *(šǫs* „şes", *šųnǫ* „şină"); înainte de *o*, *u*, în loc de *v* apare *h* *(hulpe, holbură)*.

Tratamentul celor trei serii consonantice la care s-a referit G. Weigand oferă, într-adevăr, un bun mijloc de caracterizare a principalelor unităţi dialectale care pot fi identificate în cadrul dacoromânei.

Acceptînd părerea lui G. Weigand asupra repartiţiei dialectale a dacoromânei, S. Puşcariu[1] a demonstrat, cu ajutorul unor hărţi din ALR, că Transilvania nu are un dialect aparte. Analiza repartiţiei teritoriale a denumirilor unor noţiuni arată că partea de sud a Transilvaniei se grupează împreună cu Muntenia, partea de nord — cu Moldova, iar partea de vest — cu Banatul şi Crişana (v., de exemplu, repartiţia celor trei termeni care denumesc noţiunea de „zăpadă" : *zăpadă*, *omăt*, *nea*). Explicaţia acestei situaţii este dată, în primul rînd, de constatarea făcută încă de G. Weigand că lanţul carpatic nu a constituit niciodată un obstacol în calea comunicării românilor din diferitele provincii şi în migrarea populaţiei dintr-o parte în alta. La aceasta s-ar adăuga, după părerea lui S. Puşcariu, şi faptul că, spre deosebire de Muntenia, Moldova şi chiar de Banat, în Transilvania nu a existat un centru politic, cultural şi bisericesc românesc, din care să iradieze inovaţiile. Un asemenea centru a fost, de exemplu, Craiova; de aceea, în Oltenia s-au dezvoltat particularităţi proprii de grai, care, de multe ori, fac trecerea spre Banat.

3. Clasificarea propusă de G. Weigand a servit ca bază pentru alte clasificări, dintre care menţionăm pe acelea — devenite clasice — ale lui E. Petrovici şi R. Todoran. Utilizînd un material mai bogat decît acela de care a dispus G. Weigand — materialul furnizat de ALR I şi II —, cei doi autori au identificat două noi varietăţi dialectale de bază (în terminologia pe care au utilizat-o : subdialecte).

În două articole publicate în revista „Transilvania"[2], E. Petrovici a susţinut existenţa, ca unitate independentă, a *subdialectului crişean*[3], afirmînd că acesta ar fi mult mai fărîmiţat în graiuri locale decît celelalte subdialecte. Ulterior, el a renunţat la opinia menţionată, întrucît analiza mai amănunţită a datelor din ALR a evidenţiat prezenţa unor diferenţieri regionale în cadrul tuturor subdialectelor.

Reluînd problema numărului subdialectelor dacoromâne, în articolul *Repartiţia graiurilor dacoromâne pe baza* ALR[4], E. Petrovici aduce în discuţie noi fapte care permit identificarea a patru subdialecte şi precizarea fizionomiei lor şi afirmă ca probabilă existenţa unui al cincilea subdialect, cel maramureşean.

Împărţirea dacoromânei în 4 sau 5 subdialecte, pe care o propune E. Petrovici, se bazează, în primul rînd, pe urmărirea tratamentului africatei *ģ* : rostirea caracteristică subdialectului muntean (africată prepalatală, *ģ*) este aceea literară; în subdialectul moldovean şi în cel bănăţean consoana *ģ* este modificată într-o fricativă alveo-palatală (cu o articulaţie puţin posterioară în cel dintîi, de unde şi diferenţa de notaţie fonetică : *ẑ* — pentru subdialectul moldovean, şi *ź* — pentru cel bănăţean); acelaşi tratament se înregistrează şi în subdialectul crişean, dar rezultatul fricatizării este sunetul *j*; în subdialectul maramureşean, rostirea africatei este „mult mai aspră" decît în cel muntean (în transcriere fonetică : *ǧ*). Arii, în general, asemănătoare se conturează şi în funcţie de tratamentul africatei *ĉ*. Singura deosebire este dată de conservarea în Crişana a rostirii literare, *ĉ*. Cum acest fonetism nu se înregistrează în nici una dintre ariile învecinate (în Banat, fonetismul

---

[1] Puşcariu, *LR*, I, p. 215—217.

[2] *Transilvania, valră lingvistică a românismului nord-dunărean*, în „Transilvania", 1941, nr. 2, p. 102—106, şi *Graiul românesc de pe Crişuri şi Someş*, în „Transilvania", 1941, nr. 8, p. 551—558.

[3] Ca trăsături fonetice ale acestui subdialect, E. Petrovici a relevat pronunţarea *jem* pentru *gem* (deci fricatizarea africatei *ģ*), rotacismul *(ir(i)mă)*, epenteza unui *c* în cuvîntul *slab* (devenit astfel *sclab)*; drept caracteristici morfologice au fost semnalate singularul *(o)coaste* (pentru *(o)coastă)* şi exprimarea conjunctivului cu ajutorul lui *şi* în loc de *să (şi facă* „să facă"). Specifice au fost considerate, mai ales, o serie de cuvinte ca : *nari* „nas", *abuabua* „nani-nani", *cotătoare* „oglindă", *a se cota* „ a se privi", *prunc* „băiat", *a piţiga* „a ciupi", *brîncă* „mînă", *a hori* „a cînta" etc.

[4] În *LR*, 1954, nr. 5, p. 5—17, republicat în Petrovici, *St. dial.*, p. 38—49.

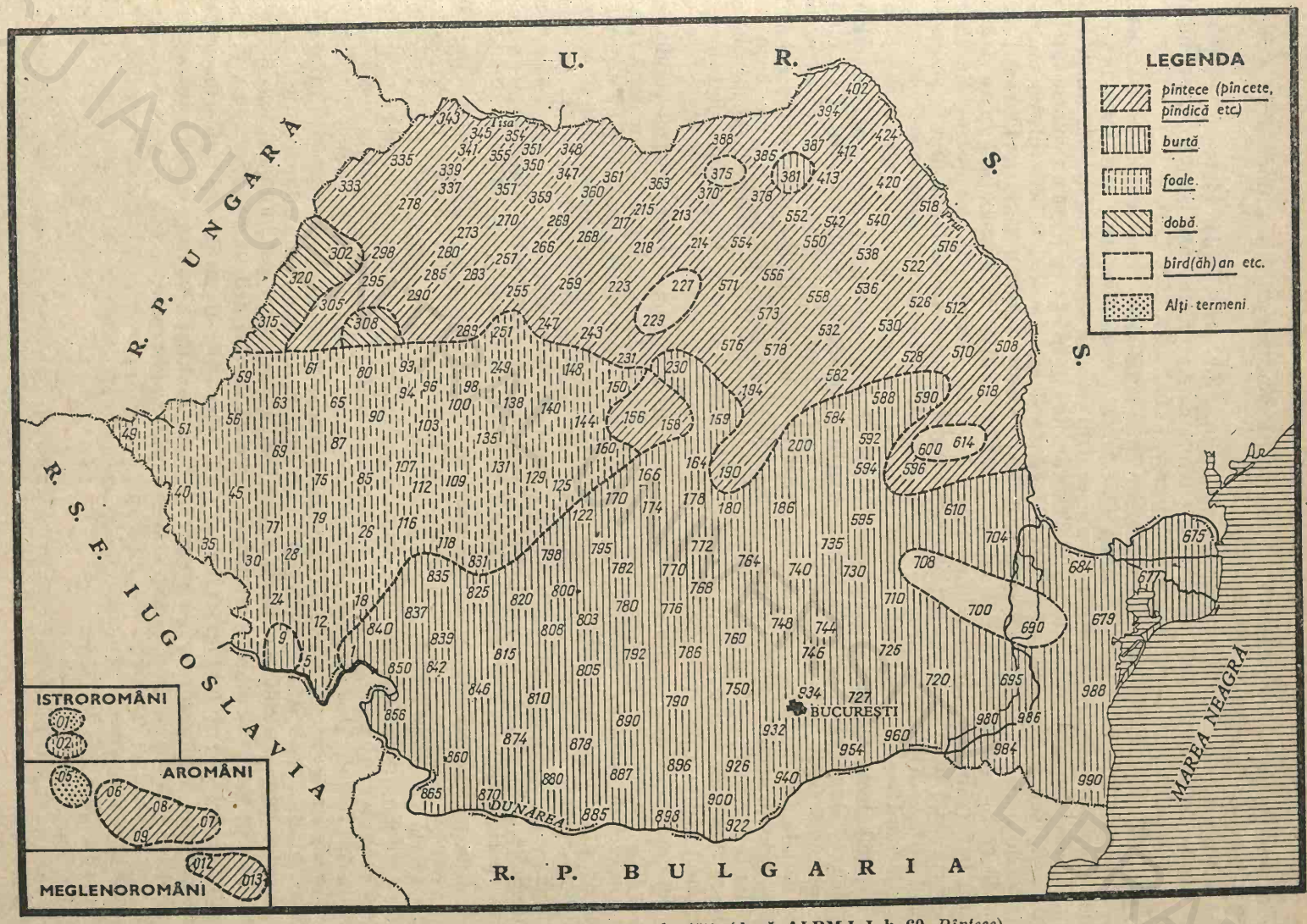

Harta nr. 6. **Termenii pentru noțiunea „*burtă*" (după ALRM I, I, h. 60. *Pîntece*)**

specific este *ś*, iar în Maramureș *č*), Petrovici conchide că și tratamentul lui *ĉ* împarte dacoromâna tot în cinci subdialecte.

Cu toate că atribuie o importanță de prim ordin trăsăturilor fonetice, E. Petrovici menționează și un mare număr de cuvinte care, formînd arii compacte, permit delimitarea subdialectelor dacoromâne (v. *infra*, p. 142, 152, 158, 170).

Dealtfel, și pentru a demonstra absența unui subdialect transilvănean, Petrovici apelează la repartiția unor particularități lexicale. El constată că ariile unor termeni specifici subdialectelor învecinate se întind înspre centrul Transilvaniei. Astfel, denumirile noțiunilor „zăpadă" sau „os" divid teritoriul Transilvaniei în trei părți (care nu coincid integral): în partea de sud se înregistrează termenii *zăpadă* și *os*, specifici subdialectului muntean; în partea de nord-est — termenii *omăt* și *ciolan*, specifici subdialectului moldovean; iar în partea de vest — termenii *nea* și *ciont*, prezenți în subdialectul crișean (*nea* apare și în subdialectul bănățean). În funcție de denumirile noțiunii „burtă", se pot distinge în Transilvania patru arii: în aria de sud-est apare termenul muntenesc *burtă*, în aria de sud-vest — termenul bănățean *foale*, în aria nordică și centrală — termenul moldovenesc *pîntece*, iar în aria de nord-vest — termenul crișean *pîncete* (v. și *supra*, h. 6, p. 123).

Pornind de la concluzia formulată de E. Petrovici că, pe baza materialului ALR, dacoromâna poate fi împărțită în patru (sau cinci) subdialecte, R. Todoran[1] a semnalat noi fapte care contribuie la precizarea fizionomiei subdialectelor dacoromâne și care permit afirmarea cu certitudine a existenței unui al cincilea subdialect: cel *maramureșean*. Subdialectul maramureșean este delimitat de R. Todoran pe baza unor particularități fonetice (*č*, *ǧ* „cu timbru aspru", determinînd trecerea vocalelor palatale următoare în vocale centrale; palatalizarea lui *f*, *v* în stadiile *s*, *z*, apocopa silabelor postonice etc.) și lexicale (v. *infra*, p. 162).

Deși în Maramureș se înregistrează și o serie de fenomene comune cu subdialectul moldovean și cu cel crișean, după părerea lui R. Todoran, graiurile din această regiune nu au caracter de tranziție. Demonstrarea acestui punct de vedere este făcută cu argumente statistice: din 24 de particularități considerate caracteristice subdialectului moldovean, numai două apar și în Maramureș *(omăt* și *țintirim)*, iar din 41 de particularități caracteristice subdialectului crișean, numai 6—7 sînt prezente și în Maramureș *(ciont*, *șogor*, *chefe*, *goz*, *pipăiește*, *pîncete* și, probabil, *frat'e*). Deși astăzi subdialectul maramureșean ocupă o regiune relativ restrînsă, în trecut el se întindea pe o arie mai mare.

4. Unii cercetători au susținut că graiurile dacoromâne aparțin la două grupuri dialectale. Această opinie apare, pentru prima dată, la Al. Philippide[2], în strînsă legătură cu teoria sa asupra formării limbii române în sudul Dunării. Al. Philippide a explicat diferențierile dialectale din cadrul dacoromânei prin așezarea românilor în Dacia în valuri succesive, aparținînd la două ramuri principale: (1) ramura *banato-transcarpatină*, răspîndită în Banat, Transilvania (cu excepția unei arii sudice), Bucovina și Moldova, și (2) ramura *muntenească*, răspîndită în Muntenia și în sudul Transilvaniei (Țara Bîrsei, și Țara Oltului). După Al. Philippide deci, Banatul nu constituie o arie dialectală distinctă, așa cum considerase G. Weigand, ci se grupează împreună cu Moldova. În Oltenia s-au revărsat ambele ramuri, ceea ce dă acestei arii un caracter „mixt".

Părerea lui Al. Philippide asupra repartiției dacoromânei a fost acceptată, fără argumente suplimentare, de către Iorgu Iordan[3], care denumește cele două tipuri dialectale de bază, *tipul muntenesc* și *tipul moldovenesc*.

---

[1] v. Todoran, *Repart.* și *Noi partic.*

[2] Philippide, *OR*, II, p. 389—405.

[3] Iorgu Iordan, *Graiul pulnean*, în „Ethnos", (Focșani), 1941, nr. 1, p. 90—117, sau în *Scrieri alese*, București, 1968, p. 230—247.

5. În studiile mai noi se susține, de asemenea, existența a două mari grupuri dialectale în dacoromână, utilizîndu-se însă alte argumente.

Astfel, aplicînd principiile teoretice și metodologice ale gramaticilor generative de tip transformațional, E m. V a s i l i u[1] delimitează două tipuri dialectale, denumite convențional „moldovenesc" și „muntenesc".

Gramaticile generative explică structura unui idiom pe baza unui număr de ipoteze, formulate ca reguli organizate într-un sistem. Două caracteristici principale permit acestor gramatici să exprime prin ele însele ierarhia trăsăturilor lingvistice ale diferitelor idiomuri:

(1) faptul că ele reprezintă teorii integrate ale limbajului;

(2) importanța capitală acordată conceptului de ordonare a regulilor.

S-a observat că gramaticile diferitelor varietăți regionale ale unei limbi posedă, de cele mai multe ori:

(*a*) un nucleu comun de reguli identice;

(*b*) un număr de reguli specifice.

Regulile aparținînd nucleului comun pot fi ordonate identic sau diferit. Regulile ordonate identic ale nucleului comun definesc apartenența mai multor varietăți regionale la aceeași unitate tipologică de rang superior (limbă sau dialect).

Toate graiurile dacoromâne posedă reguli similar ordonate, care prevăd modificarea lui *k*, *g* în *ĉ*, *ĝ*, a lui *s*, *z* în *ş*, *j* și a lui *t*, *d* în *ţ*, *(d)z*, atunci cînd sînt urmate de un *i* flexionar:

urc-urci, *rac-raci*; *merg-mergi*, *fag-fagi*; *cos-coși*, *urs-urși*; *viteaz-viteji*, *obraz-obraji* (pentru *z*, regula se aplică numai numelor);

port-porți, *cot-coți*; *rad-ra(d)zi*, *verde- ver(d)zi* etc.

Pe baza unor reguli de acest fel, graiurile menționate pot fi subsumate aceleiași unități de rang superior: dialectul dacoromân.

Regulile ordonate diferit ale nucleului comun permit identificarea unor tipuri dialectale, iar regulile specifice—identificarea unor varietăți sau subvarietăți ale acestor tipuri. Stabilind că anumite reguli comune graiurilor dacoromâne (nu considerăm necesară formularea lor) prezintă diferențe de ordonare, E m. V a s i l i u a delimitat cele două tipuri dialectale menționate anterior.

Diferențele de ordonare explică faptul că, în graiurile dacoromâne, apar două serii de forme:

șase, *șapte*, *cămașă*, *șarpe*, *șade* etc. și
șăse, *șăpte*, *cămeșă*, *șărpe*, *șăde* etc.

Prezența primei serii este definitorie pentru graiurile de tip muntenesc, iar a celei de a doua — pentru graiurile de tip moldovenesc. Regulile specifice anumitor graiuri, cum ar fi, de exemplu, regulile palatalizării labialelor și dentalelor, regula fricatizării africatelor, a închiderii vocalelor neaccentuate etc., definesc unități de rang inferior, subordonate fie unui tip dialectal, fie celuilalt.

II. Diferențele de opinii privind numărul varietăților teritoriale de bază ale dacoromânei se explică, în bună măsură, prin criteriile de clasificare utilizate.

1. Majoritatea clasificărilor tradiționale, deși nu au ignorat faptul că limitele principalelor unități dialectale nu se suprapun cu limitele provinciilor istorice, au avut în vedere,

[1] v. V a s i l i u, *Fonol. ist.*, p. 40—193; i d e m, *Considérations typologiques sur la phonologie transformationnelle des parlers dacoroumains*, în „Cahiers de linguistique théorique et appliquée", IV, 1967, p. 253—260.

implicit sau explicit, criteriul împărţirii politico-administrative a teritoriului ţării. Apelul la acest criteriu este dovedit şi de numele date principalelor variante ale dacoromânei : se vorbeşte despre varianta munteană, moldoveană, bănăţeană, crişeană, maramureşeană (unii autori au recunoscut şi o variantă transilvăneană). Cercetătorii au stabilit un număr de trăsături lingvistice specifice graiurilor din principalele provincii ale ţării.

În ultimii ani, repartiţia dialectală propusă de E. Petrovici şi R. Todoran a constituit obiectul unor critici, care au semnalat caracterul neunitar al criteriilor pe baza cărora a fost realizată. Astfel, deşi precizează că, pentru stabilirea repartiţiei dialectale a unui idiom, esenţiale sînt trăsăturile fonetice care se repetă în mai multe cuvinte şi nu fenomenele izolate (cum ar fi, de exemplu, singularul *paş*, refăcut după pluralul *paşi*, pronunţarea *dă*, *dîn*, *dăschide*, pentru *de*, *din*, *deschide*, pronunţările *vîrvu*, *hodină*, *perină*, *direaptă*, pentru *vîrf*, *odihnă*, *pernă*, *dreaptă* etc.)[1], E. Petrovici face apel, în sprijinul clasificării pe care o propune, la un mare număr de trăsături lexicale, nerepetabile prin natura lor.

Teoretic, şi R. Todoran admite o anumită ierarhizare a fenomenelor lingvistice care pot reprezenta criterii de clasificare dialectală. Autorul reafirmă rolul primordial al particularităţilor fonetice, adaugă faptul că particularităţile morfologice şi sintactice (ca, de exemplu, exprimarea conjunctivului cu *şi*, în Crişana, sau acordul articolului posesiv, în Muntenia) trebuie, de asemenea, să fie luate în consideraţie şi, referitor la particularităţile lexicale, susţine că „importanţa lor devine cu atît mai mare cu cît ele sînt mai numeroase". Statistica prezentată de R. Todoran pentru a demonstra independenţa subdialectului maramureşean[2] arată însă clar că, practic, nu s-a operat nici o diferenţiere a nivelurilor lingvistice : au fost numărate şi considerate ca trăsături aparte, cu aceeaşi valoare probantă, particularităţi fonetice cu caracter de „lege" (cum ar fi prezenţa lui *ă*, *ğ* cu timbru aspru şi palatalizarea lui *f*, *v* la *s*, *z*), accidente fonetice (metateza din forma *pîncete*) şi elemente lexicale izolate *(omăt, ţintirim, ciont, şogor)*.

La acestea adăugăm şi observaţia că, în condiţiile în care fiecare particularitate este considerată separat, făcîndu-se abstracţie de relaţiile ei cu celelalte particularităţi, este firesc ca perfecţionarea unei clasificări să fie concepută ca semnalare de noi trăsături ale diviziunilor anterior stabilite. După cum au observat unii cercetători, E. Petrovici şi R. Todoran au luat ca bază repartiţia propusă de G. Weigand şi au identificat două noi subdialecte, utilizînd un material mai bogat decît acela de care a dispus Weigand, dar nu şi o metodă mai riguroasă. În felul acesta, determinarea structurii dialectale a unei limbi, operaţie de selecţie şi sinteză, ajunge să se confunde cu descrierea fiecărui dialect în parte, operaţie de analiză.

2. Printre aceia care au subliniat necesitatea unor criterii „unitare şi coerente" pentru rezolvarea problemei structurii dialectale a dacoromânei, se numără şi I. Gheţie[3]. După părerea sa, criteriul de selectare a faptelor utilizate într-o clasificare dialectală trebuie să fie importanţa lor, iar aceasta este dată de frecvenţă. Ca atare, accentul cade asupra fenomenelor fonetice şi morfologice şi mai puţin asupra trăsăturilor lexicale.

Procedura de stabilire a structurii dialectale a unei limbi, propusă de I. Gheţie, cuprinde două etape :

(a) alcătuirea unor hărţi sintetice prin proiectarea concomitentă pe hartă a isogloselor tuturor fenomenelor de primă însemnătate, care prezintă cel puţin două variante

---

[1] v. Petrovici, *St. dial.*, p. 41.

[2] v. Todoran, *Repart*, p. 50.

[3] *Cu privire la repartiţia graiurilor dacoromâne. Criterii de stabilire a structurii dialectale a unei limbi*, în SCL, 1964, nr. 3, p. 317—346; cf. şi Gheţie, Mareş, *Gr. dr.*, p. 307—350.

pe teritoriul considerat. În felul acesta, pot fi determinate ariile de convergență a fenomenelor și gradul de individualizare a fiecărei arii;

(b) urmărirea felului în care se realizează gruparea ariilor mărunte în arii cuprinzătoare.

Analiza repartiției trăsăturilor lingvistice pe un anumit teritoriu permite distincția între:

(1) trăsături *tipice* — cele care nu apar în arii învecinate; ele pot fi:

(a) *absolute* — dacă nu apar decît într-o singură arie pe teritoriul considerat (v., de exemplu, păstrarea lui *ń* din latină, întîlnită numai în Banat);

(b) *relative* — dacă apar și în alte arii, neînvecinate însă cu aria considerată (v., de exemplu, fonetismul arhaic *d̨*, prezent în Banat și în Moldova).

(2) trăsături *atipice* — cele comune unor arii învecinate, dar absente din alte arii (v., de exemplu, păstrarea dentalelor nealterate în Moldova, Muntenia și în sudul Transilvaniei, dar palatalizarea lor în celelalte arii).

După părerea lui I. Gheție, pentru distingerea principalelor unități dialectale, esențiale sînt trăsăturile tipice; graiurile învecinate trebuie cercetate însă atît sub aspectul deosebirilor, cît și sub acela al asemănărilor. Dacă asemănările dintre două graiuri sînt preponderente cantitativ, graiurile pot fi grupate în aceeași unitate de rang superior, chiar dacă, în fiecare dintre ele, este semnalată prezența unui număr de trăsături tipice.

Clasificarea dialectală presupune deci calcularea numărului de trăsături comune și diverse, prezente în diferite graiuri.

Acordarea unui rol esențial criteriilor cantitative, în delimitarea varietăților dialectale, implică însă unele neajunsuri. Cel mai important ni se pare a fi egalizarea valorică a trăsăturilor considerate drept criterii de clasificare. Se pune întrebarea dacă atribuind aceeași valoare unor trăsături diferite ca natură (fonetice și morfologice), dar cu frecvență egală, obținem rezultate corecte. De asemenea, nu se poate afirma cu certitudine dacă un număr echivalent de trăsături fonetice și morfologice permite delimitarea aceluiași tip de varietăți teritoriale (dialecte, subdialecte, graiuri etc.) și este greu de precizat cîte trăsături sînt suficiente pentru a delimita varietăți de ranguri diferite (dialecte, subdialecte, graiuri etc.). Trăsăturile lingvistice nu pot fi numărate făcînd abstracție de natura lor.

3. Adoptarea unui model integrat de descriere a idiomurilor (fie ele limbi, dialecte sau graiuri) — de tipul celui generativ-transformațional, aplicat de Em. Vasiliu, de exemplu — ni se pare că dă o altă semnificație concluziilor tipologice formulate. Ierarhizarea trăsăturilor lingvistice, care decurge din însăși structura teoriei utilizate, are caracter nearbitrar, oferind posibilitatea unei grupări adecvate a graiurilor în tipuri și subtipuri, prin evaluarea exactă a gradului de asemănare sau de deosebire dintre ele. În felul acesta, se găsește, credem, o rezolvare satisfăcătoare principalelor deficiențe ale repartițiilor dialectale tradiționale: acelea referitoare la alegerea trăsăturilor lingvistice cu funcție de clasificare și la distincția între trăsături esențiale și trăsături minore.

III. În privința *vechimii* diferențierilor actuale din cadrul dacoromânei, s-au emis, de asemenea, păreri diferite.

1. Unii cercetători atribuie anumitor diferențieri o vechime mare. Al. Philippide[1], de exemplu, consideră că cele două ramuri ale dacoromânei (banato-transcarpatină și muntenească) nu sînt legate din punct de vedere genetic și istoric. Ele s-au diferențiat încă de la origine, deși se poate afirma că trăsăturile specifice fiecărei ramuri sînt mai puțin numeroase decît cele specifice dacoromânei, în general, deci comune ambelor ramuri.

---

[1] Philippide, OR, II, p. 389—404.

De remarcat faptul că un punct de vedere în mare parte asemănător cu cel prezentat a formulat, mai recent, Em. Vasiliu, care respinge ideea existenței unei unități lingvistice dacoromâne. Cele două grupuri dialectale, moldovenesc și muntenesc, pe care le distinge autorul, derivă direct din româna comună. Graiurile dacoromâne au evoluat de la diversitate genetică spre unificare tipologică, prin apariția unor inovații paralele, care le opun atît dialectelor românești sud-dunărene, cît și românei comune.

2. O vechime mai mare atribuie repartiției actuale a dacoromânei și E. Petrovici, în cîteva studii publicate între 1941 și 1943[1]. Pornind de la unul dintre principiile de geografie lingvistică stabilit de K. Jaberg[2], și anume acela că teritoriile cu arii lingvistice întinse cuprind populații mai noi, colonizate, pe cînd teritoriile fărîmițate cuprind o populație străveche, și de la observația acestuia că, în cazul dacoromânei, teritoriul ciscarpatin se caracterizează prin arii întinse, iar cel transcarpatin — prin arii mărunte, E. Petrovici a interpretat fărîmițarea lingvistică a Transilvaniei drept dovadă a vechimii așezărilor românești din această provincie. Populația românească s-a răspîndit înăuntrul și în afara lanțului carpatic din patru celule lingvistice periferice, situate în Transilvania. Acestea reprezintă nucleele subdialectelor actuale. Teoria lui E. Petrovici intră în contradicție cu afirmația lui G. Weigand asupra aspectului mozaicat al graiurilor din regiunile în care au imigrat alte populații și deci a lipsei de unitate a acestor graiuri. Ulterior, E. Petrovici a adoptat un alt punct de vedere asupra problemei în discuție (v. *infra*).

3. Există și opinii conform cărora vechea dacoromână era relativ unitară, diferențele dialectale accentuîndu-se între secolele al XV-lea-al XVI-lea și al XIX-lea. Asemenea opinii formulează H. Tiktin, M. Gaster, E. Petrovici (1954), Al. Rosetti, I. Gheție.

În studiul consacrat repartiției dialectale a dacoromânei pe baza *ALR*[3], E. Petrovici revine asupra părerii exprimate anterior, susținînd că subdialectele de astăzi nu existau înainte de secolul al XV-lea. Reluînd ideea lui D. Macrea[4] că, în trecut, dacoromâna avea o altă împărțire dialectală (fapt reflectat de gruparea Transilvaniei de sud în aceeași arie cu Moldova și nu cu Muntenia, în raport cu palatalizarea labialelor), E. Petrovici, aduce ca argumente caracterul relativ recent al împrumuturilor lexicale care diferențiază graiurile dacoromâne și lipsa atestării în texte a unor fenomene fonetice regionale esențiale, cum ar fi fricatizarea africatelor sau palatalizarea labialelor.

Deși invocă lipsa unor informații mai amănunțite pentru dacoromâna din secolele al XIII-lea — al XV-lea, Al. Rosetti[5] consideră că aspectul acesteia era unitar. În secolul al XVI-lea, însă, se pot distinge *două arii dialectale principale* : una reprezentată în textele din Moldova, nordul Ardealului și Maramureș, și alta reprezentată în textele din Țara Românească și sudul Ardealului. Textele din Banat prezintă particularități comune cu ambele arii menționate. Opoziția dintre cele două grupuri dialectale era mult mai netă decît în limba actuală, cînd influența limbii comune a nivelat o serie de deosebiri fonetice tranșante. În același timp însă, în secolul al XVI-lea, unele fenomene dialectale se aflau într-o fază mai puțin avansată (de exemplu, palatalizarea labialelor).

Precizînd că nu se poate pune semnul egalității între dacoromâna din secolul al XVI-lea și dacoromâna actuală în privința repartiției graiurilor, I. Gheție[6] distinge, de asemenea,

---

[1] v. mai ales, *Transilvania, vatră* ...

[2] v. *Aspects géographiques du langage, Paris*, 1936.

[3] v. Petrovici, *St. dial.*, p. 43—44.

[4] v. *Probleme de fonetică*, București, 1953, p. 97.

[5] v. Rosetti, *ILR*, p. 478—481, 582—583.

[6] Gheție, Mareș, *Gr. dr.*, p. 320—350.

două mari unităţi dialectale în secolul al XVI-lea : un *subdialect sudic*, cuprinzînd Muntenia şi o parte a Olteniei, şi unul *nordic*, înglobînd Banatul şi zona Hunedoarei, Transilvania de nord şi Moldova. I. Gheţie nu consideră deci — ca Al. Rosetti — că Banatul ar reprezenta o arie de tranziţie în limba veche. Pentru această epocă, pot fi considerate graiuri de tranziţie graiurile din nord-vestul Olteniei, sud-vestul şi sud-estul Transilvaniei.

Propagarea unor inovaţii şi regresul unor fonetisme, forme şi construcţii determină, după 1600, o serie de schimbări în repartiţia graiurilor dacoromâne. Rezultatul acestor modificări este accentuarea diversificării dialectale. Procesul este mai puternic în subdialectul nordic, graiurile din Moldova, nordul Ardealului şi Banat diferenţiindu-se progresiv. I. Gheţie consideră că sînt necesare cercetări suplimentare care să stabilească dacă graiurile de tip nordic aparţin şi astăzi unei singure unităţi dialectale [1].

---

[1] v. I. Gheţie, *Baza dialectală ...*, p. 196—198.

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

DESCRIEREA SUBDIALECTELOR DACOROMÂNEI

În expunerea asupra repartiției dacoromânei, am precizat că nu există un consens între cercetători în privința numărului varietăților regionale de bază ale acestui dialect, întrucît se folosesc criterii de clasificare diferite.

În prezentarea care urmează, am adoptat repartiția „clasică" a dacoromânei, în cinci subdialecte : *moldovean*, *bănățean*, *crișean*, *maramureșean* și *muntean*, deși am semnalat anterior cîteva dintre deficiențele criteriilor pe care se întemeiază. Aceasta pentru că am urmărit să oferim o imagine mai clară și mai detaliată a varietății regionale a dacoromânei. Cele cinci subdialecte descrise pot fi încadrate în două tipuri fundamentale : *tipul muntenesc (sudic)*, reprezentat de subdialectul muntean, și *tipul moldovenesc (nordic)*, reprezentat de subdialectele moldovean, bănățean, crișean și maramureșean.

Precizăm, de asemenea, că distincția dintre varietățile dialectale nu este dată de prezența sau de absența unui anumit fenomen, ci de ansamblul fenomenelor înregistrate într-o anumită zonă, deoarece numeroase fenomene apar în arii foarte cuprinzătoare. Trăsături specifice se constată mai ales în consonantism și în lexic, la celelalte niveluri ale structurii lingvistice semnalîndu-se relativ puține trăsături cu rol de individualizare.

În ceea ce privește descrierea propriu-zisă a particularităților fiecărui subdialect, este necesar să precizăm că am operat unele simplificări. O viziune exactă asupra structurii dialectale a dacoromânei presupune luarea în considerație a cel puțin două aspecte esențiale :

(*a*) coexistența mai multor sisteme lingvistice în interiorul aceluiași grai local : în funcție de statutul socio-economic și cultural al vorbitorilor, de vîrstă etc., sisteme mai arhaice pot coexista cu sisteme inovatoare, particularități din două sau mai multe sisteme învecinate pot coexista, în proporții variabile, la diferiți vorbitori ;

(*b*) fenomenele considerate caracteristice unei varietăți regionale nu cuprind întregul material lingvistic în care apariția lor ar fi posibilă și nu sînt înregistrate la toți vorbitorii varietății respective.

SUBDIALECTUL MOLDOVEAN

Pe teritoriul R.S. România, subdialectul moldovean este vorbit în Moldova și Bucovina (județele Suceava, Botoșani, Neamț, Iași, Bacău, Vaslui, Vrancea, Galați). Izoglosele *anumitor* fenomene caracteristice acestei arii depășesc însă mult limitele ei,

cuprinzînd părți variabile din jumătatea nord-estică a Transilvaniei (de obicei, părți din județele Bistrița-Năsăud, Harghita, Covasna, jumătatea estică a județului Cluj, jumătatea nordică a județului Mureș), precum și părți din jumătatea nord-estică a Munteniei (nordul județelor Brăila, Buzău) și din nordul Dobrogei (nordul județului Tulcea).

Chiar în interiorul ariei reprezentate de Moldova și Bucovina este posibil să identificăm, în afara trăsăturilor comune, o serie de diferențe: graiurile din Bucovina și din nordul Moldovei se deosebesc prin unele trăsături de acelea din zona centrală și din zona sudică a acestei provincii.

Vom prezenta principalele fenomene caracteristice graiurilor din Moldova și Bucovina [1] (în expunerea care urmează, vom cuprinde sub denumirea „Moldova" ambele provincii menționate), precizînd, în fiecare caz, dacă ele se extind și în ariile limitrofe din Transilvania, Muntenia și Dobrogea.

A. FONETICĂ ȘI FONOLOGIE

I. VOCALE

— Tendința de închidere a vocalelor neaccentuate, înregistrată în toate graiurile dacoromâne, are în Moldova, ca forme specifice de manifestare, închiderea cu o relativă consecvență a lui *e* neaccentuat și a lui *ă* final.

În *ALRM* II, I, de exemplu, închiderea lui *e* final aton în stadiile *ị* sau *i* este notată în toate localitățile din Moldova:

zémị, dúlși, subțîri, cárni, árdi, ģíni, sâ stînzi etc.

e medial apare, de asemenea, închis, atît în poziție protonică: *fimịéịi, dispárti, timilíịa, botizám* etc., cît și în poziție posttonică: *púnim, fáșim, ụámini, cînipâ, líbirâ* etc. *e* se închide la *i* și în cuvintele neaccentuate în frază: *di, pi, pintru, pisti* etc.

În ariile limitrofe Moldovei, formele cu *e* neaccentuat închis în diferite stadii (*ẹ, i, i*) coexistă cu acelea cu *e* păstrat.

ă final trecut la *â* [2] este notat în toată Moldova, cu o frecvență deosebită în partea centrală și sudică a acestei provincii. Menționăm forme ca:

mámâ, cásâ, sọácrâ, límbâ, cáutâ, mînîycâ, (sâ)vádâ etc.

Fenomenul apare sporadic în Transilvania de est, în nord-estul Munteniei și în nordul Dobrogei. De remarcat că adesea se înregistrează și închiderea la *â* a unui *ă* secundar, provenit din modificarea lui *e* după anumite consoane (v. *infra*, p. 132): *hîrlịéțâ, șásâ, pahárâ, șetísâ* etc.

Acest fenomen are drept consecință, în planul morfologiei, neutralizarea opoziției de număr la unele substantive și adjective feminine:

cásâ (sg. și pl.), *frűnḍâ* (sg. și pl.), *ráțâ* (sg. și pl.), *ọóásâ* (sg. și pl.), *núcúțâ* (sg. și pl.) etc.

---

[1] Pentru prezentarea de ansamblu a caracteristicilor subdialectului moldovean, v. Gr. Scorpan, *Graiul moldovenesc. Tendințe fonetice. Expresivitate*, în BIFR, XI—XII (1944—1945), p. 424—471. Ca studii monografice asupra unor graiuri moldovenești, menționăm: I. Diaconu, *Ținutul Vrancei. Etnografie. Folclor. Dialectologie*, I, București, 1930 și varianta din 1969; Iorgu Iordan, *Graiul pulnean*, în „Ethnos" (Focșani), 1941, nr. 1, p. 90—117, republicat în *Scrieri alese*, București, 1968, p. 230—247.

[2] *â*, utilizat, în acest caz, în sistemul *ALR*, notează un *i* mai deschis decît cel obișnuit (din *cînd, uri* etc.), cu un timbru intermediar între *ă* și *i*.

— În poziţie medială protonică, *ă* se deschide la *a*, în graiurile din Moldova :

batáii̯, barbát, maláii̯, carári, matúşâ, parínti, barǵii etc. [1].

Rostirea cu *a* protonic în loc de *ă* în cuvinte cu alte vocale accentuate decît *a* este caracteristică ariei din nordul Moldovei. Izolat, deschiderea lui *ă* la *a* este notată şi în nord-estul Munteniei şi în nordul Dobrogei.

— După consoanele *s, z, ş, j, ţ, ḑ* şi, uneori, *r*, vocalele palatale, *e, i*, trec la corespondentele lor din seria centrală, *ă, î* :

săc, sîɒgur , zăr, zî, şăd, şîr, slujáşti, cojîţă, împărţásc, ţîn, triiḑáŝ, ḑîc, ráŝi etc.

Fenomenul se explică prin pronunţarea „dură" a consoanelor menţionate şi exprimă o particularitate de distribuţie a vocalelor : după consoanele enumerate mai sus, nu sînt admise vocale palatale, ci numai vocale din seria centrală.

Ca o consecinţă a schimbării de localizare în discuţie, după aceleaşi consoane, diftongul *e̯a* este monoftongat în *a* (*e̯a*> **ă̯a*>*a*), iar [ɨ̣] (*i* final asilabic) este eliminat ([ɨ̣]>[ị̂]>ø) :

sárâ, găsáscâ, zámâ, înţápâ, parínţ, ascúlţ, urş, li̯eş (vb.) „laşi", *cu̯oj, vi̯ez* etc.

Amuţirea lui [ɨ̣] după consoanele enumerate are ca rezultat neutralizarea opoziţiei de număr la unele substantive şi adjective masculine : *moş* (sg. şi pl.), *colţ* (sg. şi pl.), *ursúz* (sg. şi pl.), *léneş* (sg. şi pl.) etc. (v. *supra*, p. 131 şi consecinţele morfologice ale trecerii lui *e* la *ă* după consoanele menţionate şi ale închiderii lui *ă* secundar).

Modificările vocalice produse sub influenţa consoanelor amintite apar şi în celelalte subdialecte dacoromâne, cu excepţia unor graiuri munteneşti (v. *infra*, p. 146, 153, 159).

— În cea mai mare parte a Moldovei (cu excepţia unei arii restrînse din sud-vest), precum şi în nordul Transilvaniei, după labiale, se înregistrează frecvent trecerea lui *e* la *ă* şi, ca o urmare a acestei modificări, monoftongarea diftongului *e̯a* în *a* (*e̯a*>*ă̯a*>*a*) :

lovásc, mărg, vorbásc, topásc, albáţă, lovásca, (să)márgă etc.

Schimbările în discuţie sînt prezente şi în alte subdialecte (v. *infra*, p. 154, 160).

— În Moldova apar facultativ, la finală de cuvînt, elemente vocalice asilabice. O arie mai largă de răspîndire au [ɨ̣] şi [i̯u̯̣]; primul este general în Moldova, ultimul a fost notat numai în jumătatea sudică a acestei provincii. [ɨ̣] şi [i̯u̯̣] apar, de obicei, la singular, la finala a două categorii de cuvinte : nume derivate cu sufixele *-ar, -er, -tor* (*toboşárɨ̣(u̯̣), ŝenuşérɨ̣(u̯̣), suŝitórɨ̣(u̯̣)*) şi cuvinte ale căror radicale se termină în vocală + *r* (*ŝerɨ̣(u̯̣)*). Din punct de vedere istoric, aceste categorii reprezintă două situaţii distincte : conservarea lui *-iu-* sau *-i-* din sufixele latine *-arius, -erius, -(t)orius*, şi, respectiv, extinderea analogică a lui *iu* sau *i* la alte cuvinte terminate în *r* precedat de o vocală, inovaţie regională. Prezenţa lui [ɨ̣] presupune amuţirea lui [u̯̣] final.

---

[1] Se consideră, de obicei, că *ă* a devenit *a* mai întîi în cuvintele care cuprindeau un *á* (*bătáie, bărbát, mălái, căráre*), prin asimilare regresivă. Acest tratament a fost extins prin analogie la celelalte cuvinte cu *ă* protonic, indiferent de timbrul vocalelor accentuate pe care le conţineau. Explicaţia a fost dată de S. Puşcariu în *DR*, II, 1922, p. 65—68, şi adoptată de R. Todoran, *Despre un fenomen fonetic românesc dialectal : ă protonic*> *a*, în SCL, 1954, nr. 1—2, p. 63—85. Iorgu Iordan consideră că deschiderea lui *ă* protonic în cuvintele cu alte vocale accentuate decît *a* se explică printr-o influenţă străină (*Un fenomen românesc dialectal : ă neaccentuat*> *a*, în „Revista filologică", 1927, p. 117—154). Al. Graur susţine că, în cazurile în care nu intervine asimilarea exercitată de *a* următor, trecerea lui *ă* la *a* nu se poate explica prin analogie (*Cu privire la ă* > *a în româneşte*, în SCL, 1958, nr. 2, p. 263—264).

În afară de aceste două elemente vocalice finale, în partea de sud-est a Moldovei a fost notat și un [ʮ] final[1]. Acesta apare după consoane simple sau grupuri consonantice, în cuvinte aparținînd tuturor părților de vorbire:

capʮ, kinʮ, surdʮ, amárʮ, mă însórʮ, cîtʮ, cîndʮ etc. (v. h. 7, 8, p. 134, 135)

— Tendința de diftongare a vocalelor în anumite condiții fonetice, prezentă în toate graiurile dacoromâne, este mai puternică în Moldova în cazul vocalei *e*. Diftongarea lui *e* în *ie* este frecvent înregistrată atît sub accent, cît și în poziție neaccentuată:

liemn, fiéti, cămiéșâ, criésti, împlictiésti, abiesedárî, tievcuiítâ, liegátâ etc.

— În subdialectul moldovean — ca pe cea mai mare parte a teritoriului dacoromân — în substantivele *cîni, pîni, mînî* și în adverbul *mîni* nu apare diftongul *îi*.

— În graiurile din Moldova (cu excepția unor localități din sud-vest), se înregistrează monoftongarea lui *ea* final accentuat în *e*:

me, avé, vidé, curé, spuné etc.

Fenomenul cuprinde și partea centrală și estică a Transilvaniei.

— În Moldova, *ia* devine *ie* și *ie*, la inițială de cuvînt sau în poziție postvocalică (în ultimul caz, *ia* apare întotdeauna la inițială de silabă; *ia* postconsonantic se grupează întotdeauna în aceeași silabă cu consoana sau cu consoanele precedente):

băiét, muiét, tăiét, apropkiiét, ie „ia" etc.

Isoglosa substituției *ia*>*ie* cuprinde și jumătatea de nord a Transilvaniei.

II. CONSOANE

— În graiurile din Moldova se conservă încă unele fonetisme care reprezintă stadii mai vechi din evoluția anumitor sunete latine spre sunetele înregistrate astăzi pe cea mai mare parte a teritoriului dacoromân. Astfel, față de *z*, caracteristic majorității graiurilor dacoromâne, în Moldova mai apare încă fonetismul *d̨*, în cuvintele latine care aveau un *d* urmat de iot (provenit din *ĕ*, *ī* sau din *e*, *i* în hiat) și în cuvinte din substrat:

d̨îc, d̨î, încăld̨ásc, (mă) spînd̨ur, búd̨â etc.

Remarcăm însă faptul că, de obicei, *d̨* apare în variație liberă cu *z*.

În cuvintele latine care aveau un iot urmat de vocale posterioare *(o, u)* sau un *d* urmat de *e*, *i* în hiat cu o vocală posterioară accentuată, apare în Moldova fonetismul arhaic *ĝ*:

ĝoc, ĝoi, ĝug, aĝúng, ĝos.

Ca și *d̨*, *ĝ* este în variație liberă cu *j*, realizat în varianta moldovenească *ẑ*. Fricatizarea africatei *ĝ* (v. *infra*, p. 136) se produce deci frecvent și în cuvinte de tipul menționat.

— Admițînd că palatalizarea labialelor[2] este un fenomen care cuprinde 2/3 din teritoriul dacoromân, așa cum a susținut G. W e i g a n d, nu putem să nu recunoaștem faptul

---

[1] În aria la care ne referim, [ʮ] final reprezintă, credem, așa cum susține Al. R o s e t t i *(Remarques sur la détente des occlusives roumaines en fin de mot,* în *Mélanges de linguistique et de philologie,* Copenhaga—București, 1947, p. 228—258 (mai ales p. 245—254), și *Despre u final,* în R o s e t t i, *ILR,* p. 681—687), o inovație apărută la cuvintele terminate în oclusive, ca urmare a exploziei puternice, specifice rostirii acestor consoane la finală. [ʮ] final s-a extins apoi și la cuvintele terminate în alte categorii de consoane.

[2] Prin palatalizarea labialelor se înțelege tratamentul specific oclusivelor bilabiale *p, b,* fricativelor labio-dentale *f, v,* și sonantei nazale bilabiale *m,* care constă în deplasarea locului lor de articulare înspre regiunea palatală, sub influența unui iot următor. Caracteristică pentru dacoromână este diversitatea stadiilor de palatalizare înregistrate, fapt explicabil prin complexitatea fenomenului în discuție, prin lipsa de omogenitate fonetică a seriei labialelor și prin inter-

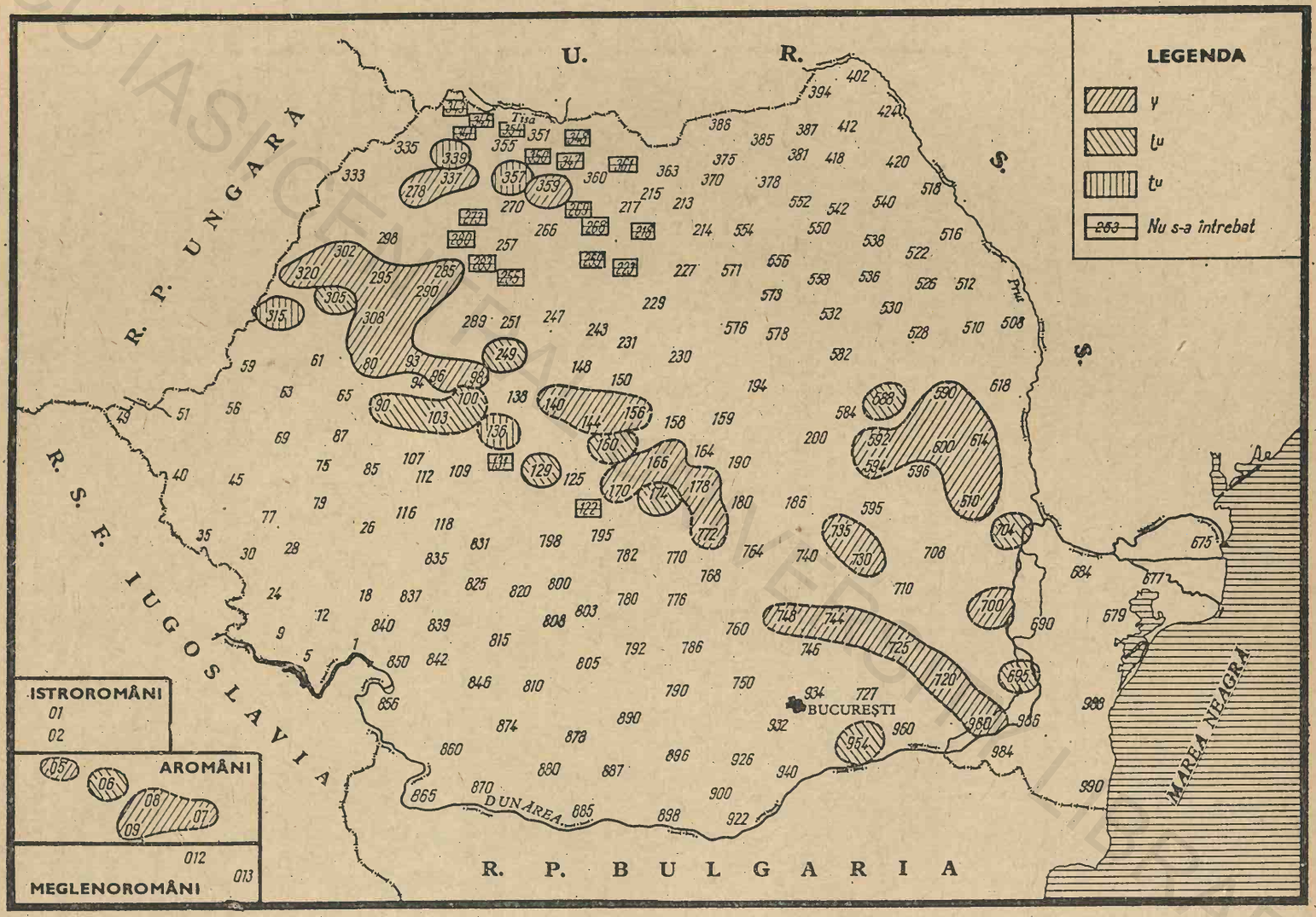

Harta nr. 7. u final (după **ALRM I, I, h. 254.** Sunetul *u* (final) în *tînăru*)

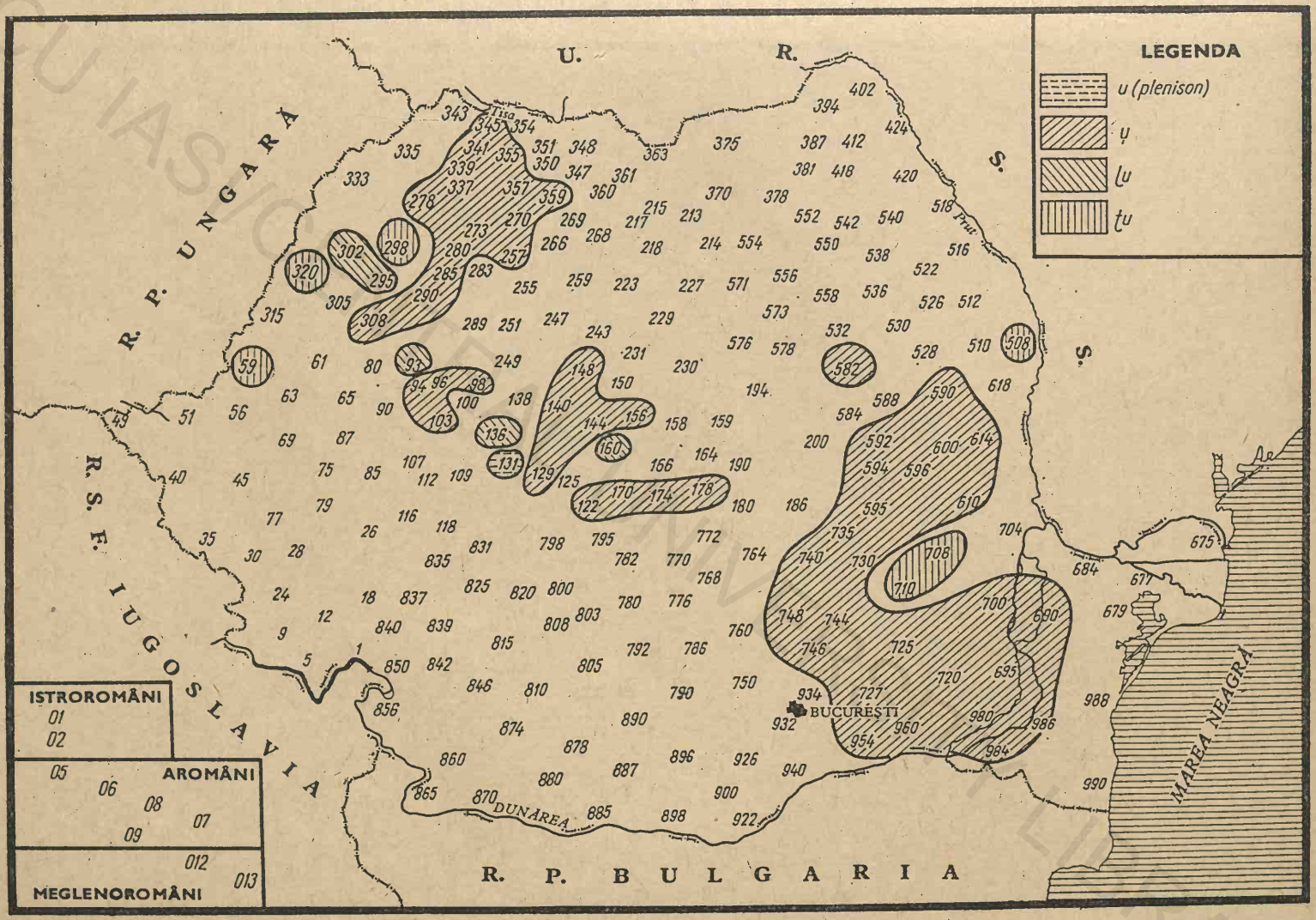

Harta nr. 8. u final (după ALRM I, I, h. *104. U* final în *stingaciu*)

că Moldova reprezintă aria tipică de răspîndire a formelor cu labiale palatalizate ; în această arie, fenomenul se produce relativ consecvent.

Sînt frecvente stadiile finale de palatalizare, adică stadiile de consoane simple, care presupun eliminarea labialei : *ḱ, ǵ, ń* — pentru *p, b, m* ; *h', y,* în jumătatea sudică a Moldovei, și *ŝ, ẑ,* în jumătatea nordică — pentru *f, v.* În variație liberă cu acestea, mai ales pentru *p, b, m,* apar uneori și stadii e intermediare de palatalizare, stadiile de grup consonantic cu labiala păstrată : *pḱ, bǵ, mń* :

— *(p)ḱéli, (p)ḱept, (p)ḱišór, ṣḱok^{i}, (mă)scárḱin* ;
— *(b)ǵíni, alǵ^{i}, ştir(b)ǵ^{i}* ;
— *(m)ńeu, (m)ńíri, (m)ńiriásâ, lácră(m)ń^{i}* ;
— *h'éri, (să)h'iu̯, h'ínâ, h'érbi* — în jumătatea sudică a Moldovei ;
— *ŝéri, (să)ŝiu̯, ŝínâ, ŝérbi* — în jumătatea nordică ;
— *yisáz, yiu̯, yis, yin* — în jumătatea sudică a Moldovei ;
— *ẑisáz, ẑiu̯, ẑis, ẑin* — în jumătatea nordică etc.

Stadii de palatalizare asemănătoare cu cele din jumătatea sudică a Moldovei apar și în Dobrogea și în nord-estul Munteniei.

Într-o arie mai restrînsă, situată aproximativ între Roman și Vatra Dornei, se înregistrează, în palatalizarea lui *p, b,* fonetismele *(p)ĉ, (b)ĝ.* Acestea se explică nu prin evoluția procesului de palatalizare, ci prin intervenția altor fenomene fonetice regionale, în urma cărora oclusivele palatale *ḱ, ǵ* — atît primare cît și secundare — devin africate prepalatale : *ĉ, ĝ.* În această arie, întîlnim, deci, paralel cu forme cum ar fi : *ĉem* „chem", *încegát* „închegat", *ĝem* „ghem", *înĝeţá* „îngheța", forme ca : *(p)ĉéli, (p)ĉept, (b)ĝíni, al(b)ĝ^{i},* față de *(p)ḱéli, (p)ḱept, (b)ǵíni, al(b)ǵ^{i}* din celelalte părți ale Moldovei. Asemenea forme apar și în Transilvania, într-o arie cuprinsă, aproximativ, între Turda, Gheorghieni și granița cu Maramureșul.

Izolat, în localități din nord-vestul Moldovei, întîlnim și fonetismele *(p)t', (b)d',* rezultate din confuzia oclusivelor *ḱ, ǵ,* primare și secundare, cu dentalele palatalizate *t', d'.* Alături de forme cum ar fi *t'em, înt'egát,* pentru *ḱem, înḱegát* sau *d'em, înd'eţá,* pentru *ǵem, înǵeţá,* apar forme ca *(p)t'éli, (p)t'ept, (b)d'íni, al(b)d'^{i},* pentru *(p)ḱéli, (p)ḱept, (b)ǵíni, al(b)ǵ^{i}.*

Pentru distribuția teritorială a stadiilor de palatalizare a lui *p, f, v,* v. h. 9, 10, 11, p. 137, 138, 139.

— În Moldova, dentalele *t, d* urmate de un iot (primar sau secundar) nu sînt alterate. Fac excepție cîteva localități izolate din nord-vest, în care apar, sporadic, forme ca : *d'ínt'e, frát'e, d'es* etc. În aceste localități se înregistrează și confuzia lui *ḱ, ǵ* cu *t', d',* precum și stadiile *(p)t', (b)d'* de palatalizare a labialelor *p, b* (v. *supra*).

— În graiurile din Moldova, africatele *ĉ, ĝ* apar sistematic fricatizate la *ŝ, ẑ* (consoane alveo-palatale, cu o rostire ușor posterioară)[1] :

sprînsánâ, šer, kišór, mînînš^{i}, dúlši, (a)šél, šînzi, žánâ, žinžíi, plînzi, (sâ)stînzi, žémi etc.

---

venția altor fenomene fonetice regionale, în procesul palatalizării. Palatalizarea se produce în etape succesive. Pentru informații generale asupra mecanismului, a vechimii și a distribuției teritoriale a acestui fenomen, v. mai ales : D. Macrea, *Palatalizarea labialelor în limba română,* în DR, IX, 1936 — 1938, p. 92 — 160 ; Rosetti, *ILR,* p. 400—403 ; Gh. Ivănescu, *Problemele capitale ale vechii române literare,* Extras din BIFR, XI—XII (1944—1945), Iași, 1947 (pe copertă, 1948), p. 158—216 ; Vasiliu, *Fonol. ist.,* p. 119—120. Pentru precizări asupra caracteristicilor fenomenului în Moldova, v. și L. Ionescu, *Palatalizarea labialelor în graiurile din Moldova,* în FD, VI, 1959, p. 49—57.

[1] În legătură cu acest fenomen, v. R. Todoran, *O problemă de dialectologie istorică : ĉ > ŝ și ĝ > ẑ în graiurile moldovenești,* în CL, 1965, nr. 1, p. 85—95.

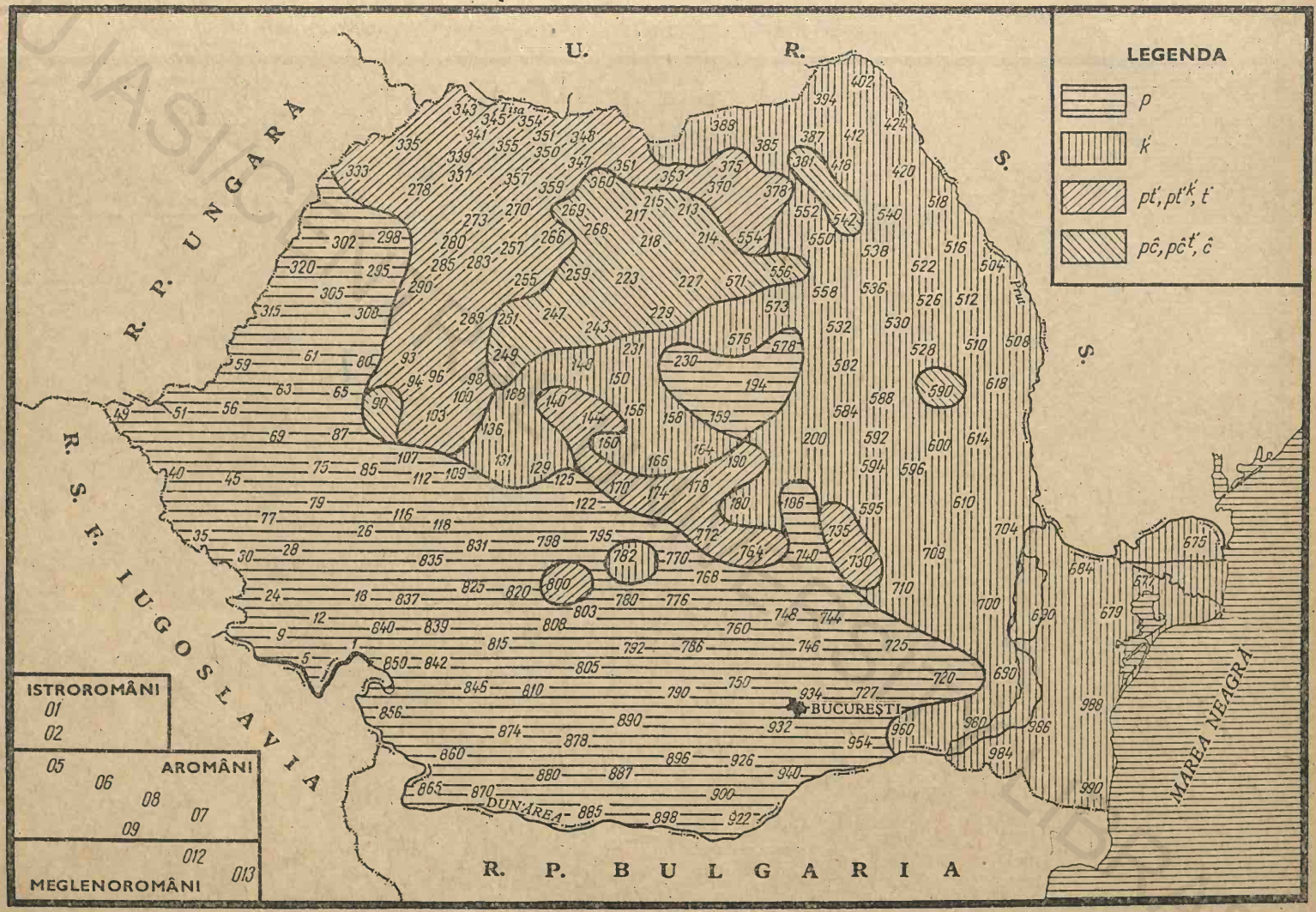

Harta nr. 9. **Palatalizarea lui *p*** (după Caragiu, *Compendiu*, p. 163. ALRM I, I, *h. 84.* **Palatalizarea lui *p* în *picior*)**

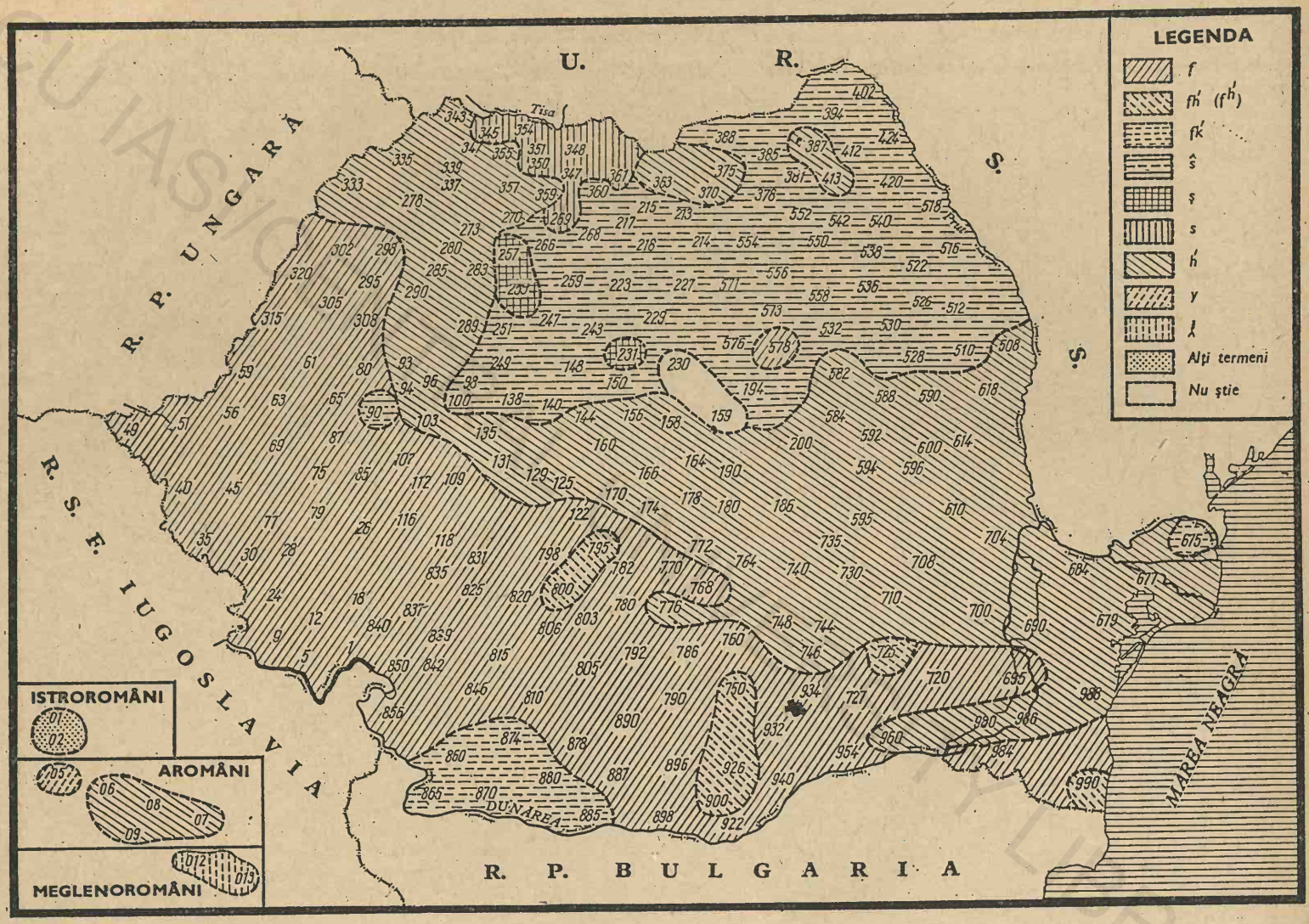

Harta nr. 10. **Palatalizarea lui *f*** (după **ALRM I, I, h. *70*. Palatalizarea lui *f* în *fiere***)

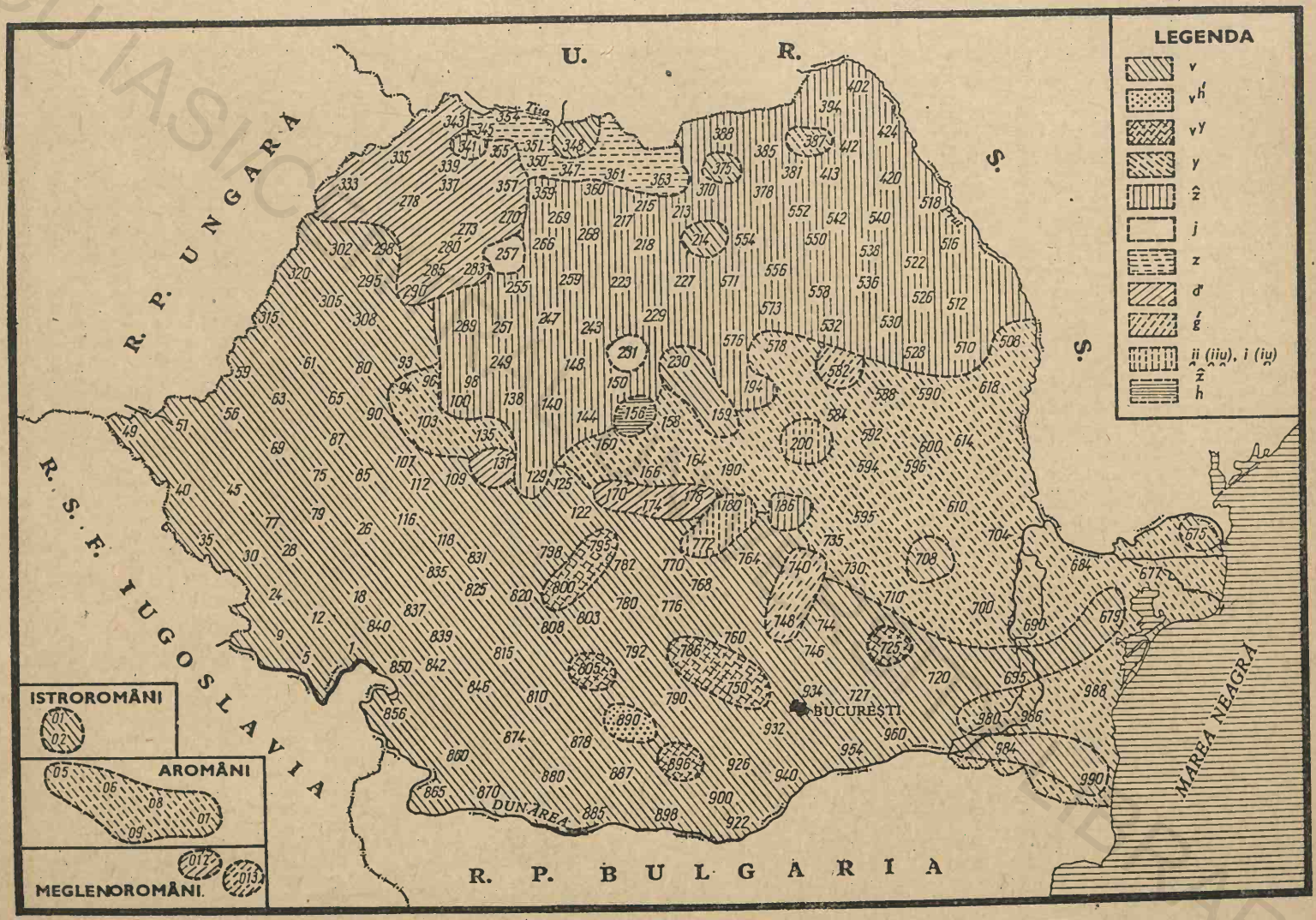

Harta nr. 11. **Palatalizarea lui *v*** (după **ALRM I, II, h. *391*. Sunetul *v* în *viu***)

Fricatizarea africatelor *ĉ*, *ĝ* în stadiile menţionate este înregistrată, de asemenea, în jumătatea nord-estică a Transilvaniei. Aşa cum arătam în expunerea referitoare la repartiţia dialectală a dacoromânei, tratamentul africatelor (şi în special al africatei *ĝ*) în graiurile dacoromâne a constituit pentru Emil Petrovici criteriul principal de clasificare a acestor graiuri.

ŝ, *ẑ* provenite din fricatizare reprezintă foneme independente de fricativele prepalatale *ş*, *j*, aşa cum o dovedesc perechi minimale de tipul *urŝ* „urci" / *urş* „urşi"; *sluẑ* „slugi"/ *sluj* (v. expr. *a face sluj*).

În graiurile din nordul Moldovei, *ŝ*, *ẑ* sînt şi arhifonemele sub forma cărora se neutralizează opoziţia dintre africatele primare *ĉ*, *ĝ* şi labialele *f*, *v* în poziţie de palatalizare (v., de exemplu, omonime ca: *ŝárâ* „ceară" — *ŝárâ* „fiară"; *ŝéri* „cere" — *ŝéri* „fiere").

— Pentru substituţiile *ḱ*, *ǵ* > *ĉ*, *ĝ* şi *ḱ*, *ǵ* > *t'*, *d'*, vezi partea finală a paragrafului referitor la palatalizarea labialelor (*supra*, p. 136).

— Discutînd despre schimbarea localizării vocalelor palatale, arătam că aceasta se produce datorită pronunţării „dure" a consoanelor *s*, *z*, *ş*, *j*, *ţ*, *ḑ*, *r*[1], pronunţare prezentă pe cea mai mare parte a teritoriului dacoromân (v. *supra*, p. 132).

Am menţionat, de asemenea, faptul că, în Moldova (cu excepţia unei arii restrînse din sud-vest) şi în nordul Transilvaniei, este atestată, în anumite forme, şi pronunţarea „dură" a consoanelor labiale.

— Într-o arie relativ compactă, situată în partea de sud-vest a Moldovei, dar şi în arii izolate din Moldova şi nordul Transilvaniei, *v* iniţial, urmat de *o*, *u*, trece, uneori, la *h*: *hórbâ*, *húlpi* etc.

B. MORFOSINTAXĂ

I. SUBSTANTIV

În cea mai mare parte a graiurilor din Moldova, substantivele feminine terminate în *-ca*, *-ga*, care aparţin genului personal, au forme de genitiv-dativ în *-căi̯*, *-găi̯*: *Floricăi̯*, *Anicăi̯*, *Olgăi̯* etc.[2] În aria nordică, apar forme în *-şii̯*, *-zii̯*: *Anîşii̯*, *Olẑii̯* etc.

II. ARTICOL

Articolul genitival are forma invariabilă *a* (v. h. 12, p. 141). Această formă apare în majoritatea graiurilor dacoromâne. Excepţie fac numai graiurile din partea sudică a ţării.

III. PRONUME

Pronumele şi adjectivele demonstrative au, în Moldova şi în jumătatea de nord a Transilvaniei, formele:

(a)i̯ésta ((a)ísta), *ai̯ásta*, *ai̯éşţia ((a)íşţia)*, *ai̯éştea*,*((a)ístea)* cu diferite variante — pentru demonstrativele de apropiere, şi

[1] v. şi L. Ionescu, *Observaţii asupra unor „consoane dure" în dacoromână*, în FD, IX, 1975, p. 93—97.

[2] v. şi Iorgu Iordan, *Graiul pulnean*, în *Scrieri alese*, Bucureşti, 1968, p. 237, unde se precizează că aceste forme sînt specifice graiurilor moldoveneşti.

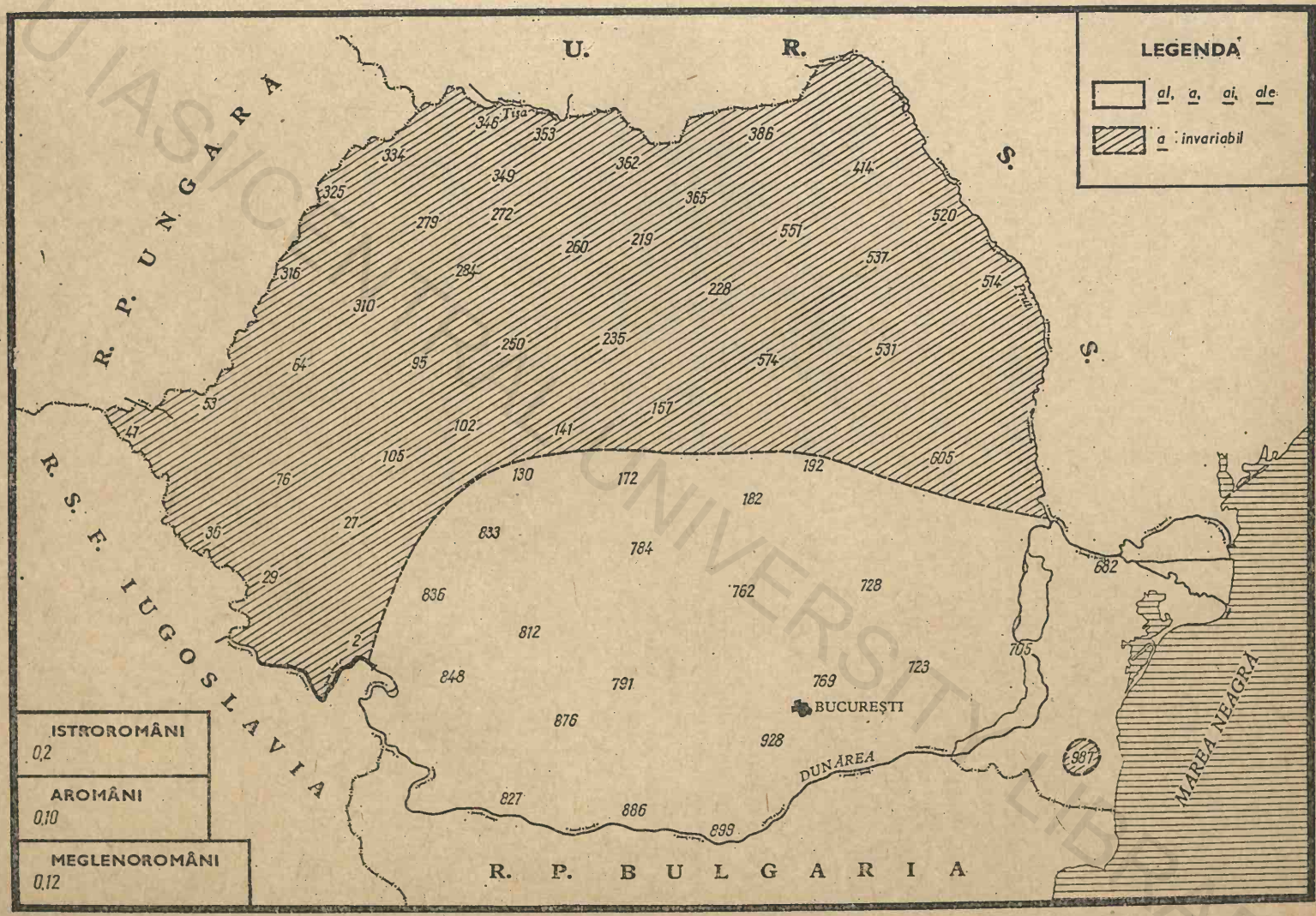

Harta nr. 12. **Articolul genitival (după ALR s.n. VI, h. *1673*. 1) al lor, 2) a lor, 3) ai lor, 4) ale lor)**

(a)ŝéla, (a)ŝéęa, (a)ŝéįa, (a)ŝélęa cu diferite variante fonetice — pentru demonstrativele de depărtare.

Forma *ásta*, specifică graiurilor dacoromâne de sud, tinde însă să se generalizeze. În harta 1678 din *ALR* s.n. VI, ea a fost înregistrată în majoritatea localităților anchetate din Moldova.

IV. VERB

1. La modul indicativ, dintre timpurile trecutului, perfectul simplu nu este utilizat în Moldova.

2. Ca în majoritatea graiurilor dacoromâne, în graiurile la care ne referim, auxiliarul perfectului compus are, la persoana a III-a singular și plural, forma *o*: la persoana a III-a plural, în graiurile din Transilvania, apare forma *or* (v. h. 13, p. 143).

3. În graiurile din nordul Moldovei și din partea nord-estică a Transilvaniei sînt curente formele perifrastice de mai mult ca perfect, constituite din perfectul compus al auxiliarului *a fi* și participiul verbului de conjugat: *am fost cîntat, ai fost cîntat,...* „cîntasem, cîntaseși,...", *am fost văzut, ai fost văzut,...* „văzusem, văzuseși,..." etc. (v. h. 14, p. 144).

4. Viitorul se formează atît cu auxiliarul *a vrea* și infinitivul verbului de conjugat, cît și cu auxiliarul *a avea* și conjunctivul verbului. Sînt caracteristice pentru subdialectul moldovean formele: *a*, înregistrată la persoana a III-a singular a auxiliarului *a vrea*, și *a, avem, aveți*, înregistrate la persoana a III-a singular și, respectiv, I și a II-a plural ale auxiliarului *a avea ((el) a cînta, (el) a să cînte, (noi) avem să cîntăm, (voi) aveți să cîntați)*. Celelalte forme ale auxiliarelor menționate sînt prezente și în alte subdialecte dacoromâne.

C. LEXIC

E. Petrovici[1] consideră că sînt caracteristici subdialectului moldovean termenii: *ciolan* „os", *mancă (mamcă)* „doică", *omăt* „zăpadă", *cori* „pojar", *hulub* „porumbel", *pîntece* „burtă" (v. h. 6, p. 123), *a pișca* „a ciupi" (v. h. 15, p. 145), *popușoi* „porumb", *chelbos* „chel", precum și sensul de „unchi" al termenului *moș*.

R. Todoran[2] adaugă un număr de termeni printre care:

vădană „văduvă", *țintirim* „cimitir", *oghial* „plapumă", *prisacă* „stupină", *agud* „dud", *povidlă* „magiun", *harbuz* „pepene verde" etc.[3]

Dintre aceștia, unii sînt termeni latini, păstrați în aria la care ne referim; de exemplu, *pîntece* (< lat. *panticem*). Mulți sînt împrumutați din limbile învecinate.

Principalele surse de împrumut lexical le constituie, în subdialectul moldovean, limbile ucraineană (v. *mancă, hulub, harbuz, povidlă*) și rusă (v., de exemplu, *cori*). Semnalăm și prezența unor împrumuturi din maghiară (v., de exemplu, *țintirim*).

---

[1] v. Petrovici, *St. dial.*, p. 39.

[2] v. Todoran, *Repart.*, p. 46; *Noi partic.*, p. 63.

[3] Pentru elemente lexicale specifice unor graiuri moldovenești, v. și Iorgu Iordan, *Lexicul graiurilor din sudul Moldovei*, în „Arhiva", 1921, nr. 28, p. 186—202.

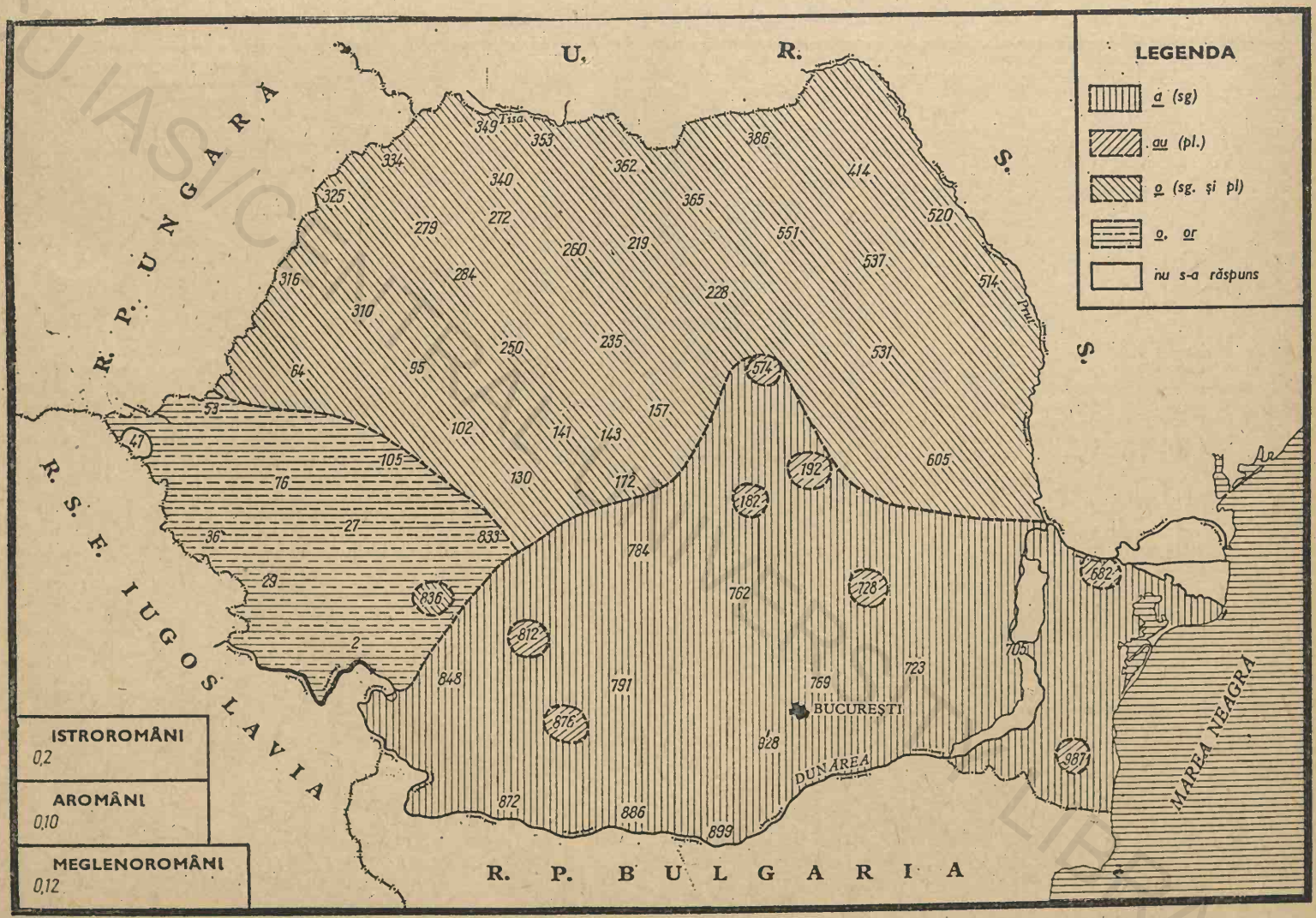

Harta nr. 13. **Auxiliarul în formele de perfect compus indicativ, pers. a III-a sg. și pl. (după ALR [s.n. VII, h. *1997, 1998*: [*am cîntat, ai cîntat*], a *cîntat*; [*am cîntat, ați cîntat*], au *cîntat*)**

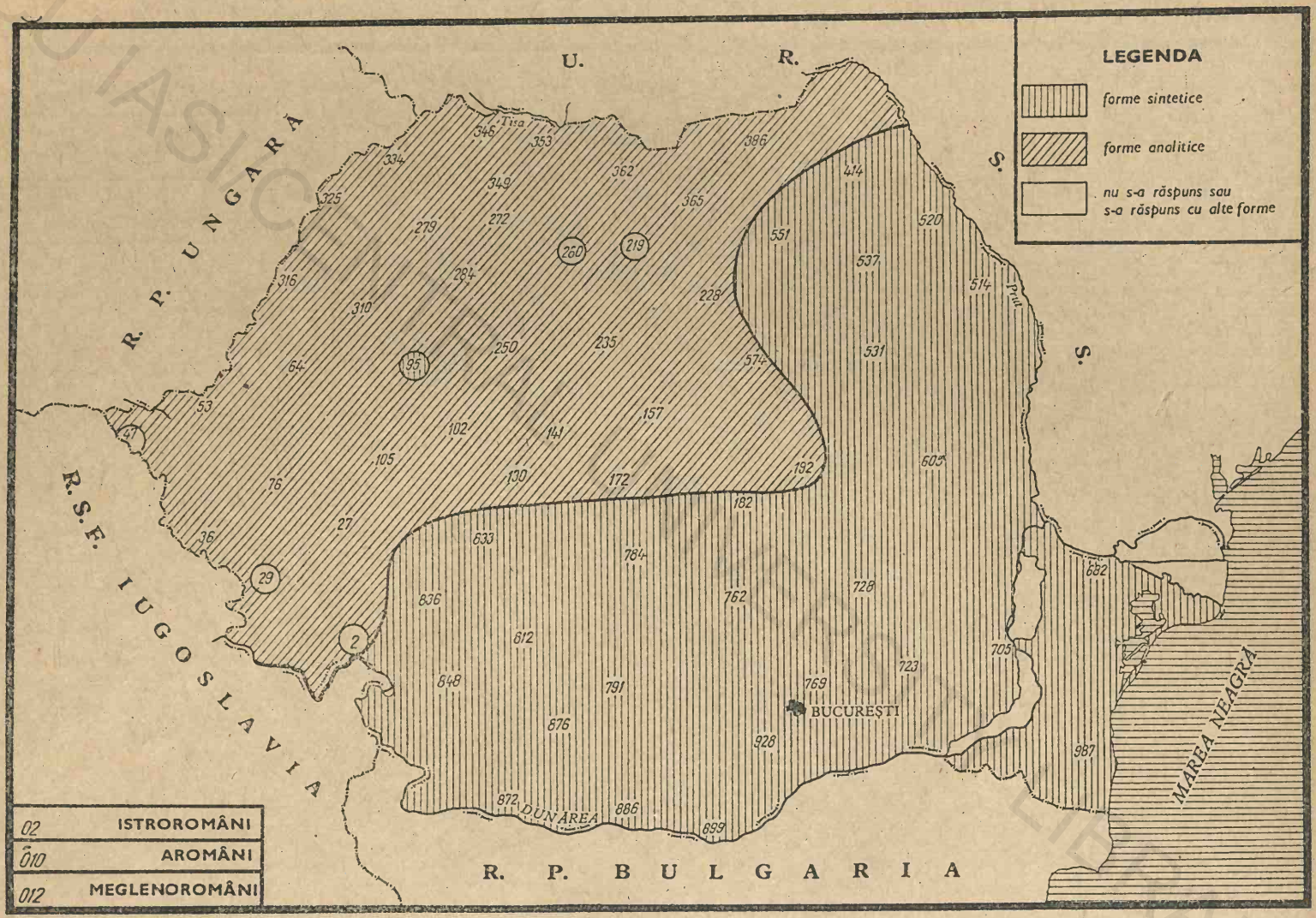

Harta nr. 14. **Mai mult ca perfectul indicativ (după ALR s.n. VII, h. *2017. Cîntasem, cîntaseși*)**

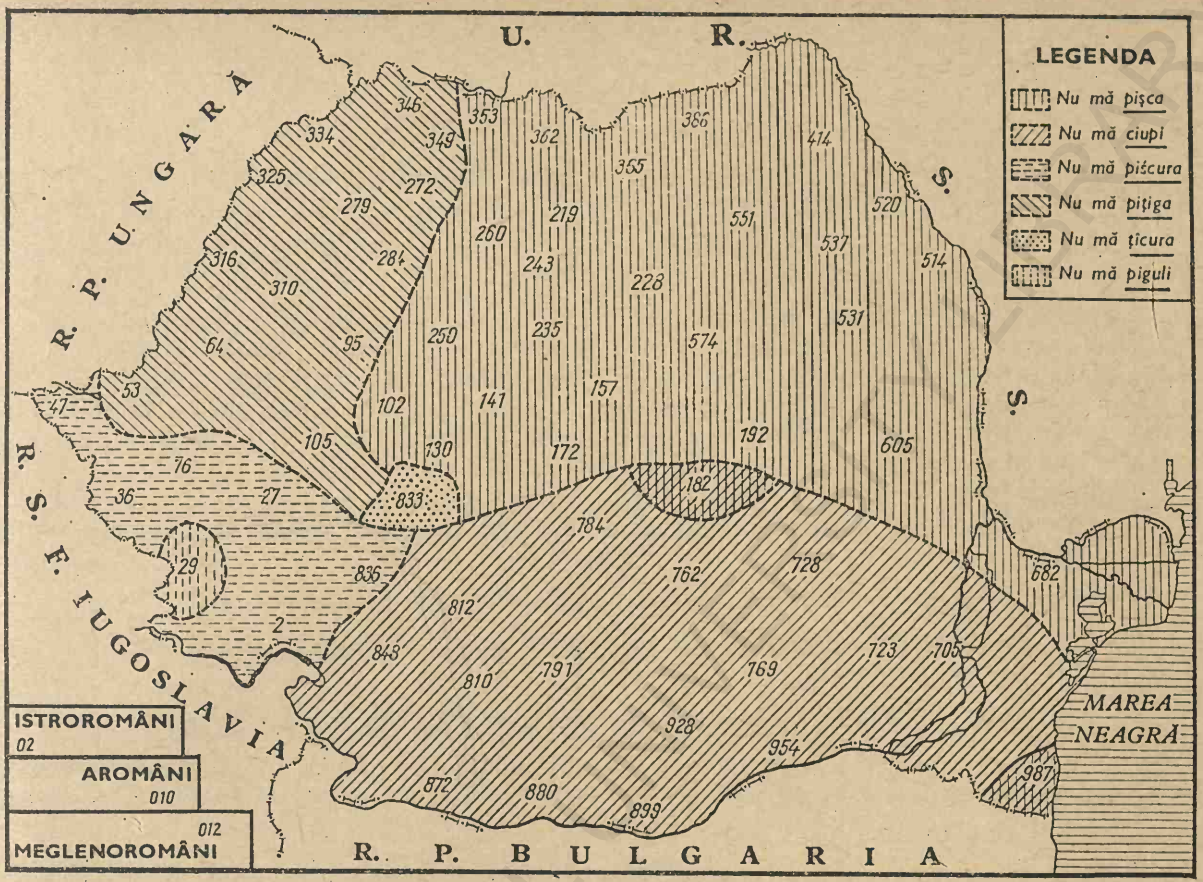

Harta nr. 15. **Termenii pentru noțiunea „*a pișca*"** (după **ALRM II, I, h.** *128. Nu mă pișca*)

SUBDIALECTUL BĂNĂȚEAN

Subdialectul bănățean[1] este vorbit în aria sud-vestică a teritoriului dacoromân, în județele Timiș, Caraș-Severin, în partea sudică a județului Hunedoara, precum și în partea sudică a județului Arad (pînă la cursul Mureșului)[2]. În interiorul acestei arii, se pot identifica anumite diferențe între graiurile din partea de sud-vest, cele din est, cele din Hunedoara și cele din partea de nord. De asemenea, unele trăsături comune cu graiurile bănățene sînt prezente în graiurile vorbite în nord-vestul Olteniei (în partea de vest a județelor Gorj și Mehedinți).

[1] Principalele particularități ale subdialectului bănățean au fost relevate încă de la sfîrșitul secolului trecut. Una dintre cele mai vechi descrieri ale acestui subdialect aparține lui Enea Hodoș (1892). B. P. Hasdeu a reprodus-o în cadrul articolului *Bănat* din *Etymologicum Magnum Romaniae* (v. ed. Gr. Brîncuș, vol. al III-lea, București, 1976, p. 529—531, și precizările lui Hasdeu, de la p. 532—533).

[2] Graiuri de tip bănățean se vorbesc și în Iugoslavia. Pentru descrierea lor, v. lucrarea lui Radu Flora, *Rumunski banatski govori u svetlu lingvističke geografije*, Belgrad, 1971, însoțită de un volum cuprinzînd 44 de hărți lingvistice.

A. FONETICĂ ŞI FONOLOGIE

I. VOCALE

— Ca şi în celelalte subdialecte dacoromâne, şi în subdialectul bănăţean se înregistrează forme în care vocalele *e*, *a*, *o* se închid :

fáśi̯, *sári*, *şápćę*, *fi̯iş́ćílă*, *plicát*, *boćiḍát*, *púlbi̯ri̯*, *u̯ámini̯*, *pi*, *ḍi̯la* ; *cătărámă*, *zăhár*, *năi̯inća*, *păpucári̯u* „pantofar, cizmar" ; *uri̯éz* „orez", *îngrupát*.

Închiderea lui *e* nu se produce cu aceeaşi consecvenţă ca în Moldova. Din exemplele citate, se poate observa că această închidere se realizează în stadii diferite (*ę*, *i̯*, *i*) ; formele cu *e* închis alternează cu acelea cu *e* nemodificat. În poziţie neaccentuată, *e* se află deci în variaţie liberă cu *ę*, *i̯*, *i*. Ca şi în subdialectul muntean, închiderea lui *e* la *i* se înregistrează frecvent în cuvintele cu două silabe posttonice conţinînd vocala *e* (mai ales substantive în *-e*, care primesc articolul hotărît enclitic *-le*) :

pi̯ę́ş́ćil'i, *şárpil'i*, *bábil'i*, *lápćil'i* etc.

— În subdialectul bănăţean, *é* urmat de o silabă conţinînd un alt *e* se rosteşte ca un *ę* (deschis) :

fi̯ę́ćĕ, *primi̯ę́ş́ćĕ*, *cul'i̯ę́źĕ*, *mui̯ę́re*, *vi̯ę́rdĕ*, *l'ę́mńĕ*, *pi̯ę́ş́ćĕ*, *pofćę́ş́ćĕ* etc.[1]

— Ca şi în celelalte subdialecte de vest şi de nord, în subdialectul bănăţean, în locul diftongului *o̯a*, este frecvent notat un *o̯* :

cu̯ó̯jă, *u̯ó̯lă*, *pu̯ó̯ćĕ*, *su̯ó̯ŕĕ*, *tu̯ó̯ćĕ* etc. (de remarcat diftongarea lui *o̯* la *u̯o̯*).

— Ca şi în subdialectul moldovean, în subdialectul bănăţean, după consoanele *s*, *z*, *ş*, *j*, *ţ*, *ḍ* şi, uneori, *r*, vocalele palatale *e*, *i* trec la *ă*, *î*, diftongul *e̯a* se monoftonghează în *a*, iar [*i̯*] este eliminat :

sămn, *sîŋgur*, *zîd*, *moşîi̯ĕ*, *prăjînă*, *ţăpúşă*, *cuţît*, *patruḍáś*, *ḍîśĕ*, *mi̯ę́ră* „mere" ; *sáră*, *sácă*, *îŋcălḍáscă* ; *ş́ćiţ*, *primíţ*, *ci̯ăş* „case".

Consecinţele morfologice ale acestor modificări sînt aceleaşi ca şi în subdialectul moldovean (v. *supra*, p. 132).

— Dintre elementele vocalice finale asilabice, în subdialectul bănăţean se înregistrează la singular [*i̯*], elementul cel mai frecvent notat pe teritoriul dacoromân. [*i̯*] final apare în condiţiile descrise pentru subdialectul moldovean (v. *supra*, p. 132) :

tolśę́ri̯ „pîlnie", *abiţîdári̯* „abecedar", *dătu̯ori̯* „dator", *suśitu̯ori̯* etc.

— Ca şi în graiurile din Moldova, în Banat este foarte frecventă diftongarea lui *e* (sau *ę́*) în *i̯ĕ(i̯ę)*, mai ales sub accent :

pări̯ę́ćĕ „perete", *uri̯ę́ki̯e*, *primi̯ę́ş́ćĕ*, *vi̯ĕḍ*, *avi̯ę́m* etc.

---

[1] După unii cercetători (H. Tiktin, S. Puşcariu, A. Avram ş.a.), *ę* ar reprezenta o etapă mai veche în procesul de monoftongare a diftongului *e̯a* din formele primare ale cuvintelor latine, în *e*. Evoluţia ar fi fost deci *e̯a*> *e̯ę*> *ę*> *e*, cînd în silaba următoare apărea un *e* (v., de exemplu, *mui̯ę̯are* (<lat. *mulierem*)> *mui̯ę̯ęre*> *mui̯ęre*> *mui̯ere*). Prin analogie cu cuvintele latine, *ę* s-a extins şi la cuvinte de alte origini cu aceeaşi structură fonetică (v., de exemplu, *tăbăḱi̯ę́re* etc.). În favoarea acestei ipoteze ar putea fi invocat şi faptul că *ę* apare chiar în cuvintele în care *e* din silaba următoare a suferit modificări : v. forme cum ar fi *pi̯ę́pćin*, *fi̯ę́ći*, *mę́să*, *mi̯ę́ră*, care dovedesc că apariţia lui *ę́* este mai veche decît fenomene cum ar fi închiderea lui *e* aton la *i* sau schimbarea localizării lui *e* aton sub influenţa consoanelor precedente.

Diftongarea la care ne referim se produce însă și în poziție neaccentuată :

fu̯órmi̯e, mu̯ǫ́ri̯e, fu̯ǫ́li̯e, li̯eoșćán etc.[1]

Caracteristică pare a fi și diftongarea sistematică a lui *ǫ* (întotdeauna accentuat) în *u̯ǫ* (v. exemplele citate *supra*, p. 146).

— Ca și în graiurile din Moldova, nici în graiurile bănățene nu apare diftongul *îi̯* în cuvintele *cîine, pîine, mîini, mîine*. Formele în circulație sînt cele normale etimologic, cu vocala *î (cîńĕ, pîńĕ, mîńi̯, mîńĕ)*.

— Monoftongarea lui *ęa* final accentuat în *ę*, curentă în alte graiuri dacoromâne, este înregistrată numai în anumite localități din estul Banatului și din nord-vestul Olteniei : *vrę, spuńę́, avę́, grę* etc.

— În unele graiuri din Banat și din jud. Hunedoara, *á* se labializează[2] : *cåp, cål, pắlmă, grås, sắre* etc. Pronunțarea lui *å* (*a* posterior închis) este foarte apropiată de aceea a lui *ǫ*. Labializarea lui *á* este una dintre trăsăturile comune graiurilor dacoromâne vestice și istroromânei (v. *infra*, p. 215).

— În subdialectul bănățean, mai ales în aria sud-vestică[3], se înregistrează consonantizarea lui *u̯* : în poziție intervocalică, *u̯* devine *v (luvát, núvăr* „nour"), iar în diftongii *au̯, eu̯*, urmați de dentalele *t, d — b* sau *p (capt, labd, ki̯eptu̯ắri̯a* etc.)[4].

II. CONSOANE

— Subdialectul bănățean reprezintă aria caracteristică de răspîndire a două fonetisme arhaice : *ḑ* și *ń*.

ḑ (corespunzînd unui *d* latin urmat de iot) apare și în graiurile din Moldova, dar în Banat este înregistrat cu o relativă consecvență (variația liberă între *ḑ* și *z* este sporadică) :

patruḑắś, ḑîśĕ, vi̯ĕḑ „vezi", *prînḑ, auḑît* etc.

Fonetismul arhaic *ń* apare în dacoromână numai în subdialectul bănățean (corespunzînd lat. *n* urmat de un iot) :

îŋcúń, călcîń, cuń, întîń, víńĕ „vie" (subst.), *tămîńĕ, vînătu̯ǫ́ńĕ* (derivat de la adjectivul *vînăt* cu sufixul *-ǫańe*, provenit din lat. *-onea* ; lit. *-ǫai̯e*), *băśu̯óń* (derivat de la subtantivul *baci* cu sufixul *-oń*, provenit din lat. *-oneus* ; lit. *-oi̯*) etc.

---

[1] Există, credem, o legătură între frecvența acestei diftongări și unul dintre fenomenele caracteristice consonantismului subdialectului bănățean : înmuierea sonantelor și a oclusivelor dentale. Apariția unui *i̯* prin diftongare a favorizat înmuierea consoanelor menționate ; în multe cazuri, notația dentală + *i̯* + *e* alternează cu notația dentală înmuiată + *ĕ* (v., de exemplu, *l'ĕmn, máŕĕ* etc.), corespunzînd unei etape mai avansate din evoluția secvențelor primare dentală + *e*.

[2] Pentru originea fenomenului, v. G. Weigand, *Der banater Dialekt*, în Jb III, 1896, p. 231, precum și I. Popovici, *Rumänische Dialekte. Die Dialekte der Munteni und Pădureni im Hunyader Komitat*, Halle, 1905, p. 120, și Ov. Densusianu, *Graiul din Țara Hațegului*, București, 1915, p. 56.

[3] v. I. A. Candrea, *Constatări în domeniul dialectologiei*, în Fl. Dimitrescu, *I. A. Candrea, lingvist și filolog*, București, 1974, p. 166 și harta 6.

[4] Fenomenul a fost considerat de Emil Petrovici drept o falsă regresiune, apărută în perioada romanizării slavilor din Banat ; întrucît graiurilor slave din sud-vestul Banatului le era caracteristică pronunțarea bilabială a lui *v*, s-a evitat rostirea cu *u̯*, care ar fi putut părea străină. Cu alte cuvinte, *v* a fost introdus hipercorect în locul lui *u̯*. *b* și *p* au apărut prin evoluție fonetică normală : *lau̯dă* > *lavdă* > *labdă* ; *cau̯t* > *cavt* > *caft* (acomodare) > *capt*. (v. E. Petrovici, *Băn. u̯* > *w, v, b, p*, în DR, VIII, 1934—1935, p. 180—181, sau în *St. dial.*, p. 37.)

Din punct de vedere fonologic, el reprezintă o unitate independentă de *n* (v. perechi minimale ca *vińi* „vii" (subst. pl.)/*vin* „(eu) vin" sau „vin" (subst. sg.).

— Subdialectul bănăţean este singurul subdialect dacoromân în care nu se produce palatalizarea labialelor :

pi̯épćin, bíńě, mi̯ěu̯, (să) *fi̯i̯ě, víńě* etc.

Prezenţa unor forme cu labiale alterate *(mńi̯el, mńi̯ére, mńi̯ed, mńi̯érlă* etc.*)* în unele graiuri din nord-estul Banatului este considerată de I. A. Candrea[1] rezultat al unei infiltraţii din regiunea învecinată din Transilvania.

— Palatalizarea oclusivelor dentale [2], fenomen prezent în toate graiurile dacoromâne de vest şi de nord, se realizează în subdialectul bănăţean în stadii specifice. Sub influenţa unui iot următor, oclusivele dentale *t, d* devin africate prepalatale, notate în sistemul ALR prin *ć, đ* :

dínćě, cárćě, frûnćě, fi̯éćě, ćíńer[1], *fráćě, pu̯óćě, đěs, vi̯érđě, rădicát, đěscîntă, đimińáţa, aprîndě* etc.

Notaţii de acest fel se înregistrează şi în unele localităţi din nord-vestul Olteniei. Stadiile de palatalizare menţionate sînt mai avansate decît acelea caracteristice subdialectului crişean (v. *infra*, p. 155), întrucît ele presupun nu numai modificarea localizării consoanelor primare, ci şi modificarea modului lor de articulare (din oclusive, acestea devin africate)[3].

Se cuvine să menţionăm, de asemenea, faptul că, în anumite cuvinte, dentala *d* (şi uneori şi *t*) nu numai că nu se palatalizează, dar are o rostire „dură", ceea ce determină trecerea vocalelor palatale următoare în vocalele centrale corespunzătoare. Alături de formele *dě, đi* ale prepoziţiei *de*, de exemplu, se înregistrează forma *dă*; v., de asemenea, *dî la* paralel cu *đi la*; *dîn* — paralel cu *đin* etc., precum şi forme ca :

dăspárt, dăscîntă, drágostă, nevi̯éstă, crestáđă etc.

Alternanţa formelor cu dentalele conservate cu acelea cu dentalele alterate dovedeşte faptul că, fonologic, *ć, đ* sînt variante poziţionale ale dentalelor *t, d*.

— Sub influenţa unui element palatal (*e, i* sau [i̯]) următor, sonantele dentale *n, l, r* se înmoaie, fiind pronunţate *ń, l', r'*. Acest fenomen este caracteristic, în primul rînd, subdialectului bănăţean, în care toate cele trei consoane au variante înmuiate. Reamintim că, în acest subdialect, în afară de *ń* (variantă a lui *n*) apărut ca urmare a acţiunii unui element palatal, deci reprezentînd o inovaţie regională condiţionată contextual, apare şi un *ń* (unitate fonologic independentă) arhaic, care redă pe *n* latin urmat de un iot[4] (v. *supra*, p. 147).

---

[1] v. I. A. Candrea, *Constatări* ..., în *ed. cit.*, p. 166.

[2] În legătură cu acest fenomen, v. studiul monografic al lui Victor Iancu, *Palatalizarea dentalelor în limba română*, Timişoara, 1975.

[3] Al. Rosetti (*Sur la palatalisation des occlusives dentales dans les parlers roumains de Transylvanie*, în *Mélanges...*, p. 320—324, mai ales precizările de la p. 323) consideră că, în Banat, palatalizarea oclusivelor dentale este veche. Ea s-ar datora — ca şi în alte subdialecte dacoromâne — unei tendinţe generale de palatalizare, provenite din slavă. Ţinînd seama de faptul că africate asemănătoare cu acelea notate în Banat *(ć, đ)* sînt prezente în majoritatea graiurilor sîrbo-croate, am putea admite o influenţă a acestor graiuri în privinţa formei de realizare a fenomenului în discuţie în subdialectul bănăţean.

[4] În legătură cu sursele lui *ń* şi cu distribuţia sa teritorială, v. Galina Ghiţu, *Consoana muială ń în graiurile limbii române*, în FD, II, 1960, p. 131—140.

Ilustrăm inovaţia înmuierii lui *n*, *l*, *r* cu forme ca:

víńĕ „vine“ (omonim cu *víńĕ* „vie“), *púńĕ*, *úńĕ* „unde“, *ńęṣćĕ* „nişte“, *źúńĕ*, *ńégru*, *víńĕrị*, *bań*, *stăpîń*, *săptămîń*, *bătrîń*; *(să)spi̯ę́l'ĕ*, *cî̯ápril'i*, *vri̯émil'ĕ*, *ál'ĕ* „cele“, *înţăl'ég*; *su̯ǫ́ŕĕ*, *mui̯ę́ŕĕ*, *máŕĕ*, *săŕ* „seri“ etc.

Înmuierea lui *l* şi, mai ales, a lui *r* este mai rar înregistrată decît înmuierea lui *n*, care se produce aproape fără excepţie.

— Ca şi în graiurile din Moldova, în subdialectul bănăţean, africatele prepalatale sînt consecvent fricatizate. Rostirea fricativelor provenite din africate este uşor anterioară, faţă de aceea a consoanelor corespunzătoare din Moldova; de aceea, semnele folosite în sistemul de transcriere al ALR pentru graiurile bănăţene sînt diferite de cele utilizate pentru graiurile din Moldova: *ś*, *ź* (faţă de *ŝ*, *ẑ*):

dúlśĕ, *faśị*, *dúśi*, *śínḑăś*, *crúśĕ*, *atū́ś*, *śićí*; *spárźĕ*, *tráźĕ*, *sînźĕ*, *mi̯ę́rźĕ*, *źĕr*, *frînźĕ* etc.

Ca şi *ŝ*, *ẑ* moldoveneşti, *ś*, *ź* sînt unităţi fonologic independente de fricativele prepalatale *ş*, *j* (v. *supra*, p. 140).

— În anumite localităţi din nord-estul Banatului şi din vestul jud. Hunedoara, se înregistrează modificarea oclusivelor palatale *ḱ*, *ǵ* în africatele prepalatale *ĉ*, *ĝ*:

oĉ, *uri̯ę́ĉĕ*, *źĕnū́nĉ*, *ū́nĝii̯e* etc.

Africatele *ĉ*, *ĝ* contrastează cu acelea rezultate din palatalizarea dentalelor *t*, *d*: (v. perechi minimale de tipul *ĉei̯* „chei“ / *ćei̯* „tei“; *ĝes* „ghes“ / *đes* „des“). Opoziţia dintre ele se neutralizează însă, uneori, sub forma arhifonemelor *ć*, *đ* (v. notaţii ca: *źenū́nć*, *ū́nđii̯ĕ* etc., din ALR).

— În partea referitoare la vocalism, am precizat că trecerea vocalelor palatale *e*, *i* la vocalele corespunzătoare din seria centrală, după anumite consoane, se explică prin pronunţarea „dură“ a acestor consoane. Sînt pronunţate „dur“ fricativele *s*, *z*, *ş*, *j*, africatele *ţ*, *ḑ*, şi, uneori, sonanta *r* şi dentalele *t*, *d*. Înclinăm să credem că în prepoziţiile *pă*, *păstă* prezenţa lui *ă* nu se justifică prin duritatea labialei precedente *(p)*, ci prin duritatea lui *r* prezent în formele primare ale acestor prepoziţii *(pră*, *prăstă)*, supus apoi disimilării în fonetică sintactică *(pră rînd* > *pă rînd*; *prăstă rîu* > *păstă rîu)*, conform formulei *r . . . r* > *0 . . . r*.

B. MORFOSINTAXĂ

I. ARTICOL

— Ca şi în subdialectul moldovean, articolul genitival are forma invariabilă *a* (v. h. 12, p. 141).

— Articolul adjectival are, ca în subdialectul muntean, formele *ăl*, *a*, *ăi*, *ale* (cu diferite variante: *al*, *hăl* — pentru masculin singular, *ha* — pentru feminin singular, *ai̯*, *hei̯*, *hăi̯* — pentru masculin plural, *ắle*, *hę́le*, *ę́le* — pentru feminin plural):

băi̯átul **ăl**(**al**, **hăl**) *máre*; *feméi̯a* **a** (**ha**) *mai̯ mícă*; *băi̯ę́ţii̯* **ăi̯** (**ai̯**, **hei̯**, **hăi̯**) *marị*; *feméile* **ále** (**ắle**, **hę́le**, **ę́le**) *mai̯ miśị* (v. şi h. 16, p. 150).

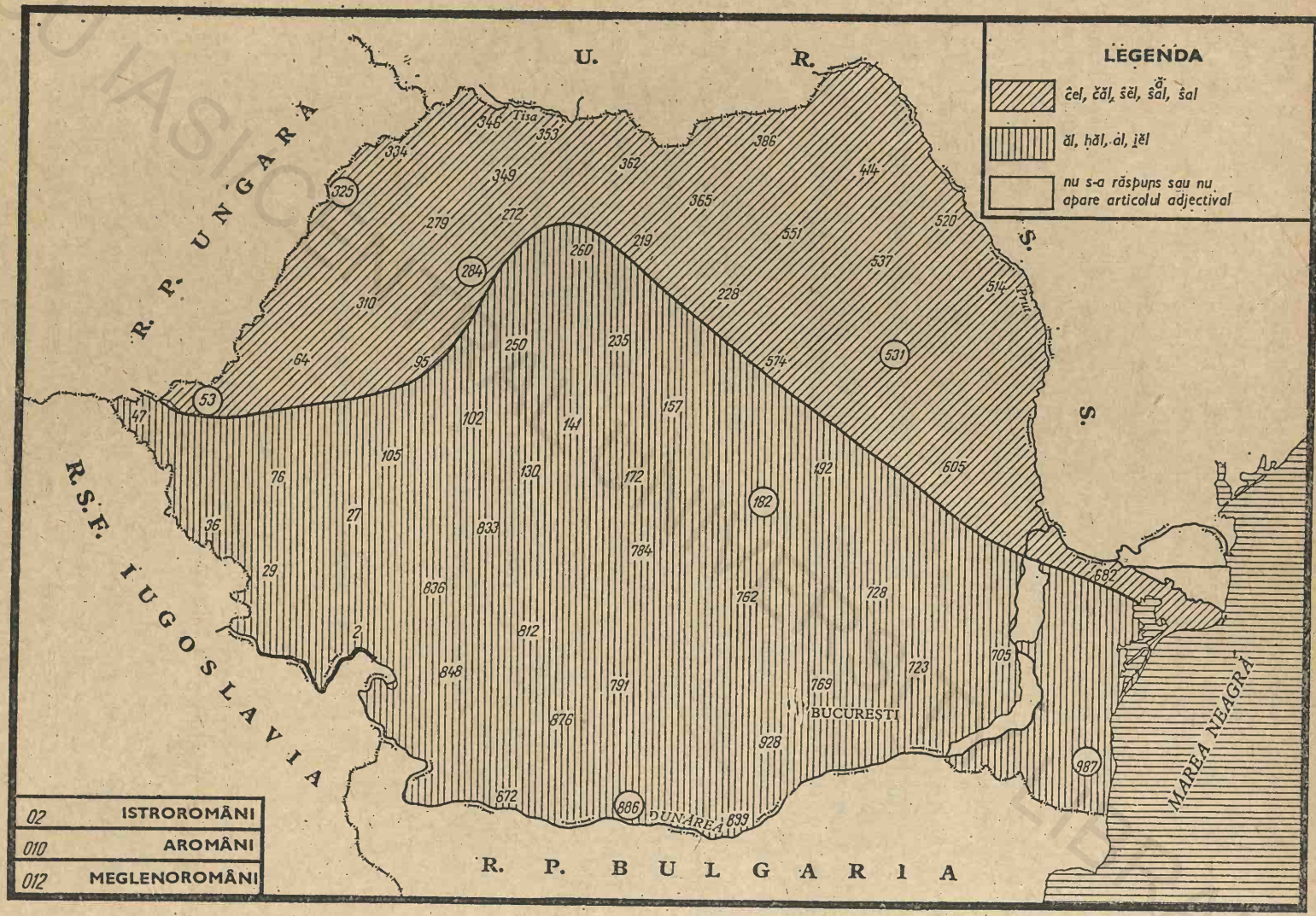

Harta nr. 16. **Articolul adjectival (după ALR s.n. VI, h. *1604. Degetul* cel *mare*)**

II. PRONUME

— Menţionăm forma *m* a pronumelui personal de persoana I în cazul dativ: *m-o pus cápũ-spináre*[1]; *m-o murít fráćili*[2] etc. Forma este, credem, analogică cu aceea de la persoana a II-a: *ţ-* (*i̯* a amuţit aici din cauza „durităţii" consoanei).

— Pronumele demonstrative au forme asemănătoare cu acelea prezente în subdialectul muntean:

ásta, ásta, ásţi̯a, ástẹa — pentru demonstrativul de apropiere, şi
ála, ái̯a, ái̯a, álẹa — pentru demonstrativul de depărtare.

Aceste forme au diferite variante *(ála, héşti̯a, hélẹa* etc.*)*.

Semnalăm faptul că, în unele graiuri din Banat şi din nord-vestul Olteniei, au fost notate variante de tipul *ahála, ahái̯a* ale demonstrativelor de depărtare.

III. VERB

— Multe verbe de conjugarea I şi a IV-a care, în subdialectul muntean şi în limba standard, se conjugă la indicativ şi conjunctiv prezent cu sufixele *-ez* şi, respectiv, *-esc*, apar în subdialectul bănăţean, ca şi în alte subdialecte (de vest şi de nord), fără sufix: *lúcru* „lucrez", *tămîńĕ* „tămîiază", *śińi̯* „cinezi", *pomi̯éńĕ* „pomeneşte" etc.

— Verbul *a fi* se conjugă, de obicei, la indicativ prezent, persoana I singular şi plural (şi mai rar la persoana a II-a plural), cu formele proclitice de dativ ale pronumelui personal: *(eu) mi-s, (noi) ni-s* (uneori şi *(voi) vi-s)*.

— Auxiliarul perfectului compus are, ca şi în subdialectul moldovean, forma *o* la persoana a III-a singular. La persoana a III-a plural se foloseşte forma *or* a auxiliarului (v. h. 13, p. 143).

— În graiurile din nordul Banatului, ca şi în graiurile din aria nordică a dacoromânei, au fost notate forme perifrastice de mai mult ca perfect, alcătuite din forma de perfect compus a verbului *a fi* şi participiul verbului: *am fost cîntat, am fost văzut* etc. (v. h. 14, p. 144).

— Caracteristica formelor de viitor înregistrate în subdialectul bănăţean o constituie mobilitatea lui *v* iniţial din forma auxiliarului: *v* nu apare atunci cînd cuvîntul precedent se termină într-o consoană şi este prezent cînd cuvîntul precedent se termină într-o vocală. Comp., de exemplu, forme ca:

m-oi̯ duśá, ń-om întîlńí cu *tu-i̯ vi da, atúnśa vo sta*[3].

— În unele localităţi din Banat apar forme de condiţional prezent construite cu auxiliarul *a vrea*: *vreaş, vreai, vrea, vream vreaţi, vrea* (sau în variantele menţionate de R. Todoran: *rẹş, rẹi̯, rẹ, rẹm, rẹţi̯, rẹ*).

Asemenea forme sînt prezente şi în istroromână (v. *infra*, p. 225).

— În anumite graiuri din Banat, ca şi în alte graiuri dacoromâne, se înregistrează, sporadic, forme vechi de imperativ negativ, constituite din infinitive lungi, precedate de negaţia *nu*: *nu vă batereţi, nu cîntareţi* etc.

— În graiurile din Banat sînt notate forme verbale cu valoare aspectuală, apărute sub influenţa graiurilor sîrbe învecinate. Valorile aspectuale se exprimă cu ajutorul unor prefixe

---

[1] E. Petrovici, *Texte dialectale*. Suplement la ALR II (ALRT II), Sibiu—Leipzig, 1942, 1/6—7.
[2] *Ibidem*, 17/2.
[3] v. I. Coteanu, *v mobil de la auxiliarul viitorului bănăţean*, în SCL, 1960, nr. 4, p. 351—355.

împrumutate din sîrbă: *do-*, *pro-*, *ză-*. V., de exemplu, cîteva forme înregistrate de E. Petrovici în valea Almăjului: *să dogată* „se termină complet", *să proruga* „se ruga din nou", *o zuitát* „a uitat complet" etc. Forme aspectuale cu prefixe apar și în graiurile din nord-vestul Olteniei: *a doárs* „a ars de tot", *dofácem* „terminăm de făcut", *o fi dofiért* „o fi fiert de tot", *profácem* „facem din nou", *am proreclamát* „am reclamat din nou" etc., în *Glosar dialectal — Oltenia*.

C. LEXIC

Dintre termenii semnalați de E. Petrovici[1] drept caracteristici subdialectului bănățean, menționăm:

uică „unchi", *golumb* „porumbel", *cozeci* „pojar", *mereu (mereuaș, mereuț)* „încet", *a pișcura* „a ciupi" (v. h. 15, p. 145), *foale* „burtă" (v. h. 6, p. 123) etc.

R. Todoran[2] adaugă termenii:
morminț „cimitir", *iorgan* „plăpumă", *chică* „coadă", *căsap* „măcelar", *farbă* „culoare", *șnaidăr* „croitor", *piparcă* „ardei" etc.

Unii termeni înregistrați în Banat sînt păstrați din latină:

foale (<lat. *follem*), *nea* (<lat. *nivem*) „zăpadă", *muiere* (<lat. *mulierem*) „femeie".

Ultimii doi sînt prezenți și în alte graiuri vestice.

Sursa principală a împrumuturilor în subdialectul bănățean o constituie limbile sîrbă, germană și, într-o măsură mai mică, maghiară. Din sîrbă[3] au fost împrumutați termeni ca:
goșt „oaspeți" *(a se gosti, gostie)*, *blagă* „bogăție", *iorgan*, *cozeci*, *colar* „rotar", *naică* „termen de adresare către o femeie mai în vîrstă", *uică* etc.;
din germană, termeni ca:

șnaidăr, *tișlăr* „tîmplar", *farbă*, *paor* „țăran", *răipelț* „chibrituri", *fruștuc* „micul dejun" etc.;

din maghiară: *beteag* „bolnav" (prezent și în alte subdialecte), *golumb* „porumbel" etc.

SUBDIALECTUL CRIȘEAN

Subdialectul crișean este vorbit în partea de nord-vest a teritoriului dacoromân, într-o arie care cuprinde Crișana și vestul Transilvaniei (județele Bihor, Sălaj, Satu Mare, Alba, precum și jumătatea de vest a județului Cluj, nordul județului Arad și nordul județului Hunedoara). Graiurile subsumate acestui subdialect prezintă o serie de diferențe; se disting prin trăsături specifice graiul din Bihor, graiul din Țara Moților și graiul din Oaș[4].

---

[1] Petrovici, *St. dial.*, p. 48, harta 4.

[2] Todoran, *Reparl.*, p. 46; *Noi partic.*, p. 67, 69.

[3] v. monografia lui D. Gămulescu, *Elemente de origine sîrbo-croată ale vocabularului dacoromân*, București—Pančevo, 1974.

[4] Pentru descrierea unor graiuri aparținînd subdialectului crișean, v. monografiile: I. A. Candrea, *Graiul din Țara Oașului*, București, 1907, și T. Teaha, *Graiul din valea Crișului Negru*, București, 1961. Caracteristicile generale ale acestui subdialect au fost relevate de E. Petrovici, în articolele publicate în revista „Transilvania" (v. *supra*, p. 122).

A. FONETICĂ ŞI FONOLOGIE

I. VOCALE

— Subdialectul crişean cunoaşte, ca şi celelalte subdialecte dacoromâne, fenomenul trecerii vocalelor *e*, *a*, *o* în poziţie neaccentuată, la vocale închise:

bíńę̆, *sǫ́rile*, *púńi̯*, *vińít*, *cîńile*, *cîni̯pă*, *i̯épurile*, *d'i*, *d'ila*, *pi*, *pist'e* etc.; *păhár(u)*, *măşínă*, *băláur* etc.; *uspî̯ắţ*$^{u̯}$, *mńéljuc*$^{u̯}$, *ápui̯* „apoi", *pui̯átă* „poiată", *acuperít* etc.

De remarcat că închiderea lui *e* se realizează, ca şi în graiurile din Banat, în stadii diferite: *ę*, *i̯*, *i*.

În Bihor se înregistrează cu o relativă consecvenţă închiderea lui *-ă* final în stadiul *ą̆* (deci într-un stadiu mai puţin avansat decît acela consemnat în Moldova):

nū́ntą̆, *îmbrácą̆*, *vádą̆*, *cásą̆*, *búną̆*, *brī́nzą̆* etc.

— Ca şi în graiurile din Moldova, în graiurile din sud-estul Crişanei şi din vestul Transilvaniei, este notat fenomenul deschiderii lui *ă* protonic medial la *a*, de obicei atunci cînd vocala accentuată este *a*, dar şi în cuvinte cu alte vocale accentuate:

(di) capatát, *nanáşu*, *(s-or) bagát*, *parínţî*, *padúre*, *gasáşt*, *batrînă*, *paşę́şt'ę* etc.

— În subdialectul crişean, ca şi în subdialectul bănăţean, *é* urmat de o silabă conţinînd un alt *e* se rosteşte ca un *ę* (deschis):

mui̯ę́ri̯, *mńę́ri̯*, *şę́d'i*, *mę̯ę́lę*, *zę́stre*, *(să)t'ę́mę* „să cheme", *ĉę́rę*, *rę́li*[1].

— Cu excepţia unor localităţi izolate din sud-vestul Crişanei, în graiurile aparţinînd subdialectului crişean, în locul diftongului *ǫa*, este notat un *ǫ*:

nǫ́pt'ĕ, *sǫ́re*, *gǫ́lă*, *tǫ́rĉe*, *cǫ́pt'ĕ*, *ju̯ǫ́că*, *pu̯ǫ́t'ĕ* (de remarcat că *ǫ* poate fi supus, ulterior, unei diftongări în *u̯ǫ*).

— În subdialectul crişean se înregistrează trecerea vocalelor palatale *(e, i)* la vocalele centrale corespunzătoare *(ă, î)*, monoftongarea lui *e̯a* în *a* şi amuţirea lui [ị] (final) asilabic după anumite consoane, din cauza rostirii „dure" a acestora. Spre deosebire de subdialectul moldovean şi bănăţean, în graiurile din Crişana fenomenul menţionat are loc numai după consoanele *s*, *z*, *ţ*; *ş*, *j* au o rostire palatală (v. *infra*, p. 156), iar *ḑ* nu este înregistrat:

gasáşt', *sîŋgur*, *sára*, *mńázîz*, *pazásc*, *zámă*, *d'iţál*, *parínţî*, *tăţ*, dar *şid'ę́m*, *ramaşíţîli*, *matúşe*, *úşe*, *i̯eşít*, *cu̯áje* etc.

În graiurile din vestul Transilvaniei, modificarea vocalelor în discuţie se produce şi după *ş*, *j*:

copîrşáu̯, *o şăzút*, *aşáză*, *grijím*, *grijám* etc.

De remarcat faptul că, în aceste graiuri, modificările la care ne referim se produc şi după un *j* secundar, rezultat din fricatizarea lui *ĝ*: *(o)fujít*, *sī́jă* „sînge" etc.

---

[1] Pentru ipoteze asupra vechimii fenomenului, v. *supra*, p. 146, nota. De remarcat că şi exemplele citate ilustrează faptul că deschiderea lui *é* precedă alte fenomene dialectale, cum ar fi închiderea lui *e* neaccentuat la *i*.

În graiurile din centrul și vestul Crișanei, *e* devine *ă* și *e̯a* se monoftonghează în *a* și după consoanele labiale :

vorbásc, (mă) grabásc, mărg, să márgă etc.

— În cea mai mare parte a Crișanei și în sud-vestul Transilvaniei este înregistrat un [u̯] final, atît după consoane simple, cît și după grupuri consonantice [1] :

ĝos$^{u̯}$, bun$^{u̯}$, caș$^{u̯}$, lup$^{u̯}$, (să) vorbásc$^{u̯}$, cunósc$^{u̯}$, prost$^{u̯}$ etc.

Precizăm că [u̯] final nu apare în mod consecvent.

Ca și în alte subdialecte dacoromâne, în subdialectul crișean sînt notate elementele finale asilabice [i̯] și [i̯u̯], în condițiile pe care le-am precizat în expunerea asupra subdialectului moldovean (v. *supra*, p. 132) :

abeț̆edár$^{i̯}$ (abeț̆edár$^{i̯u̯}$), hohér$^{i̯}$ (hohér$^{i̯u̯}$) „călău", *cămătár$^{i̯}$ (camatár$^{i̯u̯}$), dătór$^{i̯}$ (dătór$^{i̯u̯}$), cuptór$^{i̯}$, cer$^{i̯u̯}$* etc.

Nici aceste elemente asilabice nu apar consecvent.

— Diftongarea lui *e* în *i̯e* nu are frecvența și consecvența celei notate în cadrul subdialectului bănățean. Mai caracteristică, fără a fi generală, pare a fi diftongarea lui *o* inițial în *u̯ă*, semnalată de E. Petrovici [2]: *u̯ăr$^{i̯}$, u̯ăm, u̯ărb, u̯ăk* etc. Mai exact, întrucît orice *o* inițial se diftonghează în *u̯o*, este vorba despre un fenomen de diferențiere, atît *u̯* cît și *o* fiind caracterizate prin labialitate.

— Menționăm lipsa diftongului *i̯i* în cuvintele *cíńĕ, píńĕ, mîn$^{i̯}$, míńĕ*, trăsătură prezentă în cea mai mare parte a graiurilor dacoromâne.

— În graiurile din nordul Crișanei și în unele graiuri din Transilvania *e̯a* apare monoftongat în *ę*, de obicei, în poziție finală. De remarcat faptul că, spre deosebire de subdialectul moldovean, în graiurile crișene fenomenul are loc și în cazul în care *e̯a* final este neaccentuat :

fujé „fugea", *put'é* „putea", *rę* etc., dar și *caldárę, atŭncę, aícę, mîncárę, lúmę* etc.

De asemenea, în formele de imperfect, *ę* se menține în întreaga praradigmă (în locul diftongului), extins de la formele de persoana a III-a singular : *șid'ém, put'ém, trecém* etc.

— Ca și în subdialectul moldovean, în subdialectul crișean se înregistrează trecerea diftongului *i̯a* la *i̯ę* :

ta$_{i̯}$ét, mu$_{i̯}$ét'ĕ, încu$_{i̯}$ét, dĕu̯ot'ét etc.

II. CONSOANE

— Spre deosebire de subdialectele bănățean și moldovean, în subdialectul crișean nu apare fonetismul arhaic *d̨. ț̨* s-a fricativat la *z*, ca în subdialectul muntean.

---

[1] Invocînd aspectul conservator al graiurilor din Crișana, reflectat de numeroase fenomene din toate subsistemele limbii lingviștii clujeni (v. E. Petrovici, *Corelația de timbru a consoanelor rotunjite și nerotunjite în limba română* în SCL, 1952, p. 127—185, mai ales, p. 153—157; P. Neiescu, *O problemă de fonetică istorică. Originea lui -u final în limba română*, în CL, 1957, p. 159—180) consideră că *u* final ar reprezenta, în această regiune, un arhaism fonetic : conservarea, într-o formă modificată, a lui *u* din latină, amuțit în majoritatea graiurilor dacoromâne. *u* final a fost apoi extins, prin analogie, la cuvinte cu finală consonantică, de cele mai diverse origini. Al. Rosetti (v. nota 1 de la p. 133) însă este de părere că dispariția lui *u* final moștenit din latină a fost generală în dacoromână, prezența lui în anumite graiuri datorîndu-se rostirii oclusivelor finale cu o explozie puternică, al cărei rezultat este dezvoltarea unui timbru vocalic final.

[2] v. și A. Avram, *Trecerea lui u̯o la u̯ă în graiul crișean*, în SCL, 1962, nr. 3, p. 325—336.

— Singurul fonetism arhaic notat în consonantismul subdialectului crişean este *ĝ* (< lat. *j* + *o*, *u* sau *d* + *e*, *i* în hiat cu *ó*, *ú*) :

ĝoi̯, *ĝoc*, *ĝúd'ică*, *aĝū́ns*, *ĝos* etc.

ĝ apare, de obicei, în variaţie liberă cu *j*.

— În subdialectul crişean, fenomenul palatalizării labialelor nu este general şi are caracter fluctuant : alături de forme cu labiale palatalizate în diverse stadii, se întîlnesc şi forme cu labialele păstrate. Pentru *p*, *b* şi, mai ales, pentru *m*, caracteristice par a fi stadiile intermediare de palatalizare, acelea de grup consonantic : de obicei, *pt'*, *bd'* — pentru *p*, *b* (întrucît *ḱ*, *ǵ* se confundă, în subdialectul crişean, cu consoanele rezultate din palatalizarea dentalelor ; v. *infra*, p. 156), şi *mń*, pentru *m* :

pt'íc̯ă, *áripť*, *(am) pt'erdút*^{u}, *pt'ept*^{u}, *obd'iĉę́ri̯u* „obicei", *bd'íńę*, *abd'ę́* „abia", *mńę́rę*, *mńíi*, *mńiri̯ásă*, *lumńī́ră*, *lácrămń* etc.

Pentru *f*, *v*, sînt mai frecvente stadiile finale de palatalizare : *h'* şi, respectiv, *y* sau *d'* (ultimul explicabil, de asemenea, prin confuzia oclusivei palatale *g'* cu oclusiva rezultată din palatalizarea lui *d*) :

(o) ḱi, *ḱerbínţ*, *ḱir*, *yin*, *yísur*^{i}, *d'iţálu*, *(o) d'ińít*^{u} etc.

— Palatalizarea oclusivelor dentale este un fenomen general în subdialectul crişean. Stadiile caracteristice în care se realizează acest fenomen sînt acelea de oclusive palatale :

tát'ĕ, *(să) múşt'ĕ*, *mă t'ĕm*, *pǫ́t'i*, *fę́t'ĕ*, *clópoţ'ĕ*, *d'imińi̯áţa*, *rę́pid'i*, *vę́rd'ę*, *prînd'ĕ*, *(s-o) gînd'í*, *(să) sfad'ę́şt'ĕ*[1].

Stadiile de palatalizare a oclusivelor dentale, specifice subdialectului crişean, au fost explicate diferit de cercetători [2].

Din punct de vedere fonologic, *t'*, *d'* reprezintă variante poziţionale ale oclusivelor dentale *t*, *d*.

— Ca şi în subdialectul bănăţean, în subdialectul crişean este prezentă inovaţia înmuierii lui *n* urmat de un timbru vocalic palatal :

d'imińáţă, *u̯ǫ́mińi*, *víńę* „vine", *prúńili*, *spúńę*, *bíńi*, *bańi̯*, *púńim* etc. *ń* este o variantă poziţională a lui *n*.

---

[1] Notaţiile utilizate în *ALR* sînt *t'*, *d'* — în volumele redactate de S. Pop, şi $\overset{ḱ}{t'}$, $\overset{ǵ}{d'}$ — în volumele redactate de E. Petrovici. E. Petrovici consideră că sunetele rezultate din palatalizare, în aria în care ne referim, sînt intermediare între oclusivele palatale propriu-zise, *ḱ*, *ǵ*, şi dentalele palatalizate, *t'*, *d'* (v. precizările lui E. Petrovici din articolul *Variantele regionale ale fonemelor t'*, *d'*, în SCL, 1956, nr. 3—4, p. 269). În orice caz, pronunţarea lor este foarte apropiată de aceea a oclusivelor palatale *ḱ*, *ǵ*, fapt care are ca rezultat confuzii de timbru (v. *infra*, p. 156).

[2] E. Petrovici (v. *Simbioza româno-slavă în Transilvania*, în „Transilvania", 1942, nr. 2—3, p. 148 şi urm.) pune întregul fenomen în legătură cu modul de rostire a consoanelor urmate de iot caracteristic slavilor, care, înainte de venirea ungurilor, au convieţuit cu populaţia romanizată din Transilvania, învăţînd limba acestei populaţii. Observînd asemănarea dintre sunetele *t'*, *d'* din graiurile dacoromâne şi sunetele maghiare notate prin *ty*, *gy*, I. Pătruţ (v. *Influenţe maghiare în limba română*, în SCL, 1953, p. 211—212 ; *Contribuţii slave şi maghiare la formarea subdialectelor dacoromâne*, în CL, 1958, p. 66—67) invocă influenţa maghiară. În fine, admiţînd existenţa în română a unei tendinţe de palatalizare explicabile prin slavă, Al. Rosetti (v. *supra*, nota 3, p. 148) consideră că, în Transilvania, această tendinţă a fost întărită prin influenţa limbii maghiare. În orice caz, dată fiind aria de răspîndire a fenomenului în discuţie, se poate apela, pentru explicarea lui, la influenţa maghiară.

— În graiul din Oaş au fost notate[1] două particularităţi ale lichidelor *l*, *r* : *l* urmat de consoană se velarizează (fiind pronunţat *ł*) şi, uneori, chiar se vocalizează în *u* : *ałb (aub)*, *gáłbăn*, *(să) tîłńiḭé* „se întîlneşte", *laoláłtă* etc. ; *ł* este notat de E. Petrovici şi în poziţie intervocalică : *acọ́łọ* ; *r*, la iniţială de cuvînt sau de silabă, este rostit „dur" şi cu un număr mai mare de vibraţii decît de obicei ; fonetic, acest sunet este transcris ca *r̄* sau *r̿*[2].

— Spre deosebire de celelalte subdialecte, în care ambele africate prepalatale au acelaşi tip de tratament, în subdialectul crişean fiecare africată are un tratament specific : *ĉ* se păstrează nemodificată (fiind rostită ca în subdialectul muntean şi ca în limba standard) :

ĉẹ́rńim, *fáĉem*, *atū́nĉẹ*, *u̯obiẹ́i̯*, *feĉór* etc. ;

ĝ se fricatizează la *j* :

trájẹm, *sī́nję*, *ajū́nję*, *(să) spárję*, *fují*, *jer* etc.

— În subdialectul crişean se înregistrează confuzia oclusivelor palatale *ḱ*, *ǵ* cu *t'*, *d'* — fonetisme rezultate din palatalizarea oclusivelor dentale :

(să) t'ẹ́me „să cheme", *(o) t'eltui̯ít*, *u̯ót'i*, *ĩnt'íd'e*, *ū́nd'ii̯ĕ*, *d'ĕm*, *(am) înd'ĕṭát* etc.

Această modificare afectează atît pe *ḱ*, *ǵ* primari, cît şi pe *ḱ*, *ǵ* rezultaţi din palatalizarea labialelor (v. *supra*, p. 155, precizările asupra stadiilor de palatalizare specifice subdialectului crişean şi exemple), ceea ce dovedeşte caracterul ei relativ recent.

Din punct de vedere fonologic, confuzia între *ḱ*, *ǵ* şi *t'*, *d'* are drept consecinţă neutralizarea opoziţiei dintre trei serii consonantice : oclusivele palatale *ḱ*, *ǵ*, dentalele *t*, *d* în poziţie de palatalizare şi labialele *p*, *b* şi, uneori, *v* în poziţie de palatalizare, sub forma arhifonemelor *t'*, *d'*[3]. Ca atare, se creează omonimii, cum ar fi :

t'ĕm „tem" — *t'ĕm* „chem" ; *părẹ́t'ĕ* „perete" — *părẹ́t'ĕ* „pereche" ; *t'ĕi̯* „tei" — *t'ĕi̯* „chei", *t'ĕi̯* „piei" etc.

— Discutînd unele modificări vocalice (v. *supra*, p. 153), am arătat că, în subdialectul crişean, sînt pronunţate „dur" consoanele *s*, *z*, *ṭ*. În graiurile din vestul Transilvaniei, pronunţarea „dură" este caracteristică şi consoanelor *ş*, *j*, care în Crişana au o pronunţare palatală, apropiată de aceea specifică subdialectului muntean. În graiurile din centrul şi vestul Crişanei, apar forme în care şi labialele sînt rostite „dur".

— În Ţara Moţilor şi în jumătatea nordică a Crişanei, au fost înregistrate forme cu *n* rotacizat :

ír(i)mă, *gerúnkḭ*, *púri* „pune", *mī́ră*, *yir* „vin", *fîntī́ră*, *búră* etc.[4].

Rotacismul, fenomenul trecerii lui *n* intervocalic la *r* în cuvintele de origine latină, avea în vechea dacoromână o răspîndire mult mai mare ; astăzi el este în regres, fiind sporadic atestat chiar în aria în care se menţine încă.

— E. Petrovici[5] a notat, printre fenomenele caracteristice subdialectului crişean, epenteza lui *c* în grupul consonantic *sl* :

sclab^{u}, *sclańínă*, *sclúgă*, *sclut*, *sclóbod* etc.

---

[1] v. I. A. Candrea, *Graiul ...*, p. 14.

[2] În acest caz, ar putea fi vorba despre conservarea unor urme ale lui *r* fortis latin. V. şi M. Sala, *Contribuţii la fonetica istorică a limbii române*, Bucureşti, 1970, p. 56.

[3] v. precizările lui I. Pătruţ din studiul *Velarele, labialele şi dentalele palatalizate*, în DR, X, partea a II-a, 1943, p. 298—308.

[4] v. E. Petrovici, *Contribuţii la studiul rotacismului la moţii din Scărişoara*, în DR, VIII, 1934—35, p. 149—163, republicat în Petrovici, *St. dial.*, p. 25—36.

[5] v. *Graiul românesc. ...*

— R. Todoran[1] menţionează şi palatalizarea oclusivei velare *c* în forme cum ar fi: *călkíi̯, keméȩ́ṣe*. Asemenea forme se înregistrează şi în unele graiuri din Banat.

B. MORFOSINTAXĂ

I. SUBSTANTIV

Specifică pentru modul de exprimare a raportului de dativ este frecvenţa cu care se utilizează prepoziţia *către* (în variantele *cătă, cata)*, mai ales după verbe dicendi: *zîĉę cata i̯el*[2]; *o zîs úrsu cátă vúlpi*[3]; *o zîs parínţî cátă prunĉ*[4] etc.

II. ARTICOL

Ca în majoritatea subdialectelor dacoromâne, articolul genitival are forma invariabilă *a* (v. h. 12, p. 141).

III. PRONUME

— În subdialectul crişean, alături de formele răspîndite în toată jumătatea de nord a ţării ale pronumelor demonstrative:

ai̯ésta, ai̯ásta, ai̯éşti̯a, ai̯éstȩa (cu diferite variante) — pentru demonstrativele de apropiere, şi
aĉéla, aĉéȩa, aĉéi̯a, aĉélȩa (cu diferite variante) — pentru demonstrativele de depărtare,

apar şi formele caracteristice ariei sudice:

ắsta, ásta, ắşti̯a, ástȩa — pentru demonstrativele de apropiere, şi
ắla, ái̯a, ắi̯a, álȩa — pentru demonstrativele de depărtare.

Dealtfel, forma *ásta*, cu valoare neutră, mai ales, tinde să se generalizeze în dacoromână (forma *ai̯ásta* a fost înregistrată numai în cîteva arii izolate, în *ALR* s.n. VI).

— Semnalăm prezenţa formelor de pronume şi adjective nehotărîte: *oárece* „ceva", „vreun", „vreo", *oarecíne* „cineva", „vreun", „vreo" (v., de exemplu: *n-ai̯ tu u̯áreĉe háină?*[5]; *înt'índ'ę vǫ́rbę pã u̯ariĉíńę*[6]).

IV. VERB

— Ca şi în subdialectul bănăţean, o serie de verbe de conjugarea I şi a IV-a care în limba standard au la indicativ şi conjunctiv prezent forme cu sufixele *-ez* şi, respectiv, *-esc*, apar în subdialectul crişean fără sufix:

(să) lúcri, îndǫ́i̯e, înflǫ́re, (să) înkélde „se încălzeşte", *să plát'e* „se plăteşte" etc.

Sufixele *-ez* şi *-esc* apar însă adăugate, uneori, la verbe care, în limba standard, nu se conjugă cu sufix: *simţásc* „simt", *(să mă-)nghiţáscă* „să mă-nghită", *d'esparţásc* „despart" etc.

---

[1] v. Todoran, *Repart.*, p. 46.
[2] Teofil Teaha, *Graiul...*, p. 177.
[3] E. Petrovici, *Texte dialectale*, 52/53.
[4] *Ibidem*, 53/8.
[5] *Ibidem*, 134/25
[6] Teofil Teaha, *Graiul...*, p. 176.

— În unele graiuri din Crișana (mai ales din partea centrală și nordică) și din vestul Transilvaniei, se înregistrează, la indicativ și conjuctiv prezent și la gerunziu, forme iotacizate ale verbelor cu tema în *-n*; asemenea forme sînt prezente în nord-vestul Crișanei și al Transilvaniei și la verbe cu tema în *-r* :

spuiț, țîu, spuínd, țîínd, piei etc.

— La perfectul compus, persoana a III-a, auxiliarul are forma *o* la singular și *or* la plural (*or* este mai frecvent în estul Crișanei și în vestul Transilvaniei; în celelalte graiuri aparținînd subdialectului crișean, *o* apare și la persoana a III-a plural) (v. h. 13, p. 143).

— La mai mult ca perfect apar forme perifrastice, constituite din perfectul compus al auxiliarului *a fi* și participiul verbului de conjugat : *o foz zîs* „zisese", *o fos pus* „pusese", *o fos rămás* „rămăsese" (v. h. 14, p. 144).

— Viitorul prezintă forme cu auxiliarul *a vrea*, realizat în variante fără *v-* inițial :

oi faće, ii faće, a faće etc.

— Specifică pentru graiurile din Crișana este exprimarea conjunctivului cu ajutorul conjuncției *și* : *și să însoare, și să mărite, și facă*[1].

— În unele localități din Crișana, se înregistrează forme de condițional perfect constituite din perfectul compus al auxiliarului *a vrea* și infinitivul verbului de conjugat :

o vu fi „ar fi fost", *o vu(t) cînta* „ar fi cîntat" etc.

— În anumite graiuri din Crișana și din vestul Transilvaniei, se înregistrează, sporadic, ca și în graiurile din Banat, forme vechi de imperativ negativ, cu structura *nu* + infinitiv lung : *nu cîntareți, nu vă batereți* etc.

C. LEXIC

E. Petrovici[2] consideră caracteristice subdialectului crișean cuvinte ca :

nari „nas", *cotătoare* „oglindă", *a se cota* „a se privi", *prunc* „băiat", *a pițiga* „a ciupi", *brîncă* „mînă", *a hori* „a cînta", *abua-abua* „nani-nani", *cionț* „os" etc.

La acestea, R. Todoran[3] adaugă termeni cum ar fi :

custul(u)esc „gust", *cîtingan* „încet", *temeteu* „cimitir", *șogor* „cumnat", *poplon* „plapumă", *mășini* „chibrituri" etc.

În privința structurii vocabularului subdialectului crișean, se cuvine să menționăm, în primul rînd, conservarea unui număr mare de cuvinte latine, dispărute din celelalte subdialecte sau păstrate numai în expresii. Menționăm, în acest sens, formele :

arină „nisip" (< lat. *arena*), *brîncă* „mînă" (< lat. *branca*), păstrată în celelalte subdialecte numai în expresii *(a da brînci, a da în brînci* etc.), *a custa* „a trăi" (< lat. *constare*), *duroare* „durere" (< lat. *dolorem*), *iuo* „unde" (<lat. *hic ubi*), *săcret* „pustiu", „nelocuit" (< lat. *secretus*), *vă* „du-te" (< lat. *vade*) etc.

Dintre influențele străine exercitate în vocabular, predominantă este influența maghiară :

barșon „catifea", *chefe* „perie", *cionț* „os", *copîrșeu* „sicriu", *dărab* „bucată", *fedeu* „capac", *lepedeu* „cearceaf", *ocoș* „isteț", *șogor* „cumnat", *temeteu* „cimitir", *tolcer* „pîlnie" etc.

---

[1] v. R. Todoran, *Despre și „să" în graiurile dacoromâne*, în CL, 1966 nr. 2, p. 193–207.

[2] v. *Graiul românesc ...* și Petrovici, *St. dial.*, p. 41.

[3] v. Todoran, *Repart.*, p. 46; *Noi partic.*, p. 69.

Semnalăm și prezența anumitor împrumuturi din germană, unele dintre ele realizate prin filieră maghiară :

asîntare „recrutare“, *décung* „tranșeu“, *laibăr* „haină“, *paradaică* „pătlăgea roșie“, *pătron* „cartuș“, *țucur (țucor)* „zahăr“ etc.

SUBDIALECTUL MARAMUREȘEAN

Subdialectul maramureșean este vorbit în județul Maramureș, în zona din jurul orașelor Vișeu și Sighet [1].

În privința trăsăturilor lingvistice [2], acest subdialect prezintă asemănări cu subdialectele învecinate : crișean și moldovean. În fonetică și lexic se înregistrează însă și unele forme specifice [3].

A. FONETICĂ ȘI FONOLOGIE

I. VOCALE

— Ca și în alte subdialecte dacoromâne, în subdialectul maramureșean se constată o tendință de închidere a vocalelor *e*, *a* și *o* atone. Fenomenul este înregistrat sporadic ; mai frecventă este închiderea lui *e* aton, dar chiar și exemplele de acest fel sînt mai puțin numeroase decît cele semnalate în subdialectul crișean (în subdialectul moldovean, închiderea lui *e* la *i* se produce cu o relativă consecvență) :

pt'ẹ́tri, *mînurilị* „mîinile“, *mînurilịẹ*, *d'iń́i* „veni“, *vid'ẹ́*, *u̯ọ́mińi*, *sọ́ril'ĕ'*, *d'į̣l'a*, *pį̣* etc.

De remarcat, ca și în subdialectul crișean, varietatea stadiilor de închidere a lui *e* (*ẹ*, *ị*, *i*) ; în poziție neaccentuată, *e* se află în variație liberă cu sunetele menționate.

— În subdialectul maramureșean se înregistrează, ca și în subdialectele vestice ale dacoromânei (bănățean și crișean), prezența unui *ẹ́* înaintea unei silabe care conține un alt *e* :

vẹ́rd'ĕ', *fẹ́t'ĕ*, *surčẹ́lį̣ĕ*, *sį̣ẹ̆́rbe* „fierbe“, *(să) dẹ́į̣ĕ*, *d'ẹ́ğăt'ĕ*, *st'ẹ́lĕ* etc.

— În locul diftongului *ọa* înregistrat în alte subdialecte, apare, ca și în subdialectele vestice, un *ọ* :

nọ́pt'ĕ, *tọ́rčĕ*, *sọ́ril'ĕ*, *(să) rọ́gă*, *uṣọ́ră* etc.

— După consoanele *s*, *z*, *ș*, *j*, *ț*, *ḑ* și uneori *r*, vocalele palatale (*e*, *i*) trec la vocalele centrale corespunzătoare *(ă, î)*, diftongul *e̯a* se monoftonghează în *a*, iar [ị̇] (final, asilabic) amuțește :

fúsălị̇ĕ, *(o) sosît*, *sáră* „seară“, *(o) į̣eșît*, *(să mă) laș*, *ĩnșălătórị̇*, *fráțî*, *cumnáț*, *ḑî*, *ḑ̣ záčă*, *ráčă*, *čọ́răl'e*, *strîgă* etc.

---

[1] v. ALRR *Mar.* I, *Introducere*, p. IX.

[2] Pentru unele caracteristici, v. monografia lui T. Papahagi, *Graiul și folclorul Maramureșului*, București, 1925.

[3] Pentru asemănările cu subdialectele învecinate, precum și pentru trăsăturile specifice, v. Todoran, *Repart.*, p. 48, *Noi partic.*, p. 69—70 ; Giosu, *Maram* ; idem, recenziile la ALRR *Mar.* I, în AUI, 1971 p. 150, și la ALRR *Mar.* II, în AUI, 1973, p. 173—175.

Modul în care se produce acest fenomen în subdialectul maramureșean îl apropie de subdialectul moldovean (în Crișana *ș*, *j* nu au efectele menționate).

Trecerea lui *e* la *ă* și a lui *e̯a* la *a* se înregistrează uneori și după consoanele labiale, ca și în subdialectele moldovean și crișean : *mărs*, *(să) márgă*, *pă*, *păstă* etc.

Pentru subdialectul maramureșean este însă specifică trecerea vocalelor palatale în vocalele centrale corespunzătoare, după consoanele *č*, *ǧ*, datorită rostirii „dure" a acestora (v. *infra*, p. 161) : *dúčă*, *čă*, *sĩnǧă*, *čĩnč*, *porunčît*, *d'ę́ǧăt'ĕ*, *plĩnǧă* etc.

— În subdialectul maramureșean, în poziție finală, apar elementele vocalice asilabice [*i̯*] și, sporadic, [*i̯u̯*], în contextele descrise pentru subdialectul moldovean (v. *supra*, p. 132) :

păcurár$^{i̯}$, *ĩnșălătór*$^{i̯}$, *datór*$^{i̯}$, *cuptór*$^{i̯}$, *sučîtór*$^{i̯}$, *čăr*$^{i̯u̯}$, *abeṭădár*$^{i̯}$ etc.

— Nici în acest subdialect nu apare diftongul *îi̯* în cuvintele *cîńĕ*, *pîńĕ*, *mîń*$^{i̯}$, *mîńĕ*.

— Diftongul *e̯a* apare monoftongat în *ę*, în aceleași condiții ca și în subdialectul moldovean : în poziție finală, sub accent (în subdialectul crișean se monoftonghează și *e̯a* final neaccentuat) : *i̯ę* „ea", *hori̯ę́* „horea (= cînta)", *vid'ę́* etc.

— Diftongul *i̯a* devine *i̯ę*, ca și în subdialectele moldovean și crișean :

(s-o) spăriię́t, *(i-o) tăię́t*, *(s-o) apropt'iię́t* etc.

II. CONSOANE

— În subdialectul maramureșean apar, ca și în subdialectul moldovean, fonetismele arhaice *ḑ* și *ǧ* :

ḑîc, *dumńĕḑău̯*, *ḑîli̯ĕ*, *ḑáčă* ; *ǧos*, *ǧoc*, *aǧũnǧĕ* etc.

— Stadiile de palatalizare a labialelor *p*, *b*, *m* sînt asemănătoare cu acelea semnalate pentru subdialectul crișean. Deși apar și stadii finale, de consoană simplă, mai frecvente sînt stadiile de grup consonantic. În formele cu oclusive labiale palatalizate, *ḱ*, *ǵ* (simple sau în grupurile consonantice *pḱ*, *bǵ*) apar substituite prin *t'*, *d'*, fonetismele rezultate în mod obișnuit din palatalizarea dentalelor (pentru această substituție, v. *infra*, p. 161). Din palatalizarea lui *p*, *b*, *m* se obțin deci fonetismele *(p)t'*, *(b)d'*, *(m)ń* :

pt'ičǫ́răli̯ĕ, *s-aprópt'ii̯ĕ*, *pt'ę́le*, *sábd'ii̯ĕ*, *limbd'*$^{i̯}$, *mńílă*, *mńĕl*, *zi̯erń*$^{i̯}$ „viermi (= șerpi)".

Fricativele labio-dentale cunosc, în subdialectul maramureșean, stadii specifice de palatalizare : *f* devine *s*, iar *v*—*z* :

si̯ę́rbe, *(să) síi̯ĕ*, *zińĕ*, *zi̯ę́rme* etc. (v. h. 10 și 11, p. 138, 139).

— Stadiile de palatalizare a oclusivelor dentale sînt asemănătoare cu acelea înregistrate în subdialectul crișean : *t*, *d* devin, prin palatalizare, oclusive palatale (*t'*, *d'* în notația lui S. Pop și $\overset{k'}{t'}$, $\overset{g'}{d'}$, în notația lui E. Petrovici) :

mǫ́rt'ĕ, *d'ę́ǧăt'ĕ*, *înt'ĩnd'ĕ*, *scǫ́t'ĕ*, *frát'ĕ*, *d'imińáṭă* etc.

— Urmate de un timbru vocalic palatal, sonantele *n* și, uneori, *l* se înmoaie :

púńĕ, *cîńi*, *(o)zińít* „a venit", *spúńĕ*, *bińĕ*, *voi̯ńic*, *d'ę́ǧăt'ĕl'ĕ*, *su̯ǫ́ril'ĕ*, *pl'ĕc*, *mol'íd*, *(o)pîrjol'it* etc.

ń și *l'* sînt variante poziționale ale sonantelor dentale *n* și *l*.

— Caracteristice pentru subdialectul maramureşean sînt păstrarea africatelor *ĉ*, *ĝ* nefricatizate şi rostirea lor „dură“ [1] (vocalele palatale trec în seria centrală, după aceste consoane ; v. *supra*, p. 160). Pentru a marca timbrul diferit al acestor africate de cel din subdialectul muntean (unde africatele sînt, de asemenea, nefricatizate), în *ALR* şi în *ALRR Mar.* se utilizează notaţiile *č*, *ǧ*.

— Oclusivele palatale *ķ*, *ģ* sînt substituite — ca şi în subdialectul crişean — prin fonetismele rezultate în mod obişnuit din palatalizarea dentalelor : *t'*, *d'*. Substituţia menţionată afectează atît oclusivele palatale primare, cît şi pe acelea rezultate din palatalizarea labialelor (v. *supra*, p. 160). Consecinţa fonologică a acestui fenomen este, ca şi în subdialectul crişean,neutralizarea opoziţiei dintre oclusivele palatale,labialele *p*, *b* şi dentalele *t*, *d* în poziţie de palatalizare, sub forma arhifonemelor *t'*, *d'*. Pentru detalii şi exemple, v. *supra*, p. 156.

— Seria consoanelor pronunţate „dur“ cuprinde, în subdialectul maramureşean, nu numai consoanele *s*, *z*, *ş*, *j*, *ţ*, *ḑ*, *r* şi, în anumite situaţii, labialele — ca în majoritatea subdialectelor dacoromâne, — ci, aşa cum am menţionat anterior, şi africatele prepalatale *č*, *ǧ* (pentru exemple, v. *supra*, p. 160).

— Se remarcă frecvenţa deosebită a apocopei silabelor finale : *s-or fa* „s-or face“, *să trezę* „se trezeşte“, *simţę* „simţeşte (= simte)“, *Ioa* „Ioane“, *D'o* „Gheorghe (vocativ)“ etc.

— Rotacismul nu mai este astăzi înregistrat în Maramureş. Forme ca *lučáĭăn*, explicabile prin reacţia hipercorectă la rotacism, atestă însă indirect prezenţa acestui fenomen în aria la care ne referim, într-o epocă anterioară.

B. MORFOSINTAXĂ

I. SUBSTANTIV

Ca şi în subdialectul crişean, în subdialectul maramureşean, este frecventă exprimarea valorii de dativ după verbe dicendi prin forme de acuzativ, precedate de prepoziţia *către* (cu varianta *cătă*) :

o ḑîs ***cătă ma-sa*** [2], *o ḑîs* ***cătă ĭĕl*** [3] etc.

II. ARTICOL

Ca în majoritatea subdialectelor dacoromâne, articolul genitival are forma invariabilă *a* (v. h. 12, p. 141).

III. PRONUME

Pronumele (şi adjectivele) demonstrative au formele înregistrate în toate graiurile din jumătatea de nord a teritoriului dacoromân :

— *aĭésta*, *aĭásta*, *aĭéştia*, *aĭéstţa* — pentru demonstrativele de apropiere, şi

— *ačăla*, *ačăţa*, *ačăĭa*, *ačălţa* — pentru demonstrativele de depărtare.

---

[1] v. şi Gr. Rusu, *O inovaţie fonetică a subdialectului maramureşean; durificarea africatelor ĉ, ĝ, în Omagiu lui Al. Rosetti*, Bucureşti, 1965, p. 793—796.

[2] E. Petrovici, *Texte dialectale*, 160/16.

[3] *Ibidem*, 160/23.

— Ca și în subdialectele din aria vestică a dacoromânei, în subdialectul maramureșean, unele verbe de conjugarea I și a IV-a care, în limba standard, prezintă la indicativ și conjunctiv prezent sufixele *-ez* și, respectiv, *-esc*, apar fără sufix : *(să) lúcre, înflóre* „înflorește" etc.

Sufixele menționate apar atașate uneori la verbe care, în limba standard, nu primesc sufix : *sîmțăsc, împărțăsc* etc.

— Unele verbe cu temele în *-r* sau *-n* au, în graiurile din vestul Maramureșului, forme iotacizate la indicativ și conjunctiv prezent : *pt'ieĭ* „pier", *s-o dóĭe* „s-o doară", *să puĭe, să țîĭe* etc.

— Perfectul compus are, la persoana a III-a singular și plural, auxiliarul *o*, ca în majoritatea subdialectelor dacoromâne (la persoana a III-a plural apare, uneori, și forma *or)* (v. h. 13, p. 143).

— În subdialectul maramureșean apar, ca și în subdialectele crișean și moldovean, forme perifrastice de mai mult ca perfect, având structura : auxiliarul *a fi* la perfectul compus + participiu : *o fost lăsat, o fost văzut* etc. (v. h. 14, p. 144).

— Viitorul se exprimă, ca și în celelalte graiuri dacoromâne, cu ajutorul auxiliarului *a vrea*, în formele fără *v* inițial *(oi, îi, a, om, îț, or)* sau cu *o* invariabil și conjunctivul *(o să fac)*.

C. LEXIC

R. Todoran[1] relevă drept caracteristice cuvintele :

cușăiesc „gust", *cătilin(aș)* „încet", *străfin* „străinut", *clei* „creieri", *coc* „cocoașă" *cocon* „copil", *(inima) joacă* „bate" etc.

În subdialectul maramureșean sînt prezente, de asemenea, o serie de cuvinte înregistrate în Moldova (v. *omăt, țintirim)* și în Crișana (v. *ciont, chefe, șogor* etc).

Dintre influențele străine, menționăm influența ucraineană (v., de exemplu, *(a) cușăi)*, maghiară (v. *ciont, șogor* etc.) și germană (pe lîngă cuvinte general cunoscute, cum ar fi, de exemplu, *potică* „farmacie", semnalăm numărul mare de denumiri germane din domeniul mineritului) [2].

SUBDIALECTUL MUNTEAN

Subdialectul muntean[3] este vorbit în jumătatea de sud a teritoriului dacoromân, în Muntenia (județele Ilfov, Prahova, Dîmbovița, Argeș, Olt, Teleorman, Ialomița, precum și jumătatea sudică a județelor Buzău și Brăila), în partea de sud a Transilvaniei (județul Brașov, jumătatea sudică a județului Sibiu), în partea de sud a Dobrogei (județul Constanța

[1] v. Todoran, *Repart.*, p. 48; *Noi partic.*, p. 70.

[2] Pentru probleme privind raportul dintre inovație și conservare în lexicul subdialectului maramureșean, v. și studiul monografic al lui Gh. Pop, *Elemente neologice în graiul maramureșean*, Cluj, 1971.

[3] Pentru principalele caracteristici ale acestui subdialect, v. și Gr. Brîncuș, *Graiul din Muntenia (descriere pe baza materialului din volumul* Opincaru, *de Gr. M. Jipescu)*, în LR, 1973, nr. 1, p. 37—44.

și sudul județului Tulcea), în cea mai mare parte a Olteniei (județele Dolj, Vîlcea, jumătatea estică a județelor Mehedinți și Gorj; graiul din nord-vestul Olteniei prezintă numeroase trăsături comune cu subdialectul bănățean [1]).

A. FONETICĂ ȘI FONOLOGIE

I. VOCALE

— Specifică pentru subdialectul muntean, prin frecvența cu care apare, este închiderea lui *e* aton la *i* în cuvintele cu două silabe posttonice conținînd vocala *e* (mai ales substantive terminate în *-e* la singular sau plural, care primesc articolul hotărît enclitic *-le*). *e* din silaba penultimă este închis primul, prin disimilare regresivă *(vásele > vásile; ie̯púrele > ie̯púrile)*. Apoi se produce închiderea lui *e* final prin asimilare progresivă *(vásile > vásili; ie̯púrile ie̯púrili)*. V. relativa consecvență cu care sînt înregistrate forme ca:

zílili, láptili, șárpili, sîngili, fétili, cásili, nepo̯átili etc.

Închiderea lui *e* din articolul hotărît enclitic *-le* se produce, prin asimilare progresivă, și în forma articulată a substantivelor cu pluralul în *-i* sau *-uri*:

u̯óili, flórili, pisícili, răutățili, tîmpurili etc.

În celelalte situații, închiderea lui *e* aton apare mai rar, realizîndu-se în stadii diferite: *ę, į, i*:

nevóie̯, spúnę, mințį, binį, aprîndi, dide̯ám etc.

— Spre deosebire de celelalte graiuri dacoromâne, în majoritatea graiurilor muntene vocalele palatale nu sînt trecute în seria centrală după consoanele *s, z, ș, j, ț, r*. Ca urmare, diftongul *e̯a* nu se monoftonghează în *a*, iar [i̯] este înregistrat ca marcă a pluralului, la nume, și a persoanei a II-a, la verbe. Modificările menționate apar numai în unele graiuri din sudul și din nordul Olteniei, de obicei, după consoanele *s, z, ț*:

sîngur, sămn, (să) găsáscă, zî, păzásc, verz, ascuțît, părînț, țăst etc.

După *ș, j* sînt înregistrate, de obicei, vocale palatale:

úșe, mătúșe, cu̯áje, gríje, mașină, șir, prăjínă, cojiță etc.

Vocalele palatale trec în seria centrală după consoanele *d* și *p*, mai ales în prepoziții și în cuvinte cu prefixul *des-*:

dă, pă, dîn, pîn, dîntre, pîntre, dăscúį, dăzbrác, dăspárte etc.

Asemenea forme sînt caracteristice mai ales graiurilor din Muntenia.

---

[1] v. Gr. Brîncuș, *Cercetări asupra unui grai de tranziție*, în „Revista Univ. «C. I. Parhon»", seria științe sociale (filologie), 1955, nr. 2—3, p. 197—205; ulterior, Gr. Brîncuș a susținut că graiul din nord-vestul Olteniei poate fi considerat ca independent față de subdialectul muntean, prezentînd suficiente trăsături specifice; v. *Graiul din Oltenia*, în LR, 1962, nr. 3, p. 248—260. La concluzia că graiul la care ne referim este de tranziție ajunge și V. Rusu, în monografia *Graiul din nord-vestul Olteniei. Fonetică. Considerații fonologice*, București, 1971. Opinii diferite față de acestea exprimă Marin Petrișor; v. *Graiuri mixte și graiuri de tranziție. Cu privire la un grai mixt din nord-vestul Olteniei*, în LR, 1962, nr. 1, p. 87—94, și, mai recent, *Graiurile din Oltenia. Situația lor actuală*, în „Philologica", II, 1972, p. 41—55.

— În graiurile vorbite în jumătatea estică a Munteniei și în Dobrogea, apare, cu o relativă consecvență, [^{u}] final (asilabic): *om^{u}*, *văr^{u}*, *cap^{u}*, *surd^{u}*, *mă-nsor^{u}*, *vis^{u}* etc. (v. h. 7, 8, p. 134, 135. Prezența lui se explică fonetic, ca și în alte graiuri, prin explozia puternică, specifică rostirii consoanelor finale (pentru detalii, v. *supra*, p. 133, nota 1).

[^{i}] final apare sporadic, la singular, în contextele descrise pentru subdialectul moldovean (v. *supra*, p. 132), în majoritatea graiurilor aparținînd subdialectului muntean, cu excepția celor din estul Munteniei și din sudul Dobrogei:

fierâr^{i}, *croitór^{i}*, *toboșár^{i}*, *dulgér^{i}* etc.

— Subdialectul muntean este singurul în care apare diftongul *îi̯*, creat prin anticipare, în cuvintele:

cîi̯ne, *pîi̯ne*, *mîi̯n^{i}*, *mîi̯ne*[1].

În numeroase localități din Oltenia, în sud-estul Transilvaniei și, izolat, în Muntenia, diftongarea prin anticipare este înregistrată și pentru alte vocale sub accent. NALR — *Olt.* I consemnează prezența a patru diftongi creați astfel: *oi̯*, *ui̯*, *ai̯*, *ei̯*, în cuvintele *oi̯k^{i}*, *rói̯kii̯e*, *pădúi̯ke*, *strái̯kină*, *uréi̯ke*.

În aceste cuvinte, diftongii au apărut prin anticiparea caracterului palatal al oclusivei *k*.[2] (v. și h. 17, p. 165).

II. CONSOANE

— În subdialectul muntean nu apar fonetismele arhaice *d̑* și *ĝ*, prezente în alte subdialecte. Acestea au devenit *z* și *j* încă din secolul al XVI-lea, aria la care ne referim fiind aria de origine a fricatizării africatelor menționate.

— Caracteristică pentru distribuția teritorială a palatalizării labialelor în cadrul subdialectului muntean este prezența fenomenului în arii izolate, dar relativ întinse. O arie palatalizantă compactă apare în sud-vestul Olteniei[3], alta — mai restrînsă — la vest de București, una foarte întinsă — în nord-estul și estul Munteniei, alta — în sudul Transilvaniei. În celelalte arii, fenomenul este înregistrat sporadic.

Semnalăm, de asemenea, prezența stadiilor incipiente de palatalizare a oclusivelor labiale și a fricativelor labio-dentale: *pʲ*, *bʲ*, *fʲ*, *vʲ*:

pʲept, *bʲine*, *fʲer*, *vʲespe* etc.

În graiurile din sud-vestul Olteniei care cunosc palatalizarea labialelor, pentru *f*, *v* au fost înregistrate stadiile specifice *fʲ*, *sʲ*, *vʲ*, *zʲ*: *fʲer*, *sʲer*, *vʲer*, *zʲer* „vier", *fʲére*, *sʲére*, *vʲérme* etc.[4].

— Spre deosebire de subdialectele dacoromâne de vest și de nord, în subdialectul muntean, oclusivele și sonantele dentale nu sînt modificate de timbrele vocalice palatale următoare.

---

[1] Prezența diftongului în primele trei cuvinte se explică prin anticiparea lui *-i*, desinență de plural (*cîni*, *pîni*, *mîni*, au devenit *cîini*, *pîini*, *mîini*, primele două refăcîndu-și apoi un singular cu diftong: *cîine*, *pîine*. Extinderea diftongului la singular numai în aceste două forme s-ar putea explica prin faptul că ele prezintă și la singular o vocală palatală, *-e*, pe cînd formei *mîini* îi corespunde un singular terminat în vocală nepalatală: *mînă*). Adverbul *mine* a devenit *mîine* prin influența analogică a celorlalte forme menționate și, mai ales, a lui *mîini*.

[2] Pentru explicarea fenomenului în discuție, v. Rosetti, *ILR*, p. 396; v. și precizările din Cazacu, *St. dial.*, p. 61—63.

[3] v. I. Ionică, *Palatalizarea labialelor în Oltenia*, în FD, VIII, 1973, p. 79—119.

[4] *Ibidem*, p. 89—91; 96—98.

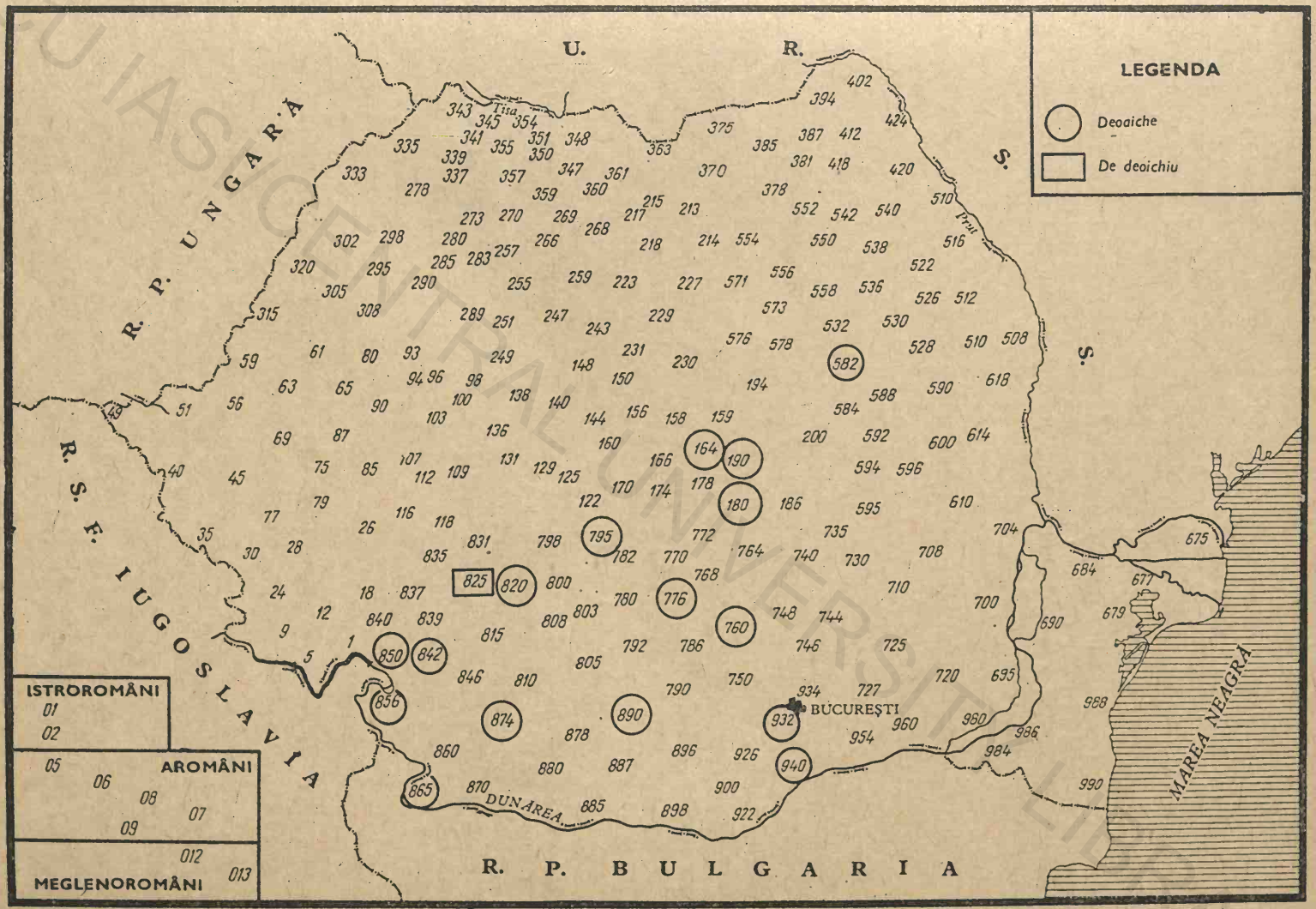

Harta nr. 17. **Diftongarea prin anteipare** (după **ALRM I, II,** h. 331. *Unde se zice* **deoaiche**)

— Africatele *ĉ*, *ĝ* nu sînt supuse niciodată fricatizării; ele au timbrul din limba standard. Subdialectul muntean se dovedeşte a fi, în această privinţă, cel mai conservator subdialect dacoromân.

— Consoanele *s*, *z*, *ţ*, *ş*, *j* nu sînt „dure", ca în celelalte subdialecte. Excepţie fac numai unele graiuri din sudul şi din nordul Olteniei, în care *s*, *z*, *ţ* au o pronunţare dură (v. *supra*, p. 163). *ş*, *j* au suferit o repalatalizare specifică, mai ales în graiurile din estul Munteniei şi din sudul Dobrogei. Ca urmare, întîlnim în aceste graiuri forme cum ar fi:

ṣ̣e̯ápte, *ṣ̣e̯árpe*, *úṣ̣e*, *mătúṣ̣e*, *gríj'e*, *cu̯áj'e* etc.

— În majoritatea graiurilor din Muntenia, fricativa laringală *h* este rostită slab, mai ales în poziţie iniţială şi intervocalică; sînt numeroase cazurile în care această consoană nu este rostită: *ái̯nă*, *u̯oţ*, *u̯óu̯ot* „hohot" etc. Fenomenul semnalat a determinat apariţia sporadică a unor forme hipercorecte de tipul *hắripi* „aripi", *hắlbii̯* „albii", *hắle̯a* „alea" etc.

B. MORFOSINTAXĂ

I. SUBSTANTIV

— Substantivele terminate în *-ca*, *-ga*, care aparţin genului personal, precum şi unele substantive proprii cu această finală au la genitiv-dativ forme în *-ḱii̯*, *-ǵii̯*:

Floríḱii̯, *Aníḱii̯*, *Olǵii̯* (şi chiar *mái̯ḱii̯*), *Cerníḱii̯* etc.

— Alternanţa *a/ă*, ca marcă suplimentară a pluralului, este mai frecventă decît în alte subdialecte: *ắripi*, *ắşḱii̯*, *ắlbii̯* etc.

II. ARTICOL

— Spre deosebire de toate celelalte subdialecte dacoromâne, în subdialectul muntean, articolul genitival are forme variabile după gen şi număr: *al*, *a*, *ai*, *ale*[1] (v. h. 12, p. 141).

— Articolul adjectival are formele *ăl*, *a*, *ăi*, *ale* (cu diverse variante), semnalate şi în subdialectul bănăţean: *băiátul* ***ăl*** *mai̯ mic*, *fáta* ***a*** *mai̯ máre*, *băi̯éţii̯* ***ai̯*** *mai̯ miĉi̯*, *fétele* ***ale*** *mai̯ mári* etc. (v. h. 16, p. 150).

III. PRONUME

Pronumele (şi adjectivele) demonstrative au formele:

— *ắsta*, *ásta*, *ắşti̯a*, *áste̯a* — pentru demonstrativele de apropiere, şi

— *ắla*, *ái̯a*, *ắi̯a*, *ále̯a* — pentru demonstrativele de depărtare, realizate în diferite variante (*hắle̯a*, *héle̯a*, *hắi̯a* etc.);
în Oltenia, la feminin plural, după modelul formei de masculin, se creează formele de feminin *ắşte̯a* (*fetele* ***ăştea***, *casele* ***ăştea*** etc.) şi chiar *ắşti̯a* (*casele* ***ăşti̯a***)[2].

---

[1] v. şi harta repartiţiei formelor articolului genitival în dacoromână, alcătuită de M. Tiugan, în articolul *Note morfosintactice (pe baza volumului al VI-lea al ALR, serie nouă)*, în FD, VIII, 1973, p. 196.

[2] Pentru explicaţie, v. Coteanu, *Elemente*, p. 80.

— În graiurile aparţinînd subdialectului muntean, sînt mai frecvente decît în celelalte graiuri schimbările între conjugările a II-a şi a III-a, de obicei în favoarea conjugării a III-a *(a tace, a place, a pare, a scade, a cade)*.

— La indicativ prezent, persoana I şi a II-a plural, se remarcă prezenţa accentuării pe sufix şi la verbele de conjugarea a III-a:

făĉém, făĉéţi; spuném, spunéţi; puném, punéţi etc.

Fenomenul se explică prin influenţa analogică a verbelor de celelalte conjugări (cf. *cîntám, vedém, vorbím* etc.).

— La persoana a III-a, la unele timpuri ale indicativului (prezent, perfect compus, viitor), se neutralizează opoziţia de număr:

(el) zice — (ei) zice; (el) ţine — (ei) ţine; (el) a spus — (ei) a spus; (el) va merge — (ei) va merge etc.

La imperfect, absenţa lui *-u* de la persoana a III-a plural ar putea fi interpretată ca un fenomen de conservare (formele fără *-u*: *(ei) cînta, vedea, făcea, venea* etc. sînt etimologice).

Într-un mod similar ar putea fi interpretată absenţa lui *-ră* de la persoana a III-a plural a mai mult ca perfectului (formele fără *-ră*: *(ei) cîntase, văzuse* etc. sînt normale etimologic).

— La indicativ şi conjunctiv prezent şi la gerunziu, apar forme iotacizate[1], la verbele cu tema în *-d, -t, -n, -r*:

rîz, crez, tunz, să vază, să auză, înǵiţ, simţ, să simţă, poĉi̯, ţiu̯, spui̯, să pui̯e, pi̯ei̯, puind, spuind etc. (v. şi h. 18, p. 168).

Dacă iotacizarea la verbele cu tema în *-n* sau *-r* este înregistrată şi în subdialectele crişean şi maramureşean, iotacizarea la verbele cu tema în *-t, -d* este specifică subdialectului muntean.

— Perfectul simplu, absent din subdialectul moldovean, este relativ frecvent în subdialectul muntean[2]. Aria specifică de utilizare a acestui timp este Oltenia; în această arie se poate vorbi despre o opoziţie între perfectul simplu şi perfectul compus: primul exprimă, de obicei, acţiuni petrecute într-un trecut foarte apropiat (în limitele unei singure zile), celălalt — acţiuni petrecute într-un trecut mai îndepărtat (cel puţin cu o zi înainte):

de dimineaţă **mă sculai, făcui** *mîncare / ieri* **am fost** *la primărie.*

— Spre deosebire de toate celelalte subdialecte dacoromâne, în subdialectul muntean, auxiliarul perfectului compus are, la persoana a III-a, singular şi plural, forma *a*[3].

---

[1] Pentru problemele legate de acest tip de forme verbale, v. studiul lui S. Pop, *La iotacisation dans les verbes roumains*, în *Mélanges ... Mario Roques*, vol. III, Paris, 1952, p. 195—235; v. şi Gh. Ivănescu, *Problemele capitale ...*, p. 272—310; V. Iancu, *Palatalizarea dentalelor ...*, p. 80—108.

[2] v. Gr. Brîncuş, *Sur la valeur du passé simple en roumain*, în „Mélanges linguistiques", Bucureşti, 1957, p. 159—173, şi Al. Georgescu, *Perfectul simplu în dialectul dacoromân*, în „Studii de gramatică", vol. al II-lea, 1957, p. 29—52.

[3] Pentru repartiţia formelor auxiliarului de perfect compus în dacoromână, v. şi M. Tiugan, *Note ...*, p. 196—198,

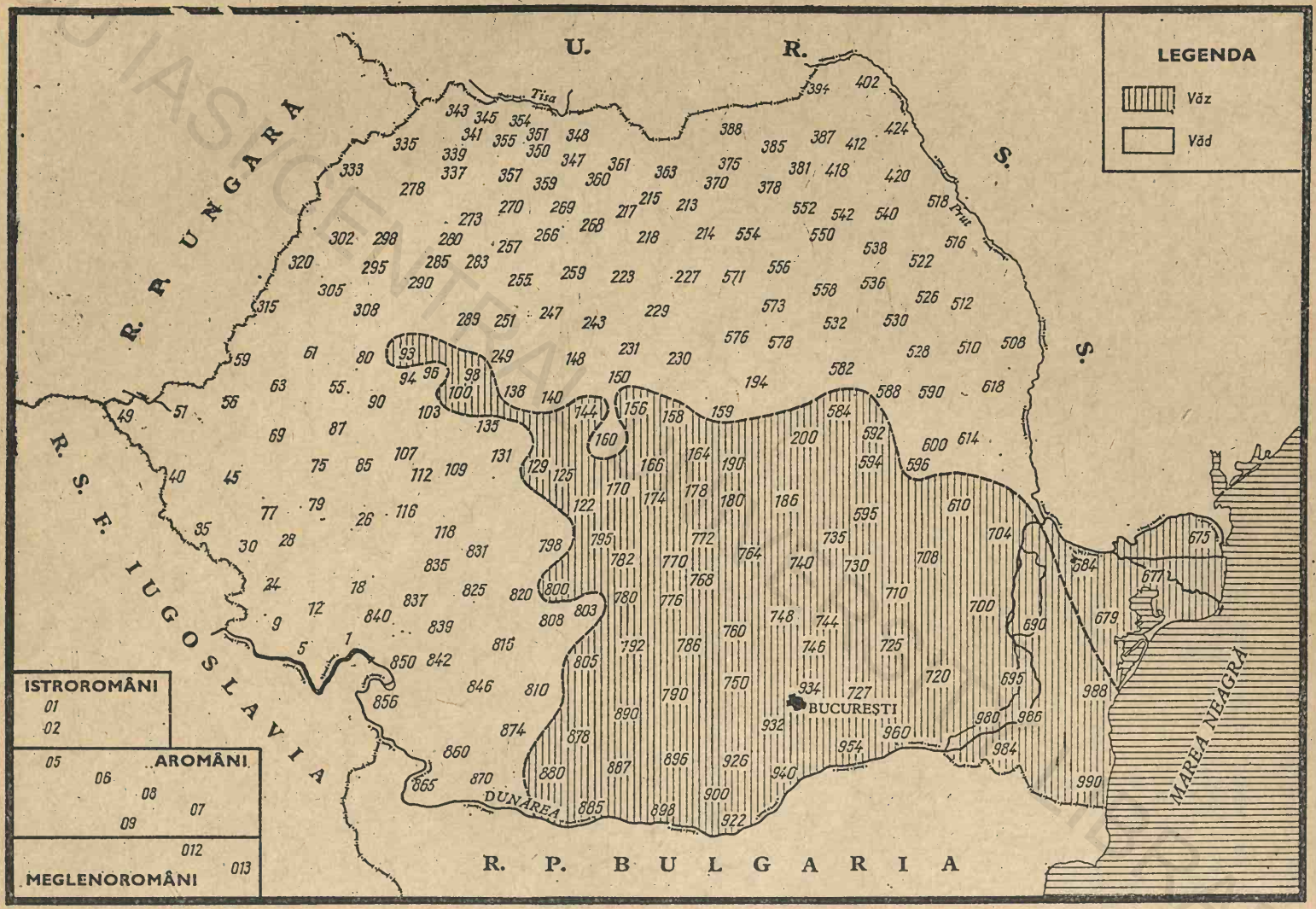

Harta nr. 18. **Hartă morfologică** (după **C a r a g i u**, *Compendiu*, p. 175. **ALRM I, I**, h. *111. Eu văd*)

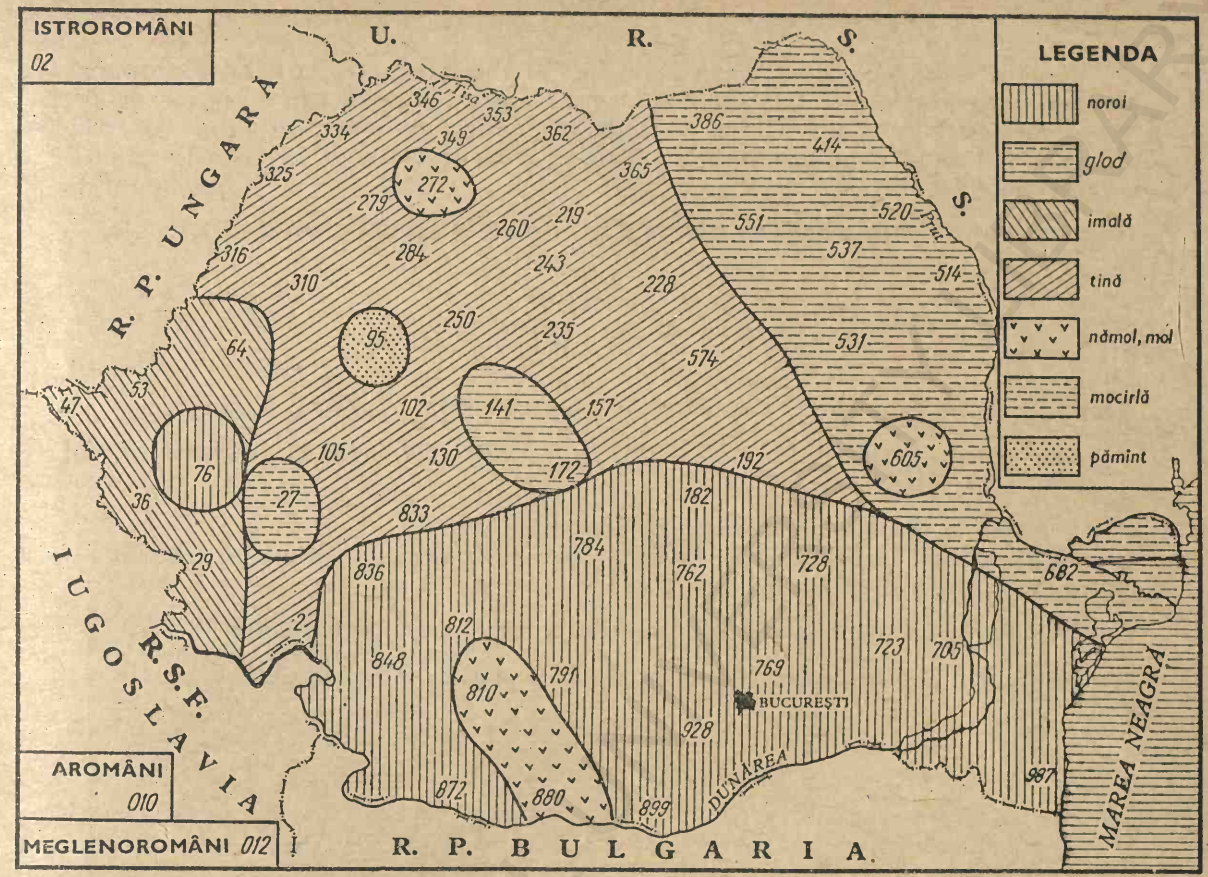

Harta nr. 19. **Termenii pentru noțiunea „*noroi*" (după ALRM s. n. III, h. 1036. [*A murdări cămașa cu*] *noroi.*)**

(v. h. 13, p. 143). La formele de plural ale perfectului compus, în anumite graiuri din sudul Munteniei, se adaugă la participiu *-ră* , cu rolul unei mărci de plural :

am venitără, ați văzutără, am făcutără etc. [1]

— Viitorul se exprimă cu ajutorul auxiliarului *a vrea*, de obicei, cu forme fără *v* inițial, dar sînt frecvente și formele cu *o* invariabil + conjunctivul *(o să fac)*.

— În partea de vest a Olteniei, se înregistrează forme de imperativ negativ [2], constituite din negație + forme lungi de infinitiv :

nu lăsareți, nu stareți, nu facereți etc.

De remarcat și prezența lui *-reți*, simțit ca marcă de imperativ plural, la interjecția *haide (haidereți)*.

---

[1] v. și precizările lui Al. Graur, în *Tendințele actuale ale limbii române*, București, 1968, p. 247—248.

[2] v. I. Ionică, *Noi atestări ale imperativului negativ arhaic*, în *Omagiu lui Al. Rosetti*, București, 1965, p. 403—407.

V. ADVERB

— Caracteristică, mai ales pentru graiurile din Muntenia, este topica adverbului *mai* în construcții cu verbe însoțite de pronume reflexive sau personale sau cu forme de perfect compus și de condițional: adverbul precedă pronumele reflexiv sau forma verbală (nu apare intercalat între pronume și verb sau între auxiliar și verb, ca în celelalte graiuri ori ca în limba standard):

mai mă duc, nu mai se poate, mai te doare, nu mai am făcut, mai aș vrea etc.

C. LEXIC

După E. Petrovici[1], sînt specifici subdialectului muntean termenii:

zăpadă, varză, burtă (v. h. 6, p. 123), *ficat, năduşeală, rinichi, ciupesc* (v. h. 15, p. 145), *chel* etc.

La aceştia, R. Todoran[2] adaugă termenii:
ginere (ginerică) „mire", *zeamă de varză, porumbel, cimitir, năduf* „astmă", *a înjura, noroi* (v. h. 19, p. 169), *pisică* etc.

Dintre influențele străine, cea mai puternică este influența bulgară:

a năduşi, lele (leică), vopsea (derivat de la *a vopsi*), *ciozvîrtă* etc.

---

[1] v. Petrovici, *St. dial.*, p. 39.
[2] v. Todoran, *Repart.*, p. 46; *Noi partic.*, p. 59, 63.

BCU IAȘI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

În memoria fratelui meu, actorul Toma Caragiu

DIALECTUL AROMÂN

Dialectul aromân, ca și cel meglenoromân, este, așa cum s-a arătat, continuatorul românei comune (primitive) în sud-estul Dunării [1].

Nume

Vorbitorii acestui dialect își zic *ar(u)mâńⁱ (rumâńⁱ, rămăńⁱ* ; cf. și dr. *rumân, român* din lat. *romanus)*[2], termen general, folosit de toți aromânii. Ei se mai denumesc și în funcție, de regiunile în care locuiesc : *avδil'áț* (din Avδela), *virγáńⁱ* (din Veria), *γrîmustéńⁱ* (din Gramusti), *cruşuvęáńⁱ* (din Kruševo), *făpşipóț* (din Frasher) etc [3].

Populațiile vecine îi numesc mai ales *vlahi* (același nume fiind dat și celorlalți români : dacoromâni, istroromâni, meglenoromâni[4]) ; grecii le spun *cuțovlahi* „vlahi șchiopi", inițial cu valoare peiorativă, astăzi numai cu semnificație etnică ; albanezii îi denumesc prin reflexul lui *romanus, rëmër*, și prin tc. *çoban* (inițial însemnînd „păstor", astăzi numai cu sens etnic) ; sîrbii îi numesc mai ales *țințari* [5], iar bulgarii *belivlasi* „vlahi albi" (spre deosebire de *caravlasi*, nume cu care aceștia îi denumesc pe dacoromâni).

Dintre denumirile științifice mai importante, amintim : *misióδakes* „daci din Moesia", *romano-vlahi, arromouni*, nume întîlnite la scriitori neogreci și aromâni din secolul al XVIII-lea ; *aromâni* (refăcut după modelul lui *armânu*, cu *a-* protetic) este termenul cel mai cunoscut în literatura de specialitate scrisă în dacoromână ; alături de acesta, însă, se folosesc și astăzi frecvent denumirile *macedoromâni* și *români macedoneni*, care deosebesc pe aromâni de ceilalți români după criteriul geografic [6].

---

[1] Pentru originea acestui dialect, v.p. 100—102.

[2] Termenul *ar(u)mânu* nu provine din gr. ρωμαῖοι (v. Capidan, *Arom.*, p. 25).

[3] Pentru ramurile de aromâni, vezi Capidan, *op. cit.*, p. 11—22.

[4] v. pentru originea, numele și răspîndirea aromânilor, Caragiu, *Compendiu*, p. 216—219.

[5] Pronunțarea *țințari* este greșită ; v. Capidan, *op. cit.*, loc. cit.

[6] Adjectivul *macedonean* folosit singur cu privire la aromâni este echivoc : el indică numai proveniența din provincia istorică Macedonia, nu și etnicitatea unui grup social (v. și Capidan, *op. cit.*, loc. cit.).

Răspîndire, ocupaţii

Aromânii sînt răspîndiţi în toată Peninsula Balcanică (Grecia, R.P.S. Albania, R.S.F. Iugoslavia, R. P. Bulgaria). Numărul lor, dată fiind această împrăştiere — în ţări diferite, în regiuni adeseori greu accesibile—nu se cunoaşte cu exactitate, cifrele variind între 300 000 şi 600 000. *Noua Enciclopedie Brockhaus* (1966) menţionează cifra de 400 000 de aromâni în întreaga Peninsulă Balcanică .

Cei mai mulţi trăiesc în Grecia (după Th. Capidan, în jur de 150 000; grupuri compacte apar în Thessalia şi Epir, de-a lungul muntelui Pind (centre mai importante: *Metsovo*—ar. *Aminciu*—, *Avδela*, *Samarina*, *Perivóli*, *Larisa)*, spre răsărit, în Olimp, iar spre nord, în jurul Salonicului—ar. *Sîrunî*—şi al Veriei; spre apus, se întinde marea ramură a românilor *yrîmustéńi* (răspîndită în numeroase localităţi: *Deniscu*, *Hrupişti*, *Nevisca* ş.a.).

În R.P.S. Albania trăiesc *muzăkarii* (din cîmpia Muzakia) şi *fărşirotii* (din regiunea Korcei), dar şi alte numeroase grupuri de aromâni, răspîndiţi prin toate oraşele Albaniei *(Berat*, *Durrës*, *Tiranë*, *Elbasan)*. Localitatea *Voskopojë (Moscopole)*, fost centru cultural şi comercial înfloritor în Balcani în secolul al XVIII-lea, a fost distrusă de Ali-Paşa spre sfîrşitul epocii ei de glorie.

În R. S. F. Iugoslavia, mase mai compacte de aromâni se întîlnesc la vest şi la nord-vest de Bitola (ar. *Bitule)*; grupuri răzleţe apar însă în numeroase localităţi de la sud de Belgrad *(Skopje*, *Kruševo*, *Gopeş*, *Magarevo* ş.a.).

În R.-P. Bulgaria, aromânii nu formează grupuri omogene: ei sînt însă risipiţi prin numeroase localităţi din vestul şi din sudul ţării. [1]

În afara statelor balcanice, se întîlnesc numeroşi aromâni în România [2], Canada, Statele Unite ale Americii, America latină, Australia. De aceea, datele pe care le oferim cu privire la numărul şi răspîndirea actuală a aromânilor sînt, în ultimă instanţă, discutabile şi susceptibile de a fi modificate de date noi.

Ocupaţia de bază a aromânilor este (sau, mai exact, a fost) păstoritul, practicat din cele mai vechi timpuri sub formă de transhumanţă, seminomadism şi nomadism [3]. Agricultură se face foarte puţin, datorită condiţiilor solului. Totuşi, cultivarea pămîntului este o îndeletnicire foarte veche la aromâni; mărturie stau trei cuvinte de origine latină din terminologia agricolă, păstrate în acest dialect (pierdute în dacoromână): *ágru* „ogor" (< lat. *agrum*), *arátu*, *arátru* „plug" (< lat. *aratrum)*, *voméră*, *vómirî* „fierul plugului care taie brazda, brăzdar" (< lat. *vomer*, *-is*).

Din cele mai vechi timpuri, însă, aromânii au fost foarte buni comercianţi, transportînd cu *mulările* [4] produsele muncii lor (brînzeturi, ţesături de lînă, articole casnice de aramă, argintărie filigranată etc.), spre a fi vîndute la Constantinopole sau veneţienilor şi aducînd acasă articole de îmbrăcăminte, podoabe sau obiecte de uz casnic.

---

[1] Pentru date noi cu privire la răspîndirea aromânilor în Peninsula Balcanică v. Max Demeter Peyfuss, *Die aromunische Frage, ihre Entwicklung von den Ursprüngen bis zum Frieden von Bukarest* (1913) *und die Haltung Österreich-Ungarns*, Wien, 1974.

[2] În jur de 30 000 de aromâni, provenind din ţări balcanice s-au stabilit între 1925 şi 1938 în ţara noastră (v. amănunte în articolul lui N. Saramandu, *Sur l'aroumain parlé en Dobroudja*, în „Actele celui de al XII-lea Congres internaţional de lingvistică şi filologie romanică", II, Bucureşti, 1971).

[3] v. Th. Capidan, *Românii nomazi*, în DR, IV (1924—1926), nr. 1.

[4] „Cai mici, de munte" folosiţi de aromânii *cirvinár*[i] „chervangii" (<*cirváni* „caravană") pentru transport, pe drumurile înguste de munte, în toată Peninsula Balcanică (şi în Asia Mică).

Aromânii s-au remarcat încă de timpuriu ca spirite întreprinzătoare și cu o mare aspirație către cultură. Dintre ei s-au ridicat personalități care au avut un rol important în viața social-politică, religioasă din Peninsula Balcanică. Aromânii sînt singurii, între românii sud-dunăreni, care au un trecut cultural — totuși mai tînăr decît cel al dacoromânilor.

Cel dintîi text datat scris în aromână (cu litere grecești) —o „*Scrisoare a lui Neacșu*" a aromânilor — este *Inscripția lui Nectarie Tărpu* din 1731, aflată pe o icoană de lemn, descoperită în Albania[1].

Un manuscris — nedatat — de o covîrșitoare importanță, care pare a fi tot atît de vechi ca textul precedent, este *Liturghierul aromânesc*, cel mai vechi text de slujbă bisericească, scris în aromână, pentru aromâni (de asemenea, cu alfabet grecesc)[2].

Ca urmare a înfloririi economice și cultural-religioase a Moscopolei în secolul al XVIII-lea și în concordanță cu năzuința de afirmare a conștiinței naționale, la nivel european, apar, la sfîrșitul acestei perioade, cele dintîi cărți tipărite destinate aromânilor, scrise fie în greacă, fie în aromână, cărți pe care le datorăm unor clerici învățați de origine aromână, dornici să contribuie la luminarea aromânilor.

Astfel, s-au publicat în această perioadă două „lexicoane", în trei și, respectiv, patru limbi: cel dintîi aparține lui Theodor Anastas Cavallioti (mare om de cultură, cunoscător al mai multor limbi, cu pregătire filosofică și matematică). În cartea sa — scrisă în limba greacă — *Protopiria* „Prima învățătură" (Veneția, 1770), autorul publică un vocabular în trei limbi (greacă, aromână și albaneză), conținînd un număr de 1 170 de cuvinte. Mai important pentru limba aromânilor este un alt vocabular, al lui Daniil Moscopoleanul, apărut la sfîrșitul cărții sale, *Isayoyikí diðaskalía* „Învățătura introducătoare" (Veneția, 1794), scrisă tot în limba greacă; lexiconul său în patru limbi (greacă, aromână, bulgară, albaneză) este conceput sub forma unor fraze, ale căror cuvinte sînt traduse paralel și succesiv în cele patru limbi. În acest fel, *Lexiconul tetraylosson* al lui Daniil este primul text datat care poate servi și pentru studiul morfologiei și al sintaxei aromâne.

Locul cel mai important în această ierarhie a scrisului în aromână destinat aromânilor îl ocupă „abecedarul" lui Constantin Ucuta Moscopoleanul, *Néa peðayoyía* „Noua pedagogie" (Viena, 1797). Este prima încercare de a da aromânilor reguli de scriere, de folosire adecvată a alfabetului grecesc la necesitățile aromânei.

În aceeași suită de preocupări și intenții se înscrie și culegerea de manuscrise — anonime, nedatate, nelocalizate — publicate de G. Weigand sub numele de *Codex Dimonie*, în anuarul său („Jahresbericht", I, IV, V, VI). După toate probabilitățile, aceste texte (provenind de la autori — sau copiști? — diferiți) ar fi fost traduse la sfîrșitul secolului al XVIII-lea sau la începutul celui de al XIX-lea.

Odată cu încetarea existenței Moscopolei, la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, cetățenii cu stare și intelectualii aromâni s-au refugiat în Austro-Ungaria, unde au venit în contact cu ideile iluministe ale epocii și cu românii nord-dunăreni aflați la studii în Viena, Pesta și Buda. Constatarea raporturilor etno-lingvistice dintre românii de la stînga Dunării și cei de la dreapta ei i-a făcut pe reprezentanții spiritualității aromânești din Pesta, din Buda și din Viena să treacă la elaborarea unor lucrări cu caracter didactico-științific, destinate aromânilor, în aromână, și, pentru prima oară, cu alfabet latin. Scriind sub directa înrîurire a ideilor „Școlii Ardelene", pe de o parte, și din dorința de a pune în evidență apropierea structurală dintre dialectul aromân și cel dacoromân, pe de altă parte, scrierile din această perioadă latinizează și dacoromânizează profund aromâna. Cel mai de seamă reprezentant al

---

[1] v. amănunte la M. Caragiu Marioțeanu, *Liturghier aromânesc, manuscris anonim inedit*, București, 1962, p. 112—113.

[2] *Ibidem*, p. 113—114.

acestei epoci este Mihail Boiagi, prin lucrarea sa *Gramatiki romaniki iti makedonovlahiki/Romanische oder Macedonowlachische Sprachlehre* „Gramatică română sau macedo-română" (Viena, 1813), prima gramatică științifică a aromânei, scrisă în greacă și germană [1].

Începînd cu anul 1864, prin strădania unor personalități de seamă din România, au luat ființă cele dintîi școli românești în Balcani [2]. În aceste școli s-au instruit copiii aromânilor (și ai meglenoromânilor) în limba maternă (de fapt, în varianta literară dacoromână), pînă la al doilea război mondial. Contactul cu cultura românească din nordul Dunării, mai ales cu literatura, a determinat un impuls creator în rîndurile aromânilor. Asistăm, astfel, la începuturile promițătoare ale unei literaturi artistice dialectale, ilustrate mai tîrziu de autori înzestrați ca Nuși Tulliu (1872—1941), Nicolaie Batzaria (1874—1952) și, mai ales, George Murnu (1868 — 1957), istoric, arheolog, filolog, traducătorul epopeilor homerice în dacoromână, autor al unui volum de versuri în aromână.

Numărul celor care au scris și care scriu și astăzi în aromână este destul de mare. Nu întotdeauna producțiile culte aromânești au văzut însă lumina tiparului, sau, dacă aceasta s-a întîmplat, apariția lor în publicații cu o existență scurtă (ca: almanahuri, calendare, reviste) nu le-a asigurat o răspîndire și o bună cunoaștere în marea masă aromânească, răsfirată în toate colțurile lumii. Nu trebuie deloc neglijat tezaurul de literatură populară aromânească, foarte bogat și bine valorificat de filologii aromâni Pericle Papahagi [3] și Tache Papahagi [4].

Dialectul aromân

În ceea ce privește idiomul vorbit de aromâni, trebuie subliniat, de la început, că el a trezit de timpuriu un mare interes de ordin științific: lăsînd deoparte observațiile sporadice din diferite scrieri (bizantine, românești — nord-dunărene — încă din secolul al XVII-lea), cel dintîi savant care a atras atenția filologilor asupra acestui dialect românesc și asupra vorbitorilor lui a fost J. Thunmann [5], profesor la Universitatea din Halle. Ulterior, Fr. Miklosich [6] și, mai ales, Gustav Weigand [7] au editat și au comentat texte vechi aromânești și /sau au elaborat studii asupra dialectului aromân. Cea mai amplă monografie asupra dialectului aromân o datorăm lui Th. Capidan [8], aromânist, balcanolog și slavist. O descriere structurală a dialectului aromân a dat M. Caragiu Marioțeanu (fonologie și morfologia substantivului, a adjectivului și a verbului) [9], iar o cercetare a

---

[1] v. Caragiu, *Liturghier aromânesc*..., p. 113 și urm., unde se dau informații cu privire la alte scrieri din aceeași perioadă.

[2] v. Capidan, *Arom.*, p. 124.

[3] v. P. Papahagi, *Basme aromâne și glosar*, București, 1905; idem, *Din literatura poporană a aromânilor*, București, 1900.

[4] v. T. Papahagi, *Antologie aromânească*, București, 1922.

[5] v. J. Thunnmann, *Untersuchungen über die Geschichte der östlichen europäischen Völker*, I, Leipzig, 1774, unde este publicat și *Vocabularul* lui Cavallioti.

[6] v. Fr. Miklosich, *Rumunische Untersuchungen*, Wien, 1882.

[7] v. Gustav Weigand, *Die Sprache der Olympo-Walachen, nebst einer Einleitung über Land und Leute*, Leipzig, 1888; idem, *Die Aromunen, ethnographisch-philologisch-historische Untersuchungen*, I, 1894, II, 1895.

[8] Th. Capidan, *Aromânii: Dialectul aromân. Studiu lingvistic*, București, 1932, monografie fundamentală, și numeroase alte lucrări.

[9] v. M. Caragiu Marioțeanu, *Fono-morfologie aromână, studiu de dialectologie structurală*, București, 1968.

foneticii graiurilor aromânești din Dobrogea a fost efectuată de N. Saramandu[1]. Cel mai bun dicționar al dialectului aromân îl datorăm lui Tache Papahagi[2].

Interesul pe care îl prezintă cercetarea aromânei are două aspecte:

— în primul rînd, din perspectiva romanității, aromâna este dialectul cel mai arhaic, avînd o fizionomie care, dacă s-ar lăsa de o parte influențele ulterioare epocii de separare a dialectelor românești, coincide într-o mare măsură cu aceea a românei comune[3]. Importanța aromânei — ca document viu — pentru istoria limbii și a poporului român, pentru completarea acelui gol din perioada „tăcerii" în istoria poporului nostru, este covîrșitoare;

— în al doilea rînd, din perspectiva romanității, aromâna este „puntea" de trecere între romanitatea occidentală și cea orientală, nord-dunăreană. Aspectul ei popular a determinat păstrarea unor trăsături care o apropie într-o măsură mai mare de „tipul romanic"[4] (față de dacoromână).

Dialectul aromân, ca și celelalte dialecte ale limbii române, nu este foarte unitar: răspîndirea aromânilor pe un teritoriu întins — de la Marea Egee pînă la Adriatică și din Balcani pînă la sud de Pind —, în căutare de pășuni sau pentru interese comerciale, condițiile plurilingvismului, determinat de contactele cu populații de limbi diferite (greacă, albaneză, turcă, bulgară, sîrbă, macedoneană), toate acestea au făcut loc unei relative diversificări dialectale, mai ales sub raport lexical și, într-o mai mică măsură, fonetic.

În absența unei norme supradialectale — aromâna prezentîndu-se în forma unui ansamblu de graiuri nestandardizate —, care să poată fi descrisă ca atare și raportată la dacoromâna standard, vom prezenta (așa cum vom proceda și în cazul celorlalte dialecte sud-dunărene) trăsăturile fonetice, morfosintactice și lexicale ale aromânei în general (făcînd observații, de cîte ori este cazul, asupra uneia sau alteia dintre diferențele regionale manifestate în interiorul ei)[5].

Așa cum se relevă și în descrierea celorlalte dialecte românești, unele dintre trăsăturile specifice ale aromânei sînt arhaisme, stadii mai vechi, pierdute în unul sau mai multe dialecte românești, altele sînt inovații, apărute ca urmare a unei evoluții interne sau ca rezultat al unei influențe din afară.

Caracterizarea dialectului

A. FONETICĂ și FONOLOGIE

I. VOCALE

1. Din punctul de vedere al inventarului vocalic, aromâna se divide în două mari grupe: *graiurile de tip F* (fărșerotesc), care nu cunosc fonemul /î/, și *graiurile de tip A*

---

[1] v. N. Saramandu, *Cercetări asupra aromânei vorbite în Dobrogea*, București, 1972.

[2] T. Papahagi, *Dicționarul dialectului aromân, general și etimologic*, București, 1963 (ed.I), 1974 (ed. a II-a), ambele ediții cu o amplă introducere în studiul aromânei.

[3] v. fizionomia românei comune reconstruite în *ILR*, II, p. 189 urm.

[4] În sensul în care acesta este conceput de Eugenio Coseriu, *Sincronía, diacronía y tipología*, Actos del XI Congresso internacional de lingüistica y filología románicas (Madrid, 1965), Madrid, 1968, p. 269 urm.; v. pentru aplicarea principiului coserian la dialectele sud-dunărene, Matilda Caragiu Marioțeanu, *Les idiomes romans sud-danubiens du point de vue typologique*, în „Dacoromania", Serie nouă, I (1972), 1, p. 222—227.

[5] În descrierea de față, cînd nu se menționează altfel, formele aparțin aromânei A (din care face parte și graiul autoarei).

(aromânești, privite global), care au un sistem vocalic cu 7 unități, inclusiv fonemul /î/ (deci cu seria centrală completă, ca în dacoromână):

pâne, sâmbătă (F) / *pîni, sîmbîtî* (A) „pîine, sîmbătă"

În graiurile de tip A, fonemele de deschidere mijlocie /e, ă, o/ apar numai în poziție accentuată, numărul de unități vocalice ocurente în poziție neaccentuată reducîndu-se la trei /a, i, u/:

cásî, muṣátî (A) /	*cásă, muṣátă* (F)	„casă, frumoasă"
ávdi, driptáti	*ávde, dṛiptáte*	„aude, dreptate"
murár^{u}	*muṛár^{u}*	„morar" (cf. dr. *morar*)

Absența fonemului /î/ într-o parte a domeniului romanic sud-dunărean constituie un fapt material care nu poate fi neglijat atunci cînd se explică originea lui *î* românesc: prezența acestui fonem în inventarul vocalic al limbii române nu se poate datora unor cauze externe, ci unei „tehnici" romanice (și nu numai romanice) de a închide timbrele vocalelor neaccentuate (mai ales în idiomuri de factură populară). De asemenea, pentru cronologia relativă a fonologizării lui /ă/ și /î/, se impune concluzia că /î/ s-a fonologizat după /ă/.

2. Diferențele de inventar dintre aromână și dacoromână sînt, deci, relativ reduse; în schimb, o serie de fapte de d i s t r i b u ț i e a vocalelor (explicabile istoric), care sînt specifice aromânei (sau celor trei dialecte sud-dunărene), sînt foarte importante.

Ca și în celelalte dialecte sud-dunărene, vocalele nu sînt influențate atît de puternic de timbrul vocalei din silaba următoare, ceea ce constituie o trăsătură a r h a i c ă a acestora. Se conservă astfel:

ē după labiale, indiferent de timbrul (natura) vocalei din silaba următoare:

peĭ^{u}, meĭ^{u}, veḍ^{u}, méturî / dr. *păr, măr, văd, mătură* (cu *e* > *ă*, v. p. 115; < lat. *pĭlum, melum, vĭdeo, metula*)

diftongul *e̯a* după labiale, indiferent de natura vocalei din silaba următoare:

me̯ásî, fe̯átî, pe̯ánî, z-ve̯ádî / dr. *masă, fată, pană, să vadă* (v. p. 115) (< lat. *mensa, feta, pinna, videat*) [1]

— Un alt fenomen de conservare specific dialectelor sud-dunărene, care este încă o dovadă a rezistenței vocalelor față de natura vocalei din silaba următoare, este păstrarea lui *i* în poziție nazală, precedat de labiale, indiferent de timbrul vocalei din silaba următoare:

vîntu, vîndu, murmîntu, vînit^{u} / dr. *vînt, vînd, mormînt, vînăt* (v. p. 115)
(< lat. *ventum, vendo, monumentum, venetus*)

— O particularitate importantă a aromânei, care o separă de toate celelalte dialecte românești, este proteza lui *a-* înaintea cuvintelor care încep cu consoană (mai ales *r*, *l*), în cîteva cazuri și în cuvinte cu inițială vocalică:

arîu, aráu, alúmtu, alávdu, aspárgu, aștérgu, acúmpîr^{u}, aúrlu, aúngu/ dr. *rîu, rău, lupt, laud, sparg, șterg, cumpăr, urlu, ung* [2]

— Cea mai interesantă trăsătură a dialectului aromân este absența consonantismului final: silaba finală este întotdeauna v o c a l i c ă prin păstrarea vechiului *-u* (pierdut, cu excepția grupului „muta cum liquida", în celelalte dialecte românești, dar păstrat, dialectal, în unele graiuri dacoromâne).

---

[1] v. descrierea complexă a acestei conservări la C a r a g i u, *Compendiu*, p. 224—225.

[2] v. pentru explicarea fenomenului protezei lui *a-*, C a r a g i u, *Fono-morf.*, p. 61—62, și *Compendiu*, p. 225.

Repartizarea lui *-u* este, aproximativ, următoarea : graiurile de tip F prezintă un *-u* scurt, asilabic, după orice consoană (simplă sau grup consonantic), în timp ce, în graiurile de tip A, *-u* este scurt, asilabic, după o consoană și silabic după grupuri consonantice :

cap^u, pom^u, ńic^u, ved^u, arúc^u / dr. *cap, pom, mic, văd, arunc*

dar :

lemn^u, ţerb^u, alb^u, orb^u, plăng^u, caft^u în graiurile de tip F
lémnu, ţérbu, álbu, órbu, plîngu, cáftu în graiurile de tip A/dr. lit. *lemn, cerb, alb, orb, plîng, caut* [1]

— O consecinţă a restricţiei distribuţionale privind vocalele /e, ă, o/, care, aşa cum s-a arătat la descrierea inventarului vocalic, nu sînt ocurente în silabe neaccentuate în graiurile de tip A, este s i n c o p a r e a vocalelor neaccentuate /ĭ, u, î/ :

nivę́stî > mvę́stî „nevastă"
mul'ári > ml'ári „muiere"
muşát^u > mşat^u „frumos"
fuḑím^u > vḑim^u „fugim", de fapt „plecăm"
mîcám^u > mcăm^u sau *ngăm^u* „mîncăm"

Deşi caracteristică graiurilor de tip A, sincopa vocalelor neaccentuate este general aromânească în contextul „vocală finală neaccentuată + articol" (mai ales masculin) :

ómulu > ómlu ; viţínulu > viţínlu ; órbulu > órblu, dar şi *orbul^u*
sǫ́rele (sǫ́rli) > sǫ́rle (sǫ́rli) ; cápetele (cápitili) > cápetle (cápitli)

— Aromâna nu cunoaşte fenomenul iodizării lui *e-* (deci semivocala *i̯* nu apare în cuvinte ca *éscu, éşţî* sau *eşt^i, el^u, el'^{i}*). În schimb, acolo unde *i̯e-* este etimologic (< lat. *ĕ, ae)*, el este ocurent : *i̯ed^u, i̯es^u*.

— O restricţie distribuţională cunoaşte semivocala *u̯*, care nu poate apărea înainte de consoană după vocalele *a, e*. În acest context, *u̯* devine *v* înainte de consoană sonoră şi *f* înaintea unei consoane surde :

au̯ + consoană sonoră > *av* : *alávdu, ávdu* / dr. *laud, aud*
au̯ + consoană surdă > *af* : *cáftu* / dr. *caut*
eu̯ + consoană surdă > *ef* : *préftu*/dr. *preut* (> *preot;* < lat. *presbiter)*

La finala cuvintelor, *u̯* este însă ocurent şi nu se consonantizează în prezenţa articolului *-lu* : *bou̯ + -lu > bóu̯lu*.

II. CONSOANE

1. Sub raportul i n v e n t a r u l u i, constatăm prezenţa unor foneme consonantice dispărute în dacoromână, dar şi unele foneme introduse şi integrate în sistem relativ recent.

— Apar fonetismele arhaice /l', ń/, sonante palatale cunoscute tuturor dialectelor sud-dunărene, pierdute în dacoromână (cu excepţia graiului bănăţean care mai păstrează fonemul *ń*) :

/l'/ (< lat. *l- + ĕ, ī ; l + i̯ ; ll + ī)* :
l'épur^u, l'értu ; fumę́l'i, mul'ári ; gîl'ínî/dr. *iepure, iert, femeie, muiere, găină* (< lat. *lĕporem, līberto, familia, mulierem, gallīna)*

[1] Pentru o expunere mai detaliată cu privire la structura silabei finale, v. C a r a g i u, *Compendiu*, p. 226 şi urm.

Același /l'/ se păstrează și în grupurile consonantice *cl'*, *gl'*, ca în toate dialectele sud-dunărene (spre deosebire de dacoromână, care le-a transformat în [ḱ, ǵ]) :

ócl'u, cl'em^u, ncl'eg^u / dr. [okˈ, ḱem, înḱeg] (< lat. *oculum, clamo, inclago)*

avégl'u, gl'em^u, ngl'it^u / dr. [veǵez, ǵem, înǵit] (< lat. *vigilo, *glemus, inglutto)*

/ń/ (< lat. *n* + *i̯* sau urmat de un *-i* desinențial)[1] :

ayíńi, cîlcîń^u ,bruscóń^u, lupǫáńi, spuńi/ dr. *vie, călcîi, broscoi, lupoaică, spui* (< lat. *vinea, calcaneum*, sufixul *-oneus, -onea* în *bruscoń^u* și *lupǫańi*, desinența *-i* în *spuńi*[2])

Sonanta palatală *ń* se păstrează și în elemente de origine slavă : *cupáńi, báńi* / dr. *copaie, baie* (< sl. *kopanja, banja).*

— Se păstrează africatele /ḑ/ și /ĝ/ (ca în unele graiuri dacoromâne) :

/ḑ/ (< lat. *d* + *ĕ, ĭ̯, i̯, -i* desinențial) :

ḑîc^u, urḑîcî, veḑî / dr. *zic, urzică, vezi* (< lat. *dico, urtica* > **urdica, vides*)

/ĝ/ (< lat. *j* + *o, u*) :

ĝoc^u, ĝúdic^u, ĝóni / dr. lit. *joc, judec, june* (< lat. *jocus, judico, juvenis)*

— Ca urmare a palatalizării consoanelor bilabiale /p, b, m/ și labiodentale /f, v/ sub influența unui iod (dezvoltat între labială și vocala prepalatală următoare), s-au creat în aromână consoanele /ḱ, ǵ, ń, ĺ, y/ [2]. Cu excepția lui /ń/, care, așa cum s-a arătat mai sus, este și arhaism, celelalte consoane sînt o inovație în raport cu româna comună.

Spre deosebire de dacoromână și meglenoromână , unde palatalizarea labialelor este un fenomen parțial (atît ca răspîndire, cît și ca stadii de palatalizare), această schimbare fonetică este g e n e r a l ă în aromână (în sensul că se produce la toate labialele și în întreaga aromână) și t o t a l ă (în sensul că modificarea fonetică are loc pînă la capăt, stadiile atinse fiind finale ; stadii intermediare, cum apar în dacoromână [3], nu sînt cunoscute dialectului aromân) :

p > *ḱ* : *ḱéptu, luḱi, ḱáptin^u, ḱáli, arúḱi, creḱi*/ dr. lit. *piept, lupi, pieptene, piele, rupi, crăpi*

b > *ǵ* : *ǵíni, alǵînî, álǵi, ḱérǵi, alǵéscu* / dr. lit. *bine, albină, álbi, fierbi, albesc*

m > *ń* : *ńic^u, ńári, ńel^u, luńînî, ńiluḭéscu*/dr. lit. *mic, miere, miel, lumină, miluiesc* (acesta din urmă de origine slavă, din *milă)*

f > *ḱ* : *ḱíl'i, ḱávrî, ḱérbu, ḱiu̯, s-ḱibî*/ dr. lit. *fie* „fiică", „febră" (<lat. *febra*), *fierb, fiu* „sînt", *să fie*

v > *y* : *yin^u, ayíńi, yinǵiț, nyiséḑ^u, yiț́al^u*/ dr. lit. *vin, vie*, „douăzeci" (< lat. *viginti), visez, viței*

— Seria fricativelor, care moștenise din româna comună consoanele /f, v, s, ș/[4], s-a îmbogățit în aromână, pe de o parte, cu consoanele /h', y/ (descrise mai sus), pe de altă parte, în aromâna de tip A (cu influență grecească puternică, mai ales la aromânii din Grecia), cu fricativele interdentale /θ, δ, γ/, corespondentele oclusivelor dentale și, respectiv, velare, /t, d, g/ (consoana /γ/ este corespondenta sonoră a fricativei velare /h/) :

/θ/ : *θámî* „minune" (< gr. θαῦμα)
θimél^u „temelie" (< gr. θεμέλιον)

/δ/ : *δáscal^u* „dascăl, învățător" (<gr. δάσκαλος)
aδínat^u „fără putere, slab" (< gr. ἀδύνατος) [5]

---

[1] Pentru *ń* păstrat și în graiul bănățean, v. *supra*, p. 147.

[2] În raport cu dacoromâna, unde /k', g'/ provin din lat. *cl, gl* > *cl', gl'* și apoi *k', ǵ*.

[3] v. despre palatalizare în general și despre acest fenomen în dacoromână, p. 136, 148, 155, 160, 164.

[4] v. *ILR*, II, p. 200 urm.

[5] δ poate proveni și din albaneză (ex. *δálț* „lapte acru" < alb. *δallë*).

/γ/ : *áγru* „sălbatic“ (< gr. ἄγριος)
γambró, γrambó „mire“ (< gr. γαμβρός)[1]

2. Dintre faptele de d i s t r i b u ţ i e a consoanelor, cea mai interesantă trăsătură, care grupează aromâna cu meglenoromâna, este tratamentul velarelor latineşti *c, g + e, i*, devenite în aromână *ţ, ḑ* (în loc de *ĉ, ĝ*, cum se întîmplă în dacoromână) :

ţeápî, ţínţi, ţeru, ţérbu, aţélu, ţi, luţeáşti / dr. *ceapă, cinci, cer, cerb, acel(a), ce, lucește* (< lat. *cepa, quinque, caelum, cervus, eccum ille, quid, lucire)*
márḑini, ḑeru, ḑíniri, aĝúnḑi, fuḑímu/ dr. *margine, ger, ginere, ajunge, fugim* (< lat. *marginem, gelu, generem, adjungere, fugire)*

Seria africatelor nu s-a îmbogăţit, prin urmare, prin schimbarea fonetică discutată : africatele /ţ, ḑ/ existau încă din româna comună, provenind însă din *t, d* latini urmaţi de *ĕ, ĭ, i̯* : *teneo* a dat *ţin* sau *ţîn* în toate dialectele româneşti, aşa cum *dico* a dat mai întîi *ḑic, ḑîc* (v. mai sus) şi apoi *zic*.

Africatele prepalatale /ĉ, ĝ/ figurează, de asemenea, în inventarul aromânei ; ele provin fie din rom. com* /ĉ, ĝ/ (< lat. *t, c + i̯o, i̯u ; j- + o, u)*, fie sînt împrumuturi relativ recente din limbile balcanice vecine :

mîĉúĉî, urĉóru, ĉiĉóru, fiĉóru, ĝocu, aĝúngu „măciucă, urcior, picior, fecior, joc, ajung“ (< lat. *matteuca, urceolus, petiolus, fetiolus, jocus, adjungere)*
ĉirdáki, ĉápî, ĝépi, uĝácu (uĝáki) ; *cuĉánu* ; *ĉélnicu* „cerdac, pas, buzunar, hogeag ; cocean ; celnic “ (< tc. *ĉardak, ĉap, ĝeb, oĝak* ; bg. *koĉan* ; v. sl. *čelĭnikŭ)*

Cu privire la grupurile consonantice, pe lîngă păstrarea celor două grupuri, *cl', gl'* (v. *supra*, p. 178, menţionăm o modificare importantă care interesează numai aromâna de tip F : grupurile *rl, rn*, datorită caracterului „forte“ al lui *r*, se reduc la *r̄* (o consoană cu puternice vibraţii apicale) :

arom. A *i̯árnî* / ar. F. *i̯ar̄ă* „iarnă“
cárni / *car̄ă* „carne“
so̯árli/ *sor̄ă* „soarele“

Acest *r̄* apical vibrant este distinct de ρ (care este velar sau uvular). Să se compare :

i̯ár̄a „iarna“ / *i̯ápa* „iar“
cár̄a „carnea“ / *cápa* „dacă“
sór̄ă „soarele“ / *sópă, soρ* „soră“

B. MORFOSINTAXĂ

Ca şi în cazul trăsăturilor fonetice şi/sau fonologice, vom scoate în evidenţă acele elemente — arhaisme sau inovaţii — care individualizează aromâna, în raport cu celelalte dialecte româneşti.

[1] v. demonstraţia asupra statutului fonologic al acestor foneme la C a r a g i u, *Fono-morf.*, p. 42, 44, 45—47.

I. SUBSTANTIV

1. Opoziția de n u m ă r are un randament funcțional ridicat, în sensul că, cu foarte rare excepții, diferența dintre singular și plural este marcată prin formanți specifici (spre deosebire de istroromână, de exemplu, unde opoziția de număr este frecvent neutralizată).

Pe lîngă formanții de plural general românești : *-i, -e, -le, -uri* (cu realizări diferite în funcție de context și de varietatea geografică [1]), se constată o serie de formanți proprii, moșteniți din latină sau împrumutați din alte limbi :

-áńⁱ sau *-íńⁱ* (de origine latină) :
pîpíńⁱ, tîtíńⁱ, lîlíńⁱ, mumíńⁱ, „bunici, strămoși", „părinți", „unchi" „mame"

-ańⁱ, cu sens colectiv (adăugat la nume de familie) (< sl. *-ean* < *-ĕni*) :
Bóbeańⁱ, Caráĝańⁱ, Vrétańⁱ, Mitácańⁱ „alde Bobea, Caragiu, Vreta, Mitacu"

-áḑî sau *-áḑⁱ*, desinență de plural a substantivelor masculine terminate în vocală accentuată (< gr. *-άδες*) :

amirá — amiráḑî „împărat—împărați"
misticó — misticáḑî „taină —taine"
cafiné — cafineáḑî „cafenea —cafenele"
kiraĝi — kiraĝáḑî „chirigiu —chirigii"
cafiĝi — cafiĝáḑî „cafegiu —cafegii"

-ate, sau *-ati*, formant de plural pentru feminine (< gr. *-ατα*) :
γrámî — γrámati „literă —litere"
θámî — θámati „minune—minuni"
δógmî — δógmati „dogmă —dogme"

2. Opoziția de c a z pune probleme interesante pentru evoluția românei comune și pentru plasarea aromânei în cadrul Romaniei.

Ca în toate dialectele românești, opoziția de caz nu este cunoscută în declinarea substantivelor masculine și neutre ; tipul flexionar preponderent este, pentru aceste clase de substantive, cel cu doi termeni opozabili : o formă de singular, pentru toate cazurile, și o formă de plural, pentru toate cazurile :

N.G.D.A.	*fiĉóru* —	*fiĉóriⁱ* (m.)	„fecior—feciori"
	ţérbu	*ţérĝi* (m.)	„cerb—cerbi"
	préftu	*préfţî* (m.)	„preot—preoți"
	cafiĝi	*cafiĝáḑî* (m.)	„cafegiu—cafegii"
	locᵘ	*lócurⁱ* (n.)	„loc—locuri"
	osᵘ	*oási* (n.)	„os—oase"
	lápti	*láptuⁱ* (n.)	„lapte"

În schimb, la feminine, ca și în celelalte dialecte sud-dunărene, dar spre deosebire de dacoromână, aromâna a generalizat (sau a conservat?) tipul flexionar cu doi termeni opozabili, preponderent, așa cum s-a arătat mai sus, la masculine și neutre. Aceasta înseamnă, prin urmare, că opoziția de caz, pertinentă la feminine în dacoromână (unde genitiv-dativul se opune formei de nominativ-acuzativ), nu funcționează în aromână :

N.G.D.A.	*gúrî* —	*guriⁱ*	„gură — guri"
	vácî	*văţî*	„vacă —vaci"
	múmî	*mumíńⁱ*	„mamă—mame"
	sórî	*surárⁱ*	„soră —surori"

[1] v. descrierea tuturor formanților substantivelor la C a r a g i u, *Fono-morf.*, p. 70 și urm. sau, mai concentrat, *Compendiu*, p. 234 și urm.

ste̯áuî	— *ste̯áli*	„stea—stele“
cura̯uî	*cura̯i*	„curea—curele“
sîrbîtoári	*sîrbîtóri*	„sărbătoare—sărbători“
hálî	*hálurⁱ*	„hal“
cáli	*cál'urⁱ*	„cale—căi“

O singură clasă de substantive prezintă o opoziţie f a c u l t a t i v ă (un raport de variaţie liberă) între forma de N. A. sg. şi cea de G.D. sg., şi anume tipul *casa/casae* din latină :

N.A.	*cásî*	— *cási* „casă—case“ (aromâna F : *cásă—cáse)*
	fe̯átî	*fe̯áti* „fată—fete“
G.D.	*cásî, cási*	
	fe̯átî, fe̯áti	

Rezultă că, dat fiind raportul de variaţie liberă, opoziţia de caz la feminine este irelevantă. Totodată, este de remarcat faptul că, în această privinţă, aromâna se apropie într-o măsură mult mai mare de celelalte limbi romanice, care exprimă funcţiile dativului şi ale genitivului cu mijloace „analitice“ ; dativul se introduce prin prepoziţia *a* (< lat. *ad)*, care s-a extins ulterior şi la genitiv (cf. fr. *fils-à-papà*) :

G.	*nipótlu*	*a viţinîl'ei*	„nepotul vecinei“
	nipo̯áta	*viţînlui*	„nepoata vecinului“
D.	*l-u dau*	*a viţinîl'ei*	„i-o dau vecinei“
		viţinl'ui	vecinului“

În ce priveşte cazul acuzativ, cea mai importantă trăsătură a aromânei este exprimarea acuzativului personal f ă r ă *pe* (ca în toate dialectele sud-dunărene) :

Lu-avdîşⁱ fîcórlu cum-plîndi? „L-ai auzit [pe] băiat cum plînge?“

Cî'ámî-l^u ş-fráti-tu ti númtî ! „Cheamă-l şi [pe] frate-tu la nuntă“ !

U vidîşⁱ Maria ţi fustáni muşátî ári ? „Ai văzut-o [pe] Maria ce rochie frumoasă are ?“[1]

Tot o trăsătură sintactică arhaică (ca şi precedenta) este exprimarea acuzativului numelor de locuri fără prepoziţie, ca în latină :

direcţia :

Mi duc^u Larsa. „Mă duc [la] Larisa“.
Ve̯ara ţe̯a n-ave̯am^u dúsî I'rámusti. „În vara aceea ne dusesem [la] Gramoste“.

existenţa (într-o localitate) :

Éscu Samarina di un^u mes^u. „Sînt [la] Samarina de o lună“.
Iárna stîte̯ám^u Hrúpişti. „Iarna stăteam [la] Hrupişte“.

II. ARTICOL

1. Articolul n e h o t ă r î t este întotdeauna proclitic şi are o formă diferită la feminin în raport cu forma corespunzătoare din dacoromână şi istroromână :

un^u (m.n., < lat. *unus)* : *un^u fîcór^u* „un fecior“
unî (f., < lat. *una)* : *unî fe̯átî* / dr. *o fată*

(pentru aromâna de tip F : *ună)*

[1] v. pentru dacoromână, p. 116.

— La plural, se folosește adjectivul nehotărît *niscînțî* (m.), *niscînti* (f.) „niște“ :

Voi̯ s-ți cáftu niscînțî pîráḑî. „Vreau să-ți cer niște bani“.
Ń-avḑîrî uréclili niscînti zbǫárî. „Mi-au auzit urechile niște vorbe“ [1].

2. Articolul h o t ă r î t este preponderent enclitic.
Ca în toate dialectele românești, la N.A. sg. și pl. este întotdeauna enclitic.
G. D. sg. și pl. are, de asemenea (ca în dacoromână), un articol enclitic, cu excepția unor nume de persoane (nume proprii și apelative), care prezintă un articol proclitic.

a) *Articolul enclitic* :

Masculinele și neutrele prezintă două articole : *-lu (-l^{u})* și *-le* (în aromâna F ; *-li* în aromâna A) :

N.A.	*fiĉórlu, lóclu*	*fiĉorl'i, lócurli*
	ṭérblu	*ṭérǵl'i*
	(ṭérbul^{u})	*(ṭérǵil'^{i})*
	frátili	*fráṭl'i*
G.D.	*a fiĉórlui̯*	*a fiĉórlor^{u}*
	ṭérblui̯	*ṭérǵilor^{u}*
	(ṭérbului̯)	
	frátilui̯	*fráṭlor^{u}*

Formele *-lu* și *-l^{u}*, respectiv, *-l'i* și *-l'^{i}* sînt în distribuție complementară : *-lu* și *-l'i* se adaugă la cuvinte terminate în vocală asilabică [-^{u}, -u̯ ; -^{i}, -i̯], iar *-l^{u}*, *-l'^{i}* se adaugă la substantive terminate în vocală silabică ; *om^{u}—ómlu, leu̯—léu̯lu, ǫámińi—ǫámińl'i*, dar *préftu—préftul^{u}, préfṭî—préfṭîl'^{i}*.

Femininele cunosc un singur articol, *-a* :

N.A.	*cása*	*cásili*
	mẹ́ása	*mẹ́ásili*
	stẹ́áu̯a	*stẹ́álili*
G.D.	*a cásîl'ei*	*a casilor^{u}*
	(cásil'ei̯)	
	mẹ́ásîl'ei̯	*mẹ́ásilor^{u}*
	(mẹ́ásil'ei̯)	
	stẹ́áu̯îl'ei̯	*stẹ́álilor^{u}*

b) *Articolul proclitic* apare, așa cum s-a spus mai sus, numai la G.D. sg. al unor nume proprii sau apelative, al unor ființe considerate unice :

masculin ***al^{u}*** : + substantiv nearticulat :

al^{u}	*Tóda*	„(al[2]) lui Toda“
	Tóma	„(al) lui Toma“
	táta	„(al) lui tata“
	amirá	„(al) împăratului“
	dumniḑá	„(al) lui dumnezeu“

feminin ***ali*** + substantiv nearticulat :
(***ale***)

ali	*dádî (dádi)*	„(al) mamei“
	Flurícî	„(al) Floricăi“
	cúscrî (cúscri)	„(al) cuscrei“

[1] Ca și în cazul dr. *niște*, valoarea de adjectiv nehotărît a ar. *niscînți* „cîțiva“ este pregnantă.
[2] Sau „a, ai, ale“.

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

III. ADJECTIV

1. Ca și în celelalte dialecte românești, adjectivul poate avea patru, trei sau două forme :

bun^{u}, búnî/buń^{i}, búni
greu̯, gre̯áu̯î,/grei̯, gre̯áli
lúngu, lúngî/lúnḍî
vécl'u, ve̯ácl'i/vécl'i
mári/măr^{i}
aráți / arắț^{î} [1]

2. **Gradele de comparație**

C o m p a r a t i v u l se exprimă : cu ajutorul adverbelor *ma* sau *cáma* (< *ca* + *ma*) + adjectivul nearticulat ; complementul comparativului se introduce prin prepoziția *di (de)* (să se compare cu dr. *decît, ca)* :

Nîs^{u} e̯ásti (ca)ma diștéptu di nísî. „El este mai deștept decît ea".
Miniéscu (ca)ma ńicî di fráti-ńu. „Eu sînt mai mică decît frate-miu".

S u p e r l a t i v u l r e l a t i v este identic cu comparativul, cu deosebirea că adjectivul este articulat enclitic (cu articol hotărît) :

Toma e̯ará (ca)ma márli di noi̯. „Toma era cel mai mare dintre noi".
Tána cu Piha suntu (ca)ma mușátili fe̯áti di Hrúpiști. „Tana și Piha sînt cele mai frumoase fete din Hrupiște".

S u p e r l a t i v u l a b s o l u t se formează cu adverbul *multu* (+adjectivul nearticulat) :

Sór-sa e̯ásti unî mul'ári múltu búnî. „Soră-sa este o muiere (= femeie) foarte bună".
Gîrnul^{u}, anlu̯-aéstu, e̯asti múltu mușát^{u}. „Grîul, anul acesta, este foarte frumos".

IV. PRONUME

1. Formele accentuate ale pronumelui p e r s o n a l sînt următoarele :

eu̯, i̯o, míni
tíni
el^{u}, nîs^{u} / e̯a(u̯î), nísî
noi̯
voi̯
el'^{i}, nîș^{i} / e̯áli, nísi

La persoana întîi și a doua se constată, prin urmare, o formă de nominativ identică cu forma de acuzativ. Este interesant de relevat faptul că, și în flexiunea pronumelor personale, aromâna manifestă aceeași orientare tipic romanică de pierdere a opozițiilor cazuale : confuzia a operat în ambele sensuri, fie prin generalizarea formei de acuzativ și la nominativ, fie prin extinderea formei de nominativ și la acuzativ.

---

[1] v. clasificarea adjectivelor din aromână la C a r a g i u, *Fono-morf.*, p. 93—104.

Aşadar :

pers. I sg. N. *eu̯(i̯o)* ⟶ Ac. *eu̯ (i̯o)*, în unele graiuri
mini ⟵ Ac. *mini*, în alte graiuri
pers.a II-a sg. N. *tini* ⟵ Ac. *tini*, în toate graiurile [1]

Formele neaccentuate ale pronumelui personal sînt, în general, aceleaşi ca în celelalte dialecte româneşti, cu excepţia formelor *nî (nă)* „ne", etimologică, din lat. *nos*, şi *lî (lă)* „le", analogică (refăcută după *nă* şi *vă)*.

Formele neaccentuate de dativ sînt folosite foarte frecvent cu valoare de „dativ etic" :

Nu-ń-mi lo̯áţî -ş-mini, córba-ń di i̯o ? „Nu[-mi] mă luaţi şi pe mine biata[-mi] de mine ?"
L'a-ń-ţu-l^{u}, vrută, ţîni-ń-ţ-lu ! „Ia-ţi-[mi-]l, iubito, ţine-[mi-] ţi-l !"

2. Pronumele de politeţe este necunoscut aromânei, forma pronominală de adresare fiind ntotdeauna *tíni* (indiferent de deosebirile de vîrstă, poziţie socială, sex etc.). În unele medii sociale, se folosesc cu valoare de politeţe formele din greacă.

3. Specificul formelor pronumelui şi adjectivului posesiv constă în folosirea lui *a* proclitic invariabil (ca în majoritatea graiurilor dacoromâne şi ca în flexiunea substantivului aromân) :

améu̯, atá, anóstru, ano̯ástrî, améi̯, atái̯, anóştri (anóştrî) etc. [2]

Urmaşii lui *suus, sua* din latină nu s-au păstrat decît ca forme conjuncte, pe lîngă nume de rudenie : *tátî-su, mí-sa* (să se compare cu dr. *tatăl său, mama sa*, dar şi *tat-su, mă-sa)*.

4. Pronumele şi adjectivele demonstrative au următoarele caracteristici :
— Seria de „apropiere" continuă formele latineşti neîntărite cu adverbul *eccum*, pe cînd cea de „depărtare" reflectă formele întărite :

aéstu, aéstî/aéştî, aésti // aţél^{u}, aţe̯á(u̯î) /, aţél'^{i}, aţe̯áli

Situaţia aminteşte de subdialectul moldovenesc (v. p. 140, 142).

— Un aspect interesant se referă la modul cum aromâna, continuînd „tehnica" romanică de întărire a pronumelor demonstrative, adaugă o serie de adverbe, care le sporesc forţa deictică :

aéstu̯-ao̯á / aţélu̯-acló
aéstu̯-ao̯áţi / aţélu̯-aclóţi
aéstu̯-ao̯ái̯a / aţélu̯-aclói̯a [3]

V. NUMERAL

1. În inventarul numeralelor cardinale, în general identic cu al celorlalte dialecte româneşti, figurează un arhaism, păstrat numai în acest dialect : *yíngi̯ţî, yíyinţî* (urmaş al lat. *viginti)*.

Unităţile se deosebesc, numai fonetic, de omonimele lor din alte dialecte : *un^{u}, únî, doi̯, dáu̯î, trei̯, pátru, ţínţi, şási, şápti, óptu, náu̯î, ḑáţi.*

---

[1] v. Caragiu, articolul citat la p. 178 bis, nota 4.

[2] Scrierea *ameu* în loc de *a meu* este tradiţională în aromână.

[3] v. Caragiu, studiul *Observaţii în legătură cu sistemul pronumelor demonstrative în aromână*, în *Fono-morf.*, p. 170 urm.

Sistemul de numărare este, de asemenea, cel general românesc :
unsprîḍaṭî (di casi) „unsprezece case“
doi̯sprîḍaṭî, dáu̯îsprîḍaṭî
.....
optusprîḍaṭî (di cal'i) „optsprezece cai“
.....
dau̯îḍăṭî (di fumel'i) sau *yinǵiṭî (fumel'i)* „douăzeci de familii“
dau̯îḍăṭîunu sau *unsprîyinǵiṭî (di o̯ámiń'i)* „douăzeci și unu de oameni“
dau̯îḍăṭîdoi̯ sau *doi̯sprîyinǵiṭî (di cîń'i)* „douăzeci și doi de cîini“
.....
trei̯ḍăṭî
trei̯ḍăṭîunu
trei̯ḍăṭîdoi̯
.....
patruḍăṭî
.....
nau̯îḍăṭî
unî sutî; dau̯î suti
unî ńil'i; dau̯î ńil'i patru suti șaiḍăṭîoptu

Sînt de remarcat, totuși, două particularități ale sistemului de numărare aromânesc :

a) De la douăzeci în sus, seria formată din unitate + *ḍăṭî* nu conține o conjuncție copulativă (cf. dr. *două zeci* și *unu* etc.), cele două numerale fiind juxtapuse [1]. Seria formată din unitate + *yinǵiṭî* continuă tipul general românesc „unus super decem“ ⟶ „unus super viginti“ : *unsprîyinǵiṭî* „douăzeci [și] unu“.

b) Prepoziția *de*, care apare în dacoromână între substantiv și numeral de la 19 în sus, se intercalează în aromână începînd cu 11 : *únsprîḍaṭî di ḍîli* (v. și exemplele date mai sus ; cf. dr. *unsprezece zile*, dar *douăzeci de zile*)[2].

Articolul numeralului cardinal este enclitic în aromână : *tréi̯li fiĉóri lî murírî.* „Cei trei feciori (copii) le-au murit“ ; *patruḍăṭl'i fraṭî* „cei patruzeci de frați“ (poveste populară).

2. Numeralul o r d i n a l se formează de la cel cardinal + articolul enclitic *-lu (-ulu)* la masculine și *-a* la feminine. Numai pentru „primul“ există forme speciale :

(î)ntîńlu, (î)ntîńa (< lat. *antaneus* ; cf. dr. *întîiul, întîia)* sau sinonimul său, împrumutat din greacă : *prótlu, próta*

dói̯lu, d(o̯)áu̯a „al doilea, a doua“
tréi̯lu, tréi̯a „al treilea, a treia“
etc.

3. Numeralul c o l e c t i v, identic la origine cu cel dacoromân, prezintă o inovație interesantă : posibilitatea de a extinde radicalul, în combinație cu un numeral cardinal, la orice număr de obiecte, privite ca o colectivitate.

---

[1] Este greșită afirmația, reluată în mai multe lucrări de dialectologie, că, în aromână, de la 20 la 100 unitățile se adaugă zecilor cu ajutorul conjuncției *i* : *treiḍăṭ i trei̯*. O conjuncție copulativă *i* nu există în aromână ; acel *i*, segmentat greșit de autorii respectivi, este de fapt *-i*, din *ḍăṭi*, realizat silabic în combinație cu cuvîntul următor (acest *-i* se realizează cel mai des ca *-î*) : *treiḍăṭiunu* sau *treiḍăṭiunu*, *treiḍăṭidoi̯* etc.

[2] v. explicația la C a r a g i u, *Compendiu*, p. 245.

(ş)amindói, (ş)amindáuî / articulat : *(ş)amindól'i, (ş)amindáuli* (N.A.) ; *amindóilor*^{u}, *amindáulor*^{u} (G.D.).
(ş)amintréi / *(ş)amintréil'i, (ş)mintréili* „toţi trei"
(ş)aminḑáţi / *(ş)aminḑáţil'i, (ş)aminḑáţili* „toţi zece", „toate zece"
etc.

Să se compare cu dr. *amîndoi*, dar *tustrei, tuspatru*.

VI. VERB

Flexiunea verbală a aromânei este, spre deosebire de aceea a istroromânei, de exemplu, foarte bine conservată, deosebirile care se manifestă la această clasă, fiind, de obicei, anterioare perioadei de separare a dialectelor româneşti (vezi, de pildă, mai jos, m.m.c.pf. „analitic", condiţionalul „sintetic" etc., care s-au constituit încă din româna comună sau sînt moştenite din latină.

La nivelul modurilor, se constată absenţa supinului (ca şi în istro- şi meglenoromână şi ca în celelalte limbi romanice), funcţiile acestuia fiind redate prin infinitiv sau participiu „feminin" :

lînî ti turţeári / dr. *lînă de tors*
s-acîţă di beári / dr. *„s-a apucat de băut"*
beárea múltî nu-i búnî / dr. *„băutul mult nu e bun"*
Lucreádî dit^{u} *işita pîn-tu scîpitáta soarlui.* / dr. *„Lucrează de la răsăritul (= ieşitul) pînă la apusul soarelui"*.
Tu-ahurhítî nu lucráşi ǵíni. / dr. *„La început n-ai lucrat bine"* [1].

A dispărut, de asemenea, infinitivul cu valoare verbală. În timp ce dacoromâna şi istroromâna şi-au constituit un infinitiv „scurt" cu valoare verbală (v. p. 121, 229), aromâna are numai un infinitiv lung, cu valoare substantivală (ca şi infinitivul lung din dacoromână).

În schimb, aşa cum se va arăta mai departe, se păstrează condiţionalul „sintetic".

1. Cele patru **conjugări** din latină se păstrează, ca în toate dialectele :

conj. I : *cîntu, dau, lucréḑu, tal'u*
„cînt, dau, lucrez, tai"
conj. a II-a : *vedu, şedu, armînu*
„văd, şed, rămîn"
conj. a III-a : *ḑîcu, ducu, cunóscu, tórcu, árdu*
„zic, duc, cunosc, torc, ard"
conj. a IV-a : *moru, fugu, nduljéscu, acoápiru*
„mor, fug, îndulcesc, acopăr"

În plus, la o analiză exhaustivă a formanţilor specifici (sufixe şi desinenţe relevante), se poate degaja o altă clasă de verbe, a V-a, cu sufix specific de pers. I şi a II-a pl. ind. prez. [-î-] (în aromâna A), [-ă-] (în aromâna F) (amintind de conjugarea în *-î* din dacoromână) :

conj. a V-a : *patu, ávdu, mvirḑáscu* (I sg.)
„pat, aud, înverzesc"
pîţîmu, avḑîmu, mvirḑîmu (I pl.)
pîţîţî, avḑîţî, mvirḑîţî (a II-a pl.) [2]

[1] v. Matilda Caragiu Marioţeanu, *„Moduri nepersonale"*, în SCL, XIII (1962), p. 29 urm.
[2] v. Caragiu, *Fono-morf.*, p. 139—140.

2. Indicativul ridică probleme interesante, mai ales la nivelul timpurilor trecutului.

a) La imperfect, semnalăm sincretismul—etimologic—al formelor de persoana a III-a sg. și pl.:

(el^{u}) lucrá = (el'^{i}) lucrá / dr. *(el) lucra ≠ (ei) lucrau*
yineá = yineá *venea ≠ veneau*

Dialectele dacoromân și meglenoromân au inovat, adăugînd o desinență specifică persoanei a III-a pl., *-u* (lat. *-ábant* devenise *-áa* > *-á*) (v. p. 117, 217).

b) În ce privește perfectul, trebuie precizat de la început că, în aromână (și meglenoromână), timpul trecutului este, prin excelență, perfectul simplu; forma compusă este întrebuințată cu o valoare specială (v. *infra*).

Perfectul simplu prezintă, ca și în latină, două serii de forme: „tari", cu accentul pe radical, și „slabe", cu accentul pe sufixul specific. Perfectul „tare" s-a pierdut în istroromână și e pe cale de dispariție în dacoromână (unde a fost curent în secolul al XVI-lea).

Perfectele „tari" sînt, de fapt, neregulate (cele „slabe" fiind forme regulate[1]), iar numărul lor este mult mai mic decît al celor „slabe". Diminuarea frecvenței acestor perfecte arhaice se produce prin „regularizarea" lor (survenită, treptat, în dacoromână). Exemple:

duș^{u} (< lat. *duxi*) / dr. *duséi*
dîș^{u} (< lat. *dixi*) / dr. *ziséi*
plîmșu (< lat. *planxi*) / dr. *plînséi*
scoș^{u} (< lat. *excosi*) / dr. *scoséi*
trápșu (< lat. *traxi*) / dr. *trăséi*
etc.

Pe lîngă păstrarea paradigmei perfectelor „tari", trebuie amintit și un alt fapt arhaic, privind formanții acestui timp („tare" și „slab"): la persoana I și a II-a pl. se păstrează formele etimologice, fără *-ră (-rî)*, care este analogic în dacoromână:

cîntám^{u} (< lat. *cantavimus*) / dr. *cîntarăm*
cîntát^{u} (< lat. *contavistis*) / dr. *cîntarăți*
cîntárî (< lat. *cantaverunt*) / dr. *cîntară*

Perfectul compus se formează ca în toate dialectele românești, cu deosebirile următoare:

α) auxiliarul *am^{u}* are formele identice cu ale verbului folosit independent: *am^{u}, aĭ, ári, avém^{u}, avéțî, aŭ*, (spre deosebire de dacoromână și istroromână, unde auxiliarul are forme „scurtate", v. p. 117, 224).

β) Participiul trecut are formă „feminină", în sensul că, la terminația participială specifică, se adaugă un *-ă (-î)*:

am^{u} cîntátî, aĭ lucrátî, ari viḑútî, avem^{u} cunoscútî, aveț^{i} avútî, aŭ pîțîtî / dr. *am cîntat, ai lucrat, a văzut, am cunoscut, ați avut, au păzit.*

Valoarea temporală exprimată de perfectul compus se deosebește de cea exprimată prin perfectul simplu (= acțiune terminată în trecut, fără referire la momentul vorbirii): este vorba de un raport între două momente, forma conjugată trimițînd la prezent, iar participiul trimițînd la trecut:

Mi duș^{u} Samarína tu-ávγustu. „M-am dus la Samarina în august".

---

[1] Ex.: *cîntáĭ, cîntași, cîntă, cîntám^{u}, cîntátu, cîntárî; biúĭ, biúși, biú, biúm^{u}, biútu, biúrî* etc.

dar :

Mi-am^u dúsî Samarína di múlti ori^i. „M-am dus la Samarina de multe ori".

niciodată însă :

Mi-am^u dúsî Samarina tu-ávgustu (decît dacă înţelegem prin aceasta „s-a întîmplat să mă duc la Samarina şi în august").

c) M a i m u l t c a p e r f e c t u l este un timp „analitic", format din imperfectul verbului *am^u* + participiu (care are, ca şi la perfectul compus, formă „feminină") :

avẹam^u cîntátî, avẹai lucrátî, avẹa viḍútî, avẹam^u cunuscútî, avẹaţî avútî, avẹa pîţítî/ dr. *cîntasem, lucraseşi, văzuse, cunoscuse(ră)m, avusese(ră)ţi, păţiseră* (cf. şi alte limbi romanice : fr. *j'avais chanté, tu avais vu* etc.).

d) V i i t o r u l este un timp compus din auxiliarul invariabil *va* + *s(i)* + conjunctivul sau din *vai* invariabil + conjunctivul :

va s- { *cîntu, cînţî, cîntî, cîntúm^u, cîntáţî, cîntî* „voi cînta..."
vai { *ved^u, veḍî, vẹádî vidém^u, vidéţî, vẹádî* „voi vedea..."
etc.

3. **Conjunctivul** este un mod cu o frecvenţă foarte mare în aromână, dat fiind că el apare şi acolo unde, în alte dialecte româneşti sau în alte limbi romanice, apare infinitivul.

Cele patru timpuri ale sale : prezent, imperfect, perfect şi mai mult ca perfect sînt precedate întotdeauna de marca *se* (< lat. *si*, acelaşi cu dr. *să*), realizată ca *se, si, să, sî, s-, z-, j-* (în funcţie de contextul fonetic).

P r e z e n t u l este, cu o singură deosebire, identic cu cel dacoromân : aromâna inovează la verbele de conj. I, neutralizînd opoziţia dintre conjunctiv şi indicativ (păstrată la celelalte conjugări) :

(el^u) cîntî = (el^u)s-cîntî / dr. *(el) cîntă ≠ (el) să cînte*
(el'^{i}) (el'^{i}) (ei) (ei)

dar :

(el^u) vẹádi ≠ (el^u)z-vẹadî / dr. *(el) vede ≠ (el) să vadă*
(el'^{i}) ved^u ≠ (el'^{i})z-vẹádî (ei) văd ≠ (ei) să vadă

I m p e r f e c t u l este egal cu imperfectul indicativului precedat de marca modală specifică *s-* (în oricare din realizările ei) :

sî ştiam^u „să fi ştiut", *z-bẹam^u* „să fi băut", *s-puteám^u* „să fi putut"

P e r f e c t u l se formează din conjunctivul prezent al verbului *am^u* şi participiul (de formă „feminină") al verbului de conjugat. Mai mult ca perfectul se formează din imperfectul verbului *am^u* + participiul.

a) *perfect* :

Nu ştiu s-am^u viḍútî ahtári lúcru. „Nu ştiu să fi văzut un astfel de lucru".

b) *mai mult ca perfect* (cu valoare pregnantă de condiţional) :

S-avẹam^u avḍítî di ma nínti, va s-ẹará múltu ǵíni. „Să fi auzit de mai înainte, ar fi fost foarte bine".

4. **Condiţionalul** are o formă de prezent simplă, „sintetică", şi numeroase forme compuse, cu valori incerte, insuficient fixate.

Ne vom opri mai ales asupra celui „sintetic", formă arhaică, pierdută în dacoromâna actuală, păstrată cu valoare de condiţional viitor în istroromână. Acest mod s-a constituit în româna comună şi este rezultatul confuziei, în latina tîrzie, dintre perfectul conjunctiv *(-verim)* şi viitorul anterior *(-vero)* [1]. Se formează de la tema perfectului + sufixul *-ri- (-re-)*, invariabil în tot cursul paradigmei + sufixe specifice. Marca *s-* este, ca şi la conjunctiv, obligatorie :

s-puteárim^{u} „să pot , (dacă) aş putea"
s-puteári(şi)
s-puteári
s-puteárim^{u}
s-puteárit^{u}
s-puteári

Formele de condiţional trecut sînt toate „analitice" şi sînt formate din auxiliarul invariabil *vrea* + condiţionalul prezent sau conjunctivul prezent sau imperfect :

a) *vrea s-puteárim*^{u}, *vrea s-puteari(şi)* ... „aş fi putut"
b) *vrea s-pot*^{u}, *vrea s-poţî* ... „aş fi putut, era să poţi"
c) *vrea s-puteám*^{u}, *vrea s-puteái* ... „aş fi putut, era să poţi"

5. **Imperativul** pozitiv nu pune probleme speciale în raport cu dacoromâna. Unele deosebiri se constată la forma negativă, în sensul că aromâna nu cunoaşte forme speciale : negativul se obţine din pozitiv, precedat de negaţia *nu* :

cîntî / nu cîntî, dar dr. *cîntă / nu cîntá*
cîntáţî / nu cîntáţî, ca şi dr. *cîntaţi / nu cîntaţi*
dórmi / nu dórmi, dar dr. *dórmi / nu dormí*
durmíţî / nu durmíţî, ca şi dr. *dormiţi / nu dormiţi*

5. **Infinitivul** este întotdeauna lung şi are valoare de substantiv. De aceea el nu este folosit ca verb în propoziţii subordonate (ca în dacoromână) şi nu intră în combinarea formelor verbale compuse. Totodată, sub raport formal, se constată o confuzie generală la nivelul formanţilor de infinitiv şi extinderea sufixului *-ári* la celelalte conjugări (înlocuind sufixele de infinitiv de conjugarea a III-a, a IV-a şi a V-a); în acest fel, sufixul de infinitiv devine irelevant în clasificarea verbelor aromâneşti şi, în consecinţă, acestea sînt „denumite" în dicţionare, gramatici, studii prin persoana I, ind. prez. Aşadar :

conj. I : *cîntári, lucrári, aviglári* etc.

conj. a II-a : *videári, şideári, beári* etc.

conj. a III-a : *cunoáştiri, toárţiri, arîdiri* etc., dar şi (mai ales) : *cunuşteári, turţeári, arîdeári*

conj. a IV-a : *murîri, fudiri acoperiri* etc., dar şi (mai ales) : *mureári, fudeári, acupireári*

conj. a V-a : *avdîri, aurîri, mvirdîri* etc., dar şi (mai ales) : *avdári, aurári, mvirdári*[2]

„cîntare, lucrare, veghere ; vedere, şedere, bere ; cunoaştere, toarcere, rîdere ; murire, fugire (plecare), acoperire ; auzire, urîre, înverzire"

---

[1] v. *ILR*, II, p. 270 urm.

[2] Datorită consoanei dure a finalei radicalului, sufixul *-ári* se realizează ca *-ári*. Pentru întrebuinţarea infinitivului cu valoare de „supin", v. mai sus, p. 186.

7. **Participiul**, cînd nu este folosit ca adjectiv (situaţie în care se comportă ca orice adjectiv cu patru forme, v.p. 183), prezintă întotdeauna terminaţia *-ă(-î)*, adăugată la sufixul specific (de obicei acelaşi ca în dacoromână):

conj. I: *cîntátî* „cîntat"
lucrátî „lucrat"
avigl'átî „vegheat"

conj. a II-a: *viḑútî* „văzut"
şiḑútî „şezut"
biútî „băut"

conj. a III-a: *cunuscútî* „cunoscut"
arîsî „rîs"
ḑîsî „zis"
coáptî „copt"
fríptî „fript"
fáptî „făcut"
adáptî „adăugat" [1]

conj. a IV-a *vinítî* „venit"
fuḑítî „fugit (plecat)"
ndulţítî „îndulcit"
acupirítî „acoperit"
conj. a V-a: *avḑîtî* „auzit"
mvirḑîtî „înverzit"
aurîtî „urît" [2]

8. **Gerunziul** aromânesc prezintă o particularitate interesantă: la sufixele specifice, aceleaşi în toate dialectele româneşti (*-ind* şi *-înd*, acesta din urmă realizat ca *-ănd* în aromâna F), se adaugă terminaţia *-a*, amplificată uneori cu *-luį* (sufix caracteristic şi pentru adverbe):

cîntînda, cîntîndalui „cîntînd"
viḑînda, viḑîndaluį „văzînd"
plîngînda, plîngîndaluį „plîngînd"
vinínda, vinîndaluį „venind"
avḑînda, avḑîndaluį „auzind"

VII. ADVERB

Elementele de bază sînt cele de origine **latină**, general româneşti:

aqá(ţi) „aici", *acló(ţi)* „acolo", *al'úrqa* „altfel, aiurea", *aprqápi, cîndu, cîtu, cumu, dipárti, gíni* „bine", *iu* „unde", *iuvá* „undeva", *lárgu* „departe", *ma* „mai", *(n)afqárî* „afară", *ncqa* „încoa(ce)", *nínti* „înainte", *ntárduí, nu, núntru, unî* „într-una" ş. a.

Numărul adverbelor s-a îmbogăţit însă prin crearea de noi forme compuse şi locuţiuni şi, mai ales, prin împrumuturi din limbile balcanice învecinate.

S-au împrumutat astfel adverbe din **greacă**:

anámisa „la mijloc", *anápuδa* „anapoda, pe dos", *anárγa* „încet", *(dę) aliθh'a, (dę) alíña* „adevărat, într-adevăr", *îsa, îşa* „egal, drept", *pára* „prea, cam (aproximativ)", *puté* „niciodată", *tahiná* „dimineaţa" ş. a.

sau din **turcă**:

culáį „uşor, lesne", *dipu* „deloc", *iêi, kiêi* „deloc", *néįsi* „fie, treacă de la mine" etc.

---

[1] Ultimele două forme sînt participii „tari", păstrate din latină (cf. dr. *făcut*; *adăugat* sau *adăugit*, forme analogice).

[2] Se înţelege că terminaţia *-î* se realizează ca *-ă* în aromâna de tip F: *cănţátă, biútă, ḑásă, vinítă, avḑátă* etc.

VIII. PREPOZIȚIE

Sînt comune cu celelalte dialecte prepoziții de origine **latină** ca: *a, cîtrî, cu, di* „de" și „din", *dupî, fîrî, la, n* „în", *ningî* „lîngă", *ntru (tru, tu)* „în" (<lat. *intro*, exprimînd, ca în vechea dacoromână, interiorul unui spațiu), *pînî, p(r)i* „pe", *p(r)isti* „peste", *strî(stri)* „dincolo de" (<lat. *extra*), *sum*^{u} „sub", *trî (tri, ti)* „pentru".
Alte prepoziții (nelatine) nu au fost împrumutate în aromână.

IX. CONJUNCȚIE

Marea majoritate a conjuncțiilor sînt de origine **latină**:

a „însă", *ca* „ca", *cára* „dacă", *cî* „că", *di* „de", *dicára* „după ce, de vreme ce", *e* „și, iar" (<lat. *et*; cf. ir. *e*), *ni...ni* „nici... nici", *niți* „nici", *si (sî, s-, z-)* „să", *tra(ta)* (+ conjunctivul) „ca (să)" și alte numeroase forme compuse și locuțiuni conjuncționale.
Conjuncțiile împrumutate sînt foarte rare *(i* „sau", din greacă; *ma* sau *ama* „dar, ci; dacă", cu o origine discutabilă).[1]

C. LEXIC

Ca în toate dialectele românești, lexicul de bază se compune din elemente de origine latină și dintr-un număr — redus și greu de determinat — de elemente autohtone; peste aceste straturi s-au adăugat ulterior, în epoci diferite și în grade diferite, numeroși termeni împrumutați din limbile cu care românii au venit în contact: greacă, albaneză, bulgară, sîrbă. Rareori, și, de obicei, indirect (prin intermediul limbilor oficiale respective), s-au introdus și termeni noi din afara domeniului lingvistic balcanic (cuvinte din franceză, italiană, engleză). De asemenea, sub influența dacoromână, se introduc continuu termeni din acest dialect, în graiul aromânilor stabiliți în România.[2]

1. Cuvinte de origine latină:

a) Aromâna păstrează un număr relativ mare de termeni de origine latină, pierduți în alte dialecte românești. Unii dintre ei sînt din sfera păstoritului, alții denumesc noțiuni fundamentale (grade de rudenie, acțiuni importante, noțiuni legate de timp etc.). De pildă:

cîprînî „păr de capră" (< lat. *caprina*)
cîșári „stînă" (< lat. *casearia*)
fîlcári „grup de familii (înrudite) trăind laolaltă sub conducerea unui celnic" (<lat. **falcalis* sau *falcaria* (?); oricum, cuvîntul originar este legat de *falx, -cis* „secere"; cuvîntul aromânesc trimite deci la forma în care se așază corturile aromânilor)[3].

[1] Vezi discuția la Caragiu, *Compendiu*, p. 256.
[2] v. Caragiu, în *Fono-morf.*, p. 192 — 198, studiul *Influența dacoromână asupra graiului unei familii aromâne din România.*
[3] V. Capidan, *Arom.*, p. 146.

cusurínu „văr“ (< lat. *consobrinus*)
nue̯árcî, ne̯árcî „maşteră, mamă vitregă“ (< lat. *noverca*)
de̯ápiru „îmi smulg părul (de disperare)“ (< lat. *depilo*)
dimîndu „cer, fac o comandă, înştiinţez“ (< lat. *demando*)
ápiru „mă apucă zorile treaz“ (<lat. *aperio*)
cîro̯ári „caniculă“ (< lat. *calor, -em*)
mesu „lună“ (< lat. *mensis*)
etc.

b) Uneori, deosebirea dintre unele cuvinte de origine latină din aromână şi corespondentele lor din alte dialecte româneşti constă numai în semantism : aromâna păstrează sensuri mai vechi sau, dimpotrivă, sub influenţa limbilor vecine — ca urmare a bilingvismului — prezintă evoluţii semantice diferite.

Astfel :

amu „am“, dar şi „sînt“, „mă aflu“ ; folosit impersonal, la pers. a III-a sg., înseamnă, ca şi în alte limbi romanice, „există“ : *Nu̯-ári vîrnu tu udă.* „Nu este nimeni în odaie“ (cf. fr. *il y a*, sp. *hay*)[1]
batu „bat“, dar şi „cînt dintr-un instrument“ (cf. şi în alte limbi balcanice)
fume̯ál'i „familie, copii“ / dr. *femeie* (< lat. *familia*)
ĝóni „tînăr“, dar şi „viteaz“ şi „mire“ (evoluţie semantică pusă în legătură cu albaneza şi sîrba) ; *ĝoni̯-aléptu* „făt-frumos“
lai̯u̯ şi *álbu* „negru/alb“, dar şi „nefericit/fericit“ (ca în alte limbi balcanice)[2]
pul'u „pui“, dar şi „pasăre“ (denumeşte specia)
etc.

2. Cuvinte de alte origini (greceşti, albaneze, slave, turceşti)

Împrumuturile lexicale din limbile învecinate, în condiţiile unei convieţuiri care datează de secole, s-au produs în diferite epoci. Se disting, de obicei, trei straturi pentru fiecare element în parte (mai ales pentru primele trei) : un strat foarte vechi, de obicei general românesc, pătruns încă în perioada anterioară separării dialectelor româneşti actuale, un strat relativ recent (care caracterizează întreaga aromână) şi un altul local, care se manifestă numai în graiul aromânesc asupra căruia se exercită în mod continuu influenţa limbii oficiale (greacă — la aromânii din Grecia, albaneză — la aromânii din Albania, bulgară — la aromânii din Bulgaria, macedoneană sau sîrbă — la aromânii din Iugoslavia).

a) Influenţa grecească asupra lexicului aromân poate fi observată foarte bine la cele trei nivele amintite :

α) Un prim strat de c u v i n t e b i z a n t i n e este, de obicei, comun tuturor dialectelor româneşti sau mai multora în acelaşi timp :

éftinu „ieftin“ (< gr. εὐθηνός ; cf. dr. *ieftin*)
fricî „frică“ (< gr. φρίκη ; cf. dr. *frică*)

---

[1] V. P. P a p a h a g i, *Paralelle Ausdrücke und Redensarten*, în Jb. XIV.
[2] Caragiu, *Fono-morf.*, p. 180—185, studiul *Habere impersonal* în *aromână şi meglenoromână*.

lipséscu „(a) trebui, (a) lipsi“ (< gr. λείπω; cf. dr. *(a) lipsi*)
prǫáspitu „proaspăt“ (< gr. πρόσφατος; cf. dr. *proaspăt*)
etc.

Uneori, cuvinte bizantine în dacoromână sînt împrumuturi din neogreacă în aromână:

ar. *tiyáni* / dr. *tigaie* (< gr. τηγάνη)
θiméłu / *temei* (< gr. θεμέλιον)
cundílu / *condei* (< gr. κονδύλιον)
etc.

β) Cei mai mulţi termeni de origine grecească din aromână sînt din neogreacă. Elementul neogrecesc în aromână are aceeaşi pondere pe care o are elementul slav în dacoromână (sub raport lexical). Evident frecvenţa acestor termeni, care, de obicei, nu denumesc noţiuni de bază, este de cele mai multe ori limitată. Vom ilustra cu cîteva exemple:

firídî „fereastră“ (< gr. θυρίδα „ferestruică“)
liyéni „lighean“ (< gr. λεγένι)
criváti „pat“ (< gr. κρεβάτι)
fustáni „rochie“ (< gr. φουστάνι)
ţîrúłi „opincă cusută în formă de pantof, cu un moţ în vîrf“ (< gr. τσαροῦχι)
cîlívî „colibă, cort“ (< gr. καλύβα)
hǫárî „sat“ (< gr. χώρα)
tóra „acum“ (< gr. τῶρα)
cáθi „fiecare“ (< gr. κάθε)
etc.

γ) O continuă influenţă locală se exercită asupra aromânei vorbite în Grecia. Numărul de termeni care îşi face loc în vocabularul aromânei este diferit de la localitate la localitate şi chiar de la vorbitor la vorbitor — viaţa modernă presupunînd denumirea unui număr mare de noţiuni noi[1].

b) Ca şi în cazul termenilor de origine grecească, distingem trei straturi de cuvinte comune cu albaneza sau albaneze:

α) Stratul cel mai vechi îl constituie elementele de substrat, comune cu albaneza, de obicei general româneşti. Deşi aromâna este dialectul românesc cu cel mai mare număr de cuvinte de origine albaneză, totuşi, acest prim strat este mult mai dens în dacoromână decît în aromână. Iată cîteva exemple din această categorie:

áburu/dr. *abur* (: alb. *avull*)
báligî/dr. *balegă* (:alb. *bajgë, ba(j)gëlë, bagjë, baglë)*
báscî/dr. *bască* „toată lîna tunsă de pe o oaie“ (: alb. *bashkë*)
bradu/dr. *brad* (: alb. *bredh*?)
brînu, bîrnu/dr. *brîu* (: alb. *brinjë*)
cîcúlî/dr. *căciulă* (: alb. *këmuljë*)
etc.[2]

---

[1] v. pentru influenţa grecească asupra aromânei, Chr. Geagea, *Elementul grec în dialectul aromân*, în „Codrii Cosminului“, 7, 1931, p. 207—432; v. şi H. Mihăescu, *Influenţa grecească asupra limbii române pînă în secolul al XV-lea*, Bucureşti, 1966.

[2] v. pentru etimologiile date, ILR, II, p. 335 urm. (unde se află lista întreagă a termenilor din substratul autohton); v. şi Capidan, *Arom.*, p. 170. Unele elemente de substrat lipsesc din albaneză, ele apar în schimb în dialectele româneşti nord- şi sud-dunărene (v. I. I. Rusu, *Elemente autohtone în limba română. Substratul comun româno-albanez*, Bucureşti, 1970, p. 101 urm.).

β) Al doilea strat de cuvinte sînt împrumuturi directe din albaneză, intrate în aromână ca urmare a convieţuirii aromânilor cu albanezii secole de-a rîndul. Aceşti termeni sînt general aromâneşti şi sînt necunoscuţi dacoromânei. Astfel, spre ilustrare :

δálî „lapte bătut" (< alb. *dhallë*)
gjizî „un fel de urdă sau jintiţă" (<alb. *gjizë*)
kipur^{u}, *kipru* „clopot (la oi)" (< alb. *kjiprë*, *kipër*)
poc^{u} „urcior" (< alb. *potsh*)
etc.

Este foarte interesant de relevat faptul că un cuvînt ca *bánî* „viaţă" şi derivatul lui, *bînéd^{u}*, denumind noţiuni fundamentale, sînt împrumutate din albaneză (aşa cum în dacoromână *viaţă* s-a păstrat din latină, în timp ce *a trăi* a fost împrumutat din slavă).

γ) Stratul al treilea de cuvinte albaneze este prezent numai în graiurile aromâneşti din Albania, care suferă în mod neîntrerupt influenţa limbii oficiale albaneze.

c) Termenii de origine slavă din aromână pot fi, de asemenea, grupaţi în trei categorii, în funcţie de vechimea lor : primul strat cuprinde cuvinte vechi slave, de cele mai multe ori comune cu dacoromâna ; stratul al doilea, mai nou, caracterizează numai aromâna şi a apărut relativ recent, în urma convieţuirii de veacuri a aromânilor cu diferite ramuri slave în Peninsula Balcanică ; în fine, un mare număr de cuvinte mai mult sau mai puţin recente alimentează continuu lexicul aromân din ţările de limbă slavă (R.P.Bulgaria, R.S.F. Iugoslavia).

α) Sînt comune cu alte dialecte româneşti cuvinte de origine slavă ca :

arắnî „rană" (< sl. *rana*)
nivẹ́astî (mvẹ́astî) „nevastă" (< sl. *nevěsta*)
leắni „lene" (< sl. *lěnĭ*)
scúmpu „scump" (< sl. *skapŭ*)
trup^{u} „trup" (< sl. *trupŭ*)
prag^{u} „prag" (< sl. *pragŭ*)
etc.

β) Sînt cunoscuţi întregii aromâne termeni ca :

cẹ́lnic^{u} „stăpînul unor turme de oi ; şeful unei fălcări (grup de familii înrudite)" (< sl. *čělĭnikŭ*)
cirẹ́ap^{u} „cuptor" (< sl. *črĕpu*)
zbor^{u} „cuvînt" (< sl. *sobor*)
zburáscu „vorbesc" (< ar. *zbor^{u}* ; v. *supra*).
mutréscu „mă uit" (< sl. *motriti*)
agudéscu „lovesc" (< sl. *goditi*)
etc.

γ) Influenţa slavă în ţările de limbă slavă este permanentă şi de diferite intensităţi de la o regiune la alta, de la o localitate la alta, de la un grup social la altul, de la o familie la alta, de la vorbitor la vorbitor (în funcţie de stadiul bilingvismului, de necesarul de termeni noi pentru a denumi noţiunile nou achiziţionate etc.).

d) Deşi foarte numeroase, cuvintele de origine **turcă** din aromână, intrate de obicei indirect, prin intermediul unei alte limbi balcanice (greacă, bulgară, albaneză, sîrbă, macedoneană), pe cale administrativă sau ca efect al bi-/plurilingvismului aromânilor, sînt greu de apreciat sub raport cantitativ : se ştie că termenii „balcanici" au o filieră greu de detectat, dată fiind fluctuaţia lor în limbile balcanice.

Unii dintre acești termeni se întîlnesc și în alte dialecte românești (cu excepția istroromânei, care a rămas departe de influența turcă). Astfel:

cîzáni „cazan" (< tc. *kazan*)
cîrcâfi „cearceaf" (< tc. *carcaf*)
dulápi „dulap" (< tc. *dolab*)
udă „odaie" (< tc. *oda*)
uğácu „hogeag" (< tc. *oğak*)
café „cafea" (< tc. *kahve*)
pîstrîmá „pastramă" (< tc. *pasdyrma*)
etc.

Numeroși termeni sînt inexistenți în dacoromână:

cáré „mijloc, remediu" (< tc. *câre*)
cîliki „oțel" (< tc. *celik*)
cîfliki „moșie" (< tc. *ciftlik*)
ğépi „buzunar" (< tc. *ğeb*)
sîháti „ceas, oră" (< tc. *sa'at*)
sucáki „străduță" (< tc. *sokak*)

e) Dintre limbile nebalcanice, limba **italiană** este cel mai bine reprezentată în lexicul aromân; termenii de origine italiană au intrat fie indirect, prin intermediul limbii grecești (în urma relațiilor comerciale cu Italia), fie direct, prin comerțul efectuat de aromânii înșiși cu negustorii din orașele italienești de pe coasta Adriaticii (mai ales cu cei din Veneția). Astfel, sînt foarte cunoscuți termeni ca:

cîșcîvál'u „cașcaval", termen general aromânesc (< it. *caciocavallo*, cf. și gr. καϐκαβάλι).
pițétî „șervet" (< it. *pezzetta*; cf. și gr. πετσετα)
phatu „farfurie" (< it. *piatto*; cf. și gr. πιάτο)
caróțî „căruță" (< it. *carozza*; cf. și gr. καρότσα)
balcóni „balcon" (< it. *balcone*; cf. și gr. μπαλκόνι)
capélî „pălărie" (< it. *cappello*; cf. și gr. καπέλα)
canélî „scorțișoară" (< it. *cannella*)
etc.

Cîteva elemente de origine franceză—legate mai ales de modă—, foarte puține de origine spaniolă și germană, dar mai ales numeroase dacoromânisme, intrate în aromână după 1800 și mai ales după 1864 (anul înființării primelor școli românești la românii din Macedonia), completează fizionomia lexicului aromân.

BCU IASI CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

DIALECTUL MEGLENOROMÂN

Ca și dialectul aromân, dialectul meglenoromân continuă româna comună (primitivă) în sud-estul Dunării[1].

Nume

Meglenoromânii sînt singurii dintre vorbitorii dialectelor românești care și-au pierdut numele etnic de *român*.

Ei se numesc între ei *vlași* (același ca origine cu *vlah*, nume dat tuturor românilor, din dreapta și din stînga Dunării)[2].

Numele *meglenoromân* a fost creat de oamenii de știință (după același model cu *dacoromân*, *istroromân*, *macedoromân*[3]), din *Meglen* (numele regiunii în care trăiesc acești români sud-dunăreni) + *român*. Populațiile înconjurătoare îi mai numesc și *megleniți* (folosit, de asemenea, în literatura de specialitate)[4].

Răspîndire și ocupație

Meglenoromânii t r ă i e s c la nordul Golfului Salonic, și anume în cîmpia *Meglen* (tc. *Karağova*) și de-a lungul unui șir de munți, pe malul rîului Vardar, într-un „orășel și zece comune"[5]. Orășelul *Nótia* (megl. *Nǫnti*, sl. *Nǫtje*) este situat la poalele muntelui *Zǫna*; locuitorii lui au fost siliți, acum cîteva sute de ani, să treacă la religia mahomedană. Cele-

---

[1] v. pentru originea acestui dialect, p. 102 – 105.

[2] v. p. 171.

[3] v. p. 112, 213, 171.

[4] Prin termenul *meglenit* se denumesc și alte populații (neromanice) din Meglen. Vezi C a p i d a n, *Megl.*, I., p. 5 urm. Aromânii îi denumesc pe meglenoromâni mai ales cu acest nume: *miγliníţî*.

[5] *Ibidem*, p. 7.

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

lalte localităţi : *Lugunţa (Lunzini)*, *Birislav*, *Oşani*, *Liumniţa*, *Kupa*, *Ţîrnareca*, *Huma* [uma]. Numeroşi megleniţi trăiesc şi în oraşul *Ghevghelia* (cu populaţie majoritară slavă).

Cu excepţia oraşului Ghevghelia şi a satului Huma, care se află în R.S.F. Iugoslavia, toate localităţile cu populaţie meglenită sînt în Grecia.

Datele statistice de care dispunem în legătură cu numărul meglenoromânilor sînt vechi şi, fără îndoială, necorespunzătoare pentru momentul actual : pe de o parte, pentru că numeroşi megleniţi mahomedani au emigrat, după primul război mondial, în Asia Mică ; pe de altă parte, din cauza dezagregării unităţilor lingvistice vechi, prin exodul spre oraşe (ceea ce duce la o deznaţionalizare mult mai rapidă). Cifrele vechi oscilează între 14 000 şi 26 000[1], ele sînt însă astăzi mult diminuate [2].

Locuind într-o cîmpie, ocupaţia cea mai răspîndită la meglenoromâni este agricultura, dar şi apicultura, sericicultura, păstoritul, diferite meşteşuguri etc.

Viaţă culturală

Cu toate că năzuinţa megleniţilor de a se instrui — prin şcoală şi biserică — în limba maternă s-a manifestat relativ timpuriu (începuturile învăţămîntului în limba română datînd cam din aceeaşi perioadă cu manifestările similare ale aromânilor : 1864[3]), o instrucţiune propriu-zisă şi susţinută nu a fost posibilă [4]. Poate tocmai de aceea nici trecutul cultural al megleniţilor, cu excepţia literaturii populare, nu este conturat. De fapt, o literatură dialectală cultă meglenită nu există.

Dialectul meglenoromân

Idiomul vorbit de meglenoromâni a atras atenţia oamenilor de ştiinţă încă de la sfîrşitul secolului al XIX-lea. Cel care a dat primele informaţii asupra graiului acestor români sud-dunăreni a fost Gustav Weigand [5]; cu cîţiva ani mai tîrziu, P. Papahagi, în urma unor anchete la faţa locului, publică material folcloric, etnografic şi lingvistic foarte preţios[6]. Monografia lingvistică de bază asupra dialectului meglenoromân a fost elaborată — tot pe baza unor anchete la faţa locului — de Th. Capidan (în trei volume, cuprinzînd : un studiu lingvistic, texte dialectale şi un dicţionar etimologic şi explicativ meglenoromân)[7].

Din punct de vedere genetic şi tipologic, dialectul meglenoromân aparţine la aria lingvistică aromânească[8]. De aceea, descrierea particularităţilor specifice ale meglenoro-

---

[1] v. Capidan, *Megl.*, I, p. 11—26; II, p. 15.

[2] Un număr restrîns de familii meglenite au emigrat şi în România (după primul război mondial). Un grup compact trăieşte în com. Cerna (jud. Tulcea).

[3] v. pentru aromâni, p. 174.

[4] v. Capidan, *Megl.*, II, p. 9 urm.

[5] Gustav Weigand, *Vlacho-Meglen (eine ethnographisch-philologische Untersuchung*, Leipzig, 1892).

[6] P. Papahagi, *Românii din Meglen (texte şi glosar)*, Bucureşti, 1900; *Megleno-românii*, I, II, Bucureşti, 1902.

[7] Th. Capidan, *Meglenoromânii, I (Istoria şi graiul lor)*, Bucureşti, 1925; II *(Literatura populară la meglenoromâni)*, Bucureşti, 1928; III *(Dicţionar meglenoromân)*, Bucureşti, 1936.

[8] În diferiţi termeni, această idee a fost exprimată de mai mulţi autori (v. şi p. 104—105, originile dialectelor româneşti). Astfel, Capidan, *Megl.*, I, p. 65: „meglenoromânii, ca origine, cu toată asemănarea aparentă ce arată

mânei se va face în comparație cu aromâna, pe de o parte, și cu dacoromâna, pe de altă parte.

Ca și în cazul celorlalte dialecte românești, aceste trăsături specifice sînt fie conservări, fie inovații.

Caracterizarea dialectului

A. FONETICĂ și FONOLOGIE

I. VOCALE

1. Din punctul de vedere al inventarului, constatăm absența fonemului /î/, extrema seriei centrale (ca și în graiurile aromânești de tip F[1] și ca în istroromână [2]). Așadar, numai dacoromâna și aromâna de tip A cunosc fonemul /î/, de închidere maximă în seria centrală, celelalte dialecte avînd o serie centrală incompletă.

2. Unele fenomene de distribuție a vocalelor sînt specifice meglenoromânei sau sînt comune cu celelalte dialecte sud-dunărene:

— Se conservă *e* după labiale, indiferent de natura vocalei din silaba următoare (ca în toate dialectele sud-dunărene):

per, uspéț, ampirăt /ar. *per*^{u}, *uspéț*^{u},—/ dr. *păr, ospăț, împărat*

— Se conservă diftongul *ea* după labiale, indiferent de natura vocalei din silaba următoare:

cămeașă, feátă, peáră, veárză/ar. *cîmeási, feáti, peári, veárdi*/ dr. *cămașă, fată, pară, varză*

— Se păstrează *i* în poziție nazală, precedat de labială și indiferent de timbrul vocalei din silaba următoare:

spinzur, vint, vind, vinăt, pimint/ar. *spindur*^{u}, *vintu, vindu, vinit*^{u},—/dr. *spînzur, vînt, vînd, vînăt, pămînt*

Toate aceste conservări sînt caracteristice tuturor dialectelor sud-dunărene [3].

— *u* final se conservă, ca și în dacoromână, numai în grupul *muta cum liquida* (spre deosebire de aromână, care îl conservă în toate cazurile).

áflu, ántru, pidúcl'u, vegl'u/dr. *aflu, intru, păduche, veghez*

---

graiul lor cu dialectul dacoromân, țin de ramura românismului sud-dunărean din care au ieșit, mai tîrziu, aromânii"; Al. Rosetti, *ILR*, p. 351; „Meglenoromâna este o ramură a aromânei, care a suferit o puternică influență bulgărească"; v. și I. Coteanu, *Criteriile de stabilire a dialectelor limbii române*, în *LR*, 1 (1959), unde se arată că meglenoromâna este un dialect al limbii aromâne; v. și rezultatele unei analize tipologice la M. Caragiu Marioțeanu, *Les idiomes romans sud-danubiens du point de vue typologique*, în „Dacoromania", Serie nouă, I (1972), 1, p. 222—227.

[1] v. p. 175.

[2] v. p. 215.

v. pentru celelalte dialecte, p. 176, 216.

Unele inovaţii sînt ocurente numai în acest dialect.

Astfel :

— Vocalele accentuate au, uneori, o durată ceva mai lungă în pronunţare, în raport neaccentuate (fără să fie vorba de o trăsătură distinctivă) :

āpu, vāli, picurār, mīcu, sīn, cămēș, fūr, mūscă/dr. *apă, vale, păcurar, micul, sîn, cămăși, fur* („hoţ"), *muscă.*

— Vocala centrală *ă*, în poziţie accentuată, se realizează ca *ǫ* :

lǫnă, pǫni, cǫmp, ạntrǫ, ạnsurǫ, dunǫ/dr. *lînă, pîne (pîine), cîmp, intră, însură*

Acest *ǫ* corespunde în dacoromână, după cum se poate observa, unor *ă* şi *î* accentuaţi [1].

— Vocalele neaccentuate îşi închid timbrele ca în aromâna de tip A[2] : *e>i*, iar *o>u* :

bíni, cápiti, picáti, murár, burẹáti/dr. *bine, capete, păcate, morar, burete*

— Vocala *î* — din dacoromână (şi din aromână, în cazul suportului fonetic al formelor pronominale neaccentuate) se realizează în meglenoromână ca *ạ-* :

ạntréb, ạmpirāt, ạnţilég, ạńⁱ, ạu / ar. *ntrebᵘ,—, —, îńⁱ, u*/dr. *întreb, împărat, înţeleg, îmi, o* (feminin, acuzativ)

— În fine, ca şi în istroromână, întîlnim în meglenoromână afereza lui *a-* :

vẹam, vẹai, vẹa, fără, daug, dapă / dr. *aveam, aveai, avea, afară, adaug, adapă.*

— Spre deosebire de aromână (şi asemănător cu situaţia din dacoromână), meglenoromâna cunoaşte iodizarea lui *e-* :

i̯o, i̯el, i̯el, i̯eș/dr. *cu* [i̯eu̯], *el* [i̯el], *ei* [i̯ei̯], *eşti* [i̯eşt[i]]

— Semivocala *u̯* poate apărea înainte de consoană (spre deosebire de aromână, unde se consonantizează [3]) :

gaură, daug (dar şi *davg*)/ar.—, *adávgu*, /dr. *gaură, adaug.*

Consonantizarea lui *u̯* se produce, totuşi, în unele graiuri meglenoromâne (fenomenul este, deci, neregulat)[4].

II. CONSOANE

1. Din punctul de vedere al i n v e n t a r u l u i, constatăm prezenţa fonemelor consonantice arhaice, comune tuturor dialectelor sud-dunărene, dar şi unele inovaţii.

— Se păstrează, astfel, fonetismele arhaice /l', ń/[5] :

---

[1] Această pronunţare a fost împrumutată, se pare, de meglenoromâni de la bulgarii din regiunea munţilor Rodope, unde s-ar fi aflat, după T h. C a p i d a n, patria primitivă a megleniţilor (vezi C a p i d a n, *Megl.*., I, p. 65).

[2] v. p. 176.

[3] v. p. 177.

[4] v. C a p i d a n, *Megl.*, I, p. 121.

[5] v. detalii asupra contextelor în care se păstrează *l* şi *n* latini la descrierea dialectului aromân, p. 177—178.

/l'/ :

l'ert, l'in, fămeál'ă, mul'ári, găl'ină, ụócl'u, (ạ)ncl'eg, végl'u/dr. *ịert, in, femeie, muiere, găină, ochi, încheg, veghez* (<lat. *liberto, linum, familia, mulierem, gallina, oculum, inclago, vigilo*)

/ń/ :

víńă, călcáń, l'upoáńă, ráńă, spuńi[i]/dr. *vie, călcîi, lupoaică* (< *lupoaie* + *-că*), *rîie, (tu) spui* (< lat. *vinea, calcaneum*, sufixul *-onea* în *lupọańă, aranea*, desinenţa *-i* în *spuńi*[i])

— Spre deosebire de aromână şi de unele graiuri dacoromâne însă, dialectul meglenoromân nu păstrează africatele /ḍ, ğ/, care devin /z, j/ :

zic, vez (ves), záţi/ar. *ḍîc*[u], *veḍî, ḍáţi*/dr. *zic, vezi, zece*, dar *ḍîc, veḍ, ḍâsi* (în subdialectul moldovenesc, de exemplu) (< lat. *dico, vides, decem*)

joc (juăc), júdic, júni/ar. *ğoc*[u], *ğúdic*[u], *ğóni*/dr. *joc, judec, june*, dar şi *ğoc, ğúdec, ğúne* în subdialectul maramureşean (< lat. *jocus, judico, juvenis*)[1]

Această fricatizare a africatelor este o evoluţie independentă de fenomenul analog din dacoromână.[2]

— Din inventarul consonantic al meglenoromânei lipseşte consoana /h/ (prezentă în toate celelalte dialecte româneşti) şi corespondenta sa palatală /h'/ (cunoscută aromânei şi unor graiuri dacoromâne) :

vla, rănés, or, atór, abér/ar. *vlah*[u], *hîrnéscu* (*hrînéscu*), —, *hîtîri, hîbári*/dr. *vlah, hrănesc, horă, hatîr, habar*

ịer, il', ir/ar. *ḳer*[u], *ḳil'*[u], *ḳir*[u]/dr. *fier, fiu, fir*

— De asemenea, dat fiind specificul palatalizării labialelor în meglenoromână, lipseşte, pe lîngă consoana /ḳ/, corespondenta sa sonoră /y/ (cunoscută aromânei şi unor graiuri dacoromâne); în schimb, ca şi în aromână, această schimbare fonetică a introdus în inventar alte foneme : /k', ǵ/[3]. Palatalizarea labialelor este un fenomen p a r ţ i a l în meglenoromână, în sensul că schimbarea fonetică atinge numai patru din cele cinci labiale : /p, m, f, v/, dintre care numai /f/ se transformă în mod regulat; ca şi în aromână însă, palatalizarea este t o t a l ă, în sensul că schimbarea fonetică are loc pînă la capăt, stadiile atinse fiind finale) :

/b/ este neschimbat :

bini, albină, zbịer/ar. *ǵini, alǵínî, zǵer*[u]/dr. *bine, albină, zbier*, dar şi *ǵini, alǵínî, zǵịer* (în subdialectul moldovean, de exemplu)

/p, m, v/ se palatalizează în unele cuvinte şi în unele regiuni, dar rămîn intacte în altele :

p>k'

ḳáli, k'áptin, scárḳin, kársic/ar. *ḳáli, káptin*[u], *scárḳin*[u], *kársic*[u]/dr. *piele, pieptene, scarpin, piersic* (dar şi forme palatalizate în diferite graiuri)

alături de cuvinte cu labiala păstrată :

perd, răpés, spic, spin/ar. *ḳer*[u], *arîkéscu, skic*[u], *skin*[u]/dr. *pier(d), răpesc, spic, spin* (dar şi forme palatalizate în diferite graiuri)

---

[1] v. pentru aromână, p. 181.

[2] v. C a r a g i u, *Compendiu*, p. 272—274.

[3] În raport cu dacoromâna, unde /k',g'/ provin din lat. *cl, gl* (> *cl', gl'* > *k' g'*).

$m > \acute{n}$:

durńíri, ńez, ńércur, ńílă/ar. *durńíri, ńeḑ^u, ńércuri, ńílî*/dr. *dormire, miez, miercuri, milă* (dar și forme cu palatalizare în graiuri)

alături de cuvinte cu labiala păstrată :

míl'ă, mílă, mic, durmíri/ar. *ńíl'i, ńílî, ńic^u, durńíri*/dr. *mie* (numeral), *milă, mic, dormire* (dar și forme cu palatalizare în unele graiuri)

$v > \acute{g}$ sau zero :

ǵiu̯ (i̯iu̯), ǵáspi, ǵármi, i̯ţól, in/ar. *yiu̯, yáspi, yérmu, yiţăl^u, yin^u* /dr. *viu, viespe, vierme, viţel, vin* (dar și forme cu $v > y$, $\hat{z}$, z în graiuri)

alături de cuvinte cu labiodentala păstrată :

vin, víńă, viţól/ar. *yin^u, ayíńi, yiţălu*/dr. *vin, vie, viţel*

Să se observe că, spre deosebire de aromână, consoana *ǵ* din inventarul consonantic provine aici din palatalizarea lui *v*, și nu din modificarea lui *b*, care rămîne nealterat.

/f/ se palatalizează și dispare (vezi și mai sus, cînd s-a vorbit de absența consoanelor /h, ĥ/ din inventar) :

i̯ert, i̯ártă, il', il'ă, i̯er, ir/ar. *ĥertu, ĥartî, ĥil'^{u}, ĥil'i, ĥer^u, ĥir^u*/dr. *fiert, fiartă, fiu, fie (fiică), fier, fir* (dar și forme cu $f > \hat{h}$, $\hat{s}$, s în graiuri)

Formele cu labiodentalele palatalizate în stadiile *ĥ, y*, ca în aromână, se întîlnesc numai în graiul din comuna Țîrnareca (asemănător, în multe privințe, cu graiurile aromânești)[1].

2. Dintre faptele de d i s t r i b u ț i e, particularitatea cea mai frapantă (care grupează meglenoromâna cu aromâna) este tratamentul velarelor latinești *c, g + e, i*, care devin *ț, ḑ* (și nu *ĉ, ĝ*, cum se întîmplă în dacoromână) sau evoluează spre fricativele corespunzătoare, *s, z* :

ţe̯ápă, ţinţ, ţer, ţéla, ţi/ar. *ţe̯ápî, ţínţi, ţer^u, aţél^u, ţi*/dr. *ceapă, cinci, cer, acel(a), ce*

dar și :

fe̯ási/ar. *fe̯áţi* „făcu" (< lat. *fecit*)

márḑină, ḑer, ḑíniri, júnḑi, fuḑím/ar. *márḑini, ḑer^u, ḑíniri, aĝúnḑi, fuḑím^u*/dr. *marjine, ger, ginere, ajunge, fugim*

dar și :

márzină, zíniri, júnzi

— Africatele /ĉ, ĝ/ figurează, de asemenea, în sistemul consoanelor din meglenoromână (ca și în cel al aromânei). /ĉ/ provine din consoanele latinești $t + i̯o$, $i̯u$ sau din împrumuturi din limbile vecine, iar /ĝ/ provine numai din împrumuturi :

măĉúcă, fiĉor (fiĉuár)/ar. *mîĉúcî, fiĉor^u*/dr. *măciucă, fecior* (< lat. *matteuca, fetiolus*)

cuĉán, ĉarc, ĉâşmă, (mi) ĉudés/ar. *cuĉán^u, ĉárcu, —, (mi) ĉudu(s)éscu*/dr. *coĉan, —* „roata morii ; trăgaci", *cişmea, —* „mă mir" (< bg. *kočan*, tc. *čark*, tc. *česma*, sl. *čudo* > *čudă*)

---

[1] v. concluziile referitoare la originile dialectelor românești, bazate pe fenomenul palatalizării labialelor, p. 103.

pinĝércă, ĝap, miĝit/ar. *pinĝéri, ĝépi, miĝitᵘ*/„fereastră, buzunar, monedă (turcească)“ (< tc. *penĝeré* + *-că*, tc. *ĝeb*, tc. *meĝidïïé)*
Rom. com. **ĝ* (< lat. *j-+o, u*) s-a fricatizat în acest dialect (v. p. 200).

— Consoana velară *c* nu poate apărea în poziţie finală în meglenoromână. Acest context este foarte frecvent în formaţiile cu sufixul adjectival sau verbal *-ésc*, general românesc, devenit *-és* în acest dialect:

mul'irés, bărbătés, dumnés/ar. *mul'iréscu, bîrbîtéscu, dumnéscu*/dr. *muieresc, bărbătesc, domnesc*
ạnflurés, ạncălzọ́s, rănés/ar. —, *ngîlḍăscu, hrînescu (hîrnescu)*/dr. *înfloresc, încălzesc, hrănesc*

— Laterala /l/ se velarizează sau se vocalizează în poziţie finală şi, respectiv, înaintea articolului *-lu*:

cał, viţọ́ł, purţọ́ł, ịăł/ar. *calᵘ, yiţălᵘ, purţélᵘ, elᵘ*/dr. *cal, viţel, purcel, el*
cáu̯lu, iţọ́u̯lu/ar. *cálu, yiţálu* (din *cálᵘlu, yiţálᵘlu*) / dr. *calul, viţelul*

— Grupurile consonantice *cl', gl'* se păstrează, ca pretutindeni în dialectele sud-dunărene:

u̯ócl'u, ạncl'ég, végl'u, angl'it/dr. *ochi, încheg, veghez, înghit*

B. MORFOSINTAXĂ

În general, structura morfologică a meglenoromânei este foarte asemănătoare cu aceea a aromânei (fapt pentru care cele două dialecte se grupează împreună).

I. SUBSTANTIV

1. Opoziţia de n u m ă r se neutralizează la unele substantive prin pierderea lui *-i* scurt [1]:

fiĉor—fiĉór, pom—pom, ţerb—ţerb „fecior, pom, cerb“ (sg. şi pl.)

În unele cazuri, opoziţia de număr este dată, totuşi, de alomorfe diferite ale radicalului de plural:

ịed—ịez, u̯áspit—u̯áspiţ, drac—draţ, mes—meş „ied, oaspete, drac, lună“ (sg. şi pl.)

În alte cazuri, de pildă la feminine, desinenţa de singular menţine distincţia dintre singular şi plural:

límbă—limb, scíndură—scíndur „limbă, scîndură“ (sg. şi pl.)

[1] v. fenomenul analog din istroromână, p. 218.

Pe lîngă formanţii de plural general româneşti, *-i*, *-e* (> *-i*, fiind neaccentuat), *-le* (> *li*, din aceleaşi motive), *-ur* (cu *i* final scurt dispărut), menţionăm două desinenţe comune cu aromâna (realizate însă, fonetic, diferit):

-ǫ́ń /ar. *-áńⁱ* (*-i̯ńⁱ*) : *tătǫ́ńⁱ* „taţi"
dar şi *-áńⁱ* : *lăláńⁱ*, *păpáńⁱ* „unchi; bătrîni, strămoşi, bunici"

-ázî/ar. *ad̥î* :
bui̯aĝí — *bui̯aĝázî*, *caveĝí* — *caveĝázî*/ar. *bui̯aĝí* — *bui̯aĝáḍî*, *cafiĝi* — *cafiĝáḍî*/ dr. *boiangiu* — *boiangii*, *cafegiu* — *cafegii* [1]

2. Opoziţia de c a z s-a pierdut în meglenoromână (ea este facultativă la un număr restrîns de substantive feminine în aromână şi este pertinentă la numeroase substantive feminine în dacoromână). Tipul flexionar preponderent din acest dialect este deci cel cu doi termeni opozabili : unul pentru singular şi unul pentru plural, la toate genurile :

N.G.D.A.	*lup* — *luḱⁱ* (m.)	„lup — lupi"
	ficor — *fiĉor* (m.)	„fecior — feciori"
	codru — *codri* (m.)	„codru — codri"
	căsăbá — *căsăbáz* (m.)	„oraş — oraşe"
	cásă — *cási* (f.)	„casă — case"
	co̯ádă — *coz* (f.)	„coadă — cozi"
	vácă — *văţ* (f.)	„vacă — vaci"
	sóră — *surắr* (f.)	„soră — surori"
	ste̯áu̯ă — *ste̯áli* (f.)	„stea — stele"
	loc — *lócur* (n.)	„loc — locuri"
	pimínt — *pimíntur* (n.)	„pămînt — pămînturi"
	lúcru — *lúcri* (n.)	„lucru — lucruri"

Funcţiile g e n i t i v u l u i şi ale d a t i v u l u i se exprimă prin mijloace „analitice", şi anume : *lu* pentru genitiv şi *la* pentru dativ, plasate înaintea substantivelor, indiferent de gen şi de număr [2] :

sg. G. *lu* } *(un) fiĉór*
D. *la* } *(ună) fe̯átă*

pl. G. *lu* } *(nişti) fiĉór*
D. *la* } *fe̯áti*

— A c u z a t i v u l numelor de persoane individualizate se exprimă, ca în toate dialectele sud-dunărene, f ă r ă *pe* :

I̯eł nu la vre̯à ţela fičór. „El nu-l iubea [pe] acel fecior".
(C a p i d a n, *Megl.*, II, p. 99)

Ca si dusi fe̯ta cóla, a̯u̯ flǫ şi i̯a tse̯ bābă. „Cînd se duse fata acolo, o află (= găsi) şi ea [pe] acea babă".
(C a p i d a n, *Megl.*, I, II, 39)

II. ARTICOL

1. Articolul n e h o t ă r î t are, ca şi în aromână, forma *ună* (< lat. *una*) : *ună casă*, *ună fe̯ată*.

---

[1] v. pentru originea acestei desinenţe, p. 180.

[2] Construcţia de dativ cu *la* nu este un calc după limba bulgară, cum apreciază C a p i d a n (*Megl.*, I, p. 146), ci este o trăsătură a tipului romanic (v. C o s e r i u, *op. cit.*, la p. 178, nota nr. 4; v. şi C a r a g i u, lucrarea citată, p. 201, nota nr. 8).

2. Articolul hotărît este enclitic la N. A. sg. şi pl., dar este preponderent proclitic la genitiv sg. şi pl.; la dativ, locul articolului proclitic l-a luat prepoziţia *la*:

N.A.	*fîcóru — fîcóril'i*		*cása — cásili*
	frátili — fráţil'i		*mul'árẹa — mul'érli*
G. lu	*fîcóru — fîcóril'i*	lu	*cása — cásili*
	frátili — fráţil'i		*mul'árẹa — mul'érli*
D. la	*fîcóru — fîcóril'i*	la	*cása — cásili*
	frátili — fráţil'i		*mul'árẹa — mul'érli*

Să se observe că, la *genitiv-dativ*, substantivul este articulat şi enclitic (pe lîngă *lu* proclitic, la genitiv, de pildă). Totodată, se cunosc şi forme cu articol de genitiv exclusiv enclitic (de obicei feminine): *cásăl'ă, muláril'ă* „casei, muierii“[1].

III. ADJECTIV

1. Ca şi în celelalte dialecte româneşti, adjectivul poate avea patru, trei sau două forme:

bun, búnă/, buńi, búni
flamúnd, flamúndă/flamúnz, flamúndi „flămînd“
greu̯, grẹáu̯ă/grel', grẹáli
vécl'u, vẹacl'ă/vécl'i „vechi“
ǵiu̯, ǵiiă/ǵiu̯ „viu“
négru, nẹágră/négri
mári/măr
ráţi/răţ „rece“
vẹárdi/verz

2. **Gradele de comparaţie**

a) Comparativul se exprimă cu ajutorul adverbului *mai* (cf. ar. *ma*, dar dr. *mai*), iar complementul comparativului se introduce prin *di*:

mai̯ juni, mai̯ greu̯, mai̯ mic di ţel/ar. *ma ĝóni, ma greu̯, ma ńicu di elu*/dr. *mai june, mai greu, mai mic decît el*

b) Superlativul relativ se formează, ca şi în aromână, din comparativul de superioritate descris mai sus, dar articulat enclitic şi precedat sau nu de articolul demonstrativ *ţel, ţea*:

S-mi pună si-u leg mai mica feată. „Să mă pună să o leg pe fata cea mai mică“. (Capidan, *Megl.*, II, 92).

Tsela mai marli ra-nsurāt. „Cel mai mare era însurat“ (Capidan, *Megl.*, II, 64), dar şi *ţéla mai̯ mári* (prezenţa articolului proclitic permiţînd eliminarea articolului enclitic).

[1] v. mai pe larg la Caragiu, *Compendiu*, p. 277 urm.

c) Superlativul absolut este identic cu cel aromânesc (format cu adverbul *mult*, ca în vechea dacoromână)[1]:

mult ítru „foarte șiret"
Am uzot că ua ari unã mul'ari mult bunã. „Am auzit că aici este o femeie (literal: muiere) foarte bună (= frumoasă)". (Capidan, *Megl.*, II, 84).

IV. PRONUME

1. Formele accentuate ale pronumelui personal sînt următoarele:

io, ieu, iuă	Să se observe, în comparație cu aromâna, păstrarea formei *tu*, ca
tu	în dacoromână și istroromână.
iel, iăl/ia	De asemenea, la N.A. se menține opoziția din întreaga limbă română
noi	(cu excepția aromânei): *io—mini, tu—tini*[2].
voi	
iel'/iáli	

Raportul de dativ se exprimă, ca și în cazul substantivelor, prin acuzativ precedat de prepoziția *la*: ***la tini***, **la** ***mini***.

Formele neaccentuate ale pronumelui personal sînt aceleași ca în toate dialectele românești (cu unele deosebiri în fonetism), dar mai apropiate de cele aromânești.

2. Pronumele și adjectivele posesive, deși sînt aceleași ca în toate dialectele, se deosebesc de formele curente prin absența articolului posesiv (variabil: *al, a, ai, ale* în dacoromâna literară, invariabil, *a*, în aromână):

meu, mea, tou, ta etc.

O caracteristică a topicii meglenoromâne constă în plasarea adjectivului posesiv întotdeauna înaintea substantivului:

meu fiĉór, noástră cãsă/ar. *fiĉórlu amẽu, cása (a)noástrî*/dr. *feciorul meu, casa noastră.*
diie nu la știu io tou bărbăt? „De ce nu-l știu eu pe bărbatul tău?" (Capidan, *Megl.*, II, p. 88)

3. Pronumele și adjectivele demonstrative prezintă, spre deosebire de aromână, două serii de pronume de apropiere: una întărită — la origine — cu *eccum* și alta neîntărită:

ștista, țeástă/știșta, țeásti // țéla, țea / țél'a, țeáli
éstu, iástă / ești, iásti
aístu, aistă / aiști, aísti[3]

Flexiunea pronumelor și adjectivelor demonstrative urmează îndeaproape flexiunea substantivelor (ca, dealtfel, toate pronumele): genitivul se formează cu *lu* proclitic, iar dativul cu *la*:

lu ștista, lu țéla / lu știșta, lu țél'a
la ștista, la țéla / la știșta, la țél'a
etc.

---

[1] Superlativul format cu adverbul *mult* nu este o construcție balcanică și nici nu lipsește din dacoromână, cum afirmă Th. Capidan (*Megl., I*, p. 204): procedeul era cunoscut vechii dacoromâne și este cunoscut și altor limbi romanice (cf. sp. *muy hermoso*, port. *muito grande*, it. *molto carino*, v. fr. *molt grand*, v. dr. *mult bogat*).

[2] v. pentru aromână, p. 183—184.

[3] v. și p. 184.

Ca și adjectivul posesiv, cel demonstrativ se plasează numai înaintea substantivului (probabil o influență bulgărească [1]):

ṭéla u̯ómu/ar. *ómlu̯-aṭélu*, *aṭélu omu*/dr. *omul acela, acel om*
ṭe̯a se̯ără/ar. *se̯ára aṭe̯a, aṭe̯á se̯ârî*/dr. *în seara accea, în acea seară*
ṭísta ǵérmi/ar. *yérmulu aéstu, aéstu yérmu*/dr. *viermele acesta, acest vierme*

V. NUMERAL

1. Numeralul c a r d i n a l este identic cu cel din aromână (cu unele deosebiri neînsemnate în fonetism și cu absența din inventar a formei *yínǵiṭ* „20", păstrată numai în aromână).

Sistemul de numărare este cel general românesc. Spre deosebire de aromână, însă [2], de la 20 în sus, legătura dintre numărul zecilor și unitate se face cu ajutorul conjuncției copulative *și*, ca în dacoromână: *dou̯zǫ́ṭ* și *un*, *trei̯ zǫ́ṭ și ṭinṭ* etc.

Articolul numeralului cardinal este, ca și în aromână, enclitic:

doi̯l' fiĉór, dǫ́u̯li fe̯áti/ar. *dól'i fiĉóri*, *dáu̯li fe̯áti*/dr. *cei doi feciori, cele două fete*

Genitiv-dativul numeralului cardinal se redă, ca și în cazul substantivelor și al pronumelor, prin acuzativ precedat de *lu* respectiv *la*:

lu doi̯l' fiĉór	*lu dǫu̯li feati*
la doi̯l' fiĉór	*la dǫu̯li fe̯ati*

2. Numeralul o r d i n a l a păstrat în inventar forma *prima* (folosită mai ales ca adverb [3]; să se compare cu aromâna, care a introdus, alături de *ntîńu*, forme grecești, și cu dacoromâna, care l-a reintrodus pe *primul*, *prima*, pe cale savantă).

VI. VERB

Cu deosebiri neînsemnate, verbul meglenoromân este identic cu cel aromân.

1. Cele patru conjugări latinești se păstrează:

conj. I: *cǫnt, stau̯, dipărtéz, tal', végl'u.*
„cînt, stau, depărtez, tai, veghez".
conj. a II-a: *ved, șǫd, rămǫ́n*
„văd, șed, rămîn"
conj. a III-a: *zic, duc, cunós(c), frǫng, ard*
„zic, duc, cunosc, frîng, ard"
conj. a IV-a: *mor, fug, ạndulṭés, cǫápir, puṭǫ́s, urǫ́s*
„mor, fug, îndulcesc, acopăr, put, urăsc"

---

[1] v. C a p i d a n, *Megl.*, *I*, p. 206.
[2] v. p. 185.
[3] v. C a p i d a n, *Megl.*, *I*, p. 156; sensul este: „mai întîi".

Ca și în aromână, se poate distinge și în acest dialect o clasă de verbe (a V-a) cu sufix specific pentru ind. prez. pers. I și a II-a pl. /-ǫ-/, realizare a lui /-ă-/ sub accent:

urǫ́m, urǫ́ț/ar. *aurîm*^{u}, *aurîț*^{î}/dr. *urîm, urîți*
puțǫ́m, puțǫ́ț/ar. *ampuțîm*^{u}, *ampuțîț*^{î}/dr. *puțim, puțiți*

spre deosebire de sufixul /-i-/, specific conjugării a IV-a:

fuzím, fuzíț/ar. *fudîm*^{u}, *fudîț*^{î}/dr. *fugim, fugiți*
ndulțím, ndul'țíț/ar. *ndulțîm*^{u}, *ndulțîț*^{î}/dr. *îndulcim, îndulciți*

2. **Indicativul** prezintă, în raport cu aromâna, unele inovații, dar și numeroase identități.

a) La p r e z e n t, sub influența limbii bulgare, verbele cu desinența *-u* la pers. 1 sg. primesc uneori un *-m* suplimentar la pers. I și un *-ș* la pers. a II-a:

áflum, áfliș/ar. *áflu, áfl'i*/dr. *aflu, afli*
végl'um, végl'iș/ar. *avégl'u, avégl'i*/dr. *veghez, veghezi*
ántrum, ántriș/ar. *întru, întri*/dr. *intru, intri*

b) Ca și dacoromâna, meglenoromâna a introdus la pers. a III-a pl., indicativ i m p e r f e c t, desinența *-u*, spre a evita omonimia creată în româna comună între cele două numere ale persoanei a III-a:

(ieł) cântá — (ieł') cântáu /ar. *(el*^{u}*) cînta — (el'*^{i}*)cînta*/dr. *(el) cînta — (ei) cîntau*
(ieł) șidzá — (ieł')șidzáu/ar. *(el*^{u}*) șidza — (el'i șidza*/dr. *(el) ședea — (ei) ședeau*

c) Perfectul s i m p l u are, ca și în aromână, forme „tari" și forme „slabe" (care nu pun probleme diferite de ale celor aromânești) [1].

roș	ar.	*arîș*^{u}	/dr.	*rîsei*
ziș		*dîș*^{u}		*zisei*
duș		*duș*^{u}		*dusei*
plǫnș		*plîmșu*		*plînsei*
scoș		*scoș*^{u}		*scosei*
tunș		*túmșu*		*tunsei*
etc.				

d) Perfectul c o m p u s este identic cu timpul corespunzător din dacoromână, deosebindu-se, prin urmare, de cel aromân prin faptul că:

α) a u x i l i a r u l prezintă forme gramaticalizate, „scurtate" la pers. III sg. și I, a II-a pl. (cf. aromâna, unde auxiliarul are forme identice cu cele ale verbului predicativ *am*^{u} „a avea") [2];

β) p a r t i c i p i u l nu are terminație vocalică, „feminină" (cf. aromâna, unde terminația participială este la toate participiile *-ă (-î)*);

γ) p a r t i c i p i u l este plasat, de obicei, înaintea auxiliarului.

Așadar:

cântát-am „am cîntat, văzut, dus, fugit, acoperit, urît, auzit"
vizút-ai
dus-a
fuzít-am
cupirít-at
urǫ́t-au
uzǫ́t-au
etc.

[1] v. particularitățile acestor paradigme la descrierea aromânei, p. 187.
[2] v. pentru aromână, p. 187. ; v. și C a r a g i u, *Compendiu*, p. 282.

e) Mai mult ca perfectul este, ca și în aromână, un timp compus :

vęam cântát „cîntasem, văzusem, dusesem, fugisem, acoperisem, urîsem, auzisem"
vęai vizút
vęa dus
vęam fuzít
vęaț cupirít
vęau urót
vęau uzót
etc.

f) Viitorul este identic cu conjunctivul prezent (v. mai jos). Specificul formei de viitor meglenoromâne este, deci, în comparație cu aromâna, absența auxiliarului :

si (să) cọnt, ved, duc, dorm „voi cînta, vedea, duce, dormi"
cọnț, vez, duț, dorm
cọ́ntă, vęadă, ducă, dọármă
cântọ́m, vidém, dúțim, durmím
cântáț, vidét, dúțiț, durmíț
cọ́ntă, vęádă, dúcă, dọármă [1]

3. **Conjunctivul.** Conjunctivul prezent este identic cu cel aromân : precedat de marca specifică *si (să)* și cu o paradigmă parțial omonimă cu aceea a indicativului prezent. Omonimia este și aici totală la conjugarea I [2].

Conjunctivul imperfect se formează, ca și în aromână, din imperfectul indicativului, precedat de marca specifică de conjunctiv : *si (să)* : *si cântám, si cântái* etc. „să fi cîntat" [3].

4. **Condiționalul** nu are forme specifice.

Ideea de condițional prezent se exprimă fie prin indicativ prezent precedat de conjuncția condițională *(a)cu* „dacă", fie prin conjunctiv prezent precedat de conjuncția condițională *tucu* „dacă" (ambele conjuncții fiind de origine bulgărească) :

(a)cu cọnt, (a)cu cọnț etc. „dacă aș cînta"
tucu si cọnt, tucu si cọnț etc. „dacă aș cînta"

Ideea de condițional perfect se exprimă cu ajutorul acelorași conjuncții, urmate însă de imperfectul indicativ și, respectiv, conjunctiv :

(a)cu cântám, (a)cu cântái etc. „dacă aș fi cîntat"
tucu si cântám, tucu si cântái etc. „dacă aș fi cîntat"

5. **Imperativul** nu se deosebește esențial de cel aromân.

6. **Infinitivul** meglenoromân și-a păstrat mai bine decît cel aromân relevanța sufixelor [4]. Faptul trebuie pus în legătură cu conservarea valorii verbale a infinitivului în acest dialect : deși nu se folosește în aceeași măsură ca în daco- și istroromână, totuși infinitivul

---

[1] v, și p. 188.

[2] v. paradigmele reproduse mai sus pentru viitor; v. și aromâna, p. 191.

[3] La Capidan, această formă figurează la condițional imperfect (*op. cit.*, p. 168); în texte ea apare însă cu valoare de conjunctiv perfect (ideea de condiție este, desigur, prezentă, datorită mărcii specifice *si* „să", la origine o conjuncție condițională).

[4] v. pentru aromână, p. 192.

meglenoromân poate apărea după un verb modal. Ca formă, el este, ca și în aromână, întotdeauna lung:

conj. I: *căntári, lári, flári*, „cînta, spăla, afla"
conj. a II-a: *șădẹári, putẹári* „ședea, putea"
conj. a III-a: *dúțiri, cunọáștiri, júnziri* „duce, cunoaște, ajunge"
conj. a IV-a: *durmíri, cupiríri, ndulțíri* „dormi, acoperi, îndulci"
conj. a V-a: *puțọ́ri, urọ́ri, sfărșọ́ri* „puți, urî, sfîrși"

După verbul modal *pot* (infinitiv *putẹari*) „a putea", se folosește frecvent infinitivul (ceea ce în aromână nu este posibil):

ti poț dúțiri „te poți duce"
nu putém fáțiri țiva „nu putem face nimic".
nu u putú júnziri „nu o putu ajunge, n-a putut-o ajunge"[1]

În locul „supinului" dacoromân, se folosește, ca în aromână și în alte limbi romanice, infinitivul:

sfărșọ́ di arárẹa / ar. *bitisí di arári* / dr. *termină de arat*
căpni di rọ́dirẹa / ar. *cripă dị-arîdẹári*/dr. *crăpă* (= „*se prăpădi*") *de rîs*

7. **Participiul** nu se deosebește de cel aromân decît prin absența terminației vocalice (v. p. 207): finala participiilor meglenoromâne este totdeauna consonantică, ca în dacoromână:

conj. I:	*căntát* „cîntat"	conj. a II-a:	*șăzút* „șezut"
	lucrát „lucrat"		*vizút* „văzut"
	flat „aflat"		*putút* „putut"
conj. a III-a:	*cunoscút* „cunoscut"	conj. a IV-a:	*durmít* „dormit"
	bătút „bătut"		*cupirít* „acoperit"
	rọs „rîs"		*ạndulțít* „îndulcit"
	scuns „ascuns"	conj. a V-a:	*sfărșọ́t* „sfîrșit"
	tuns „tuns"		*uzọ́t* „auzit"
	plọns „plîns"		*urọ́t* „urît"
	frọns și *frọnt* „frînt"		*ișọ́t* „ieșit"

8. Realizările specifice ale s u f i x e l o r g e r u n z i a l e general românești sînt, în megleno-română, respectiv:

-ọ́nd (cf. ar. *-ắnd* sau *-índ*, dr. *-índ*) pentru verbele de conjugările I, a II-a, a III-a și a V-a
-índ la verbele de conj. a IV-a.

Paralel cu aromâna, care amplifică sufixul specific de gerunziu cu elementul *-a* (sau, facultativ, *-alui*, v.p. 190), meglenoromâna prezintă următoarele augmente facultative:

-ăra: *plăngọ́ndăra* „plîngînd" (cf. ar. *plîngínda, plîngíndaluị*), *lăgọ́ndăra* „alergînd" (cf. ar. *alîgínda, alîgíndaluị*)
-ura, -urlẹa: *lăgọ́ndur(lẹ)a* „alergînd"[2]
-ẹáịk'i (în comuna Țîrnareca): *nirḍẹáịḱi* „mergînd", *șidẹáịḱi* „șezînd"

---

[1] v. alte exemple la C a p i d a n, *Megl.*, I, p. 169.
[2] Forme asemănătoare întîlnim și în dacoromână: *nefiịndurea, văzîndurea* (v. ILR, II, p. 277).

VII. ADVERB

Elemente de origine **latină** (de obicei general românești):

ạncoá, ncoa „încoa(ce)", *bini* și, mai ales, *bun* „bine", *cmo* „acum", *cóla* „acolo", *cọn* „cînd", *cum* „cum", *i̯úndi* „unde", *napói̯*, nu, *prọápi, ṣa* „așa", *túnṭẹa* „atunci", *ụa, ụaṭi* „aici" ș.a.

Dintre elementele împrumutate, amintim cîteva adverbe din **bulgară**:

dósta „destul", *napcum* „iarăși", *tucu* „numai", *vikim* „în sfîrșit" etc.

și din **turcă**:

baiá „destul de mult", *bélki* „poate", *culái̯* „lesne, ușor", *iĉ* „deloc", *nafilé* „degeaba", *săldi (sal, sadi)* „numai" etc.

VIII. PREPOZIȚIE

De origine **latină**:

ăn „în", *cutru* „către", *cu, di* „de" și „din", *dupu* „după", *fără, la, lăngă, pănă, pri, pristi, stră (stri)* „pe" (cf. ar. *strî* „dincolo de"), *tră (tri, tă)* „pentru" (v. și ar. *trî*), *tru* „în" etc.

Foarte puține prepoziții au fost împrumutate din **bulgară** (*mădá* „afară de", *miġu* „între").

IX. CONJUNCȚIE

De origine **latină** (de obicei comune tuturor dialectelor românești):

ca „cînd" (semantism specific pentru meglenoromână), *cari, cări* „cînd" și „dacă" (cf. ar. *cara*), *că* „căci", pentru că", *niți* „nici", *și* „să", *tră ṭea* „de aceea" ș.a.

Au fost împrumutate din **bulgară** și **turcă** relativ puține conjuncții:

acu „dacă" (bg.)? *ama* „dar" (tc.?); *delmi (demi), dirmi (dimi), delki, dilki* „fiindcă", „dacă" (tc.); *dali* „sau" (bg.); *ili* „sau" (bg.); *i̯a...i̯a* „sau ... sau" (tc.).

C. LEXIC

Ca și în celelalte dialecte românești, fondul lexical de bază este de origine latină (la care se adaugă cîteva elemente autohtone).

1. Cuvinte de origine latină

a) Cîțiva termeni de origine latină se păstrează numai în acest dialect:

corp (<lat. *corpus*; în dacoromână, reintrodus pe cale savantă; corespondentul *trup*, cunoscut în celelalte dialecte, inclusiv dacoromâna, este un împrumut din slavă).

úrdin (<lat. *ordo, -inis*) „ordine, rînd" [1]

[1] v. pentru alți termeni, Capidan, *Megl.*, I, p. 81.

b) Mai numeroasă este categoria de termeni comuni cu un alt dialect (aromân sau dacoromân) :

călgări „căldură mare, canicula" / arom. *cîrgări, cîlgări* (< lat. *calor, calorem)*
căprînă „păr de capră" / ar. *cîprinî* (< lat. *caprina*)
ic „smochin" / ar. *kicu* (< lat. *ficus)*
ică „smochină" / ar *kicî* (< lat. *fica)*
mes „lună (de zile)" / ar. *mesu* (< lat. *mensis)*
etc.

ampirāt „împărat" / dr. *împărat* (< lat. *imperator)*
anţilég „înţeleg" / dr. *înţeleg* (< lat. *intelligo)*
frig „frig" / dr. *frig* (< lat. *frigus)*
flamînd „flămînd" / dr. *flămînd* (< lat. *flammando)*
négru „negru" / dr. *negru* (< lat. *niger* > *nigrum)*
pimînt „pămînt" / dr. *pămînt* (< lat. *pavimentum)*
sălbătic „sălbatic" / dr. *sălbatic* (< lat. *silvaticus)*
etc.

c) Sub influenţa limbii bulgare sau turce, unii termeni latineşti au fost înlocuiţi cu elemente împrumutate din aceste limbi (ceea ce modifică, într-o oarecare măsură, fizionomia fondului de bază de origine latină). Astfel, termeni importanţi denumind noţiuni ca „buză", „ficat", „unchi", „mătuşă", „credinţă" etc. au fost înlocuiţi cu cuvintele corespunzătoare din slavă, respectiv *úsnă, drob, číča, tétă, vgáră.*

2. Cuvinte de alte origini (slave, turceşti, greceşti, albaneze)

a) Cel mai important dintre elementele nelatine din meglenoromână este elementul slav (mai ales de factură meglenobulgară, această regiune din nordul Greciei fiind locuită de o populaţie bulgărească, cu un dialect specific). Trăind de secole într-o convieţuire strînsă cu bulgarii din Meglen, este firesc să întîlnim în dialectul meglenoromân un număr însemnat de cuvinte introduse din limba slavă predominantă în această parte a Peninsulei Balcanice. Bilingvismul meglenoromânilor a lăsat urme puternice mai ales în lexic (dar şi în morfologie, v. p. 206, 207, 208).

Ca şi în celelalte dialecte româneşti, se pot identifica însă şi aici mai multe straturi de elemente slave : unele vechi, comune tuturor dialectelor, ca : *bábă, cujóc, izmgáni, míl'ă, nivgástă, prag, răzbój* etc., dar şi, cele mai numeroase, elemente relativ noi, pătrunse în mod continuu din limba bulgară vorbită în Meglen sau din macedoneană (în graiul meglenilor din sud-estul Iugoslaviei).

b) În ordinea importanţei, atît sub raport cantitativ, cît şi calitativ, urmează elementele de origine turcească, meglenoromâna fiind dialectul românesc cu cel mai mare număr de elemente din această categorie [1]. Ca şi în alte cazuri însă, cînd este vorba de „balcanisme", este foarte greu de determinat calea de pătrundere a unui termen într-una sau alta dintre limbile balcanice (în situaţia de faţă, turcismele au putut intra în meglenoromână fie direct, fie, mai ales, prin intermediul bulgarei, al limbii greceşti, al aromânei etc.).

Astfel, termeni ca : *cumşíiă, curíiă. kustéc, picmés* etc. „vecin, pădure, lanţ de ceas, magiun" există în mai multe limbi balcanice (şi sînt de origine turcească). Ei au pătruns în

[1] v. Capidan, *Megl., I,* p. 94.

meglenoromână fie direct din turcă, fie prin filieră bulgărească, albaneză sau aromână (să se compare : tc. *komšy*, bg. *komsija*; tc. *koru*, bg. *korija*, ar. *curíi̯i*; tc. *keustek*, alb. *qestek*, ar. *ḱusteḱi*; tc. *pekmez*, bg. *pekmezŭ*, ar. *picmézi*).

c) Cuvintele împrumutate din **greacă** sînt mult mai puţin numeroase decît în aromână şi pot fi grupate şi aici în elemente vechi bizantine şi cuvinte neogreceşti, mai mult sau mai puţin recente (introduse direct din greacă sau, mai ales, prin intermediul unei alte limbi).

Prima categorie de termeni este, de obicei, comună cu aromâna şi dacoromâna. Astfel :

fríc̆ă, prǫáspăt, trăi̯stur / *ar. fríc̆î, prǫáspitu, trástu* / dr. *frică, proaspăt, traistă* (<gr. φρίκη πρόσφατος τάγιστρον)

d) Elementul **albanez** este slab reprezentat (în comparaţie cu aromâna), contactele megleniţilor cu albanezii fiind mai rare. Unele cuvinte au fost introduse pe cale aromânească (mai ales în graiul din Ţîrnareca).

În ceea ce priveşte cuvintele „comune cu albaneza", din fondul autohton, sînt de obicei cunoscute şi celorlalte dialecte româneşti. De pildă :

brad, cupáĉ, sǫ́mburi, mǫnz, murg, gúşă/ar. *bradu, cupáĉu* „stejar"—, *mínḍu, múrgu, gúşi*/dr. *brad, copac, sîmbure, mînz, murg, guşă* (cf. alb. *breδ, kopats, θombulε, mεs, murk, guš*)

e) Elemente romanice (nebalcanice) apar cu totul sporadic în acest dialect [1].

---

[1] Pentru elementele romanice, v. Capidan, *Megl.*, I, p. 95.

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

DIALECTUL ISTROROMÂN

Dialectul istroromân continuă limba română comună (primitivă), vorbită în nord-vestul Peninsulei Balcanice şi face, probabil, parte din aceeaşi ramură cu dacoromâna [1].

Nume

Istroromânii îşi zic între ei *vlâş*, *vlâs* [2], iar limba lor o numesc *vlâşki* [3]; urmaşul lat. *romanus* s-a păstrat pînă la începutul acestui secol sub forma *rumeri*, *rumări* [4].

Populaţiile vecine, italieni şi croaţi, îi numesc *ĉiribiri*, iar graiul lor este, pentru croaţi, *ĉiribirski* [5]. Ca şi altor locuitori ai Cicceariei (regiune din nordul Peninsulei Istria), istroromânilor li se mai spune şi *cici* [6].

Denumirile apărute pe cale culturală sînt : *istroromâni* (format după acelaşi model cu *dacoromâni*, *macedoromâni*, *meglenoromâni)* şi, mai recent, *rumuni*, care şi-a făcut loc fie prin intermediul limbii croate, fie prin anchetatorii români care s-au deplasat pentru cercetări lingvistice în Istria [7].

Răspîndire

Istroromânii sînt răspîndiţi în Peninsula Istria, în nordul Mării Adriatice, în două grupuri : un grup de nord, din localitatea *Jeiăn* (în Cicearia), şi un grup de sud, compus din cîteva sate, la sud-vest de Muntele Mare [8]. Studiile mai vechi consemnează 7 aşezări ale istro-

---

[1] Pentru originea acestui dialect, v. p. 106—109.

[2] Plurale ale lui *vlah*.

[3] Puşcariu, *St. istr.*, II, p. 44.

[4] Cu rotacizarea lui *-n-* la *-r-*.

[5] Termenul este explicat de unii autori din *ĉire* + *bire* „cine" + „bine" (cu rotacism); alţii văd în acest cuvînt o formaţie onomatopeică.

[6] v. Kovačec, *Descr. istr.*, p. 24.

[7] Idem, *loc cit.*

[8] Cr. *Učka gora*, it. *Monte Maggiore*.

românilor din grupul sudic: *Letai*, *Gradinie*, *Şuşnievița*, *Noselo*, *Sucodru*, *Brdo*, *Grobnic*[1]. Cercetări mai recente apreciază că astăzi, dintre satele din sud, se mai vorbeşte româneşte numai în *Şuşnievița* şi *Noselo*[2].

Numărul actual al istroromânilor este, de aceea, greu de stabilit (situaţie consemnată şi pentru celelalte două dialecte sud-dunărene). În condiţiile bilingvismului (toţi istroromânii folosesc în relaţiile din afara familiei croata, unii dintre ei şi italiana), numărul a fost, în mod evident, într-o continuă descreştere. Istroromânii sînt cea mai redusă ramură de români: 6 000, după o statistică din 1846, sau 1 250—1 500 după autorul celei mai recente monografii asupra istroromânei, A u g u s t K o v a č e c[3].

Ocupaţii

Nivelul de trai al istroromânilor este foarte scăzut — regiunile în care se află aşezările lor fiind sărace, atît în privinţa solului, cît şi a subsolului. Un nivel mai ridicat de viaţă îl au cei din *Jeiân*, care se ocupă cu agricultura, lucrează la exploatări forestiere sau sînt cărbunari (ard lemnul şi obţin cărbune, pe care îl vînd în oraşe). Cîndva istroromânii se ocupau şi cu păstoritul, ca toţi românii, din nordul şi din sudul Dunării; astăzi însă este practicat din ce în ce mai puţin. Numărul istroromânilor care emigrează spre oraşe — în R.S.F. Iugoslavia sau în alte ţări — în căutare de lucru — este crescînd.

Viaţă culturală

Ca şi meglenoromânii, istroromânii nu au avut un trecut cultural, condiţiile de viaţă neîngăduindu-le accesul la cultură. După primul război mondial, analfabetismul era în proporţie de 90% pentru bătrîni şi 20% pentru copii; prima şcoală românească a fost înfiinţată în 1921, avînd ca învăţător pe A n d r e i G l a v i n a (de origine istroromână). Dintre istroromâni s-au ridicat fraţii B e l u l o v i c i (L u i g i, profesor, G i u s e p p e, medic)[4].

Literatura cultă, lirica populară lipsesc cu desăvîrşire[5].

Istroromânii au trecut cu toţii la catolicism.

Dialectul istroromân

Idiomul vorbit de istroromâni a atras atenţia de timpuriu, istroromâna fiind cel dintîi dialect sud-dunărean care a fost semnalat şi cel dintîi dialect românesc studiat pe baza unei anchete la faţa locului.

Primele probe de grai le dă, la sfîrşitul secolului al XVII-lea, istoricul veneţian I r e n e o d e l l a C r o c e, dar cel care îi descoperă într-adevăr şi care arată că aceştia vorbesc un idiom

---

[1] v. P u ş c a r i u, *St. istr.*, II, p. 39.

[2] v. R a d u F l o r a, *Despre stadiul actual al istroromînei. Contribuţia geografiei lingvistice la chestiunea stabilirii poziţiei graiurilor istroromâne faţă de dacoromână*, în FD, IV (1962), p. 135—171.

[3] K o v a č e c, *Descr. istr.*; v. pentru alte cifre, C a r a g i u, *Compendiu*, p. 190.

[4] v P u ş c a r i u, *St. istr.*, *II*, p. 6, şi K o v a č e c, *Descr. istr.*, p. 23. Luigi (Alois) Belulovici a fost subiectul anchetat de S. Puşcariu în vederea elaborării *Studiilor istroromâne*.

[5] A n d r e i G l a v i n a a încercat să folosească dialectul în scopuri literare, publicînd în 1905, împreună cu C. D i c u l e s c u, *Calindaru lu Rumeri din Istrie*.

romanic este A. Covaz (către mijlocul secolului al XIX-lea). Preocupările lui Covaz atrag atenția lui Ion Maiorescu, cel dintîi român care călătorește în Istria și care scrie un studiu asupra vorbitorilor istroromâni și asupra graiului lor[1]. Monografiile de bază pentru studierea acestui dialect aparțin lui Iosif Popovici[2] și Sextil Pușcariu[3], iar, recent, pentru graiul din Jeiăn, lui August Kovačec[4]. Efectele considerabile ale bilingvismului istroromânilor l-au condus pe Ion Coteanu la ideea că istroromâna este o limbă mixtă, în care două structuri, una romanică, de factură istroromânească, și alta slavă, de factură croată, s-au întrepătruns, rezultatul fiind o simplificare la nivel morfologic (mai ales a flexiunii substantivului și a verbului) și o puternică influență în lexic[5]. Istroromâna este un caz interesant de „limbi în contact".

Vom descrie, în continuare, trăsăturile specifice ale acestui dialect românesc, în comparație cu dacoromâna (mai ales) și cu celelalte dialecte sud-dunărene.

Așa cum s-a subliniat și în descrierea acestora, unele dintre trăsăturile specifice istroromânei sînt arhaisme, altele sînt inovații (apărute ca urmare a unei evoluții interne sau ca rezultat al unei influențe externe).

Caracterizarea dialectului

A. FONETICĂ și FONOLOGIE

I. VOCALE

1. Ca și în meglenoromână și ca în graiurile aromânești de tip F, în istroromână lipsește din inventar fonemul /î/, seria medială fiind incompletă[6]. Realizarea [i] a fonemului /ă/ este facultativă (uneori în graiul aceluiași vorbitor) : *măre* și *mîre* „mîine".

— În poziție accentuată, fonemul /a/ se realizează, de obicei, ca [å], vocală labializată (*a* posterior) :

cåsa, åsir, årde, måre, i̯årbĕ / dr. *casa, asin, arde, mare, iarbă.*

La inițială, același fonem se realizează ca [u̯å] în graiul unor vorbitori :

u̯årde, u̯åpĕ, u̯ån, u̯åstez / dr. *arde, apă, an, astăzi*[7]

— În poziție finală, neaccentuată, fonemul /ă/ se realizează ca [ĕ], sunet între [e] și [ă], sau ca [a] în Jeiăn :

cåsĕ, u̯åpĕ, clémĕ, fårĕ / dr. *casă, apă, cheamă, afară*
cåsa, bûra, fęta / dr. *casă, bună, fată*[8]

---

[1] Ancheta s-a efectuat în 1857; studiul și glosarul au fost publicate postum, în „Convorbiri literare", de fiul său, Titu Maiorescu, sub titlul *Itinerar în Istria* și *Vocabular istriano-român* (1868) (v. și p. 42).

[2] Iosif Popovici, *Dialectele române, IX. Dialectele române din Istria.* I (1914), II (1909), Halle.

[3] v. Sextil Pușcariu, *Studii istroromâne*, I (1906), II (1926), III (1929).

[4] v. August Kovačec, *Descrierea istroromânei actuale*, București, 1971.

[5] v. Ion Coteanu, *Cum dispare o limbă (istroromâna)*, București, 1957, și *A propos des langues mixtes (sur l'istro-roumain)*, în „Mélanges linguistiques publiées à l'occasion du VIII-e Congrès International des linguistes à Oslo, du 5 au 9 Août 1957", Bucarest, 1957, p. 129 urm.

[6] Dacoromâna și aromâna de tip A cunosc fonemul /î/.

[7] v. pentru statutul fonologic al acestui [å], Caragiu, *Compendiu*, p. 192.

[8] Cu privire la notarea acestui sunet la alți autori, v. idem, *op. cit.*, p. 193.

2. Istroromâna prezintă şi unele particularităţi de distribuţie a vocalelor, care, de cele mai multe ori, o apropie de celelalte dialecte sud-dunărene (şi care sînt arhaisme).

— Astfel, se păstrează vocala *e* şi diftongul *ea*, după labiale, indiferent de natura vocalei din silaba următoare (ca în toate dialectele sud-dunărene)[1].

ved(u), per, betár, pecât/dr. *văd, păr, bătrîn, păcat*
fętĕ, pęnĕ, nevęstĕ/dr. *fată, pană, nevastă* (ultimul de origine slavă)

Diftongul *ea* se reduce ulterior la *ę* (vezi *infra* despre semivocale).

— Se conservă, ca şi în celelalte dialecte sud-dunărene, fonetismul *i* în poziţie nazală, precedat de labiale şi indiferent de timbrul vocalei din silaba următoare:

vint, vind, pemínt, cuvintă/dr. *vînt, vînd, pămînt, cuvîntá.*

— Ca în toate dialectele româneşti, *-u* se păstrează în structura „muta cum liquida" *(códru, áflu, lúcru, négru, ántru* etc.), dar s-a pierdut în celelalte cazuri, ca şi în daco- şi meglenoromână.

Se păstrează, în schimb, regulat ca desinenţă de pers. a III-a pl., la toate conjugările, iar uneori şi la pers. I sg. (ind. prezent):

víru, ávdu, dávu, stávu, lávu, hévu, stivu/dr. *(eu, ei) vin, aud, dau, stau, lau* „spăl", *beau, ştiu*[2]

— Afereza lui *a-* neaccentuat este un fenomen frecvent în istroromână. Această restricţie în distribuţia vocalei *a* este cunoscută şi meglenoromânei (v. p. 199; să se compare cu aromâna, unde apare fenomenul opus, proteza lui *a-*):

flă, fără, zută, rată, própe, caţă/dr. *afla, afară, ajuta, arăta, aproape, agăţa*

— Diftongii *ea* şi *oa* se reduc, respectiv, la *-ę* şi *o* (monoftongare relativ recentă):

sęrĕ, fętĕ, fęte, cl'ęmĕ, stę, ăntrębĕ/dr. *seară, fată, fete, cheamă, stea, întreabă*
códĕ, ómir, nópte, cóţe, póte/dr. *coadă, oameni, noapte, coace, poate*

— Semivocala *u* se consonantizează, de obicei, în poziţie intervocalică, înainte de consoană sau în poziţie finală:

dóva, stéva, dávu, stávu, novĕ, ov, mev, tev, sev/dr. *a doua, steaua, dau, stau, nouă, ou, meu, tău, său*[3]

— *-i* scurt nu se mai aude în istroromână (sau devine plenison, silabic):

ásir, ţinţ, ziţi, cl'emi/dr. *asini, cinci, zici, chemi*[4]

---

[1] v. pentru dacoromână, p. 115, pentru aromână, p. 176 (unde se explică mai detaliat situaţia din dialectele sud-dunărene), pentru meglenoromână, p. 198.

[2] Să se observe că, în forma de singular, *-u* este condiţionat fonetic (apare după un *-n-* > *-r-*, sau în silaba formată prin consonantizarea lui *u*).

[3] v. aceeaşi restricţie şi în distribuţia semivocalei *u* în arcmână, p. 177, şi în subdialectul bănăţean, p. 147.

[4] v. şi *infra*, consoanele depalatalizate, p. 216.

1. În privinţa i n v e n t a r u l u i, constatăm prezenţa unor consoane arhaice, comune cu celelalte dialecte sud-dunărene, dispărute însă din dacoromână, dar şi unele inovaţii :

— Se păstrează astfel sonantele palatale /l', ń/[1] :

/l'/ :

l'épur(e), fil', mul'ére, gal'íre, cl'em, ócl'u, gl'em, veglă / dr. *iepure, fiu, muiere, găină, chem, ochi, ghem, veghea*

Să se observe că frecvenţa lui *l'* creşte prin păstrarea grupurilor consonantice *cl'* şi *gl' (cl'em, ocl'u, gl'em, vegl'ă).*

Sonanta *l'* se păstrează şi în elemente slave :

vói'e, l'ubí, sâbl'e/dr. *voie, iubi, sabie* (< sl. *volja, ljubiti, sablja)*

În fine, frecvenţa lui *l'* este sporită şi prin introducerea unui procedeu croat[2] : intercalarea între labială şi iot a unui *l'* :

pl'erde, fl'er, ml'ére / dr. *pierde, fier, miere*

/ń/ :

viń, puń, răţóńu, lupóńe, âń / dr. *(eu) vin* (munt. *viu*), *(eu) pun* (munt. *pui*), *răţoi(ul), lupoaică* (< *lupoaie* + *-că*), *ani* (mai vechi *ai*).

— O deosebire importantă în raport cu alte dialecte se referă la absenţa din inventar a africatei dentale sonore /ḑ/, care se fricatizează în istroromână (ca în meglenoromână, în dacoromâna literară şi în unele graiuri dacoromâne) : *zic, zer, zâĉ* / dr. lit. *zic, zer, (tu) zaci* / ar. *ḑîc*^{u}, *ḑîr*^{u}, *ḑac*^{u} [3].

— Unele consoane prezintă realizări diferite, în variaţie liberă în raport cu varianta fundamentală.

Astfel, /g/ se realizează în graiul din Jeiăn ca [γ], fricativă velară sonoră, corespondenta lui [h] :

draγ, ăntréγ, γúra, róγu / dr. *drag, întreg, gura, rog*

O tendinţă relativ recentă este depalatalizarea consoanelor prepalatale /ş, j, ĉ, ĝ/, care devin dentale în graiul unor vorbitori : [s, z, ţ, z< j] :

câs, grâs, sâse, zos, zucă, zură, copâţ, ţer, tâţ, sânze, zâzet, fuzí / dr. *caş, graşi, şase, jos, juca, jura, copaci, cer, taci, sînge, deget, fugi*

2. Dintre particularităţile de d i s t r i b u ţ i e :

— Cea mai importantă trăsătură a istroromânei este absenţa lui *-n-* (intervocalic) în elemente de origine latină : orice *-n-* latin a trecut la *-r-*, s-a rotacizat[4] :

bíre, spúre, âsir, pâre, maţirâ, rusíre, tírar, dură / dr. *bine, spune, asin, pîine (pîne), măcina, ruşinc, vînăr, aduna*

---

[1] v. pentru contextele în care se păstrează *l* şi *n* latini, descrierea aromânei, p. 177—178.

[2] După modelul croat : sl. *sabjia*> cr. *sablja* „sabie".

[3] v. pentru subdialectele dacoromânei, p. 154, 164, pentru aromână, p. 178, pentru meglenoromână, p. 200.

[4] Fenomenul se produce numai în cazul unui *n* latin simplu (devenit „slab") ; *nn* (geminat, devenit „forte") s-a păstrat intact : lat. *pinna*> ir. *pęnę*/dr. *pană*/ar. *pęáni.*

Rotacismul a caracterizat pînă nu demult și unele graiuri dacoromâne (crișean și maramureșean ; cf. textele rotacizante din secolul al XVI-lea, din Maramureș). Este un fenomen necunoscut aromânei și meglenoromânei, fapt care a constituit un argument important în gruparea istroromânei cu românitatea nord-dunăreană (dacoromâna) [1].

— Istroromâna se opune tuturor celorlalte dialecte românești prin absența palatalizării labialelor : bilabialele *p, b, m* și labiodentalele *f, v* rămîn intacte în acest dialect :

piț́ór, pl'érde/dr. *picior, pierde*/ ar. *ĉi ĉór^{u}, ḱer^{u}* (ind. prez. pers. I)
bíre, albír ĕ/dr. *bine, albină*/ ar. *ǵini, alǵînî*
mic, miie/dr. *mic, mie*/ ar. *ńic^{u}, añiia*
fil', fl'er/dr. *fiu, fier*/ ar. *ḱir^{u}, ḱer^{u}*
vipt, visă/ dr. *vipt* „cereale", *visa*/ ar. *yiptu, nyiséḑu* [2]

— Consoana *l* nu poate apărea în poziție finală și înainte de consoană :

că, ie, vése/dr. *cal, el* [iel], *vesel*
âb, câd, cucă, ât/dr. *alb, cald, culca, alt*

Dacă după consoană urmează un *e, i*, atunci *l* nu mai dispare, se păstrează muiat :
câl'z (< *calzi*) „calzi" (dar *câd* „cald")
âlț (< *alți*) „alți" (dar *ât* „alt")
dúl'țe „dulce" etc.

B. MORFOSINTAXĂ

Spre deosebire de aromână și meglenoromână, în structura gramaticală a istroromânei i n o v a ț i i l e ocupă un loc mult mai important decît a r h a i s m e l e : faptul este explicabil prin stadiul foarte avansat al interferenței dintre structura lingvistică romanică, istroromână, cu o structură slavă, de factură croată, efect al bilingvismului istroromânilor (v. și mai sus, p. 218).

Rezultatul acestei interferențe este fie o simplificare a unor aspecte ale flexiunii (a substantivului, a articolului ; reducerea timpurilor compuse ale indicativului etc.), fie o îmbogățire a altora (adjectivele de formă neutră, sistemul numărării, modalități specifice limbilor slave de exprimare a ideii de aspect verbal etc.).

Ne vom opri, ca și în descrierea celorlalte dialecte, numai la particularitățile cele mai evidente.

I. SUBSTANTIV

1. Opoziția de n u m ă r se neutralizează frecvent, mai ales la masculine și neutre, datorită depalatalizării unor consoane finale (care, în alte dialecte românești sînt urmate de [-^{i}] :

feț́ór = „fecior" și „feciori"
grâs = „gras" și „grași"
pinéz = „ban" și „bani"
sor = „soră" ; *sor* și *surăr* „surori"
etc.

[1] v. și capitolul *Formarea dialectelor românești*, p. 106—107.
[2] Pentru labialele palatalizate din subdialectele dacoromânei, v. p. 136, 155, 160, 163, 164.

2. Opoziția c a z u a l ă a dispărut, aproape, cu totul din istroromână : toate substantivele masculine și neutre și marea majoritate a femininelor neutralizează opoziția dintre N.A. și G.D. (păstrată (?) în dacoromână, în flexiunea femininelor) : constatăm deci o singură formă de singular, pentru toate cazurile, și o singură formă de plural, pentru toate cazurile :

N.G.D.A. *fętĕ, mul'ére, zi* (f.) / N.G.D.A. *fęte, mul'ér, zíle*
lup, fil', ócl'u (m). *lup, fil', ócl'i*
cắp, piţór, ov (n). *cắpur, piţóre, óve*

— Femininele terminate în latină în *-a* au păstrat, se pare, această opoziție în graiul din Jeián și în alte localități (ca în dacoromână) :

féta, cåsa, våca/dr. *fată, casă, vacă* (N.A.)
fęte, cåse, vâke/dr. *fete, case, vaci* (G. D.)[1]

— Neutralizarea opoziției de caz ne apare mai evidentă în momentul în care trecem la descrierea declinării articulate (foarte bine păstrată în dacoromână și aromână) : articolul hotărît de genitiv-dativ este *lu* pentru ambele cazuri (dar și pentru ambele numere și ambele genuri : v. *infra*, p. 219).

— Ca în toate dialectele sud-dunărene, acuzativul personal se exprimă f ă r ă prepoziția *pe (pre)*[2] :

O zi cea mâie mes-a vedę sę fil'e cum jivę cu cela uom. „Într-o zi acea mamă a mers să o vadă [pe] fie-sa cum trăiește cu acel om".
Io nu voi tire. „Eu nu te vreau [pe] tine".
Tu scute mire. „Tu ascultă-mă [pe] mine"[3] (în ultimele două exemple, apar pronume în acuzativ fără *pe*).

— Sub influența croatei, apar în istroromână și formanți de origine slavă, pătrunși, la început, odată cu cuvintele împrumutate (construcții întregi uneori) ; ulterior, acești formanți au fost detașați și folosiți în flexionarea cuvintelor de origine latină.

Astfel, au pătruns direct sintagme ca *na móiu dúșu* „pe sufletul meu", *na míru* „în pace", *po ímenu* „pe nume", dar întîlnim formantul *-u*, cerut de prepoziția croată *za* și în elemente de origine latină : *za merindu* „pentru (la) prînz", *za ţiru* „pentru (la) cină" etc.[4]

II. ARTICOL

1. Articolul n e h o t ă r î t este identic cu cel dacoromân : *un, o* (să se compare pentru feminin cu aromâna și meglenoromâna, care păstrează o formă mai apropiată de lat. *una*)[5] :

o cåsĕ, o fil'ĕ, o stę/dr. *o casă, o fiică, o stea*/ar. *unî cásî, unî kíl'i, unî stę́uî*

2. Articolul h o t ă r î t este enclitic la N.A. sg. și pl., dar este preponderent proclitic la G.D. sg. și pl.

---

[1] v. K o v a č e c, *Descr. istr.*, p. 99, unde se arată că *-ă* nu devine *-ĕ*, ci *-a* în aceste graiuri.

[2] v. pentru dacoromână (singurul între dialectele românești care a inovat în sensul creării unui morfem specific al acuzativului personal), p. 116 ; v. și aromâna, p. 181, meglenoromâna, p. 203.

[3] Texte din T r a i a n C a n t e m i r, *Texte istroromâne*, București, 1959, p. 105, 113, 153.

[4] v. P u ș c a r i u, *St. istr.*, II, p. 26, 46.

[5] v. p. 181 și p. 203.

Din punctul de vedere al formei, articolul de N. A. este identic cu cel din dacoromâna vorbită (unde *-l* dispare, marca „hotărît" asigurîndu-se prin *-u*) :

lúpu — lúpi „lupul — lupii" (m)
fę́ta — fę́tele „fata — fetele" (f.)

G. D. prezintă de cele mai multe ori o formă unică, invariabilă, *lu*, plasată înaintea substantivului (+ sau — articol enclitic de N. A.) :

lu lúpu „lupului", *lu fę́ta* „fetei"
lu lúpi „lupilor", *lu fę́te(le)* „fetelor"

Există şi articole variabile (în funcţie de gen, precedate de *a* invariabil, ca în aromână) :

av zis a lu tatu „i-au zis hoţului"/ar. *l'-dișirî alu furu*
av ajutat a le maie[1] „i-au ajutat mamei"/ ar. *l'-aĝutárî ali máii (dádi)*

Articolul enclitic, corespunzător celui din dacoromână şi aromână, este şi el ocurent (este adevărat, cu o frecvenţă foarte redusă) :

zis-a uomului „i-a zis omului"
av piseit fraierului de la fil'e che ŭare doi căr „i-a scris logodnicului fiicei [sale] că [ea] are [= a născut] doi câini"
şi zis-a mul'erl,ei a lu tatu [2] „şi i-a zis muierii hoţului"

III. ADJECTIV

1. Ca în toată limba română, adjectivele au patru, trei şi două forme.

— **Adjective cu patru forme :**

curât, curâtĕ / curâţ, curâte „curat"
négru, nę́grĕ / négri, nę́gre „negru"

Unele adjective, cu patru forme în româna comună, trec în clasa cu trei forme, datorită neutralizării opoziţiei singular / plural, prin dispariţia lui *-i* :

bur, búrĕ / bur, búre (să se observe omonimia formelor masculine), deci :

bur (sg. şi pl. m.)/ *búrĕ, búre* (cf. dr. *bun, buni / bună, bune*)

Adjective cu trei forme, ca şi în alte dialecte :

mic, míkĕ / miĉ „mic"
lung, lúngĕ / lunz (luny, lúnya / lunz)[3] „lung"

Sau cu **două forme** :

vę́rde / verz „verde"
mâre / mâr „mare"

---

[1] Texte din T. Cantemir, *op. cit.*, p. 118, 117.
[2] Pentru texte, *ibidem*, p. 112, 144, 120.
[3] v. pentru formele cu [γ], Kovačec, *Descr. istr.*, p. 92, 94.

Sub influenţa croată apare formantul adjectival *-o* (folosit cu valoare neutră, adverbială, deci neinteresînd, în ultimă instanţă, flexiunea), introdus mai întîi odată cu adjectivele croate, detaşat şi extins apoi şi la elemente latine:

dråg, dråǵĕ; *drågo* „drag" *mlåd, mlådĕ*; *mlådo* „tînăr" etc.
åt, åtĕ; *åto* „alt(ul)" *pl'ir, pl'irĕ*; *pl'íro* „plin" etc.
— *Ce-i de novo?* „Ce e nou?"
— *Iåco slåbo ăi*[1] „Foarte rău e"!

2. **Gradele de comparaţie**

a) Comparativul se exprimă cu adverbul *mai̯*, ca în dacoromână şi meglenoromână (cf. ar. *ma*):

Mai̯ bur i̯e åstez ovu, nego măre gal'ira. „Mai bun e astăzi oul, decît mîine găina"[2].
mai̯ musåt, mai̯ måre „mai frumos, mai mare"

Complementul comparativului se introduce fie prin croatul *nego* (ca în exemplul de mai sus), fie prin *de* (ca în celelalte dialecte sud-dunărene, v. p. 183 şi p. 204; cf. dr. *decît, ca*):

Zacĭ che lor mai mund pinez nego miie? „De ce lor [le-ai dat] mai mulţi bani decît mie?"[3]
Mai̯ segav de mire şi de mę mulęre. „Mai şiret decît mine şi decît muierea mea."[4]

b) Superlativul absolut se exprimă cu ajutorul unor adverbe de origine croată: *i̯åco* şi *ḱåro (ćåro)*:

E cela postolåru fost-a iåco iådĕn „Şi acel cizmar a fost foarte mînios"[5].
i̯åco cuntenắt „foarte mulţumit"
ćaro grumbę „foarte urîtă"

Există în istroromână şi un superlativ identic cu comparativul, dar cu o diferenţă de accentuare: la comparativ accentul cade pe adjectiv, la superlativ adverbul *mai* este cel care poartă accentul:
mai‿búr / mái‿bur[6]

IV. PRONUME

1. Formele accentuate ale pronumelui personal sînt următoarele: *i̯o / tu / i̯e* „el", *i̯å* „ea" / *noi̯ / voi̯ / i̯el'* „ei", *i̯åle* „ele".
Ca şi în dacoromână şi meglenoromână, opoziţia de nominativ / acuzativ este foarte bine păstrată la pers. 1 şi 2 sg.:

io / mire, tu / tire (cf. aromâna, p. 186—187)

---

[1] Text din T. Cantemir, *op. cit.*, p. 63.
[2] Proverb din I. Popovici, *op. cit.*, II, p. 182.
[3] Text din T. Cantemir, *op. cit.*, p. 47.
[4] Text din Puşcariu, *St. istr.*, II, p. 247.
[5] Text din T. Cantemir, *op. cit.*, p. 63.
[6] Modalitate de exprimare a ideii de superlativ semnalată de Kovačec, *Descr. istr.*, p. 108. Deşi nu se precizează nimic, este vorba, probabil, de un superlativ „relativ".

Celelalte forme — accentuate sau neaccentuate — ale pronumelor personale se deosebesc numai sub raport fonetic de cele general românești (fie prin unele arhaisme fonetice, fie prin inovații)[1].

2. Pronumele și adjectivele p o s e s i v e prezintă un *a* invariabil facultativ proclitic :

(a)mev, (a)mę; (a) tev, (a) tă; (a) nóstru, (a) nóști etc.[2]

Să se compare cu dacoromâna, unde articolul posesiv este variabil, cu aromâna, unde este invariabil, și cu meglenoromâna unde se aferezează.

3. Pronumele și adjectivele d e m o n s t r a t i v e continuă formele întărite cu *eccum* (corespunzînd celor din dacoromâna literară, de pildă), dar cu afereza lui *a*, ca în meglenoromână :

ĉésta, ĉâsta / ĉêști, ĉâste // ĉéla, ĉă / ĉél'i, ĉâle[3]

4. **Flexiunea pronumelor** — cu excepția celui personal — folosește, pentru G.D., aceleași mijloace utilizate în flexionarea substantivelor : *lu* proclitic, invariabil, pentru ambele cazuri, ambele numere și ambele genuri :

lu mę́le treĭ fíl'e „celor trei fiice ale mele“
lu se mul'ére „muierii sale“
lu țél'a ómir „oamenilor acelora“
lu toț „tuturor“
lu ăl'ț „altora“

Pentru graiul din Jeiăn se dau și forme flexionare de genitiv, pentru toate pronumele :

ĉesta/ĉestvę́ „acesta/acestuia“
ĉela/ĉelvę́ „acela/aceluia“
a mev/a melvę́ „al meu / alui meu“
ăt/atvę́ „alt(ul) / altui(a)“[4]

5. Ca și în meglenoromână, locul a d j e c t i v e l o r p r o n o m i n a l e (p o s e s i v e, d e m o n s t r a t i v e) este, de obicei, înaintea substantivelor (v. exemplele de mai sus) (în cazul de față, sub influența croată).

V. NUMERALUL

Această parte de vorbire a suferit transformări importante, sub influența croată.

1. Numeralul c a r d i n a l a păstrat din latină numai formele pentru unitățile de la 1 la 7 (inclusiv) și, uneori, pentru 8, 10 și 1 000. Toate compusele de la 11 în sus sînt de origine croată :

ur, úra (úrĕ)
doĭ, do (<dóo, dóu̯ă < dọu̯ă)

---

[1] v. tabelul general la K o v a č e c, *Descr. istr.*, p. 120.

[2] În paradigmele lui K o v a č e c, *Descr. istr.*, p. 111, articolul genitival *a* este prezent pretutindeni : v., însă, P u ș c a r i u, *St. istr.*, II, p. 161—162, unde majoritatea formelor nu comportă un *a*.

[3] Formele din K o v a č e c, *Descr. istr.*, p. 109; în alte lucrări, *ĉ* > *ſ* : *ſista, ſéla* etc.

[4] v. K o v a č e c, *Descr. istr.*, p. 109.

trei
pâtru
ţinţ, cînc
sâse, şâse
sâpte, şâpte
opt (< latină) sau *ósăn* (< croată)
dévet (< croată, care l-a înlocuit pe urmaşul lat. *novem*)
zéţe (< latină) sau *déset* (< croată)
ţedănáişt, dvanáişt, trináişt... „11, 12, 13..."
dváişet, trídeset, cvarnâr, pédeset, şéstdeset, sédamdeset, ósamdeset, dévetdeset „20, 30, 40, 50, 60, 70, 80, 90"
sto „100"
míle (< latină) sau *mílar* (< croată) sau *táuzent, távzent* (< germană)

2. Numeralul ordinal se formează, ca în toată limba română, de la cel cardinal + formanţii *-le, -a*, precedat de un *a* invariabil. Ca şi în cazul unităţilor cardinale, se folosesc formele latineşti sau cele croate:

a +*părvi (părvile), părvĕ (părva)* „întîiul", „întîia" (< croată)
dóile, dóva
tréile, tréia
pâtrile, pâtra
cîncile, cîncа (ţinţile, ţinţa)
şâsile, şâsa
şâptile, şâpta
óptule, ópta (sau *ósmile, ósma* < croată)
dévetile, déveta (< croată)
zéţile, zéţa (sau *désetile, déseta* < croată)
ţedănáiştile, ţedănáişta „al unsprezecelea", „a unsprezecea"
trináiştile, trináişta „al treisprezecelea", „a treisprezecea"
dvadésetile, dvadéseta „al douăzecilea", „a douăzecea"
etc.

VI. VERB

În raport cu flexiunea nominală, cea verbală este, ca în toată limba română, mult mai bine păstrată.

Totuşi, faţă de celelalte dialecte româneşti — nord- şi sud-dunărene — verbul istroromân a suferit foarte multe schimbări, fie în sensul pierderii unor forme din româna comună (de obicei sub influenţa croatei), fie ca inovaţii ale sistemului (analogii, neutralizări etc.).

Astfel, ca şi în celelalte dialecte româneşti, constatăm absenţa „supinului", dispariţia conjunctivului, a infinitivului lung (v. *infra*).

Cele mai numeroase pierderi le înregistrează indicativul, care a conservat pentru exprimarea timpurilor trecutului numai perfectul compus (şi, rareori, în graiul celor mai în vîrstă, imperfectul). Această situaţie a timpurilor trecutului se explică prin introducerea în istroromână — ca urmare a bilingvismului vorbitorilor acestui dialect — a unor modalităţi specifice limbilor slave (de factură croată, în cazul de faţă) de a reda idei temporale din sfera trecutului: aspectul (v. *infra*, p. 226—227).

1. Cele patru conjugări din latină se păstrează :

conj. I : *cl'emå, stå, turnå, zucå* „chema, sta, turna, juca"
conj. a II-a : *vę, ţirę́, ramarę́, bę* „avea, ţinea, rămînea, bea"
conj. a III-a : *årde, båte, pl'érde, zacl'íde* „arde, bate, pierde, închide"
conj. a IV-a : *avzí, durmí, fi, cuperí* „auzi, dormi, fi, acoperi"

La conjugarea a IV-a lipsesc verbele în *-î* (cunoscute altor dialecte româneşti), în schimb se constituie o clasă nouă, cu sufixul infinitival *-ę́i* sau *-úi* ; verbele în *-ę́i* sînt iterative (cu sufixul *-vę́i*), perfective sau imperfective, în timp ce cele în *-úi* sînt exclusiv iterative (v. şi *infra*, p. 224—227) :

bivę́i „a bea mereu" / *bę* „a bea"
movę́i „a mişca" (< it. *inovere*)
pisę́i „a scrie" (< cr. *pisati*)
fruştikę́i „a lua micul dejun" (< germ. *frühstücken*)
carúi „a certa" (< cr. *karovati*)
radúi „a se bucura" (< cr. *radovati*)
etc. [1]

2. **Indicativul** este modul care prezintă cele mai numeroase deosebiri faţă de celelalte dialecte.

a) Prezentul se caracterizează prin două desinenţe, aceleaşi pentru toate clasele de verbe :

-n, pentru pers. I pl. (în locul desinenţei *-m*, general românească) :
rugån, ţirén, mézen, avzín/dr. *rugăm, cerem, mergem, auzim*
-u, la pers. a III-a pl., la toate clasele de verbe [2] :
rógu, cl'ému, ţíru, mégu, zícu, åvdu, dórmu/dr. *(ei) roagă, cheamă, cer, merg, zic, aud, dorm*

b) Imperfectul este pe cale de dispariţie. Formal, el se aseamănă cu timpul corespunzător din celelalte dialecte, cu deosebirea că, între tema imperfectului general românesc şi desinenţe, se intercalează un formant specific, *-ia-*, acelaşi în toată paradigma :

conj. I : *rugåiam* (= *rugă-ia-m*)
rugåiai
rugåia
rugåian
rugåiaţ
rugåia
conj. a II-a : *cadę́iam*
cadę́iai
conj. a III-a : *trazę́iam*
trazę́iai
conj. a IV-a : *avzíiam*
avzíiai [3]

c) Perfectul are o singură formă, compusă, corespunzînd perfectului compus din dacoromână şi perfectului simplu din aromână şi meglenoromână : perfectul simplu şi mai-mult ca perfectul nu au fost atestate în acest dialect, valorile lor fiind redate prin prefixe şi sufixe cu semnificaţie aspectuală (v. p. 226—227).

Perfectul istroromân este compus, ca în toate dialectele, din auxiliar (verbul *vę*, la origine : „(a) avea") şi participiu. Specificul său, în raport cu celelalte dialecte, rezidă în faptul că auxiliarul are formele „scurtate", gramaticalizate (ca în dacoromână şi în meglenoromână

[1] „După variantele morfemului infinitival", Kovačec distinge „şapte tipuri de conjugare" pentru graiul din Jeiăn (*op. cit.*, p. 145).

[2] *-u* este etimologic la toate conjugările, cu excepţia conjugării I, unde este analogic.

[3] v. discuţia cu privire la segmentarea propusă de Kovačec la Caragiu, *Compendiu*, p. 204.

română), pe de o parte, și în poziția sa față de participiu (inversată de cele mai multe ori), pe de altă parte :

rugât-am / dr. *am rugat*
țirút-ai / dr. *ai cerut*
tras-a / dr. *a tras*
avzít-am / dr. *am auzit* } cf. auxiliarul din aromână, p. 190
verít-at / dr. *ați venit*
copéit-a(v) / dr. „au săpat"

d) Viitorul are numai o formă (= acțiune care se va realiza în viitor, necondiționat ; pentru acțiunea viitoare condiționată, v. *infra*, condiționalul viitor).

Viitorul este compus, ca în toate dialectele, dintr-un auxiliar (verbul *vrę* la origine : „(a) vrea") și infinitivul scurt ; ca și în cazul auxiliarului perfectului compus, locul acestuia este, de cele mai multe ori, după infinitiv[1].

3. **Conjunctivul** — folosit numai la prezent — este identic cu indicativul prezent, precedat de conjuncția *se* (< lat. *si*) sau *neca* (< cr. *neka*). Diferența, păstrată în dacoromână, între pers. a III-a sg. și pl. a indicativului și a conjunctivului prezent s-a neutralizat în istroromână :

(ie) spure = neca spure / dr. *(el) spune ≠ (el) să spună*
(iel) åvdu = neca åvdu / dr. *(ei) aud ≠ (ei) să audă*

4. **Condiționalul** prezintă forme de prezent, trecut și viitor.

a) Prezentul se formează din auxiliar (la origine verbul *(a) vrea*[2], general românesc) și infinitivul :

ręș, ręi, rę, ręn, ręț, rę + *rugå, țirę, tråze, avzí, copéi* / dr. *aș, ai, ar, am, ați, ar* + *ruga, ținea, trage, auzi* „săpa"

b) Perfectul se obține din prezent, prin intercalarea între auxiliar și infinitiv a formei *fost* (participiu trecut al verbului *fi*) :

ręș, ręi, rę, ręn, ręț, rę + *fost* + *rugå, țirę, tråze, avzí, copéi* / dr. „aș fi rugat, ai fi ținut, ar fi tras, am fi auzit, ați fi săpat, ar fi săpat" (cf. forma corespunzătoare din subdialectul bănățean)

c) Viitorul, la origine, este același cu condiționalul prezent sintetic din aromână (v. p. 188—189) :

rugår	*țirúr*	*trasér*	*avzír*	*copéir*
rugåri	*țirúri*	*traséri*	*avzíri*	*copéiri*
rugåre	*țirúre*	*trasére*	*avzíre*	*copéire*
rugårno	*țirúrno*	*trasérno*	*avzírno*	*copéirno*
rugåreț	*țirúreț*	*traséreț*	*avzíreț*	*copéireț*
rugåru	*țirúru*	*traséru*	*avzíru*	*copéiru*[3]

Acest condițional viitor exprimă o condiție a unei acțiuni viitoare, formulate în propoziția regentă : *se putur, veri-voi* „dacă aș putea (= voi putea), voi veni". Uneori, această formă apare însă și în principală :

verír când putúr „voi veni cînd voi putea".

---

[1] Construcțiile cu auxiliarul înaintea verbului (atît la perfectul compus, cît și la viitor) se folosesc numai în cazul unei puneri în relief a subiectului.

[2] La imperfect, după unii autori ; cf. și dr. băn. *ręaș veni, veni-ręaș*, p. 154.

[3] Desinența *-no*, pers. I pl., este în Jeián *-em*, etimologică (v. Kovačec, *Descr. istr.*, p. 143 ; v. pentru întreaga paradigmă a acestei forme, Pușcariu, *St. istr.*, II, p. 185).

Ma se voi io hitire, voi n-eț vedę iuva cazure. „Dar dacă eu voi arunca, voi nu veți vedea unde va cădea“ [1].

5. **Infinitivul** are valoare verbală și apare numai în formă scurtă (ca în dacoromână, care cunoaște însă și forma lungă, cu valoare de substantiv). O caracteristică a acestui infinitiv (scurt) este folosirea lui fără marca specifică *a*, cunoscută dacoromânei :

Părvile ... a mes sluji. „Cel dintîi a mers să slujască (= să lucreze)“[2].
N-a vrut zițe „N-a vrut a zice (= să zică)“.
L'ei a fost rusire spure. „Ei i-a fost rușine a spune (= să spună)“
Proclét a fi sáki cârle spúre. „Blestemat a fi (= să fie) fiecare care spune“[3].
Ntrębě se-i țevă za plati. „Întreabă dacă-i ceva de plătit“ [4].

Să se observe că infinitivul apare adeseori după verb, în locul conjunctivului (primele trei exemple), cu rol de imperativ (al patrulea) sau de supin (al cincilea).

6. **Gerunziul** prezintă forme cu terminația suplimentară *-a*, ca în aromână :

rugánda, țiránda, trăgánda, avzínda, copęínda/dr. *rugînd, cerînd, trăgînd, auzind,* „săpînd“ / ar. —, —, *trîgînda, avdînda*,--

7. Istroromâna a introdus, sub influența limbii croate și ca urmare a bilingvismului vorbitorilor ei, **categoria aspectului**, necunoscută altor dialecte românești.

Prin mijloace „interne“, „sintetice“, se pot exprima în istroromână trei valori aspectuale : i m p e r f e c t i v ă (durativă), p e r f e c t i v ă (terminativă) și i t e r a t i v ă (repetată, care poate fi perfectivă sau imperfectivă).

a) Opoziția perfectiv ~ imperfectiv se exprimă prin prefixe, în timp ce ideea iterativă se obține prin adăugarea unui sufix specific, *-vęi*. Cele mai frecvente prefixe aspectuale sînt : *do-, ne-, po-, pre-, pro-, rez-, ze-* (în Jeián : *na-, raz-, za-*). Atît prefixele, cît și sufixul iterativ sînt de origine croată și au fost introduse odată cu verbele din această limbă. Opoziția aspectuală este foarte netă la verbe de origine croată, ea este redată însă și prin verbe de origine latină, prin detașarea elementelor formative :

α) verbe din croată :

imperfectiv	*perfectiv*
copęi „(a) săpa“	/ *rezcopęi* „(a) dezgropa“
	/ *zecopęi* „(a) îngropa“
mislí „(a se) gîndi“	/ *domislí* „(a-și) aduce aminte“
	/ *predomislí* „(a se) răzgîndi“
sadí „(a) sădi“	/ *nesadí* „(a) termina de sădit“

β) verbe latinești :

— opoziție exprimată prin *prefix* :

durmí „(a) dormi“	/ *zedurmí* „(a) adormi“
fâțe „(a) face“	/ *prifâțe* „(a) termina de schimbat“, „(a) schimba“
tórțe „(a) toarce“	/ *potórțe* „(a) termina de tors“

[1] Ambele texte sînt din T. C a n t e m i r, *op. cit.*, p. 92.
[2] *Ibidem*, p. 127.
[3] Apud P u ș c a r i u, *St. istr.*, II, p. 255.
[4] *Ibidem*, p. 254.

— opoziție exprimată prin întrebuințarea *verbului* croat :

ară „(a) ara“	/	*poorí, podorí* „(a) termina de „arat“
bę „(a) bea“	/	*popi* „(a) termina de băut“
matirå „(a) măcina“	/	*smilí* „(a) termina de măcinat“
muncå „(a) mînca“	/	*poịdi* „(a) termina de mîncat“

b) Valoarea iterativă se realizează prin adăugarea sufixului *-vẹ́ị* la verbe croate sau latinești :

α) verbe din croată :

copẹ́ị „(a) săpa“	/	*copivẹ́ị* „(a) săpa mereu“
igrẹ́ị „(a) juca“	/	*igrivẹ́ị* „(a) juca mereu, în repetate rînduri“
ganẹ́ị „(a) vorbi“	/	*ganivẹ́ị* „(a) vorbi mereu, într-una“
pisẹ́ị „(a) scrie“	/	*pisivẹ́ị* „(a) scrie repetat“

β) verbe latinești :

ămnå „(a) umbla“	/	*ămnavẹ́ị* „(a) umbla mereu“
cântå „(a) cînta“	/	*cântavẹ́ị* „(a) cînta mereu“
ântrebå „(a) întreba“	/	*ântrebavẹ́ị* „(a) tot întreba“
durmí „(a) dormi“	/	*durmivẹ́ị* „(a) dormi repetat (în același loc)“
spúre „(a) spune“	/	*spuravẹ́ị* „(a) tot spune“
verí „(a) veni“	/	*veravẹ́ị* „(a) veni în mod obișnuit“ [1]

VII. ADVERB

Elemente de origine latină (comune, de obicei, tuturor dialectelor) :

(a)să „așa“, *bíre, cănd, cmo* „acum“, *cum, fărě* „afară“, *ịúvě* „unde“, *ma(i), máre* „mîine“, *nu, (a)própe, rapóị* „înapoi“, „din nou“, *sus, zos* „jos“ etc.

Împrumuturi numeroase din croată :

dósta „destul“, *ịaco (ịåco)* „tare, foarte“, *nåzat(a)* „înapoi“, *nego* „decît“, *pocle* „apoi“, *právo* „adevărat“, *sámo* „numai“ ș. a.

Sau din italiană :

alóra „atunci“, *ben* „bine“ (cf. *bíre* „bine“ < lat. *bene*), *básta* „destul“, *infáti (ănfati)* „într-adevăr“ etc.

VIII. PREPOZIȚIE

De origine latină :

ăn „în“, *ăntru* (<lat. *intro*) „în“, *cătra, cu, de (di), di la, din, la, pre, prin, su* „sub“ etc.

---

[1] Pentru alte aspecte ale problemei, v. K o v a č e c, *Descr. istr.*, p. 123—130 și, de același autor, *Observations sur les influences croates dans la grammaire istroroumaine*, în „La Linguistique“, 1 (1965), Paris, p. 108—111.

Cîteva elemente noi, din croată:

do „pînă la", „în", *na* „în, la", *ocoli de* „împrejurul", *po* „la, cîte" ş. a.

IX. CONJUNCŢIE

De origine latină:

ca şi *ca si* „ca şi" (comparativ), *ca* şi *deca* „dacă", *e* „şi" (rar), *ke* „că", *se* „să", *şi* „şi" etc.

De origine croată:

áli „sau" şi „dar", *dócle* „pînă cînd", *néca* „să", *négo (nogo)* „ci", *o* „sau", *pócle* „după ce" ş. a.

De origine italiană (mai puţin numeroase):

invéţe „cînd colo", *perké* „pentru că"

C. LEXIC

Fondul lexical de bază al dialectului istroromân este, ca şi în cazul celorlalte dialecte româneşti, de origine latină (la care se adaugă un număr redus de elemente din substratul autohton). Dat fiind însă că vocabularul, în general, este domeniul cel mai supus schimbărilor, între toate compartimentele limbii, este de aşteptat ca un idiom care a fost afectat de influenţa croată chiar şi în morfologie să fi suferit transformări mult mai importante la acest nivel. Termenii de alte origini au înlocuit uneori termeni de origine latină, alteori le-au modificat sensul sau au fost împrumutaţi din nevoia de a denumi noţiunile noi, apărute ca urmare a schimbărilor succesive survenite în viaţa materială şi spirituală a istroromânilor, după epoca de separare a celor patru grupuri de români.

1. Cuvinte de origine latină:

a) Se păstrează un număr de termeni latineşti pierduţi în alte dialecte (sau păstraţi izolat, periferic), ca, de pildă:

âsir „asin" (< lat. *asinus*; cf. v. dr. *asin*)
câibĕ „colivie" (< lat. *cavea*)
gâbu „galben" (< lat. *galbus*)[1]
i̯i „(a) merge" (< lat. *ire*; cf. fr. *j'irai*); folosit mai ales la infinitiv
i̯úvĕ „unde" (< lat. *ubi*), cf. criş. *i̯uă*, ar. *i̯u*, mgl. *i̯undi* < *iu* + *undĕ*)
săr „sănătos" (< lat. *sanus*) [2]

b) Se constată, în cazul unor termeni de origine latină, evoluţii semantice diferite, în raport cu alte dialecte, cele mai multe fiind calcuri după cuvinte croate.

---

[1] Cf. şi *gałb, gaub* în graiul din Ţara Oaşului; dr. *galben*, ar. *galbinu* < lat. *galbinus*.

[2] Dr. *sănătos*, ar. *sinitosu* < lat. *sanitosus*.

Astfel :

códru înseamnă „munte“ (sub influența sl. *gora*)
mesurâ „(a) măsura“, dar și „(a) ținti“ (sub influența slov. *meriti* „(a) măsura“ și „(a) ținti“
scând (< lat. *scamnum*) nu mai înseamnă „scaun“, ci „masă“ (după cr. *stol*, care înseamnă și „masă mică“ și „scaun“)
sómăn „somn“, ca în toate dialectele, dar și „vis“ (după cr. *san*)
úșe „ușă“, ca pretutindeni în limba română, și „poartă“ (după cr. *vrata*) ș. a.

c) Alteori, termenii de origine latină au dispărut parțial (prin pierderea unor sensuri și înlocuirea lor cu termeni din alte limbi, mai ales din croată) sau total (prin înlocuirea lor cu cuvintele corespunzătoare, sub raport semantic, din alte limbi) :

α) *domn* se mai folosește numai cu sensul de „dumnezeu“ (cu alte sensuri apar termenii croați *gospodín* „domn“ și *gospodâr* „domn, stăpîn, gospodar“)
lúrĕ are numai sensul de „lună“ (astru) ; sensul lat. *mensis* (ar. mgl. *mes*) este exprimat printr-un cuvînt împrumutat din croată : *míseț* „lună (de zile)“
betâr nu înseamnă „bătrîn“ (sens pentru care se folosește cuvîntul *stâr*, din croată), ci „vechi“
ș. a.

β) Numărul cuvintelor latinești dispărute din istroromână este destul de mare (peste 150, după listele lui Pușcariu și ale lui Bartoli [1]). Dintre aceștia, termeni denumind noțiuni importante ca „zilele săptămînii“, „dor“, „carte“, „aur“, „argint“ etc. au fost înlocuiți definitiv cu termeni împrumutați din croată [2].

2. Cuvinte de alte origini (slave, italienești, germane)

a) Cel mai important dintre elementele nelatine din vocabularul istroromân este elementul slav. Conviețuirea strînsă dintre istroromâni și croații și slovenii din nord-vestul R. S. F. Iugoslavia, care a creat situația de polilingvism al acestor vorbitori de limbă romanică, a adus în istroromână un mare număr de elemente slave (preponderent croate).

Nu ne propunem o descriere exhaustivă a elementelor de origine slavă pătrunse în acest dialect. Menționăm, așa cum am arătat și în cazul celorlalte dialecte, că acest element este analizabil în mai multe straturi, corespunzînd la diferite perioade în care s-a produs împrumutul : un prim strat de cuvinte slave vechi, de obicei comun cu alte dialecte, și numeroase cuvinte mai mult sau mai puțin recente din croată și slovenă, care alimentează continuu vocabularul istroromân.

Dintre cuvintele slave, comune cu alte dialecte, notăm :

bâbĕ / dr. *babă* / ar. *bábî* „moașă“ / mgl. *bábă*
bob / dr. *bob*
bogât / dr. *bogat*, ar. *bugat*[u]
bólĕ / dr. *boală*
cârpĕ / dr. *cîrpă*
cosí / dr. *(a) cosi* / ar. *cusuéscu* ; cf. mgl. *cǫsă* (s.)
dâr / dr. *dar*

[1] v. Pușcariu, *St. istr.*, II, p. 232—238, și Kovačec, *Descr. istr.*, p. 204 urm.
[2] v. exemple la Caragiu, *Compendiu*, p. 210—211

goní / dr. *(a) goni* / ar. *ayunéscu*, mgl. *gunés*
nevéstę / dr. *nevastă* / ar. *nivęástî*, *mvęástî*, mgl. *nivęástă*
ráně / dr. *rană* / ar. *ránî*, mgl. *ránă*
ş.a.

În ceea ce priveşte cuvintele croate şi slovene relativ recente, acestea sînt cele mai numeroase şi fac parte din sfere semantice foarte variate. Importante sînt cuvintele „gramaticale" (pronume, adverbe, prepoziţii sau conjuncţii etc.), ca: *nicacóv*, *nicacóvě* „nici un fel de", *sáki*, *sáca* „fiecare" (m. articulat *sákile*), *įáco* „foarte" etc. Celelalte cuvinte au, totuşi, aşa cum arată K o v a č e c, un caracter periferic, elementele de bază ale vocabularului fiind de origine latină[1].

b) Poziţia geografică a Peninsulei Istria şi apartenenţa ei, în diferite perioade istorice, la Italia, au făcut ca cei mai mulţi istroromâni să vorbească, alături de graiul lor matern şi de croată, şi limba **italiană**. Aceasta explică prezenţa în vocabularul istroromânei a unor termeni de origine italiană. Aceştia au pătruns fie direct, din dialectul veneţian, sau din italiana standard, fie prin intermediul croatei.

Astfel:

alóra „atunci", *bikerín* „pahar", *carbonér* „cărbunar", *cuntenát* „mulţumit", *movéį* „(a) mişca", *penséį* „(a) gîndi", *proškerţéį* „(a) glumi", *sémpre* „mereu, întotdeauna", *setimánč* „săptămînă", *(o)vótě* „odată" (< it. *volta*)

c) Mai ales prin intermediul slovenei (limbă slavă din Slovenia, influenţată de limba germană), istroromâna a introdus în vocabularul său o serie de termeni de origine germană. Ilustrăm cu cîteva exemple:

frâįar „peţitor" (<germ. *Freier*); *fruštikéį* „(a) gusta, (a) lua micul dejun" <germ *frühstücken*); *špas* „glumă" (<germ. *Spass*); *ţucăr* „zahăr" (<germ. *Zucker*) etc.

[1] v. K o v a č e c, *Descr. istr.*, p. 201

TEXTE DIALECTALE

AF	Arhiva fonogramică a limbii române.
ALRT II	E. Petrovici, *Texte dialectale*, suplement la *Atlasul lingvistic român*, II, Sibiu—Leipzig, 1943.
BL	*Bulletin linguistique*, București—Paris, 1933 ș.u.
Capidan, *Megl.*, II	Th. Capidan, *Meglenoromânii*, II, București, 1928.
CF	Th. Capidan, *Fărșeroții. Studiu lingvistic asupra românilor din Albania*, în DR, VI, 1929—1930, p. 1—210.
CTI	Traian Cantemir, *Texte istroromâne*, București, 1959.
DH	Ovid Densusianu, *Graiul din Țara Hațegului*, București, 1915.
FD	*Fonetică și dialectologie*, București, 1958 ș.u.
GN	I.-A. Candrea, Ov. Densusianu, Th. Sperantia, *Graiul nostru*, I, București, 1906; II, București, 1908.
GS	*Grai și suflet*. Revista Institutului de filologie și folclor, București, 1923 ș.u.
MCD	*Materiale și cercetări dialectale*, I, [București], 1960.
PB	Pericle Papahagi, *Basme aromâne*, București, 1905.
PDI, II	Iosif Popovici, *Dialectele române*, IX, *Dialectele române din Istria*, II, Halle, 1909.
PLP	Pericle Papahagi, *Din literatura poporană a aromânilor*, I, București, 1900.
PM, I—II	Pericle Papahagi, *Meglenoromânii*, I—II, București, 1902.
Pușcariu, *St. istr.*, I	Sextil Pușcariu, *Studii istroromâne*, I, *Texte*, București, 1906.
TD, *Munt.*, I—II	*Texte dialectale. Muntenia*, I, București, 1973; II, București, 1975.
TD, *Olt.*	*Texte dialectale. Oltenia*, București, 1967.
TG	Teofil Teaha, *Graiul din valea Crișului Negru*, București, 1961.

TEXTE DACOROMÂNE

1. [OPINCILE]

u̯oḱîŝịli di ḱéli di porc sau̯ di vácî sî fáŝi-n‿félu̯-ai̯ísta: sî tái̯i ḱéle̯a pórcului̯ ṣúṣniţ[1] aṣá / u̯árdii̯i̯[2] sî spúni / ... aṣá sî spúnị //[3] ... sî tái̯i ḱéle̯a ŝéi̯e u̯árdii̯-aṣá s-o fac ṣúṣniţ ... sau̯ fîṣíi̯i̯ // ... dípi[4] ŝ-am tăi̯ét ḱéle̯a [ε] ... normál‿aṣá cît trébi ṣúṣniţ‿aṣá lũž / am măsurá^{t}‿ḱiŝóru ... u̯ómului̯ ... cári trébu sî-i̯ fac u̯o-ḱíŋca cít‿îi̯ di lúŋ^{c}gî / ṣî pi úrmî tai̯ ... u̯o u̯oḱíŋcî la uŋ‿ḱiŝór u̯-oḱíŋcî la uŋ‿ḱiŝór ... îŝép s-o fac^{u} //

fac în‿félu ísta ... u̯o adún / u̯o dau̯ în dóu̯î / ... dípi ŝ-o dau̯ în dóu̯î .. u̯o strîŋg la uŋ‿cápît / ṣî-i̯ pui̯‿acólo ... nas(^{u}[5] ca sî bag^{c} curáu̯a pi [k] ... ṣî‿pi nas(^{u} // bag níṣti cú^{i}i la cápîtu cári-i̯ [k] ... cári s-adúnî ṣî-i̯ pui̯[6] nas(^{u} u̯o strîŋg acólo / ... pi úrmî-i̯ fac créţ ... di̯-o párti ṣî di álta di la nas^{u} // pái̯sprîzăŝi creţ di̯-o párti pái̯sprăŝi di̯-o párti / tai̯ u̯o curá lúŋgî ṣ-u̯o-ŋcreţăsc ca sî pu̯átî s‿stríŋgî u̯oḱíŋca sî ... ḱíi̯i u̯oḱíŋcî / formá^{t}‿di u̯oḱíŋcî // dípi ŝ-o-ŋcreţăsc la nas acólo di̯-o párti ṣ^{j}î‿di álta / pái̯ṣpi creţ di̯-o párti / sau̯ tríi̯sprăŝi dípi cúm‿âi̯ ḱiŝóru u̯ómulu(^{i} am tęrm^{i}nát-o la nas(^{u} / pi̯-úrm-o-ŋcre-ţăs^{c}‿ṣî la călcăi̯ sî stríŋgî cî i̯^{ę}e-i̯ látî / ... [ε] di̯ la ... [k] ḱar la n̲éljuc îi̯ fac ṣ-acólo vo zăŝi creţ s‿sî stríŋgî ṣ-acólo

1 „suşăniţă, fîşie, bucată lungă şi îngustă de pămînt, de piele, de hîrtie etc."

2 „oajdă, fîşie"

3 În sistemul de transcriere folosit în ultimul timp se elimină unele semne de punctuaţie: punctul (ceea ce face inutilă folosirea majusculelor), virgula, punctul şi virgula. Se introduc barele, simple (/) sau duble (//), punctele de suspensie (...) şi accentul dublu (″) pentru a nota:
— limitele unităţilor de intonaţie nonterminale
— intonaţia specifică sfîrşitului unei comunicări
— pauzele perceptibile făcute de vorbitor (pauze datorate respiraţiei, ezitărilor etc.)
— accentul dinamic, acesta avînd, adesea, valoare stilistică. (Pentru detalii v., spre exemplu, Cornelia Cohuţ, Magdalena Vulpe, *Graiul din zona „Porţile de Fier"*, *I. Texte. Sintaxă*, Bucureşti, 1973, p. XXXIII—XXXVI; TD-*Munt.*, II, p. XX—XXIV.)

4 „după"; *dipi* este specifică unor graiuri munteneşti

5 „gurgui (la opincă)"

6 „pun"; localitatea face parte dintr-o zonă caracterizată prin prezenţa verbelor iotacizate.

tó‿la néljuc / îi̯ fac trii̯ gă̆ᵘurⁱ pi̯-o párti / trii̯ pi̯-o párti / îi̯ pui̯ curăli ... sau̯ ... áţî dípi cum ai̯ posibilitátea ta di ... [ε] di-ŋcălţát cu i̯a şî ti-ŋcálţ cu u̯okĭ̆ŝili // cu u̯okĭ̆ŝ ti-ŋcálţ u̯ór‿cu ŝorák u̯ór‿cu u̯oǵálî i̯árna ... şî cam ásta-i̯ tre̯ába //

Rotileşti, com. Cîmpuri (Vrancea)
(MELINTE I. ION — 51 de ani)

Culegere : STELIAN DUMISTRĂCEL
Transcriere : DOINA HREAPCĂ
(cules : 1971)

2. [OBICEIURI LA ŞEZĂTOARE]

ĉi făĉán̯ [1]‿la Andríi̯(u̯ [2] ? ! // táta nóstu [3] cînd i̯erám noi̯ umple̯ám covás [4] atúnĉ‿aşá sî fă [k] ... sî spune̯á atúnĉ / covás // aşá // şî ... noi̯ ĉi făĉám ? // ni duĉám şî păzám usturói̯u // c-aşá sî făĉá atúnĉa // şî ... păzám usturói̯u // fi̯étili / flăcăi̯i stete̯ám [5] la şăzătu̯ári cî i̯erá şăzătu̯ári atúnĉa / da // şî păzám usturói̯u-nu̯ápte̯a ĉéi̯a // ínspri Andríi̯(u̯ // cum ar ḱi [6] i̯ótị míni-i̯ Andríi̯(u̯ / în nu̯ápte̯a ásta şî‿păzím ustu̯ról̯u // duĉám / i̯ō ... făⁱínî / ĉálā slănínî / ĉála yin / ĉálā ... // aşá s-aduná acólo şî făĉám noi̯ acólo cu̯‿fétịli şî‿cu flăcăi̯ acólo păzám ustu̯ról̯u c-aşá i̯erá atúnĉa / da // a dóu̯za ĉi făĉám ? ... dorńám cî i̯arám u̯osteníţ di la usturói̯(u̯ // aşá cî‿păzám ustᵘ̯ról̯u [!] // aşá sî‿făĉá la Andríi̯ // sî unĝá pi la ... feréştⁱ aşá cu ... sî‿făĉá crúĉi c-ustu̯ról̯ aşá // pi̯‿la feréşti̯ //

Suceveni (Galaţi)
(HANŢĂ MARINA — 64 de ani)

Culegere : STELIAN DUMISTRĂCEL
Transcriere : DOINA HREAPCĂ
(cules : 1970)

3. [CUM SE SPALĂ LÂNA]

Púnim ápâ la fertᵘ̯, [k] ḱertᵘ̯. Dúpă ŝe̯ ḱe̯rbi, púnim lína îm‿báli [1] sau̯ găletárᵘ̯, turnăm ápa fi̯ártă, [k] ḱartă písti línâ pínâ sâ cupríndi lína. Pi u̯úrmâ púnim o ţu̯ălă di̯asúpra găletárŭlu̯i̯. Dácă ápa să răŝéşti aşá di-i̯ núma búnâ di cáldă, luᵘ̯óm lína la spălátᵘ̯. O zolím, o stu̯árŝim, aşá, o mototolím îŋ‿găletárᵘ̯. În dóᵘ̯o sau̯ trii̯ ápi [2] după spălátu-ntăi̯ o limpezím.

Furceni (Galaţi)
(VASÎLICA ZUGRÁVU — 50 de ani)

ALRT II, p. 217
(cules : 1937)

1 Trecerea bilabialei *m* la dentala *n* se datoreşte lui *l* următor; avem a face cu un fenomen de sandhi.

2 Satul face parte dintr-o zonă din sudul Moldovei care cunoaşte -ᵘ̯ (v. *supra*, h. 7, 8, p. 134—135).

3 Dispariţia lui *r* se explică prin disimilaţie totală.

4 „covaşă, băutură dulce-acrişoară, preparată din făină de porumb amestecată cu făină de grîu, opărită şi fermentată"

5 Se ştie că forma mai veche de imperfect este identică cu cea de prezent la persoana a II-a singular şi plural (tu *stai*, voi *staţi*). Omonimia s-a înlăturat prin formarea unui nou imperfect, *stăteam* etc., plecîndu-se de la rădăcina perfectului (*stăt-*). Forma *steteam* este regională. (v. ALR s.n., VII, h. 2225 *Stăteam*).

6 v. *supra*, h. 10, p. 138

1 „vas mare, circular, făcut din doage, pentru spălatul rufelor"

2 Forma de genitiv *api* rezultă din *apei*, după ce *e* s-a închis, trecînd la *i* (*apii*).

4. [CUM SE FAC ŞEZĂTORILE]

Víni dóu̯â, trii̯ f^{i}éti, dóu̯â, trii̯ fiméi̯ şî cári cu̯ásâ, cári-mpl^{i}et^{i}éşti, cári tu̯árŝi. Stînd i̯éli la lúcru, aşá, úna zíŝi :

— Da am mîŋcá noi̯ ŝevá, da u̯àri ŝi̯? I̯e să fáŝim níşti flor^{i} sau̯ berbéŝ [1].

— Lásâ, álta zísi, am i̯ĕu̯ níşti urlui̯álâ şî s-o púnim la ḱert^{u}, sâ ḱárbă.

Um‿moş bătrín sau̯ buníca zíŝi :

— Aduŝéţ la míni-ŋcu̯ắŝi̯. V-o ḱerb [2] i̯ĕu̯. Voi̯ cău̯táţî-vâ di lúcru̯ !

Dácâ ḱerbe̯á, tu̯ắti sări̯áu̯ cu strákina, cu líŋgura, lu^{u}áu̯ şî mîŋcáu̯.

Furceni (Galaţi)
(VASÎLÍCA ZUGRÁVU — 50 de ani)

ALRT II, p. 218
(cules : 1937)

1 „boabe de porumb, prăjite, umflate şi crăpate, care seamănă cu nişte flori mici albe"; în alte graiuri li se spune *cocoşi* (v. şi ALR s. n., IV, h. 1115 *Floricele*, de unde se vede că *flori* şi *berbeci* sînt cuvinte specifice graiurilor munteneşti)

2 v. *supra*, h. 10, p. 138

5. CLÁCĄ̆

Clácą̆ la cosít cu strís cu tăt. Sâ strîŋg mă̱i̯, mułţ u̯ámiń [1], c^{î}t'i d̥^{î}ắŝi, ŝīsprăd̥^{î}ắŝi ş^{î} cosắsc la ũ‿u̯om cári i̯-o ť'ĕmát [2] pi dí̆şî. Dùpa cosít l'i dă o ŝíst'i : l'i dă cît'-o bucá‿d'i píńi şî cît^{vi}-ọm‿pahár d'i rat̲'íu̯ [2].

Pológu̯-o̱ŝála [3] s-o^{u} uscát. Dàcâ mai̯ ám ńevói̯i̯ d'i u̯ámiń, mă dúc şî mă̱i̯ t'i̯ĕm vo cîzvá. Ọł pún îŋ‿căt'íţ ş-ol lắs să stee̯i̯ i̯ o d̥î-ŋ‿căt'íţ. A dó^{u}od̥a d̥í mă dúc c-o păr^{i}ét'i d́i b^{u}oi̯, trag căt'íţîli şî li pun îŋ‿cláii̯ cu clăcáşî [4] ńei̯.

Pipirig (Neamţ)
(ǴÓRǴI VASÍLI DOLHĂSCU — 30 de ani)

ALRT II, p. 214
(cules : 1938)

1 Forma *u̯ámiń*, cu *ń*, se explică prin influenţa graiurilor ardeleneşti.

2 Sunetele *t'*, *t'*, care-l înlocuiesc pe *ḱ*, se explică prin influenţa aceloraşi graiuri. Remarcăm, aşadar, în Pipirig, o tendinţă de simplificare a sistemului consonantic.

3 *Oŝála* pentru *aŝála* se explică prin influenţa lui *-u̯* asupra lui *a-*. Cum *o* este subliniat de anchetator, particularitatea poate fi numai a idiolectului respectiv.

4 Cuvîntul este articulat, de data aceasta cu *-i*, rezultat din *i* precedat de consoană dură.

6. TOCÁNÂ

Sâ púni̯ într-uŋ‿cazán mári, la f^{u}oc, cu ápą̆, cárńa, aŝé̯ d'i u̯ái̯i̯ sau̯ d'i b^{i}erbi̯e̯ŝę̆. Sâ púni sắri̯, ŝápâ, t'ipi̯ér^{i} [1]; sâ ŝe̯rbi d'ínı̯ pî‿ŝi̯ scádi̯ ápa şî s^{â} tot îm̥vírť'i-ŋ‿cazán să nú s-afúmi̯. Sâ i̯e̯ ź^{u}os şî sâ púni s-sâ rocore̯áscą̆ [2].

1 Aici *t'* îl înlocuieşte pe *ḱ* rezultat prin palatalizarea labialei *p* (*ḱipi̯ér^{i}*).

2 *Rocoare*, cu *o* în locul lui *ă*, se explică prin asimilaţie.

Ş-áp^{u} sâ scu̯ắtị tu̯ắt'i u̯ásîlẹ, s^{â} rămíi̯i̯ núma cárńa mácră acólo. Sâ púňi-ntr-um‿budíi̯ curát dùpa ŝi sâ răŝẹ́ştᵛi bíni̯. Ş-ap$^{(u}$ sâ púńi la ro̯cu̯ắŕẹ̆. Dácă stă la rocu̯ắrẹ, stă ş-o lun‿di ḍíl^{i}i̯. Cîm‿prínḍ a mîŋcá ḋintr-ísa, o pui̯ la f^{u}oc, cît tr^{i}ébui̯ núma, s-sâ-ŋcălḍáscă.

Pipirig (Neamţ) ALRT II, p. 211
(MARÁNDA LUI̯ ŃICULÁI̯ BUTNÁRI̯U — 40 de ani) (cules : 1938)

7. CUN‿SÎ LUCRÁ LA ... PADÚR^{I}E

îña^{i}ínti la noi̯ cun‿sî lucrá la ... padúr^{i}e [1] // sî duŝẹ̆ dumínica la ... cantínă / şî-ş scotẹ̆ prẹmínda / pi̯-o saptamínă / ş-^{u}o pune-n tráistă / şî sî duŝé ạcúlo ... / îm‿padúre ... // acúlo cîn^{d}‿ażũże ... îş fặŝe şu̯ắpră [2] / ş-^{u}o acupi̯ré cu scu̯ắrţă / şî-núntru aştẹrné ŝétină [3] / îş pune tráista acúlo sup‿cap / şâ ... dorme acúlọ // dup-aŝe sî duŝẹ̆ şî tăi̯ẹ̆ padurẹa cu t^{u}op^{u}óru şî cu b^{i}éşt'i^{i}a // dúpa ŝe [ε][...] fasoná [4] l^{v}émnu / îl corhané [5] di váli la parắu̯ / faŝe plắŝ [6] / ş-apî [ε] ā l^{i}e tasoná [7] într-ụm‿parắu̯ ... // i̯árna u̯ámini cári̯-avé b^{u}oi̯ / sî duŝe cu sắnii̯le / şâ îl duŝe la ... şodrón / îi̯ spúné / la şodrón ... // irá şodrónu dipárti can‿la ^{u}o distánţî dị ... ^{u}op‿nóu̯â ḱilométri / zẹ̆ŝẹ / şî dup‿aŝé^{i}e pi şodrónu ŝela-l îŋcặrcá / i̯ará u̯ámin^{i} cári lucrá la-ŋcarcá‿di şodrón / şî îl duŝe pînă la ... lúŋca di‿míjlọc // avẹ ... îl duŝé cū şodrónu pi̯-o distánţî dị ... / ŝínsprặzằŝi dóu̯âzăŝ‿di ḱilométri // ş-acúlo-l‿î ... îl nụma [k] îl bagá în‿fábricî şî-l faŝé scîndụrị //

[Ce înseamnă premîndă?] â alimẹ́nt^{v}ẹ / aşắ-i spuňẹ̆ [8] / aşắ-i̯ spúne la noi̯ // [σ] tai̯ínu pi̯-o saptamínâ //

[Dar şodron?] şodrón‿î însámn‿ắla cári̯ ... îl pune şî‿cárî l'ẹ́mni pi sus // [...] îi̯ zíŝi furniculár ş-atũŝ îi̯ zîŝé şodrón //

Huisurez, com. Dămuc (Neamţ) Culegere şi transcriere : ION FLOREA
(DÁNDU SABÍN ŞTRÓNŢU — (cules : 1973)
— 40 de ani)

1 Trecerea necondiţionată a lui *ă* neaccentuat la *a* este o continuare a ariei bucovinene, unde particularitatea aceasta este foarte frecventă.

2 „colibă în pădure"; în prezent se foloseşte *cabană forestieră*

3 „crengi de brad"

4 „a curăţi de crengi, a coji etc. un copac doborît"

5 „a transporta buşteni prin tîrîre, rostogolire etc. de la locul unde au fost fasonaţi pînă la o cale de comunicaţie"

6 „uluc aşezat direct pe pămînt pe care se transportă, prin alunecare, sub acţiunea greutăţii proprii, buşteni"

7 „a aşeza buştenii sub foma unui depozit provizoriu la capătul de jos al plăncii, numit *tason*"

8 Vocala antero-centrală *ĕ* ca şi palatalizarea dentalelor se explică prin influenţa graiurilor de peste munţi.

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

8. [CUM A ÎNVĂȚAT CARTE]

[...] cîn‿am ĩnvạțát i̯o̊ᵘ cárti ... / clása-ntắi̯‿am în̥-vắțát-ᵘo ... ai̯íĉa ᵘúni-i̯ ... coperatíva ạcúma / în̥‿sá-tu Goi̯ᵘắsa // i̯ărá ᵘō sínɣgur-ĩvățătu̯ári // du̯ámna Voi̯-di̯ánu // șî̥‿i̯ạrám ᵘo sútî șā ... pátruzằj‿di‿copíi̯ // di̥‿la clása-ntắi̯a[1] / și pîn̥‿la clása ŝíŝa[2] // i̯o̊ᵘ am îm̥-vắțát aⁱíŝa clása-ntắi̯a șî̥‿párti̯a dóu̯a // și pị ᵘúrmî s-ᵘo făcú‿șcu̯álî la Prelúŝ / cị‿i̯o i̯ărám nắscút îm‿Prelúŝ // și‿m-an‿dus acólo ș-am îm̥vắțát ... clása dóu̯a ạcólo / șî̥‿s-ᵘo-mbolnăǵí[3] profesóru / și s-ᵘo-ɣḱís șcu̯álạ ạcólo pi ... ᵘu̯n an di zíli // șî̥‿pi‿ᵘúrm-ᵘo vint[4]‿ắlt profe-sór(i̯ / ᵘo sta‿vᵘo ... lúnî di̥‿zíli ... / iắr ᵘo plecá‿ș-aŝála ș̄ị / ᵘo trecú‿trii̯ anⁱ di zíli / șⁱ i̯o n-am‿mai̯ putút‿î continu̯á diɣ‿clása dóu̯a // și‿pi‿ᵘúrmî s-ᵘo dịsḱís aⁱíŝa-ɣ‿‿Gọiu̯ắsa / ᵘo șcu̯álî di adúlț // ș-ĩvạțám di dᵘóu̯î ᵘorⁱ pⁱ săptặmínị // mⁱércuri̯a și símbîta // și-ntr-u̯n an di zíli̯‿am da‿trii̯ clásî // la adúlț // da acúma i̯ạrám di ... ᵘóp-tîsprằŝi anⁱ / ș-ĩvățătóri̯u i̯ará [!] di nóu̯âsᵊpi anⁱ / i̯ạrá c-ũ̯‿an mai̯ mári̥ ca míni // și-ntr-u̯n an di zíli̯‿am dat ... trii̯ clásî // ș-am dat i̯i̯gzámen / [...] ș-aș́á am ĩvățáᵗ io̊ᵘ cárti̥ //

Goioasa, com. Agăș (Bacău)
(HULÚȚÎ ŜE DUMÍTRU LIVIZÁN — 63 de ani)

Culegere: ION FLOREA
Transcriere: CECILIA ZOLER
(cules: 1972)

1 cf. și *călcăi*, *gutăi*

2 Graiul cunoaște o variantă intermediară între *ŝ* și *ĉ*, notată *ŝ̂*, în care dominant este elementul fricativ, adică cel moldovenesc.

3 Palatalizarea labialelor este ca în sudul Moldovei (v. *supra*, h. 11, p. 139).

4 Forma *vint*, cu sincoparea lui *i*, este un element ardelenesc.

9. [CUM SE SPALĂ TORTUL]

Dúpa ŝi gătím di tors, îl spălắm. Î̥l mui̯ḗm și-l ț́ínim dọ́u̯â ḍíli mui̯ḗt ĩ‿ápâ. Și dup-aŝę́ⁱę̊ ŝę́rnim ŝinúșâ pĩ‿sîtâ. Și tᵘórtu-l scu̯átim și-l púnim sâ sâ scúrgâ. Și ŝinúșa[1] o opărím cu ápâ ŝártâ[2] și dup-aŝę́ę̊ ăl aș̥ăẓắm la ŝubắr[3]. Tórtu-l mui̯ḗm ĩ‿ŝẹnúșa ŝę́ opărítâ. Ș-ápu li̯-aș̥ăḍắm la ŝubắr și púnim ũ‿rînd di pái̯i di ovⁱắs ș-ũ‿rînd di tᵘort.

1 Forma aceasta este foarte rară, cu toate că, în general, în graiurile moldovenești, *e* neaccentuat se închide la *i*.

2 Pentru trecerea lui *f* la *ŝ* v. *supra*, h. 10, p. 138.

3 Termenul *ciubăr* este cunoscut în cea mai mare parte a teritoriului dacoromân; partea centrală a subdialectului muntenesc cunoaște termenul *hîrdău* (v. și *supra*, h. 3, p. 86).

Şî dúpa şi umplém şubăru, turnăm ápâ şârtâ písti díşu. Turnăm aşá cíti şăsă cazáni di ápâ şârtâ, şî-l lăsăm aşá păn-a dọụda. Şî dúp-aşẹẹ-l lụom cu şubăru şî-l dúşim la pîrău şî-l clătím. Di-acólo-l púnim acásâ-n ápâ răşi şî-l mai ţínim aşá o bucá-di dî şî pi úrmâ-l púnim la uscát.

Mircești (Iași) — ALRT II, p. 206
(MARÍA SPIRIDÓN — 56 de ani) — (culeș: 1934)

10. [CUM SE SĂDEȘTE VIA]

Fáşim şcuálâ di vii[1]. Fáşim ũ şanţ di dọụâ rîndur(i di hîrlẹţâ şî pi úrmâ di-ũ rînd di hîrlẹţâ. Dăm ţărna înapói în-gruápâ, púnim dọụâ rîndur(i di cîrlízi di vii, nănţímia[2] lor cu pátru ụókiur[3]. Şî sâ tráźi ţărnâ, sâ fáşi-un muşînói lung, o cuámâ, cît îi şánţu şála di lung şî s-acúpiri vírvurili di nu sâ văd. Ş-atúśa ápa, cîm plọụâ, sâ dúśi şî di-o párti şî di álta la rădăśína lor şî căldúra îl fáśi, ca sâ sâ prindâ, fiíndcâ nu-i adínc îm pămínt.

Pişti várâ dă Iastár[3] şî tuámna îi púnim îm pămínt, în grok[3].

Şî ásta-i vii plantátâ.

Cristești (Botoșani) — ALRT II, p. 179
(IRIMIA SÁNDU — 70 de ani) — (culeș: 1934)

1 Anchetatorul atrage atenția asupra faptului că informatorul nu palatalizează consoana *v* din cuvîntul *vie*; v., însă, mai jos, *gróķ*[i] „gropi".

2 „înălțime"; *nănțime* se explică prin *nant*, în care *l* este asimilat de *n*.

3 Trecerea lui *ă* neaccentuat la *a* cînd în silaba următoare există un *a* accentuat este foarte frecventă în graiurile moldovenești.

11. [CUM SE FACE CAȘUL]

La amńáz, cî vin ụóilị la strúngâ, vinị bâşu dila stînâ cu galéţilị şî baiétu, strungáriu cárị lị mînâ î strúngâ, aşála strígâ pị ụoị: hîrst la strúngâ, hîrst la strúngâ! Şî ii sâ dau la muls, tăţ, bâşu cu şobáńi. Ş-ápă mulg. Mărg cu láptilî-stînâ. Acólu-i púsâ budáca îm mijlucu stíńi; pị budácâ-i pus hîrzóbu şî pị hîrzób o strecătuọrị dị păr dị ụóii. Şî tuórnâ láptilị tot îm budácâ ş-àpu ie hîrzóbu şî strecătuórea zos; ş-àpu ie şugîrnişériu[1] cu şag diu cui şî o liugurâ, aşă cam di-o lítră, şi púnị şag î láptile aşéla ş-ápuị lásâ zumătá di şas. Şî iél sâ prindị

1 Vasul de lemn în care se păstrează cheagul se numește *chegornicer*; forma cu *ș-* se explică prin confuzia lui *ķ* cu *ș* (cf. și *șag* pentru *ķag*, *șâtră* pentru *ķâtră*, *șamă* pentru *ķâmă*).

aşă ca pĉişleácu. Ş-ápu i̯ę bi̯rẑi̯di̯ĕᵘu[2] şî-l tái̯i̯ în dǫu̯â sau̯ în tri. Şî-l lásâ ŝîŝ minútị. Şî acólu di̯-asúpra ĩi̯ ę́sâ ũ‿fęl di̯ ḍăr cárị sâ ŝámâ străẑátâ. Şî i̯ę aşă ca o lítrâ dintr-ĩ́su şî-l púnị în ŝugurniŝę́ri̯u cu ŝag. Şî di̯-acǫ́lęä i̯ę şî-l bátị, pĉíşlęácu ŝĕ́la, pínâ sâ fáŝị aşă ca ŝíru[3], tăt, tăt, tăt. Şî di̯-acǫ́lęä i̯ę o líŋgurâ márị cárị sâ ŝámâ líŋgura dị strĩs cáşu şî o bágã-fúndu budắŝi şĩ-vírtị, aşă r̄u̯ǫ́tâ, ĩŝĕ́tu pị líŋgâ dǫ́ẑị pínâ sâ strĩ́zị cáşu ĩ‿fúndu budắŝị pị líŋgura aŝę́i̯ę. Şî di̯-acǫ́lęä i̯ę uŋ‿cuţít dị li̯ĕ́mn luŋg şî-l tái̯i̯ în dǫu̯â. Ş-ápu-l s̄cu̯ǫ́tị şî-l púnị într-o budacúţâ[4] mai̯ micâ. Şî-l scúr-acólu pínâ nu ramínị ḍăr ĩ‿i̯ĕl dị fęl. Ş-ápu di̯-acǫ́lęä îl i̯ę şî-l frămíntâ mânînţắl pínâ ŝĕ-l fásị ca grăᵘúnţîlị. Tot în budacúţa ŝę́i̯ę îl strĩ́ẑi ĩŝĕ́tu ĩ‿ẑos, l-apásâ aşă cu pắlmi̯lị, di̯-ębę́ę, nu tárị. Ş-atṹŝ îl jîntui̯ę́şti, scu̯ǫ́tị grăsímęa dĩ‿i̯ĕl, cam dǫu̯â ócâ dị jîntuít. Şî di̯-acǫ́leä îl i̯ę şî-l púnĩ-strecătu̯ǫ́rị. Ĩ‿strecatu̯ǫ́rị stă dǫ̀u̯ăşpátru dị u̯ǫ́ră şî sâ scúrâ. Şî di̯-acǫ́lęä-l i̯ę báŝu şî-l púnị îŋ‿comárnic. Îi̯ gáta cu cáşu.

Ciocăneşti (Suceava)
(LỊÓNTỊ LEHÁŜ — 36 de ani)

ALRT II, p. 165—166
(cules : 1932)

12. FĂCÚTU FÎNULUI̯

Înĉepim lā facútu fínuli̯. La facútu fínului̯ ... trébu̯ sâ nị luu̯ắm ā [ɛ] tắti ríĉurlị[1] péntrū ... facűt fîn. Trébi-ntíi̯ cu̯ásă, gri̯ĕ́bla, trébi topőr, trébi furĉî ... di mai̯ múlti fi̯élurⁱ : fúrcâ di cladít, fúrcâ dị aruŋcá,‿ţapő̄i̯ dę-aruŋcāt, trébi drűĉî dị luu̯ắtᶜ ... dị carát pᵘorşórí[2], şî-nĉĕ́pim lā ... cᵘosît. Cᵘosím diminiáţâ, pánâ pị la aprínţ[3], dị la aprínţ âl împraştii̯ém ... ĉ-áŋ‿cᵘosít pánâ la amńáţî. Dị la amnádîţâ, nị dăm şî-l îmvîrtím. Ca sâ sâ usűĉî. Di pi la ujínâ[4], nị dăm sâ-l strínĝim îm‿pᵘorşórⁱ. Facínd á [ɛ] cum am‿facút pᵘòrşőri, ăi̯ dúĉîm la clái̯ę. La clai̯i-m‿batút páru-m‿pamínt, u̯om pắr, sáu̯ ... dácâ fáşᵛim jᵛirę̄ắdâ, bátim pátru sau̯ ĉinĉ párí. Şí̯ púnim

2 În *bi̯rẑi̯di̯ę́u̯* „brighidău" avem confuzia lui *ǵ* cu *ẑ*.

3 „terci"

4 În *budacúţâ, ramínị, ă* protonic a trecut la *a* fără să existe un *á* în silaba următoare; după unii cercetători fenomenul se explică prin analogie cu *barbát, pacát* etc., după alţi ar fi rezultatul unor influenţe străine

1 „instrumente, unelte"; cuvîntul are numai formă de plural

2 „căpiţă mică de fîn, făcută pe cîmp"

3 „timpul (în jurul orei 9 dim.) cînd se serveşte masa cu acelaşi nume"

4 „timpul (în jurul orei 18) cînd se serveşte masa cu acelaşi nume"; „chindie"

p^{u}ődinâ [5] didisúpt, pódinâ sâ ... trébi sâ ḣíi̯i-^{n}nắltâ, ca şu̯áriĉi sâ nű nị strîĉî-i̯árna-fĩnu.

Dúpa ĉ-ám ā̆ [ε] înĉapút a púnị fĩn ... cu fúrca, acólu-dácâ nű-i̯ tócma bíni ^{u}uscát, âl fáĉim j^{v}ire̯ádâ. Dácâ-i̯ bĩni uscát, ạl fáŝim cláii̯, âl ā [ε] clặdím, únu sâ súii̯ sús şî cladi̯ę̆ş^{v}t^{v}i, únu dă di ĝ^{u}ós. Cú ţapói̯u, pấnâ la vírv-sús^{î}. Pī ^{u}úrmâ, gri̯eblắm ... cláe̯a bĩni, gri̯eblatúrlị lị fáĉim c^{î}ălcatúr^{ị}, şí púnim sús, pị vírf, cằlcătúr^{ị} di̯é̯sâ, cá sâ [ε] ắpa-sâ nű íntri ... pístị i̯ắrnâ ... sau̯ písti to̯ắmnâ, cîn îs ploi̯, sâ nú íntrī ... la fín. În ĝos. Dúpa ĉ-ám ti̯erminát, îi̯ púnim pròpḱę̆lị.

[...] Dácâ i̯é̯ fĩnu univá pe̯-ō rĩpâ, úni nú sâ pu̯áti urcá nĩş cu sánii̯a, nĩş cu cặrúţa ... pe̯-ō rĩpâ, pe̯-o hrắpă [6], atúnĉa mi̯ę̆rim şî coborím cu̯-o grắpặ. Grápa-sâ fáĉi-din nişti ĉepur^{ī} [7], dị fắc-sau̯, di̯e̯ brắd, púnim pắtru-ĉĩş ĉĕpur^{ị} dịdisűpt, şî-l li̯egắm — cu lắnţu — la cápât, şi la cápâtu lắnţului̯, punim vĩtị : u̯ŋ‿cál, sau̯ doi̯, sau̯ bőii̯ ... şî coborím, di pị rîpâ, pânâ la log‿dī̯ ìŋcarcát pị sánii̯, sau̯ pị cărúţâ. Nű sâ prádâ [8] fínu : stă bíni şî pị grắpâ. Câ cobo̯árâ númai̯ la vắlị, şî nū́, nū́ sâ strícâ nimńĩcâ.

Sadova (Suceava)
(LATIŞ PRECUB — 70 de ani)

Culegere şi transcriere :
ADRIAN TURCULEŢ
(cules : 1971)

13. MALÁI̯U

Sâ ... u̯opărę̆i̯ [1] făi̯ina dị grĩu̯, şî dùpa ŝí u̯opărę̆i̯ făi̯ína dị grîu̯, îl lăsái̯ sâ sâ răŝáscâ. Pa ŝi sâ [ε] lasái̯ sâ sâ răŝáscâ ... dácâ púi̯ drójdi̯a-m‿fi̯erbĩnti, i̯ę̄ nú mắi̯ avę̆ pụti̯ę̆rị sâ cre̯áscâ. Făŝę̆i̯ drójdi̯a cu ápâ căldúţâ, şî punę̆i̯ drojdi̯-acólu, şî frămîntái̯ cu făi̯ína di pòpşói̯. Şî dùpa ŝí cri̯eşti̯ę̆, puni̯éi̯ în â [ε] tinźír^{ị}, şî făŝę̆i̯ mălái̯ [2]. Númai di̯asűpra făŝę̆i̯ um‿fi̯el di ... ăşā [ε] u̯opărę̆i̯ pu-

5 „un fel de postament pe care se clădeşte căpiţa de fin"

6 „rîpă"

7 „creangă de conifer"

8 *a se prăda* „a se risipi"

1 Informatoarea foloseşte des persoana a II-a a imperfectului în stilul narativ (v. mai jos şi *făŝę̆i̯, lăsái̯, turnái̯* etc.)

2 „turtă făcută din făină de porumb şi coaptă în cuptor"

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

ţîn̥â făi̯ínâ dí grî̆u̯ ... făŝe̯i̯ ápâ răŝi-ntăi̯ cu̯ făi̯i̯n̥‿di grîu̯, şî̯ d̥u̯p-aŝẹ́e̯e̯, turnái̯ nişti̯ uŋcróp ŝ̍erbinti̯-îm̥‿făi̯ína ŝẹ́e̯e̯, şî̯ sî̯ fá [ε] şî̆ un̥ẑe̯i̯ di̯asúpr̥a. Şă̯ sâ̯ fă̯ŝe̯u̯ m a l a i̯ i l i - n n a i̯ í n t i .

Amú nú mái̯ mânî́ŋcâ nimî̆ malái̯. Amū [ε] píni ... Şî la núnţ, înnai̯ínti̯ făŝẹ́ cíti̯-om‿malái̯, di-ţ spărẑe̯i̯ ćapu ! Da amū tăţ fac píni álbâ !

Dumbrăveni (Suceava)
(SIMIONESCU LUCREŢIA — 49 de ani)

Culegere şi transcriere :
ADRIAN TURCULEŢ
(cules : 1971)

14. [NUNTĂ LA BĂNIA]

[...] cîn‿să̆ áflă̯ uŋ‿copíl cu u̯o fátă̯ / cu̯opílu spúńẹ la pă̯rínţ că-i̯ pláśi̯ dă fáta ái̯a // atū́ś pă̯rínţî măi̯ cu alćẹ ńámur̥i̯ să duc îm‿piţít // aşá să ḍíśẹ / m̥ piţít // ş-atū́ś dî̆ă̯rui̯i̯ cíta [1] fî̆áta şî să-nţăl'ég cîn‿să fácă̯ nū́nta // dúpă śi̯ s-or înţăl'és / or plicát / to̯átă lúmi̯a / şî / în vri̯ẹ́mi̯a cîn‿s-o vu̯orbít lå [ε] / fac núntă̯ // la núntă să duc ćíńẹri şî ki̯ámă nuntáşî // şî dăẕári [2] // şî părínţî ki̯ámă pr-ăi̯ bătrî́ń //

dumíńică đimińáţa nuntáşî s-astrî́ŋg la nă̯ş // cu náşî / cu toţ / să duc la ăl ćínăr la fruşćúc [3] // dî la fruşćúc să̊ duc cu tu̯óţî / să i̯a pr-a ćínără / să i̯a gu̯óvii̯a [4] / şî̆ să duc la bisă̯rică / la cunuńíi̯ĕ // dúpă śi̯ s-or cununáť / i̯es afáră / măi̯ fag‿źu̯oc / pitri̯ẹ́śiri // şî // cîn-să vu̯orbi̯ésc i̯ẹi̯ / să-nţăl'ég să mi̯árgă la prînḍ // cîn‿púńi̯ şî̆ cumnátu dă̊ mínă // [*Anchetatornl* : cumnátu dă mínă śiń-i ?] // cári̯ pu̯ártă pă̯ŋcl'íca [5] / îi̯ ńam cu ă̯l ćínăr // mi̯erg la prínḍ // dúpă ś-or prînḍít / víńi ćínsta / dárurî̆li fi̯ẹ́ći // ńámŭ̯rli o dî̆ă̯rui̯ẹ // dúpă śi s-o strîgát ćínsta / măi̯ stáu̯ / mă̯i̯ pitri̯éc / mai̯ cíntă / măi̯ źu̯ácă̯ // atū́ś i̯a pr-a ćínă̯ră̯ şî să̯ duc la cása [ε] băi̯átului̯ / la cása fiśórului̯ // atū́ś strî̆că / núnta. /

1 *cita* „puţin, puţintel"

2 *dă(r)zari* „chemaţii miresei care îi duc hainele de zestre" („dîrzele")

3 *fruştiuc* „mîncare de dimineaţa, dejun"

4 *govie* „mireasă"

5 *pănclică* „panglică"

lűń đimińáţa / mặi̯ amînắt[6] / să proastrîŋg[7] tᵘoţ / cu náşî / cu tu̯óţî şî / a ćínărặ să-mbrácặ álcùm / să l'ágă năpᵘói̯ // aşá să spúńĕ la noi̯ / să l'ágă năpᵘói̯ // atűś să duc să să spi̯ẹ́l'ĕ la rîu̯ // [...]

6 *aminat* „tîrziu"
7 *se proastring* „se string iarăşi"

Bănia (Caraş-Severin)
(PIRTEA BRÎNDUŞA—55 de ani)

Text inedit (NALR-Banat)
Culegere şi transcriere : E. BELTECHI
(cules : 1971)

15. [ÎNTÎMPLARE CU CAI]

... dúpă śĕ m-am băgat îŋ colectív / toţ ᵘắmińi au̯ cai̯ / mai̯ adúc acás‿cắtă cíta[1] i̯árbă ... / ḍíśĕ máma cắtă míń‿ścặ[2] : „i̯a şî tu o păréke dă cai̯" // [...] íntr-o ḍî / la i̯ácob gⁱórgⁱĕ i̯eráu̯ cai̯‿acoló o fo-n ştal[3] ... // nå ! ... să prínđĕm cai̯i că mi̯ẹ́rźĕm la plug // puşắi̯ i̯o pră i̯ĕi̯ hamurílʷi̯ [...] prī̆şắi̯ tᵘot / cîn‿să dau̯ ... / opritᵘórilⁱ nu l'-am mai̯ puz‿la gúşă[4] / la i̯ĕi̯ la ... / să plʷẹ́śi̯ cośíi̯a[5] // „hái̯da dói̯nå !" / „hài̯da mírĉå !" / nᵘå ! / cośíi̯a-ntr-o párćĕ / cái̯i-ntr-ài̯aláltă ... / ˆắsta ... vˆắrî -mⁱo bặbˆắţ / cắ i̯ĕl să ríđĕ ş-acúma / sắ‿śepú a rîđĕ : „únđĕ drácu să me̯árgă cai̯i / śⁱcă / făr‿dă ᵘopritᵘórⁱ ? ... că nu măi̯ ... pu̯ắćĕ să trágă cośíⁱa" // mă scoborí‿i̯a‿dă‿nóu̯ / şˆ‿puşắi̯ atűś opritᵘórilʷẹ / şî‿am prī̆s cái̯i cum trⁱẹ́bă / că n-am îmblát cu cái̯i dă cî‿mi-s pⁱĕ lúme / păn-atũś // ş-acúma i̯ar nu mai̯ am.

1 *cătă cita* ... „cîte puţină..."
2 „zice că"
3 „grajd" (germ. *Stall*)
4 „gît"
5 *cocie* „căruţă, trăsură" (sb. *kòčija*)

Lăţunaş (Timiş)
(BĂBĂŢ ION—34 de ani)

Text inedit (NALR-Banat)
Culegere şi transcriere : I. FAICIUC
(cules : 1970)

16. [CUM SE ÎMBRĂCAU BĂRBAŢII MAI DEMULT

u̯ắmińi ᵘor purtát pră piśu̯ắrẹ // or avút ştrimfⁱ[1] dặ línă / făcúţ / lũź / pínă la źenúŋkⁱ // atűś / or avút opī́ś / cu curⁱẹ́l'i / cu gurgúi̯[2] // ave̯áu̯ obⁱẹ́l'ĕ / rᵘóşîi̯ / făcúćĕ / ţăsúćĕ dă mui̯érⁱl'ĕ lor // ş-atűś / avi̯áu̯ curⁱẹ́l'ĕ / măi̯ d-un źẹ́źĕt

1 „ciorapi"
2 „vîrful opincii ridicat în sus"

dă láćĕ / şî cáre le trăśá prîn nojíţăl'i[3] dă la opĭ́ś / şî l'e-m̥făşurá d-o pálmă pră dúpă piśór // în sus or purtát / pă la pi̯ẹ́l'e̯-or purtát izmi̯ẹ́ńẹ / dă pĭ́ḍă / nu ca acúma / dîn ále̯a dă pămúcă[4] // dă pĭ́ḍă / ţăsuće i̯ar dă mui̯érili lor // şî dup-ái̯a śu̯áriś dă línă // kimi̯ẹ́ṣa i̯ára‿aşá o fost / / lúŋgă / sã‿śĭ́źáu̯ cu curi̯áu̯ă / curi̯áu̯ă dă dóu̯ă źẹ́źćĕ // álţî purtáu̯ prắşkii̯[5] / d-ále̯a láćĕ aşá / tắćẹ cu bumb-im̥formáće[6] / făćúći̯ dă mái̯stori̯[7] // ...

Şuştra (Timiş)
(SIGMAN IOSIF — 57 de ani)

Text inedit (NALR-Banat)
Culegere şi transcriere: N. MOCANU
(cules: 1971)

3 „găurile de la marginea opincii"
4 „bumbac, vată"
5 „chimire"
6 „cu nasturi (ţinte) ornamentate"
7 „meşteri"

17. [CUM SE FAC VOPSELE]

Fáśĕ đi̯ cu̯ọ́jă đĕ áńin[1] fárbă[2] ńágră; đi̯ cu̯ọ́jă đĕ nuc, vînătu̯ọ́ńĕ; đi̯ cu̯ọ́jă đĕ frásîn, ái̯a i̯ără vínătă.

Dạ púńĕ şî cíta[3] cojíţă[4] şi cíta cărăbu̯ói̯[5] şi cíta pi̯átră ácră.

Pecinişca (Caraş-Severin)
(NICOLAIE GOLOPENŢA — 50 de ani)

ALRT II, p. 3
(cules: 1932)

1 „arin"
2 „culoare"
3 „puţină, puţintică".
4 „substanţă, sub formă de coajă, din care se fac vopsele"
5 „vitriol negru"

18. [CUM ERA SĂ FIE OMORÎT SUBIECTUL DE UN TAUR]

Úi̯-ćĕ, dómnuli̯e, socoćála aşá-i̯ đi la bic[1]. I̯o am luvát bícu cu supţîńẹ́re[2] pẹ an.

Întîmplárẹa o fost aşá: L-ã‿luvát đĕ lanţ. I̯ĕl m-ọ pus cápũ-spináre ş-o plecát cu míńĕ đim‿pări̯ẹ́ćĕ-m‿pări̯ẹ́ćĕ. I̯o i̯-am pus mína-ntr-uŋ‿cu̯orn ş-ai̯aláltă-ntr-alt cu̯orn. Pa̯ŋ-cînd m-o trînćít jos. Dúpă ái̯a s-o pus cu piśu̯ọ́rili pẹ míńĕ. Dácă nu i̯eri̯á alt u̯om să đẽ-i̯ĕl, i̯o i̯erẹám mort.

Şî cu ái̯a am scăpát.

Pecinişca (Caraş-Severin)
(ION GOLOPINŢA — 72 de ani)

ALRT II, p. 1
(cules: 1932)

1 „taur"
2 „susţinere"

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

19. [MĂSURATUL LA OI]

Să măsu̯ǫ́ră, cînd víńĕ ómu la brínḑă. Mă̯i̯‿intíń víńĕ u̯ómu cu lápćĕ mă̯i̯ mult, dúpă i̯ĕl víńĕ cáre-i̯ cu lápćĕ mă̯i̯ mic. Áşća-z‿băśu̯óń.

Stăpíńi cáre au̯ păcurár^{i}, ái̯a-z‿băśu̯óń, şî cáre n-au̯ păcurár^{i}, cáre or dat u̯óil'i-m‿păzít, ái̯a-z‿bîrcáş. Dar tótodàtă, cînd primi̯ę́şćĕ lápćili, atŭś şî i̯ĕl îi̯ băśu̯óń.

I̯ĕl dă mîŋcáre la păcurár^{i} cît áre lápćĕ đĕ căpătát. Cînd o isprăvít lápćili, víńĕ áltu dúpă i̯ĕl, cáre-i̯ mă̯i̯ mic îm‿brínḑă.

Măsurátu să faś-aşá: Să púńĕ o źumătáćĕ măsúră î‿śubăr, şî bágă ţáŋcu [1]. Şî-l scu̯ǫ́ćĕ afáră ţáŋcu şî-l crestáḑă pănă úńđe-i̯ ud. Ş-atŭśa bágă măsúra şî i̯ar bágă ţáŋcu şî i̯ar crestáḑă o crestătúră mă̯i̯ máre úńe-i̯ ud. Şî aşá pínă s-o umplút śubăru.

[1] *ţanc* „beţişor cu mai multe crestături cu care se măsoară laptele la stînă"

Glimboca, (Caraş-Severin)
(IOSÎM SUCIU — 59 de ani)

ALRT II, p. 16
(cules: 1932)

20. I̯ÁRBA FI̯ÉRI

Am audít că să dăşkíđĕ fi̯ę́ril'i dă i̯a, dácă-o puń la fi̯ę́ril'i dî la piśu̯ắril'i cáilor. Că mai̯ năi̯ínćĕ ńĕ duśám cu cái̯i îŋ‿cîmp şî l'-am pus la cai̯ la piśu̯ắre fi̯ę́ril'i, ca să nu pu̯ắtă lu̯ótri [1] să-i̯ dăspi̯ę́điśi̯, să-i̯ fúr^{i}e. Şî dác-or pus i̯árba fi̯ę́ri, s-or dăşkís fi̯ę́ril'i ş-aşá or putút lótri să dúcă cái̯i.

[1] *lotru* „hoţ"

Vălcani (Timiş)
(SOFRONIE ROŞU — 72 de ani)

ALRT II, p. 34
(cules: 1934)

21. [DESPRE VIE]

I̯aca colo 'n Cod'in era vi̯ńe maŕe; atunśi̯ era trei̯ ńe̯amuri̯ [1] d'e struguri̯: ńegri, pă urmă cu bo̯amba [2] măi̯ măruntă, lunźi̯, apăi̯ cu bo̯amba maŕe, îi̯ zîśe̯a plo̯apă. S-o stîrpit d'e do̯ozęśi̯ d'e ańi̯ vińi̯a vęt'e, s-o pus vińe d'in alt'e ţări̯ şî numa fişpanu [3] măi̯ aŕe vińe.

[1] *neam* „fel, soi"
[2] *boambă* „boabă"
[3] *fişpan* „prefect"

Densuş (Hunedoara)
(ION FĂLĂITARU — 69 de ani)

DH, p. 117
cules: 1913)

22. [CUM ZISEȘI, DE PE OI CE TUNDEȚI?]

D-ápo-l'e túnd'em aşá, primavára, dúpă ĉe i̯ę́se d'e să dúĉe ńáu̯a, zăpáda. Atúnĉa dácă dă căldúra, l'e túnd'em. Şî dúpă ĉe l'e túnd'em, t'índ'em [1] líṅa ş-atúnĉa l'e băgắm înt-u̯n ĉubắr, líṙa, înt-õ‿ĉubắr cáre spắlăm hái̯ńe, curát. Şî púṙem ápă pe focᵘ, ş-o-ŋcălzím, ş-õ-mulţím, ş-ápâ băgắm pi̯ i̯a. Ş-o lăsắm d'e ástăz şî pắră mîńe d'e să mǫ́i̯e, c-atúnĉa, vez, îi̯ cu zmîrdǫ́re [2], cu t'ínă d'i̯ pi̯ i̯ę́l'e. Ş-atúnĉa mę́rẑem cu i̯ę la vál'e ş-o spălắm. Şî dup-aĉę́ę dácă se zd'íĉulă [3], o cărmărắm [4], o púrem în t'ę́pt'ir, i̯est‿áşa on fel' d'e t'ę́pt'ir, ş-o t'eptăṅắm, ş-o fáĉem cáĕr, ş-o tǫ́rĉem. Ş-atúnĉa púṙem hái̯ńe-n i̯a.

1 vb. (*a*) *tinde* „a întinde"

2 „murdărie"

3 vb. (*a*) *(se) zbiciula* „a se zbici"

4 vb. (*a*) (se) *cărmăna* „a scărmăna"

Ocoale (Gîrda de Sus), jud. Alba
(BORTĂŞ FLURIE—70 de ani)

V. ŞUTEU *Înregistrări de texte dialectale în Ţara moţilor*, în FD, VI, p. 209 (cules : 1966)

23. [CUM SE FACE BRÎNZA]

I̯o ã‿stát ĉíspṙăzăĉe anⁱ îŋ‿gúra strúnĝi ś-am mulsᵘ alắtur̯ea cu ĉobáni.

Dùpă ĉe străcurắ‿láptele, àpăi̯ daŋ́‿ḱi̯agᵘ îm‿putínă. Pe ᵘúrmă, cĩ‿i̯erá-ŋ́ḱi̯egátᵘ, îl strînĝám cu mínile. Îl pun̯ęám apói̯‿iŋ críntă [1] şi-l storĉám bíne. Şi pun̯ęám um‿bolován pe i̯ĕlᵘ şi-l lăsám acólo de dimin̯ęáţa pĩ‿la ańáẑˢ şi dè la ańáẑˢ pínă sára, de sára pîn‿dimin̯ęáţa, pínă cîn‿ne trebui̯a crínta, să să stu̯árcă. Ś-àpăi̯ îl lu̯ám diŋ‿críntă şi-l desfăĉán‿diŋ‿círpe şi-l puni̯ám pⁱe pátᵘ. Àpăi̯‿il lăsám să să doskáscă acólo o săptămínă. Ś-ápăi̯‿il făĉám brínḍă, îl zmicurámᵘ [2], îl sărámᵘ ś-ápăi̯‿il băgámu-m‿burdúfᵘ.

Àpăi̯ dĩ‿zắr făĉám úrda. Îl pun̯ęám pe fócu-ŋ‿căldáre şi făĉám focᵘ. Meştecámᵘ cu mătău̯úḍᵘ [3] de măstácîn curăţíd‿de cu̯áj'ⁱe. Àpăi̯ cînd înĉépę-a ḱę́rbe zắru, atúnĉ i̯ásă úrda şi mătău̯úḍu-l scu̯átem afáră. Àpăi̯ lăsăm úrda să ḱárbă cíteva minútⁱe, àpăi̯ o lu̯ắmᵘ înt-ũ‿săcúţᵘ de să stu̯árĉe. O lu̯ắm cu cái̯cu. Aśá-i̯ zíĉem noi̯ la líŋgura ai̯a máre : cai̯cᵘ.

1 „vas de lemn, deschis într-o parte, în care se separă caşul de zer"

2 vb. (*a*) *zmicura* „a fărîma"

3 „băţ cu ramificaţii la capăt"

Poiana Sibiului (Sibiu)
(MARIE BOZDOG—69 de ani)

ALRT II, p. 72—73
(cules : 1938)

24. [PĂSTORITUL]

Au̯ [oi] cíte zi̯éĉĕ, cîte dóᵘ̯ozi̯èĉ, ái̯ maᵃ̯i̯ mulţ; únu doi̯ dĩ‿sat cáre áre de la şai̯zi̯éĉ pĩ‿la şáptezi̯èĉ. Prímăvàra, ále fătătu̯áre fátă mńéⁱ̯i şî, dúpă ĉĕ vin de şáse săptămínⁱ̯, s-ali̯ég u̯óile de mńei̯ şî fáĉĕm brĩ́ză de la i̯ĕ́le, la hotár, pắnă la Costandínᵘ̯. Atúnĉ s-ali̯ég i̯áră şî le mînắm la múnte cáre-z‿bune. Ĉĕ́le maᵃ̯i̯ ri̯éle rămínᵘ̯ la hotár de hᵘ̯ópşă [1]. (Ne̯-adunắm dumíneca cíte pátru, ĉinĉ, şáse şî tomńím cíte úna în li̯ei̯ şî împărţím cárni̯a şî atúnĉ nᵘ̯oi̯ nú tríbui̯ĕ să mi̯ĕ́ĝĕm la fleşăríe [2] şî̱ ne v̱íne cu mult mai̯ li̯ézne ca la fleşăríĕ cárni̯a.) Ále de la múnte i̯áră mi̯égᵘ̯ de ḱilínᵘ̯ [3], ále cu lápte. Şî̱ fáĉĕm brĩ́ză de la i̯ĕ́le pắnă la Sfíntă Măríĕ. Şî̱ tót atúnĉ să cobu̯áră şî̱ ĉĕ́le sti̯ĕ́rpe cu ĉobáni dimpreᵘ̯únă, cu băĉíţa cu tót, de rămíne múntele gᵘ̯olᵘ̯.

Arpaşul de Jos (Sibiu)
(GHEORGHE VAS—55 de ani)

ALRT II, p. 81
(cules: 1931)

1 *de hopşă* „de tăiat în tovărăşie"

2 „măcelărie"

3 *de chilin* „separat"

25. [CUM SE LUCREAZĂ LÎNA]

O púnem în ĉubáre şi fi̯érbem, [k] ḱérbem, ápă. O amestecắm cu ápă réĉe ş-o púnem núma căldúţă pă línă pínă să acopleşéşte [1] ĉubắru bíne, [k] ǵíne. Şi lăsắm o ţîr[3]‿să să-mmo̯ắⁱ̯e. Dúpᵃ̆‿ái̯a îi̯ dăm drúmu la usúc [2] să să scúrgă. Ş-o púnem îŋ‿cᵘ̯óşurⁱ̯ şi nè‿ᵈ̱ĉem cu i̯a la vále ş-o spălắm. O adúĉem acásă şi o púnem să să scúrgă o ţíră̱ [3]. Şi dúp(ᵃ̆‿ái̯a ne lᵘ̯om ş-o tíndem pă culń şi pă gárdurⁱ̯, şi pă únde putⁱ̯ém; şi pă jᵘ̯os á mărúntă. O-ntoắrĉem dă dóu̯ă, trei̯ u̯orⁱ̯, ca să să úşte ǵíne. Dúpă ĉe s-a uscát, o strínĝem ş-o adúĉem îŋ‿cásă şi ne lᵘ̯om ş-o aléĝem dă gunoắⁱ̯e. Dúpă ĉ-am alⁱ̯és-o, o dúĉem la ma̱şínă şi o toarĉe şi dúpᵃ̆‿ái̯a o adúĉem acásă ţⁱ̯éve lunĝⁱ̯. Şi băgắm ũ‿fuz‿dă fi̯ĕr,[k] ḱĕr, şi dăpănắm pă mosᵘ̯ór. D-acóle̯a ne dúĉem şi le băgắm în alergătoắre [4] pă vărĝéle (dă h'ĕr). Şi d-acóle̯a‿păi̯ măsurắm rişḱitoắri̯li̯ p-ũ‿riş-

1 vb. *(a) (se) acopleşi* „(a) (se) umpl (peste măsură)"

2 „apă unsuroasă, la primul spălat a lînii"

3 „puţin"

4 „unealtă de lemn care serveşte l urzirea pînzei"

kitᵘór‿şⁱ-ápăi̯ púnem pă urzitọ́ăre̦ şi urzím pínă fáĉem dă u̯ob‿jurubǵíţe, dă nóu̯ă, pínă la zⁱéĉe̦. Şi dúpă ái̯a îm̦vălím pă răzbᵘói̯ c-um̦‿fógọş [5]. Dúpă ái̯a-nnăvădím [6] pĩ‿i̯íţe. Şi dúpă ái̯a pĩ‿spátă. Dúpă ái̯a púnem spáta-m̦‿vătále [7]. Dúpă ái̯a legắm gúra şi̯ băgắm o vărĝá. O legắm cu o sfọ́ără dă sul. Ş-ápăi̯ ţⁱésem cu̯-o suvéi̯că. Púnem áţili dă la íţe la potnóĝⁱ [8], ca să călcắm cu piĉọ́ărili, [k] cu ḱiĉọ́ărili, ca să rostím, să băgắm suvéi̯ca.

Covasna (Covasna)
(MARIA LAZĂR—62 de ani)

ALRT II, p. 91
(cules 1936)

5 „unealtă cu care se înveleşte urzeala pe sulul dinapoi"
6 vb. *(a) înnăvădi* „a trece firele urzelii prin iţe şi spată"
7 „dispozitiv, la războiul de ţesut, în care se prinde spata"
8 „tălpige (la războiuəp l ţesut)"

26. [OBICEIURI LA ANUL NOU]

Nⁱe vⁱerżelui̯ím [1]. Púnⁱem pi̯-o sítă o pă̄zătúră şî púni̯em pⁱe pă̄zătúră îm‿pọ́tru cólţurⁱ, dⁱe pọ́tru fi̯ę́lurⁱ: bọ̄nⁱ, sọ̄́rⁱe, pínⁱe şî cărbúnⁱ. Ápoi̯ o púnⁱe, o pu͡ârtă‿o fumi̯ę́i̯ĕ pi la fìi̯ecắre cîţ sînt îŋ cọ́̄să. Áltu nímere pⁱe bọ́nⁱ: aŝę́ę-i̯ bun. Şî píni̯a-i̯ búnă. Sọ́̄re̯a-i̯ greutọ́te. Şî cărbúnilⁱe íŋcă nu-i̯ aşă̄ bun.

Să mai̯ duc fi͡ętilⁱe îŋ‿grọ̄jdⁱ, pi-ntuni͡ęrec şî prind dⁱe u͡ai̯ĕ. Dí̱că príndⁱe ọ́lbă, atū́ŝa, zíŝĕ că-i̯ bălọ́n bărbọ́tu. Şî dí̱că príndⁱe ni̯ắgră, atū́ŝa zíŝĕ că-i̯ ni͡egru bărbọ́tu.

Mai̯ fọc din tínă uŋ‿colăŝḗl ca uŋ‿covríc şî crọ́pă níştⁱe ţănduri͡ęlⁱĕ [2] ca níşte̦ ǵúfe [3] şî le-mplíntă în tínọ̄-ŝę́ę şî le̯-aprínd̦ⁱe. Di̱că ḱícă-nnúntru acólo-n ńíşlocu grᵘópḱi, atū́ŝa zíŝĕ că mu͡ârⁱe ĩ‿ọ́nu âŝḗlâ.

Mihăileni [sat Livezi] (Harghita)
(RUSANDA GAVRIL—56 de ani)

ALRT II, p. 215
(cules : 1936)

1 vb. *(a) (se) vergelui* „a căuta să se ghicească soarta cuiva"
2 „aşchiuţe"
3 *ghiufă* „chibrit"

27. [CUM A ARS O ŞURĂ]

O fost aşá c-o vint [1] õ‿veĉín pe la tri dúpă ńḗzu nópţî ş-o strîgát: Măi̯, I̯ọ́ne, scolⁱ, că şúra ta árde! Şî i̯o atúnĉa am auzít şî m-am sculát dim‿pát rẹ́pede. Şî cum m-am sculát, aşá, spăriós, ã‿fuĝít, îŋ‿cămáşă şĩ-izmẹ́ne şî cu

1 „venit"

cápu gol, de úna[2] m◡poiátă[3] pe-ntunérec. Ş-an◡dat drúmu la yíte la tóte afără dim◡poiátă şi la porc la tod◡diu◡ cotéţe şî i-ă◡scos pe pórt-afără. Şî io, dúpă áia, ń-am lót nădrágî şi m-ă◡suít pe jîriáda[4] de páiă şî am puz◡ lepediáuă[5] úde. Şî lepediáuăle li-am tot udát întrúna, ca să nú iéiă foc páiăle. Ş-apói s-o◡dunát mai mulţ ómeni-acólo de li-am apărát páiăle şî şúra de n-ó lot foc. Şî aşá cu tótî li-am putút apără, c-o foz◡vrémia domólă. Şî cu cítă spáimă şi osteniálă, mulţăńítă luí Dumnezău, li-am putút scăpá pe tóte de n-o lúot foc. Apói dúpă áia mai tîrzíu, dácă s-o domolít fócu, m-an◡dus şî m-au◡ cotát yítele şi pórci; de de-gá ńi li-au◡găst[6] pe hotár-i, aşá spăriós pe cum ă◡fost.

2 „de-a dreptul"
3 „grajd"
4 *jireadă* „şir"
5 *lepedeu* „cearşaf"
6 „găsit"

Vînători (Mureş) (MIHĂILĂ DRĂGHICI—50 de ani)
ALRT II, p. 80 (culeş: 1931)

28. [CUM SE FACE MÎNZÁLA]

Dácă faĉ mîzála[1] cu tărîţă de grîu, ápăi pui ápa şi liérbe şî ĉápă şî sáre ş-o ţîr[2] de ũsúră. Şî cîn îi hártă, ápă o pui péşte tărîţă ş-ápu[3] o méşteĉ faín[4]. Ş-o faĉ cu dóuă zíle mai néntre[5] pănă pui pîza, să să dost'áscă.

1 „scrobul cu care se mînjeşte urzeala la ţesut"
2 *o ţîr de* „puţină, puţintică"
3 „apoi"
4 „bine, frumos"
5 „înainte"

Micăsasa (Sibiu) (SOFIA MAILAT—56 de ani)
ALRT II, p. 77 (culeş: 1933)

29. [CUM SE SPALĂ LÂNA]

Fáŝĕm ápă şerbínt'ĕ şi lína o aşăzăm î◡şubăr şî púńĕm ápa ferbínt'ĕ cînd príńd'ĕ-a fáŝĕ mărzéle píst'e línă.

O lăsăm dóuă, tri ŝásuri să să móiĕ ş-ápăi o zol'ím[1] bíńĕ şî mérem la um◡părău; acólo luăm tăt cît'-o línă în◡coşárcă[2] şî ńĕ băgăm î◡ápă şi púńem coşárca pe ápă. Úntră ápă-n◡coşárcă ş-î-ápa áia o zol'ím.

1 vb. *(a) zoli* „a spăla, frecînd"
2 „coş"

Voiniceni (Mureş) (MĂNIŞOR ANICA—53 de ani)
ALRT II, p. 111 (culeş: 1937)

30. GROȘT'ÓR

Îl mănî̃ŝ cu col'ę̆ș̆ă[1] cáldă. Faŝ și pápă[2] d'ĩ‿i̯ĕl. Și faŝ și d̥ăvói̯[3]. După ŝ-ai̯ lo̯o̯t groșt'óru[4], sămăĉíșa[5], o pui̯ língă foc, să să sco̯că[6]. Și după ŝĕ-i̯ sco̯ptă, s-o al'ĕ́s d̥ăr d'ĩ‿i̯ę̆. D̥ăru-l țîpĉ sau̯ îl dai̯ la ńę́șt'ĕ porŝ și ŝĕ́-i̯ párt'ĕ sto̯rsă d'ĕ d̥ăr, o pui̯ cólo-m‿bl'id pe groșt'ór ș-apu̯ mę́st'ĕŝ laoláltă și pui̯ o țîr d'ĕ[7] sáre. Și să numę́șt'ĕ d̥ăvói̯.

Prundul Bîrgăului (Bistrița-Năsăud) (LUCA TANCA—47 de ani)

ALRT II, p. 95 (cules : 1930)

1 „mămăligă"
2 „mîncare preparată din smîntînă, îngroșată cu mălai"
3 „brînză de vaci cu smîntînă"
4 *groștior* „smîntînă"
5 *sămăchișă* „lapte prins, chișleag"
6 vb. *a scoace* „(despre laptele prins) a încălzi ușor, să se aleagă zerul"
7 *o țîr de* „puțină"

31. GÎNDÁC ÁŁBU̯ D'Ĕ CÁSĂ

Zíĉĕ̆ că o fost ũ‿u̯om ș-o femę́i̯ę̆. Femę́i̯-aĉę́i̯ĕ și cu u̯ómu o avú‿doi̯ prunĉ[1]. Și la-mńázăz li̯-o făcú‿tocánă ᶜmămăligăᵓ cu lápt'ĕ. Și tátă-so o mîŋcátu-ŋ‿cásă și cu mắ-sa ș-o̥m‿pruŋcu̯. Și únu o mărs afáră pă prízmă și o mîŋcát acólo. Și o vinít o̥ŋ‿gîndác ᶜșarpeᵓ d'ĕ su prízmă[2] și i̯-o bău̯ú‿lápt'ĕle d'i la pruŋc d'im‿blídu̯. Și prúŋcu l-o mădărítu-l[3]. Ș-o mărs prúŋcu-ŋ‿cásă cu blídu ș-o zîs :

— Mămúcă, púńĕ-m‿lápt'ĕ ! Da o zîs mắ-sa că :

— Ĉ-ai̯ făcú‿cu lápt'ĕle? [Ad'ínt'a[4] ț-am pusu̯. O zî‿prúŋcu :

— Mămúcă, am um‿pui̯úț.

Și i̯-o mai̯ pus lápt'ĕ la pruŋc al du̯óile̯a. [Și] s-o dus prúŋcu pă prízmă i̯ară și tátă-so și mắ-sa o pînd'ít pă fere̯ástă să vádă că ĉĕ̆ pui̯úț áre̥ prúŋcu. Și̯ o vińít gîndácu la blid la pruŋc i̯ară al du̯óile̯a și̯ prúŋcu-l tăt mădăre̯ę̆. Și̯ i̯-o bău̯ú‿lápt'ę̆le d'i la pruŋcu̯. Ș-o vinít prúŋcu-ŋ‿cásă, să-i̯ púi̯ĕ mắ-sa lápt'ĕ. Și̯ n-o vru‿să-i̯ púi̯ĕ mắ-sa lápt'ĕ. O zî̯ :‿Șăz îŋ‿cásă !

1 *prunc* „copil"
2 „prispă"
3 vb. *(a) mădări* „a alinta, a dezmierda"
4 „adineaori" ; *adintea* < lat. *ad de ante*

Ş-o pus u̯ómu lápt'ĕ dúłčĕ-nt-ọm‿blíd u̯, şi̯ s-o dus cu i̯ĕl pă prízmă. Şi l-o pus pă prízmă ş-o aşt'ĕptát gîndácu să víi̯ĕ, pui̯úţu prúŋcului̯. Şî cînd o viń́ít u̯, prúŋcu o văzút că vínă pui̯úţu lui̯; o strîgá‿cắtă tátă-so să nu-l om o̯ọ́ră. Şî tátă-so l-o omorít u̯. Ş-o murí‿şî prúŋcu, cînd o murít gîndácu.

Groşi (Maramureş) ALRT II, p. 155
(POP GĂVRILĂ—34 de ani) (cules: 1930)

32. [CÎINELE DE LA OI]

Dómnu vămáş o viń́ít dă la Tórńa şî i̯o am păscút u̯ắile píngă[1] drúmu T u̯órńi. Şî cíńile m i̯ĕu̯ s-o dus cắtă i̯ĕl. Şî i̯ĕl dălóc o scos răvorvẹ́ru, să-l púşt'ĕ. Şî i̯o ã‿strîgát:

— Dómnule, nu-l puşcá, că-i̯ cíńĕ scump! I̯ĕl o zîs:

— Cum îi̯ scump? Zîc:

— Aşá-i̯ scump că m-abát'ĕ[2] u̯ắile mai̯ mult dăcît ĉinĉ-şásă boi̯tár i̯[3]. Atúnĉ dómnu şăf o zîs:

— Vri̯äu̯ să văd. Atúnĉ i̯o dăloc am zîs:

— Cádēt! — cắtă cíńĕ. Vínă la míńĕ! Dú-t'ĕ ş-abát'ĕ u̯ắile năpói̯ d-acólo!

Dăloc s-o lu̯ắt cíńile şî s-o dus. Ş-atúnĉ i̯o l-am oprít cînd i̯ĕrá la jumătát'ĕ cále̯a, că mere̯ẹ́[4] pă lắture̯a cáre n-o trăbuít. Ş-am zîs:

— Dắ-t'ĕ la dri̯ápta!

Şî cíńile s-o dat. Şî dómnu vămáş o stat şî s-o ui̯tát. Ş-atúnĉ cíńile o vint cu u̯ắile. O vint, o vint, o vint cídva dăráb[5] ş-o i̯eşít d-o lắture dă u̯ăi̯ şî s-o ui̯tát la míńĕ ĉe-i̯ mai̯ spun. Că i̯ĕl o şt'iút că trắbă să-i̯ mai̯ spun ĉĕ́va. I̯o i̯-am dat sămn:

— Mai̯ abát'i-l i̯ĕ!

— Atúnĉ i̯ar o i̯ĕşít şî s-o ui̯tát. Atúnĉ am zîs:

— Dăstúl.

Am răd'icát bríŋca[6]. Şî dómnu vămáş o zîs:

— Îŋc-aşá n-ã‿văzút cíńĕ.

1 „pe lîngă"
2 vb. *(a) abate* „(a) întoarce"
3 *boitar* „ajutor de cioban"
4 vb. *(a) mere* „(a) merge"
5 „bucată"
6 *brîncă* „mînă"

Pecica (Arad) ALRT II, p. 39
(IEVRAM PANTEA—61 de ani) (cules: 1931)

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

33. SĨZÎI̯ẸŃI

Ńe căpătắm[1] sĩzîi̯ẹńi și le puńḗm acásă la obláĉ[i̯][2] și pîŋ‿cíńi̯pă și pîn tẹńt'[k'][3], pîŋ‿grắd'[g']ină, pă la scîrtavéț[4]. Ìĉẹ c-aşẹ́-i̯ bíńẹ și pui̯[5], legát'[k']ẹ-nt-o bótă[6].

Roșia (Bihor) ALRT II, p. 138
(BRĂDĂU OANA—56 de ani) (cules: 1937)

1 vb. *(a) căpăta* „(a) culege"
2 *oblac* „fereastră, geam"
3 „porumb"
4 *scîrtavete* < *crăstavete*, prin metateză, cu *ă* neaccentuat > *î*
5 conjunctivul format cu morfemul *și*
6 *botă* „bită, băț"

34. [CÎND A VENIT LUPUL LA OI]

Şid'ẹ́m aşẹ́ d'imińáța cîn‿să faĉẹ́ zú[u̯]ă, şid'ẹ́m culcátă pa bitúșẹ[1] lîŋga d'ẹ́lńița[2] stá[u̯]urului̯ d'i la u̯ăi̯. Ploi̯ẹ́să tătă nọ́pt'ẹ și i̯erám [u̯]údă și-mń i̯erá lẹ́ńẹ tari d'i sã‿t'id'ẹ́u̯ [u̯]ót'i la míńi d'i s[u̯]omn. U̯óili șid'ẹ́u̯ și i̯ẹli ĩ‿stáu̯or și rugumáu[3]. Cíńili i̯era și i̯el tăt u̯ud[u̯]. Nọ, d'i la [u̯]o vrẹ́mẹ núma sîmțắsc că u̯ói̯ili înĉep să să míșt'ẹ pã stáu̯or. Mã‿[u̯]ui̯tát‿odátă la i̯ẹ́li și i̯ár am înĉepút să clipot'ésc[4] d'ĩ‿[u̯]ot'[i̯]. D'odátă núma văd că u̯ói̯ili fug tăt'ẹ golomóz[5] îŋ cólțu stá[u̯]urului̯ d'i cata míńi. Lúpu o sarít ĩ‿stá[u̯]ur o lu[u̯]át-õ‿mńel mai̯ mári d'i dupa cap[u̯] și s-o dus cu i̯el. I̯o di spái̯mă și d'i fríc̦ă nu putẹ́m strîgá, n-avẹ́m glas, mń-o pt'erít pantru momẹ́nt glásu. Cînd‿am vazút c-o sarít cíńili ș-õ‿ĉepút să látri, d'i núma rasunáu̯ d'álurili, ã‿ĉepút și i̯o să strîg:

— Lúpu la u̯ăi̯, măi̯!, lúpu la u̯ăi̯! Lúpu s-o dus cu mńélu [...]

Cîmp (Bihor) TG, p. 172
(TEAHA MARIE—48 de ani) (cules: 1955—1956)

1 „cojoc scurt cu mîneci"
2 *delniță* „(la staul) gard de nuiele"
3 vb. *(a) ruguma* „(a) rumega"
4 vb. *(a) clipoti* „(a) clipoci"
5 „boț"

35. [ÎNTÎMPLARE LA NUNTĂ]

S-o făkut odată nuntă în Ursadŭ; š-am fo ši yo popt'ită la nuntă. Ši m-am dus[u], ši kîndŭ-mĭ petrečèm may bińe, am văzut[u] pă mama juńeluy strîgînd „tulay"[1], înkăirîndu-să dă kapu kă n-ar'e kăputŭ[2] la brîw. Da ind'ĭ[3]-o fi kăputu iy o̯are? Am išit afară ši l-am văzut în val'e moyèt d-on fečorŭ karĭ o vrut šî yèye[4] fata may naint'i.

1 (interj.) „ajutor"! vai!"
2 „haină scurtă, purtată peste cămașă"
3 „unde"
4 conjunctivul format cu morfemul *și*

Dak o dus kăputu babiy n val'e, s-o may dus la mătušę fèt'iy ši y-o desl'ega vaka dî^{n} ištalăw [5] ši y-o dus în tîrnats šî mînče tènkyŭ [6]. Ši kapril'i l'y-o suit în podŭ. Š-o avut un bătrîn surd^{u}. Ši s-o skulat^{u} bătrînu šĭ-o văzut vaka mînkînd^{u} pă tènkyŭ ši kaprili zbîrlontsat'i [7] n p^{w}od^{u}. Bătrînu-o strîgat „tulay", k-o gînd'i kă-y draku la iy ĩ p^{w}od^{u}. N-o fo draku, šĭ-o fost kaprili; s-o suit^{u} akolo n p^{w}od^{u} ši l'i mulgî [4].

5 „grajd".
6 „porumb"
7 *zbîrlonțat* „cocoțat"

Ursad (Bihor)
(IULIȚA GHERMAN—33 de ani)

D. ȘANDRU, *Enquêtes linguistiques ... IV. Le Bihor*, în BL, IV, p. 174 (Cules: 1936)

36. [DESPRE DOI FECIORI]

S-o lwat doy fečyorĭ ši s-o dus šî sî baje [1] sklujĭ. S-o ntălńit, s-o dus^{u} la o dǫamnă ši dǫamna zîče kă-y yè dă sklujĭ, numa dakî nu ar vorovi [2] spurkat [3]. Iy [4] o zîs kă nu vorbăsk spurkatŭ [...]

1 conjunctivul format cu morfemul *și*
2 vb. *(a) vorovi* „(a) vorbi"
3 „trivial, obscen"
4 *i̯i̯ < i̯i̯i̯ < i̯ei̯*.

Peștera (Bihor)
(TEODOR GLIGA—35 de ani)

D. ȘANDRU, *Enquêtes linguistiques... IV. Le Bihor*, în BL, IV, p. 179 (Cules: 1936)

37. [CUM SE FACE NUNTA]

Da că núnta aș̨ę să fā́ĉĕ: că dácă mę́re fiĉṓru la fā́tă ș́-o peț̨ę́ș̨t'ĕ, atúnĉ apói̯ ĩ̃ș̨t'ímbă ińę́le. Atúnĉ apói̯ îi̯ gáta cred'ínța [1], o-ŋcred'inț̨át [2] amú [3] atúnĉ. Dúpă aĉę́ s-o dus la notā́roșu [4], s-o scris afā́ră [5]. Ș-atúnĉę o trecút zílile cít'ĕ úmblă. Ápui̯ i̯ar o mărs napói̯ la notā́roșu și s-o cununát. D'ĕ la notā́roșu i̯ar o mărs la pópa și s-o cununá‿și la p^{u}ópa. Pínă i̯ei̯ o umblát p-acólo, pîn-atúnĉ părínțî acásă s-o pregătít cu tǫ́t'ĕ mîŋcā́rile și băutū́rile să fíi̯ĕ gā́ta. Ș-ápă p-atúnĉ, pă cîț o fost t'ĕmáț la núntă, tăț o fost acólo. Ș-ápoi̯ atúnĉę s-o prĩs și ș-o mulătít [6]. Țîgā́ńi o ĉetărā́t [7]. Tăț s-ǫpucā́t a jucá. Ápoi̯ dúp-aĉę fę́t'ile ĉę́le d'ĕ núnă și vö^{ü}fíi̯i [8] o-nt'ĩs m^{i}ésile, socăĉíțăle [9]

1 *credință* „logodnă"
2 vb. *(a) încredința* „(a se) logodi"
3 „acum"
4 *notaroș* „notar"
5 *a se scrie afară* „a se afișa"
6 vb. *(a-și) mulăti* „(a-și) petrece"
7 *vb. (a) cetera* „(a) cînta din vioară"
8 *vöfiu* „vornic la nuntă"
9 *socăciță* „bucătărească (la nuntă)"

o pus mîŋcările-m‿blíd'ĕ. Apói̯ l-o dat la vö̯ü̯fíi̯ şi le̯-o purtā́t pă mi̯es̯ᵢ. Fẹt'ile d'ĕ núnă ọ pus tā́ljerile[10], líŋgurile, furcū́ţăle, cuţít'ile. Ş-ápui̯ o prĩs şi o mîŋcā́t ş-o bău̯ū́t.

Şi dúpă ĉ-o gătā́t, o strĩs mᵢ̯ḗsile, i̯ără s-o prĩs a jucá mai̯‿iŋcólọ. Ápui̯ dácă o jucát un dăráb[11] d'ĕ vrᵉ̯ẹme, ápui̯ s-o prĩs a jucá jócu mńirẹ́si. Jócu mńirẹ́si l-o jucát aşẹ́ că tăt dĩsu ᵘ̯-o jucát pă mńirẹ̯ā́să, mńirā́să. Cáre cum gătá d'ĕ jucát cu mńirā́sa, mere̯ẹ́[12] la mása índ'ĕ[13] şid'ẹ́ mńírile cu nănáşu-său̯, ş-apói̯ da ĉĕ voi̯ẹ́ d'ĕ jócu mńirẹ́si, or bāń, or ĉḗva hā́ńĕ, or pā́hară, órĉĕ vásă. Dúpă ĉĕ gătá, strĩjẹ́ tā́t'ĕ bot[14] ĉĕ căpătá mńirā́sa şi le puńẹ́zád'i̯i̯ĕ[15] şi merẹ́ cu i̯ẹ́le drept ĩ‿sóba[16] i̯ei̯. Atúnĉẹ dácă mai̯ avẹ́ vind'íĉi[17] kẹ́dve[18], îş mai̯ mulătẹ́ şí mai̯‿iŋcólo, dácă nu, i̯ar atúnĉ put'ẹ́ mẹ́re. Bíńĕ c-o dat jócu mńirẹ́si.

Voivozi (Şimian) jud. Bihor
(IULIANA HOLHOŞ—40 de ani)

ALRT II, p. 143
(cules: 1934)

10 *talger* „farfurie"
11 „bucată"
12 vb. *(a) mere* „(a) merge"
13 „unde"
14 „grămadă"
15 „şorţ"
16 *sobă* „odaie"
17 *vindic* „oaspe"
18 „poftă"

38. [OBICEI LA ANUL NOU]

[...] pâ la noi̯ pîn sát / la ... ánu nou̯ / la sîm̥văsíi̯ / să strîŋg fečóri şî ... să grăi̯ésc să strígă la fẹ́t'ĕ d'iŋ‿cọ́stă // să strîŋg mai̯ mulḍ‿laᵘ̯oláltă / şî̯ să duc în dọ́u̯ă d'álurᵢ // şî strígă únu la ... áltu [...] să duc şî strígă la ... únu la čā́lālált / strígă: „mā̃i̯ brái̯culĕ!" // čā́i̯a îi̯ răspúnd: „čā̃!" // „a cui̯ fátă nu să mā́rită?" spun a ... òrecui̯vá d'ĩ‿sat // între̯ábă că d'i că? // ş-ā́p‿i spúńẹ̆ că únā ... rămíńĕ d'ĕ bătú‿dóba / áltā ... i búnă d'ĕ ... ton[1] la curét'[2] / álta d'ĕ pút'ină la pẹpiń[3] / la cáre cum ... / şt'iu̯ i̯ĕi̯ să strígă // dup-ačā́ să strîŋg i̯ără la un loc şî cobọ́ră d'i pă d'al //

Călineşti (Maramureş)
(OANŢA NĂSTACA—19 ani)

Text inedit
Culegere şi transcriere: I. FAICIUC
(cules: 1975)

1 „butoi"
2 „varză"
3 *pepene* „castravete"

39. [CUM SE FACE BALMOŞUL]

bálmoju ... / să i̯ę ... unt cîn^{d}‿bad̦‿lápt'i̯l'ĕ // i̯ę́să unt pă̆ lápt'ĕ / lu^{u}óm unt^{u}-ačăla / îl púńę̆m îŋ‿cófă[1] / und'-avém noi̯ / avém cof‿acólo / şî ... d'in úntu̯-ačăla / şî mai̯ rămíńĕ jîntui̯ít[2] d'i la caş / şî mai̯ ńĕ́şt'ĕ ...î... nǫ...şufárcă[3] d'i pă̆ ^{u}úrdă / şî ... púńĕm acólo / şî să strĩ́ğă / şî fáčăm cît'-om‿bálmoj // púńĕm în čau̯ón / şî-l púńĕm la foc / şî sę́rbe / ş-apoi̯ púńĕm fă̆rină ... acólo / şî ... frę́cắm acólo pă̆ foc bíńĕ / şî lăsắm să si̯árbă / ş-apói̯ sę́rbe / şî i̯ę́să unt / şî ... i ... fǫ́rt'ĕ bun / nǫ ! // la ačăla-i̯ spúńĕ bálmoj //

[1] „doniţă"

[2] „zer, mai gros şi mai gras, care se stoarce mai pe urmă din caş".

[3] „spumă"

Văleni (Maramureş)
(NEMEŞ ILIE — 42 de ani)

Text inedit
Culegere şi transcriere: I. FAICIUC
(cules: 1975)

40. [ŞEZĂTORI]

Cătắm o cásă, ĉíńĕ ńĕ vrę́a a lăsá. Apói̯ acólo ńĕ strínĝĕ̆m o strĩsúră d'ĕ feméi̯ şî t^{o}ǫ́rčĕ̆m. Horím[1] acólo míndru.

Zin fečór^{i}; apúcă fúsăl^{i}ĕ. Să sărútă.

[1] vb. *(a) hori* „(a) cînta"

Bîrsana (Maramureş)
(PĂTROVAN DOCA — 60 de ani)

ALRT II, p. 158
(cules: 1930)

41. LUČÁFIŃI[1]

[1] în *lučáfińi*, *r* > *n* prin falsă regresie

Ačắi̯a o fost tri fraţ la o mámă. Doi̯, ačắi̯a mar^{i}, s-o dus pîm‿pădúre a vîná. Şî i̯-o mîncát o bábă. Ş-apói̯ o născút Ḱipărúş Voi̯ńíc. Şî cînd o fost d'ĕ o ḍî, ca cum ar si fost d'e o lúnă; şî cînd o fost d'ĕ o lúnă, ca cîn ar si fost d'ĕ un an. Ş-apói̯, dúpă čă o fost mai̯ máre i̯ĕl, i̯-o zińít în mínt'ĕ c-o mai̯ avút doi̯ fraţ. Şî mă-sa n-o vrut a-i̯ spúńĕ, că s-o t'ĕmút că s-a dúčă şî i̯ĕl şî nu l-a mai̯ vi̯d'ę̆ áltu. Şî i̯ĕl o ḍîs cắtă mă-sa că să-i̯ dę́i̯ĕ ţíţă pă

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

su‿tálpa cắsî. I̯ĕl aşắ o fost d'ĕ vit'áz c-o răd'icát tálpa cắsî. Ş-p-acólo i̯-o dat mă-sa ţíţă. Şî i̯ĕl o ḑîs :

— Spúńĕ-mń-ii̯, mămúcă drágă, că i̯ĕu̯ am avút doi̯ fraţ, or nu mń-i spúńĕ? [...]

Borşa (Maramureş) (TIMIŞ MARIA — 34 de ani) — ALRT II, p. 160 (cules : 1930)

42. [OBICEI LA ÎNMORMÎNTARE]

Fáčă socăčíţa [1] colač şî si̯ẹ́rbe şî dă la sărắč.

Îi̯ púńĕ [mortului] cắt'ĕ un l'ĕu̯ or' doi̯ şî crúča d'ĕ čáră în mînă.

Fáčă la şî̯ặ̆să săptămíń, fáčă a tríi̯a žî píntru mort.

Bîrsana (Maramureş) (PĂTRĂUŞ GHEORGHE — 35 ani) — ALRT II, p. 158 (cules : 1930)

[1] *socăciţă* „bucătăreasă" (la înmormîntare)

43. VÍI̯A

sâ dăşfúndă pămíntu la şái̯zăj‿di śendîm'étri cu hîrlét'il'e, cum să zíčĕ. Áʂa. În úrmâ se púne la un métru, să [ε] ... pun ţărúşĕ ş-să púńe la um‿métru, la um‿métru. Ibrídu americán s-ar púne la únu şî dou̯uḑăź, da noi̯ îl púnẽ‿la un métru. Báten‿ţărúş şi dúpă ţărúş fáčiŋ‿grop'.

Ápoi̯ lu̯om víţa al'e̯ásă ş-o culcắm, nu u băgắm drept, o púńeŋ‿culcátâ îŋ‿gru̯ápă, la şái̯zăź‿dă śintîmétri̯-adîśími̯, şî-i̯ scọátiŋ‿cápu dă sus. Coperím [1] cápu, fáčim muşurói̯ acoló, lu̯om ţărúşu care̯-a fost aculó şi-l púńem lîŋgâ cápu víţâ, ca sâ ştim úndi i̯ásâ lăstáru, dácâ i̯e plọái̯e múltă, şî cău̯utắm sâ nu să stríśi̯ lăstáru. Aşá. Dácă o [k] dúpă ĉ-a i̯eşíd‿d-aculó, pi̯-úrma mérźi.

Ē, mại̯ pin lúna mai̯ îŋgoló o cău̯utắm i̯ar, cîn‿dă lîstáru, u cău̯utắm sâ vidém. In‿fíńi, vidéŋ‿că-i̯ bun-o lăsắm agoló. Dúpă ĉ-o lăsắm agoló, pọáti câ mai̯ avém niscái̯va porúmb puş pi‿i̯a, śéva [2], nu‿aşá, ca sâ nu pérd'im pămíntu pínă cînd i̯ásâ i̯a mai̯ ... să-ntăréşte, fáĉi úmbră ... puńim porúmb şî-i̯ prăşím porúmbi şî umurắm şî burui̯ána udátâ cu prăşítu porúmb'lor. Umorím [3] şî burui̯ána de̯-acólo [...]

Al pátrîle̯a an, ápoi̯ mérźim cu cáru. Bunîţîléz‿dácâ púńim la trei̯, pátru sútẽ‿suz‿dă aşá,°e !

[1] Forma *coperi* este învechită.

[2] Accentuarea primei silabe se datoreşte influenţei graiurilor de peste munţi.

[3] Forma *umorim*, cu *u-* ca în etimonul slav, pare a fi arhaică.

Mérim [4] la [k] cu cáru la culés, lu̯om strúguri d-agoló [5], úna, áltâ, cu cáru sau̯ cu cărúţa, cu ĉe̯-avém, veňím cu i̯i̯i̯ acás. D'e fapt nu i̯-am putea̯ zdrupşí [6] aşá răpid'e, răpid'e şî dácâ i̯-ã‿lăsá vro dóu̯o zíle îŋ‿cărúţâ, mai̯ bine̯-ar fi. Vínu nu s-ar mă‿acrí. Câ i̯el îş fáĉi ferménţî ăi̯a ĩ, îŋ‿grămád-acólo.

Şî‿dácâ după dóu̯o, trei̯ zíle-i̯ ... púňe la zdropşî-to̯áre, púńẽ‿la pútină, nù măi̯ fi̯érbe. Vinu̯-a râmáz‿‿dúlśĕ. Fărâ ca sâ baź sariśilát [7] ĩ‿i̯el, că dácâ baź sariśilát, să acréşte̯ pi̯‿la Sfîntu I̯óhan îŋcoló, n-ai̯ śi măi̯ fási cu i̯el.

S-aşá sâ consárvâ vínu.

Godineşti (Gorj) TD-*Olt.*, p. 173—174
(DUMÍTRU TÍLE̯A — 73 de ani) (cules : 1963)

4 „mergem"; şi această formă este de origine ardelenească

5 Consoana *c* se sonorizează în graiul informatorului *(agolo)*; nu este, deci, o particularitate generală a graiului oltenesc.

6 „stropşi"; forma pare a fi rezultat din contaminaţia lui *stropşi* cu *zdrobi*

7 *Saricilat* pentru *salicilat* se explică prin etimologie populară.

44. FÎNTÍNA

Fîntína să fáĉe-n̥‿féli̯u următórĭ: cătăm ... zmîrcurle úne i̯éste níştᵛe i̯árbă, noi̯ o numím ţeperíg, ş-acoló socotím, u̯ámin̥ speĉi̯alĭ cáre ... să ocúpă cu aşá ĉevá, acoló ştím că e ĭizvór. Şi săpăm m̥‿pămínt, depínde dî tĕrén, şásâ métri, ob‿métri, zăĉe métri-m‿pămínt, fáĉem gro̯ap-aşá şi sco̯átem, p-úrmă le zîdím cu pi̯átră.

Nu ... [ε] cîn̄‿am aj'úns la ... de crédim că i̯e bíne ĭzvóru găsít, de cúrĝe [1] ápă, îl [k] adúĉem pi̯átra, aléĝem pi̯átrâ cam luŋgui̯áţâ-şa cam ale̯ásă şi zîdᵛím de jur împrejú‿gro̯ápa áe̯a cu pi̯átrâ pínă la suprafáţă. De̯asúpra fáĉim, le numím noi̯, ǵízde-i̯ zíĉem [...] Le fáĉẽ‿mai̯ muld‿dă ţimént [2]. Da-n̄ai̯íntĭ‿le făĉá de lemn... un̥‿fel de obéz aşá sau̯ ḱar drépţi să pune̯á de [ε] ĉirco-ferínţ- aşá ... să-ŋḱide̯á.

[Şi cum se numeşte asta?]

Fîntínă [k] şti̯ubéi̯ [3]; ai̯íĉa la noi̯ mai̯ mult şti̯ubéi̯. Fîntínă să numéştᵛe álta, care̯-o fáĉe de-i̯ ĭizvóru̯-afáră, îl fáĉe fíi̯e dᵛe pi̯átrâ, fíi̯e de̯ blană [4] şi [ε] îl, vine̯-aşa aplecátă şi i̯a ápă pe o guríţ-aşá-i̯ lásâ o portíţă de áe̯a, să nu̯méşte fîntínă. Şĭ‿la ĕşti̯a le zíĉẽ‿şti̯ubéi̯e̯.

Oteşani (Vîlcea) TD-*Olt.*, p. 54—55
(MARĜINE I. ǴÓRǴE — 71 de ani) (cules : 1964)

1 Particularităţile esenţiale ale graiului din Oltenia sînt cele munteneşti. Cele mai importante sînt africatele *ĉ*, *ĝ*. Alături de acestea există şi unele particularităţi nordice: închiderea, uneori, a lui *ă* la *â* *(luŋgui̯áţâ)*, a lui *e* la *i* *(fáĉim)*, lipsa desinenţei de plural (*obéz* pentru *obézi̯*) etc.

2 Cuvîntul are, la noi, două pronunţii, după cum vine din italiană, franceză *(ciment)* sau germană *(ţiment)*.

3 „un trunchi scorburos care serveşte ca ghizd la o fîntînă mică"

4 „scîndură"

45. AȘÁ FÁCEM ȚÉSTELE [1]

Adúcem pămín◡di la cîmp. Dac-adúcem pămín◡di la cîmp, di-éla álbu, nu álbu, gálbin, nu di-ésta de să muncéște, ie ma◡adínc ála, dac-adúcem pămîn◡d'e la cîmp, ne dúcĕ◡și ... întái strîngem bálegă de cai, de la cal, de únde să bálegă cáii. Strîngem dóuo tírne [2] de bálĕg, muiem pămíntu ála, adunăm pleávă de grîu, de páĕ, nu páie mari, pleav◡și ne-ntovărăși◡șápte, ob◡zéce ins◡. Și-ncépen◡să călcăm cu picuárle. Ete-așá: picór língă picór, picór língă picór, picór língă picór, călcăm, rídem, glumim. L-am întíns așá cît odáia ásta, îl lom cu mîiníle [3], cáre cît poáte să ia-m◡mînă, și-m◡mijlóc cînd îl arúnc, el fáce „tup". Iar atún[!] îl lou◡cu míiníle și iar aruncăm. Și-adunîndu-l, îl facem așá um◡morman◡ca másа ásta máre, nalt. Cînd îl fácem nalt ca másа ásta, iar ne prindem úna de-álta ș-iar picór língă picór ajá.

Și călcăm așá, po◡să spui io, ca poáte și tri, pátru óre, călcăm. Ș-pă úrmă cîn◡sîmțím că ie călcát îl fácem așá, îl dăm pe mîn◡j-dácă țíne pămíntu așá, de nu să rúpe, atúnc ie bun. Dúpe ce l-an◡făcút așá, împărțím [k] lom o gárniță [4] și-o úmplen◡cu pămínt, împărțím, fácem mușuroáie, mușuroáie, cíte dóuo la țăst, cíte trei, cáre cum◡vrea să și-l facă. Dúpe ce-mpărțím mușuroáiel-éla, dúpe persoáńele care-a călcát, luom pămínt d-ésta de áia [ɛ] și fácem fórmă de ligán cu fúndu-n◡sus, ca o fórmă de ligán cu fúndu-n◡sus, și púnem pămíntu-ála ș-p-órmă púnem p-ála de l-a călcát, de l-au◡călcát péste iel, și-i fácem așá, un◡fel de áea, ca să băgăm [ɛ] băgăm un◡coćán, ca să avém un-să băgăn◡vătráiu ș-să usúcă cu coćánu ála acólo.

Și cîn◡să usúcă, la dóuo săptămín◡la trei, îl putém púne-n◡fúncție. Așá fácem țéstele.

Urzicuța (Dolj),
(IUÁNA DE NÎNU — 66 de ani)

TD-*Olt.*, p. 352—353
(cules: 1965)

1 *Țestul* este făcut din pămînt sau din fontă, are forma unui clopot și servește la acoperitul pîinii puse la copt, pe vatra încinsă. Este, probabil, un element latin (* *testum*) păstrat în unele graiuri dacoromâne.

2 „coș, coșarcă"

3 Forma *miini*, cu *-i-*, se explică prin anticiparea elementului palatal final *i (mini > miini)*, particularitate ce caracterizează subdialectul muntenesc. În graiurile din Oltenia se spune ș. *stráikină, uréike* etc. (v. și *supra*, p. 164).

4 „vas de metal cu care se transportă lichide etc."

46. [OBICEIURI LA DRĂGAICĂ]

La Drăgáică [1] împărțím mére. Sára:

— Hai după sîzîién[i]!

1 „sărbătoare populară închinată coacerii holdelor (la 24 iunie); sînziene"; termenul este specific subdialectului muntenesc.

Venim acás cu i̯éle, le băgăm su‿cap pínă dimine̯áţa, să vedém ĉe vyisăm şi dimine̯áţa le legăm şî le púnĕ‿sus îm‿pᵘod să să usúĉe.

Şî cĭ‿să-mbolnăvéşte fũ[2]‿u̯om, să dúĉe şî i̯a sĭzîénⁱ şî i̯a dîŋ‿cᵘólţurili cásị ĉ-o fḣi[3] acoló: şíţă, páie ĉ-o fḣi (îm‿pi̯éz i̯a [din colţuri opuse]) şî le̯-améstecă cu sĭzîi̯énili. Le fre̯ácă şî le púne-n ĉob şî le púne pă foc şî s-afúmă cu i̯éle bolnávu. Sára, dúpă ĉĕ să potoléşte lúme̯a, să púi̯e gúra pă fum. Şî dúpă ĉe s-afúmă, să púi̯e-ŋ‿cápu bolnávului̯ ĉóbu şî to̯ărnă ápă. Să zícă:

— Nu pᵘotolésc foc, pᵘotoléz[4]‿bo̯ála lu cutáre.

Negreni (Olt) ALRT II, p. 255
(LÚŢA I̯IU̯ONÍŢĂ FLORÉSCU — 54 de ani) (cules: 1936)

2 Consoana *v-* din *vũ* se afonizează: *fũ*; *vũ* < *vrũ* (*r* dispare prin disimilaţie totală).

3 v. *supra*, p. 164.

4 După căderea lui *-c* din *-esc*, *s* se sonorizează datorită lui *b* următor.

47. GRÍU̯U

aduĉáŋ[1]‿grîu̯u dă pă cîmp // şî-l făĉám şíră-ŋ‿cúrte // părínţi mei̯ / îl fâĉá şíră-ŋ‿cúrte / şî dacă n-áve̯am cai̯ / lu̯aŋ‿cai̯ cu ḱiríi̯ĕ dă la álţî / şi-i̯ băgám // ş-ai̯íĉa ... să băgá-m‿mijlócu ᵘobórului̯/ũ‿lemn / cáre ziĉá şte̯ájăr[2] / únde să legá fúniⁱa // şî-nĉepe̯á să púi̯e gríu̯u-m‿piĉére̯-aşá / să-l [k] la rînd // şî băgá cái̯i-n i̯ĕl // şî merĝá cũ‿cái̯i / merĝá cu cái̯i şî-l trei̯erá şî d-aĉí i̯intrá u̯ámeni cu fúrĉili/ şî-l scuturá dă bu̯ábe şî bu̯ábele̯ rămîne̯ă jos / pái̯ili le făĉá ... şíră îŋ‿cúrte acoló // da ⁱe ... i̯ere̯á vắi̯ de mắma no̯ástră! // înĉepe̯á plo̯áe̯a / ne̯-apucá cu i̯el p-acólo pă ... întís aşá pă pămínt / ... îl făĉá grămád-acòlo şî pune̯á páⁱe pă i̯el / învăle̯á // la ᵘo zi‿dóo / cĭ‿sta plo̯áe̯a de să făĉá bíne / îl dezvăle̯á // cînd îl dezvăle̯á / ... i̯ere̯a[3]-ŋcolţít / i‿detése[4] ... cólţu / dîŋ‿cáu̯uza udătúri //

ş-ave̯ám ... vîntîrătórⁱ cu mína / máǵină d-ále̯a / dĕ ... de-l vînturám / dă scote̯ám ... dîm‿ple̯ávă // strînĝá u̯ómu ĉe strînĝá‿acólo / şî-l băgá-n... îm‿magaziⁱe / unde̯-ave̯á de-l ... pune̯á ... //[5]

Suhaia (Teleorman) TD-*Munt.* I, p. 462
(LÚŊGU PE MARÍN — 86 de ani) (cules: 1969)

1 Înaintea lui *c* şi a lui *g*, consoane velare, *n*, consoană dentală, se velarizează. Avem a face cu un fenomen de acomodare. În fond, şi ŋ rezultă dintr-o articulaţie incompletă a lui *n* (cf. şi *înşir* etc.).

2 „par înfipt în pămînt în mijlocul unei arii de treierat cu cai, în jurul căruia se înfăşoară funia în timpul treieratului"

3 Diftongul *e̯a* (*i̯ere̯á*) se datoreşte articulaţiei palatale a lui *r*; este o particularitate a unor graiuri munteneşti.

4 Verbul *a da* are, în graiurile munteneşti, la persoana a III-a, a perfectului simplu, formele *dădu*, *dete* (v. ALR s.n., VII, h. 2204 *Dădu*; *dădură*); *detese* este o formă de mai mult ca perfect, rezultată din *dete* + suf. *-se*.

5 Remarcăm deasa folosire a lui *de* cu valoare de conjuncţie, particularitate a graiurilor munteneşti mai ales.

48. LA MIUÁRE

ierám în pojárna[1] / la miuáre // ierám răcutát ... atúncă / ierám ... tínăr // au venít [ursul] / și ierám síngur / továrășu ierá acásă / dăvále // au veni‿și ... io ... durmiám[2] p-o piátră / sus / așá // ierám la miuáre-atúncă // au venít / și io ... nu l-ă‿lăsá drácului? s-a [ɛ] s-a‿azvîrlít i‿uoi / cu cîini grămádă / ierá lúnă / frumós / și l-ă‿văst / l-am ... luat ... uáia / [k] a luat un bătál / um‿berbéce / ș‿s-a dus cît coleá dîn‿gruápă / a văzú‿că ... cîini nu puneá[3] gúra pă iel / că sîn‿cîini dă púne gúra / da ai ... ai nosti[4] d-atúncă / áia nú puneá / da ... să dă la iel / da ... // s-a pus pă iel să-l mănîncă-apruápe ca ... ca-n drum ică // io nu-l laz‿drácului? ... am luat ... un bolován dă jos / că‿erá lúnă / frumós / și‿m-an[5]‿dă‿dasúpra ș-am zvîrlí / l-am lovyí‿pesémne // a‿azvîrlít ... bătálu / ála dă-l luásă / hóitu ála / l-a lăsá‿și ... a venít îndărăt i‿uoi // și‿mi le-a lua‿dî‿la úrmă // le-a lua‿dî‿la úrmă / nu mai prindeá // le-a dus ... pă cólo pă‿pojárna / p-o căldărúșe[6] d-álea / pîn‿le-a băgát în jip // [r] pîn‿lea băgát în j'ip // și cîn‿le-a băgát acoló ... / a prins iar o uáe // s-a [k] n-ăm mai [k] l-an‿lăsá‿drácu[7] / nu m-am mai / ... n-am mai zîz‿nimíc // și le-am lua‿p-alelánte-ndărăt‿ și ... ă‿scăpá‿dă iel //

Nucșoara (Argeș) — TD-*Munt.*, I, p. 32
(SÍMA IUON DUON – 86 de ani) — (cules : 1967)

1 nume topic: munte din sudul masivului Făgăraș
2 *durmi*, cu *u*, este o formă arhaică; forma cu *o* este refăcută
3 Lipsa lui *-u* la persoana a III-a a imperfectului este o caracteristică a subdialectului muntenesc, dealtfel ca și identitatea persoanei a III-a, singular și plural, a indicativului prezent: *el punea — ei punea; el pune — ei pune.*
4 În *noștⁱ* lipsa lui *r* se explică prin disimilație totală. După dispariția lui *r*, *-i* devine *-ⁱ*.
5 În *m-an‿da* bilabiala *-m* este înlocuită cu *n* prin acomodarea la rostirea lui *d*, dentală. Este un fenomen de sandhi. În graiurile populare românești fenomenele de sandhi sînt foarte frecvente.
6 În *căldărușe*, vocala centrală *ă* este înlocuită cu vocala anterioară *e* datorită articulației palatale a lui *ș*. Particularitatea aceasta se întîlnește în graiurile muntenești și în cele crișene.
7 Construcția *l-an‿lăsá‿drácu*, incorectă din punct de vedere gramatical, rezultă dintr-o contaminație: *l-am lăsat la dracu* + *l-am lăsai dracului.*

49. [CUM SE FACE BRÎNZA]

[Laptele închegat (lápte-úkĕgátu)] îl luóm la frămîntáre cu míinile, îl strîngĕm și-l púnem ĭ‿zăgírnă[1]. Dúpă ce l-ă‿scos, cáșu, dĭ‿zăgírnă, îl púnĕ‿la țeascu[2]. Ásta ar fi o bucátă dă scîndură. Ș-am pus cáșu pă dîsa, iar d[3]-asúpra îi púnem o áltă bucátă dă scíndură. Și lŭvelím cu-o pétecă sau c-un sacu și-l așezăm la crîntă și púnem un petróĭ, ca să să strecuáre. Îl ținem dóuă zile la doskálă și d-acólea-l luom la frămîntátu și-l fáčĕm

1 „săculeț de pînză folosit la stînă pentru a strecura brînza"
2 Pentru răspîndirea lui *-u*, final, v. *supra*, h. 7, 8, p. 134, 135.
3 Lipsa lui *e* se datorește articulației dure a lui *d*.

brîză. Dúpă ê-am frămîntát-o [brînza] bíne cu sare, încĕpem a o púne în pútină şi o-ndesăm bíne cu míinile. Dúpă ê-an terminát, púnem o fuáiĕ[4] dă hîrtíĕ şi-um pétec dă pîză curátă; péste dîsa púnem pămînt[u]. Şi d-acólea-ntuarcĕm pútina cu gúră-j'os. Făcĕm o gruápă mícă, dă băgăm pútina să stea la răcuáre.

Piua-Petrii (Ialomiţa) — ALRT II, p. 232–233
(FLÓREA N. PÉTRE — 48 de ani) — (cules: 1930)

[4] Vocala posterioară *ă* din *fuáiĕ* se explică prin labializarea lui *á* precedat de o vocală labială *(o, u)*. Este un fenomen fonetic condiţionat şi nu trebuie, deci, confundat cu transformarea în *â* a lui *á* din graiurile bănăţene şi din cele istroromâne *(câp, câsĕ)*.

50. CÎND Î TĂIÉM PÓRCU DĂ CRĂCÚN

cînd î tăiém pórcu dă crăcún î/príma dátă îl puném la saramúră / la îrdău sau la álbiie[1] curátă dă ... porc/ dă cárne-adícă / şi dúpă áia-l lăsăm trei zíle la saramúră/ pátru zíle / cît să poáte // şi dúpă áia luom plătícili / le top[li]ím / fácem untúră / dúpă ce top[i]ím cárnea / băgăm múşki la uală / dîm plătíc / dácă mai avéu cárne mai múltă ... // dúpă ce le prăjím / ce ... ce ne rămíne ... cárne / uáse / uorcé / le a [k] legăm cu teiişóru bgíne / şi le puném agăţáte la ... fum // le púnem agăţáte la fum le ţínem ... cîrca o săptămînă / după áia le puném la ... pod / sus / la áier / ca să nu ... să ... încîngă să să striče // după áia iei şi fácem[2] mîncáre / cînd vrem / cînd avém nevóie //

Balta-Doamnei (Prahova) — TD-*Munt.*, II, p. 337
(CÓMAN STEIUÁNA — 34 de ani) — (cules: 1967)

[1] *albie* cu sensul de „covată" este un muntenism, căruia îi corespunde în subdialectul bănăţean *troacă*, iar în celelalte arii *covală*; v. ARLRM s. n., III, h. 1039 *Albie (de spălat rufe)*

[2] Subiectul nedeterminat se exprimă, în graiurile populare, prin persoana a II-a singular sau persoana I plural de la indicativul prezent. Este de remarcat că informatorul amestecă aceste două procedee: „după aia *iei* şi *facem* mîncare".

51. BUÓRŞU

noi obijnuím dim bătrîni n[u]óştri / púnim tărîţe ... de grîu / şî cu mălái[1] / cernúd mălái / îl púnim într-ũ vas[u] / şî púnem puţînă ápă opărîtă şi opărím o jumáte di iel/şi de-acólea mai púnen şi riécĕ / şî-l fácim aşá grosú[u] / púnim la căldúră pâ s[u]óbă sau undi ie mai cald aşá/pînă să ... víne di se-acrésti iel să ... crápă ... compozíţie-aea acólo / de-acólea-i púnim ápă căldúţă / şî să fácĕ bórşu ácru //

[Şi nu e obiceiul să dai cu făcăleţul pe la nas cuiva ca să se acrească borşul?]

nu [!] // ĕ! o fi mai ştíndă[2] cîte cinevá da ... // or[i] i mai púnem ţaic[u][3] / ca să ... s-acrească mai r[i]épide//

Luncile (Buzău) — TD-*Munt.*, II, p. 551
(CORNÉLIEA TULIN — 35 de ani) — (cules: 1971)

[1] *mălai* are, în subdialectul muntenesc, sensul de „făină de porumb" (v.FD, I, 1958, p. 184)

[2] Formele de gerunziu în *-ndă, -ndă* se întîlnesc prin sudul Moldovei, nordul Dobrogei şi nord-estul Munteniei (v. ALR, s.n., VII, h. 2145 *Tăind, apropiind, sperliind*; h. 2148 *Văzînd*; h. 2149 *Ducînd, scoţînd*; h. 2154 *Venind* etc.).

[3] *ţaic* („drojdie") în unele graiuri muntenești, *ţaică* în cele moldovenești

52. BUMBÁCU

bumbácu / îl◡ará la colectíf // şî-l puneá ei cu mărcătór îli // noi ne◡can◡la práş îlă/i l◡răreám /îl...prăşám/îl prăşán◡sî făcá márę-aşá/ş îl◡făcá gogoşel îli ca núca/ tulhín i mai multę-avęá aşá/ş◡făcá gogoşí j◡mai múlte/şî li lăsám pînă să disfăcă el di să-mfloreá / işáu ... púfu-ală◡sus //

şî dę-acólea noi adunám ci erá uscát◡púfu-ala tód◡◡l-adunám / réstu-l lăsán◡să mai să cuácâ [1] iar // cum l-adunám / tot u / şî dî◡iel făcám ... àrcúş / zbîrnîiá dę s[ε] scoteá [ε] făcám o ruátâ / î scoteán [2] ◡sămínţa / şî dę-acól ea din◡sămínţa◡áea / da [ε] dan◡sămínţa jos / ş◡◡pă órmâ io făcám árcu dî... // ma ducan◡şî la maşínă citiodátâ lă maşina di tras / că ni-l trăgá şî la maşínă // [3]

tòrcîám / pùneám pîzâ ... ci vreai s îl◡faj◡dî◡iel u //

Zăvoaia (Brăila) — TD-*Munt.*, II, p. 862
IUÁNA GURĂU — 64 de ani) — (cules : 1971)

1 „să *mai* să cuácâ" este o construcţie sintactică muntenească, în care adverbul *mai* are altă poziţie decît cea din limba literară. Cf. şi : „nu *mai* îmi trebuie", „nu *mai* mă duc" etc.

2 Să se observe, ca peste tot, numeroase fenomene fonetice de sandhi : „dan◡◡sămínţa" (*m*> *n* sub influenţa lui *s-*) ; „faj◡dî" (*ĉ*> *j*, căci este urmat de consoana sonoră *d*).

3 În *trăgá*, *maşínâ* constatăm particularităţi muntenești şi moldovenești ; v., în acelaşi text, *avęá*, *făcá*, *jos*, *maşina*, *răreám*, apoi *citiodátâ*, *di*, *pînâ* etc.

53. [CUM SE LUCRA LA PUŢURILE DE PETROL]

Pă timpu ăla, cîm◡m-ă◡liberát ieu dî◡armátă, pă nóuăzeş-şápte, m-an◡duz◡la puţ u ş-ă◡lucrát la púţ u un án dă zíle. Şi ă◡lucrát cu crivácu [1] dă príma dátă. Pînă-l ducán◡dă patruzéc, cîzeć dă stîjen i (ă◡stîjen áre doi métri). Dàca dideám dă păcură, puneá hégnă [2] şi lăcăriá [3] cu cálu cu hîrdái i [4]. Păcura o luám ş-o puneam la rezervoáre. Şi d-acoleá o-ncărcá la butoáie dă lemn ş-o ducá la fábrică.

Cînd intrám îm◡puţ u, aveám ă◡lemn p-aşá dă lúng u [cît braţul] legád◡dă sfoáră şi-ncălicám pă lémnu ăla — să numeá călúş u — şi mă legám bine pă sfoáră. Ş-atúnca mă băgá-m◡puţ u şi mă-ntrebá u ómu dăla gúra púţului — aveá o oglíndă şi să uitá dăpă mine — şi mă-ntrebá :

1 „sul cu două manivele pe care se învîrtea funia care ridica hîrdaiele cu pămînt cînd se începea spălatul unui puţ de petrol"

2 „vîrtej (întors de un cal) care ridica hîrdaiele cu pămînt cînd puţul avea o adîncime mai mare de 50 de stînjeni"

3 *a lăcări* „a ridica pămîntul din puţul de petrol cu un cal care învîrte hegna"

4 În subdialectul muntean *hîrdău* înseamnă „ciubăr" (v. *supra*, h. 3, p. 86).

— Bínē?

Dáca̱ erá rău̯, bătẹ̯ám dă sfo̯ắră și mă didẹ̯á afárą̆. Și spunẹ̯ám din ĉé cáuză nu po‿să merg jos la tálpă, la fúndu ṗúțului̯.

Valea-Lungă-Cricov (Dîmbovița) (I̯IU̯ÓN STĂNÉSCU̯ — 65 de ani) — ALRT II, p. 244 (cules: 1937)

54. [OBICEI LA SEMĂNAT]

Dácă să duĉá la sămínță, ĩ‿zíu̯a áia fimẹ́i̯a[1] făĉá cítẹ̯-o túrtă; vini̯á la tarlá cu mîŋcáre și cu túrta ái̯a. Ș́-ápăi̯ stăpínu, semănătóru, o lu$^{u̯}$á ș$^{i̯}$-o dădẹ̯á d-a dúra ca cum‿mérĝe ru̯ắta. Și dácă ḱicá cu fáța túrti ai̯ búnẵsus, ziĉá că ar să i̯ásâ pí$^{i̯}$nẹ̯a búnâ, múltâ, că ar są̂ ḱíi bereḱét. Da dácă ḱicá cu dósu, ziĉá că ar są̂ ḱíi ánu mai̯ slab.

Somova (Tulcea) (PÁVI̯L ALICSÁNDRU̯ — 67 de ani) — ALRT II, p. 227 (cules: 1935)

[1] Graiul din Dobrogea se caracterizează prin amestec de particularități din mai multe arii, ceea ce dă impresia de „mozaic". Particularitățile dominante sînt cele muntenești: *așá, făĉá, gáură, pă, pí̯i̯ne* etc. *Fimẹ́i̯a, (są̂) ḱíi, ḱicá* „cădea". *múltâ* etc. sînt particularități moldovenești.

55. [UNT]

Ą̆l púni̯ la u̯áli̯ [laptele] și, dácă stă o zi ș$^{i̯}$-o nu̯ắpti̯, i̯el fáĉi̯ ũ‿fel di̯ zmîntínă (úni-i̯ zîc cai̯mác) și-l stríngi̯ cami̯ácu ắla mai̯ multi̯ zíli̯ într-o u̯álă mai̯ mári̯ și pă $^{u̯}$úrmă înĉépe să-l bátą̆. Ą̆l bátị bíni̯, ą̆l frămíntă cu líŋgura și pă $^{u̯}$úrmă-l púni̯ la um‿budắu̯ (putinéi̯ álți zîc). Și budắ$^{u̯}$u ắla-i̯ făcut aș́á: ári̯ fund și di̯asúpra și d^{i}disúpt; fáĉi̯ o gáură la fúndu di sus; ári um‿băț cu rotílă. Baț$^{i̯}$ pắră[1] s-alégi̯ úntu.

Somova (Tulcea) (PÁVI̯L ALICSÁNDRU̯) — ALRT II, p. 227 (cules: 1936)

[1] În *păr(ă)*, *r* se explică prin disimilația lui *n* în construcții ca *pănă‿la, pănă‿‿unde*, care devin *păr(ă)‿la, păr(ă)‿‿unde*. Ulterior *păr(ă)* se detașează, întrebuințîndu-se și în alte contexte fonetice.

56 [CUMETRIE]

Dúpă[1] ce stau̯ la másą̆, ĉinevá dĩ‿rúdili cumắtrului̯ cu copílu víne la cumắtru máre cu̯-o farfuríẹ cu puțínă sáre și puțínă pí̯i̯nẹ; púni̯ la cumắtru mári̯ dinai̯ínti. Și atúnĉ$^{i̯}$

[1] *după*, nu *dupe*; graiurile din Dobrogea nu cunosc unele particularități muntenești

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

púnį dáru cîd‿vre̯a : o sútă, dóu̯ă, ĉinĉ, o míi̯e̯. Şi ĉélalalt cu copílu dă la cumắtru care i̯-a botezat ĉe vre̯a, uŋ‿cadóu̯. Dar să k'i̯ámă. Să fac cumetríi̯[2] şi fắră dar.

Topraisar (Constanţa)
(Un informator ocazional)

ALRT II, p. 312—313
(cules : 1935)

[1] Din *cumătru* + suf. *-ie* rezultă *cumătrie*. După unele dicţionare însă *cumetrie*, cu *-e-*, este formă literară, iar *cumătrie*, variantă regională !

57. [OBICEIURI DE ANUL NOU]

Úmblă cu semănátu̯, se̯ámănă-ŋ‿cásă : — Sémăn grîu̯ mărúnt, grîu̯ de vără, să de̯a Dómnu să răsără ; la ánu şi la mulţi̯-an̯ị.

Tot în ajúnu lu̯ Ánu nou̯[1], flăcắi̯i pun la um‿plug pátru sau̯ şási̯ cai̯. Doi̯-trei̯‿iŋcálică[2] şi úmblă prĩ‿sat. Şi árį şi búgă : o pútină ; la cápătu úndi-i̯ go̯álă ạ́re o pi̯élį dį o̯ái̯į şi la mişlóc[3] îi̯ găurítă. Şi-ŋ‿gáura ĉé̯i̯a smúlĝe̯ cîtevà fírį dį păr‿dèla co̯áda cálului̯, la uŋ‿cápăt le-nno̯ádă şi le tráĝe priŋ‿gáura ĉé̯i̯a ; le údă şi tráĝe̯-aşá ş́-atúnĉ bugăi̯éşte.

Topraisar (Constanţa)
(EUĜÉNIA I. ĜORĜÉSCU̯ — 23 de ani)

ALRT II, p. 313—314
(cules : 1935)

[1] Subiectul consideră *Anul nou* ca un nume propriu şi, de aceea, formează genitivul cu articolul *lui* antepus (cf. *lui Ion*).

[2] Înlocuirea lui *i* cu *i* este un fenomen de fonetică sintactică, adică de sandhi.

[3] Afonizarea lui *j* în *mişloc* este o particularitate a idiolectului, nu a ariei dialectale dobrogene.

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

II. TEXTE AROMÂNE

58. [PROVERBE ŞI ZICĂTORI]

Báti ĥérlu pínî-i̯ cáldu.
Bate fierul pînă-i cald.

Alǵina ári ş-ńári, ári ş-ĥári.
Albina are şi miere, [dar] are şi fiere.

Ni aĭ[u] mîc[u], ni gúra ń-ańurd̯eáşti [1].
Nici ai [usturoi] nu mănînc, nici gura nu-mi miroase.

Péscul[u] tu-amári, tiγán̯ea p(r)i foc[u].
Peştele în mare, [dar] tigaia [e] pe foc.

Kátra cr̯eápî, ş-ómlu nu cr̯eápî.
Piatra crapă, şi omul nu crapă.

Cáplu fáţi, cáplu tráḑi.
Capul face, capul trage.

Spinḑuráţ fráti-[2] ńu, c-ańíi̯a ń-yín̯-andrálî.
Spînzuraţi-l [pe] frate-miu, că mie îmi vine ameţeală.

Ţi-ń-lu upîríşi [3] γumárlu, ţi-ń [4] lu arîţíşi.
[De] ce mi-l opărişi [ai oparit] măgarul, [de] ce mi-l răcişi [ai răcit]?

Pi níngî uscát[u], árdi j[5]-v̯eárdili.
Pe lîngă [cel] uscat, arde şi verdele (cel verde).

Ţi dai̯, at̯éá l'ai̯.
Ce dai, aceea iei.

Míntea v̯eádi, ócli nu ved[u].
Mintea vede, ochii nu văd. [6]

1 Să se observe că negaţia nu este dublă (cf. latina).

2 acuzativ-personal, construit fără prepoziţia *pe*

3 Perfectul simplu este timpul trecutului (= perfect compus în dacoromână).

4 Cele două forme pronominale în dativ au şi valoare de „dativ etic".

5 conj. *şi* (cu sonorizare în prezenţa unei consoane sonore)

6 adică: „nu ochii văd, ci mintea"

Hrupişti-Grecia
(graiul matern al culegătoarei)

Culegere, transcriere şi transpunere:
MATILDA CARAGIU MARIOŢEANU

59. [GHICITORI]

Pátru fraț[i] tu unî cîmeáși. (Núca)
Patru frați într-o cămașă. *(Nuca)*

Ńic[u] ń-éscu,
Mic îmi [1] sînt,
Laiu ń-éscu,
Negru îmi [2] sînt
Ș-amirălu l-urséscu. (Púriclu)
Și [totuși] [pe] împărat îl comand. *(Puricele)*

Cu ócl'ul[u] nu z-veádi,
Cu ochiul nu se vede,
Cu ureácl'a s-ávdi. (Vîntul[u])
Cu urechea se aude. *(Vîntul)*

Ńic[u] ń-éscu,
Mic îmi [3] sînt,
Nu-ń-créscu,
Nu-mi [4] cresc,
Tutî hoára ń-u-nvéscu. (Áclu)
Tot satul mi-l îmbrac. *(Acul)*

Hrupiști — Grecia (graiul matern al culegătoarei)

Culegere, transcriere și transpunere: MATILDA CARAGIU MARIOȚEANU

Truplu ńĭ lŏ-am multu lișór,
Trupul mi-l am foarte ușor,
Și fîră dĕ-árpite nĭ-azbór,
Și fără de-aripi îmi zbor,
nu escu niț i niór. (Mintĕa)
Nu sînt nici nor. *(Mintea)*

Ună lugurie,
Un lucru,
Anda are apă,
Cînd are apă,
Domnul bĕa vin;
Domnul bea vin;
Anda nu are apă,
Cînd nu are apă,
Domnul bĕa apă. (Mŏara)
Domnul bea apă. *(Moara)*

PLP, p. 385 [5]

Transpunere: MATILDA CARAGIU MARIOȚEANU

1, 2, 3, 4 *„dativ etic"*, de fapt intraductibil în dacoromână

5 Autorul nu-l notează pe *-u* (final); de asemenea, vocalele de deschidere medie *e*, *ă*, în poziție neaccentuată, sînt ca în aromâna de tip F (adică păstrate, netrecute la *-i*, respectiv, *-i*); celelalte particularități nu trimit, însă, la un grai aromân de tip fărșerotesc, ceea ce ne face să credem că autorul a „refăcut" formele, spre a le apropia mai mult de dacoromâna literară (ceea ce s-a întîmplat cu majoritatea culegătorilor de texte aromânești — cu excepția lui Th. Capidan).

60. DAFNA

S-aspùn părămi0lu[1] a muşàtil'eĭ Dafnă, a dùlţil'eĭ Dafnă, a àlbăl'eĭ[2] Dafnă. Ascultàţĭ.

Erà unà oară, cari-şte[3] cîndu, unà amiroańe[4]. Aestă, pènură[5] ş-o-aveà tu ínimă, că no-amíntă[6] fumeal'e[7] şi nîsă, laea[8], că nu u vru Dumniḍắu. Plînḍeà, că nu-l' se-astinḍeà dorlu. Ḍua, noaptea cu zborlu[9] n-gură s-aflà :

— Dă-ńĭ, Doamne, nă[10] feată ş-las ĺibă ş-unà Dafnă !

Nă ḍuă cum şideà ş-cripà, cum suflà vimtul, l'-aduse n-casă nă frînḍă de dafnu. Frînḍa estă, tră ćudie[11], s-minà[12] síngură, imnà[13] ca om ! Ćine ma nu-l' băgắ oara'[14] văsilóańă[15] şi to-arnire[16], o-adunắ tu fărăşe ş-[o]-arucắ n-cuprie[17] !

Aclò ĭu o-arcắ n-cuprie, màrḍinea di hoară[18], o-azbuirắ vimtul ş-o-aduse m-pădure tu nă vuloagă[19] muşată. Tu vuloaga ţea s-creascắ nă dafńeaŭă muşată, ţe muscuvulseà[20] loclu.

Tricù, vaĭ ḍiţĭ,[21] multu-puţin kiró[22] şi ĺil'lu de-amirắ işí avinare[23]. Prînḍu oară ağumse tu vuloaga cu dafńeauă. Carĭ muscuvulseà vuloaga di dafńeauă, ḍîse ĺil'lu-de-amirắ :

— Aoa-ĭ tră bană[24] ! Ea mutreà[25] ţe muşuteaţă şi ţe muscuvulsire faţe loclu ?

Acşiţe nîs îl' ḍîse a màvîrluĭ'[26], s-l'i ndreagă'[27] measa sum ḍafnu, s-mîcă. Pînă ţe màvîrlu z-bagă measa, ĺil'lu de-amiră deade tu pădure nă priimnare, nacă da di vîră avinatic[28]. Màvîrlu, cara[29] ndreapse measa, pînă să s-toarnă[30] ĺil'lu de-amirắ, si andrupắ[31] pri mînă, şi agîrşì[32] di durńì.

Atumţea işì unà boaţe[33] dit[34] dafńeaŭă :

— Dişcl'ide, dafne, s-es nafoară
Io di flìtură[35] ma lişoară.

şi dafnul dişcl'ise şi ţe z-veḍí ? Albă ca neaŭa, aroşe ca trandâfila, ş-lişoară-minută[36] ca nă flìtură, işì muşata Dafnă cu arîslu pri buḍă.

. . . . . .

Avela — Grecia (STAMULA ţal GUŞ al CEALERA)

PB, p. 179—180

1 „povestea"
2 Genitivele *a muşátil'eĭ, a álbăl'eĭ* : ultima formă prezintă omonimia cu forma de N. Ac. (cf. *muşatăl'ei* sau *álbil'eĭ* ; v. capitolul *Dialectul aromân*, p. 180—181).
3 Formă contrasă pentru *cári şţiţe* sau *cári şţiţi* (> *cari-şti*) „cine ştie", aici cu valoare nehotărîtă, „cîndva".
4 sau *amirărǫáńe* „împărăteasă" < *amirắ* „împărat" + *-ǫańe* (< lat. *-onea*)
5 „cui", „piron"
6 vb. *amíntu*,, (a) dobîndi (un copil)"
7 „copii" (< lat. *familia* ; cf. dr. *femeie*)
8 adj. *laţu* „negru, nefericit"
9 „vorba"
10 *unắ* „o"
11 „de mirare" (= să te minunezi, nu altceva !)
12 vb. *min^{u} (mi)*,, (a) (se) mişca"
13 vb. *imnu* „(a) umbla"
14 vb. (locuţiune verbală) *bag^{u} ǫára* + dativ „a băga de seamă" (în text : „nu o băgă de seamă"
15 „regina" (< *văsil'é, visil'é* „rege")
16 vb. *arnescu* „(a) mătura" (în text : infinitiv lung cu valoarea „supinului" din dacoromână : „la măturat")
17 „gunoi"
18 „sat"
19 „poiană"
20 vb. *muscuvulséscu* „(a) mirosi frumos, (a) răspîndi parfum"
21 „vei zice" (= „să zicem")
22 „timp"
23 vb. *avin^{u}* „(a) vîna" (în text : infinitiv lung, „vînătoare")
24 „Aici e de trai !"
25 „Ia priveşte !" (vb. *mutrescu*" „(a) privi")
26 „bucătarului"
27 vb. *ndreg* „(a) aranja" ; *ndreg^{u} measa* „(a) pune masa"
28 „vînat" (substantiv)
29 „dacă, după ce"
30 vb. *(mi) tornu* „(a se) întoarce"
31 vb. *(mi) andrupăscu* „(a se) rezema"
32 vb. *agîrşescu* „(a) adormi, (a) începe dormi"
33 „voce"
34 „din" (variantă a prepoziţiei compuse *di tru* > *di tu* > *dit^{u}*, *dit*)
35 „fluture"
36 „măruntă". „fină"

61. H'IL'Ŭ MUŞÀT DE-AVINĂTÒR [1]

Erà un-oară [2] un avinătòr multu mare [3]. Oarfîncăpăit [4], ma cu tute-aeste nu s-alăsà de-avinare [5]: de-an ḑare [6] pînă seara îl videàĭ maşĭ [7] cu tufeka [8] tu mînă prit pădùrĭ şi prit munţî. Tu semnu trăḑeà, lucru mare. Gugoşlu [9] pri vimtu nu z-duţea, cît diparte s-erà priča [10]. U băgà pri semnu ş-o-agudeà [11] fără zbor [12].

Mul'are-sa, că erà nsurat, aveà un fiĉòr. Il' ḑiţeà dipriună:

— Bărbate, alasă-te de-avinare şi mutreà [13] deacaţă [14] vîrnu lucru, că nu veḑĭ pri ţe cale ağumsim? [15]

Iu-l' si băgà mînă [16], iu-l' intrà a luĭ tu cornu aţeale zboare? Maşĭ cîndu căḑù lînḑit [17] greu şi s-aprukè s-li tindă [18] şi s-tragă dit lumea estă, adukí, [19] că no-aveà lucrată ţivà tu bană-l' [20]. Viḑu [21] atumţea, că avinarea no-are vîră prucukie [22] şi tr-aestă vru, barim, ca fičorlu a luĭ, carĭ erà ńic atumţea, s-no-apucă calea lui. Nîs dicara [23], cîndu adukí, că ncarcă [24] dit lumea estă că l'i se-aprukè oara, acl'imă, mul'area şi-l' ḑîse:

— Avḑî, mul'are! mine fečŭ cum fečŭ [25] ş-o-arucutiĭ [26] bana, [27] cu sînḑe, cu prońĭ, [28] ma veḑĭ, fičorlu s-nu facă ca mine, s-no-apucă calea mea. Ma [29] va z-mor, s-li l'aĭ àrmatle [30] şi tu patrusute di guve [31] s-le-ascunḑî, tra s-nu ţivà di le-află [32] fičorlu şi-l' tăcîneaşte [33] să s-facă avinătòr.

. . . . . .

Samarina — Grecia
(PAPA COSTA)

PB, p. 487

1 pentru notare, v. textul nr. 59, nota 5; *avinător* „vînător"
2 „odată"
3 „foarte mare"
4 Literal: „sărac lipit"; sensul obişnuit al adjectivului *căpăit* (de fapt: *cipiit*^{u}) este „istovit".
5 „vînătoare"
6 „din zori"
7 „numai"
8 „puşca"; nearticulat: *tufékе (tufékĭ)*
9 „glontele"
10 „(ori) cît de departe să fi fost sălbăticiunea"
11 vb. *agudescu* „(a) lovi"
12 „vorbă"
13 vb. *mutrescu* „(a) vedea, (a) privi"
14 vb. *acaf*^{u} „(a) prinde, (a) începe"
15 cf. dr. *ajunscrăm*
16 vb. *bag*^{u} *mînă* + dativ: literal „(a) băga mînă, (a) pune mînă"; sensul locuţiunii: „(a) convinge, (a) veni de hac (cuiva)"
17 „bolnav"
18 vb. *tindu* „întind"; în text: „să moară" (literal: să întindă (picioarele)
19 vb. *adukescu* „(a) înţelege"
20 „în viaţă-i"
21 vb. *ved*^{u} „(a) vedea" (să se observe păstrarea lui *e* după *v*; cf. dr. *văzu)*.
22 „procopseală"
23 „aşadar", „deci"
24 vb. *ncarcu* „(a) încărca", în text: „se cară, se cărăbăneşte (din lumea asta)"
25 vb. *fac*^{u} „(a) face"; în text: pf. s. „tare" (cf. dr. *făcui)*
26 vb. *aruculescu* „(a) rostogoli"
27 „viaţa"
28 „puroi (pl.)"
29 „dacă"; să se compare cu *ma* din primul alineat, care înseamnă „dar"; să nu se confunde nici cu *ma*, adverbul comparativului: *ma buni* „mai bună".
30 „arme" (substantiv la pl.)
31 sf. *guvă* „gaură"; pl. *guve*
32 „ca nu cumva să le afle"...
33 vb., în transcriere corectă: *ticnescu* „(a) veni în minte, (a) trece prin gînd"; şi *ticnescu*.

62. UNÎ TO̯ÁMNÎ [1]

E̯arám^{u} Déniscu [2] unî to̯ámnî ș-noi̯ e̯arám^{u} s-nî duțém^{u} cîtî Cimîríi̯i [3] și̯-armásim^{u} ma nîpói̯ di fumél'li alánti. Armásim^{u} noi̯ vîrnî ḍáți fumél'^{i}: ave̯á fuḍitî túti fumél'li dit‿ho̯árî. Stîtúmu̯-apro̯ápe̯a pînî tu Aγi̯u Nicóla tu múnti.

Me̯a [4] cara s-pîre̯á múnțîl'^{i} ațél'^{i} *așá* [5] di áγri, [6] no̯ápte̯a lúḱl'i s-avḍá c-aurlá pînî *gáta-gáta* s-nî mícî ș^{i}-cîńl'i.

Áși ... ș-cîḍú unî ne̯áu̯î și̯-ói̯li, acló i̯u li̯-ave̯ám^{u} cîtî Γrámusti, [7] nu pute̯á z-ínî, s-tre̯ácî Déniscu, cî e̯ará múnțîl'^{i} análțî și̯-ave̯á cîḍútî múltî ne̯áu̯î.

U lo̯árî *pă díncolo* di múnti ș^{i}-cîḍúrî Arséca [8], i̯ásti Arbinișíi̯i [9] tóra. *Áșa* ... i̯ar noi̯ cu fuméi̯li ... cum e̯ará ... u lom^{u} [10] s-nî duțém^{u} tu̯-arníi̯i. [11] Aĝúmsim^{u} pînî di Cónțî híma, [12] un^{u} cîsîbă. [13]

Ahurḱírî [14] ói̯li s-nî fe̯átî-n cáli pînî s-aĝunḍém^{u} tu̯-arníi̯i, apro̯ápe̯a fitárî vîrnî ținḍăț di oi̯.

Nî dúsim^{u} i̯árna acló, s-împîrțí lóclu, cum^{u}-mpîrțá la noi̯.

Ahurḱírî ói̯li s-fe̯átî, l'i-mpîrțírî ńél'i: máscuri̯ [15]-ahórγe̯a, θe̯ámińi̯ [16]-ahórγe̯a. [17]

Și̯-únî se̯árî, cum^{u} stîte̯ám^{u} așíți, yíni lúplu și̯-arîḱe̯ásti unî o̯ái̯i.

Da ave̯ám^{u} cîń^{i} ĝoń^{i}.

Sîlîǵirî [18] cîńl'i, lu scîpă ńélu ș^{i}‿ńélu intră tu niști mîrîĉíń^{i}, i̯ar cînli stîtea și-el^{u} ma-nclo așí, ș^{i} lu-avigl'á.

Și *ăsta* ... lucru di de̯alíḱea, [19] nu psémati. [20]

Noi̯, tahiná [21], cáftî cíni, nu̯-ári [22], angánî [23] cíni, nu̯-ári, zǵirá și̯-o̯ái̯a, lipse̯á ș-ńélu. Și, pi la vírnî ḍáți așí ... ńélu iși dit^{u} sḱiń^{i}, ș-cínili dupî ńel^{u}, ș^{i}-lu scîpă ńélu.

Deniscu — Grecia
(NICOLAIE CARAGIU — 50 de ani)

Culegere și transcriere: MATILDA CARAGIU MARIOȚEANU (*FD*, I, p. 103—105)
(cules: 1951)

1 Subiectul de la care s-a cules textul este originar din Grecia; a locuit din 1928 în com. Sarsînlar, jud. Durostor; din 1940—1944 în Oltenița și Bacău; din 1955—1965 în Ploiești, iar din 1965 în București.

2 acuzativul numelui de localitate fără prepoziție (cf. dr. *eram [la] Deniscu într-o toamnă)*

3 numele unui ținut

4 „ci", la începutul frazei; în text: „ci dacă păreau munții aceia..."

5 Toate formele culese cu cursive în text sînt dacoromânisme, apărute în vorbirea subiectului în urma conviețuirii cu dacoromânii.

6 adj. „sălbatic"

7 localitate în regiunea muntelui Γramos

8 Literal: „căzură în Arseca (localitate)", de fapt: „nimeriră (ajunseră) în Arseca. Din nou lipsa prepoziției în construirea numelor de locuri.

9 „Albania"

10 vb. *l'au;*, (a) lua"

11 „loc pentru iernat"

12 „jos, la șes"

13 „oraș"

14 vb. *ahurḱéscu*„ (a) începe"

15 adj. „de sex masculin"

16 adj. „de sex feminin"

17 adv. „separat", „de o parte"

18 vb. *siliǵéscu* „(a) slobozi, (a) da drumul"

19 adv. „adevărat"

20 subst. *psémi* (pl.)

21 adv. „dimineața"

22 vb. *am^{u}* „(a) avea"; aici exprimă existența (cf. alte limbi romanice)

23 vb. *angan^{u}* „(a) chema (cîinele)"

63. ȚE̯-ADRÁI̯[1] ÁSTÎḌÎ

Ţe̯-adrái̯ ástîḍî? Cánda[2] tini nu ştii̯, ţe̯-adár^{u} tútî ḍúu̯a. Mi sculái̯ di la ţínţi—ş-táha[3] durńíi̯? Mi sculái̯ no̯áptea̯ — şápti or^{i}, ţi s-fac^{u}. Eh, mi duş^{u} diǵós^{u}, l'-adrái̯ láptile̯-al^{u} Dragoş[4], a tátî-tui̯[5], ĉái̯a[6] ti míni; pînî si-s-sco̯álî ńíclu[7], adunái̯ pre̯-ao̯a, pre̯-acló lúcîrli — cî le̯-alásî aéşţî ńíţli[8], ţi s-ţî ḍîc^{u}, cánda nu l'i ştii̯. D-apói̯a adrái̯ mîcári — ţe̯-ádrai̯, lai̯ Níco?[9] A, adrái̯ ... mîcári cu spînáţi, cu cárni, ca di la noi̯. Nu-l^{u} voi míni hazupirélu[10] avóstru, táha ş-aţe̯á mîcári[11]. Ḍî, Níco, ţi mîcári ń[12]-amu̯-adrátî! D-apói̯a, s-fe̯áţi sîhátea̯[13] únî, fiĉórlu vre̯a[14] z-dúcî la şco̯álî, l'-bîgái̯[15], mîcă. Me̯-agîrşíi̯[16] s-ţî ḍîc^{u} ti ńíclu, nu-ń mîcă ţiva[17] astîḍî, únî ḱicîtúrî di lápti nu vru z-bágî-n gúrî. Ţi va s-fîţém^{u} cu fĉórlu̯[18]-aéstu, i̯u va s-işím^{u} cu nimîcáre̯a-éstî? Tuḱit‿e̯asti, dip^{u}[19]. Ţi s-ţî ḍîcu̯-áltî, durńíi̯ niḣámî[20] dupî ţi mîcăm^{u} píni[21], mi teş^{u}[22] aşi ş-mi lo sómnul^{u}, ma te̯-alásî aéşţî z-dórńi? E̯a, tóra[23] vínit^{u}[24] voi̯ ... aéstî e̯ásti.

Hrupişti — Grecia
(ATENA CARAGIU
— 76 de ani)

Culegere şi transcriere:
MATILDA CARAGIU MARIOŢEANU
(cules: 1976)

1 vb. *adá^{ru}* „fac"
2 adv. „parcă"
3 adv. „parcă, cică"
4, 5 Să se observe construirea dativului (cu *al^{u}* + nume propriu, cu *a* + nume comun, v. discuţia la p. 182).
6 „ceaiul" (f.)
7 „cel mic" (să se remarce articolul hotărît enclitic al adjectivului)
8 cf. dr. *ăştia mici, ăştia micii*.
9 „măi, Nicule!"
10 Literal: „(nu-l vreau eu) prost-piureul vostru" (*piré* „piuré", împrumutat din dacoromână). Sensul mai apropiat: „(nu-mi place mie) aşa-zisul vostru piure"
11 „cică şi aceea [este] mîncare!"
12 dativ etic
13 „ceasul", „ora"
14 „trebuia" (valoare modală — de necesitate — a verbului *voi̯* „(a) vrea"
15 „îi pusei (= i-am pus) (masa)"
16 vb. *agîrşéscu* „(a) uita"
17 „nimic" (ca formă: cf. dr. *ceva*)
18 *fiĉórlu*
19 adv. „deloc"
20 „puţin"
21 vb. *mîc^{u} píni*, literal „mănînc pîine". Sensul acestei locuţiuni verbale este însă „(a) lua masa".
22 vb. *(mi) tíndu* „(a se) întinde" (în text: pf. s. „tare")
23 adv. „acum"
24 vb. *yin^{u}* „(a) veni" (aici: pf. s. „tare")

64. CUM S-FEAŢE[1] PÚPÎZA?

Ţi ş-erà, ma nu ş-erà[2].

Erà ună mul'are şi un bărbàt.

După mulţĭ ańi, Dumniḍă lă deade ună feată. Din ḍuă în ḍuă feata crişteà. Muşuteaţa ĺeĭ erà avḍîtă tu tute horle[3] dipi amvîrliga[4]. Nu tricù multu ḱirò[5] şi muĺarea muri. Bărbatlu si nsură ş-lo altă.

Aistă tiḣisi[6] multu anapudă[7] ş-u băteà mărata di feată[8] ti ičĭ ţiva[9]. Cît[10] vineà, inatea[11] ĺeĭ crişteà şi

1 pf. s. „tare" al lui *fac^{u}*
2 „ce (îşi) era, dar nu (îşi) era"
3 pl. articulat al lui *hoară* „sat"
4 „împrejur"
5 „timp"
6 „se nimeri, se întîmplă (să fie)" (cf. *tihe* „noroc")
7 „îndărătnică, anapoda"
8 „sărmana de fată" (atributul termenului comparat)
9 *ti ičĭ ţiva* „pentru nimica toată"; *ti* sau *trî* „pentru"; *ičĭ* „deloc", *ţiva* „ceva".
10 „îndată ce"
11 „mînia"

vrea cu iţi-do [12] trop [13] s-u ḱară feata. Ună ḍuă îĺ deade a feàtil'eĭ un ocă di lînă laĭe şi-l' ḍîse :

— Na ! lîna aistă, s-ti duţĭ s-u laĭ în vale şi astară s-o adùţĭ albă ca neaua.

Laea feată, care şteà ţi o-aşteaptă, cara [14] s-nu ascultă dimîndăciunea [15] a năearcă-saĭ, [16] lo troară [17] lîna şi z-duse n-vale.

Lă săhắţĭ [18] îndrèḍĭ [19] ma din cot ! [20] lîna armînea tot laĭe ...

Cîtră tu amurḍiş, dicara [21] viḍù că tricù ḍua fără ca lîna s-alǵască şi cîndo s-mindueà [22] la năirirea [23] şi bàtirea ţi-l' făţeà năearcă-sa, s-alină [24] pi ună ḍeană [25], ş-nălţắ mîńle cîtră ţer şi ḍîse cu boaţe mare :

— Pu ! pu ! Dumniḍale, am nu mi făţeaĭ un pul'ĭŭ s-ascàp di nîsă ? !

Şi Dumniḍắ care ağuţă atilòr îndrepţî u feaţe un puĭl'ŭ a cuĭ cîntic lo-avḍîm primăveara ditu ahurḱita [26] Apriluĭ şi pînă ti Sum-Ḱetru.

Cruşova — R. S. F. Iugoslavia PB, p. 21

12 ,,orice'' (scris şi *işido)*
13 ,,mijloc''
14 ,,dacă''
15 ,,porunca''
16 ,,a mamei sale vitrege'' (N. A. *nicarcă, nearcă* etc.)
17 scris corect : *tr-oară, tri oară*,,îndată''
18 pl. al lui *săhate* ,,ceas'', ,,oră''
19 sau : *întreḍĭ* ,,întregi''
20 ,,degeaba, zadarnic''
21 ,,dacă''
22 vb. *(mi)minduescu* ,,(a) se gîndi''
23 ,,necazul, supărarea'' (infinitiv lung al lui *(mi) năirescu*'' ,,(a) se necăji''
24 vb. *(mi) alin*^{u} ,,(a) se urca''
25 ,,deal, colină''
26 ,,începutul'', participiu cu valoare de ,,supin'' al vb. *ahurḱéscu*

65. CUM‿S-FRIMÍTÎ PÍ́NEA [1]

Va s-l'ai̯ [2] niḱe̯ámî [3] fîrínî, nţirnútî fîrína, va s-aprínḍî [4] alo̯átlu cu alo̯át^{u} dit^{u} ... cîrníĉ^{u} [5], cumu̯-adrám‿vîrnu ḱiró [6], armîne̯áşti ; di dicse̯árî [7] ti taḱiná [8], pîn-taḱiná alo̯átlu yíni [9].

Pínẹa va o̯-adár^{i} [10] tu cîpiste̯árẹa-ţẹa márẹa.

L'ai̯ alo̯átlu dit cîpistirúşi, îl^{u} baḍ^{î} tu márẹa, ahurḱéşţî [11] s-frimíţ^{î} pînẹa, cu unî mnátî [12] di sári, cu ápî diháminî [13], u frimíţ^{î} ǵíni şi-i̯ pispiléşţî [14] niḱe̯ámî fîrínî pisúprî ş-u amviléşţî z-ínî [15].

1 Subiectul de la care s-a cules textul este originar din Bulgaria ; a locuit din 1928 în com. Boibunar , jud. Durostor ; din 1940, în com. N. Bălcescu (fostă Başchioi) (jud. Constanţa), din 1955, în Bucureşti, unde trăieşte şi astăzi, în continuare, într-o ambianţă aromânească.
2 viitor : ,,ai să iei, vei lua''
3 ,,puţină'' (< lat. *infima*?) ; alte variante : *năḱe̯ámă, niḱe̯ámi, niθe̯ámi*
4 ,,ai să pregăteşti (ai să faci) aluatul'' ; literal : ,,ai să aprinzi''
5 ,,vas mic de lemn, rotund, cu capac, de mărimea unui castronaş, în care se păstrează aluat de la un frămîntat la altul'' (în DDA, numai cu sensul de ,,covăţică'')
6 Literal : ,,(cum făceam) vreun timp'', dar, de fapt : ,,(cum făceam) altădată'', ... ,,pe timpuri''.
7 ,,de cu seară''
8 ,,pentru dimineaţă''
9 semantism special al lui *yíni* ,,vine'' ; aici : ,,creşte, se dospeşte''
10 vb. *adár*^{u} ,,(a) face''
11 vb. *ahurhescu*, ,,(a) începe''
12 variantă sincopată a lui *mînatî*, ,,mînă'' (= cît iei într-o mînă)
13 ,,călduţă, încropită''
14 vb. *pispilescu* ,,(a) presăra''
15 variantă a lui *s-yini, z-yini* ,,să vină'' (= ,,să crească'')

Va[16] s-ṣádî ...

Yíni pînẹa, acáţ[i] [17] s-u disfíndî, [18] s-ọ-ádár[i] cîrvél'[i] [19]. Ọ-aláṣ[i] di yíni ịára, tu pînicutíi [20], cu misáli [21] ştirnútî ṣ-acupirítî cu misáli.

Cîndu s-úmflî gíni, aprínḍî cîrẹáplu [22], lọ,-árḍî, va [23] s-lu árḍî gíni, d-apóịa-l[u] pînusésţî [24] cu pána [25], l'aị ṣ-arúţ[î] pînẹa-n cîrẹáp[u], cu lupáta.

S-cọáţi ṣ-ọ-ascóţ[î], pînẹa-ị étimi [26], pîni cáldî.

Samakovi-Leascova — R.P. Bulgaria
(LENCA PIŞTALU — 51 de ani)

Culegere şi transcriere: MATILDA CARAGIU MARIOŢEANU
(culeș: 1976)

16 aici *va* are valoare de verb semiauxiliar modal: „trebuie"
17 vb. *acaţu* + conjunctiv: „(a) începe să ..." (incoativ).
18 vb. *disfingu* „(a) rupe aluatul în bucăţi, fac pîini" (cuvînt de origine latină, pierdut în dacoromână) (<lat. *disfingu*).
19 pl. al lui *cîrvẹál'i* „pîine întreagă (de obicei rotundă)"
20 „cutie pentru pîine" (= cutie lungă, în care încap 5—6 pîini puse la dospit; uneori, este o copaie lungă, cu locurile pentru pîini scobite direct în lemn)
21 „faţă de masă"; alteori şi „masă"
22 „cuptorul"
23 v. *supra* nota 16
24 vb. *pînusescu* „(a) mătura (a) curăţa) cuptorul cu pămătuful"
25 „cîrpă, pămătuf"; să nu se confunde cu *peană* „ripă"
26 „gata" (adjectiv cu patru forme)

66. TEXT FĂRŞEROTESC (= de tip F)

Fičọpu [1] sta di dzătsi a maṛuî: [2] „mini va s-u l'aŭ fẹata čenicuî [3] nvẹástă" — tats, moṛe, cum va s-l'aî nă feată di rămăn [4] dit călivi?" — si-l' dzăts al tati că mini atsẹa fẹată voî s-u ỉau vẹastă [5]".

Tu tuṛari [6] acasă, ma maṛu [7] dzăsi a văšil'eluî: [8] „lîil'-tu va s-l'a vẹastăună fẹată di rămăńî" — „ma z-va, răŭ ti năs fatsi". fičọpu dzăsi: „mini u voị".

Aşi ăgumsi fẹata di rămăńî văšiloṅe [9].

1, 2 trecerea grupului consonantic *rl* la *r* [ṛ] (v. capitolul *Dialectul aromân*, p. 179).
3 genitiv al lui *čenic[u]* (în aromâna A: *čélnic[u]*, genitiv *a čélniculuị*)
4 În aromâna A, *r-* nu este forte, deci comportă un *a-* (v. transpunerea).
5 O transcriere corectă, care ar fi pus în evidenţă fenomenul de fonetică sintactică ce are loc în acest context, ar fi următoarea: *s-u l'aŭ‿mvẹástă.*
6, 7 reducerea grupului *rn* la *r* [ṛ] (v. şi *supra*, notele 1, 2)
8 Vezi textul nr. 60, nota 15.
9 *ibidem.*

Transpunere în aromâna de tip A:

Fičórlu sta di ḍíţi a márluị: „Míni va s-u l'aụ fẹáta‿čélniclui‿mvẹástî". — „Taţ[î], more, cum[u] va s-l'aị nî fẹátî di-armín[u] dit[u] cîlívi?" — S-l'i ḍîţ[î] al[u] táta cî

mini aţe̯á fe̯átî voi̯ s-u l'au‿mve̯ástî". Tu turnári acásî, ma márli ḑísi a vîsil'élui̯ : híl'-tu va s-l'a‿mve̯ástî unî fe̯átî di armîńi̯". — „Ma z-va, arău̯ ti nîsu fáţi". Fîcórlu ḑísi : „mini u voi̯" ... Aşíţî aĝúmsi fe̯áta di̯-armîńi̯ vîsiloáńi.

Biglişti — Albania (KENDRA C. IANCLU)

CF, p. 168. Transpunere în dacoromână şi în aromâna A : MATILDA CARAGIU MARIOŢEANU (cules : 1928)

Transpunere în dacoromână

Feciorul stă de zice mai marelui : „eu o să iau fata celnicului [de] nevastă". — „taci, măi, cum o să iei o fată de român din colibe?" — „să-i zici lui tată că eu [pe] acea fată vreau s-o iau [de] nevastă".

La întoarcerea acasă, mai marele zise împăratului : „fiu-tău vrea să ia [de] nevastă o fată de români" — „dacă o să vrea, rău pentru el face". Feciorul zise : „eu o voiesc (= iubesc)". ... Aşa ajunse fata de români împărătească.

BCU IAŞI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

III. TEXTE MEGLENOROMÂNE

67. [PROVERBE ŞI ZICĂTORI]

Capu faţi, capu trazi.
,Capul face, capul trage.

Frica vęgl̰ĭă viñĭa.
Frica veghează (= păzeşte) via.

Tindi-ti cǫt ăţĭ jund̦i[1] ĭurganu[2].
Întinde-te cît îţi ajunge plapuma.

Pę̆ra sup pĕr cadi.
Para sub păr cade.

S'ǫnd̦ili[3] apu nu si faţi.
Sîngele apă nu se face.

Ficĭoril̰ĭ mănăncă pruni, la tăt'ǫñĭ[4] la str'ępijă dinţil̰ĭ.
Feciorii mănîncă prune, taţilor li [se] strepezesc dinţii.

Ân ţer ti ubid'ęm, şi tu ăn pimìnt să ìĭ!
În cer te căutam, şi tu în pămînt să fii!

Ursǫñĭa[5] cu furnìzĭ si poati săturari?[6]
Ursoaica cu furnici se poate sătura?

Zuŭa ţi duţi, anu nu duţi.
Ziua ce aduce, anul nu aduce.

Zisu cu fatu nu-ĭ una.
Zisa cu fapta nu-i una.

PM, I[7], p. 61–88

1, 3 d̦ nu apare decît în anumite graiuri meglenoromâne (de exemplu, în graiul din Ţărnareca); în majoritatea graiurilor meglenoromâne, d̦ a fost fricatizat la *z*.

2 cf. şi băn. *iorgan*

4 Să se observe modul de exprimare a D.

5 Substantivul feminin este derivat cu sufixul *-ǫńe* (< lat. *-onea*); cf. şi băn. *-oańe* (dr. lit. *-oaie*).

6 v. valoarea verbală a infinitivului lung după un verb modal

7 În sistemul de transcriere fonetică folosit de P. Papahagi, l̰ şi ñ urmate de *ĭ* notează pe *l* şi *n* muiaţi, iar *ĭ* şi *ŭ* — pe *i* şi *u* semivocalici (*ĭ* are şi valoarea lui *i* asilabic); accentele sînt notate inconsecvent (prin accent grav). Celelalte semne au aceeaşi valoare ca în sistemul ALR.

68. [GHICITORI]

Am un cǫni
Am un cîine

Toată zuu̯a latră
Toată ziua latră

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Ca vini searta [1]
Cînd vine seara
Si scundi dupu uşă.
Se ascunde după uşă.
(Băltiia)
(*Securea*)

Tăt-su si dus-au ăn tser
Tată-su s-a dus în cer
Şi il'-su ancă nifat [2].
Şi fi-su încă nefăcut (= nenăscut).
(Fumu)
(*Fumul*)

Ună sută di frats
O sută de fraţi
Ăn un brŏn ăntsinş
Într-un brîu încinşi
Ugudeà, tse-i?
Ghici, ce-i?
(Gardu)
(*Gardul*)

Ań [3] am patru frats
(Îmi) am patru fraţi
Ăn ună cămeaşă criscuts
Într-o cămaşă crescuţi
Ugudeà tse-i?
Ghici, ce-i?
(Nuca)
(*Nuca*)

Ań [4] am ună feată
(Îmi) am o fată
Ăn iarnă u vor tots
Iarna o vor (= iubesc) toţi
Veara nitsun nu-u va.
Vara nici unul nu o vrea (= iubeşte)
(Soba)
(*Soba*)

Am un lup, cŏn zăurlă [5],
Am un lup, cînd urlă,
Ăn lantă lumi si udi.
În cealaltă lume se aude.
Ugudeà, tse-i?
Ghici, ce-i?
(Tunitu)
(*Tunetul*)

Capidan, *Megl.*, II [6], p. 152—161

[1] v. articolul feminin *-ta*, împrumutat din bg., adăugat unui subst. moştenit din lat.

[2] conservarea formei etimologice a participiului verbului *faţiri* (lat. *factus* > rom. com. *faptu* > mgl. *fat*, cu simplificarea grupului consonantic în virtutea unei tendinţe specifice meglenoromânei)

[3, 4] prezenţa pronumelor personale cu valoare de D. etic; în cazurile de faţă, fără echivalent în dacoromână

[5] Prezenţa prefixului dă formei verbale o valoare aspectuală (acţiunea are o anumită durată de desfăşurare).

[6] Semnele folosite în sistemul de transcriere fonetică al lui T h. C a p i d a n au aceeaşi valoare ca în sistemul ALR; *ts=ţ*. De remarcat însă caracterul fluctuant al notaţiilor.

BCU IAŞI CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

69. LISITSA [1] ŞI FEŢA LU AMPIRĂTU [2]

Ra unã-ţarã un pădăr [3] şi li [4] vigl'a [5] viñurli [6]. amă [7] ieł ra dip mult sirumà [8] şi di ţundi li vigl'a, vini unã lisitsă, ăntrǫ ăn viñur. tuntsę pădăru aţ cătsǫ [9] şi lisitsa zisi: „aman lasă-mi [10], tsi tser tsę să-ts daţ, tucu [11] lasă-mi".

pădăru aľ zisi: „să ti las amă acu [12] aţ pots struiri [13] lu ampirătu [14] il'ă [15] dupu mini, ară acu nu, mo [16] să ti mor".

lisitsa zisi: „e, di tsęstă la s-iiă găilea [17], tsista lucru io să-ts sfărşǫs".

si dusi lisitsa la ampirătu şi aľ zisi: „ampirăti, dǫ-u feţa [18] ta dupu un ţom mult vut [19], ari trei mil' di boi şi patru mil' di ţoi; ari pus izmichiăr [20] să-l'-li pască".

ampirătu aľ zisi: „bun ăi, delmi [21] cǫtă ăi vut să l'-u daţ feţa [22] mea; la s-vină".

şi si dusi lisitsa aľ spusi: „ătsi la dărai [23] lucru". ai mo chinisiră [24] doil' [25] priună.

Lugunţa
(NICOLA LAZĂR — 12 ani) Capidan, *Megl.*, II [26], p. 54

1 „vulpea"
2, 14 Să se observe modul de exprimare a G.
3 „pîndar"
4 v. frecvenţa mai mare decît în dr. a anticipării obiectului direct prin pronume personale atone
5 vb. *vegl'u* „(a) păzi"; comp. dr. (*a*) *veghea*
6 subst. *viñe* „vie" (pl.); comp. cu pl. dr.
7 conj. „dar"
8 adj. *siruma* „sărac"; să se observe modul de exprimare a superlativului absolut; v. şi 19
9 vb. *cats* „(a) prinde"
10 *mi*, formă atonă de Ac.
11 „numai"
12 „dacă"
13 vb. *struies* „(a) peţi"; să se observe prezenţa infinitivului lung cu valoare verbală după un verb modal
14 v. posibilitatea antepunerii atributului substantival genitival
15, 18, 22 absenţa prepoziţiei *pe* înaintea Ac. personal obiect direct
16 *mo*, variantă a lui *cmo* „acum" (< lat. *eccum modo*)
17 „grija, necazul"
20 „servitor"
21 conj. „de vreme ce, dacă, fiindcă"
23 vb. *dar* „(a) face"
24 vb. *chinises* „(a) pleca, (a) porni"
25 „cei doi"; să se observe posibilitatea de a adăuga articolul definit la numeralul cardinal.
26 v. nota 6, textul 68.

70. JEJI

Ra unã-ţarã trei frăts. la tsela mai micu [1], utrisucu [2], aľ ra numea [3] Jeji. tsista Jeji vea angă doi frăts mai mătşcats [4] şi tsişta nu la vreau [5] tsela mai micu frăti [6].

unã-ţarã chinisiră [7] si ducă la căzănmǫc [8] şi s-la

1 v. modul de exprimare a superlativului relativ şi a D.
2 „mezinul"
3 Să se observe diferenţa de gen faţă de dr.
4 adj. *mătşcat* „mare" (pl.); să se observe modul de exprimare a comparativului de superioritate.
5 vb. *voi* „(a) iubi"; în alte contexte: „(a) vrea"
6, 9, 21 absenţa prepoziţiei *pe* la Ac. personal
7 vb. *chinises* „(a) pleca"
8 subst. „cîştig"; în context: „să se ducă să cîştige"

pi̯ardă tsela mai mīcu frāti [9]. bun ama [10] tsista ra mai̯ ạncrii̯łat [11] și știi̯a uneac [12] si cọntă [13].

ca si dusiră ăn un loc pūst, i̯undi vea [14] un u̯om vumpīr [15] tsi măncà lumi și ăi̯ ra numea Defu.

tsișta frats si dusiră la lui̯ [16] āgru [17] ca si sirbească [18] la prășọri [19]. ca vinì pri la ńazăts, etcă [20] -la tsela Defu [2] — dimic [22] vumpīru — i̯undi vinì și la zisi la tsel'a fratsil' [23]: „tsi fatsits u̯a?" [24] ară i̯el' zisiră: „i̯a sirbim la tọu̯ āgru".

— mi cari va zisi? [25]

— nitsi-un nu na zisi, i̯a, noi̯ u̯a vinim [26].

— ei̯ bun, ca vinits [27], va trudits, ami pọi̯ni its [28] măncāts?

— nu im [29] măncāts.

— ami cari si ducă si leà ọpọi̯ni?

— ami Jeji si ducă.

Cupa Capidan, *Megl.*, II [30], p. 95

(N. PAPADUMITRU — 13 ani)

10 conj. „dar"

11 „inteligent"; derivat din *crieł* „creier"

12 „oleacă, puțin"

13 Să se observe particularitățile formei de conjunctiv.

14 În anumite contexte, *vẹari* are și sensul de „(a) fi, (a) exista"; v. și situația (paralelă) din ar.

15 *vumpīr*, *vămpīr* „vampir"

16 Să se observe topica atributului pronominal în G.

17 „ogor, cîmp", termen păstrat din lat.; v. și ar., v.dr. *agru*.

18 vb. *sirbes* „(a) lucra, (a) munci, (a) sluji"; termen păstrat din lat.

19 v. corespondența mgl. infinitiv lung / dr. supin.

20 „iată"

22 „adică"

23 Să se observe modul de exprimare a D.

24 „aici"; v. și ar. *au̯a*.

25 Ca și în ar., perfectul simplu este frecvent folosit, corespunzînd adesea perfectului compus din dr.

26, 27 absența lui *-ră-* în formele de perfect simplu, pers. I și a II-a pl.; formele fără *-ră-* sînt etimologice

28, 29 Să se observe că verbul *iri* „(a) fi" are, la pers. I și a II-a pl. a indicativului prezent, radicalul infinitivului, ca și în unele graiuri aromâne.

30 v. nota 6, textul 68; *tš* = *č*

71. [CE AM FĂCUT ASTĂZI] [1]

i̯o ... as‿fi̯eș [2] pọ̊ọ̊i̯nị / si̯ā́rạ lặ kặṭái̯ [3] luṭọ́lu [4] / dimi̯ṇẹ́ṭặ kọ̃‿mị skulái̯ ra stăsít [5] / fărína ra ṭi̯ernútặ / ặŋkặlzọ́i̯ ápu / lặ ọ [ε] frimintái̯ pói̯na // ạ́ṭị [6] kặ ọ frìmintái̯ pói̯na / si stăpsí ăŋ‿kupisti̯ẹ́ri [7] nápkun [8] ạu̯ puș [9] ăn tipṭii̯ // kă si stăpsí și-n tipṭii̯ / u̯ arș [10] fu̯úrnạ [11] / ạ́ṭị

1 Informatoarea este originară din Liumnița (Grecia). A venit în România în anul 1926 și s-a stabilit în 1940 în com. Cerna, jud. Tulcea, unde a fost anchetată.

2, 10, 13, 16 forme tari, etimologice, de perfect simplu

3 vb. *caț* „(a) apuca, (a) prinde"; aici: „(a) plămădi"

4 „aluat" (comp. dr. *aluățel*)

5 vb. *stăses* „(a) crește"

6 particulă care introduce contexte paratactice (poate fi echivalat cu *aci*)

7 comp. dr. *căpistere*

8 „apoi" (var. *napcum*)

9 formă tare de perfect simplu

11 „cuptor"

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

ụ puş ã‿f^u^úrnă [ε] s-kọ́ápţi ... mo [12]ụ skụ̆ăş [13] / ụ skụ̆ăş / ụ kupiríi̯ sĩ-mọ́ál'ă unẹ́k [14]/kă dim‿f^u^úrnă kõ‿ụ skụ̆ăţ ăi̯ kŏ́răvă [15] / nu-i̯ búnă // şi mọ ụ skụ̆ăş // ...

kápra ụ mulş [16] ş-ụ skụ̆ăş lạ ... pikurắru / ăi̯ [k] lạ pụ̆ărk ăi̯ di̯et [17]/ mặŋkárẹ // um‿bịrbịẹ́ţẹ vi̯em kásă şi i̯ăl [18] lã‿nărăníi̯ / ăi̯ di̯et s-mặnáŋkă [19]/níştẹ i̯árbă v^i^ẹ di i̯ăr dúsă / ăi̯ di̯et //

kū [k] priŋ kắsă / ku izmi̯étur [20] / miturái̯ / ştẹrnúi̯ pátụ̄ / ţi̯ắsti lúkrẹ [21] li am fat [22] di dimini̯ẹ́ţă pắnă mọ / tọắtă zúụa // ặm‿piĉụárị săm / nu ştiụ şi i̯ŏụ ţi si spun ţi fak //

Liumniţa (SIMITI ANA — 67 de ani) Culegere şi transcriere: RODICA BRATU [23] (cules: 1974)

72. ŞẮ RA PU̯Ŏ́RTU DÌNĂO̯ÁRĂ / NU̯Ŏ́STRU/ ĂN‿L'I̯UMNÍŢĂ [1]

şi ţăsẹắu̯ mui̯ḗr [2] [k] nivẹ́astilị [3] [k] mui̯érlị / tọ́áti din [ε] kătúnị // dặráu̯ [4] / pặkrọắvị [5] dặráu̯ / ş^o^ọ́i̯kur [6] dặráu̯ // p^u^ọ̆́nḍă ţăsi̯ắu̯ / nápkunū [7] ... p^u^ọ̆́nḍa ụ̆́ nặłbẹắu̯ / lạ bunár [8] vẹán‿lŏ́kụ / ụ năłbẹắu̯ // ụ-ntindi̯ắu̯/ pri i̯árbă vi̯ẹ́rdị ş-ū ... / dunáu̯ / dặráu̯ kặmi̯ḗş lạ bărbáţ / kă ... purtáu̯ kặmi̯ḗş ţăsútị / únă ọ́ară // mo [9] nu si mại̯ purtá viḱi [10] kặmi̯ḗş ţăsútị da dìnăọ́ară tőţ ku kămi̯és‿ţăsútị rau̯ // ţăsútị ọ́a ku [k]/ligátị lạ gúşă [11] ku nẹak [12] áţă//kúsi [13] pắnă [ε] súpră di zặnúkl'i̯ / kū ... ḍífrị [14] álbẹ purtáu̯ // pri disúpră purtáu̯ bro̯n róşĩ / sạu̯ ... mắrkăf̱ [15] / şi sukọ̆́ţ [16] purtáu̯ bặrbáţil' // áră mul'érlị purtáu̯ siǵí [17] [k] kămi̯ẹ́şă / turnátă lạ rặzb^u^ói̯ şi siǵíi̯ // siǵíilị rau̯ lạ mọ̆́nikă ọ́a vizítị [18] / ku şik [19] // şi purtáu̯ şi ĝặmặdánị [20] / tụ̆ŏt ọ́a [21] vizíti / ku şik rau̯ / şi prigáĉ [22] róşi ţăsút / vizít şi i̯ăl ku şik / şi prìdisúpră punẹ́áu̯ şi sukárdị [23] / sukárdẹa ra kū ... ḱẹnár róşi şi ọ́a-i̯ punẹ́áu̯ [k]/ găi̯tán róşi ra / ọ́ară ḱẹnáru ra ku ... róşi / gálbịn şi ... vĩnạt // şắ ra pụ̆ŏ́rtu dìnăọ́ară / nụ̆ŏ́stru / ặn‿l'i̯umníţă //

Liumniţa (SIMITI ANA — 67 de ani) Culegere şi transcriere: RODICA BRATU [24] (cules: 1974)

12 adv. *cmo* (var. *mo*) „acum"
14 „oleacă, puţin"
15 „tare"
17 formă de perfect simplu; comp. cu lat. *dedi*
18 absenţa lui *pe* la acuzativul pronumelui personal obiect direct
19 Să se observe particularităţile formei de conjunctiv prezent.
20 subst. *izmi̯et* (pl.) „treabă, lucru"
21 comp. cu pl. din dr.
22 participiu etimologic (lat *factus* > rom. com. *faptu* > mgl. *fat*, cu simplificarea grupului consonantic, specifică pentru mgl.)
23 În legătură cu sistemul de transcriere folosit, v. nota 3, text 1.

1 În legătură cu informatoarea, v nota 1, text 71.
2 absenţa lui *l'* (mgl. *mul'ari*, pl. *mul'er*) poate fi interpretată ca o influenţă a dr.
3 v. utilizarea sinonimelor
4 vb. *dar* „(a) face"
5 subst. *păcroavă* (pl.) „velinţă de lînă mai groasă"; var. *păcrov, pucroavă, pucrov.*
6 subst. *şai̯k* (pl.) „ţesătură aspră de lînă"; comp. dr., ar. *şiac*
7 „apoi"
8 „fîntînă"; cuvîntul este atestat şi în unele graiuri dacoromâne vestice.
9 „acum" (v. şi *cmo*)
10 „deloc"
11 „gît", ca şi în ar.
12 „oleacă, puţin" (v. şi *uneac*)
13 adj. *cus* „scurt" (pl.)
14 „cioareci din postav alb"
15 „vînăt deschis"
16 subst. *sukardẹa* (pl.; var. *sukọ̆́rţ*) „haină din postav negru, fără mîneci"
17 subst. *siǵii̯ă* (pl.) „cămaşă pînă la genunchi, purtată de femei"
18 vb. *vizez* „(a) broda"
19 „găitan de argint sau de aur"
20 „mintean, haină din postav negru, cu mînecile atîrnate, care se poartă pe deasupra"
21 „aici"; cf. şi ar. *aụa*
22 „şorţ, poală"
23 „sarică"
24 v. nota 23, text 71

IV. TEXTE ISTROROMÂNE

73. [PROVERBE ŞI ZICĂTORI]

Bâte fl'eru[1] pira-i cåd.
Bate fierul pînă-i cald.

Mai bur ie åstez oyu nego mâre gal'ira[2].
Mai bun e astăzi oul decît mîine găina.

Åţa se prikinę iuvę[3]-i mai subţire.
Aţa se rupe unde-i mai subţire.

Dupa gustu lu åt[4] nu-ţ la mul'ere.
După gustul altuia nu-ţi lua muiere (= soţie).

Jeián

Metura novę meturę bire.
Mătura nouă mătură bine.

Glåsu lu åsiru[5] nu se åvde-n ćer.
Glasul asinului (= măgarului) nu se aude-n cer.

Bărsa se cåvtę cănd ie pl'irę, ne cănd ie golę.
Punga se caută cînd e plină, nu cînd e goală.

Svića se prinde lu ćel'i[6] će vedu, ne lu ćel'i[7] orbi.
Lumina [li] se aprinde celor ce văd, nu celor orbi (= orbilor).

Nu-ţ pure nåsu iuvę[8] nu-ţ cuhę ola.
Nu-ţi pune (= băga) nasul unde nu-ţi fierbe oala.

Låsę omu bęt ke va ăns cadę[9].
Lasă omul beat că va cădea [el] însuşi (= singur).

Susńeviţa

Culegere: ANDREI GLAVINA
Transcriere: IOSIF POPOVICI[10]
PDI, II, p. 81—83

1 *l'* este introdus între labială şi iot după model croat.

2 v. structura construcţiei comparative (exprimarea comparativului de superioritate; modul de introducere a complementului comparativ)

3, 8 În forma *iuo*, adverbul, conservat din latină, apare şi în subdialectul crişean. Cf. şi ar. *ţu*, mgl. *ţundi (ţu- + undi)*

4, 5, 6, 7 Să se observe modul de exprimare a G.

9 v. modul de exprimare a indicativului viitor

10 În sistemul de transcriere fonetică folosit de Iosif Popovici, *å*, *i*, *ę*, *ć*, *l'* au aceeaşi valoare ca în sistemul ALR, *ę* are valoarea lui *ă* din sistemul ALR; *c* şi *k* au aceeaşi valoare (= c): primul semn se foloseşte înainte de vocale nepalatale, iar celălalt — înainte de vocale palatale.

74. [TREI SURORI SĂRACE]

O votę[1] fost-aw[2] treį surăr şi s-aw ganeįt[3] la foc seŗa tote åte fętele se maritu[4] e[5] noi nu ne putén[6]. Måįa[7] l-a zis, įo ve voį spure zåć[8] nu vę voį puteţ maritå, ke noį ăsmo[9] siromåş[10]. Ća maį betără[11] a zis, įo reş råda[12] se rę miįe crål'u[13] då[14] o måre borše[15] de pinez[16]. Pak[17] įo me reş vål'e[18] maritå[19]. Ća åta aw zis, įo reş råda me maritå dupa lu crål'u[20] camal'ęr[21] ke įe ăį muşåt[22]. Ća maį tiręrę[23] åw zis e įo reş råda me maritå dupa crål'u. Şi įo reş ăl' nåşte[24] cvărnår şi devet[25] fil' şi o fil'ę. E crål'u åvzit-a. Când s-a făcut 'dămareţa crål'u tremęs-a neca viru[26] cătrę įe[27]. Şi iåle mers-a tot pristraşite[28] şi virit-a cătrę įe[29]. Įe l-a zis voį treį će ve įo ăntrebår[30] morèįţ[31] spure prawo[32], e se[33] nu, veţ veri[34] gaştigèįte[35]. Ăntrębę prva[36] ć-åįi tu zis a seŗă? Įå zis-a į-om zis ke reş råda se-m rę įel' då[37] o måre borše plirę de pinez ke įo me reş vål'e maritå. Şi įe l'-a zis, dåţ-voį[38].

Susńeviţa
(JOŞE ŢVEŢIĆ – 70 de ani)

PDI, II[39], p. 52

1 „odată"; *volę* < it. *volta*, cu *l* preconsonantic dispărut.
2 v., în tot textul, poziţia auxiliarului în formele de perfect compus
3 vb. *ganęį* „(a) vorbi"
4, 6 v. particularităţile desinenţelor personale la indicativ prezent
5 conj. coordonatoare copulativă: „şi", „iar"; să se observe în text alternanţa cu *şi*
7 „mama"; alte sensuri: „babă, femeie bătrînă"
8 „de ce"
9 Formele de pers. I sg. şi pl. ale verbului *fi* sînt împrumutate din cr.
10 adj. *siromâh* „sărac" (pl.)
11, 23 Să se observe modul de exprimare a superlativului relativ.
12 adj. *râd* „bucuros" (f., sg.)
13 „împăratul, craiul"
14, 19, 24, 37 v. structura formelor de condiţional prezent, precum şi topica (posibilitatea de dislocare a auxiliarului de verbul conjugat)
15 „pungă"
16 subst. „ban" (pl.); opoziţia sg. / pl. se neutralizează în acest caz
17 adv. „apoi"; şi conj. „şi, iar"
18 adv. „îndată, numaidecît"
20 v. modul de exprimare a G. şi topica atributului în G.
21 „camerist, valet, slujitor"
22 adj. „frumos"; cf. şi ar. *muşatu*.
25 „49"; să se observe structura numeralului cardinal şi absenţa prepoziţiei *de* între numeral şi substantiv
26 v. structura formei de conjunctiv prezent şi desinenţa de persoană
27, 29 v. construcţia cu *către* după un verb de mişcare
28 adj. „speriat" (f., pl.)
30 formă sintetică de condiţional, moştenită din latină; valoare de condiţional viitor
31 vb. *moręį* „(a) trebui"
32 adv. „adevărat"
33 conj. condiţională moştenită din latină (< lat. *si*)
34, 38 v. structura formelor de indicativ viitor
35 vb. *gaştigęį* „(a) pedepsi"
36 absenţa prepoziţiei *pe* la Ac. obiect direct
39 Pentru valoarea notaţiilor fonetice folosite, v. nota 10 de la textul 73; *ş* = *ş*.

75. [FIERARUL FRANE]

I̯o șem Fråne lu fåbro[1] dī‿Sușńéviță. Cl'ému-me[2] Belúlovit' Fråne.

Nașcút șem[3] de mil'ár devetștó dvài̯șet și ur[4] na dvanái̯șt[5] de dițémbre[6]. Cåși și åștez. Mä[7] måi̯e s-a cl'emåt Maríi̯a e me țåțe cl'emåt-s-a Íve. Me țåțe fóșt-a fåbro și zåto[8] noi̯ cl'ému ĩnța[9] șå nóștra cåșä, cl'ému la fåbro. Me nóno[10] áŋke fóșt-a fåbro. I̯e ș-a-nmețåt cui̯í[11], fabricåi̯[12] ăŋ‿Cîrșån. I̯e vút-a oșăndeșét și óșăn åń[13] căn a murít. Vét'e[14] ăi̯ mort țúdä[15] åń, șesnái̯s let áli[16] zåțe și șåșe åń[17], me nóno. E me țåțe și mä måi̯e-i̯ mort vét'e dó wóte[18] zåțe și óșăn åń. E me țåțe lucråt-a în ă covațíi̯e[19] și me nóno. Și i̯o m-am ănmețåt de i̯el'. Și åștez íŋcä lúcru. Și i̯o-am un‿fråte cårle și i̯e lúcrä, áli i̯e nu lúcrä ắnța ã̃‿Șușńéviță, négo lúcrä colå própe de Labín, i̯úvä-i̯[20] fåbríca de țimént. Cl'ämä-se Coromáĉno. Și i̯e colå cui̯å ăŋ‿covațíi̯e. Ănmețåt‿ț-a și i̯e ma ne de țåțe ke i̯e foșt-a mic căn a țåțe murít[21]. I̯e vezút-a de míre și nóno-l' ratåi̯a[22] căn a foș mic. Și șå åre bur cåp pa ș-a‿anmețåt și i̯e. Noi̯ am avút íŋcä ur fråte pac a murít ăm‿vråma de vói̯scä[23]. I̯e fóșt-a mai̯ betắr de míre.[24] I̯e fóșt-a nașcút de ånu zåțilä[25] și murít-a ăm‿vói̯scä. Și i̯e știvút-a teșí[26] și cui̯í. Áli i̯e-i̯ mort vét'e țúdä åń, c-a-m‿vói̯scä murít.

Åștez am lucråt ăŋ‿covațíi̯e și verít-a doi̯ profesór dī‿Ruméni̯i̯e și știi̯åi̯t-a i̯úvã‿i̯o lucråt. I̯õ‿lucråt clínu[27] za-n oplénu[28] de voz[29]. Și ur om din Nóșolo mi̯-a zutåt ke ța fóșt-a vózu lui̯. Și i̯el' a cawtåt cum a míi̯e foșt fléru rói̯șu, rói̯șu. E i̯o-m cu bắtu[30] tuțít[31] préște i̯e, préste nacoválä. Căn a oș[32] bur, ța vótä l-am puș șuș.

Susńevița
(FRANE BELULOVICI — 43 de ani)

Înregistrare: E. PETROVICI și P. NEIESCU

Transcriere: P. NEIESCU[33]
(cules: 1964)

1 „fierar"; să se observe modul de exprimare a G.
2 v., în tot textul, poziția pronumelui față de verb la diateza reflexivă
3 v. poziția auxiliarului față de verb în formele analitice
4 „1921"
5 „20"
6 v. intercalarea prepoziției *de* între numeral și numele lunii, în indicarea datei
7 v., în tot textul, poziția adjectivului posesiv în raport cu substantivul determinat
8 adv. „de aceea"
9 „aici"
10 „bunic"
11 vb. *cui̯í* „a lucra fierul"; de observat prezența infinitivului după un alt verb (v. și mai jos)
12 sinonim al lui 11
13 „88 de ani"; de remarcat structura numeralului cardinal, precum și absența prepoziției *de* între numeral și substantiv
14 „deja"
15 adj. *ţudo* „mult"
16 conj. „sau"
17 De remarcat tendința subiectului de a traduce numeralele din croată: *șesnáis (let)*, pe înțelesul dacoromânilor anchetatori: *zăţe și șâșe (âń)* „16 (ani)".
18 *dó wóte* „de două ori" (*wóte* <it. *volta*)
19 „fierărie"
20 „unde", v. notele 3, 8 de la textul 73.
21 v. posibilitatea de dislocare a formelor de perfect compus
22 v. structura formei de imperfect
23 „război"; să se observe și modul de exprimare a G.
24 v. structura construcției comparative (formarea comparativului de superioritate al adjectivului; modul de introducere a complementului comparativ)
25 v. structura numeralului ordinal
26 vb. *teșí* „a lucra lemnul"
27 „cui"
28 „oplean" (în text: parte a căruței)
29 „căruță"
30 „ciocan"
31 vb. *tuți* „a lovi"
32 perfectul compus al verbului *fi*, pers. a III-a sg.
33 În sistemul de transcriere utilizat, *ä* notează un *e* deschis, iar *å* — un *a* rotunjit. De remarcat raportul de variație liberă, specific graiului din Susńevița, dintre sunetele *s-ș*, *z-j* și *ĉ-ț*; *ș* și *z* notează sunete intermediare între *s-ș* și, respectiv, *z-j*.

76. CRAL'U ŞI GOSPODARU SIROMAH [1]

Fost-a un cral'. Şi ie mes-a ăn lov [2] ămeştit [3] ăn roba [4] ca şi de un pecler [5], ali [6] de un lavorante [7]. Mes-a ăn lov, ăn boşche [8], largo [9], largo ăns şi verit-a cătra sera largo, che n-a vezut n-anche o case. Fost-a ca şi pl'erzut [10]. Vede colo largo o miche casiţe de lu un siromaş [11] ăn cmet [12]. Cela cral' [13] a pomislit [14]. „Cmoce vire nopta e se [15] ploie, ce voi? Meg la cela siromaş ăn cmet, neca me lase [16] durmi [17] cesta nopte". Ie vire colo şi ăntrebe :

— Bura sera !

Şi-l' odgovorescu [18] :

— Bura sera !

Ăntrebe za durmi [19]. Ie nu s-a facut vede che-i cral', nego [20] ca şi un siromaş. Şi-l' ganescu [21] :

— S-er durmi ŭanci [22] pre pemint. Noi n-aren [23] pature [24], niş [25].

Şi cela cral' gane :

— Bire, bire.

Che va durmi cesta nopte. Cela lovăţ [26] (ali cral'). poşnit-a [27] ganei, şcherţei [28], poşnit-a şi grumbo [29] ganei Lu gospodaru [30] de case [31] s-a cea grumbo vezut che ce grumbe stvare [32] ăntru lui [33] famil'ie gane. Reziadit-s-a [34] cela gospodar, dat-a pl'uşca [35] lu cela cral' [36]. E [37] cela cral' pomislit-a : „Ştepte bire păra măre, voi potărpi [38]. Za [39] cesta nopte more [40] fi şa".

1 „sărac"
2 „vinătoare"
3 vb. *ămeşti* „(a) îmbrăca"; cf. şi v. dr. *(a) învesti*
4 „haină"
5 „cerşetor"; să se observe şi modul de exprimare a G. (v. şi 7).
6 conj. „sau"
7 „muncitor"
8 „pădure"
9 „departe"
10 *l'* este introdus după model croat.
11 Să se observe modul de exprimare a G.
12 „ţăran, gospodar"; în text: „gazdă"
13 v., în tot textul, antepunerea adjectivului demonstrativ
14 vb. *pomisli* „(a se) gîndi", perfectiv
15 conj. condiţională „dacă" (< lat. *si*)
16, 46 v. modul de exprimare a conjunctivului prezent
17 v., în tot textul, prezenţa infinitivului după un alt verb
18 vb. *odgovori (otgovori)* „(a) răspunde"
19 v. valoarea de supin a infinitivului; prepoziţia *za* „de, despre"
20 „numai, decît"
21 vb. *ganęi* „(a) vorbi, (a) spune"
22 „aici"
23 vb. *vę*
24 De remarcat forma mai veche a desinenţei de pl. a substantivelor neutre *(-ure)*, prezentă şi în v.dr.
25 „deloc"
26 „vînător"
27 vb. *poşni* „(a) începe"
28 vb. „(a) glumi"
29 adv. „urît"
30, 36, 55 Să se observe modul de exprimare a D.
31, 48 v. modul de exprimare a G. (v. şi notele 5, 7, 11)
32 subst. *stvar* „lucru" (pl.)
33 v., în tot textul, topica atributului pronominal în G.
34 vb. *reziadi* (se) „(a se) supăra"
35 „palmă"
37 conj. „şi"
38 vb. *potărpi* „(a) aştepta, (a) răbda", perfectiv; să se observe modul de exprimare a viitorului
39 „pentru"
40 vb. *moręi* „(a) trebui"

Damareţa cela lovăţ se scole şi zehvale[41] pre ce l-a lasat durmi şi mere chia[42]. Do[43] nuşcăt zile vire pisma[44] lu cela cmet[45] de la cral'u neca vire[46] ăn lui case. Ie se tuncea pristraşe[47] şi mere. Vire la uşa lu cral'u[48] şi lui slughe comochĭ[49] che l-a lasat nuntru. Vire nuntru, tot ăn zlatne[50] camere muşate[51]. Ie n-a cea nicad[52] vezut[53]. Se straşe[54] inche mai tare şi vire ăn camere către cral'u şi vede che-i cea lu care[55] ie dat-a o trişche[56], când a fost ăn lov şi la ie durmit. Şi cela cmet vut-a friche che-l va cral'u, chi zna cum[57], castighei[58]. Şi ie s-a poşnit straşi şi friche ve şi de friche murit-a.

Bărdo
(FRANCESCO STROLIGO — 33 de ani)

CTI,[59] p. 107
(culeş: 1932)

41 vb. *zehvali* „(a) mulţumi"
42 expresie *mĕre chiă* „(a) pleca" (cf. germ. *wegnehmen*, it. *andare via*)
43 „peste, la" (temporal)
44 „scrisoare"
45 „ţăran"; să se observe modul de exprimare a D.
47 vb. *pristraşi* (se) „(a se) supăra", perfectiv; comp. cu imperfectivul *straşi (se)* de sub 54
49 „abia"
50 adj. *zlatăn* „de aur" (f., pl.)
51 adj. *muşât* „frumos" (f., pl.); cf. şi ar. *muşat*[u]
52 „niciodată"
53 v. posibilitatea de dislocare a formelor de perfect compus
56 „palmă" (v. şi 35)
57 expresie *chi zna cum* „cine ştie cum"
58 vb. *castighęi* „(a) pedepsi"; să se observe posibilitatea de dislocare a formelor de viitor
59 În sistemul de transcriere fonetică folosit de Tr. Cantemir, a notează pe *a* labializat, e — pe *e* deschis, *ŭ* — pe *u* semivocalic şi *ĭ* — pe *i* asilabic final.

77. LUPU ŞI LIŞIŢA[1]

O vote[2] c-a fost[3] piru[4] la o case! Pac[5] a svachea[6] muncat[7] ăn camere. Verit-a lupu şi lişiţa. Lişiţa mes-a către iel' ăn camere. Lupu mes-a ăn stale[8] după blaghe[9]. Lişiţa zis-a:

— Ştriţu[10] mes-a ăn dvor![11]

Cea vote toţ a poscapeit[12] ăn dvor. Mes-a neganei[13] lupu. Lişiţa mes-a ăntru ole poidi[14]. Muncat-a tot. Când

1 „vulpea"
2 v. nota 1, textul 74
3 v., în tot textul, poziţia auxiliarului faţă de verb în formele de perfect compus
4 „nuntă"
5 adv. „apoi"; aici rol de conj. copulativă „şi, iar".
6 „nuntă"
7 v. posibilitatea de dislocare a formelor de perfect compus
8 „grajd"
9 subst. *blâghę* „vită" (pl.)
10 „unchi (după tată)"
11 „curte"
12 valoare perfectivă
13 vb. *neganęi* „(a) alunga"
14 vb. *poidi* „(a) mînca", perfectiv; cf. alternanţa cu *muncă*; să se observe, în tot textul, prezenţa infinitivului după un alt verb

a finit[15] poidi, pus-a pre[16] cap orij[17]. Lupu ramas-a stucit[18] ăn dvor. Cea vote verit-a lişiţa către lup. Lupu gane[19]:

— Strine[20], ramas-ŭam stucit!

Lişiţa zis-a:

— Ce nu vezi che şi la mire[21] [...], iesu din cap? Şi mire stucit-a chiaro[22].

Gane lupu:

— Daie, te voi purta, căn-sti tu mai stucite nego io[23].

Când a vo purtat, lişiţa a cântat: „Cela bolăn purtat-a cela săr“[24]. Ma[25] lupu n-a capit[26] ce ia cantaia[27]. Pocle[28] viru la un lac. Lişiţa vrut-a ŭape be. Iel' vezut-a ăn lac lura şi mislit-a[29] che cea-i caşu. Lişiţa gane:

— Ren popi[30] ŭapa, ren fla caşu şi-l ren poidi.

E lupu lucrat-a ŭapa, ma n-a putut tota be. Pac a zis:

— Neca mejen[31] durmi.

Verit-a la o grope. Lişiţa s-a cucat mai largo[32] de grope e lupu prope. Nopta zis-a lişiţa:

— De-te-n colo!

Lupu când s-a dat, cazut-a ăn grope.

Sucodru
(BETINA IURMAN — 26 de ani)

CTI[33], p. 111—112
(cules: 1932)

15 vb. *fini* „(a) termina“
16 conservarea formei nedisimilate a prepoziţiei *pe* (< lat. *per*)
17 „orez“
18 vb. *stuci* „(a) bate, (a) lovi“
19 vb. *ganęi* „(a) zice, (a) spune“. Să se observe alternanţa cu *zice*.
20 „mătuşă (sora tatei)“
21 v. exprimarea D.
22 adv. „tare (foarte rău)“
23 v. structura construcţiei comparative (exprimarea comparativului de superioritate al adjectivului; modul de introducere a complementului comparativ).
24 „sănătos“ (< lat. *sanus*); cf. şi ar. *sinu*; să se observe substantivarea adjectivului prin antepunerea articolului adjectival şi absenţa prepoziţiei *pe* în construirea obiectului direct
25 conj. „dar“
26 vb. *capi* „(a) înţelege“
27 v. structura formei de imperfect
28 „îndată, pe urmă“
29 vb. *misli* „(a se) gîndi“, imperfectiv
30 vb. *popi* „(a) bea“, perfectiv; să se observe forma auxiliarului de viitor la pers. I pl.
31 v. modul de exprimare a conjunctivului prezent
32 „departe“
33 În legătură cu sistemul de transcriere fonetică, v. nota 59, textul 76.

78. [DESPRE OIERI]

I̯o Iúrina Róγutiĉ, Jei̯âne[1], trídeset i i̯édan[2], I̯úki, va spuń cum ă noi̯ paştém blåγa[3]. Ói̯le méγu scúpa[4] ăm‿ måi̯ míseţ[5], do déset cvărnåri de oi̯[6] şi se scúpa muzés[7]

1 Numele satului a fost dat în forma oficială, croată; istroromânii numesc satul *Jeiăn*.
2 „31“ — este numărul casei informatorului, dat tot în croată; în ir. *trideset şi ur*
3 subst. colectiv „vitele“
4 adv. „împreună“
5 „lună“. Să se observe antepunerea numelui lunii.
6 *do déset cvărnåri de oi̯* „pînă la de zece ori cîte patruzeci de oi“
7 v. diferenţa de conjugare faţă de dr. *(a) mulge*, precum şi posibilitatea dislocării pronumelui reflexiv de verb; v. şi mai jos

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

şi lâptele pac[8], ɣospodâri víru muzí[9], şi lâptele dúcu scúpa ă‿cadâre, proţidés[10] şi pac ăncl'éɣu[11] lâptele şi fâcu câşu. Şi ónda[12] ie lâptele áli[13] câşu sacalvâ[14] ɣospodâr po ɣlâvaχ[15], căt ăl tucă[16] acâţa[17] câşu. Óile-s scúpa do setémba míseţa, do Mâle Svetíţe[18]. Şi atúnce se óile raspartés[19], sâkileă-á sâle[20] vlâie[21], căn n-âru vet'[22] lâpte, şi pac ă pâşte nâzat[23] sâkileă-á sâle[24]. E, şi atúnce ovcâri[25] se χranés mai víşe[26] cu străɣl'âta[27]. Iel' ă sâra-ş vlâvu pórţiia a să ânr-o lâta[28] şi ulés[29] ănlíc[30] de cl'aɣ şi se-ɒcl'âɣa lâptele. Căn se-ɒcl'äɣa, zmişéş[31] şi-nlíc poteplés[32] şi pac ă cusés[33] cu líɒɣura. Câ-i a lor[34] χrâna pac se debelés[35]. Câ lâ-i cîra de ovcâr. E zéru, zéru, ă ştiţ?, zéru pac ă vlâvu ɣospodâri, ăş acâsa dúcu de porc şi acâsa de bă mayári. Câ-i búro[36] de bă, sâro[37].

Jeián
(IURINA ROTUTIC)

Înregistrare: E. PETROVICI şi P. NEIESCU
Transcriere: P. NEIESCU[38]
(cules: 1964)

8 „apoi"
9 v., în tot textul, prezenţa infinitivului după un alt verb
10 vb. *proţidi* „(a) strecura"
11 Să se observe prezenţa desinenţei *-u* la pers. a III-a pl. a indicativului prezent, la verbele de conjugarea I
12 „atunci"
13 conj. „sau"
14 „fiecare" (G.; desinenţa se explică prin consonantizarea lui *u̯*)
15 literal „după capete" = „după numărul oilor"
16 *ăl tucă* „i se cuvine"
17 vb. *acaţâ* „(a) primi"
18 *do Mâle Svetíţe* „pînă la Sf. Maria Mică"
19 vb. *resparti (raspartí)* „(a se) despărţi, (a se) separa"
20 Să se observe forma şi topica pronumelui posesiv, precum şi absenţa lui *pe* la Ac. obiect direct; v. şi 24.
21 vb. *vlâ*, variantă a lui *lâ*.
22 adv. „mai (neg.), deloc"
23 „din nou, iarăşi"
25 subst. *ovcâr* „cioban" (pl.)
26 „mai mult"
27 cf. dr. *străgheală*
28 „bidon"
29 vb. *uli* „(a) turna"
30 „oleacă, puţin"
31 vb. *zmişi* „(a) amesteca"
32 vb. *potepli* „(a) încălzi", perfectiv
33 vb. *cusi* „(a) mînca"
34 v. antepunerea atributului pronominal în G.
35 vb. *debeli* „(a) îngrăşa"
36, 37 Să se observe adverbializarea adjectivelor prin adăugarea lui *-o*. *sâro* — derivat de la adjectivul *sâr* (< lat. *sanus)*; cf. şi ar. *sînu*.
38 În legătură cu sistemul de transcriere fonetică, v. nota 33, textul 75. *â* notează şi un *a* rotunjit, dar şi diftongul *u̯â*, frecvent în graiul din Jeián; *ɣ* notează o fricativă velară sonoră (pereche a fricativei velare surde *χ*), variantă a lui *g*, curentă în graiul din Jeián.

BCU IAȘI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

CUPRINS

Prefață 3

Abrevieri bibliografice 5

Abrevieri de cuvinte 8

Transcrierea fonetică a *Atlasului lingvistic român* 9

Introducere 15-35

I. Obiectul dialectologiei. Dialectologie sincronică (descriptivă). Dialectologie diacronică (istorică) (Șt. Giosu). 15

II. Variantele teritoriale și variantele sociale ale limbii (Șt. Giosu) 16

1. Dialect, subdialect, grai, subgrai. 2. Argou, jargon, limbaj profesional. 3. Idiolect

III. Criterii de delimitare a limbii și dialectului (lingvistice și extralingvistice), cu aplicare la limba română (Șt. Giosu). 18

1. Criteriul subordonării. 2. Criteriul genetico-structural. 3. Criteriul înțelegerii. 4. Criteriul istorico-politic. 5. Criteriul verigilor intermediare. 6. Criteriul conștiinței și voinței comunității de vorbitori. 7. Criteriul funcțiilor unui idiom. 8. Concluzii

IV. Dialectele și limba națională. Dialectele și limba literară (în diferite perioade istorice) (Șt. Giosu) 24

Dialectele și limba națională. 2. Limba literară, varianta cea mai îngrijită a limbii naționale. 3. Raporturile dintre limba română literară și subdialectele dacoromâne

V. Importanța studierii dialectelor (Șt. Giosu) 29

1. Dialectologia și gramatica istorică. 2. Dialectologia și istoria limbii literare. 3. Dialectologia și lingvistica generală. 4. Dialectologia și predarea limbii române în școală . . . . . .

VI. Granițe dialectale. Arii de tranziție (Șt. Giosu) 30

1. Neogramaticii. Dialectul — unitate închisă, precis delimitată. 2. Negarea dialectului. Adversarii neogramaticilor. 3. Dialectul — unitate complexă. 4. Arii de tranziție. 5. Dinamica ariilor dialectale . . . .

Constituirea dialectologiei ca disciplină lingvistică. Etapele principale ale dezvoltării ei (R. Todoran) 36-38

Schiță a istoriei dialectologiei române (R. Todoran) 39-54

Transcrierea fonetică (R. Todoran) 55-64

Metode de studiere a dialectelor (Șt. Giosu) 65-96

I. **Informarea** 65

1. Observația. 2. Ancheta dialectală propriu-zisă. 3. Chestionarul dialectal. 4. Anchetatorul. 5. Informatorul. 6. Anchetatorul-informator. 7. Punctul (de) anchetat și rețeaua de puncte . . . . . .

Interpretarea 73

1. Glosarul dialectal. 2. Monografia dialectală. 3. Atlasul lingvistic. 4. Tipuri de atlase lingvistice. 5. Tipuri de hărți lingvistice : 6. Principii după care se alcătuiesc atlasele lingvistice. 7. Geografia lingvistică : 8. Orientării noi în dialectologie. Rezultate și perspective ale aplicării metodei structurale în studiul dialectelor. .

Formarea dialectelor românești (R. Todoran) 97-111

I. **Preliminarii** 97

II. Originea aromânilor 100
III. Originea meglenoromânilor 102
IV. Originea istroromânilor 106
V. Originea dacoromânilor 110
VI. Formarea dialectelor româneşti 110
Dialectul dacoromân (L. Ionescu-Ruxăndoiu) 112
Date generale 112
Caracterizarea dialectului 114
A. *Fonetică şi fonologie*: I. Vocale. II. Consoane 115
B. *Morfosintaxă*: I. Substantiv. II. Articol. III. Adjectiv. IV. Numeral. V. Pronume. VI. Verb 116
C. *Lexic* 118
Repartiţia dialectală a dacoromânei (L. Ionescu-Ruxăndoiu). . 120-129
Descrierea subdialectelor dacoromânei (L. Ionescu-Ruxăndoiu) . . 130-170
Subdialectul moldovean (L. Ionescu-Ruxăndoiu) 130
A. *Fonetică şi fonologie*: I. Vocale. Consoane 131
B. *Morfosintaxă*: I. Substantiv. II. Articol. III. Pronume. IV. Verb 140
C. *Lexic* 142
Subdialectul bănăţean (L. Ionescu-Ruxăndoiu). 145
A. *Fonetică şi fonologie*: I. Vocale. II. Consoane 146
B. *Morfosintaxă:* I. Articol. II. Pronume. III. Verb 149
C. *Lexic* 152
Subdialectul crişean (L. Ionescu-Ruxăndoiu) . 152
A. *Fonetică şi fonologie*: I. Vocale. II. Consoane 153
B. *Morfosintaxă:* I. Substantiv. II. Articol. III. Pronume. IV. Verb 157
C. *Lexic* 158
Subdialectul maramureşean (L. Ionescu-Ruxăndoiu) 159
A. *Fonetică şi fonologie*: I. Vocale. II. Consoane. 159
B. *Morfosintaxă*: I. Substantiv. II. Articol. III. Pronume. IV. Verb 161
C. *Lexic* 162
Subdialectul muntean (L. Ionescu-Ruxăndoiu) 162
A. *Fonetică şi fonologie*: I. Vocale. II. Consoane 163-166
B. *Morfosintaxă*: I. Substantiv. II. Articol. III. Pronume IV. Verb. V. Adverb. 166-170
C. *Lexic* 170
Dialectul aromân (M. Caragiu-Marioţeanu).. 171-195
Date generale 171
Caracterizarea dialectului 175
A. *Fonetică şi fonologie*: I. Vocale. II. Consoane 175
B. *Morfosintaxă*: I. Substantiv. II. Articol. III. Adjectiv. IV. Pronume. V. Numeral. VI. Verb. VII. Adverb. VIII. Prepoziţie. IX. Conjuncţie 179
C. *Lexic* 191
1. Cuvinte de origine latină. 2. Cuvinte de alte origini (greceşti, albaneze, slave, turceşti) 191-195
Dialectul meglenoromân (M.Caragiu-Marioţeanu) 196-21
Date generale 19
Caracterizarea dialectului 19
A. *Fonetică şi fonologie*: I. Vocale. II. Consoane 19
B. *Morfosintaxă*: I. Substantiv. II. Articol. III. Adjectiv. IV. Pronume. V. Numeral. VI. Verb. VII. Adverb. VIII. Prepoziţie. IX. Conjuncţie 202
C. *Lexic* 210
1. Cuvinte de origine latină. 2. Cuvinte de alte origini (slave, turceşti, greceşti, albaneze) 210
Dialectul istroromân (M. Caragiu-Marioţeanu) 213-230
Date generale 213
Caracterizarea dialectului 215
A. *Fonetică şi fonologie*: I. Vocale. II. Consoane 215
B. *Morfosintaxă:* I. Substantiv. II. Articol. III. Adjectiv. IV. Pronume. V. Numeral. VI. Verb. VII. Adverb. VIII. Prepoziţie. IX. Conjuncţie 218
C. *Lexic* 228
1. Cuvinte de origine latină. 2. Cuvinte de alte origini (slave, italieneşti, germane)
Texte dialectale (abrevieri) 231
I. Texte dacoromâne 232-262
1. Moldova şi Bucovina (nr. 1—13) . . 232
2. Banat (nr. 14—20) 240
3. Transilvania (nr. 21—31) . . . . .
4. Crişana (nr. 32—37) 24
5. Maramureş (nr. 38—42) 2
6. Oltenia (nr. 43—45) 254
7. Muntenia şi Dobrogea (nr. 46—57) . . 255
II. Texte aromâne 263
III. Texte meglenoromâne 272
IV. Texte istroromâne 277

RĂSPÎNDIREA AROMÂNILOR, MEGLENOROMÂNILOR ȘI ISTROROMÂNILOR

după G. WEIGAND, S. PUȘCARIU și TH. CAPIDAN

ȘI

DRUMURILE DE TRANSHUMANȚĂ ALE PĂSTORILOR DACOROMÂNI, AROMÂNI, MEGLENOROMÂNI ȘI ISTROROMÂNI

după E. PETROVICI

Întocmită de ȘT. POENARU

(publicată de D. Macrea, Probleme de lingvistică română, București, 1961, pag. 58—59)

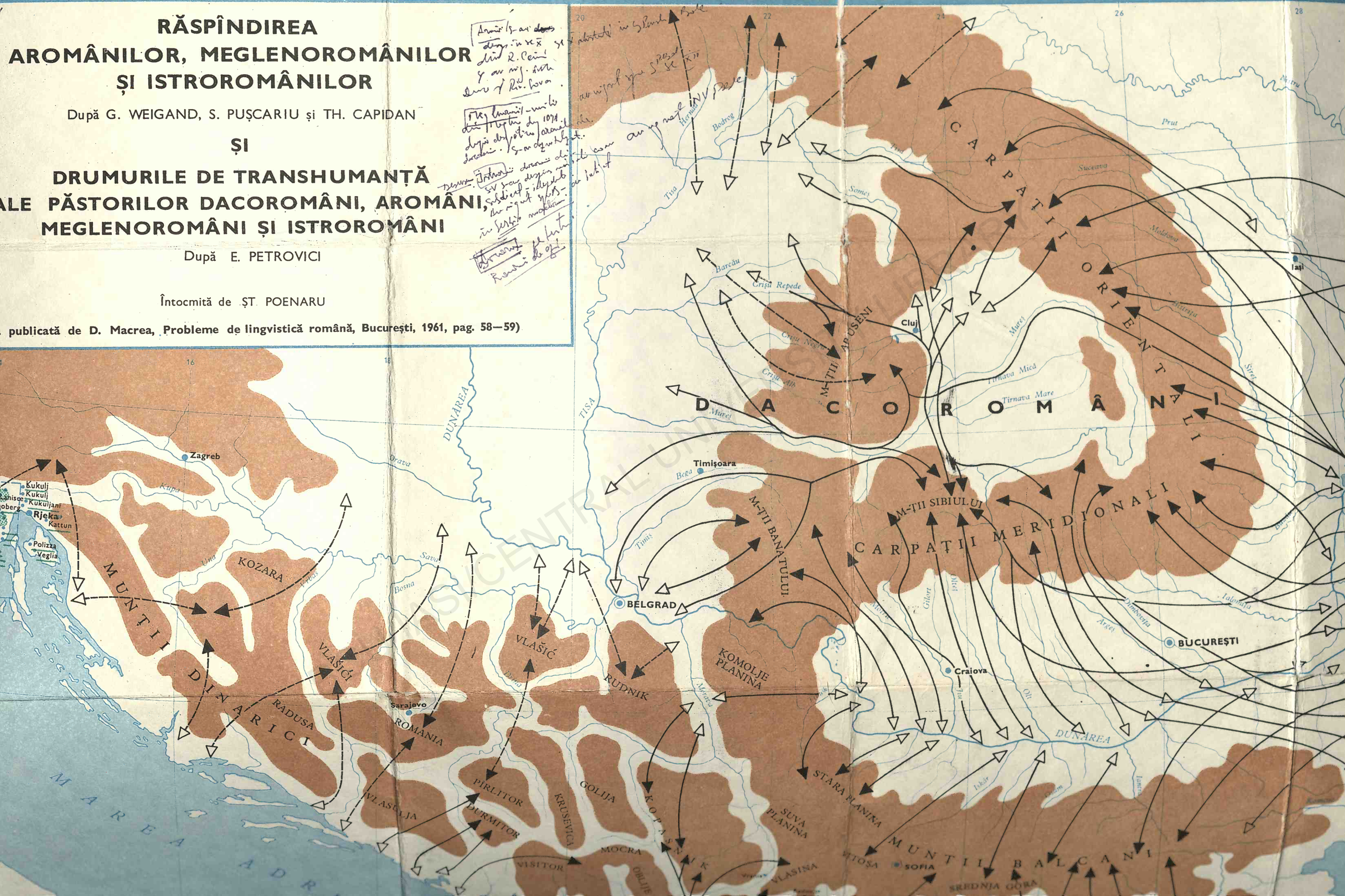

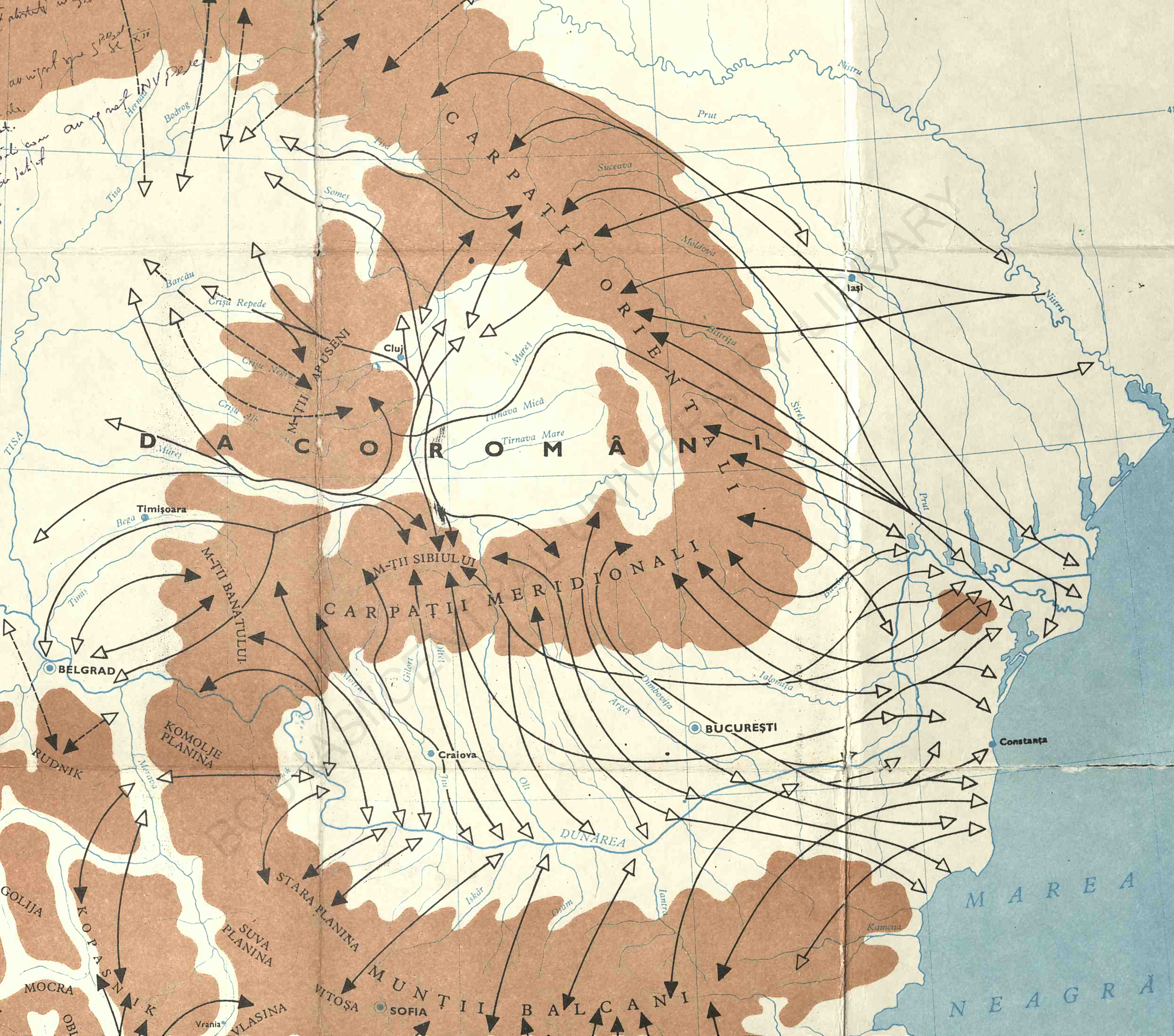

CARPAȚII ORIENTALI
CARPAȚII MERIDIONALI
DACOROMÂNI
M-ȚII APUSENI
M-ȚII BANATULUI
M-ȚII SIBIULUI
KOMOLJE PLANINA
RUDNIK
KOPASNIK
SUVA PLANINA
STARA PLANINA
MUNȚII BALCANI
MAREA NEAGRĂ
DUNĂREA
Nistru
Prut
Suceava
Moldova
Bistrița
Siret
Iași
Cluj
Timișoara
Bega
Timiș
Mureș
Tisa
Someș
Barcău
Crișu Repede
Crișu Negru
Crișu Alb
Tirnava Mică
Tirnava Mare
Hernad
Bodrog
Bucureștii
Ialomița
Dimbovița
Argeș
Craiova
Olt
Jiu
Gilort
Oltet
Iskăr
Osam
Iantra
Kamcia
Constanța
BELGRAD
Vrania
SOFIA
VITOȘA
VLASINA
MOCRA
GOLIJA

MAREA ADRIATICĂ
MAREA IONICĂ
MAREA EGEE
DUNAREA
Sarajevo
ROMANIA
RADUSA
ARICI
VLASULJA
PÎRLITOR
DURMITOR
GOLIJA
KRUSEVICA
KOPASNIK
MOCRA
VISITOR
OBLIJE
SAR
JABLAICA
ILINSKA
BABUNA
STARA PLANINA
SUVA PLANINA
VITOŞA
SOFIA
MUNŢII BALCANI
SREDNJA GORA
VLASINA
OSOGSVA
RILA
BELASINCA
MUNŢII RODOPI
JAILA
GRAMOSTE
VURONON
MUNŢII PINDULUI
Iskăr
Osam
Iantra
Olt
Mariţa
Tundja
Arda
Ergene
Drin
L. Shkoder
Ohrid
Strymón
Vestos
Acheloos
Golful Corint
Shkodër
Durrës
TIRANA
Cavaia
Elbasan
Skopje
Cumanovo
Vrania
Radoviţ
Bara
Kustendil
Uzita
Balinik
Palanka
Stanili
Lisec
Calinie
Argacic
Giumaia de Sus
Caraciflic
Nidobărsca
Cociani
Tarsina
Veleş
Raslog
Sofanderi
Satra
Melnic
Bajdova
Nevrocop
Spancea
Crusevo
Petrici
Cerevişte
Pepelişte
Negotin
Crusova
Pârleap
Plovdiv
Vizine
Papaskioi
Tertis
Cernova
Prosociani
Carlova
Karlikioi
Carliciova
Doxato
Cavala
Xanti
Sear
Poroj
Giumaia de Jos
Ramna
Sirminina
Cainsco
Huma
Gheygheli
Lundzin
Birslov
Ninta
Oşani
Liumniţa
Cupa
Tiroare
Barovi
Beliţa
Ohrida
Gopes
Magarova
Lancoveţ
Tirnova
Resna
Bitolia
Moloviste
Nijopole
Lushnje
Fieri
Kosova
Bubulim
Imişta
Libovsa
Colonia
Ardenit
Kilbişire
Sopi
Nicasi
Ştepur
Conisbalta
Poiani
Radostina
Cruioiata
Berat
Tamori
Krushove
Driza
Iavori
Levan
Peshtan
La Virtopi
Fracula
Strofotina
Tercovna
Armeni
Valona
Gradiţa
Canina
Seleniza
Levani
Pogradec
Lângă
Daniţa
Grahova
Nice
Şipsca
Pleasa
Moscopole
Coriţa
Castoria
Florina
Pisuderi
Nevesca
Vlaho-clisura
Livezi
Fetiţa
Paticio
Gramaticova
Cândrova
Niausta
Volada
Selia de Jos
Selia
Doljani
Veria
Castania
Xirolivadi
Salonic
Fusa
Flag
Linotopi
Nicoliţa
Gramoste
Krupiştea
Blaţa
Sisani
Pipilişte
Curteşi
Costretsi
Denska
Zavaliani
Fraseri
Furca
Samarina
Grabove
Smixi
Permeti
Padz
Armata
Avdela
Grebena
Sacişta
Tarcoveani
Malatra
Catelina
Caţiţa
Lituhori
Fteri
Vlaholivadi
Cokinepli
Paliosseli
Paljehor
Breaza
Leşniţa
Perivoli
Laisca
Scamnoi
Supu

tsel
Dobrinova
Lăbăniţa
Turia
Călive
Dragari
Macrini
Băiasa
Boltino
Flamburari
Amincu
Milja
Doljan
Orestnic
Malacas
Dziniradzli
Lăsun
Ţariţena
Caragiola
Tirnova
Vlachojani
Sufari
Ianina
Grebeniţa
Aniljon
Neochori
Grizano
Larisa
Vutunaşi
Calic
Tricala
Klukoto
Siracu
Coturi
Vilicani
Călari
Milia
Drausta
Pertuli
Cardiţa
Veleştin
Volo
Sesu
Macrinje
Bance
Alimeri
Dzurdza
Kamja
Gardiki
Pertuli
Muceara
Sverevoli
Ohiu
Cucubina
ATENA
ISTRIA
Vodice
Munegrada
Jeiani
Spinel
Rumeni
Lanisce
Romania
Buri
Murari
Romania
Catun
Catun
Letai
Runcovac
Sosnieviţa
Gradigne
Novoselo
Carneli
Stankovici
Grobnic
Sucodru
Scopliaco
Vlahi
Brdo
Costrićani
Pedena
Tupliacu
Čepić
Čubanić
Runki
Catun
Katun
Lizzui
Cusliaco
Jerbulisce
Cattun
Vlahova
Faraguna
Vlasici
Čubani
Faraguni
Sugaci
Vlahi
Vallé
Vlašca
Stara Guna
Vlacovo
Cerovizza
S-ta Lucia
Schitazza
LEGENDA
Brdo
Sate istroromâne
Rumeni
Sate în care au fost istroromâni sau toponimice de origine românească
MAREA ADRIATICĂ
40
38
18
20
22
26

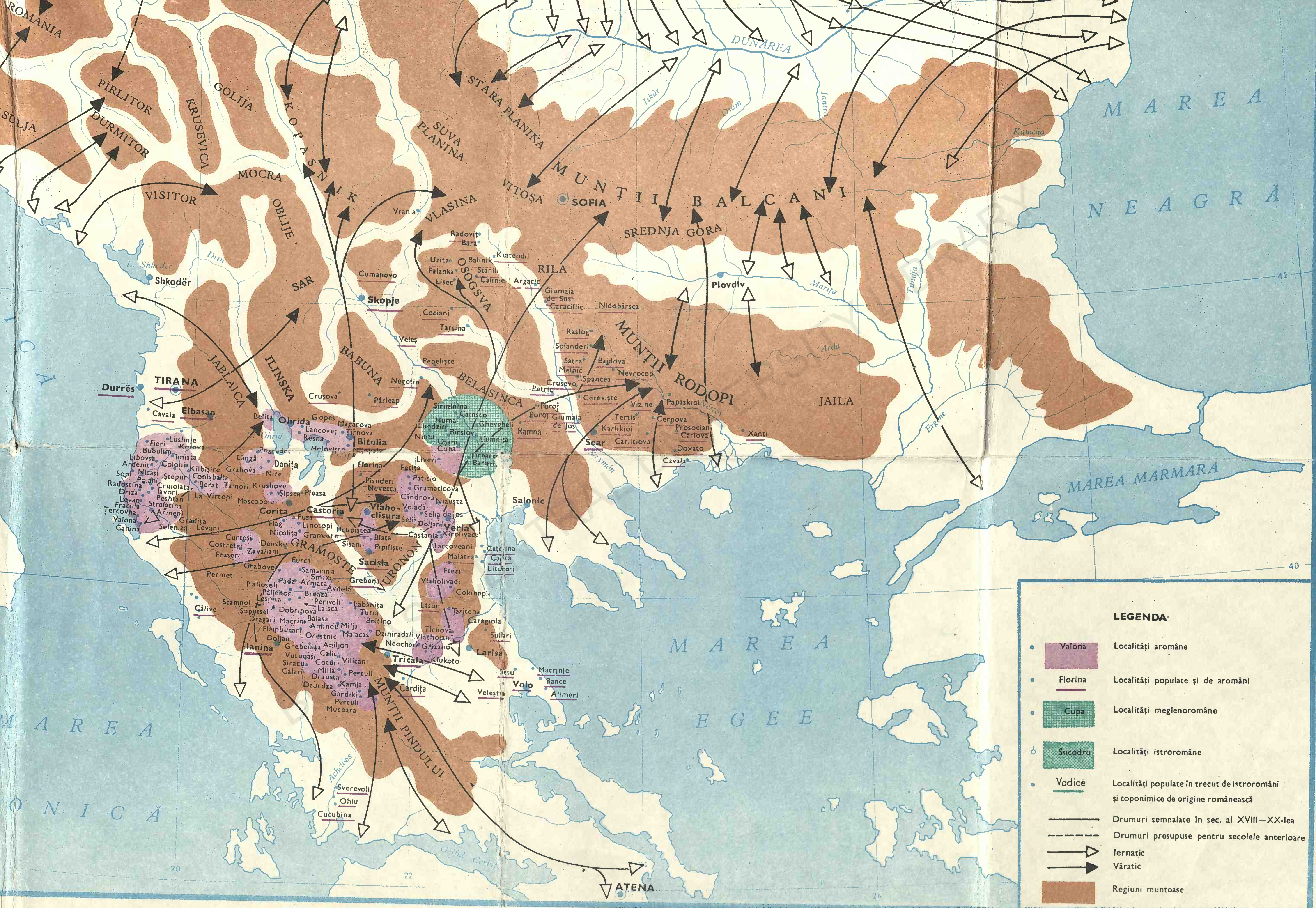
ROMANIA
SULJA
PÎRLITOR
DURMITOR
GOLIJA
KRUSEVICA
KOPASNIK
SUVA PLANINA
STARA PLANINA
DUNAREA
Iskăr
Osam
Iantra
Kamciia
MAREA NEAGRĂ
MOCRA
VISITOR
OBLIJE
VLASINA
VITOȘA
SOFIA
MUNȚII BALCANI
SREDNJA GORA
Vrania
Radoviț
Bara
Kustendil
Uzita
Balinik
Palanka
Stanili
Lisec
Calinie
Argacic
OSOGSVA
RILA
L. Shkodër
Drin
Shkodër
SAR
Cumanovo
Skopje
Cociani
Tarsina
Giumaia de Sus
Caraciflic
Nidobărsca
Plovdiv
Marița
Tundja
Arda
Raslog
Sofanderi
Satra
Bajdova
Melnic
Nevrocop
Spancea
MUNȚII RODOPI
JAILA
Veleș
Pepeliște
BABUNA
JABLAICA
ILINSKA
Negotin
BELASINCA
Crusevo
Petrici
Cereviște
Poroj
Vizine
Papaskioi
Vestos
Xanti
Ergene
Durrës
TIRANA
Crușova
Pârleap
Cavaia
Elbasan
Belița
Ohrida
Gopes
Magarova
Lancoveț
Tirnova
Resna
Bitolia
Molovište
Ohrid
Sirminina
Cainsco
Huma
Gheygheli
Lundzin
Birslov
Ninta
Ljumnița
Oșani
Cupa
Tirnare
Barovi
Giumaia de Jos
Ramna
Tertis
Cernova
Karlikioi
Prosociani
Carlova
Sear
Carliciova
Doxato
Cavala
Strymón
MAREA MARMARA
Fieri
Lushnje
Bubulim
Libovsa
Imișta
Ardenit
Colonia
Sopi
Nicasi
Kilbișire
Grahova
Langă
Danița
Nice
Pogradec
Radostina
Poiani
Ștepur
Conisbalta
Driza
Cruioiata
Berat
Tamori
Krushove
Levan
Iavori
Peshtan
La Virtopi
Fracula
Strofotina
Moscopole
Șipsca
Pleasa
Țercovna
Armeni
Corița
Castoria
Valona
Gradița
Canina
Seleniza
Levani
Livezi
Florina
Fetița
Paticio
Pisuderi
Nevesca
Gramaticova
Cândrova
Niausta
Vlaho-clisura
Volada
Selia
Selia de Jos
Doljan
Veria
Castania
Xirolivadi
Salonic
Fusa
Flag
Linotopi
Nicolița
Gramoste
Hrupiștea
Blața
Sisani
Pipiliște
Curtești
Costretai
Densku
Zavaliani
Fraseri
GRAMOSTE
Sacișta
URONON
Tarcoveani
Malatra
Caterina
Carica
Litohori
Furca
Samarina
Grabove
Permeti
Smixi
Palioseli
Padz
Armata
Avdela
Grebena
Fteri
Vlaholivadi
Cokinopli
Paliehor
Breaza
Leșnița
Perivoli
Scamnoi
Laisca
Lăbănița
Lăsun
Țarițena
Călive
Suputsel
Dobrinova
Turia
Boltino
Caragiola
Dragari
Macrini
Băiasa
Amincu
Milja
Flamburari
Orestnic
Malacas
Dziniradzli
Vlachoian
Tirnova
Sufari
Doljan
Ianina
Grebenița
Aniljon
Neochori
Grizano
Larisa
Vutunași
Calic
Tricala
Klukoto
Siracu
Coturi
Vilicani
Călari
Milia
Drausta
Pertuli
Dzurdza
Kamja
Cardița
Velestin
Volo
Gardiki
Pertuli
Muceara
MUNȚII PINDULUI
Macrinje
Bance
Alimeri
MAREA EGEE
MAREA IONICĂ
Achelóos
Sverevoli
Ohiu
Cucubina
Golful Corint
ATENA
20
22
26
42
40
LEGENDA
Valona — Localităţi aromâne
Florina — Localităţi populate şi de aromâni
Cupa — Localităţi meglenoromâne
Sucodru — Localităţi istroromâne
Vodice — Localităţi populate în trecut de istroromâni şi toponimice de origine românească
Drumuri semnalate în sec. al XVIII—XX-lea
Drumuri presupuse pentru secolele anterioare
Iernatic
Văratic
Regiuni muntoase

805.9-087 (075.8)

BIBL. CE... ...M...

98/1978 24x19 Li 14

Plan editură: 5557. Tiraj 6100 + 100 ex. broşate
Coli tipar: 18+1 planşă. Bun de tipar 11.08.1977
Apărut 1977
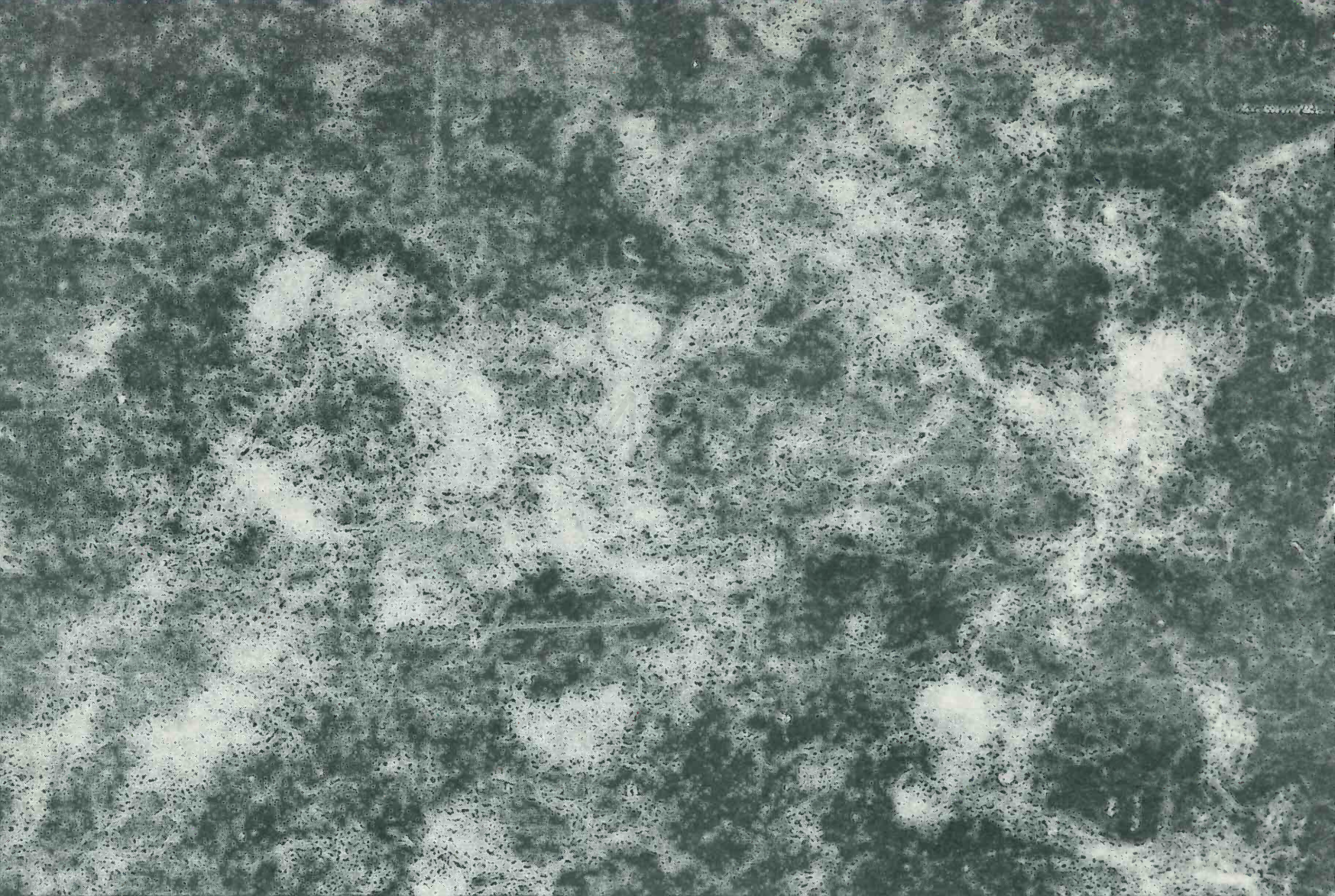
C. 428 I. P. INFORMAŢIA
str. Brezoianu nr. 23—25
Bucureşti